„A NAGY VÁLSÁGTÓL”
„A RENDSZERVÁLTÁSIG”

Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához

II. kötet
1930-1990

Összeállította és szerkesztette
Sipos András és Donáth Péter

Budapest Főváros Levéltára - ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar
Budapest, 2000.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

TARTALOM

Előszó

I. fejezet
KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK „BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROSRÓL”

Szabó Dezső: A falu Budapest
Szabó Dezső: Budapest környéke
Budapest városfejlesztési programja
A Magyar Közigazgatástudományi Intézet emlékirata Nagy-Budapest megszervezéséről
Szendy Károly a leendő Nagy-Budapest szociális igazgatásának feladatairól
Weis István: Nagy-Budapest

II. fejezet
METSZETEK „BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS” ÉLETÉBŐL

Szigeti Gyula: A gazdasági válság Budapest életében
Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében
Buziássy Károly: A budapesti mozik és hangversenyek statisztikája
Molnár Olga: A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten
Erba Odescalchi Sándor herceg az arisztokrácia társaséletéről
Javaslat 200 és 300 pengő havi jövedelem beosztására
Vasvári László: A korszerű kislakás építészeti szempontból
Németh László: A Medve utcai polgári
Babirák Mihály - Kokovai Lajos: A polgári iskolai tanulók pályaválasztásáról
Rézler Gyula: Egy magyar textilgyár munkástársadalma
Fischer József: A budapesti munkáslakások szociológiája
Szécsi János: A pesti nyomorgyűrű
A Székesfőváros Társadalompolitikai Ügyosztályának 1940. évi jelentéséből
Markos Béla a főváros idegenforgalmáról
Jankovits Miklós: A nyolcosztályú népiskola jelentősége Budapest Székesfőváros szempontjából
Az iparosok és kereskedők származásának igazolása a „második zsidótörvény” alapján
Megemlékezés Észak-Erdély visszacsatolásáról a Csobánc utcai községi elemi iskola szülő értekezletén
Az Állami Németnyelvű Tanítóképző - Líceum tanári karának jegyzőkönyve a német nemzetiségű diákok körében uralkodó szellemről

III. fejezet BUDAPEST, A „FRONTVÁROS”

Edelsheim-Gyulai Ella: Légi támadás
A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete az iskolák hősi halottainak nyilvántartásáról
A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete az iskolák légoltalmi riasztószolgálatának megszervezéséről
A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete a tanárok által követendő magatartásról a német megszállás után
Zsidó szerzők műveinek eltávolítása a XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet könyvtárából
Szerb Antal elbocsátása a középiskolai tanári szolgálatból a zsidók közszolgálatának megszüntetéséről szóló rendelet alapján
Mi lesz a zsidó üzletekkel?
A XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet épületének igénybe vétele német katonai kórház céljára
Munkácsi Ernő a budapesti zsidóság összeköltöztetéséről
Fenyő Miksa naplójegyzete, 1944. június 28.
Veesenmayer német birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszternek a budapesti zsidók deportálásának tervéről
A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete a tanítás befejezéséről
Magyar katonai dokumentumok az ostromlott Budapesten uralkodó állapotokról
Darvas József az ostrom napjairól
Márai Sándor: Budai séta

IV. fejezet ÚJJÁÉPÍTÉS, ÚTKERESÉS - ÚJ KONCEPCIÓK, ÚJ VÍZIÓK

Csorba János polgármester felterjesztése Miklós Béla miniszterelnökhöz a főváros helyzetéről
Török István: Budapest népességének vándormozgalma a háború alatt és az ostrom után
Jegyzőkönyv a XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet tanári karának üléséről
Vita a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén a földreform végrehajtásáról és a német nemzetiségű lakosság kezeléséről
Dokumentumok a csepeli Weiss Manfréd-művek sorsáról 1944-1945-ben
Fischer József a Fővárosi Közmunkák Tanácsa utolsó éveiről
Schifferné Szakasits Klára 1945. május 1-ről
Marczell Gyula: Budapest lakosságának életharca ötszáz tanuló étrendjében
Detektívjelentés a pénzromlás által kiváltott közhangulatról
Péter Gábornak, az Államvédelmi Osztály vezetőjének kimutatása az osztály 1946. október 20-ig kifejtett működéséről
Jegyzőkönyv a Nagy-Budapest kialakítása ügyében kiküldött munkabizottság üléséről
Az új fővárosi törvény előkészítésére kiküldött különbizottság jelentése
Előterjesztés Budapest városfejlesztési programja tárgyában
Az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó röplap
1848 centenáriumának ünneplése
Schifferné Szakasits Klára az új vezető réteg életmódjáról
Pongrácz Kálmán polgármester jelentése a belügyminiszternek Budapest lakosságának 1949 decemberi politikai közhangulatáról
A polgármesteri I. (elnöki) ügyosztály összefoglaló jelentése a Nagy-Budapest létrejöttével kapcsolatos közhangulatról

V. fejezet A HIDEGHÁBORÚ „FRONTVÁROSA”

Nagy-Budapest 10 éves városfejlesztési tervének vázlata
A Budapesti Városi Tanács VB Népművelési Osztályának feljegyzése Sztálin szobrának elhelyezése ügyében
A Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek alapítólevele
Nemes György a Rákosi-kultuszról
Görgey Gábor az 1951. évi kitelepítésekről
Jelentés a főváros lakosságának 1952 februári politikai közhangulatáról
Jelentés a Budapesti Városi Tanács irányítása alá tartozó színházak, varieték és a cirkusz műsorpolitikájáról
A Budapesti Rendőrkapitányság ügyeletének jelentése a Sztálin halálával kapcsolatos megnyilvánulásokról
A Budapesti Városi Tanács VB egyházügyi előadójának 1953 március havi jelentéséből
Hangulatjelentés Nagy Imre kormányprogramot ismertető beszédének visszhangjáról a lakosság körében
Pongrácz Kálmán tanácselnök jelentése Nagy Imrének, a Minisztertanács elnökének a főváros életét, a lakosság ellátottságát jellemző adatokról
Tájékoztató az üzemi dolgozók és üzemi vezetők által felvetett szociális és kulturális problémákról (Ganz Vagongyár)
Rendőrségi jelentés az 1954. évi labdarúgó-világbajnokság döntőjének elvesztését követő tüntetésekről
A Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának utasítása az 1954. évi tanácsválasztásokkal kapcsolatos rendőri feladatokról
Iskolabírálat I. Faragó László fővárosi tanulmányi felügyelő értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról
Iskolabírálat II. Szathmáry Lajos tanulmányi vezető (farsangi) értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról

VI. fejezet A VILÁG FIGYELMÉNEK KÖZÉPPONTJÁBAN

Angyal István vallomása az 1956. október 23-i eseményekről
Kopácsi Sándor az 1956 október végi napokról
„Az ország szíve kinyílt...”
Csepel felveszi a munkát
Kővágó József megbízott polgármester nyilatkozata a Magyar Nemzetnek 1956. november 3-án
Malasenko altábornagy visszaemlékezése a szovjet csapatok 1956 novemberi budapesti harcairól

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának jelentése a kormányhoz a budapesti harcok során keletkezett károkról
A Fővárosi Bíróság jelentése az „ellenforradalmi bűncselekményekkel” kapcsolatos ítélkezésről

VII. fejezet Az „ÚJRA CSENDES” BUDAPESTTŐL A „LEGVIDÁMABB BARAKK” FŐVÁROSÁIG

A Vár és a Vigadó sorsa az MSZMP Politikai Bizottsága előtt
Budapest általános rendezési terve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt
Polónyi Károly: Budapest városképe
A népesség és a jövedelmi viszonyok alakulása a hatvanas években
Sándor Pál: A fővárosi lakásépítés hatékonysága
Csőregh Éva: Lakótelepi gyerekek
Kolosi Tamás: „Miféle népek laknak arra?”
Kemény István - Kozák Gyula: A Csepel Vas- és Fémművek munkásai
Solt Ottilia: Szakképzetlen családok
Solt Ottilia: „Kész a leltár”. Egy budapesti kerület alacsony jövedelmű munkáscsaládjai
Jelentés a fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről
Berey Katalin: A város előszobája
Juhász Júlia: A Skála születése
Emlékezések a „hatvanas évek” „Ifipark”-jára
Budapest oktatásfejlesztésének irányelvei
Állambiztonsági jelentések az 1988. és 1989. június 16-i megemlékezésekről

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Beluszky Pál: Budapest társadalma a modernizáció útján. 1948-tól máig

FÜGGELÉK

A szemelvények szerzői
Rövidítések jegyzéke

Előszó

„»A nagy válságtól« »a rendszerváltásig«” című szöveggyűjtemény[1] - a „»Kelet Párizsától« a »bűnös városig«” címmel megjelent, az egyesített főváros első hat évtizedét (1870-1930) átfogó első kötethez hasonlóan - elsősorban *az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karán* (a volt Budapesti Tanítóképző Főiskolán) *bevezetett 'Budapest története' tantárgy hallgatóinak felkészülését, szemináriumi munkáját hivatott segíteni, de információink szerint hasznosítható más - egyetemi, ill. középiskolai - képzési formákban is.* Az első kötettel kapcsolatos visszajelzések ismeretében kissé nagyobb bizakodással reméljük, hogy *tanulságos olvasmányként szolgálhat mindazok számára, akiket a város történetének alapkérdései, valamint az 1930-1990 között eltelt hat évtized Budapestjének színei, az egyes korszakok hangulata érdekelnek.*

A válogatásnál most is elsősorban arra törekedtünk, hogy a városra mint egészre (annak fejlesztésére, szerepkörére, státuszára, igazgatási szervezetére) vonatkozó legfontosabb korabeli álláspontokat, döntéseket, másrészt a társadalmi jelenségeket, folyamatokat, a művelődés kereteit, a mindennapi életet és ezek egykorú megítélését dokumentáljuk. E témaköröknek az adott terjedelmi keretek között lehetséges sokszínű bemutatása érdekében, csak jelzésszerűen szerepelhetnek olyan nem kevésbé fontos kérdések, mint a gazdaság, a politikai élet, vagy éppen a városi infrastruktúra fejlődése. El kellett tekintenünk a nagy történelmi fordulatok, háborúk, forradalmak menetének sokrétű ábrázolásától is, csupán villanásszerűen igyekszünk érzékeltetni egyetmást abból, hogyan élte át ezeket a város lakossága. A válogatásnál tehát sem a témakörök, sem a korabeli álláspontok között nem törekedtünk/törekedhettünk valamiféle „arányosságra”. Szempontunk az volt, hogy az egyes - oktatási céljaink jegyében választott - szövegek önmagukban is tartalmilag gazdagok legyenek és a város fejlődésének valamely lényeges, vagy akár csak jellegzetes problémáját markáns korabeli vélemények kíséretében tükrözzék. Igyekeztünk elkerülni az átfedéseket a rendelkezésre álló, és az oktatásban ugyancsak használható forrásgyűjteményekkel, különösen a Budapest Főváros Levéltára által kiadott Források Budapest Múltjából c. sorozat III., IV. és V/A., V/B. köteteivel - ezekből csak egy-két „megkerülhetetlen” dokumentumot vettünk át. Amennyire elsődleges céljaink engedték, *kiadatlan levéltári dokumentumokból, vagy ma már alig hozzáférhető, kevéssé ismert kiadványok anyagából válogattunk, ezzel is segítve a mélyebb érdeklődést mutató lokálpatrióták, ill. a kapcsolódó diszciplínákat oktatók tájékozódását, könnyen hozzáférhető forrásbázisuk bővítését.*

Ahogy az ilyen típusú szöveggyűjtemények általában, szemelvényeink együtt olvasva sem adják Budapest összefüggő „történetét”. A várostörténet alapkérdéseivel még csak ismerkedők számára elsősorban tanári segítséggel ajánljuk, illetve feltételezzük az alapvető várostörténeti összefoglalások valamelyikének vezérfonalként történő használatát.

A szemelvényeket szöveghűen, de általában a mai helyesírás és központozás szerint közöljük, csak az egyes szerzők jellegzetes fordulatait, írásmódját őriztük meg. A szövegben előforduló kiemeléseket is kivétel nélkül az eredetiből vettük át. A dokumentumok jegyzetelésénél csupán a szöveg megértéséhez szükséges magyarázatokra szorítkoztunk. A szövegeken terjedelmi okokból tett rövidítéseket, kihagyásokat [...] jellel jelöljük. Az egyes dokumentumoknak címet adtunk, ezek nem feltétlenül egyeznek meg az eredeti címmel. A pontos bibliográfiai adatokat, levéltári jelzeteket az egyes dokumentumok végén közöljük.

[1] A címben használt idézőjelek arra utalnak, hogy noha XX. századi történelmünk nagy válságok és rendszerváltások sorát produkálta, a köznyelvben (és a szakirodalom fogalomhasználatában) ezek a szavak rögzültek meghatározott korszakok: az 1929-1933 közötti világgazdasági válság, illetve az 1989-1990. évi rendszerváltás megnevezésére.

Ezúton is köszönjük Budapest Főváros Levéltára és az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kara vezetőségének, hogy a kötet megjelenését lehetővé tették. Köszönjük továbbá Budapest Főváros Önkormányzata Kulturális Bizottságának és az OTKA T 025323 számú projektjének az anyaggyűjtéshez, a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kuratóriumának a kiadáshoz nyújtott támogatást.

A szerkesztők

Ajánlott irodalom

Összefoglaló várostörténeti művek

A főváros 120 éve. 1873-1993. Készítette Novotnyné Pletscher Hedvig. KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatósága, Bp., 1995.

Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Budapest története V. k. Szerk. Horváth Miklós, Akadémiai Kiadó, Bp., 1980;

Budapest. Fővárosunk története. Főszerk. Ságvári Ágnes, Bp., 1973.;

Budapest kézikönyve. I-III. kötet. Ceba Kiadó, Bp., 1998.

Budapest - Történet. Budapesti Negyed, 20-21. szám, 1998 nyár-ősz;

Buzinkay Géza: Budapest képes története. Corvina, Bp., 1998.;

Enyedi, György - Szirmai, Viktória: Budapest. A Central European Capital. Belhaven Press, London, 1992.

A további bibliográfiai tájékozódáshoz:

Budapest történetének bibliográfiája. I-VII. kötet. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 1967-1969.;

Budapest történetének bibliográfiája. 1981-1986/90. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 1983-1994.

A levéltári forrásokra: Budapest Főváros Levéltára. Levéltárismertető. II. Szerk.: Kenyeres István - Sipos András. Bp., 1997.

További alapvető kézikönyvek:

Budapest Lexikon I-II. Főszerk.: Berza László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.;

Budapest teljes utcanévlexikona. A bevezető tanulmányt írta Ráday Mihály, az adattárat összeállította Mészáros György. Bp., 1998.

Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Szerk.: Rajna György. Bp., 1989.

Az egyes témakörök elmélyültebb tanulmányozásához:

Barta Györgyi - Beluszky Pál (szerk.): Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban. Bp., 1999.

Barta Györgyi (szerk.): Budapest - nemzetközi város. MTA, Bp., 1998. (Magyarország az ezredfordulón)

Csanády Gábor - Ladányi János: Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.

Cséfalvay Zoltán: Helyünk a Nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó-Növekedéskutató, Bp., 1999.

Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Bp., 1994.

Donáth Péter: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez. 1919-1944. 3. kiad. Trezor Kiadó, Bp., 1998.

Eörsi László: Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai. Bp., 1997.

Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja. Magvető, Bp., 1992.

Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940. Új Mandátum, Bp., 1998.

Kincses Károly - Sándor P. Tibor: Fotó - Város - Történet. Magyar Fotográfiai Múzeum - Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp., 1998.

Komoróczy Géza (szerk.): A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások történelem. I-II. Bp., 1995.

Lampel Éva - Lampel Miklós: Pesti bérházsors. Várospolitika, városrehabilitáció. Bp., 1998.

Lichtenberger, Elisabeth - Cséfalvay Zoltán - Paal, Michaela: Várospusztulás és -felújítás Budapesten. Magyar Trendkutató Központ, Bp., 1995.

Mann Miklós: Budapest oktatásügye a két világháború között. Bp., 1999.

Németek Budapesten. Szerk.: Hambuch Vendel. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Bp., 1998.

Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapest köztéri emlékművei, 1945-1949. Így épült a Sztálin-szobor, 1949-1953. MTA TTI, Bp., 1989.

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története 1945-1990. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1998.

Ráday Mihály: Városvédőbeszédek. 1-2. Bp., 1988.

Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp., 1998.

Varga László: Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950-1956-ról. Bp., 1994.

Várostörténeti dokumentumgyűjtemények:

Források Budapest Múltjából. III. Források Budapest történetéhez. 1919-1945. Szerk.: Szekeres József. BFL, Bp., 1973.

Források Budapest Múltjából IV. Források Budapest történetéhez 1945-1950. Szerk: Gáspár Ferenc. BFL, Bp., 1973.

Források Budapest Múltjából. V/A. Források Budapest történetéhez 1950-1954. Szerk.: Gáspár Ferenc - Szabó Klára. BFL. Bp., 1985.

Források Budapest Múltjából. V/B. Források Budapest történetéhez. 1954-1958. Szerk.: Gáspár Ferenc - Szabó Klára. BFL, Bp., 1988.

Dokumentumok Kispest történetéhez. Szerk.: Szabó Csaba. BFL, Bp., 1999.

A tárgyalt problémák szélesebb összefüggésbe helyezéséhez:

Braham, R. L.: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. 2. bőv. kiadás. I-II. kötet, Bp., 1997.

Balogh Margit - Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. I. Kronológia. II. Adattár. MTA TTI, Bp., 1993., 1996.

Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Bp. - Pécs, 1999.

Berend T. Iván: Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990. Bp., 1999.

1956 Kézikönyve. I-III. kötet. I. Kronológia. II. Bibliográfia. III. Megtorlás és emlékezés. Főszerk.: Hegedűs B. András. Bp., 1996.

20. századi magyar történelem 1900-1994. Szerk.: Pölöskei Ferenc - Gergely Jenő - Izsák Lajos. Bp., 1998.

A fordulat évei. 1947-1949. Politika, képzőművészet, építészet. Szerk.: Standeisky Éva - Kozák Gyula - Pataki Gábor - Rainer M. János. Bp., 1998.

Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Bp., 1986.

Fülöp Mihály - Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. Bp., 1998.

Gergely Jenő - Pritz Pál: A trianoni Magyarország. 1918-1945. Bp., 1998.

Gergely Ferenc: A magyar gyermekvédelem története. (1867-1991) Püski, Bp., 1997.

Gyáni Gábor - Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig, Bp., 1998.

Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944-1990. Bp., 1998.

Karády Viktor: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok. Bp., 1997.

Kardos József - Kelemen Elemér: 1000 éves a magyar iskola. Bp., 1996.

Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Bp., 1993.

Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László, Bp., 1998.

A magyarok krónikája. Szerk: Glatz Ferenc. Officina Nova, Bp., 1995.

Magyarország társadalomtörténete. II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Gyáni Gábor. Bp., 1995.

Magyarország társadalomtörténete. III. 1945-1989. 1-2. kötet Szerk.: Fokasz Nikosz - Örkény Antal. Bp., 1998.

Magyarország a XX. században, szerk.: Kollega Tarsoly István. 1-3. kötet. Szekszárd, 1996-1998.

Mészáros István: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996-1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.

L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918-1945. Debrecen, 1995.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában 1914-1945. Debrecen, 1998.

Pető Iván - Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985 I. Az újjáépítés és a tervutasításos gazdálkodás időszaka. 1945-1968. Bp., 1985.

Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I. 1896-1953; II. 1953-1958. Bp., 1996., 1999.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999.

Szöveggyűjtemény Magyarország XX. századi történetének tanulmányozásához. 1930-1941., 1941-1945. Szerk.: Donáth Péter - Farkas Mária - Pajorné Tóth Ilona. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Bp., 1992.

Szöveggyűjtemény a magyar művelődéstörténet tanulmányozásához. Szerk. Agárdi Péter. JPTE, Pécs, 1995.; Művelődéstörténeti Szöveggyűjtemény II/1-2. 1945-1990. Szerk.: Agárdi Péter. JPTE, Pécs, 1997.

Tilkovszky Loránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. (Tanulmányok a magyarországi németség történetéből) Pécs, 1997.

Tóth József - Trócsányi András: A magyarság kulturális földrajza. Bp., 1997.

I. fejezet
KONCEPCIÓK ÉS VÍZIÓK „BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROSRÓL”

Szabó Dezső: A falu Budapest

1935. április 13.

1.

Ha a most elkövetkezendő években sikerül megszervezni a magyar életakaratot: Budapestre nagy kulturális, politikai és gazdasági szerep vár a jövőben Kelet-Európában. De különben is: Budapest a döntő harctér, ahol eldől a magyar élet-halál harc. Ez a város a magyarság kitárt ablaka a világra, itt kell megmutatnunk egyéniségünk, alkotó erőnk teljes arcát. Ha Budapestet nem tudjuk magyarrá hódítani: kisorvadunk az alkotó nemzetek versenyéből.

Bizony ma még, Budapest, szegényke, mint épülethalmaz, elég jelentéktelen valami. Rosszul sikerült német-osztrák giccs, némi ghetto arkitektúrával és holmi magyarkodó birizgálással nehezítve. Pedig a természet összes jóságai összejöttek itt, hogy az ember megalkothassa a munka, a szépség, a tudás és a jólét örökcsodájú metropolisát.

Régi és közel múltunk bőven megmagyarázza ezt a szomorú fejlődést. De az új sürgetésű évek követelik, hogy most, nagy nemzetközi szerepe előtt a magyar lélek teljes kifejezőjévé tegyük ezt az áldott fekvésű várost a magyar lélek minden alkotó képességével. Erre a nagy feladatra igen sokszor vissza fogok térni. Most, a következő sorokban egy olyan gondolattal akarok hozzájárulni e nagyszerű történelmi feladathoz, mely népünk nevelésére is igen nagy hatással volna.

Budapest, amellett, hogy az ország fővárosa: a legnagyobb magyar falu is. Fájdalom, statisztikai adatok nem állanak rendelkezésemre. De azt hiszem, nem tévedek túlságosan, ha a falu-Budapest lélekszámát kb. százezerre teszem. Az ország minden részéből idekerült háztartási alkalmazottak, szolgák, munkások, kubikusok, viceházmesterek stb., stb. tömegei a Budapestre egybebújdosott falu lélekszámát légióvá nevelik.

Ezek mind: kitépett, szél sodrába került lelkek. Az ősi talajt kihúzta alóluk a nyomorúság. Hol kapnak új tápláló földet gyökereik alá Budapest kietlen rohanásában? Hétköznap végzik a nehéz kenyér vak robotját. Esténként s a vasárnapokon és ünnepnapok ásításában védtelenül ténferegnek a világváros ezer kísértései közt. A nagy pénz-Bakony gyilkos bozótjaiban lesnek rájuk az alkohol, a prostitúció, a kártya, a rossz betegségek és a rosszabb szenvedélyek. Árva, elhagyott lelkek ezek, akik elvesztették az anyai humus megtartó erőit s a véletlen vak szele szerint sodródnak a végzet valamelyik kegyetlensége felé.

2.

Nem volna-e emberül kötelesség, nem volna-e a magyar megépítés szent feladata: hogy megmentsük: ezeket a lelkeket? De nemcsak hogy megmentsük: hanem a magyar egészség, a magyar fejlődés, a magyar alkotó lélek munkás, továbbható erős sejtjeivé tegyük őket. Az út ehhez a feladathoz egyetlen és világos. *Gyógyítsd a népet a néppel.* Vagyis: a megtántorodott, a nyomorúságban elbetegült és elfásult nép lelkét tedd ismét egészségessé, élővé, alkotóvá azzal, amit a nép lelke a századok folyamán alkotott. A meggyengült nép lelkét oltsd be a hajdan erős nép lelkével.

Budapesten népkerteket kell létesíteni népházakkal. A népházakban legyenek: könyvtár, előadó terem, népművészeti műhelyek, színpad, tánchelyek, kocsma-terem. A kertben kertmű-

vészeti műhely s játszóterek. A könyvtárban legyenek meg a magyar népköltészet alkotásai, a nagy magyar alkotók művei, a nép gyakorlati életéhez szükséges útmutatású könyvek és semmiképpen sem az uralkodó kurzus Bujdosó könyvei[2] vagy szörnyű Gyula diákjai.[3] Az előadó teremben bizonyos hétköznapi estéken és ünnepnapokon tervszerű sorozatot összeadó előadások tartassanak. De nem hazafias sikolyok, nem irredenta bőgedelmek és nem is keresztényi szóömlések vagy esztétikai folyások stb. Hanem összefoglaló tervben átgondolt útmutatások arra: melyek az egyén és a család egészségének feltételei, a védekezési módok a betegségek ellen, hogyan kell a gyermeket tehetségük irányában helyesen nevelni, milyen pályák, milyen fejlődési lehetőségek állanak előttük, hogyan szervezkedjenek gazdasági, kulturális érdekeik védelmére, melyek a gazdasági termelés legcélszerűbb modern formái, kik voltak a magyar szellem nagy alkotói és mit adtak stb., stb.

A műhelyekben tanítanának - gyakorlati, tárgyi mutatásokkal - magyar népi bútor, ház és bútordíszítő, kapu és kerítés csináló, utcaszépítő, mindenféle időszaki népviseleti, hímzés és egyéb kézimunkai stb., stb művészeteket. Külön műterme, konyhája volna a főzésnek: ahol az egészséges, ízléses és takarékos főzésre tanítanák a jelentkezőket. Erre a magyar falunak igen nagy szüksége van.

A táncteremben csak magyar táncok volnának lehetségesek. És itt megtanítanák a magyar faluk népét a magyar nép régi táncaira. A színpadon - talán néha színészek is - de leginkább a jelentkező falusiak adnának elő népszínműveket, népies játékokat, népi meséket, balladákat és a népköltészet egyéb termékeit. Ugyanitt tanítanák a magyar népi zenét s a Bartók-Kodály gyűjteményben megmentett népdalokat.

A magyar falu kert adataiból megalkotott kertben tanítanák a magyar kert és falu díszítés művészetét, játszóterein a magyar játékokat.

A népkert népháza nem klebelsbergi nép-Dahlem[4], nem szegedi tehénre feladott kő kombiné, nem felhővakaró ijesztések és nem is kaszárnyakolosszus volna. Hanem: különálló, aránylag kisebb falusi házak. De nem budapesti Lechnerek[5] stemplis magyarságával kotyvasztva. Hanem inkább: a régi somogyi és régi székely házak másolatai. Az összes helyiségek berendezése és díszítése is a népművészet alkotása legyen. De megint: nem valami német indítású pesti iskolában tanult turáni magyar németbelű magyarkodása - mint a hortobágyi csárda vagy a debreceni Bunda-vendéglő -, hanem: a legsajátosabb magyar falvak népművészetének, berendezésének és díszítésének hű követése.

A kocsmahelyiségben olcsó és jó magyar koszt s mérsékelten kimért jó magyar bor legyen - és semmi más ital. Az egész népi intézményben seholsem legyen semmi nagyképűen pedagógiai, feszélyező vagy legényegyletien kegyes. Szabad emberek vidám szabad találkozó helye legyen. Mindenki oda menjen be, ahová akar, azt nézzen, tanuljon, úgy mulasson, amint hajlamai diktálják.

---

[2] Tormay Cecile 1918-19-ről szóló könyvének címe.

[3] Somogyvári Gyula költő 1929-ig ezen a néven publikálta irredenta verseit.

[4] Klebelsberg Kuno gróf (1875-1932), vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1920-as években - a Berlin melletti Dahlemben kiépült tudományos központ mintájára - nagy természettudományi telepet kívánt létesíteni Lágymányoson a különböző intézmények keretében működő tanszékek és laboratóriumok koncentrálásával.

[5] Lechner Ödön (1845-1914) építész, a nemzeti építőstílust keresve megteremtette a magyaros szecessziónak nevezett irányzatot. Főbb budapesti épületei: Iparművészeti Múzeum (1896, Üllői út 33-37.), Földtani Intézet (1898-1899, Stefánia út 14.), Postatakarékpénztár (1901, Hold u. 3.).

3.

Kiszámíthatatlan értéket, erőt, életgazdagodást jelentene e gondolat helyes megépítése a magyarságnak, a sajátos magyar kultúrának, a magyarság fizikai és morális egészségének.

1. A Budapest-erdőben tántorgó magyar falu mind nagyobb számban otthonosodna e helyekhez, ahol legmélyebb mulatságait, leghasznosabb tudnivalóit legtöbbnyire ingyen, vagy egy pár fillérért kapná. Így a magyar falvak Budapestre sodort tömegei mind nagyobb arányban vonatnának el a bűn, a betegség lehetőségeitől: az egészség, a szépség, a kultúra, az alkotó kedv felé.

2. Az ez intézményekben formált lelkek erős, munkás sejtjei lennének a magyar pszichének, a magyar kultúrának, a minden ízében a magyarság belső élettörvényeit követő életnek. Vissza kerülve falujokba: élő szervei volnának a magyar falu regenerálásának. Az ők megújult lelkén át árasztaná el a régi erős, magyarul alkotó falu a mai meggyengült falvakat.

3. Ez intézményekben igen sok művész és más egyén jutna kenyérhez.

4. Ez intézmények révén a magyar nép alkotó szelleme, a magyar lélek teremtő szépségei törnének be a beteg és idegen Budapestre. És talán megindítói volnának a magyar művészetek megújulásának. Már csak azzal is, hogy közelebb hoznák az alkotó magyar falut a magyar középosztály, a magyar iskolák szeméhez és szívéhez.

5. Amíg Budapest környékének elmaradhatatlan magyar betelepítése megtörténik: ezeknek az intézményeknek szétáradó magyarsága a legemberibb és legtermékenyebb módon viszi be a főváros környékének idegen népét a magyar lélek, a magyar kultúra, a magyar nyelv egységébe.

6. Ez intézmények megvalósítása pénzügyileg is csak ideig-óráig jelentene különösebb megterhelést az Állam és a Főváros számára. Ezek az intézmények a népművészeti tárgyak előállításával, esetleges kiállítások és nagyarányú népművészeti vásárok stb. rendezésével lassankint behoznák fennállásuk költségeinek nagy részét.

Egyelőre elég volna két ilyen hatalmas falutelepet teremteni Budapesten. Talán a Népligetben az egyiket, a másikat okvetlenül Budán, a Vérmezőn. Hatalmas lépés volna ez Buda magyarrá hódításában. És megszépítése volna ennek a csodálatos térnek, melyet házakkal már úgyis úgy körülcsúnyítottak, mintha fővárosunk az arkitektúrai és városrendezési ocsmányság Nobel-díjára pályázna. Később minden kerületnek volna ilyen falu-telepe.

És minden nagy vidéki metropolisnak is. Amíg nem tudjuk városainkat minden sejtjükben magyarrá hódítani a magyar lélek minden alkotó erejével: addig csak idegenek kényén tengő Hamupipőke lesz a magyarság a saját hazájában.

Természetes: itt csak röviden és nyersen adhattam meg a gondolatot, a részletek irányító megmutatása nélkül. Óh nagyméltóságú, kegyelmes, méltóságos és nagyságos Reform-korszakok, Új Stílusok, Tempók és Magyar Intranszigenciák: ím alázatosan nyújtok egy reformot tiszteletreméltó tettrevágyásuk elé. Reformot, mely egészség, fejlődés, megtalált lélek a magyarság és új stílus: magyar stílus az idegen Budapest számára. És mohó tempójú intranszigens harc minden idegen bacillus, minden magyar halál ellen. Nagyméltóságú és méltóságos Reform-Korvin-kormányfőtanácsosok: nem jó volna már egyszer a magyar nép tényleges felemelésében keresni a Nemzeti Egység és a magyar jövő útjait?

Farkasrét, 1935. április 13.

Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Első kötet. Püski, Bp., 1991. 207-210. p.

Szabó Dezső: Budapest környéke

1937. november 15.

[...] A főváros nemcsak kirakata a nemzetnek a világ felé, melyben testi és lelki munkájának minden értékét, sajátos termő életének tömörített képét mutatja meg. Nemcsak történelmi és kulturális egyéniségének, egész lelkének legteljesebb, legtisztább kifejezése. A főváros gyomra, agya, szíve az egész országnak, az egész nemzetnek. Ő veszi fel és dolgozza fel először a világ kulturális, történelmi, gondolati áramait s asszimilálja át a nemzet testébe. Innen indulnak ki állandóan a nagy szervi parancsok, a folytonos beidegzések: hogy az egész országban minden gondolat, akarat, minden munka, termés, minden mozdulás a nemzeti élet nagy egységét építse. Innen indulnak ki a nagy érzelmi áramok, melyek újabb védelmet és a jövőbe vágott szélesebb utat jelentenek minden bölcső, minden életakarat számára. A főváros a roppant szeizmográf, mely megérzi a történelem földrengéseit és felriasztja az ország életösztönét az új holnapok megépítésére. A főváros a nemzet számára az életharc állandó döntő csatatere s elvesztésével odavesz az egész ország, az egész nemzet. Amelyik faj hegemóniájába keríti a fővárost: azé az egész ország, az egész történelmi műhely, minden hatalom, minden irányítás, a kiválasztás minden lehetősége.

Mi csak most jutottunk el függetlenségünkhöz, saját egyéniségünkhöz. Ezért nincs okunk kétségbeesni. Mert: természetes: hogy az idegen életformákból kizuhant magyarság a kezdet kezdetén még tántorog. Hogy sok a zavar, az öntudatlanság, a célvakság, a szolidáritás hiánya. Hogyan alakulhattak volna ki az öntudat, az orgánikus célkeresés, a szolidáritás lelki folyamai egy olyan hosszú uralom alatt, mely minden tényével, hatalmi és lelki eszközeivel éppen ezek megalakulását igyekezett állandóan megakadályozni? De még mindent helyrehozhatunk, mindent jóvá tehetünk: a biztos siker minden feltétele akaratunkban és bátorságunkban van, mely szintén akarat, a legmélyebb szervi akarat.

Budapest magyar megépítése még a jövő feladata, legsürgősebb feladata. *És ennek első feltétele: önvédelmünk, minden életünk, megmaradásunk és megújhodásunk sine qua nonja: Budapest* egész nagy környékének körültelepítése azoknak az ősi képletű magyar faluknak ott feleslegessé földtelenült és szegényült elemeivel, melyek a legrégibb magyar települések voltak az országban.

Ez ellen nincs érv, ennek nem lehet lehetetlenje, amint nincs érv az ellen, hogy valaki lélegzeljék. Őrültség s gyávaság legvégső tébolya volna azt mondani: hogy valamelyik velünk barátságban álló idegen állam ezt rossz néven venné.[6] Először is: túldrága barátság az, mely rossz néven veszi barátjától, hogy otthon akar lenni saját otthonában, hogy élni akar és életvédelme alapfeltételeit megépíti. Másodszor: lehet, hogy valamelyik velünk barátságban álló idegen állam azt is rossz néven veszi, hogy itt még egy magyarság (nem: hungarizmusság) nevű nép lélegzik és él. De azért nem fogunk lemondani a jó kis oxigén beslukkolásairól, sem az élet édes ízeiről. Különben is: az élet elemi parancsai teljesítésében sohasem szabad nézni a mások akaratát.

Miért döntően, az élet vagy halál megválasztásával fontos az, hogy Budapest egész környéke a magyarság kezében-lelkében legyen?

---

[6] A magyarországi németség helyzete, nemzetiségi jogainak kérdése, ill. a német nemzeti mozgalom - fasiszta Németország által támogatott és egyre inkább irányított - pángermán irányzatának tevékenysége a magyar-német kapcsolatok kritikus kérdése volt ebben az időszakban.

A környék az első állandó hatás arra, hogy Budapest arcát magyarrá teljesítjük.

Budapest egész nagyobb környékének rendkívüli, minden más vidéknél előnyösebb gazdasági helyzete van. Az itt lakó parasztság terményeinek gyors és biztos piacot kap. Ez egyszersmind ráneveli, hogy termelését a fővárosi piac különböző igényei szerint módosítsa, fejlessze. És természetes: ez a gazdasági lehetőség hatással van minden más fejlődésre, gyermekei jövőjére.

A főváros környékének parasztsága juthat legelőször Budapest rengeteg állandó, vagy ideiglenes munkaalkalmaihoz. A különböző kubikus munkák, építések stb. szükségeihez elsősorban innen kerülnek ki a munkások. A háztartási alkalmazottak, kik oly fontos tényezőt jelentenek a magyar család lelki nevelésében: nagyrészben a környékbeli parasztnők, parasztasszonyok közül soroztatnak. A bolti és másféle szolgák, altisztek, házmesterek, kalauzok, kisiparosok, apró uccai árusok stb., stb. óriás arányban a környékről kerülnek.

Ez aztán egyszersmind a magyar középosztály megalakulásának állandó döntő meghatározója. Ezekben már felébred a kulturális és szociális emelkedés vágya: taníttatják és taníttathatják gyermekeiket. Ráadásul: az egész környék lakossága könnyebben taníttathatja Budapesten serdültebb gyermekeit, mint más vidékek népei. Hiszen már legtöbbnek van hozzátartozója Budapesten, vagy a közelség a napi bejárást lehetővé teszi. A középosztály összes pályáinak emberellátásában aránytalanul nagy része van. Hiszen ezek juthatnak legkönnyebben pártfogáshoz, támogatáshoz a különböző napi érintkezések és szükség kielégítések révén. A budapesti középosztályú pályákon is ők helyezkedhetnek el elsősorban. És mihelyt elfoglalták a budapesti minisztériumok, hivatalok, egyházak, iskolák, városi állások, gazdasági irányítások helyeit stb., stb.: ők határozzák meg az egész ország középosztályának kiválasztását. Ez a mai egyetemes sváb hegemónia egyik magyarázata.[7] Amint körül tudjuk telepíteni magyar parasztsággal a fővárost: a magyarság középosztállyá fejlődése biztosítva van: ami az életharc döntő csatájának megnyerését jelenti a magyarság számára.

Budapest egész levegője, kulturális sugárzása folytonos szellemi emelkedéssel jár a környék lakossága számára, ha ma még veszélyei is vannak. A környék lakóinak sok alkalma van a főváros múzeumaiba, kiállításaira, színházaiba stb. járni, sokat vannak művelt emberek környezetében. Budapest ezer tárgyi nevelésében stb., stb.

Mindezeknek és az itt még elnemsorolt ezer apróbb-nagyobb tények összehatása volna az: hogy itt, Budapest nagyobb környékében megalakulna egy jómódú, sok lehetőségű, felébredt kulturális és szociális igényű magyar parasztság, mely az egész ország lakosságának felemeltetését jelentené. Hisz ezek fiai már középosztállyá fejlődnének s hozzájutnának az irányításhoz, a történelmi élet építéséhez. Ennek a feladatnak a megvalósítása: a magyar megmaradás, a magyar megújhodás, a magyar önvédelem természettörvényileg szükségszerű elmulaszthatatlan, elhalaszthatatlan feltétele.

---

[7] A német anyanyelvű lakosság aránya az 1930. évi népszámlálás szerint Budapesten és a „statisztikai Nagy-Budapesthez" sorolt 21 peremtelepülésen egyaránt 3,8% volt (a magyar anyanyelvűeké 94,3, ill. 94,7%). A német anyanyelvűek legnagyobb arányát Békásmegyeren (26,9%) és Pesthidegkúton (19,8%) regisztrálták. Ugyanakkor (a „statisztikai Nagy-Budapesten" kívül eső) Soroksáron és számos budakörnyéki, pilisi faluban ekkor is német többség volt. Szabó Dezső fejtegetése mögött olyan nemzetfelfogás húzódik meg, amely a származás által meghatározott és a nyelvváltás által nem érintett „fajiságot" helyezi előtérbe. Ennek megfelelően „sváb hegemónián" a megelőző évtizedek során elmagyarosodott német eredetű családból származók masszív jelenlétét érti a tisztviselő középosztályban, a tisztikarban, a politikai és a gazdasági élet vezető posztjain. Az ország bajaiért nagy mértékben a középosztály „idegen fajiságát" okolta. A meg nem rontott tiszta magyarság megtestesítőjének az asszimiláció által kevéssé érintett parasztságot tekintette.

Lényegesen hozzátartozna e megmutatáshoz, hogy ide hozzam: milyen eszközökkel, milyen módozatokkal gondolom megvalósítani ezt a feladatot. Tehetném. Nem teszem. Ma még felesleges a sok szétrágó idegen hódító akaratnak, gyávaságnak, vakságnak bő alkalmat adni a *lehetetlenségi* szofizmákra. Ha a kialakuló magyar szolidaritás és felébredő bátorság megteremti a gyors lehetőséget e feladat megvalósítására: ezek a módozatok és lehetőségek mintegy maguktól természetszerűen fognak az építő akarat elé kínálkozni.

Városmajor, 1937. november 15.

Szabó Dezső: Az egész látóhatár. Első kötet. Püski, Bp., 1991. 291-293. p.

Budapest városfejlesztési programja[8]

1940 október

Telepítési politika

[...] Budapest 20.000 hektárt tevő területén eddig valamivel több mint egymillió ember telepedett le, ugyanakkor körülbelül félmillió ember él összefüggő tömegben a környéki városokban és falvakban. Budapest lakossága általában - Óbuda és Kőbánya kivételével - Pest és Budának a Dunánál találkozó központjából kisugározva, úgy helyezkedett el, hogy az egész területnek körülbelül egyhatod részén lakik a lakosság kétharmad része, míg a maradék egyharmad rész a terület öthatod részén települt meg elszórva, váltakozó sűrűségben. Az érvényben lévő Építésügyi Szabályzatban lefektetett beépítési módok alkalmazása mellett a főváros területén mintegy öt és fél millió ember nyerhetne elhelyezést.

Az első következtetés, amelyet e tényekből le kell vonnunk, az, hogy sokkal nagyobb lakossággal, mint amilyent ma találunk Budapesten, a jövőben sem kell számolnunk. Természetes szaporodás útján a főváros lakossága nem növekszik; mint növelő tényező tehát csak a bevándorlás marad. Ha már most figyelembe vesszük a közgazdasági, szociális és honvédelmi szempontból folytatott decentralizációs országos telepítési politikát, amelyet nem lehet múló jelenségnek tekinteni és azt, hogy az ország területének minden növekedése egyben életképes vidéki városok visszaszállását és újraéledését jelenti, aligha számolhatunk már az ország szíve felé irányuló nagyobb vándorlási folyamattal. Inkább talán arról lehet szó, hogy a települési és egyéb életfeltételeknek közelebb jutásával a főváros és környéke között élénkebb vándorlási mozgalom alakulhat ki, éspedig inkább a fővárosba való visszavándorlás útján. De ebben az esetben sem kell számolnunk olyan lakos-szaporulattal, hogy a településre rendelkezésre álló terület és a várható lakosszám viszonyából ne vonhassuk le azt a további következtetést, hogy az *építési telkek beépíthetőségének intenzitását* - úgy az udvarterületek növelésével, mint az épületmagasságok leszállításával - közegészségi és most már légoltalmi szempontból is *csökkentsük, a beépíthető területet* pedig a város pénzügyi érdekében, a megokolt építési telek-kínálatnak biztosításával, *kisebbítsük*.

Ez adottságokból folyik továbbá az, hogy már nem folytathatunk olyan telepítési politikát, amely a lakosságot lehetőleg a belső városrészekben tömörítse és a külső részeken minél szélesebben gondoskodjék zöld közterületekről (erdőkről, ligetekről, parkokról) és a mező- és kertgazdasági művelés alatt álló területeknek ebben a minőségükben való meghagyásáról. A kialakult helyzet már nem engedi meg a települési terület olyan mértékű csökkentését, amely megfelelne a lakosság négy-öt évtizeden belül várható gyarapodásának, vagyis a települési területet már nem lehet olyan kicsinyre szabni, hogy az még mindig ne lenne a jövendő települések számára túlságosan nagy. Ha azonban tervszerű városrendezés hiányában a települt város nagy területe folytán már szertefolyt, ami légoltalmi szempontból kedvező, ebből a helyzetből és abból, hogy Budapestnek bőséges a területe, azt a következtetést is le

[8] Budapest átfogó városfejlesztési programjának kidolgozását Harrer Ferenc 1932-ben kezdeményezte, és a Törvényhatósági Bizottság általa vezetett különbizottsága végezte el. A városrendezésről és építésügyről megalkotott 1937:VI. tc. időközben valamennyi város számára kötelezővé tette városfejlesztési terv készítését. A Harrer-féle bizottság által készített munkálatot a közgyűlés 1940 októberében fogadta el városfejlesztési tervként.

kell vonnunk, hogy az *aprótelkes, kertes kiscsaládi házakban*, akár szabadon álló, akár sorházas formában *való települést telepítési politikánk integráns részévé tegyük*. Ilyen lehetőség megadásától lehet csak várni a fővárosból a környékre való kivándorlás visszafejlődését és az ország szíve felé irányuló vándorlásnak a környék helyett a főváros felé terelődését, különösen, ha a környéken való letelepülés előfeltételei szigorúbbakká fognak válni, ami a környéknek városrendezési vonatkozásban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alá rendelésével[9] immár várható. Az elmúlt évtizedben idevándorolt körülbelül 200.000 embernek 60%-a a szomszédos községekben helyezkedett el, és csak 40%-a magában Budapesten.

A most mondottakban abban az irányban foglaltunk állást, hogy a lakosságnak a főváros külső részein családi házakban való letelepülését lehetővé kell tennünk. Válaszolnunk kell azonban egy messzebbmenő kérdésre is, nevezetesen: telepítési politikánk a külterjes családi házas települést, azaz a külső városrészeknek ily módon való kiépítését, vagy a belterjes többlakásos, bérházas letelepülést, azaz a belső városrészek újjáépítését mozdítsa-e elő. Az előbbi irányzat jelszava egészségügyi és szociális: mindenkinek módot kell nyújtani, hogy anyagi viszonyaihoz mérten egészségesen lakjék; az utóbbi irányzat jelszava várospénzügyi: a már meglévő közműberendezések felhasználása. E jelszavak értékelésével, vagy közülök való választással nem intézhető el a kérdés, már azért sem, mert egyik jelszó helytállósága sem cáfolható. Nyilvánvaló tehát, hogy olyan telepítési politikát kell folytatnunk, amely a külterjes településnél a város pénzügyi, a belterjes településnél az egészségügyi és a szociális követeléseket is megvalósítja.

A külterjes családi házas település egészségügyi követelései: a telek jó levegőjű fekvése és a vízmentes talaj; szociális követelései: a telek kis mérete és a ház jellegének megfelelő könnyebb építési feltételek s könnyebb és következésképpen olcsóbb közművi berendezések; várospénzügyi követelése: a közművi terheknek a közvetlen érdekeltség mértékében a telektulajdonosok részéről való viselése és a város közönségének mentesítése közműveknek és közforgalmi berendezéseknek idő előtt, vagyis a kellő rentabilitás biztosítottsága nélkül való létrehozatalától; az utóbbi érdekében arra kell törekedni, hogy a családi házas települések elsősorban olyan területeken keletkezzenek, amely közművekkel és közforgalmi berendezésekkel már el vannak látva, vagy amely területek felé a már meglévő közmű- és közfogalmi hálózatok szervesen tovább fejleszthetők.

A belterjes településnek, a belső városrészek újjáépítésének várospénzügyi problémája nincs, mert e területek közműhálózatokkal túlnyomóan el vannak látva, és nagyrészük számára a közforgalmi eszközök is többé-kevésbé megközelíthetők, ahol pedig ezek a berendezések mégis hiányoznának, ott e területek beépíthetőségének legalacsonyabb fokú intenzitása is biztosítja rentábilis bevezethetőségüket. Egészségügyi és egyben légoltalmi követelés is azonban a belső városrészek újjáépítésénél az úgynevezett fellazítás, vagyis a beépítési intenzitásának úgy síkban - a beépítetlen területek nagyobbításával -, mint magasságban - az emeletsoroknak és a külső magasságoknak egyaránt kisebbítésével - való csökkentése. Szociális követelésként, többlakásos bérházakról lévén szó, itt nem jelentkezik más, mint technikai újításoknak megengedése olcsóbb lakásbérek elérhetésére. A belső városrészek újjáépítésének közgazdasági jelentősége is van. Tudjuk, hogy az épületek élettartama messze túlmegy azon az időhatáron, amelyet elméletileg szoktak számukra megállapítani, különösen, ha az épületeket alaposan tatarozzák, vagy átalakítják. Tudjuk azt is, hogy az építőipar számos iparágat foglalkoztat s így sorsa a városi lakosság széles rétegeit érinti; virágzása, vagy pangása az egész gazdasági életre kedvezően, illetve kedvezőtlenül kihat. Ha tehát az

[9] A Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatáskörét az 1937:VI. tc. terjesztette ki a főváros környékére.

építőiparnak is biztosítani akarjuk foglalkoztatásának legalább is a folytonosságát, ami minden iparnak életfeltétele, arra kell törekednünk, hogy az épületek élete ne terjedjen azon az időn túl, amely a beléjük fektetett tőke amortizációjához szükséges; az épületek élettartamának ilyen korlátozása azért is kívánatos, hogy mindenkor a lakosság minél nagyobb része élvezhesse a lakáskultúra fejlődésének eredményeit. Ha az elavult házakat nem bontjuk le és nem építünk helyébe újakat, az építőipar előbb-utóbb elsorvad. A világháborút követő idők állami kedvezményekkel elért tatarozása és emeletráépítései időleges segítséget nyújthattak az építőiparnak, de messzebb tekintve nem szolgálták érdekét.

A külterjes és belterjes település viszonyában tehát csak azt tekinthetjük helyes telepítéspolitikai álláspontnak, hogy a *külterjes családi házas településnek*, amely a magánkezdeményezésben elég mozgató erőt talál, az említett követelések érvényesítése mellett *ne álljuk útját*, sőt bizonyos körülmények között az elől se zárkózzunk el, hogy a város vegyen részt ilyen települések létrehozásában; *a belső városrészek újjáépítését* pedig *igyekezzünk előmozdítani* az új épületek számára rendkívüli házadómentességek biztosításával, és addig, míg a leghatásosabb eszköz, a törlesztéses építési hitel rendelkezésre nem áll, a városrendezési törvény segítségével újjáépítésre megérett ingatlanoknak tőkeerős és építkezésre hajlandó kezekbe juttatásával. [...]

Budapest telepítési politikájában követendő alapelvekként a következőket jelöljük meg: azt a területet, amelyen a település megengedhető, csökkenteni kell. A települést elsősorban azokról a területekről kell kizárni, amelyek közművekkel, közlekedési eszközökkel és közintézményekkel még nincsenek ellátva. Arra kell törekedni, hogy a közművekkel, közlekedési eszközökkel és egyéb közintézményekkel ellátott területek szolgáljanak elsősorban a településre. A fejlődés a kialakult és kialakítandó gócpontoktól kifelé haladva fokozatosan és csatlakozva történjék. Kívánatos, hogy a betelepült területek közé eső, illetőleg itt megmaradt beépítetlen szigetek elsősorban településjenek be. Közműhálózattal elsősorban a már erősebben betelepült részek látandók el. A közlekedési eszközök vonalai a már sűrűn betelepült területeken vezetendők át; nem szabad az új vonalak vezetésének azt a célt szolgálniok, hogy bizonyos vidéken mesterségesen hozzunk létre új települést; a közlekedési eszközök tarifája ne mozdítsa elő távol fekvő területek benépesedését, inkább a már sűrűbben betelepült részek lakosságának a közlekedését tegye olcsóbbá. Közintézmények elhelyezésénél is kerülni kell, hogy e réven településre meg nem érett területeken mesterséges fejlődés induljon meg. Fő forgalmi - különösen országos és környéki - útvonalakat ne tekintsük települési bázisul; semmiképp sem szabad azonban megengedni, hogy települések az ilyen útvonalak forgalmát zavarják. [...]

Beépítésre szánt terület

A lakóházövezetek megállapításánál abból indultunk ki, amit az egész lakóváros rendeltetéseként megjelöltünk, hogy lehetőséget nyújtsunk a lakosság hivatásának és anyagi erejének megfelelő elhelyezkedésére. Ebből a szempontból mérlegeltük azt a szükségletet, amely a legközelebbi évtizedekben a különböző lakóháztípusok házhely igényei tekintetében valószínűleg jelentkezni fog. Ennek megfelelően az egyes *lakóövezetek fekvését és terjedelmét* akként határoztuk meg, hogy a településre alkalmas és közművekkel ellátott vagy könnyen ellátható területek különböző típusú házhelyek igénylői számára kellő mennyiségben és megfelelő helyen rendelkezésre álljanak.

A koncentráció elvének és részben az adott helyzetnek is megfelelően a legtömörebb beépítésű övezetet a város belső részében, külső gócok mellőzésével helyeztük el. Ez a

legtömörebb beépítésű övezet a pesti oldalon az Aréna út, Orczy út, Gróf Haller utca vonaláig terjed, míg Budán a Horthy Miklós[10] út és a Bocskay út közötti területen kívül a Víziárosnak egy részét és az óbudai hídfő közvetlen környékét foglalja magában.

A lazább beépítésű zártsorú övezet a pesti oldalon az előbbi övezethez csatlakozva nagyjából a Hungária körútig terjedő részeken és Kőbánya belső részén, Budán a Kelenföldön a Bocskay (Lenke) út és összekötő vasút között, valamint a kelenföldi pályaudvar környékén, továbbá a Németvölgy, Újlak és Óbuda sík részeinek külsőbb fekvésű területein egészen a Bécsi útig és Filatori gátig terjed ki. Kijelöltük továbbá azt a lakóvidéket, amelyen az egészségre nem ártalmas és nagyobb kellemetlenséget nem okozó ipartelepek is elhelyezhetők. Még pedig Óbudán, a XIII. kerületben a Duna mentén, a Kerepesi temető mögött fekvő területen, a IX. és X. kerületben és Kelenföld egy részén.

A sűrűbb és lazább beépítésű szabadon álló többlakásos házak övezetét, ahol ezek kertjei az erdőterületeket vannak hivatva kiegészíteni, a budai oldal nyugati részén helyeztük el. Az egylakásos családi házak céljára szolgáló területről oly módon kívántunk gondoskodni, hogy a sík területeken, tehát az óbudai, kelenföldi és rákosi síkságokon sorházak céljára szolgáló területeket jelöltünk ki, míg a Sasad és Farkasvölgy, továbbá a Remete és Táborhegy keleti lejtőit kis szabadon álló családi házak céljára szántuk. Ugyancsak kis családi házak céljára szolgálnak a Rákos-patak és a határerdők között fekvő területek. Minden lakóháztípusnak megfelelő övezet tartalmaz kellő mennyiségben olyan területeket, amelyek közművekkel el vannak látva. Míg azonban a soklakásos lakóházak számára a belső, ki nem használt, de közművekkel már ellátott városrészekben még igen nagy tartalékok vannak, addig a kis családi házak övezeteiben állandóan gondoskodni kell a közműhálózat megfelelő fejlesztéséről.

Már jelzett elvi álláspontunkból kifolyólag ügyeltünk arra, hogy kivezető utaknál ne vigyük ki szalagszerűen a sűrűbb beépítésű övezeteket, tovább, hogy forgalmi utak szélességétől egymagában ne tegyük függővé az épületek nagyobb magasságát. [...]

Gyárvárosnak nevezzük a városnak azt a részét, amelyen *kizárólag gyárak*, vagyis *nagyobb ipartelepek* és ugyancsak *külön elhelyezést kívánó egyéb iparüzemek* településhetnek meg. E területeken csak a gyári üzem szempontjából feltétlenül szükséges lakóházak engedélyezhetők, építési telkek alakítása pedig kizárandó. A gyárépületeket pedig úgy városrendezési, mint tűzrendészeti szempontból is szabadon állóan kell elhelyezni.

Két szempontból vált szükségessé, hogy gyárak elhelyezésére külön városrészt vagy városrészeket jelöljünk ki; az egyik közegészségügyi, a másik gazdasági. Közegészségügyi követelés, hogy a légzőszervekre és ezeken át az egész testre ártalmas füstöt és egyéb egészségtelen égéstermékeket, továbbá az idegeket erősen izgató zajt a lakosságtól távol tartsuk. Gazdasági szempontból pedig kívánatos, hogy a gyárak lehetőleg ott helyezkedjenek el, ahol folyami és kedvező nagyvasúti közlekedés rendelkezésükre áll és számukra a fennállásnak és fejlődésnek feltételei éspedig úgy nemlegesen, a zavaró körülmények elhárításával, mint igenlegesen, kedvező előfeltételek (alacsony telekárak, ritka úthálózat, iparvágányok) megteremtésével mindenképpen biztosíthatók; az utóbbinak lehetősége különösen ott van meg, ahol a város maga adhat telkeket gyári települések számára. Különösen szerencsés a helyzet, ha a légköri viszonyok szerint legmegfelelőbb terület az országos közlekedés szempontjából is a legjobb.

Arról nem lehet szó, hogy valamennyi gyári jellegű üzemet, vagy éppenséggel minden ipari üzemet, amely a szomszédságot zavarhatja, egy vagy több erre kijelölt városrészbe helyezzük

[10] Aréna út: 1945- Dózsa György út; gróf Haller utca: ma Haller utca (1951-1990 Hámán Kató út); Horthy Miklós út: 1945- Bartók Béla út.

el. Külön elhelyezkedési terület kijelölésével elsősorban a legkedvezőtlenebb hatású, úgynevezett *bűzős üzemek* problémáját kell megoldanunk, éspedig ezeknél tekintet nélkül az üzem terjedelmére. Azután következnek azok az *üzemek, amelyek füstjükkel, egyéb egészségtelen égési termékeikkel vagy zajukkal gyakorolnak az elviselhetetlenségig érő hatást* a szomszédságra, vagy még távolabb fekvő környezetre. Ezek részére külön megfelelő fekvésű és üzemgazdaságilag kedvezően elrendezett vagy elrendezhető települési helyről gondoskodni feltétlenül kell. Az ilyen terület azonban alkalmas lesz, sőt a gyáripar igényeinek megfelelő elrendezettsége mellett vonzóvá is válhat olyan gyárak részére is, amelyek közegészségi okokból nem utalandók ide, de amelyeket az idetelepített gyárak környezete nem zavar. A *többi ipari üzemeknek*, ideértve az alább megjelölt feltételeket vállaló gyárakat is, a lakóváros területén való meghagyását, illetve elhelyezkedését lehetővé kívánjuk tenni, és erre a többlakásos, zártsorú lakóháztípus külső övezetében *vegyes ipari és lakóterület* kijelölését már fentebb javasoltuk. Az ipari üzemeknek a lakóvárosban való elhelyezkedésének azonban a következő feltételei állapítandók meg: az ipari üzemnek alkalmazkodnia kell a lakóváros jellegének megfelelő városrendezési tervhez és építési szabályokhoz, nevezetesen bele kell illeszkednie a lakóutca-hálózatba, épületét illetve épületeit a lakóváros jellegének megfelelően kell külsőleg kiképeznie, be kell kapcsolódni a közműhálózatba és teljesítenie kell mindazokat a követeléseket, amelyeket a szomszédságnak a kellemetlen hatásoktól való megóvása érdekében akár az ipari, akár az építésügyi hatóság kiköt. Kívánatos volna még, hogy új ipari üzemeknek településekor a település mikroklimatológiai elbírálásban is részesüljön és e bírálat az engedélyező hatóságok részéről honoráltassék.

Áttérve már most a gyárváros kérdésének Budapest városfejlesztési tervében való megoldására, a *bűzős üzemeket* illetőleg arra az álláspontra helyezkedünk, hogy ilyenek a jövőben a *főváros területén ne településsenek meg*. Amikor a városrendezési törvény úgy Budapest, mint a környék városrendezési tervének a megállapítását a Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatáskörébe utalta, amikor tehát Budapest városrendezési terve nagybudapesti koncepcióban fog megállapítást nyerni, nem lehet szó arról, hogy Budapest és a környező városok közé bűzős gyári övezet kerülhessen. Bűzős gyárak a szomszédos városok külső határába valók. [...]

A *lakóvárostól elkülönített elhelyezésre* kötelezett vagy ilyen elhelyezésre kívánkozó gyárak számára a széljárás figyelembe vételével, a következő területet jelöltük ki:

Erre a célra legalkalmasabb a *Csepel szigetnek* a fővároshoz csatolt része, amihez még a *Kelenföld* és a *Ferencváros déli részén*, valamint *Kőbánya határmenti részein* kell a kialakult viszonyokra való tekintettel bizonyos területet hozzácsatolni. [...]

A *fürdőváros* név eredetileg annak a társadalmi mozgalomnak a jelszava, amely a főváros hévvizeinek, légköri viszonyainak, tájalkatának és földrajzi helyzetének értékeire támaszkodva a városfejlesztés vezető elvéül Budapestnek egészében fürdőhellyé való kialakítását tűzte ki céljául. Ilyen értelemben azonban fürdővárosról nem lehet szó, mert hévvíz forrásaink és a hozzájuk kapcsolódó már meglévő gyógyfürdőink különböző városrészekben fekszenek, nagyrészt összefüggnek a körülöttük levő lakóvárosrésszel, amelybe beilleszthetők, és Budapestnek egyéb vonatkozásokban való jelentősége sokkal nagyobb, semhogy a fürdővárosi elgondolás városfejlesztési programjának vezető vagy éppenséggel kizárólagos szempontja legyen. Beszélnünk lehet, sőt kell is azonban arról, hogy a fürdővárosi elgondolásnak van-e létjogosultsága és mennyire. [...]

Budapest balneológiai jelentőségét a tárgyalásainkon résztvevő dr. Csordás Elemér tiszti főorvos, dr. Benczur Gyula a Szent Gellért gyógyfürdői főorvos, továbbá dr. Vámossy Zoltán és dr. Dalmady Zoltán egyetemi tanár, balneológiai orvosszakértő urak a következő együttes véleményükben állapították meg:

[...] „Budapestnek, mint gyógyfürdőnek az idegenforgalomban nagy jelentősége az, hogy egyedüli igazán nagyvárosi gyógyfürdő volna egy világváros kultúrájával, szórakozásaival és kereskedelmi gócpont voltával, mely télen végzett kúrákra is alkalmas, és egy világszerte elismert orvosi egyetem kiváló professzoraira támaszkodhatik, mint konziliáriusokra.

Budapestnek gyógyfürdővé való fejlesztése csak fokozatosan képzelhető el. Hogy mint ilyen ismertté váljék és megszerezze a minden fürdőnek nélkülözhetetlen szuggesztív erőt, szükséges, hogy a megszokott propaganda mellett elsősorban tudományos lapokban gyógyeredményekről számolhassunk be. Ilyen közlemények azonban csakis jól berendezett közkórházi osztályokon, nagy beteganyagon végzendő megfigyelések eredményeképpen születhetnek meg, amelyek újra és ismételten Budapest hévvizei felé irányítják a szakkörök figyelmét. Budapestnek gyógyfürdővé fejlesztése ezért elsősorban egy körülbelül 400 ágyas fürdőkórház felállítását teszi elengedhetetlenül kívánatossá, mely szociális szempontból is nélkülözhetetlen egy modern fürdőhelyen, még inkább, ha az egy ország fővárosának területén és tulajdonában van." [...]

Be nem építésre szánt terület

[...] Ligetek, közkertek (parkok) de még kisebb zöldfelületek tekintetében is éppen a legsűrűbb városrészekben a minimális szükséglet sincsen kielégítve. Különösen a pesti oldalon kell fokozott mértékben ligetekről és nagyobb közkertekről gondoskodni; nem kiránduló helyekül, hanem kisebb félórás, vagy egyórás séták céljára kell, hogy szolgáljanak. Méreteik egy-másfél km-re veendők. Megközelítésük túlnyomó részben gyalogszerrel történvén, az erre fordítandó idő tehát ne legyen több egynegyed óránál. Ez azt jelenti, hogy a város bármely pontjától egy- másfél km távolságra ilyen ligetnek, vagy nagyobb parknak kellene lennie, vagyis ezek egymástól való távolsága légvonalban ne haladja meg a kettő, kettő és fél km-t. E követelésnek a pesti oldalon még a külterületre nézve is csak úgy lehet megközelítőleg eleget tenni, ha a jövőben felszabaduló összes nagyobb területeket, aminők az üzemen kívül helyezett agyagbánya területek, a felhagyandó temetők, mind felhasználjuk erre a célra.

Különösen célszerű külső nagyobb zöldfelületeknek kertsávok útján a város belső részeivel való összekötése, valamint különálló ligetek és közkertek összekapcsolása. Ilyen kertsávokul különösen a következők kínálkoznak: A Gellérthegy északi oldalán lévő, illetve tervezett park összekötése a tabáni és németvölgyi temetőkkel; a Döbrentei téri parknak a Tabánon át a Horváth kert[11], Vérmező, Városmajor és Vízivárosi temetők területén létesítendő parkokkal és a Budakeszi úti sétaúton át a fővárosi erdővel való összekapcsolása; a Hármashatárhegyi erdőség bevezetése a Mátyáshegyen és Kiscellen át a Bécsi útra. A pesti oldalon különös jelentősége volna a határ mentén már évtizedek óta tervezett 100 öl széles erdősáv létesítésének, illetve továbbfejlesztésének. E célra az északkeleti határ mentén levő településekre való tekintettel a Rákospatak völgyét tartjuk alkalmasnak, s ezért az itt tervezett 70 m széles parksáv gondolatát feltétlenül fenntartandónak véljük.

[11] Az Alagút utca - Krisztina körút - Attila út közében elterülő park (Haydn park)

Kisebb parkok, parkozott terek megközelítése legfeljebb 5 percet vehet igénybe, minek folytán azok egymástól való távolsága ne legyen több légvonalban 500 m-nél. Ilyen elosztás mellett, ha fejenként egy négyzetmétert veszünk, egy-egy teret legalább 10.000 négyzetméterre kell venni. Ezeken a tereken különösen a kisebb gyermekek részére lehetőleg játszótereket kell elhelyezni, míg a nagyobbak számára a ligetek és nagyobb parkok területén kell gondoskodni minél nagyobb számú játszótér berendezéséről. Játszóterek és pihenőhelyek céljára megfelelő területekről való gondoskodást a szabadon álló építkezéses övezetek területén is szükségesnek tartjuk. Megfontolandó volna, hogy a szegélyes építkezés mellett adódó nagyobb belső udvarok nem volnának-e közkertekre és játszóterekre igénybe veendők és e célokra berendezendők. A városrendezési törvény erre kedvező lehetőséget nyújt. [...]

Közintézmények elhelyezése

[...] Budapestnek feltétlenül szüksége van megfelelő terjedelmű, jófekvésű, *állandó kiállítási* épületek elhelyezésére is alkalmas *területre*. Erre kiválóan, sőt egyedül számbajövő, a hatóságok és a közvélemény által is erre a célra kijelölt terület a Lágymányosnak a Horthy Miklós híd[12] alatt fekvő dunamenti területe. Ez a terület azonban egyike azoknak is, amelyekre a Nemzeti Stadion elhelyezhető volna, amely célra kétségtelenül szintén alkalmas. Az itt rendelkezésre álló terület, különösen, ha hozzávesszük a volt Nádor kertet[13] is, mindenesetre elég mind a két intézménynek, amelyeknek sok szempontból kölcsönösen előnyük lenne az egymás mellett való elhelyezés. Sem a Nemzeti Stadionnak idehelyezése, amely vele összefér, sem az érdekeltségnek ezidőszerint a Városligetben való berendezettsége s ideszokottsága nem gyöngíthetik meg azt a városfejlesztési követelést, hogy az állandó kiállítási területet a fent megjelölt helyen kell megteremteni. Meg kell még jegyeznünk, hogy - különös figyelemmel arra, hogy amint növekedőbb vásárok részére további terület a Városligetben már alig jelölhető ki - nagyon is kívánatos, hogy a Városliget, mint a pesti oldal északi részének egyetlen parkja és a Széchenyi gyógyfürdőnek fürdőparkja, eredeti rendeltetését mielőbb visszakapja. [...]

Forgalmi úthálózat

[...] Budapest az egész ország főúthálózatának gócpontja, az országos és méginkább a nemzetközi forgalomban azonban nemcsak mint cél, vagy kiindulópont szerepel, hanem jelentős átmenő forgalma is van. Tisztán közlekedési szempontból talán kívánatos volna, hogy ez az átmenő forgalom elkerülje a város belső, forgalomtól úgyis túlterhelt részeit, viszont a város építészeti és természeti szépségeinek idegenforgalmunk javára való propagandisztikus kihasználása érdekében az átmenő személyforgalomnak a város magván való keresztülvezetéséről megfelelő módon gondoskodnunk kell.

Budapest abban a kedvező helyzetben van, hogy kellő rendezés és átalakítás után két olyan útvonalra tehet szert, amelyet a belső forgalom keresztezésekkel egyáltalán nem és betorkolásokkal is kevésbé zavar, és emellett az útvonal a város szépségeinek érvényre juttatására minden más útvonalnál alkalmasabbnak tekinthető. A két útvonal: a Duna két partja. Budapest

[12] Petőfi híd

[13] A XI. ker-ben nagyjából az összekötő híd - Budafoki út - Hengermalom utca között fekvő terület. Batthyány József hercegprímás 1799-ben ajándékozta a nádornak, innen az elnevezés.

legfontosabb útproblémája tehát a Duna két partjának a főváros úthálózata bázisává tétele és fő forgalmi utakként való kialakítása. Ez csak az alsó Duna-partoknak is az úthálózatba való bevonásával történhet. Az alsó Duna-partok emelését azonban városszépítési szempontból ellenezzük, és inkább elviselendőnek tartjuk, hogy a csak igen ritkán előforduló magas vízállás esetén a forgalom itt rövid ideig szüneteljen.

A Duna-partok forgalmi kihasználására annál is inkább szükség van, mert a beljebb fekvő fő forgalmi utak a mai gyorsforgalmi követeléseknek már nem felelnek meg. Észak-déli irányú átvezető vonalak a pesti oldalon a Váci-út - Soroksári út és a Váci út - Üllői út. Mindegyik útvonal két külső szakaszát a legsűrűbb városrészek túlterhelt és kanyargós útjai kötik össze. A budai oldalon még rosszabb a helyzet az északról belépő Szentendrei út és Bécsi út és a délen belépő Fehérvári út és Balatoni út összekapcsolása tekintetében. A pesti oldal teljes kialakultsága és a budai oldal terepviszonyai gyökeres javítást ezen a téren alig engednek meg. [...]

Városszépítés

[...] Egységes városképek művészi kialakítását kívánó helyek a következők:

1. A *Vár és a Várhegy oldala*, az utóbbinak különösen a Duna felé eső része.

2. A *Duna mindkét partja az Óbudai híd*[14] *és az Összekötő vasúti híd között.* Ide tartoznak a budai oldalon: az Óbudai hídfő környéke; a Császár- és Szent Lukács fürdő és környéke, beleértve a mögöttük lévő tavat és hegyoldalt; a Batthyány tér; a Széchenyi-Lánchíd hídfője (Clark Ádám tér); az Erzsébet híd hídfője (a Tabán rendezése keretében oldandó meg); az állandó kiállítás és a Nemzeti Stadion számára kiszemelt terület, esetleg mindkét intézménynek itt elhelyezésével.

A pesti oldalon: az Óbudai hídfő környéke; a Szent István park; a Ferenc József tér[15]; a Vigadó tér; az Erzsébet híd hídfője, a Fővám tér.

3. A Szabadság tértől - a Bálvány utcán,[16] az Erzsébet téren - a Bécsi utcán - a Szervita téren - a Petőfi Sándor utcán - a Ferenciek terén - az Egyetem utcán - a Kecskeméti utcán - a Kálvin térig vezető és talán *Városstengelynek* vagy Városmagnak nevezhető útvonal. Itt természetesen nem az egész útvonal egységes beépítésére gondolunk, hanem csak arra, hogy ez az útvonal mindig egységként lebegjen a szemünk előtt. Ez az út, már megállapított forgalmi jelentőségén kívül, a Belváros reprezentatív útjaként jelentkezik. Elindul a Szabadság térből (amely lesüllyesztendő volna) a kiszélesítendő Bálvány utcán; ennek közepén a Zrínyi utcának a Szent István tértől idáig a már megállapított kiszélesítésével a Szent István Bazilika képe most már innen teljesen kibontakozik, és természetessé válik az az elhelyezés, amely egyházilag megfelelő és a homlokzatot a város és a Duna felé fordítja: eléri egyik legszebb terünket, amely akár beépítetlenné téve, akár a most szóban lévő útvonal felé középülettel (esetleg új Nemzeti Színházzal) beépítve mindig dísze lesz a városnak; majd eljut a Szervita téri templom mellett a Petőfi Sándor utcába, ahova a Főposta épületének helyére már megállapított tér közvetítésével a Központi Városháza műemléki része is erre az útvonalra fog

[14] Építése 1939-ben kezdődött. A kormány 1940 februárjában döntött arról, hogy Árpád fejedelemről nevezi el.

[15] 1946- Roosevelt tér

[16] Október 6. utca

nyílni; következik a Kossuth Lajos utca és az Eskü út keresztezése után a Ferenciek temploma, az Egyetemi Könyvtár, az Egyetemi templom és a fenntartandónak mondott Károlyi-palota és végül a Kálvin tér, ahol a város második reprezentatív útjával, a belső körúttal találkozik.

4. Az úgynevezett *Fórum*. Az elnöki előterjesztés[17] így nevezte (ez azóta közhasználatba ment át) a belső körútnak a Szent István Bazilikánál kezdődő, a Deák tértől a Dohány utca kiágazásáig kitáguló, onnan ismét beszűkülő és a Kálvin térrel térszerűen végződő részét. Mivel erre az útvonalra nemcsak a Belváros felé haladó legtöbb útvonal ágazik be, hanem itt találjuk a Központi Városházát, most már a Fővárosi Közmunkák Tanácsát is[18], a valószínűleg Kamara színháznak felhasználandó régi Nemzeti Színházi telket,[19] egy egyetemi épületet, a Nemzeti Múzeumot és mind a négy nagy vallásfelekezetünknek főtemplomait, természetszerűen adódik, hogy e területen is - szintén nem egységes beépítést - hanem az útvonalat egységként fogva fel, ennek kialakítására magasabb építőművészeti követeléseket állítsunk fel. E területen mint különleges városrendezési és városépítési problémák még a következők várnak megoldásra: az Andrássy út szerves bevezetése a belső úthálózatba, a Vilmos császár út - Deák tér - Wekerle Sándor utca és Gróf Tisza István utca[20] közt fekvő telektömb rendezése, a Deák tér rendezése, a Központi Városház telkek idenyúló részének újjáépítése, a régi nemzeti színházi telek beépítése és a Kálvin tér rendezése és újjáépítése. [...]

Budapest Városfejlesztési Programja. Az 1937:VI. tc. alapján készítendő városfejlesztési terv. A törvényhatósági bizottság által városfejlesztési programm készítésére alakított külön bizottság jelentése. Bp., 1940. 43-47., 55-61., 72-73., 78-79., 95-96., 123-124. p.

[17] Harrer Ferenc: Budapest városfejlesztési programja. In: Városi Szemle, XIX. (1933) 1. sz. 1-60. p.

[18] Az FKT új székhelye az 1938-ban elkészült Madách téri épülettömbben volt (előzőleg Döbrentei tér 4.).

[19] A Nemzeti Színház 1837-ben épült, a Rákóczi út - Múzeum körút sarkán álló régi épületét 1913-ban bontották le.

[20] Vilmos császár út: 1945- Bajcsy-Zsilinszky út; Wekerle Sándor utca: ma Hercegprímás utca; gróf Tisza István utca: 1945- József Attila utca.

A Magyar Közigazgatástudományi Intézet emlékirata Nagy-Budapest megszervezéséről

1941. április 12.

Nagy-Budapest

A városok között külön csoportot alkotnak a nagyvárosok, metropolisok. Nagyvárosoknak nevezzük azokat, amelyeknek vonzási köre közigazgatási határaikon túlterjed. Ennek következtében körülöttük sűrű belterületi településű községek nagy sora alakul ki, amelyek közvetlenül a város közigazgatási határához csatlakozva, a fejlődés során eljutnak oda, hogy zárt gyűrűt alkotnak. Ezeknek lakossága a körülvett várossal mindennapi sűrű összeköttetésben van annyira, hogy lakosaiknak élete a kettő között megoszlik. Nagyobbrészt az elővárosok lakossága jár gazdasági, kulturális, közegészségügyi stb. szükségleteinek kielégítése végett a nagyvárosba, de az áramlás részben fordított. Az elővárosok színvonala minden vonatkozásban kezdetlegesebb, mint a belső városé, de ezért olcsóbb is az ottani élet.

A fejlődés mindenütt oda vezet, hogy az elővárosok fokozatosan közigazgatásilag is beolvadnak a körülvett városba. Ennek oka részben a közigazgatásnak, részben a lakosságnak az érdeke. A közigazgatásé annyiban, hogy a közigazgatás egyesítése megkönnyíti a közfeladatok sikeres megoldását, a közönség érdeke pedig annyiban, hogy beolvasztás mindig az elővárosok színvonalának a belső városhoz való közelebb emelését jelenti.

Az elővárosok zárt gyűrűjén kívül van egy szélesebb övezet, amelynek települése szaggatott és ritkább, amelynek fejlődése azonban lélekszámban nagyobb, mint a természetes szaporodása, tehát abban is állandó bevándorlás állapítható meg, mint a körülvett város vonzásának a hatása.

A nagyváros közigazgatási kialakításánál a bekebelezésen felül ennek az úgynevezett védőövezetnek megszervezéséről és fejlődésének közigazgatási irányításáról is kell gondoskodni.

A nagyvárosok kialakításának példái: London, Párizs, Berlin, újabban Hamburg, Bécs és Róma, az Amerikai Egyesült Államokban New-York, Chicago stb.

Budapest is nemcsak főváros, hanem metropolis, a fenti nemzetközi értelemben is. A környékére kiterjedő vonzása az utolsó 100 évben szakadatlan és állandóan emelkedő. A nagyváros közigazgatási kialakítása terén azonban mindeddig más nem történt, mint 1872-ben Budának, Pestnek és Óbudának egyesítése, 1938-ban pedig a Fővárosi Közmunkatanács hatáskörének a fővárost körülvevő községgyűrűből 6 megyei városra és 18 községre való kiterjesztése. (33/1938. B. M. sz. r.)[21] Minthogy azonban a Közmunkatanács hatásköre csak városrendezési és építésrendészeti, ez a kiterjesztés mindössze annyit jelentett, hogy az építésrendőri hatáskört kiterjesztették arra a területre, amely már sűrűn be volt építve, de nem terjesztették ki az úgynevezett védőövezetre, ahol még profilaktikus[22] és irányító működést

[21] Az 1937:VI. tc. a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörének a főváros környékére történt kiterjesztésekor nem határozta meg pontosan a környék fogalmát, hanem rendeleti szabályozásra bízta, ami az itt említett rendelettel történt meg. Az általa az FKT hatáskörébe utalt települések felsorolását ld. alább.

[22] Betegség megelőzésére irányuló tevékenység.

fejthetett volna ki. Még kevésbé történt meg az, hogy az elővárosokat beolvasztották volna Budapestbe, ami azoknak minden közigazgatási tekintetben való bekapcsolását jelentette volna. Az elővárosok egész gyűrűje a Fővárosi Közmunkatanács hatáskörének építésrendészeti ügyekben való kiterjesztése után is megmaradt Pest vármegye közigazgatási hatáskörében.

A Fővárosi Közmunkatanács hatáskörét kiterjesztő 33/1938. B. M. számú rendelet tehát a kérdést nem vihette nyugvópontra. További szervezeti és hatásköri fejlesztésre van szükség. Ez egyrészt abból áll, hogy a Közmunkatanács hatáskörét ki kell terjeszteni a védőövezetre, amely több mint 100 községet (113) foglal magában, másrészt az elővárosokat közigazgatásilag teljesen be kell olvasztani Budapest székesfővárosba.

A Magyar Közigazgatástudományi Intézet városmorfológiai nagy felvétele kapcsán már részletesen kivizsgálta Budapest vonzásterületét, tehát a kívánatos védőöv határait. A Fővárosi Közmunkatanács már foglalkozik hatásköre kiterjesztésének javaslatával, amelyben körülbelül a Magyar Közigazgatástudományi Intézet megállapításait veszi alapul.

Az elővárosoknak Budapest székesfővárossal való közigazgatási egyesítése eddig tudományos tanulmány és vizsgálat tárgya nem volt. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet a kérdés megítéléséhez szükséges fontosabb adatokat feldolgozta, és megállapításainak eredményét a következőkben ismerteti:

Ami Budapesthez kívánkozik

A székesfővárosba beolvasztandó terület meghatározása végett először azt kell szemügyre venni, hogy Budapest környékén különböző szempontokból milyen területi tagolásokat láthatunk.

A *m. kir. adóhivatalok* és a *kir. járásbíróságok* területi beosztása többé-kevésbé összhangban van. Az eltérés csupán annyi, hogy míg a járásbíróságoknál a budai környék háromfelé tagozódik, addig az adóhivataloknál a budapestvidéki magában foglalja a pestvidéki és budafoki járásbíróság területét is.

A *közigazgatási beosztás* szerint a 6 megyei városon kívül még a legközvetlenebb környéken is 7 járásba tartoznak a községek. A 6 város: Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Budafok, természetesen Budapest felé orientálódik, de a községek 7 járási székhely, ha a Központi járást leszámítjuk, akkor hatfelé vannak széthúzva. Hét főszolgabíró irányítja ezeket a községeket hétfelé, mikor pedig mindnyájan a természetes centrum felé fordulnak, és oda már nagyrészt be is kapcsolódtak, azzal együtt egy életet élnek, a fejlődő nagyváros lüktető életét. A helyzet nagyjából ugyanaz, mintha Budapest közigazgatási beosztását ma úgy csinálnók meg, hogy a belvárost vezetné a budapesti polgármester, a kerületek pedig önállóan haladnának a maguk útján. Ezt ma senki sem fogadná el, viszont Pestkörnyéknek az arculata ma éppen ilyen s ezért is sürgős az egységes közigazgatás. [...]

A pestkörnyéki választókerületbe, melynek túlnyomó része a pesti oldalon veszi körül a fővárost, 32 község tartozik és talán nem érdektelen, ha felemlítjük, hogy a választások alkalmával 6 polgármester és 5 főszolgabíró van érdekelve.

Az államrendőrség budapesti főkapitányságának hatásköre Újpestre, Rákospalotára, Kispestre, Pestszenterzsébetre, Pestszentlőrincre és Albertfalvára terjed ki, a vidéki főkapitányságba pedig Budafok, Rákosszentmihály, Sashalom meg Mátyásföld és környéke van bekapcsolva, és Cinkotán is van őrszoba.

Leglogikusabb a *budapesti egységes távbeszélőhálózat* területe. Ez szabályos gyűrűként övezi a fővárost. Ennek is 32 községe van (persze nem azonos a választókerületi beosztással) és az összes számbajöhető községek be vannak kapcsolva. Ha kifogást akarunk emelni, esetleg Vecsés és Rákoscsaba bekapcsolását kívánhatjuk még.

Utoljára hagytuk a legfontosabbat, a *Székesfővárosi Közmunkák Tanácsának* területi hatáskörét. Erről a 33/1938. B. M. számú rendelet intézkedik és a következő városokra és községekre terjeszti ki: Budafok, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Újpest; Albertfalva, Békásmegyer, Budatétény, Cinkota, Csepel, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom, Soroksár, Vecsés. Mivel itt már műszaki városrendezési és Nagy-Budapest kialakításával kapcsolatos gondolatok is merültek fel - sőt éppen ez volt a cél - mindenesetre a továbbiak során kell, hogy ez a megállapítás a mi vizsgálódásainknak is alapjául szolgáljon.

A kérdés lényege az, hogy az egységes fejlődő város, Nagy-Budapest, meddig terjed ki, vagyis, hogy *a környék meddig város és hol kezdődik a falu*? Ezen a ponton fogjuk megtalálni Nagy-Budapest határát, mely már az életben kialakult, és nekünk csak meg kell állapítanunk, észre kell vennünk, hogy hol húzódik. Tehát nem mesterséges új határbővítésről van szó, hanem csupán egy már megtörtént fejlődés konstatálásáról. E célból egyik legnagyobb segítségünk *a műszaki városkép.* [...] Műszaki szempontból vizsgálva, de a periferiális index szerint is, Nagy-Budapest területe nagyjából megegyeznék a Közmunkatanács területével, azzal a különbséggel, hogy északon Dunakeszi és Alag, délen pedig Dunaharaszti bekapcsolása is kívánatos.

Annak meghatározásában, hogy mi város és mi nem az, a műszaki városképen kívül igen nagy segítségünkre van a lakosság foglalkozási megoszlása is. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést, az 1930. évi népszámlálás foglalkozási adatai alapján a városi jelleg és az ipari foglalkozás nyomja rá a bélyegét a Közmunkatanács egész területére. Ezenkívül Budakeszi, Dunakeszi, Alag és Dunaharaszti tartozik még ebbe a csoportba, mely északon egészen Szentendréig húzódik fel.

A metropolis vonzásának további jó mutatója az elővárosokba való nagy *bevándorlás*, a természetes szaporodást messze felülhaladó tényleges lélekszámnövekedés. [...] Az egyik leglényegesebb megállapításunk, hogy Pestkörnyék fejlődése sokkal rohamosabb, mint Budapesté.

Az útburkolattal való ellátottság terén találjuk a legtöbb kívánnivalót. A városok közül Újpest, a községek közül pedig Pestújhely úthálózata a legjobb. Újpesten az utak 12%-a tartozik az első minőségi osztályba, 39,6%-a a másodikba, 15,1 % a harmadikba és csak 33,3% a földút. Pestújhelyen ez az arány 17,8%, 8,9%, 24,4% és 48,9%. Máshol a földutak mindenütt jóval 50%-on felüli arányt mutatnak. Legrosszabbak az utak Sashalmon (földút 90%), a városok közül pedig Kispesten vannak a legrosszabb útviszonyok. Itt a földutak aránya 73,5%.

A közművekkel való ellátottság szempontjából a következő képet kapjuk: *villany* Budapest egész környékén van. A *távbeszélő* hálózatba Vecsésen és Rákoscsabán kívül a Budapestet környező összes jelentősebb helyek be vannak kapcsolva. *Vízvezetéke* van Albertfalvának, Csepelnek, Mátyásföldnek, Rákoshegynek, Rákosligetnek, Budafoknak, Kispestnek, Pestszenterzsébetnek és Újpestnek. *Gáz* két helyen van: Újpesten és Kispesten. *Csatorna* Albertfalván 7-8 km, Budafokon 2,6 km. Kispesten 11 km, Pestszenterzsébeten 40-45 km és Újpesten 60 km van lefektetve. - A következő fontosabb *közüzemeket* találjuk: Budafokon vízüzem és csatornaüzem van. Az 1940. évi költségvetés szerint a vízüzem költségvetése

186.430 pengő szükséglet és ugyanannyi fedezet, a csatornaüzemé 4540 pengő szükséglet és szintén ugyanannyi fedezet. Rákoshegynek is van vízüzeme, ennek 1940. évi költségvetési előirányzata 39.848 pengő szükséglet, illetve ugyanennyi fedezet. Újpestnek közkórháza van, melyet üzemszerűen kezelnek. Ennek előirányzata a szükségleti és fedezeti oldalon 302.400 pengő. Kispesten csatornaalap van, melyet szintén ideszámíthatunk. Ennek költségvetése 6400 pengő. Pestszenterzsébetnek három üzeme van. Ezek a Köztisztasági üzem, 220.860 pengő, a csatornaüzem 99.000 pengő és a vízüzem 399.000 pengő költségvetéssel.

Ami *a Budapesttel való összeköttetést illeti*, mindenhova van villamos, autóbusz, helyiérdekű vagy államvasúti összeköttetés, sőt Pestújhelyre, Pestszenterzsébetre és Rákospalotára mind a négy közlekedik.

Villamosösszeköttetése van Budapesttel Kispestnek, Pestszentlőrincnek, Pestszenterzsébetnek, Rákospalotának, Újpestnek és Pestújhelynek. Autóbusz megy Budakeszire, Pesthidegkútra, Csepelre, Pestújhelyre, Pestszenterzsébetre, Rákospalotára és Újpestre. Ezenkívül van még HÉV és a MÁV hálózata, melyek egymást igyekeznek kiegészíteni és csak két községben, Pesthidegkúton és Budakeszin nincsen sem HÉV, sem MÁV. Csak vonaton érhető el Pestszentimre, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget és Vecsés. (A vecsési határig megy villamos, azonban ennek végállomása Pestszentlőrincen van.)

A tények vizsgálata indokolja az Intézet következő javaslatát:

Míg Budapest 1890-től 1940-ig 491.938 lakosról 1.113.589-re szaporodott, addig a környék (a Magyar Közigazgatástudományi Intézet által javasolt területen) 75.016-ról 578.432-re. Ez azt jelenti, hogy ha az 1890-es állapotot vesszük alapul, Budapest fejlődése 226%-os, a környék fejlődése 771%-os volt. A fejlődés irama tehát 3,41-szer gyorsabb a perifériákon, mint Budapesten. A másik megállapítás, hogy míg Budapest fejlődése kezd egyenletessé válni és a fejlődés matematikai haladványhoz hasonlítható, addig a környék fejlődése inkább geometriai haladványra emlékeztet, és éppen az utolsó két évtizedben ugrásszerű emelkedések figyelhetők meg. A fejlődésnek ez az egyenletessé válása nem kis összefüggésben van azzal, hogy Budapest kezd lassan betelni, és hogy a vidékről beözönlő népesség a budapesti élet magasabb költségeit nem bírja el, és ezért inkább a perifériákon húzódik meg. Ez a népesség az utolsó tíz évi, de az előző megállapítások alapján is, főleg a pesti déli oldalon telepedik le, mivel itt találja a településre legalkalmasabb területeket, és ennek a résznek van a legjobb forgalmi hálózata. Ez magyarázza pl. Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Csepel rohamos fejlődését.

A déli rész ilyen nagy mértékű fejlődéséből viszont szükségszerűen következik egy másik tény, és ez a *főváros súlypontjának dél felé való eltolódása*. Erről a témáról érdekes tanulmányt közöl Pécsi Albert dr. »A főváros súlypontjának eltolódásai« cím alatt. Ebben felemlíti, hogy a város súlypontja kétezer év alatt kb. 7 kilométert húzódott el délre. A jelenlegi súlypontot az Erzsébet híd pesti hídfőjéhez teszi, de ha a fejlődés így halad tovább, valószínűleg megint lejjebb fog húzódni ez a pont dél felé. Ez a súlyponteltolódás azt mutatja, hogy a város nem úgy nő, hogy az első település (itt pl. Aquincum) körül újabb és újabb övezetek fejlődnek és azt mint centrumot veszik körül, hanem hogy a város a forgalmi és települési viszonyoknak megfelelően keresi a maga helyét, és vándorol addig, míg azt meg nem találja.

Hasznos még megvizsgálni a tárgyalt terület beépítését, útburkolattal, közművekkel való ellátottságát és Budapesttel való összeköttetését is. *A beépítés szempontjából* a hézagos zártsorú és szabadon álló (villaszerű) település a leggyakoribb. Falusias beépítés csak elvétve található. Cinkotán, Rákoscsabán, Rákoskeresztúron, Vecsésen, Soroksáron, Budakeszin, Pesthidegkúton és Békásmegyeren találjuk még ezt a települést, de itt is csak az eredeti település (a község) falusias beépítésű, az újabb települések már mindenütt a két előbbi

csoportba tartoznak; sőt Újpesten, Kispesten, Pestszenterzsébeten, Csepelen, Nagytétényen, Albertfalván és Budafokon jelentős zártsorú beépítések is vannak.

Budapest székesfővárosba közigazgatásilag be kell kebelezni azt a területet, amelyre a Fővárosi Közmunkatanács hatáskörét a 33/1938. B. M. sz. rendelet kiterjesztette, hozzávéve Budakeszit, Nagykovácsiból Remetekertvárost és a Szentendrei-sziget déli csúcsát; a Fővárosi Közmunkatanács hatáskörét pedig ki kell terjeszteni az így kialakuló Nagy-Budapest területén felül a főváros egész védőövezetére, 88 további községre.[23] Budakeszi beolvasztása mellett szól az, hogy a község már fekvésével is teljesen Budapesthez simul, azzal közvetlen összeköttetése van, a lakosság foglalkozása túlnyomó többségben az ipar, és igen jelentős kultúrrétege is van. Ugyanez az indokolás vonatkozik Nagykovácsiból Remetekertváros bekebelezésére. A Szentendrei-sziget déli csúcsa mellett pedig az szól, hogy így a fővárosi vízművek kútjai a város területére kerüljenek. Az így bekebelezendő terület kb. 38.322 hektár és lakóinak száma 1940-ben 578.432 fő. Ehhez hozzászámítva Budapest jelenlegi 20.674 hektár területét és 1.113.589 főnyi kiszámított lakosságát, az Intézet által javasolt *Nagy-Budapest területe kb. 58.996 hektár, lakosainak száma pedig 1.692.021, kereken 59.000 hektár, 1.700.000 lakos.* [...]

Ami Pest vármegyénél marad

Nagy-Budapest megalakításával kapcsolatban tisztázandó kérdés még, hogy Pest vármegyére ezeknek a területeknek a kiszakítása milyen hatással lesz.

A vármegye mai területe 1.181.663 hektár. A Budapestbe bekebelezendő terület 38.322 hektár. Nagy-Budapest megalakítása után a vármegye területe 1.143.341 hektár lenne. A veszteség 3,25%, ami elenyészően csekély.

Már nagyobb veszteség éri a vármegyét lakosság szempontjából. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a vármegyének 1.366.089 lakosa volt. Ebből a Budapesthez csatolandó területen lakott 453.882, úgyhogy Pest vármegyének e területek lecsatolása után 912.207 lakosa marad, ami kb. 33%-os csökkenést mutat. [...]

Mindezek azonban kevésbé lényeges dolgok, és az egyesítés ellen sem ezen területek elvesztése, sem a lakosság csökkenése, mint lényeges ellenvetés nem hozható fel. A legkomolyabb ellenvetés Pest vármegye pénzügyi veszteségeinek hangsúlyozása lesz.

A vármegye két legfontosabb bevételi forrása a vármegyei pótadó és útadó, 1939-ben mindkettőnek alapja 17.465.799 pengő volt. Ezen alap után a városok 9,2%-os, a községek 24,5%-os vármegyei pótadót és közösen 15%-os útadót fizettek. A két adóból a vármegye 5.603.182 pengő bevételre tett szert. Ebből 2.983.097 pengő volt a vármegyei pótadó és 2.620.085 pengő az útadó.

[23] A Szendy Károly polgármester által jegyzett nagyszabású tanulmány, amelynek függelékeként a Magyar Közigazgatástudományi Intézet itt közölt emlékirata megjelent, határozottan állást foglalt a Magyary Zoltán által javasolt terület Budapesthez csatolása mellett. Ezt a tervet Pest vármegye vezetése határozottan elutasította (ld. erről e fejezetben Weis István: Nagy-Budapest c. írását), és az illetékes fórumok nem tárgyalták. A kormány viszont 1944 februárjában jóváhagyott egy törvénytervezetet, amely elvben kimondta a Magyary és Szendy által javasolt terület Budapesthez csatolását. A javaslatnak az országgyűlés elé terjesztésére a német megszállás miatt már nem kerülhetett sor. A Nagy-Budapest megvalósulásához vezető folyamat további állomásaira ld. a IV. fejezet ide vágó dokumentumait.

Ha most megnézzük, hogy ehhez az 5.603.182 pengő bevételhez mennyivel járult hozzá a Budapesthez csatolandó terület, azt látjuk, hogy a vármegyei pótadó 40,52%-át, az útadónak pedig 49,85%-át ezek viselték, ami összegszerűen annyit jelent, hogy ezek a közületek fizettek a 2.983.097 pengőt kitevő vármegyei pótadóból 1.208.731 pengőt és az útadóból, melynek vármegyei sommája 2.620.085 pengő volt, 1.306.014 pengőt. A vármegye így ezen területek elcsatolásával a vármegyei pótadó és útadóbevételeinek 44%-át, tehát nagyjából felét veszti el.

Ezek a veszteségek az első pillanatban igen nagyoknak látszanak, azonban ne felejtsük el, hogy a vármegye lakóinak száma is csökken körülbelül 33%-kal, és ezek szükségleteiről többé már nem kell Pest vármegyének gondoskodnia. Így 33%-ig a veszteség a bevételekben is természetes, és csak az ezenfelüli veszteség, tehát 11,7%, kereken kb. 10% lehet sérelmes a vármegyére nézve. Ennek összege: 665.695 pengő.

Lényeges kérdés az, hogy Pest vármegye a befolyt összegeket hogyan használta fel. Ha a vármegyei pótadót, melynek jelentékeny része a vármegyei nyugdíjalaphoz való hozzájárulás (városok vármegyei pótadója éppen ezért csak 9,2%, mert a vármegyei nyugdíjalaphoz nem járulnak hozzá) és főleg az útadót, a vármegye az illető városok és községek szükségleteinek figyelembevételével használta fel, akkor ezen összegek túlnyomó részét ezekre a közületekre kellett a vármegyének fordítani és ezekből másra nem igen maradt, mert nem is maradhatott. Mivel ezek a területek a vármegye kötelékéből kiválnak, a róluk való gondoskodás is megszűnik és így Pest vármegyét pénzügyi téren sem érik komoly veszteségek. De fennáll a másik lehetőség, hogy Pest vármegye a befolyt vármegyei pótadót és útadót sommásan kezelte, és tekintet nélkül arra, hogy melyik rész mennyit fizetett, a felhasználást igyekezett a vármegye egész területén arányosan elosztani. Így különösen a délebbi szegényebb vidékek felkarolása jöhetett számba.

Lehet, hogy ez a vármegye érdekeinek megfelelt, de a Budapesthez csatolandó községeknek semmi esetre sem volt jó, sőt ezeket fejlődésükben éppen akadályozta. Ezen összegek innen való elvitele és máshova fordítása csak akkor lett volna jogosult, ha itt semmiféle még ki nem elégített jogos igény nem mutatkozott volna, és a közművekkel való (utakkal stb.) ellátottság eszményi lett volna.

A fentiekben kimutatott útviszonyok igazolják, hogy ezekre az összegekre itt nagy szükség lett volna. Budapest közvetlen közelében vízvezeték nélküli és természetesen csatornázatlan megyei városok, útburkolat szempontjából pedig olyan városok és községek vannak, ahol átlagban az utak háromnegyed része földút.

Az a bevételcsökkenés tehát, amelyet a megmaradó Pest vármegye aránytalannak nevezhet, mert meghaladja az elcsatolandó lakosság arányszámát, 665.695 pengőt tesz ki. Ennek fedezéséről a belügyminiszter úrnak pótadó engedélyezése útján, vagy más úton módjában van gondoskodnia. [...]

1941. évi április hó 12-én.

Magyary Zoltán
egyetemi ny. r. tanár,
a Magyar Közigazgatástudományi Intézet igazgatója

Szendy Károly: Tanulmány Nagy-Budapestről, megalkotásának előfeltételeiről és lehetőségeiről. Bp., 1942. 258-269. p.

Szendy Károly a leendő Nagy-Budapest szociális igazgatásának feladatairól

1942

A környék szociális helyzetének és közületi szociális kiadásainak vizsgálata

A népesség társadalmi rétegeződése az 1930. évi népszámlálás eredményei alapján vizsgálható meg.

A kereső népesség megközelítő társadalmi csoportosítása az 1930. évi népszámlálási eredmények alapján

	Budapest	Környék			Nagy-Budapest
		megyei városok	községek	együtt	
	a) *Abszolút számokban*				
Önálló földműves	1.873	622	2.515	3.137	5.010
Önálló iparos és kereskedő	58.907	13.191	6.230	19.421	78.328
Szorosan vett értelmiség*	57.584	7.395	3.822	11.217	68.801
Magántisztviselők	62.564	7.764	2.812	10.576	73.140
Közszolgálati altiszt és közlekedési segédszemélyzet	35.816	11.331	4.612	15.943	51.759
Munkás és egyéb segédszemélyzet	237.086	85.830	44.141	129.971	367.057
Nyugdíjas és vagyonából élő	40.915	10.592	5.266	15.858	56.773
Háztartási alkalmazott	63.294	4.707	2.308	7.015	70.309
Egyéb	15.122	1.861	826	2.687	17.809
Összesen	**573.161**	**143.293**	**72.532**	**215.825**	**788.986**

	Budapest	Környék			Nagy-Budapest
		megyei városok	községek	együtt	
	b) *Százalékban*				
Önálló földműves	0,3	0,4	3,5	1,5	0,6
Önálló iparos és kereskedő	10,3	9,2	8,6	9,0	9,9
Szorosan vett értelmiség	10,0	5,2	5,3	5,2	8,7
Magántisztviselők	10,9	5,4	3,9	4,9	9,3
Közszolgálati altiszt és közlekedési segédszemélyzet	6,2	7,9	6,3	7,4	6,6

Munkás és egyéb segédszemélyzet	41,4	59,9	60,8	60,2	46,5
Nyugdíjas és vagyonából élő	7,1	7,4	7,3	7,3	7,2
Háztartási alkalmazott	11,1	3,3	3,2	3,3	8,9
Egyéb	2,7	1,3	1,1	1,2	2,3
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

* Köztisztviselők, katonatisztek és katonai tisztviselők, önálló szabadfoglalkozásúak.

A táblázat adatai szerint a környékbeli kereső népesség 60%-át meghaladó részében munkásokból áll. Jellegzetes munkástelepülések: Csepel 77,4% és Pestszentimre 71,7% munkáslakossággal, de ugyancsak magas az arányszám Rákoskeresztúron, Soroksáron, Pestszenterzsébeten, Vecsésen, Budatétényen, Békásmegyeren, Budafokon, Újpesten és Budakeszin. Meg kell jegyeznem, hogy a munkások fogalma alatt nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági munkásságot is értem.

Tovább elemezve a környékbeli kereső népesség rétegeződését, megállapítható, hogy a közszolgálati altisztek és a közlekedési vállalatok segédszemélyzetének tagjai Budapesten és környékén egyenletesen oszlanak meg. Ezek az alkalmazottak - figyelembe véve állandó jellegű fizetésüket és nyugellátásukat - előreláthatóan nem nehezednek közületi támogatásra. Ugyancsak nem lesznek szegénygondozásra ráutalva a környéken 9%-os arányszámmal szereplő önálló iparosok és kereskedők, valamint a csupán 1,5%-os arányszámmal szereplő önálló földművesek.

Kitűnik továbbá a táblázatból, hogy a környék lakosságában a szorosan vett értelmiségi réteghez (köztisztviselők, közlekedési tisztviselők, katonatisztek, katonai tisztviselők, önálló szabadfoglalkozásúak stb.) tartozók arányszáma a budapestinek csupán a fele, a nyugdíjasok arányszáma azonban csaknem egyező. Azonos arányú eltérés állapítható meg a háztartási alkalmazottak csoportjában, amelynél Budapest arányszáma a környéknek háromszorosa. Az elsőnek és az utolsóknak említett adatokból lehet legjobban következtetni a környékbeli népesség társadalmi rétegeződésére: a szomszédos települések lakosságában - eltekintve az önálló iparosoktól és kereskedőktől - a tekintélyes számú munkásokon kívül sok az alacsony javadalmazású kishivatalnok, továbbá az altiszti és a hasonló állású közlekedési vállalati alkalmazott.

Pestkörnyék szociális helyzetére nézve fontos következtetések vonhatók le a keresők és az eltartottak számarányának vizsgálatából is.

Budapesten az 1930. évi népszámlálási adatok szerint 1000 keresőre 755 eltartott esett. A környéken ez az arányszám kedvezőtlenebbül alakult: minden 1000 keresőre 1103 eltartott jutott. Pestkörnyék eltartottjainak magasabb arányszáma előre jelzi az intenzívebb szociális segítés szükségét. Miután pedig az eltartottak legnagyobb része gyermek, ebből már arra is következtetni lehet, hogy a környéken a gyermekgondozásra kimagasló feladatok fognak hárulni.

A lakásbérleti viszonyok vizsgálatából a lakosság életszínvonalára lehet következtetni.

Budapesten az 1930. évi népszámlálási adatok szerint 1000 lakosra 117 albérlő, illetve ágybérlő jutott, míg a szomszédos megyei városokban 35, a községekben csak 16.

A környékbeli lakásbérleti viszonyok kedvező alakulása azonban csak látszólagos. Elsősorban azt a körülményt kell figyelembe venni, hogy a szomszédos településeken kisebb anyagi erők

birtokában, és így aránylag könnyebben lehet főbérleti lakáshoz jutni. Ezen kívül amíg Budapesten a település zárt jellege egészen más lakásviszonyokat idéz elő, addig a környéken - különösen a falusias színezetű és szétszórt településű községekben - az albérleti és ágybérleti lakásviszonyok természetszerűen ritkábban jelentkeznek. Végül azt is mérlegelni kell, hogy Budapesten az adatgyűjtés szigorúbb ellenőrzés mellett volt lefolytatható, mint a környéken.

A környékbeli lakásbérviszonyok kedvező alakulását annál is inkább látszólagosnak kell tekinteni, mert a nyomortelepekről pontos adataink nincsenek, holott köztudomású, hogy ezek a szomorú települési foltok a környéken még fennállanak. Nagyobb nyomortelepek vannak: Újpesten, Pestszenterzsébeten (a Dühöngő és a felszámolás előtt álló Kolozsvár utcai nyomortelep), Sashalmon és Budafokon. Budapest ezen a téren az olcsóbérű kislakások építése útján már nagy lépéssel haladt előre, Pestkörnyéken azonban a helyi hatóságok és az Országos Nép- és Családvédelmi Alap[24] kezdeményezései csak most vannak folyamatban. [...]

Nagy-Budapest társadalompolitikai feladatai

A hat éven felüli gyermekek védelmét Budapest gondozási rendszerében az iskolaegészségvédelmi és az iskolanővéri intézmények, a reggeliztetési, ebédeltetési és felruházási akciók, valamint a gyermeküdültetés szolgálják. Budapest gondozási rendszerének e most említett ágazatai a rászoruló gyermekek egészséges fejlődésének sokszor egyedülálló biztosítékai.

A környékbeli közületek költségvetéseikben a gyermekvédelem és az iskolai jótékonyság tekintetében igen szerény előirányzatokat mutatnak ki, olyannyira, hogy általánosságban állítható, hogy a felsorolt intézmények a környéken teljesen hiányoznak. A székesfőváros gondozási rendszerének a környékre való kiterjesztésénél tehát a hasonló jellegű környékbeli intézetek bekapcsolására alig lehet számítani. Ilyen okoknál fogva a székesfőváros a fentiekben jelzett intézményeinek működési körét a környékbeli települési helyekre csak fokozatosan, háztartási helyzete által megengedhető mértékben terjesztheti ki. [...]

Nép- és családvédelem. Budapest szegényügyi kiadásaiból a tárgyalt évben pénzbeli segélyezésre 1.023.500 pengő, természetbeni segélyezésre pedig 6.202.141 pengő nyert előirányzást. Az érdekelt megyei városok költségvetéseiből az állapítható meg, hogy ezek a kiadások ellenkező módon aránylanak egymáshoz, vagyis a természetbeni segélyezés céljára felvett előirányzatok alig érik el a pénzbeli segélyezés egyhetedrészét.

A környékbeli községek költségvetéseiben természetbeni segélyezés célját szolgáló kiadási tételek alig szerepelnek, hihetőleg azért, mert ezeken a települési helyeken aránylag magasabb a földműveléssel, kertgazdálkodással stb. foglalkozók száma, akik egyrészt kevésbé szorulnak közületi támogatásra, másrészt pedig azért, mert a községekben az agrártermékekhez való hozzájutás viszonylagosan könnyebb, mint Budapesten. [...]

Kislakásos bérházak, átmeneti kislakástelepek és szükséglakások. Köztudomású, hogy a lakásviszonyok a távolabb fekvő kisebb községektől eltekintve, Budapesten és a környékén lévő városokban és községekben nagyjából azonosak, sőt feltehető, hogy a lakásínség a nagyobb ipari jellegű városokban és községekben jelentékenyen nagyobb, mert a lakásínség enyhítése érdekében kevesebb volt a közületi építkezés.

[24] Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (közleletű nevén ONCSA) az 1940:XXII. tc. alapján létesült. Segélyezési tevékenysége négy- és többgyermekes családokra terjedt ki. Lakásépítési akciója keretében országosan kb. 12 ezer lakás építését támogatta kamatmentes kölcsönnel.

A környékbeli városoknak és községeknek a fővároshoz csatolása esetén tehát lakásigény jelentkezésével kell számolni, aminek a kielégítése a mai viszonyok között kislakások építésével lenne megoldható.

Gondolni kell arra is, hogy a környéken igen sok olyan lakás is található, amelyet egészségügyi, szociális és építésügyi szempontból egyaránt lakhatatlannak kell tekinteni.

A tervezett átalakulással kapcsolatban különös figyelmet érdemel a hajléktalanság kérdése. A hajléktalanok lakással való segélyezését törvényes rendelkezések a lakóhelynek minősülő község kötelességévé teszik. Ennek a feladatnak - mai területén - a székesfőváros nagy anyagi áldozatok árán eleget tett. A környékbeli városokban és községekben - amint erre már rámutattam - még kevés a kezdeményezés.

Ha a gazdasági viszonyok rövidesen nem javulnak és a magánépítkezések kellő mértékben meg nem indulnak, a környéken is intenzív közületi építési tevékenységre lesz szükség.

A székesfőváros közigazgatási területének a növekedése azonban a lakáspolitika célkitűzéseinek gyakorlati érvényesítése terén nagy lehetőségeket nyújt. (A letelepedés irányítása; a lakosság munkahelyének és a közlekedési lehetőségeknek figyelembevételével újabb lakónegyedek alakítása; az egészségügyi követelmények szem előtt tartásával kertes - esetleg tulajdonul megszerezhető - lakótelepek létesítése stb.). [...]

A székesfőváros szociális gondozási rendszerében a gyermekek és a felnőttek védelmét szolgáló intézmények - sokrétű tagoltságuk ellenére - szorosan összefüggő, hatalmas hálózatot alkotnak, amelyhez a környékbeli szociális intézmények, miután sokkalta kisebbarányú szükségletek kielégítése céljára létesültek, nem hasonlíthatók.

Az előadottakból kitűnt ugyan, hogy egyes környékbeli intézményeket Budapest szociális rendszerébe be lehet kapcsolni, s arra is rámutattam, hogy a környékbeli társadalompolitikai tevékenységgel összefüggő háztartási költségvetési tételek a székesfőváros hasonló célú előirányzataival egyesíthetők.

Nagy-Budapest egységes társadalompolitikai igazgatásának kialakítása irányában az első lépés tehát ily módon történhetik meg.

A környék társadalompolitikai közigazgatásának továbbmenő korszerű megszervezéséhez azonban mélyrehatóbb változtatások is szükségesek.

Ha figyelemre méltatjuk azokat az irányelveket, amelyek ma a közületek társadalompolitikai tevékenységét áthatják, megállapíthatjuk, hogy a törekvések napjainkban a társadalom szociális munkájának megszervezésére és az állami, illetve a hatósági szociális szervezetek tevékenységi körébe való bekapcsolására irányulnak.

Ezen a téren már messze elöljár Németország és Olaszország, ahol minden társadalmi réteget, minden korosztályt, a városi és a falusi lakosság minden tagját tudatos és rendszeres szociális munkára nevelik.

A székesfővárosban a társadalmi szociális munka megszervezése a szociális telepek feladata.

Nagy-Budapest megalakulása azonban még fokozottabb mértékben teszi szükségessé a családok egyéni szociális és kulturális gondozásának szerves kiépítését, amelyet a társadalmi munka bevonása nélkül, mind a gondozásra utalt családok nagy számára, mind a feladatok sokrétűségére való tekintettel másképpen nem is lehetne megoldani. Az intézményes családvédelem produktív segélyezési rendszer nélkül el sem képzelhető, viszont a produktív segélyezési rendszer feltétele a családi közösségek szociális, kulturális és erkölcsi viszonyainak alapos és személyes ismerete. Az egyéni gondozásban mint fontos tényező szerepel a

családok eredete, demográfiai adatai (nyelv, vallás, családi állapot, kulturális viszonyok stb.) és foglalkozási tagozódása.

Az 1930. évi népszámlálás idevágó és a bevezető részben ismertetett adataiból már kitűnt, hogy a Budapest környékét alkotó városok és községek népessége az említett szempontokból tekintve, nagyon változatos képet mutat. Ez a változatosság megnehezíti az egyéni gondozást, általában a társadalomszervező munkát.

Nagy-Budapest szociális igazgatása ezért kerül komoly társadalompolitikai feladatok elé, amelynek megoldásánál nem lesz elkerülhető a szociális munkát kiegészítő gondozás fejlesztése, annál is inkább, mert a környék népessége - eredetét és kulturális színvonalát tekintve - sokkal nagyobb eltéréseket mutat, mint a székesfővárosé.

Az átlagszínvonal emelése, a népességnek az erre hivatott szervek munkájával a magyar kultúrközösségbe való intézményes beillesztése, az egyes társadalmi rétegek közötti kiegyenlítődés, a szociális munkához kapcsolódó népművelő munkát tehát elengedhetetlenné teszi. A szociális telepeket ily módon a környéken is ki kell építeni, éspedig tervszerű fokozatossággal.

Először ama vidékeken, amelyek kifejezetten gyáripari jellegűek (Újpest, Kispest, Pestszenterzsébet). Sorrendben utoljára maradhatnak az úgynevezett kertvárosok, pl. Rákosliget, amelynek a lakói - kevés kivételtől eltekintve - tisztviselők és nyugdíjasok.

A telepek munkaközösségeinek megszervezésénél természetesen figyelemmel kell lenni a különleges adottságokra. Azokon a helyeken, ahol már működnek az Országos Nép- és Családvédelmi Alap által szervezett munkaközösségek, vagy társadalmi bizottságok, ezeket át kell venni és a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva tovább fejleszteni. Az új munkaközösségek megszervezésénél kiindulópontul szolgálhatnak a lakótelepek, amelyek mindig már bizonyos zártabb egységeket alkotnak, és amelyekhez azután, mint központokhoz, hozzá lehet kapcsolni a távolabbi környéket. Ilyen hullámgyűrűszerűen épülhetnek ki a hivatásos és az önkéntes szociális munkát irányító és végrehajtó munkaközösségek. [...]

Szendy Károly: Tanulmány Nagy-Budapestről, megalkotásának előfeltételeiről és lehetőségeiről. Bp., 1942. 143-145., 151-157. p.

Weis István: Nagy-Budapest

1942

Weis István dr. egyetemi ny. r. tanár, tb. vármegyei főjegyzőnek Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. alispánjához intézett jelentése

[...] Nemzetszervezési nézőpontból a bekebelezés a legnagyobb mértékben aggályos. A német és az angol társadalomleírók szinte egyöntetűen mutatnak rá azokra az ártalmakra, amelyeket ebben a vonatkozásban a nagyváros magában rejt. A nagyvárosi ember gyökértelen, elszakadt nemcsak az anyaföldtől, hanem környezetétől is. A szomszédok nem ismerik egymást, és így nincs meg a társadalmi segítésnek az a lehetősége, amely falun és kisvárosban rendelkezésre áll. A nagyvárosi ember szervezetlen, a formátlan tömeg tagja, és így befolyásolható, szélsőségekre hajlamos.

A gyakorlati érzékű angolok éppen ezért *Londont* mint megyét szervezték meg és a Londont alkotó egyes városoknak - a mi elnevezésünk szerint városrészeknek - meglehetős önállóságot hagytak; minden ilyen résznek története, hagyománya van, amelyre lakói büszkék, de kifejezett jellege is: van üzleti negyed, társaséleti negyed, előkelő otthonok negyede, vannak középosztálybeli otthonnegyedek és így tovább. Ezzel szemben amerikai nagyvárosok állandó panasza az, hogy ilyen szervezési lehetőségek meghiúsulnak, és csak a leszármazás alapján kialakult negyedek ismerhetők fel (New-Yorkban Harlem mint négernegyed, a magyarok lakta gulyásnegyed stb.).

Székesfővárosunkban még a közelmúltban, különösen a budai részeken, a városnegyedek külön lelkisége, jellege felismerhető volt; az a szellem azonban, amely a megelőző világháború előtt a városházán uralkodott, tudatosan törekedett ezeknek a külön jellegeknek megszüntetésére, sőt még az elöljáróságok feladatkörének leszállítására is. Ezzel szemben a környék minden helysége ma már múltra tekinthet vissza, és a helyi közösség tudata mindegyikben kifejlődött. Ebben a tekintetben alig van különbség a környék helységei között. A középkorban már szerepet játszott *Cinkota* és a 100 éves *Újpest* egyaránt az emberek bizonyos körét összefogják, és ezek az emberek nemcsak közös érdekeik, hanem közös élményeik révén is egységet alkotnak, ismerik egymást, külön sejtjét teszik a nemzet testének, amely szervezettségében a megalopolis[25] milliós lakosságának szétesés voltával szemben önálló értéket jelent.

A kifejtetteken felül figyelemmel kell lennünk arra is, hogy minden nagyváros körül az elővárosok, a peremközségek mindegyike sajátos jelleget mutat fel. Nincs nagyobb tévedés, mintha a peremvárosokat egyszerűen az ipari munkásság és a nagyvárosból kiszorult söpredék lakóhelyének tekintik. Az amerikai tudósok részletesen kielemezték az elővárosok lakosságát ebből a nézőpontból, és így rájöttek arra is, hogy *Boston*, amelynek a legkifejezettebb az ún. Metropolitan areaja (világvárosi területe) nemcsak nem kebelezte be környékét, de ilyen törekvést soha nem is mutatott. Boston környékén ugyanis a különböző nagy- és kisipari, kereskedelmi jellegű, tudományos gócpontként jelentkező, részben még a XVII. században alapított városok mindegyike annyira eltér egymástól és Bostontól, hogy egyesítésük kivihetetlennek látszott.

[25] Majdnem összeépült városok halmaza.

A magyar irodalomban *Máté Imre* mutatott rá[26] arra, hogy Budapest környékének milyen eltérő jellegű és irányú települései vannak.

Újpesten pl. nagy, *Rákospalotán* kicsi a népsűrűség. Újpesten az ipari munkás lakosság nyomul előtérbe, Rákospalotán most már megkisebbedett létszáma ellenére is szerepet játszik a város eredeti őstermelő lakossága. *Pestszentlőrincen* a közlekedési alkalmazottak nagy száma tűnik fel, *Pestújhelyen* a magasabb értelmiségűeké. A lakosság összetételében hasonló *Újpestnek* és *Pestszenterzsébetnek* az én megfigyelésem szerint is teljesen eltérő jellege; az emberek gondolkozása, viselkedése, mindkét helyen egészen más.

Fejlett szervezetek a természettudomány tanítása szerint a különbözőségen és a megoszláson és nem az egyformaságon és az egybeolvadáson alapulnak. Az egysejtű kórokozó és az ember között óriási különbség van ebből a nézőpontból, és nem vitás, hogy melyik a fejlettebb. Nem érdeke egy nemzetnek sem, hogy *Anderson* szavai szerint elgépiesedjék, a személyiségek megszűnjenek, illetőleg standardizálódjanak. A környék közigazgatási beolvasztása eredeti és részben szép színeket tüntetne el a magyar színképből.

E mellett - bármennyire tisztelettel legyünk is a fővárosnak keresztény és nemzeti alapon álló vezetősége és hazafiasan gondolkozó lakossága iránt - nehezen mellőzhetünk egy kényes mozzanatot.

A forradalmak a nagyvárosokban törtek ki mindig. A párisi Commune, a berlini 1918-as forradalom után rosszhiszemű kalandorok a főváros gyökértelen népét vitték bele egy fölösleges és káros forradalomba. Ellenforradalmi kísérletek a fővárosban is voltak; a peremvárosok ellenben valódi ellenforradalmi cselekmények színhelyeivé lettek. Nem indokolt a mi esetünkben az, hogy ezt a mozzanatot figyelmen kívül hagyjuk, és a helyi kapcsolatok, a helyi ellenőrzés gyöngítésével bármilyen parányi lehetőségét nyújtsuk a nagyváros esetleges megtántorodásának. [...]

Nézetem szerint Budapestnek és környékének közigazgatási egyesítése a székesfőváros részére fel sem becsülhető közigazgatási és anyagi tehertöbbletet jelentene, amelytől csak abban az esetben szabadulna, ha a környéket az eddiginél rosszabb igazgatásban részesítené és elhanyagolná, ezt pedig az egész ország osztatlan rokonszenvét élvező székesfőváros közönségéről fel sem tételezhetjük.

A környékre a bekebelezés határozott terhet jelent és hátrányos. A félmilliót meghaladó környékbeli lakosság ügyes-bajos dolgait lakóhelyétől távolabb eső, viszonyait kevésbé ismerő hatóságoknál intézné. Közterhei jelentékenyen növekednének. Elveszne az a nemzetszervezési előny, amelyet a helyi kapcsolatok, a külön kialakult községegyéniségek jelentenek. A földmíves lakosság számára teljesen idegen, neki meg nem felelő keretbe kerülne.

A környék igazgatásának javítása és közállapotainak magasabb színvonalra emelése a jelenlegi keretekben is lehetséges.

Szó lehet arról, hogyha valamelyik peremváros kinőtt a vármegyei keretből, jogfejlődésünk alapján önálló törvényhatósággá váljék. Ebben az esetben is tartózkodni kellene nézetem szerint attól, hogy törvényhatósággá több szomszédos várost vagy községet egyesítsünk, amint ugyanis kifejtettem, mindegyiknek van már kialakult egyénisége és ezek mindegyike jelent bizonyos értéket.

[26] Máté Imre: Budapest környékének közigazgatási rendezése és a nagyvárosi kérdés. Homok, 1932.

A viszonyaiknak, települési rendszerüknek, lakosságuk igényeinek megfelelő berendezéseket és intézményeket a környék helységei önállóságuk megtartása esetében könnyebben és kisebb költségekkel érik el, mint bekebelezés esetében.

Budapest székesfőváros és vármegyénk törvényhatóságának az érdekelt kormányhatóságok bevonásával meg kellene vizsgálniok azt, hogy milyen közös érdekeik és közösen megoldandó feladataik vannak. Nézetem szerint ezeknek a feladatoknak a megoldására a magánjogi jogszabályaink nyújtotta lehetőségek megfelelő megoldást adnak. Amennyiben szükséges, kezdeményezhető lenne a két törvényhatóságot és egyes környékbeli községeket egybefoglaló, de csak bizonyos célokat szolgáló új alakulatnak (Zweckverband) törvényhozási létesítése. Ennek az intézménynek első előharcosa és ismertetője vármegyénk főispánja, dr. Viczián István volt.

Ugyanilyen módon kellene megállapítani azt, hogy mely szakigazgatási hatóságok és közegek működési területe terjedjen ki mind a székesfővárosra, mind a környékre és ezek szolgálati viszonya két törvényhatósághoz, valamint ezek első tisztviselőjéhez hogyan rendeztessék. Ebben a tekintetben utalhatok arra, hogy ma is nagyon sok szakigazgatási hatóságnak vagy közegnek működési területe terjed ki két vagy több törvényhatóságra, tehát kitaposott nyomon haladnánk. [...]

Magyar Közigazgatás, LX. évf. (1942) 32. sz. 1-3. p.; 33. sz. 2. p.

II. fejezet
METSZETEK
„BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS” ÉLETÉBŐL

Szigeti Gyula: A gazdasági válság Budapest életében

1935

A főváros gyáripari termelésének általános alakulása a válság alatt

Magyarország ipari termelésének a gyáripari, mint a közép- és kisipari ágában a főváros ipara tekintélyes tényező, de mégis a gyáripari termelésnél jelentkezik az országos eredményben különösen számottevő súllyal Budapest részesedése. Az ország gyáripari termelésének 1932. évi 1823 millió pengő értékéből 791 millió pengő (43,4%) a Budapesten produkált érték. Budapest súlyát az országos gyáripari termelés terén több más adat is megvilágítja. Az ország 1 millió gyáripari lóerejének $^1/_3$-a a fővárosban dolgozik, és itt minden ipari keresőre 2 lóerő esik, vidéken csak 1,4. A budapesti gyári munkások 1927-ben az ország gyári munkásságának 42%-át tették, 1932-ben pedig 42,6%-át. Az ország összes gyári munkásainak létszáma 1932. október 1-én ugyanis 175,6 ezret, a budapesti gyárak munkásainak száma pedig ugyanekkor 75 ezret tett ki. Nagy-Budapest gyári munkásainak száma ugyanebben az időben 105 ezer volt, ami az országos létszámnak 59,9%-a. A gyáripari alkalmazottak száma az egész országban 203 ezer, Budapesten pedig 92 ezer (45,3%) volt. A gyáripar által kifizetett munkabérek összege Magyarországon 204 millió pengőre, Budapesten pedig 103 millió pengőre (50,5%) rúgott. A gyárak által kifizetett összes járandóság (vezetők, tisztviselők, alkalmazottak és munkások járandóságai együtt) az ország ipartelepeinél 1932-ben 292 millió pengőt, a budapesti ipartelepeknél pedig 170 millió pengőt (58,2%-ot) tett ki.

Mindezek a példák messzemenőleg bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy azok a válságtünetek, amelyek Budapest székesfőváros gyáripari termelésében mutatkoznak, általában milyen nagy országos jelentőséggel bírnak. [...]

A gazdasági válság tünetei a főváros szociális és népmozgalmi vonatkozású életjelenségeinek körében

A társadalmi életnek a gazdasági állapottal egyik szorosan összefüggő tünete a munkanélküliség, amely - amennyiben tartós - az egyénnek egész egzisztenciáját fenyegetheti. Sajnos nincsenek megfelelő eszközök arra, hogy a munkanélküliség alakulását rövidebb időközönkint megfelelő terjedelemben figyelemmel kísérhessük. Budapest egész népességének körében a munkanélküliek utoljára az 1930. évi népszámlálás alkalmával írattak össze. Ennek az összeírásnak az eredménye szerint 1930. december 31-én a magyar fővárosban 49.675 férfi, 21.106 nő, együttesen tehát 70.781 munkanélküli személy volt. Ezek közül 1 évnél régebben 16.287 személy állott munka nélkül. Elég kimerítő tájékoztatást rövidebb időközönkint csak az ipari, különösen a szervezett ipari munkásság körében mutatkozó munkanélküliség alakulásáról kaphatunk. Ennek a munkanélküliségnek Budapesten - az itteni népesség foglalkozási viszonyainak alakulását tekintve - komoly jelentősége van, és ez az 1928-1934. években a következőképpen alakult.

Év	Szakszervezeti munkanélküliek átlagszáma (Havi adatok átlagai)
1928	8.402
1929	8.891
1930	12.083
1931	16.124
1932	17.980
1933	16.932
1934	14.056

Ezekből az adatokból láthatóan az ipari munkanélküliek száma Budapesten 1929-től 1931-ig csaknem megkétszereződött. Az 1932. évben még némi további emelkedést tapasztalhatunk, de azután már csökkent az ipari munkanélküliség és pedig 1933-ról 1934-re elég figyelemreméltó mértékben. Az 1933. évre nézve kimutatott szakszervezeti munkanélküliek száma a szakszervezeti tagok számának kereken $^1/_6$-a, tehát az ipari munkások között még ekkor elég nagy arányú volt a munkanélküliség.

A munkanélküliség alakulására nézve szélesebb rétegekre vonatkozóan szolgáltatnak támpontot a társadalombiztosító szervek taglétszámára vonatkozó adatok, miután tartósabb munkanélküliség esetén a tagsági minőség megszűnik. A Budapesten székelő ilyen szervek összes évvégi taglétszáma 1928-tól 1934-ig a következő volt:

Év	Taglétszám ezer
1928	586,6
1929	571,5
1930	573,9
1931	508,3
1932	502,8
1933	523,3
1934	526,9

A fenti adatok szerint a taglétszám 1928-tól 1932-ig állandóan csökkent éspedig 1931-ig lassú, fokozatos ütemben, 1931-ben azonban már ugrásszerű nagy mértékben. Az 1933. évben a taglétszámnak elég erős, a következő évben, 1934-ben pedig már kisebb, de még mindig tovább tartó emelkedését állapíthatjuk meg. Ezek az adatok is azt mutatják azonban, hogy a válság újabb enyhülése után is még jóval nagyobb a munkanélküliség a fővárosban, mint amilyen a válság előtt volt.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet időszakonkint kimutatja, hogy 100 munkakeresőre Budapesten hány munkahely esett. Ez az arány 1931 júliusától 1935 júliusáig félévenkint a következőképpen alakult.

1931 július	24,1
1931 december	14,5
1932 július	13,8
1932 december	16,5
1933 július	22,5
1933 december	20,0
1934 július	31,4
1934 december	22,1
1935 július	35,3

A fenti adatok odamutatnak, hogy a munkakeresletnek a munkakínálathoz való aránya 1931 közepétől 1932 közepéig igen nagy mértékben romlott, de azután lényegesen megjavult, úgyhogy újabban már jóval kedvezőbb, mint amilyen 1931-ben volt.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet időszakonkint adatokat közöl a magánalkalmazottak számának az alakulásáról. Ezek az adatok ugyancsak tájékozásul szolgálhatnak a munkanélküliségnek Budapesten való növekedése vagy csökkenése tekintetében. Az említett forrás szerint Budapesten a magánalkalmazottak száma:

1929	végén	.....	63.812
1930	"	.....	60.316
1931	"	.....	55.861
1932	"	.....	55.175
1933	"	.....	59.465
1934	"	.....	64.626 volt.

A magánalkalmazottak budapesti társadalmának létszáma tehát 1929-től 1931-ig jelentékenyen csökkent, azután egy évig stagnált, innen kezdve azonban emelkedett éspedig annyira, hogy 1934 végén ebben a társadalmi rétegben a munkanélküliség már aligha lehetett érdemlegesen nagyobb, mint amekkora az 1929. év végén volt.

A gazdasági válság a főváros szociális állapotát természetesen nemcsak a munkanélküliség növelésével, hanem azzal is jelentékenyen befolyásolta, hogy a foglalkoztatott munkaerők kereseti viszonyaiban, tehát életstandardjában is eltolódásokat okozott. Az életstandardban bekövetkezett eltolódások megvilágításához szükség volna a különböző társadalmi rétegek átlagos keresetét feltüntető adatokra, valamint az illető társadalmi rétegek létfenntartási költségeinek alakulását jelző indexszámokra. A gazdasági válságnak a budapesti gyáripari termelés keretében megnyilvánult tüneteit tárgyalva, már szóltunk a gyáripari munkások és az egyéb gyáripari alkalmazottak átlagkeresetének a válság alatti változásáról. Az itt említett adatokkal párhuzamosan rendelkezésünkre állanak azok az indexszámok, amelyek a budapesti munkáscsalád létfenntartási költségeiben bekövetkezett eltolódásokat szemléltetik. Felhasználva a szóbanlevő adatokat, megállapíthatjuk, hogy a budapesti gyáripari munkások 1929. évi átlagos keresetét jelző összeget, valamint a budapesti munkáscsalád 1929. évi létfenntartási költségindexét 100-nak véve

Év	a budapesti gyáripari munkások évi átlagkeresete	a budapesti munkáscsalád létfenntartási költségindexe
1930-ban	97	91
1931-ben	89	86
1932-ben	81	83
1933-ban	77	77 volt

Az itt közölt indexszámok szerint a válságidőszak nagy részében a munkáskereset nem csökkent annyira, mint a munkások létfenntartási költsége; az 1933. évben mind a két tényező az 1929. évi állapothoz képest egyenlően változott. Ismerjük a budapesti gyáriparban a munkásokon kívül alkalmazott személyzet, valamint az összes budapesti magánalkalmazottak átlagkeresetének a változását jelző indexszámokat is. Ezek az indexszámok 1929-től 1933-ig általában valamivel kisebb visszaesést mutatnak, mint a budapesti gyáripari munkások évi átlagkeresetének indexszámai. A munkásokon kívüli társadalmi kategóriák létfenntartási költségeinek alakulására nézve számítások nem állnak rendelkezésünkre. Valószínű, hogy ezek a költségek valamivel kevésbé csökkentek, mint a munkások létfenntartási költségei, ennélfogva valószínű, hogy a munkásokon kívüli magánalkalmazottak életstandardja, amennyiben ezek a magánalkalmazottak nem váltak munkanélküliekké, lényegesen nem változott.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyvében adatokat találunk arról, hogy a pénzintézeteknél, továbbá a kereskedelmi és ipari vállalatoknál működő tisztviselők havi fizetésének és lakáspénzének összege mennyi volt a gazdasági válság alatti években. Ezekből az adatokból kitűnőleg a banktisztviselők fizetése érdemlegesen nem változott, miután pedig az árak elég jelentékenyen estek, azt kell mondanunk az említett adatokra támaszkodva, hogy a banktisztviselők életstandardja a válság alatt némileg javult. A kereskedelmi és ipari vállalatoknál működő magánalkalmazottak havi fizetésének és lakáspénzének összege 1928-tól 1933-ig a következőképpen alakult.

Év	Havi fizetés és lakáspénz összege pengőben											
	1	2	3	5	8	legalább 10	1	2	3	5	8	legalább 10
	évi szolgálattal bíró											
	férfitisztviselőknél						nőtisztviselőknél					
1928	79	120	173	179	190	207	58	97	110	121	137	154
1929	79	120	173	179	190	207	58	97	110	121	137	154
1930	73	111	159	165	175	190	54	89	101	112	126	142
1931	60	90	120	140	160	170	40	60	80	100	120	120
1932	50	80	102	138	150	160	40	60	70	100	120	120
1933	60	80	100	120	140	150	35	60	80	100	120	135

A kereskedelmi és ipari vállalati magánalkalmazottak illetményei tehát 1930-ban kerültek először, aránylag mérsékelten, csökkentés alá, de azután 1931-ben és 1932-ben további fokozatos csökkentés történt, úgyhogy végeredményben a fizetésleszállítás mértéke elég jelentékenynek mondható. Az 1932. évben az egy évnél hosszabb szolgálattal bíró férfitisztviselők fizetése 36,7%-kal, a 10 évnél hosszabb szolgálattal bíró tisztviselők fizetése pedig 22,7%-kal volt

alacsonyabb, mint 1928-ban. Az 1933. évben az alsó kategóriák fizetését nem, de a felsőbb kategóriák fizetését még mindig csökkentették a vállalatok. [...]

A gazdasági válság Budapesten a köztisztviselők életstandardjában kétségtelenül bizonyos visszaesést vont maga után. A közületek bevételeinek visszaesése következtében eszközölt fizetésleszállítások a fizetések nagyságához képest végeredményben 17-32% közötti mértéket értek el. A hivatalos létfenntartási költségindex ugyan nem hanyatlott kisebb mértékben, mint az átlagos köztisztviselői fizetés, azonban a magasabb köztisztviselői életstandard szempontjából fontos cikkek indexénél már nem mutatkozik a magasabb tisztviselői fizetés leszállítása mértékének megfelelő mértékű hanyatlás. [...]

A népesség jövedelmének erős csökkenése természetesen a fogyasztóképesség tekintélyes romlását is jelentette. Fogyasztási statisztikai adatokkal csak bizonyos tömegfogyasztási cikkek tekintetében rendelkezünk. Dr. Sibelka-Perleberg Artur[27] számításai szerint a fejenkinti húsfogyasztás Budapesten, a baromfifogyasztás beszámításával, az 1928-1932. években a következőképpen alakult:

1928-ban	a fejenkint fogyasztott mennyiség	72,5 kg
1929-ben	"	79,2 "
1930-ban	"	70,8 "
1931-ben	"	66,5 "
1932-ben	"	67,3 "

Eszerint a fejátlag 1930-tól 1932-ig, különösen 1931-ben érdemlegesen kisebb volt ugyan, mint 1928-ban és 1929-ben, a csökkenés azonban nem mondható népegészségügyi szempontból túlságosan aggályosnak; egyébként 1932-ben a fejátlag az előző évhez képest némileg emelkedett.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Évkönyvében adatok állanak rendelkezésünkre a fogyasztási adó alá eső szeszesitalok fogyasztásának alakulásáról. Ezek szerint a fogyasztás mennyisége 1929-től 1933-ig a szesznél, bornál és sörnél a következő volt:

	1930	1931	1932	1933
		liter		
Szesz	1.616.244	1.575.562	1.314.946	1.594.471
Likőr	332.228	307.263	186.951	246.874
Borseprő	33.957	55.086	84.200	55.860
Bor	28.601.280	33.170.736	31.948.653	42.263.121
Sör	21.546.137	15.969.206	11.576.553	8.779.534

Az 1930. és 1932. évek között a fővárosi szeszfogyasztás alakulásában visszatükröződik a gazdasági válság hatása, amennyiben ez alatt az időszak alatt a fogyasztás érdemlegesen visszaesett. Az 1933. évi szeszfogyasztás már ismét nagyobb. Különösen erős kapcsolatot tételezhetünk fel a likőrfogyasztás és az általános gazdasági helyzet változásai között, ezért figyelmet érdemel a likőrfogyasztásnak 1930 és 1932 közötti nagy visszaesése és azután az 1933. évi fejlődése. A borfogyasztásnak a válság alatti kedvező alakulása szorosan összefügg

[27] A Statisztikai Hivatal munkatársa, később - Tempefői néven - újságíró (1901-1991).

a bortermelők helyzetének javítása érdekében foganatba vett intézkedésekkel és akciókkal, amelyeknek kapcsán a borárak a fogyasztókra nézve annyira kedvezően alakultak, hogy a népesség romlott gazdasági helyzete mellett is jelentékenyen emelkedhetett a fogyasztás. A borárak versenytételei és a közönség nagyon lecsökkent fizetőképessége rendkívüli mértékben apasztották a fővárosban a sörfogyasztást; az 1933. évi budapesti sörfogyasztás csak 40,7%-a volt az 1930. évinek.

A jövedelmi viszonyok romlása visszatükröződik a tej fogyasztásának az alakulásában is. A fejenkinti tejfogyasztás napi átlaga a fővárosban:

1928-ban	0,35	liter
1929-ben	0,37	"
1930-ban	0,35	"
1931-ben	0,33	"
1932-ben	0,25	"
1933-ban	0,24	" volt

A tej árának az 1933. évben hatóságilag történt szabályozása nem indokolja a tejfogyasztásnak olyan nagyarányú csökkenését, amilyen 1932-ben bekövetkezett. Sajnos, az 1933. évben a fejátlag kisebb mértékben még tovább hanyatlott. Közegészségügyi érdekekből minden esetre kívánatosnak látszik, hogy ez az irányzat mielőbb lényegesen megváltozzék.

A szegényebb néposztály élelmezési szükségleteinek kielégítésénél érdemleges szerepet játszó lóhúsáruk fogyasztása 1928-tól 1934-ig a következőképpen alakult:

1928-ban	2.405.306 kg
1929-ben	2.336.967 "
1930-ban	2.684.311 "
1931-ben	2.420.779 "
1932-ben	1.787.238 "
1933-ban	1.358.568 "
1934-ben	1.075.442 "

Amint látjuk ez a fogyasztás 1930-ig emelkedett, innen kezdve azonban visszaesett, mégpedig 1932-től kezdve minden évben ugrásszerű nagy mértékben, úgy hogy az 1934. évben elfogyasztott mennyiség az 1930-ban elfogyasztott mennyiségnek mindössze 40,1%-át tette. [...]

Szigeti Gyula: A gazdasági válság Budapest életében. Statisztikai Közlemények 76. kötet 2. sz. Bp., 1935. 8., 154-160. p.

Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében

1938

A budapesti nagymértékben urbanizált népesség értelmiségi státusának felépítése egész más, mint az ország többi részének népességéé.

A népműveltség legkézenfekvőbb mércéje az *írni-olvasni tudás*.

Magyarországon az analfabéták aránya a kultúrállamok sorában is jó közepes. Magyarország és Budapest írni-olvasni tudó népességéről 1. számú táblázatunk közöl az időbeli fejlődést is feltüntető összehasonlítást.

1. A népesség írni-olvasni tudásának alakulása[28]

Év, hely	Írni-olvasni tudott		
	szám szerint****	az összes népesség %-ában	a 6 évnél idősebb népesség %-ában
Régi anyaország			
*1869***			
Magyarország*	3.753.892	*27,4*	*33,1*
Budapest	153.467	*60,3*	*67,6*
Budapest Magyarország %-ában	**4,1**	-	-
Régi anyaország			
1880			
Magyarország*	4.998.937	*36,1*	*46,3***
Budapest	242.312	*65,4*	*79,7***
Budapest Magyarország %-ában	**4,9**	-	-
1890			
Magyarország	6.742.345	*44,2*	-
Budapest	355.397	*70,3*	-
Budapest Magyarország %-ában	**5,3**	-	-
1900			
Magyarország	8.696.332	*51,6*	*61,4*
Budapest	565.481	*77,2*	*87,6*
Budapest Magyarország %-ában	**6,5**	-	-
1910			
Magyarország	10.621.420	*58,2*	*61,4*
Budapest	739.297	*84,0*	*92,5*
Budapest Magyarország %-ában	**7,0**	-	-

[28] Bővebb adatokat a múltról s az 1929. évi fővárosi összeírásról ld. *Áfra Nagy János:* Az írástudatlanok Budapesten c. tanulmányában. Statisztikai Közlemények 63. kötet 1. sz. [a szerző jegyzete]

Mai terület			
1920			
Magyarország	6.104.727	*76,4*	*84,8*
Budapest	820.388	*88,2*	*94,7*
Budapest Magyarország %-ában	**13,4**		
1930			
Magyarország	6.886.749	*79,3*	*90,4*
Budapest	914.840	*90,9*	*96,7*
Budapest Magyarország %-ában	**13,4**	-	-

* Horvát-Szlavonország és a horvátszlavon határőrvidék nélkül

** 7 éven felüli népesség

*** Csak polgári népesség

**** Budapest népessége a megfelelő területű Magyarország népességének %-ában a következő volt: 1870:4,1; 1880:4,8; 1890:5,3; 1900:4,4; 1910:4,8; 1920:11,6; 1930:11,6%

Budapesten az írni-olvasni tudók aránya mindig jóval nagyobb volt, mint a vidék, illetve az ország népességében. Amily természetes ez, éppoly érthető, hogy az országos és a budapesti arányszám közötti különbség az utóbbi évtizedek folyamán egyre csökkent s ma már, amidőn az analfabétizmus elleni küzdelem diadalra jutott, egészen összeszűkült. [...]

Legrosszabb a városok közt Kiskunhalas aránya: 22,5%.

Csupán a finemű - 6 éven felüli - népesség körében Budapesten az analfabéták 1869-ben 21,6, 1930-ban 1,7%-ot tettek (országos arány 7,9%). A nők alapműveltsége régen erősen visszamaradt a férfiaké mögött, míg ma a két nem írni-olvasni tudása közt alig van különbség. A nőknél tehát nagyobbléptű a fejlődés: Budapesten a nők körében ugyanis ugyanezen idő alatt az analfabéták aránya 43,6%-ról 4,6%-ra esett (országos arány 11,3%). [...]

A műveltség további fokozataira, a népességnek az *iskolai végzettség* szerinti tagozódására 2. számú táblázatunk derít világot.

2. A népesség iskolai végzettsége

Év, hely	Legalább a középiskola			Főiskolát végzett
	4	6	8	
	osztályát elvégezte			
Régi anyaország *1910*				
Magyarország	332.903	88.702	251.534	-
Budapest	75.536	23.971	66.761	-
Budapest Magyarország %-ában	22,7	27,0	26,5	-

Mai terület *1920*				
Magyarország	358.031	72.168	136.351	73.475
Budapest	140.852	34.315	62.034	36.289
Budapest Magyarország %-ában	39,7	47,5	45,5	49,4
1930				
Magyarország	469.928	81.488	190.068	84.790
Budapest	164.373	36.475	83.324	37.844
Budapest Magyarország %-ában	35,0	44,8	43,8	44,6

Budapesten felette magas az iskolázott rétegek aránya. Míg Budapest lakossága az országénak 11,6%-a, Magyarországnak az iskolák különböző felsőbb fokozatait végzett népességében a főváros 35-45%-kal részesedik. Fokozza ezt az előnyt, hogy a műveltség említett jelzőszáma épen a 6, 8 közép- és a főiskolát végzetteknél, tehát a három legjobban iskolázott csoportban igen erős (44,8; 43,8; 44,6%) s a négy középiskolát végzetteknél gyengébb (35,0%). Említésre méltó, hogy az iskolai végzettség most idézett legújabb, 1930. évi adatainál az előző, 1920. évi népszámlálás megfelelő adatai az egész vonalon még kedvezőbbek Budapest javára. Leginkább azért, mert a háború után közvetlenül következő években Budapest átmenetileg sok magasabb iskolai végzettséggel bíró, elhelyezkedést kereső egyénnek, menekült tisztviselőnek, katonának stb. volt gyűlőhelye.

Jellemzőbb az ország és Budapest közti különbségekre, hogy 1930-ban jutott 10.000 lélekre:

	Magyarország	Budapest
Legalább 4 középiskolát végzett egyén	541	1.644
Legalább 6 "	94	365
Legalább 8 "	219	833
Főiskolát végzett egyén	98	378

A népesség iskolai képesítéséről még tisztább képet kapunk, ha mint az írni-olvasni tudás vizsgálatánál, itt is figyelmen kívül hagyjuk a 6 éven aluli népességet. A 6 éven felüli népesség műveltsége így alakul (1930):

	Magyarország	Budapest népességének %-ában	vidék
Írni-olvasni tudott	90,4	96,7	89,5
4 elemi iskolát végzett	73,9	87,7	71,9
6 "	48,5	63,9	46,3
4 középiskolát végzett	10,8	34,0	7,6
6 "	4,7	16,7	3,0
8 "	3,6	12,8	2,3
Főiskolát végzett	1,1	4,0	0,7

Feljebb haladva a műveltség fokozataiban, Budapest előnyére egyre jobban növekszik az országos és a budapesti arány közti eltérés. A négy középiskolát végzettek hányada Budapest

lakosságában már 4 és félszerte nagyobb, mint a vidékében, a még magasabb fokozatok Budapesten közel 6-szoros arányokat mutatnak a vidékkel szemben. Természetesen az össznépességben a különbségek még nagyobbak, hiszen a 6 éven felüli népesség Magyarországon 87,7, csak Budapesten pedig 94,1%-ot képviselt.

A műveltség fontos tényezője a *nyelvismeret.* Ennek adatait a 3. számú táblázatunk tartalmazza.

Tud az összes népességből	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest
	szám szerint			az összes népesség %-ában*	
Magyarul	8.511.003	997.127	11,7	98,0	99,2
Németül	1.316.111	380.217	29,0	15,2	37,8
Tótul	346.053	45.761	13,2	4,0	4,6
Oláhul	69.981	15.587	22,3	0,8	1,6
Horvátul, szerbül stb.	150.012	19.632	13,1	1,7	2,0
Cigányul	14.473	163	1,1	0,2	0,0
Olaszul	24.173	13.251	54,8	0,3	1,3
Franciául	86.770	59.367	68,4	1,0	5,9
Angolul	52.402	34.838	66,5	0,6	3,5
Oroszul	22.709	5.643	24,9	0,3	0,6

* 1930-ban Magyarország népessége 8.688.319, Budapesté 1.006.184 lélek volt.

Budapest népességének nyelvtudása is kimagasló. Főleg a nyugati nyelvek ismerete feltűnő. Az országban franciául beszélők 68,4%-a Budapesten él. Alig alacsonyabb az angolul (66,5%) és az olaszul (54,8%) tudók aránya. Az összes népességből természetesen a legtöbben németül beszélnek: az országban 15,2%, Budapesten 37,8%).

Ezután a vidéken a tót, a fővárosban a francia nyelv van elől. Egyébként aránylagosan még a nemzetiségi nyelvek (tót, oláh) ismerete is jóval nagyobb a fővárosban, mint az ország többi részében. A táblázatban kimutatott nyelvek közül Budapest népe egyedül a cigány nyelv tudásában marad vissza.

A *foglalkozási* statisztika fontos mutatója a népesség műveltségének.

Még a legáltalánosabb adatokból, a foglalkozási főcsoportok szerinti tagolódásból is vonhatunk le idevágó következtetéseket. Az egyes foglalkozási főcsoportokhoz tartozók (keresők és eltartottak) budapesti jelentőségét a következő adatokból olvashatjuk ki (1930):

	Abszolút számban Budapest	Budapesten Magyarország %-ában
Házi cseléd	65.062	33,0
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	123.875	28,5
Bányászat, ipar, forgalom	640.282	22,8
Véderő	12.136	16,7
Napszámos	16.803	13,7

Őstermelés	10.824	0,2
Egyéb	137.202	24,7
Összesen	1.006.184	11,6

A házi cselédektől eltekintve, Budapest a magasabb szellemi színvonalat jelentő ágazatokban (közszolgálat és szabadfoglalkozás, iparforgalom, véderő) részesedik erősebben, míg a napszámosok körében aránya már kisebb, az őstermelés körében pedig minimális.

Éles világot vet a műveltség állapotára a legtipikusabb szellemi foglalkozási főcsoportnak, a közszolgálati ágaknak és a szabadfoglalkozásoknak kiterjedése s mikénti összetétele. Országos arányban ez a főcsoport a népesség 5,0%-át teszi, Budapesten 12,3%-át. Csupán a keresőknél az országos arány 4,9%, a budapesti 11,5%. A főbb alcsoportok adatait a 4. számú táblázat közli.

4. Keresők száma s budapesti aránya a közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások fontosabb alcsoportjaiban, 1930.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Állami tisztviselők és díjnokok	15.343	7.565	*49,3*
Vármegyei tisztviselők és díjnokok	2.409	147	*5,9*
Városi tisztviselők és díjnokok	9.128	3.517	*38,5*
Községi és körjegyzők, segédjegyzők	3.832	11	*0,3*
Bírák és ügyészek	1.779	745	*41,9*
Bírósági, ügyészségi, börtön- és fogházi tisztviselők és díjnokok	3.813	1.067	*28,0*
Ügyvédek	5.473	2.730	*49,9*
Ügyvédsegédek és jelöltek	1.503	529	*35,2*
Lelkészek, segédlelkészek, káplánok és hitszónokok	4.680	313	*6,7*
Szerzetesek és apácák	3.496	846	*24,2*
Kisdedóvónők	1.524	356	*23,4*
Elemi iskolai tanítók és tanítónők	20.149	2.801	*13,9*
Polgári iskolai tanárok és tanárnők	3.139	1.194	*38,0*
Középiskolai tanárok és tanárnők	3.485	1.334	*38,3*
Nevelők, nevelőnők és korrepetitorok	3.747	2.146	*57,3*
Orvosok	8.285	3.719	*44,9*
Gyógyszerészek, gyógyszertár-tulajdonosok, gyógyszerészsegédek	2.819	762	*27,0*
Állatorvosok	858	92	*10,7*
Szülésznők	5.453	452	*8,3*
Emberbaráti egyesületek stb. tisztviselői és díjnokai	1.412	551	*39,0*
Egyéb közérdekű egyesületek stb. tisztviselői és díjnokai	5.000	2.635	*52,7*
Magánmérnökök	1.169	782	*66,9*

Budapesten különösen az állami tisztviselők (díjnokokkal) aránya magas, az országos népszámnak közel fele (49,3%). Ez következik már az állami hivatalok központosulásából. De éppen nem indokolt, hogy az ország összes magánmérnökeinek 66,9%-a, az ügyvédeknek 49,9%-a Budapesten él. Hasonlóan nem egészséges állapot az orvosok 44,9%-os fővárosi aránya.[29]

A szolgálatok főgyűjtőágaiban - itt is csak a keresőket véve - Budapest százalékos részesedése az országos adatban a következő volt:

Közigazgatási szolgálat	29,5
Tanügy	30,0
Igazságszolgáltatás	36,7
Közegészségügy	36,9

Ezek az arányok mindenütt meghaladják a közszolgálat-szabadfoglalkozás főcsoportjának általános arányát.

Méginkább a tulajdonképpeni értelmiségi réteg képviselői a tisztviselők. Ezek országos létszámában Budapest részesedése 43,9%. Tehát a magasabbrendű funkciók végzőinek fővárosi koncentrációja itt még feltűnőbb.

Budapest lakosságának felsőbb kultúrája tükröződik vissza abban is, hogy a *keresők rétege szélesebb*, mint általában. Budapesten az összes keresők 14,3%-a él (mindig tartsuk szem előtt Budapest népességének 11,6%-os részesedését az ország népességében). A kereső férfiak 12,0, a kereső nők 20,8%-a tömörül Budapesten. Természetesen Budapest népességének *kormegoszlása* is a kulturáltabb korcsoportoknak kedvez. [...]

[...] A *főiskolákról* mint a közoktatás legfelsőbb tagozatáról kissé részletesebben emlékezünk meg.

A múlt század 70-es éveinek elején Nagy-Magyarország 63 főiskolájából csak 3 (4,8%) volt Budapesten: a Tudományegyetem, a Műegyetem és a Református Hittani Intézet. A további fejlődés a következő:

	Főiskolák		Hallgatók	
	száma			
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
1870/71	63	3	6.363	2.667
1877/78	62	4	6.602	3.552
1888/89	63	5	7.019	4.129
1895/96	66	6	8.170	5.137
1903/04	59	7	12.822	7.430

Míg a főiskolák száma a háborúvesztésig Budapesten 7-re emelkedet, az országban - jórészt katolikus hittani intézetek megszűnése, illetve beolvadása folytán - 55-re csökkent. A háború

[29] Budapest és a vidék egészségügyi szolgálatának különbségére engednek betekintést a következő adatok: Magyarországon minden 1.048 lélekre, Budapesten minden 270 lélekre jut egy orvos. A gyógyszerészek, gyógyszertár tulajdonosok és gyógyszerészsegédek közül pedig az országban minden 3.080, míg Budapesten minden 1319 lélekre esik 1 (1930). [a szerző jegyzete]

után ingadozik számuk, s ma a csonka ország főiskoláiból 9, vagyis a főiskolák negyedrésze (24,3%) esik Budapestre.

A különböző főiskolák megoszlása a főváros és a vidék között ez:

	Főiskolák száma	
	Budapesten	vidéken
Tudományegyetem	1	3
Műszaki egyetem	1	(1)[30]
Hittudományi főiskola	3	18
Jogakadémia	-	3
Gazdasági akadémia	-	3
Képzőművészeti főiskola	1	-
Polgári iskolai tanárképző	-	1
Polgári iskolai tanárnőképző	1	-
Gyógypedagógiai tanárképző főiskola	1	-
Testnevelési főiskola	1	-
Összesen	9	28

A tanárok száma 1870/71-ben a régi országterület főiskoláin 545, a budapestieken 149, tehát a budapesti részesedés a főiskolák akkori igen csekély száma mellett is 27,3%. Később a tanárok kb. fele a budapesti főiskolákon ad elő. A tanárok létszáma s budapesti aránya erősen feljavul a háború után. Míg az országos tanárszám a történelmi Magyarországon 1000-en alul marad, 1934/35-ben a csonka területen nagyobb: 1307, a budapesti létszám 735. A budapesti % most 56,2, de volt már 60-on felül is. [...]

A hallgatók száma és budapesti részesedése szintén erősen felmagaslott a vizsgált hetedfél évtized alatt. Míg 1870/71-ben a főiskolai hallgatók száma az országban 6363 s Budapesten 2667 (41,9%) volt, a háború kitöréséig a hallgatólétszám az országban 15 ezren felülre, Budapesten 9 ezerre emelkedett. A háború okozta erős kilengések során a 6-7 ezerre lezuhant országos hallgatólétszám a háború végén 19 ezerre ugrik fel. A megcsonkított területen is nagy a hullámzás eleinte. A létszám a csonka területen a nagy-magyarországi adatot is meghaladva, 1922/23-ban 20.815-re hág fel. 1934/35-ben az országos létszám 15.088, a budapesti 8007. A budapesti arány a háború után csökkenő: míg 1921/22-ben 85,6%-kal kulminál, 1934/35-ig 53,1%-ra esik alá.

A tanulólétszám megítélésénél leginkább főiskolai vonatkozásban fontos annak szemmel tartása, hogy a hallgatók egy része több főiskolán is tanul egyidejűleg s így kétszeresen (többszörösen) vétetvén számba, a hallgatók száma a valódinál magasabbra torzul.

A felsőoktatás fő adatainak tehát az a konklúziója, hogy *Budapest számszerűleg is nagy hányadát, mintegy negyedrészét központosítja magában az ország főiskoláinak, de méginkább gyűjtőhelye a főiskolai tanerők és tanulóknak, amennyiben mindkettőből az országos létszám jóval nagyobb fele Budapesten tömörül*[31].

[30] A volt soproni bánya- és erdőmérnöki főiskola. [a szerző jegyzete]

[31] Budapest főiskolai szupremáciájára vet világot, hogy egyedül a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemnek 300 éves fennállása alatt mintegy 1 millió hallgatója volt, akik közül körülbelül 100 ezer kapott papi, bírói, ügyvédi, orvosi, tanár stb. oklevelet. (A felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése a Pázmány Egyetem jubileumi törvényéhez.) [a szerző jegyzete]

A *főiskolai hallgatók községi illetőségének* adatai is Budapest műveltségterjesztő, kultúraközvetítő szerepének hirdetői. A vidéki ifjúságot nagymértékben táplálja tudománnyal budapesti alma mater, viszont vidéki főiskolán budapesti hallgató elég kivételesen tanul. 1934/35-ben a budapesti főiskolák 7493 magyar honos hallgatója közül csak 3607 hallgató szülője volt budapesti illetőségű (48,1%), 3886 hallgatóénak pedig vidéki (51,9%).

Ezzel szemben a vidéki főiskolák 6723 hallgatója közül csak 678 hallgató szülőjének, tehát 10,1%-nak volt budapesti az illetősége.

Ezzel összefügg, hogy Budapest magyar honos lakosságából - aránylagosan - több főiskolai hallgató kerül ki, mint a vidéki népességből. A szülők illetékességét alapulvevő statisztika szerint ugyanis 10.000 vidéki lakosra 13, míg 10.000 budapesti lakosra 41 főiskolai hallgató jut. [...]

Az adatokban megnyilvánuló főtendencia szerint a községi iskola Budapest egész közoktatásában 60-70%-ot képvisel. Az alsófokú oktatásban a községi intézetek, tanerők és tanulók aránya Budapesten 67-100% között van. A középfokú oktatásnak is nagyobb felét jelenti a községi oktatás. A budapesti szakoktatásnak már csak 28-41%-a van az autonómia kezében, míg a felsőoktatásból a községi oktatás teljesen ki van küszöbölve.

A budapesti intézetek körében a községi óvodák 81,0, az elemi iskolák 67,2, a továbbképzők 96,4, a tanonciskolák 69,0%-ot érnek el. A gazdasági továbbképzők és a kereskedőtanonciskolák 100%-ig községiek. Érdekes, hogy míg a budapesti polgári iskolák 81,8%-a községi, a középiskoláknál a községiek aránya csak 12,8%. A képzők között községiek nincsenek. A szakoktatásnál a községi oktatás szerepe az ipari-bányászati iskoláknál domináló.

A budapesti alsó- és középfokú oktatásban a községi részesedés a tanerőket tekintve még nagyobb, mint az iskolák számánál. Hasonlóképpen túltengő - 90% körüli - a budapesti tanulók községi nép- és polgári iskolát látogató kontingense is. E szempontból csak a szakoktatás helyzete kivételes.

Budapesti községi iskolák főbb adatai. 1934/35

Megnevezés	Budapesti összes			Budapesti községi			Az összes %-ában községi		
	iskolák	iskolák		iskolák	iskolák				
		tanerő-inek	tanuló-inak		tanerő-inek	tanuló-inak	iskola	tanerő	tanuló
	száma								
Kisdedóvás	105	289	10.380	85	257	8.763	*81,0*	*88,9*	*84,4*
Elemi iskola	180	2.385	51.979	121	2.142	46.332	*67,2*	*90,0*	*89,1*
Általános és gazdasági továbbképző iskola	28	*	4.797	27	*	4.773	*96,4*	*	*99,5*
Tanonciskola	42	446	14.759	29	324	13.676	*69,0*	*72,7*	*92,7*
Kisdedóvás és népokt. összesen	**355**	**3.120**	**81.915**	**262**	**2.723**	**73.544**	*73,8*	*87,3*	*89,8*

Polgári iskola	66	1.141	25.387	54	1.032	23.056	*81,8*	*90,4*	*90,8*
Középiskola	47	1.138	24.248	6	158	3.178	*12,8*	*13,9*	*13,1*
Egyéb közép-fokú iskola	27	541	6.755	11**	253	3.496	*40,7*	*46,8*	*51,8*
Középfokú okt. összesen	**140**	**2.820**	**56.390**	**71**	**1.443**	**29.730**	*50,7*	*51,2*	*52,7*
Felsőoktatás	9	735	8.007	-	-	-	-	-	-
Gazdasági szakiskola	6	76	308	2	24	103	*33,3*	*31,6*	*33,4*
Ipari és bányászati szakiskola	20	299	2.283	14	159	962	*70,0*	*53,2*	*42,1*
Egyéb szakiskola (szaktanf.)	16	27	1.616	1	22	99	*6,3*	*7,9*	*6,1*
Szakoktatás összesen	**42**	**653**	**4.207**	**17**	**205**	**1.164**	*40,5*	*31,4*	*27,7*
Egész közoktatás	**546**	**7.328**	**150.519**	**350**	**4.371**	**104.438**	*64,1*	*59,6*	*69,4*
Egész közoktatás felsőoktatás nélkül	537	6.593	142.512	350	4.371	104.438	*65,2*	*66,3*	*73,3*

* Kevés kivétellel az elemi mindennapi iskolák tanerői tanítanak.

** Egy felsőmezőgazdasági és 10 felsőkereskedelmi iskola (a képzők között községiek nincsenek).

Budapesten a községi iskolák általában nagyobb méretezésűek, mint a nem községiek. Áll ez éppen az oktatás súlypontját jelentő alsó fokozatokban, ahol a községi iskolák tanerőinek átlagos száma 2,5-ször, a tanulóké 3-szor olyan nagy, mint a nem községi intézetekben. A középfok helyzete már kiegyenlítettebb, míg a szakiskolák körében a községiek tanerő és tanuló átlaga alacsonyabb. Egy iskolára ugyanis jut:

	Községi iskolákban		Nem községi iskolákban	
	tanerő	tanuló	tanerő	tanuló
Kisdedóvás és népoktatás	10,4	280,7	4,3	90,0
Középfokú oktatás	20,3	418,7	20,0	386,4
Szakoktatás	12,1	68,5	17,9	121,7

Az egy tanerőre jutó átlagos tanulószámot a nem községi iskolákban találjuk kedvezőbbnek, mert ez az átlag a községi kisdedóvó- és népiskolákban 27,0, a nem községiekben ellenben csak 21,1. Középfokon az egy tanerőre jutó tanulószám a községi iskolákban 20,6, a nem községiekben 19,4. A szakoktatásnál viszont a községi átlag kisebb: 5,7, a nem községi 6,8-cal szemben. [...]

A budapesti sajtó jelentőségét emeli ki az az adat is, hogy az *országos érdekű* újságok túlnyomó többsége jelenik meg a fővárosban, ahol 898 az országos érdekű s csak 105 a helyi érdekű újságok száma, míg a vidéken 391 *helyi érdekű* újság áll szemben 83 országos érdekűvel. Ez az állapot természetesen nem mondható egészségesnek. A kultúra kimélyítésére irányuló törekvések egyik fontos programpontjává a vidéki sajtó istápolását kellene tenni. [...]

A fővárosi sajtó tartalom szerinti képe más, mint a vidéké, annál jóval sokszínűbb, heterogénebb. Egyes újságfajták kizárólag, vagy túlnyomó többségben a fővárosban jelennek meg. Így valamennyi bölcseleti, statisztikai, bányászat-kohászati, építő-, szobrászművészeti, divat- és élclap Budapesté. Sok az olyan csoport is, amelyben csupán elvétve fordul elő vidéken megjelenő újság. A kizárólag vagy túlnyomóan a fővárosban megjelenő lapfajok adatai a következők:

	Az újságok száma	
Tartalom	az országban összesen	ebből Budapesten
Bölcselet	2	2
Statisztika	7	7
Jogi	25	23
Közgazdaság ált.	71	67
Bányászat, kohászat	2	2
Ipar	84	79
Kereskedelem stb.	60	59
Pénzügy, biztosítás	24	23
Üzlet, hirdetés	18	17
Egészségügy	44	43
Építő-, szobrászművészet	3	3
Zene	13	11
Divat	6	6
Szórakozás	11	10
Élc	3	3
Földrajz	6	5
Természettudomány ált.	29	26

Másrészt egyes tartalmi csoportok a fővárosi sajtóban aránylag szegényen vannak képviselve. Az országos arányhoz képest kicsiny Budapesten a keresztény vallási, a közigazgatási és a mezőgazdasági tartalmú újságok aránya.

A vidéki sajtó fő jellemvonása mégis a politikai lapok aránylag nagy száma. Vidéken a politikai lapok, melyek közé a közfelfogásnak megfelelően a hírlapok legnagyobb részét soroztuk, erősen elnyomják a más tartalmú sajtótermékeket. A vidék 474 újságjából 209 a politikai lapok - jórészt hírlapok - száma, akkor, amidőn az egész ország politikai lapjainak száma csak 281 volt. A politikai lapok háromnegyed része tehát vidéken kerül kiadásra. Viszont Budapest 1003 újságjából csupán 72 (7%) politikai tartalmú.

A lapokat politikai pártállás szerint az 1934. évi felvétel az adatbevallások labilitása miatt meg sem kísérelte osztályozni. Az előző, 1930. évi felvétel idején, amidőn, úgy látszik az egyes lapok pártállása jobban kijegecesedett volt, sikerült egy ily megközelítő csoportosítást

elvégezni. Ennek érdekes eredményeiből - bár sok fenntartással - következtethetünk arra is, hogy az egyes pártoknak milyen mértékben volt gyökerük Budapesten, illetve a vidéken. A politikai lapok száma s az összes politikai lapok aránya pártállás szerint az 1930. évi felvétel idején a következő volt:

	Budapest	Vidék	Összesen	Budapest	Vidék	Összesen
	abszolút szám			%		
Kormánypárti	11	102	113	19,3	52,9	45,2
Kormánytámogató	9	39	48	15,8	20,2	19,2
Liberális, demokrata	10	13	23	17,5	6,7	9,2
Szociáldemokrata	3	-	3	5,3	-	1,2
Pártonkívüli	9	24	33	15,8	12,4	13,2
Egyéb	15	15	30	26,3	7,8	12,0
Összesen	57	193	250	100,0	100,0	100,0

Látható az arányszámokból, hogy bár az országban a kormánypárti (egységes párti) és kormánytámogató sajtó 1930-ban közel kétharmad (64,4%), a vidéken meg szinte három-negyed (73,1%) túlsúlyban van, Budapesten arányuk az összes politikai lapoknak egyharmadát alig haladja meg (35,1 %). Viszont a liberális és demokrata lapok együttes aránya jóval nagyobb Budapesten (17,5%), mint országos átlagban (9,2%), vagy pláne a vidéken (6,7%). A szociáldemokrata pártnak politikai lapjai csak a fővárosban jelentek meg. A pártonkívüli s főleg az »egyéb« párti lapok rovata is különösen Budapesten domináló. [...]

Színházak, színházépületek. 1929/30.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Színházak száma	77*	18	*23,4*
Építési anyag Kő és tégla	64	15	*23,4*
Fa	6	1	*16,7*
Kő, tégla és fa vegyesen	7	2	*28,6*
Elhelyezés Szabad téren álló épület	45	40	*22,2*
Házak közé ékelt épület	32	8	*25,0*
Kizárólag színház céljára emelt épület	48	11	*22,9*
Bérházzal kapcsolatos vagy más célra is szolgáló épület	29	7	*24,1*
Nézőhelyek száma összesen	82.061	16.875	*20,6*
Ebből ülőhely	66.654	16.675	*25,0*
állóhely	15.407	200	*1,3*

* A vidék 59 színházépülete 15 színházi kerület (színtársulat) közt oszlott meg.

A táblázat szerint az ország 77 *színházépületéből* 18 van Budapesten. A vidéki színházi kerületek (színtársulatok) száma azonban csak 15, kevesebb, mint a budapesti állandó színházak száma. A vidéki 59 színházban tehát - a fővárosiakkal ellentétben - nem folyik állandó játék.

Színházak építési anyagára és elhelyezésére vonatkozó adatok is főleg Budapestnek kedveznek.

A városok és községek száma, amelyekben színielőadásokat tartottak, a felvétel évében Budapesten kívül 45 volt. A vidéki színházak száma csak 59 lévén, előadáshelyekül sokhelyütt beépített színpadíró termek (46), vagy ideiglenesen felállított színpadok (40) szolgálnak.

A *nézőhelyek* országos száma 82 ezer, budapesti száma közel 17 ezer (20,6%) volt. De míg az ülőhelyekben Budapest 25,0%-kal részesedik, az állóhelyek előfordulása Budapesten mindössze 1,3%.

2. számú táblázatunk a színházak személyzetéről és működéséről nyújt összefoglaló adatokat. [...][32]

A színházak *személyzetének* összes száma az országban 3892, Budapesten 3056 volt. Itt már kiütközik Budapest erős fölénye, ahol a színházi személyzet 78,5%-a tömörül. A személyzet taglalásában legnagyobb csoport a karban működő szereplőké; ezeknek 1250 főt tevő számából 85,4% jut Budapestre, míg a tulajdonképpeni művészkategóriából csak 60,2%. Legerősebb Budapest részesedése a zenekari tagoknál: 93,1%.[33]

Az *előadások* 1929/30. évi statisztikája szerint az országban tartott 11.780 előadásból 5808, vagyis 49,3% jutott Budapestre. Az előadások mintegy ötödrészét délután tartották. A délutáni előadásokban Budapest 56,2%-kal, míg az elég ritka délelőtti előadásokban 88,3%-kal részesedett.

A vendégszereplő társulatok száma az országban 30, Budapesten 11 (ebből külföldi 10, ill. 7), a vendégszereplő művészek száma az országban 234, Budapesten 132 (ebből külföldi 38, ill. 36) volt.

Az *eladott jegyek* 3,8 milliót tevő számában Budapest része 68,1%. Egy nézőhely átlagos ára telt ház esetén Budapesten 3,58, a vidéken 1,30 pengő volt. [...]

---

[32] Terjedelmi okokból nem közöljük.

[33] A színházakkal kapcsolatban levő személyzet, nem is szólva a színházon kívül álló, de a színházzal kapcsolatos egyénekről (pl. szerzők), a színház mai modern fejlődésében igen sokféle. Példaképpen idézzük a Nemzeti Színház nomenklaturáját tagjairól:

1. Igazgatóság: igazgató, gazdasági főnök, titkár, gazda, ig. tisztviselő, jegypénztáros, jegyelőkészítő, nézőtéri ellenőr

2. Művészi ügykezelés: főrendező, rendező, karmester, ügyelő, súgó.

3. Gazdasági ügykezelés: számvevőség.

4. Művészszemélyzet: színésznő, színész, ösztöndíjas.

5. Zenekar: zenész.

6. Műszaki személyzet: díszítőszemélyzet, szertáros és bútortáros, világítószemélyzet, gépházszemélyzet, férfi és női jelmeztáros, varrodai személyzet, takarítószemélyzet.

7. Altisztek: altiszt, portás.

8. Nézőtéri személyzet: páholykezelő, ültető, jegyszedő, külső ruhatáros (részben férfiak, részben nők). [a szerző jegyzete]

Az *előadott színdarabok* száma 1599 volt, amelyből 660 (41,3%) jutott Budapestre. A háromfelvonásos daraboknak 33,9, az egyfelvonásosoknak ellenben 81,8%-át adták elő Budapesten. Ez Budapest speciális helyzetét mutatja a kisebb fajsúlyú termékek előadásában, amit újabban fokoz a kisebb igényű, olcsó színházak alakulása. Az előadott színdarabok között legtöbb az operett (Magyarország: 655, Budapest: 197). Az ezután következő csoport, a vígjáték már jóval kevesebb egységgel szerepel (Magyarország: 298, Budapest: 120). Érdekes azonban, hogy éppen az operett az a műfaj, amelynél Budapest részesedése az országos adatban egyike a legkisebbeknek (színmű 27,8, operett 30,1%), viszont oroszlánrész esik Budapestre a balettből: 90,9 és az operából: 84,5%

Az összes előadott 1599 színdarabból elsőízben került előadásra 204, amelyekből 184 színdarabot, vagyis a túlnyomórészt (90,2%) Budapesten adták elő.

A műsoron szereplő színpadi *szerzők* 1234-et tevő számából 786 volt magyar honos. Budapesten 465 szerző, köztük 265 magyar honos szerző darabja került előadásra.

Különféle *arányszámok* számításával itt is igen jellemző vetületeket kapunk Budapest és a vidék színészeti viszonyairól. Az arányszámok egy csoportját itt adjuk (1929/30):

1000 lélekre jutott:	Budapesten	Vidéken
nézőhely	16,9	8,5
előadás	5,8	0,8
eladott jegy	2.583,0	157,6
előadott színdarab	0,7	0,1
Egy színdarabra jutott előadás	8,8	6,4
Egy nézőhelyre jutott eladott jegy	153,1	18,5

Ezek az arányszámok is tanúsítják, hogy a budapesti színészet sok vonatkozásban toronymagasságban áll a vidéki fölött. [...]

Általában megfigyelhető, hogy a magyar rádió első éveiben az ország összes *rádió-előfizetőinek nagyobbik fele Budapestről került ki. Viszont az újabb években az ország rádiózói átlag háromszorosát teszik a budapestieknek.* Szélsőségek: 1926. augusztus 56,0, 1931. december 34,4% budapesti előfizetővel. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy az adóerősség fokozásával, reléállomások üzembehelyezésével a vidék javára a rádió egyre jobban tökéletesedett, s a vidéknek a rádiózást megkönnyítő villamosítása is előrehaladt. Másrészt *Budapesten az előfizetők száma annyira telítődött, hogy további szaporodásuknak most már mindinkább a népesség gyarapodása s anyagi erősödése lesz fő mozgatója.*

A rádió hazai fejlődésének fontosabb etapjai, amelyek a hallgatók számának alakulásában is tükröződnek, a következők:[34] 1925. decemberében indul meg a csepeli berendezés segítségével a rendszeres műsoradás. 1928 áprilisban Lakihegyen a korábbi 2, illetve 3 kilowattos állomás helyébe 20 kilowattos állomás létesült, amely a detektoros készülékek használhatóságának területét erősen kiszélesíti. A budapesti és vidéki hallgatók eddig 1:1-es aránya szinte hónapok alatt 1:2-re tolódik el a vidék javára. 1928. októberben kezdi meg működését az új,

[34] E kérdést itt csak összefogóan vizsgáljuk, tekintettel a következő ily tárgyú tanulmányra: *Sipos Sándor*: A rádió elterjedése Budapesten az 1925-1934. években (Városi Szemle 1936. 6. sz.) és *Várszeghy János*: Budapest székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok rádióelőfizetői (Városi Szemle, 1936. 6. sz.). [a szerző jegyzete]

modern Stúdió. 1932-ben Magyaróvárott, Nyíregyházán és Miskolcon, 1933-ban Pécsett a vidéki vétel-lehetőséget javító közvetítőállomás létesül. 1933. decemberben helyezik üzembe a Lakihegyi nagy energiájú adót, mely 120 kilowattos erősségével nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő. 1934 végén kezdődik el Budapest II. párhuzamos műsoradása. Azonban az 1930 óta az előfizetők számában - egyrészt a válság, másrészt a telítődés folytán - beállott stagnálást lényeges fejlődés többé már nem szakítja meg. Az első 5 év a nagy lendület kora, amidőn a semmiből 1930 végére 300 ezeren felülre emelkedik az előfizetők országos száma, míg a következő 6 év alatt a szaporodás csak mintegy 50 ezer. Budapesten az előfizetők száma már 1930 elején eléri a 100 ezeret, s 1936 végéig mindössze további 28 ezerrel növekszik.

Budapest magas rádiókultúráját a lélekszámhoz való viszonyítás helyezi helyes megvilágosításba. 1000 lélekre az országban 41, Budapesten 122, a vidéken 30 rádióelőfizető jut, tehát *Budapesten a rádiósűrűség négyszerese a vidékének*. A rádiózás első éveiben a budapesti lélekszám-arány az ország többi részével való összehasonlításban még kedvezőbb. A fejlődés a következő volt. 1000 lélekre esett rádióelőfizető az egyes évek végén:

	Magyarország	Budapest		Magyarország	Budapest
1925	2	9	1931	37	111
1926	7	32	1932	37	111
1927	10	42	1933	37	112
1928	20	66	1934	38	114
1929	31	97	1935	39	117
1930	35	108	1936	41	122

[...]

A külföldi állomást rendszeresen hallgatók aránya Magyarországon 27,8, Budapesten 23,8%. A külföldet rendszeresen hallgatók a *legjobb hangerővel* a következő állomásokat veszik:

		Magyarországon	Budapesten
		a külföldet hallgatók %-ában	
A cseh-szlovák	állomást	66,7	66,1
Az olasz	"	66,6	79,6
Az osztrák	"	64,6	39,6
A német	"	57,8	72,4
A lengyel	"	25,7	32,6
A román	"	14,0	16,1

A *legszívesebben* hallgatják:

		Magyarországon	Budapesten
		a külföldet hallgatók %-ában	
Az osztrák	állomást	48,1	38,3
Az olasz	"	37,7	49,4
A német	"	24,2	30,8

A cseh-szlovák	"	15,0	15,5
A lengyel	"	10,5	13,7
A román	"	2,4	3,8

A rádió-engedélyeseknek az országban 25,3, Budapesten 23,5%-a fejhallgatót, 65,9, illetve 66,5%-a hangszórót, 4,0, illetve 3,3%-a fejhallgatót és hangszórót használ, 4,8, illetve 6,7%-nak adata ismeretlen.

A magyar leadóállomások közül rendszeresen hallgatják:

		Magyarországon	Budapesten
		a hallgatók %-ában	
Budapest I.	állomást	93,7	92,5
Budapest II.	”	13,7	16,5
Nyíregyháza	”	4,0	1,0
Pécs	”	3,1	0,7
Miskolc	”	2,9	0,8
Magyaróvár	”	2,3	0,9

Visszatérve az évről-évre történő adatgyűjtésekre, csupán érintjük a rádióelőfizetők foglalkozási tagozódását, ahol a közszolgálat és szabadfoglalkozás áll első helyen 23%-kal. Budapesten és egyes nagyvárosainkban azonban az értelmiség átlag felét teszi az összes rádióhallgatóknak.

A rádióműsor vizsgálható tartam, tárgy stb. szempontjából. Utóbbi vonatkozásban a közvetített programpontok gyakoriságáról 6. számú táblázatunk számol be.

6. A rádión közvetített előadások.

A közvetítés tárgya	A közvetített előadások			
	száma	%	száma	%
	1929		1935	
Cigányzene	387	9,6	590	7,8
Drámai műfaj	195	4,8	204	2,7
Énekkar	52	1,3	143	1,9
Felolvasás	1.287	31,8	2.570	34,0
Filharmónikus és szimfónikus hangverseny	87	2,1	101	1,3
Gramofon hangverseny	227	5,6	910	12,0
Gramofon-opera a Stúdióból	7	0,2	1	0,0
Hangverseny szólistákkal	505	12,5	957	12,7
Hangverseny a Vigadóból	24	0,6	6	0,1
Hangverseny a Zeneakadémiából	21	0,5	33	0,4
Házikvartet	136	3,4	-	-

Istentisztelet	112	2,8	144	1,9
Jazz-band	70	1,7	282	3,7
Kamarazene	51	1,3	55	0,7
Katonazenekari hangverseny	158	3,9	87	1,2
Külföldi átvitel	27	0,7	123	1,6
Helyszíni közvetítés	19	0,5	209	2,8
Különféle tanfolyam	252	6,2	116	1,5
Könnyű és szórakoztató zenekari hangverseny	182	4,5	722	9,5
Magyar nótaest cigánykísérettel	56	1,4	71	0,9
Magyar Királyi Operaház előadása	52	1,3	50	0,7
Opera (közvetítés belföldről)	3	0,1	9	0,1
Operaházi zenekar hangverseny	111	2,7	157	2,1
Operaközvetítés külföldről	4	0,1	3	0,0
Operett előadás (közvetítés belföldről)	17	0,4	26	0,4
Összesen	**4.042**	**100,0**	**7.569**	**100,0**

Legtöbbször szerepel a műsoron a felolvasás (1935-ben 34,0%). A közvetítés az évek során egyre tartalmasabb, ami kitűnik abból, hogy a Stúdió 1926-ban 1949, 1935-ben pedig 7569 műsorszámot adott. [...]

Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Statisztikai Közlemények 85. kötet 1. sz. Bp., 1938. 16-22., 45-48., 60-61., 140-141., 177-180., 207-213. p.

Buziássy Károly: A budapesti mozik és hangversenyek statisztikája

1938

A budapesti mozgófényképüzemek visszapillantó adatai

Év	A mozgófényképüzemek		egy ülőhelyére jut a lélekszámból
	száma	befogadóképessége	
1914	108	29.962	33
1918	77	25.852	35
1922	82	30.856	30
1930	92	42.838	23
1935	77	36.450	29

Budapesten az első, mondhatni sikertelen vállalkozás az 1896. évben tartott mozgófénykép-előadás. Több, ugyancsak eredménytelen próbálkozás után az 1906. évben létesült az első mozi. A fejlődés azután nagy lendületet vett, olyannyira, hogy a világháborút megelőzőleg már 108 mozgóképüzem működött a főváros területén.

A világháború után a számuk visszaesett 77-re, de már az 1922. évben az engedélyek felülvizsgálata után 82 mozi működött Budapesten. Az utolsó hivatalos összeírás szerint az 1935. évben a fővárosi mozgófényképüzemek száma ismét 77-et tett ki, tehát ugyanannyit mint az 1918. évben. [...]

Budapesten az első hangosfilm 1929. szeptember 19-én a Fórum[35] mozgófényképüzemben került bemutatásra és - dacára a moziengedélyeseknek ugyanezen esztendő május havában hozott tiltó határozatának - a beszélőfilm még ez évben megkezdte diadalmas útját, s az úttörő fővárosi üzem után nemcsak a budapesti, hanem a vidéki mozik is egyre-másra tértek át a hangos filmjátszásra.

A 32. számú táblázat tanúsága szerint az utolsó két felvétel időpontja között eltelt öt esztendő alatt az országban működő mozgófényképüzemek száma 530-ról 440-re csökkent s ugyanazon idő alatt a budapesti mozik száma 92-ről 77-re esett vissza.

A hangos műsoradásra való áttérés, miként már fentebb említettem, az 1929. évben vette kezdetét, de az utolsó felvétel idejében - kisebb községekben, nyilván anyagiak hiányában - még mindig 25 némafilmet bemutató üzemet vett számba a hivatalos összeírás.

A mozgófényképüzemek forgalmi adatai

Megnevezés	Magyarországon		Budapesten	
	1930	1935	1930	1935
A működő mozgófényképüzemek száma*	530	440	92	77
Nézőhelyek száma	180.464	152.615	42.838	36.450
A lélekszámból egy nézőhelyre jut	48	57	23	29

[35] A Fórum mozi a IV. ker. Kossuth Lajos utca 18. sz. a. (a jelenlegi Puskin mozi helyén) volt.

Az előadások száma	152.138	148.995	69.172	68.492
Egy üzemre jut előadás	287	377	752	926
Látogatók (eladott jegyek) száma	19.264.247	18.508.696	8.292.764	7.717.291
Egy előadásra jut látogató	127	124	120	113

* A zártkörű üzemekkel együtt.

A mozgófényképüzemek számának csökkenése természetszerűleg kihatással volt a nézőhelyek számának alakulására is. Így érthetőnek látszik, hogy az egy nézőhelyre jutó lélekszámrészesedés országos viszonylatban 48-ról 57-re, Budapesten pedig 23-ról 29-re emelkedett.

Feltűnő jelenség, hogy úgy az országban, mint a fővárosban az üzemek jóval több előadást tartottak az utolsó felvétel évében, mint öt esztendővel azelőtt. Egy mozgófényképüzem ugyanis országos átlagban 377 előadással szerepel a 32. számú táblázat statisztikai adatsorában a múlt 287 hasonló adatával szemben, Budapesten pedig 752 előadás helyett átlag 926 előadást tűztek műsorra a mozgófényképüzemek. Ezek szerint tehát kétségtelennek látszik, hogy a lecsökkent számú üzemek csak előadásaik szaporításával voltak képesek a közönség érdeklődését kellőképpen kielégíteni.

A látogatottság mérvében természetszerűleg bekövetkezett csökkenést a mozgófényképüzemek az előadások számának szaporításával sem tudták ellensúlyozni. Megállapítható ugyanis, hogy az előadások átlagos látogatottsága országos viszonylatban 127-ről 124-re, fővárosunkban pedig 120-ról 113-ra esett vissza.

E megállapítás különösen Budapestre vonatkozik, ahol az eladott jegyek számában kimutatható 575.473-as csökkenés az országos viszonylatban mutatkozó 755.551-es visszaesésnek több mint háromnegyed részét tette. Az eladott jegyek számának csökkenését országos viszonylatban 3,9%-kal, a fővárosban pedig 6,9%-kal fejezhetjük ki.

Az utolsó hivatalos adatgyűjtés a nézőhelyek legalacsonyabb és legmagasabb árát is felvette a kérdőívbe. Budapesten a legalacsonyabb helyár 28 mozinál az üzemek 37,3%-ánál a 21-30 filléres értékhatár közé esett. Emellett 12 olyan mozgófényképüzem volt, amelyeknél 20 fillér vagy annál kevesebb volt a legolcsóbb belépőjegy, s ugyancsak 12 üzemnél haladta meg a legalacsonyabb helyár az 50 fillért. [...]

A hangversenyek számról és látogatottságáról tájékoztatást nyújtó hivatalos statisztikai adatok-sajnos - rendelkezésre nem állottak. Hogy a hiányt csak némiképpen is pótolni tudjam, körlevéllel fordultam a budapesti hangversenyirodákhoz annak közlése végett, hogy az 1935. év folyamán hány hangversenyt rendeztek és milyen volt azok látogatottsága. E szerény vállalkozás sikerrel végződött, s annak eredményeit szemlélteti a következő 35. számú táblázat.

35. Hangversenyek, esték, matinék stb. látogatottsága. - 1935.

Megnevezés	Előadások			Látogatók			Egy előadásra jut látogató
	száma						
	a hangverseny irodák*	a Népművelési Bizottság	összesen	a hangverseny-irodák	a Népművelési Bizottság	összesen	
	rendezésében			által rendezett előadásokon			

a) Együttes (kar-) előadások:							
Zenekari előadás	49	17	66	36.071	10.200	46.271	701
Kamarazene	23	-	23	6.669	-	6.669	290
Modern, szórakoztató- és szalonzene	5	-	5	4.000	-	4.000	800
Szavaló- és énekkar	13	-	13	5.298	-	5.298	408
Balett	1	-	1	250	-	250	250
Egyéb	10	-	10	3.898	„	3.898	390
Együtt	**101**	**17**	**118**	**56.186**	**10.200**	**66.386**	**563**
b) Magánművészek önálló fellépései:							
Zeneművész	111	1	112	54.205	900	55.105	492
Énekművész	23	-	23	8.190	-	8.190	356
Táncművész	17	-	17	2.592	-	2.592	152
Előadóművész	4	-	4	440	-	440	110
Együtt	**155**	**1**	**156**	**65.427**	**900**	**66.327**	**425**
Összesen	**256**	**18**	**274**	**121.613**	**11.100**	**132.713**	**484**

Buziássy Károly: Budapest közművelődési viszonyai. Statisztikai Közlemények, 88. kötet 3. sz. Bp., 1938. 54-56., 60. p.

Molnár Olga: A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten

1934

A főiskolai hallgatók születési helye

A budapesti főiskolákat látogató hallgatók közül csupán 25,1% a helybeli születésű. Külföldön született 1,6%, míg 73,3% a magyar vidék (Nagy-Magyarország) szülötte. A vidéki születésű hallgatók közül 31,8% az elszakított területről való.

	Hallgató	
Országrész	absz.	%
Nyugat-Magyarország	56	0,6
Dél-Magyarország	487	5,0
Felvidék	1.102	11,3
Erdély	1.450	14,9

A hallgatóságnak az az $^1/_3$-ad része, amely Nagy-Magyarország elszakított területeiről származott fel a budapesti egyetemekre és főiskolákra, igazolja a legszembetűnőbben azt a nagy kultúrfölényt, melyen ez a megcsonkított, félig megsemmisített ország fővárosa, Budapest, még ma is áll a szomszédos államok fővárosaival szemben. Igazolja ezenkívül, hogy a fővárosnak vonzóereje nem csökkent és felszívóképessége még ma is változatlan.

A külföldi születésű 1,6% főiskolai hallgató megoszlása a következőképpen alakul

	Hallgató	
Ország	absz.	%
Anglia	1	0,6
Ausztria	39	24,5
Bulgária	14	8,7
Cseh-Szlovákia	11	6,9
Észtország	3	1,9
Franciaország	1	0,6
Jugoszlávia	14	8,7
Lengyelország	6	3,8
Németország	15	9,6
Olaszország	20	12,6
Oroszország	5	3,2
Románia	10	6,3
Svájc	1	0,6
Törökország	4	2,6

Ukrajna	1	0,6
Egyesült Államok	12	7,5
Egyéb Amerika	2	1,3

A fenti táblázatban az utódállamoknak csak azokat a részeit számítottuk külföldnek, amelyek a háború előtt is idegen fennhatóság alatt állottak. Amint látjuk, sok osztrák és olasz születésű egyetemi hallgató tanul főiskoláinkon. Később, amikor a hallgatók honosságát fogjuk tárgyalni, ki fog tűnni, hogy ezeknek egyrésze a háború előtt külföldön élt magyar családok gyermekeiből kerül ki és csak kisebb részük idegen állampolgár.

A főiskolák hallgatóságának 35,5%-a Csonka-Magyarország vármegyéiben, 6,1%-a pedig törvényhatósági joggal felruházott városaiban született. A jelentősebb aránnyal szereplő vármegyék a következők:

	Hallgató	
Vármegye	absz.	%
Békés	185	1,9
Fejér	106	1,1
Heves	142	1,2
Jász-Nagykun-Szolnok	238	2,4
Nógrád	112	1,2
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	702	7,2
Somogy	195	2,0
Szabolcs	124	1,3
Tolna	144	1,5
Vas	252	2,9
Veszprém	157	1,6
Zala	208	2,1

Nem tehetünk itt különbséget gazdag és szegény vármegyék és vidékek között, mert mindegyik egyképpen beszolgáltatja a maga adóját a kultúrának és küldi gyermekeit a fővárosba, hogy itt gyakran a legnagyobb nélkülözések árán váljanak emberré.

Csonka-Magyarország megmaradt 10 törvényhatósági joggal felruházott városa nem képviselteti magát megfelelő nagy arányban Budapest főiskoláin. Azonban ne legyünk igazságtalanok. Ezen városok nagy részében szintén működnek magasabb fokú iskolák és főiskolák, melyek a helybeli és környékbeli ifjúság meglehetős számát foglalják le és talán csak a tehetősebbje, akiknek a fővárosban ismerősei, rokonai vannak, a hallgatóság ambiciózusabb része, vagy az, amelyik könnyebben reméli megszerezni a tanuláshoz szükséges mellékkeresetet, hagyja ott szülővárosa főiskoláját és szivárog fel a fővárosba.

Vizsgáljuk meg azonban, hogyan alakul az egyes főiskolák hallgatóinak száma születésük helye szerint.

Főiskolák	Budapesti		Csonka-Magyarországi		Elszakított területi		Külföldi	
	hallgatók							
a) Férfihallgatók	absz.	%	absz.	%	absz.	%	absz.	%
Tudományegyetem	1.221	24,2	2.239	44,4	1.520	30,2	59	1,2
Közgazdasági egyetem	317	26,2	487	40,4	389	32,2	15	1,2
Műegyetem	567	25,6	831	37,6	756	34,1	60	2,7
Képzőművészeti főiskola	55	25,0	89	40,5	68	30,9	8	3,6
Állatorvosi főiskola	18	6,3	151	53,0	113	39,6	3	1,1
Férfihallgatók általában	**2.178**	**24,3**	**3.797**	**42,3**	**2.846**	**31,8**	**145**	**1,6**

Főiskolák	Budapesti		Csonka-Magyarországi		Elszakított területi		Külföldi	
	hallgatók							
b) Nőhallgatók	absz.	%	absz.	%	absz.	%	absz.	%
Tudományegyetem	179	32,5	179	32,6	184	33,4	8	1,5
Közgazdasági egyetem	41	35,0	36	30,8	36	30,8	4	3,4
Képzőművészeti főiskola	50	41,2	40	33,1	29	24,0	2	1,7
Nőhallgatók általában	**270**	**34,2**	**255**	**32,4**	**249**	**31,6**	**14**	**1,8**

Táblázatunk azt mutatja, hogy az egyes főiskolákon mennyivel erősebben, vagy gyengébben van az egyik vagy másik nem képviselve - mint amilyen arány őt a hallgatók összességéhez viszonyítva megilletné - születési hely szempontjából. Így az összes férfihallgatók közül 24,3% budapesti születésű. Ha arányosan helyezkednének el szülőhely szerint az egyes budapesti főiskolákon a hallgatók, arányuknak mindenütt 24,3%-nak kellene lenni. Ezzel szemben mit látunk? Egyedül a tudományegyetem budapesti születésű férfihallgatóinak százaléka közelíti meg az átlagos arányszámot, míg a többi főiskola hallgatóinak aránya vagy felülmúlja vagy alatta marad az átlagnak.

Ha a fenti módszerrel vizsgáljuk meg az egyes főiskolák hallgatóságát, sok érdekes megfigyelésre nyílik alkalmunk. Így például feltűnően alacsony a budapesti születésű hallgatók aránya az állatorvosi főiskolán, a csonkamagyarországiaké a műegyetemen, a megszállott területről való hallgatóké a műegyetemen és a külföldi születésűeké az állatorvosi főiskolán. Ezzel szemben az átlagot legerősebben meghaladják a budapesti születésűek a közgazdasági egyetemen, a csonkamagyarországiak és a megszállott területen született hallgatók az állatorvosi főiskolán, s végül a külföldi születésűek a képzőművészeti főiskolán. Természetesen a fentebb megjelölt szélső kiemelések között, szinte azt mondhatjuk, minden szám hullámzást

jelent. Ezekből a fel és alá való hullámzásokból nagy valószínűséggel következtethetünk a különböző helyekről Budapestre özönlött ifjúság érdeklődésének irányára.

Igen elhúzódnék vizsgálódásunk és messze meghaladná a rendelkezésre álló kereteket, ha hasonló részletességgel akarnók ismertetni a hallgatók hullámzását az egyes karok szerint. A tudományegyetemen, mint mondottuk, a budapesti születésű férfihallgatók aránya 24,2% volt, ezzel szemben a hittudományi karon csak 13,1, az orvosin 17,8 és a bölcsészeti karon 20,2% budapesti születésű hallgatót találunk. Viszont a jogi karon az arány messze meghaladja az átlagot és 31,5%-ot mutat.

A nőhallgatók közül csak 39,2% a budapesti születésű. 32,4% vidékről, 31,6% az elszakított területekről s 1,8% külföldről került a fővárosba. Az elszakított Erdély egymaga 125 leányát - ami a nőhallgatóknak 15,9%-a - adta a fővárosnak, akik közül 7 az orvosi karra, 83 a bölcsészeti karra, 19 a közgazdasági egyetemre, 16 pedig a képzőművészeti főiskolára jár.

Ha a hallgatók megélhetési viszonyai szerint vizsgáljuk a kérdést: kitűnik, hogy a budapesti főiskolai hallgatók közül 13,8%, a vidékiek közül 42,9%, az elszakított területről valók közül 41,7%, a külföldi születésűekből pedig 1,6% teljesen saját keresményére van utalva a tanulmányok folytatása alatti időben. Szembetűnő, hogy milyen nagy arányt képviselnek e kategóriában a menekült fiatalok, akiknek szülői, még ha történetesen repatriáltak volna is a csonka ország területére, nem tudják támogatni tanuló gyermekeiket, mert igen sokszor csupán puszta életüket mentették át a Trianon által megvont új határon. Hasonlóan támogatás nélkül maradt az az ifjú is, akinek kintrekedt szüleire esetleg időközben minden nyomorúság, vagyon és javak elkobzása után az idegenné vált magyar föld hantja borult. Sok a kereső a vidéki születésű egyetemi hallgatók között is, jelezve azt a társadalmi kategóriát, ahol néha legalacsonyabb sorból emelkedik a hallgató a lateiner[36] társadalomba. Az erdélyi hallgatók közül 14,4%, a felvidékiek közül 12,4% kerül az önmagukat fenntartó hallgatók kategóriájába. Keresettel rendelkezik, de hozzátartozói is támogatják a budapesti születésű főiskolai hallgatóság 30,1%-át, a vidéki hallgatók 38%-át, az elszakított területen született ifjak 30,4%-át és végül a külföldön született és Budapesten hallgatók 1,5%-át. A teljesen hozzátartozói által eltartott hallgatók közül budapesti 25,4%, vidéki 42,3, az elszakított területről való 30,6 és külföldi születésű 1,7%. [...]

Főiskolai hallgatók a szülők foglalkozása szerint

Tanulmányunknak talán egyik legérdekesebb és legtöbbet mondó fejezete az a vizsgálat, mely arra van hivatva fényt deríteni, melyek azok a társadalmi osztályok, amelyekből a mai főiskolai hallgatóság kikerült. Milyen társadalmi elhelyezkedésből, illetve foglalkozással bíró családok tűzhelyei mellől indul el az az ifjúság, melyből a jövő Magyarország tanult osztálya alakul majdan ki. Mielőtt részletezésekbe bocsátkoznánk, nézzük meg először általánosságban, hogyan oszlanak meg társadalmi rétegek szerint a főiskolai hallgatók.

Foglalkozás, illetve társadalmi állás	Férfi-		Nő- hallgatók		Együtt	
	absz.	%	absz.	%	absz.	%
Őstermelés és bányászat	869	9,7	23	2,9	892	9,1
Őstermelési tisztviselő	143	1,6	4	0,5	147	1,5

[36] Értelmiségi pályán működő.

Önálló iparos	811	9,1	47	6,0	858	8,8
Ipari tisztviselő	236	2,6	21	2,7	257	2,6
Ipari segédszemélyzet	196	2,2	8	1,0	204	2,1
Önálló kereskedő	363	4,0	38	4,8	401	4,1
Kereskedelmi tisztviselő	532	5,9	51	6,5	583	6,0
Kereskedelmi segédszemélyzet	35	0,4	1	0,1	36	0,4
Közlekedés, önálló	10	0,1	-	-	10	0,1
Közlekedési tisztviselő	416	4,6	40	5,1	455	4,7
Közlekedési segédszemélyzet	105	1,2	6	0,8	112	1,1
Állami, vármegyei és községi tisztviselő	1.067	11,9	90	11,4	1.157	11,9
Ügyvéd, -segéd, -jelölt	168	1,9	24	3,0	192	2,0
Orvos, gyógyszerész	313	3,5	30	3,8	343	3,5
Tanár, tanító, pap	499	5,6	39	5,0	538	5,5
Egyéb értelmiségi foglalkozás	390	4,3	58	7,4	448	4,6
Szolga és segédszemélyzet	88	1,0	3	0,4	91	0,9
Katonatiszt és katonai tisztviselő	110	1,2	4	0,5	114	1,2
Katonai altiszt és legénység	25	0,3	1	0,1	26	0,3
Napszámos és házicseléd	22	0,2	-	-	22	0,2
Nyugdíjas köztisztviselő	928	10,4	135	17,1	1.063	10,9
" tanár, tanító, pap	170	1,9	32	4,1	202	2,1
" közszolgálati altiszt	100	1,1	1	0,1	101	1,0
" egyéb	489	5,5	23	2,9	512	5,2
Egyéb foglalkozás	797	8,9	109	13,8	906	9,3
Ismeretlen foglalkozás	84	0,9	-	-	84	0,9

A táblázat alapján az első pillanatra két arányszám kiemelkedése ragadja meg a figyelmet. Az egyik a köztisztviselők (tényleges és nyugdíjas) és a másik az őstermeléssel foglalkozó szülők nagy aránya. Ha tekintetbe vesszük, hogy a hallgatóság 43,3%-ának szülei különböző hivatalnokok vagy azoknak nyugdíjas özvegyei, 7,6%-ának tanszemélyzet vagy ezeknek nyugdíjasai és végül 5,5%-ának orvosok, ügyvédek és mérnökök sorából kerül ki, elmondhatjuk, hogy a hallgatóság 56,4%-a a gyermekszobájából hozza magával a továbbtanulás szükségszerűségét. A főiskolai hallgatóságnak több mint a feléről tehát elmondható, hogy a »betű« bizonyos tradícióján nevelődött, mert a lateiner társadalomban mindig éltek és élnek kulturális és tudományos törekvések. A szülők életének egyik legfőbb vágya és törekvése volt általában és mindenkor e társadalmi rétegekben, hogy gyermekének diplomát adjon a kezébe. A hallgatóság másik 43,6%-át némi túlzással a tanult osztály jövevényeinek nevezhetjük el, mely lehet, hogy harcosabb, erőteljesebb, mint amaz, mert pusztán egyéni hajlama, talán kiválósága vagy a tudomány iránti szeretete vezeti a magasabb színvonalú életpálya felé akkor, amikor elhagyja szülei foglalkozását és azt a társadalmi réteget, melyben született és nevelkedett. [...]

Miként említettük: erősen szembeötlő az őstermelő szülők gyermekeinek igen magas százaléka is a budapesti főiskolákon. A szülők közül 3,3% nagy- és középbirtokos, 4,4% pedig kisbirtokos és kisbirtokos-napszámos. Olyan feltűnő ez a magas arányszám, hogy nem mehetünk el szó nélkül mellette. Korábbi fejezetünkben említettük, hogy milyen erős a magyar föld népének feláramlása a főiskolákra, milyen erős vonzó hatást fejt ki a főváros tudományos élete s hogy mennyi erőteljes őstehetség fakad az egyszerű magyar paraszt családokból. Íme milyen világosan igazolják ezek a számok korábbi állításunkat!

A rendelkezésre álló tér nem engedi meg, hogy az egyes foglalkozási ágakat részletesen taglaljuk, bár ez kétségtelenül sok érdekes megfigyelésre nyújtana lehetőséget. Munkánkban csak azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a főbb foglalkozási csoportokhoz tartozó szülők gyermekei hogyan oszlanak meg az egyes főiskolákon. Itt is elsősorban a férfihallgatókkal kívánunk foglalkozni, mert a nőhallgatók aránylag kis számban vannak csak képviselve.

Foglalkozási ágak	Tudomány-egyetem	Közgazd.	Mű-hallgatói	Képzőműv. főiskola	Állatorvosi
			1. Abszolút számban		
Őstermelés, bányászat	580	191	179	10	52
Önálló iparos	427	88	248	19	29
Ipari tisztviselő	83	37	113	1	2
Ipari segédszemélyzet	88	29	70	70	2
Önálló kereskedő	188	68	94	9	4
Kereskedelmi tisztviselő	304	102	110	9	7
Kereskedelmi segédszemélyzet	12	4	18	-	1
Közlekedési tisztviselő	230	59	111	4	11
Köztisztviselő	689	120	198	25	35
Tanár, tanító, pap	316	38	120	8	17
Ügyvéd	114	15	35	2	2
Orvos, gyógyszerész	243	12	45	7	6
Egyéb értelmiség	194	45	121	16	14
Nyugdíjas köztisztviselő, tanerő	656	123	250	29	40
Egyéb nyugdíjas	234	104	223	19	13
			2. Százalékban		
Őstermelés, bányászat	11,5	15,8	8,1	4,5	18,2
Önálló iparos	8,5	7,3	11,2	8,6	10,2
Ipari tisztviselő	1,6	3,1	5,1	0,5	0,7
Ipari segédszemélyzet	1,7	2,4	3,2	3,2	0,7
Önálló kereskedő	3,7	5,6	4,2	4,1	1,4

Kereskedelmi tisztviselő	6,0	8,4	5,0	4,1	2,5
Kereskedelmi segédszemélyzet	0,2	0,3	0,8	-	0,4
Közlekedési tisztviselő	4,6	4,9	5,0	1,8	3,9
Köztisztviselő	13,7	9,9	8,9	11,4	12,3
Tanár, tanító, pap	6,3	3,1	5,4	3,6	6,0
Ügyvéd	2,3	1,2	1,6	0,9	0,7
Orvos, gyógyszerész	4,8	1,0	2,0	3,5	2,1
Egyéb értelmiség	3,8	3,7	5,5	7,3	4,9
Nyugdíjas köztisztviselő, tanerő	13,0	10,2	11,3	13,2	14,0
Egyéb nyugdíjas	4,6	8,6	10,1	6,8	4,6

Látható a táblázat adataiból, hogy a tudományegyetem hallgatóinak harmadrésze kerül ki az aktív és nyugdíjas köztisztviselők és tanügyi alkalmazottak gyermekeiből, a közgazdasági egyetemen a hallgatóknak már csak alig negyedrészét teszik ki ezen családok gyermekei, míg a hallgatóknak egy másik negyedrésze az őstermelő és iparos családok köréből kerül ki. A műegyetemen, mint azt már jeleztük, az iparosság gyermekei dominálnak, a képzőművészeti főiskolán ismét a köztisztviselők fiai tanulnak többségben, akik főleg a vidékről kerülnek a főiskolára. Az állatorvosi főiskolán az őstermelő családok sarjai folytatják leginkább tanulmányaikat. [...]

Molnár Olga: A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Statisztikai Közlemények 54. kötet 3. sz. Bp., 1934. 34-40. p.,

Erba Odescalchi Sándor herceg az arisztokrácia társaséletéről

[...] Amire Lillafüreden nem is gondoltam: Pesten beiratkoztam Petris Brúnó tánciskolájába. És - életemben először - most jól is éreztem magamat a táncórákon. Itt volt az a fiatal leány is, kivel nyáron Lillafüreden táncoltunk és aki ettől kezdve egyre szebb lett az évekkel, míg fiatalsága kivirágzott. De volt sok más szép leány is a középosztály legfelső rétegéből: miniszterek, politikusok, gyárosok és nagypolgárok köréből. Csupa kultúrkörnyezetben felnőtt, nagyrészt belsőleg is értékes, hagyományokkal és befolyással rendelkező család leányai és fiai. (A fiúkra nem emlékszem.)

Saját köröm és táncpartnereim közt a különbség csak az volt, hogy az én rokonságom és köröm tagjai egy egész palotát vagy egész emeletet laktak, berendezésük antik műkincsekből állt, szebb és nagyobb ékszereik voltak és a szülők fiatalabbnak látszottak (talán voltak is) és elegánsabbak voltak, sohasem „kidolgozottak". Nevük pedig nagymúltú történelmi név és hátuk mögött nagybirtok és kastély állt. Ebben a másik körben az átlag a négy-ötszobás lakás egy szép városrészben. Szép és masszív modern vagy félmodern bútorok (stílusukról meg-állapítható volt a szülők házassági időpontja) újabb keletű műtárgyak és kevésbé értékes ékszerek. Elvétve itt is vannak fiatalos mamák, néha palota is, de ezek kivételek. A háziak és vendégeik nem történelmi nevűek, de nevüket mégis többnyire mindenki ismeri Pesten. [...]

De hogy az Igazival találkozhassam, társaséletre volt szükség. És társasági életben az 1930-as években nem volt hiány. Budapest a két világháború között nemcsak egyik legszebb, de Párizs után legkellemesebb városa is volt a világnak, a régi Európa hangulatának és szépségének utolsó maradványa, a „Paradicsomnak egy késő sugára", a kellemes élet és az elegancia egyik fővárosa. Sem életem, sem Budapest képe nem volna teljes, ha kihagynám a bálokat ezekben az önfeledt, krízisekkel, veszélyekkel és világtörténelmi meglepetésekkel telt évtizedben mely véletlenül egybeesett az én első fiatalságommal. Az is hozzájárult ahhoz, hogy ez legyen Budapest legpompásabb évtizede, hogy Bécs elszürkült és elszegényedett és eleganciában és a társadalmi élet élénkségében nemcsak hogy nem múlta többé felül, hanem messze elmaradt mögötte. A nemzetközi idegenforgalom is ekkor fedezte fel Budapestet. A walesi herceg úgy is mint VIII. Edward angol király, majd mint Windsori herceg[37] minden évben eljött „incognito" Budapestre szórakozni és példáját nagyon sokan követték. Őmiatta jött divatba a pesti bárokban a kaviáros palacsinta és az egész világon a magyar barackpálinka. Ady és néhány kortársa „csúf halott Pestünkről" beszélt, blazírtan hencegve Párizzsal mint egyetlen hozzá méltó hellyel a földön: ez a hangulat elmúlt, az 1930-as években mindenki magasztalólag írt Budapestről, mely végre saját fiainak szívét is megnyerte. Más okokat is tudnék felsorolni, de megelégszem egy legutolsóval: én magam húszéves voltam!

A báli szezon vízkereszttől hamvazószerdáig tartott, ezt neveztük farsangnak, ami például Svédországban és a világ legtöbb országában ismeretlen fogalom. Mindig a legelső volt farsang első napján a jogászbál: itt mutatták be a fehér estélyi ruhába öltözött elsőbálos leányokat. Egész farsangon át minden héten több nyilvános bál volt. A nyilvános nem jelentette, hogy bárki bemehetett, aki megfizette a belépődíjat, bizonyos követelményeknek mindenütt meg kellett felelni, de ezek nem voltak szigorúak. [...]

[37] VIII. Edward (trónörökösként szokás szerint a „walesi herceg" címet viselte) 1936-ban lépett trónra, de mivel egy amerikai elvált asszonnyal kötendő házassága súlyos politikai válságot idézett elő, még abban az évben lemondott. Ekkor kapta a „Windsor hercege" címet.

Azt sehogyan sem mondhatom, hogy „jól mulattam" volna a bálokon, de én ezt nem is mulatásnak fogtam fel, hanem a házasság előkészítéséhez szükséges ismerkedési lehetőségnek. Három óránál tovább ritkán maradtam, a mérsékeltek jobban élveznek, mint a habzsolók. És a legelső év tapasztalatai után csak a Park Club társaság báljain, vagy még szívesebben kisebb társaságokban, vacsorákon, büféken vagy teákon vettem részt.

Magyarország felső köreinek társadalmi életét először gróf Széchenyi István szervezte meg angol mintára. A magyar mágnások számára - nem arisztokrata születésű előkelőségek bevonásával is - klubot alapított, mely Nemzeti Casino néven száz éven át fontos szerepet nyert a magyar közéletben. A Nemzeti Casino, vagy köznéven Mágnáskaszinó nemcsak a szép Kossuth Lajos utcai palotát[38] jelentette, hanem fémjelzést azoknak a mágnásoknak is, kiknek más okuk nem volt büszkeségre és azoknak a nem mágnásoknak, kiket azért választottak be, mert joguk volt más okból büszkének lenni. A felvétel szigorú volt, tagok ajánlatára titkos szavazással történt. A magyar politikára a Casinónak a második világháborúig volt befolyása, bár túlzás volna azt mondani, hogy a politika az általuk kívánt irányban haladt.

A Nemzeti Casino mintájára alakult később a köznemesség - gentry - számára az Országos Kaszinó, a katonatiszteknek a Tiszti Kaszinó, a polgári osztály számára a kaszinók egész sora, mely például kerületek után nyerte elnevezését. Legismertebb közülük a Lipótvárosi Kaszinó lett, a módos zsidóság kaszinója. A Nemzeti Casino és az Országos Kaszinó olyan exkluzívak voltak, hogy oda nem tartozó elemek meg sem kísérelték a felvételt.

Mindezen kaszinók tagjai csak férfiak voltak, a társadalmi élet pedig a hölgyek körül forog. Hogy a hölgyeknek is meglegyen a „klubjuk", báró Aczél István megalapította a múlt század vége felé a Park Clubot. Az elegáns Stefánia úton (ahol régen a városligeti kocsikorzó volt) palotát építtetett az új Club számára és itt elsősorban hölgyek, főleg bálozó leányok mamái és bálozó leányok voltak a tagok abból a körből, melynek férfiai a Nemzeti Casinóban voltak, vagyis Magyarország legelőkelőbbjei. A Park Club fogalom lett ennek a körnek megjelölésére, dacára hogy legtöbben már nem is voltak tagjai a Park Clubnak, például a fiatalemberek között senki sem. Ennek ellenére volt olyan szezon, mikor többet voltam a Park Club fényűző helyiségeiben, mint máshol mindenütt együttvéve. A Park Clubban rendezték báljaikat azok a tagok, kiknek budapesti lakásuk nem volt elég nagy erre, vagy nem akartak otthon oly sok vendéget látni.

Az első házibál, melyen a Park Clubban részt vettem báró Perényi Péterék Rózsa-bálja volt, Katalin leányuk tiszteletére. Ez bálozásom első évében volt, februárban, tehát farsang alatt. Nagy bál a Park Clubban böjti időben sohasem volt. A tél dacára az egész táncterem rózsaszínű rózsákkal volt díszítve és a leányok legtöbbje rózsaszín estélyi ruhában jelent meg. Többszázan voltunk a magyar „legfelső ötszáz"-ból. A dzsesszzenekar fáradhatatlanul játszott a tánchoz, egy másik teremben pedig éjfélkor megjelent egy híres cigányzenekar és a táncban kifáradóknak reggelig húzta a hallgató magyar nótákat. A két zenekar egymástól távoli termekben játszott, nem zavarta egymást. A cotillon[39] alatt mindenki sok ajándékot kapott, díványpárnákat: én egy tacskót ábrázolót és egy huszárt a lován, azonkívül a házigazda kerámiagyárából hamutartókat és dísztárgyakat különböző nagyságban és formában, a bál dátumával. Az urak a hölgyek számára a francianégyes közben betolt taligákról hatalmas vázákból élő, rózsaszínű rózsákat kaptak, annyit, hogy az uraktól szálanként átnyújtott rózsákból minden leány csokrot gyűjthetett hódolóitól. [...]

[38] IV. ker. Kossuth Lajos utca 5.

[39] Francia füzértánc.

A legnagyobb bál, melyen részt vettem a budapesti Operabál volt. A kormányzó és a főhercegek védnöksége alatt a magyar művészek támogatására jótékony célból rendezték. Első részében a társaság hölgyei és urai az Opera színpadán képkeretekben élőképeket mutattak be a művészettörténelem leghíresebb képeiről a képeket megtévesztésig utánzó ruhákban és díszletekkel. A belga követ felesége Lalaing grófné mint Memling Madonnája (szalonjukban volt egy eredeti Memling kép is), Andrássy Ilona grófnő mint Tiziano Laviniája, báró Prónay Györgyné mint Madame Recamier és Szinyei Merse Pál unokái, mint a Majális alakjai csak kiragadott töredék a képek gyönyörű sorából.

Ezen a bálon Andrássy Vivi grófnő volt az első bálnyitópár - velem. Hófehér hosszú empire estélyi ruhája volt, magasan a derék felett, szorosan keblei alatt arany övvel és arany szalagból való cipővel. Ha tárgyilagos akarok lenni, arca nem volt olyan szabályos szépség, mint Andrássy Ilona, Cziráky Tonchette vagy Esterházy Lily, de éppen az a kicsit talán túl duzzadt száj nekem mindig gyengém volt - nekem sokáig ő tetszett a legjobban. Csak a kicsit közönséges Andrássy-modor riasztott el később. De a sima empire ruhában gyönyörű fiatal alakja teljesen érvényre jutott és az ember oly csodálatosan van alkotva, hogy elbűvöli a fiatalság és szépség ilyen kombinációja.

A bálnak nagy sikere volt, külföldről is sokan jöttek, sok gyűlt össze a művészeknek. Egyidejűleg nagy gyűjteményes kiállítás volt élő magyar művészek műveiből. [...]

Ha valaki a gyönyörű bálokról olvasva azt hiszi, hogy ott dőzsölés és ivás volt, akkor téved. Én magam sohasem ittam és mai napig sem iszom semmiféle szeszes italt, még sört sem. Még felköszöntőknél is csak mímelem az ivást. De hosszú farsangolásaim alatt mindössze egyszer fordult elő, hogy észrevettem hogy egy valaki többet ivott, mint amennyit elbírt és barátai rögtön hazavitték. Az arisztokrácia nem volt holmi léha, kicsapongó társaság. Oly sok közül mindössze négy-öt meggondolatlan tagja volt, kik vagyonukat - melyet néha túl fiatalon örököltek - mulatási alapnak fogták fel. A sajtó és hivatalos világ folyton rosszallólag emlékezett meg róluk és akik nem ismerték az arisztokráciát, csak ezekről hallván, az egész „osztályt" elítélték miattuk. A valóságban az én időmben az arisztokrata fiatalság nagy része dolgozott, mint én, bár legtöbbjük anyagilag még nem szorult rá, éppúgy mint én. Mégis, nem fogom elfelejteni, hogy mikor egyszer egy nagyon korai, téli hajnalon hárman mentünk haza gróf Csáky Félixék szép báljáról, szerénységből és egészségi okokból a hosszú út dacára gyalog, nem becsípve, komoly témákról beszélgetve, milyen nehéz, sőt ijesztő érzés volt a hótakarító munkások mellett elmenni, kik bennünk valószínűleg a dologtalan gazdag lumpokat látták. Magyarországon nem volt olyan nyomor, mint a világ legtöbb más országában, de azért sok volt a szegény ember és a kültelkeken nyomortanyák is voltak, bár én sohasem láttam ezeket. A hótakarító munkások nagy része ezek lakóiból, a szegény munkanélküliekből került ki.

Mindhárman rosszul éreztük magunkat és erről beszélgettünk. Körülbelül olyan érzésünk volt feketekabátosan, fehér selyem sálakkal, mintha meztelenül kellene végigmennünk a Korzón. Egyikünk, gróf Bolza Géza megjegyezte: jellemző erre a századra, hogy most nem hómunkások agyában születnek meg ez effajta gondolatok, hanem a mienkben!

Erba Odescalchi Sándor herceg: Testamentum I. Dovia Művészeti Kft., Bp., 1991. 194-200., 207-209. p.

Javaslat 200 és 300 pengő havi jövedelem beosztására

1934

200 P havi jövedelmű költségvetés.

Fiatal házaspár, a háziasszony otthon van, tehát a háztartási teendőket elláthatja. Gondoskodnia kell 2 felnőtt személyről. Összes jövedelem havi 200 P. A lakás, konyha felszerelt, utánpótlásra nincs szükség. Lakásuk egy szoba, fürdőszoba, konyhás lakás, ami árban megfelel pestkörnyéki 2 szobás lakásnak. A kereső férfi munkahelyéhez közel laknak, hogy a villamosköltséget csökkentsék. A háziasszony egyedül látja el a háztartását segítség nélkül. Az állami, kereseti stb. adót a munkaadó fizeti, ők csak az egyházi adót fizetik.

Jövedelembeosztás (költségvetés). Jövedelem havi 200 P

1. Lakás (lakbér) évi 816 P, havi 68 P, megfelel a jövedelem 34%-ának.
2. Élelem évi 720 P, havi 60 P, megfelel a jöv. 30%-ának.
3. Fűtés, világítás évi 204 P, havi 17 P, megfelel a jöv. 8,5%-ának.
4. Ruházat, mosás évi 240 P, havi 20 P, megfelel a jöv. 10%-ának.
5. Állandó kiadások évi 252 P., havi 21 P, megfelel a jöv. 5%-ának.
6. Változó kiadások évi 96 P, havi 8 P, megfelel a jöv. 4%-ának.
7. Megtakarítás évi 72 P, havi 6 P, megfelel a jövedelem 3%-ának.

Összesen évi 2400 P, havi 200 P, jövedelem 100%.

1. *Lakás* karbantartásánál nagy segítségre vannak a háziasszonyoknak a modern takarítóeszközök. Ha porszívó-gépet nem is vehet a háziasszony, de ezt helyettesítheti a gyapjúszálas padlóseprő és impregnál törlőruhák, zárt szemétlapát stb. Ez munkát könnyít, időt takaríthat vele a háziasszony.

2. *Élelmezés*

Az étkezésünk legyen változatos, tápláló, de amellett a lehetőségig takarékos. A bevásárlást egyszerűen bonyolíthatja le, mert tejet, kenyeret, naponként házhoz hoznak. A liszt, zsír, cukor, fűszer, szárazfőzelék, rizs stb. féléket legcélszerűbb havonként egyszerre beszerezni. Ilyen módon csak egyszer mérik hozzá a csomagolópapírt, megkíméli a háziasszonyt a fölösleges járkálástól, mivel több árut házhoz szállítanak, azért az áru hazavitelétől is megkímélődik. Naponkénti vásárlásokra marad a romló hús, gyümölcs, főzelék, vaj. Ennél is egyszerűsíthetünk: a zöldségféléket hetipiacon vesszük meg olcsóbban és ami egy hétre szükséges (zöldség, burgonya stb.). A rendszeres bevásárlással sok időt nyerünk, amit gazdaságosan használhatunk fel más munka elvégzésére.

Havonta vásárolva, naponta számítunk 1 lit. tejet á' 0,32 P összesen havi 9,60 P, naponta számítunk 0,5 kg kenyeret á' 0,32 P összesen havi 4,80 P, havonta számítunk 3 kg zsírt a 1,40 P összesen 4,20 P, kávéhoz havonta 1,40 kg cukor a 1,33 P összesen havi 1,86 P. Összegezés 20,46 P.

Levonjuk az élelmezési költségből, marad 39,54 P.

Ezt elosztjuk a napok számával, akkor napi költségre (hús, tojás, liszt, stb.) marad 1,31 P. Ebből fedezi a fiatal háziasszony a többi fennmaradó kiadást, sőt a konyhában szükséges tisztítószereket (pl. kőpor, Vim, Sidol, dörzspapír, stb.). A fentebbiekből kiindulva, összeállíthatunk egy heti étrendet és pontosan kiszámíthatjuk annak árát.

Heti étrend.

Reggeli egész héten át kakaó, kenyér, vaj v. szalonna.

Hétfő, ebéd: bableves, burgonyafőzelék vagdalt hússal; vacsora: déli maradék, tejben rizs.

Kedd, ebéd: tarhonyaleves, kelkáposztafőzelék párolt marhaszelettel; vacsora: déli maradék, gyümölcs.

Szerda, ebéd: paradicsomleves, túrós csusza; vacsora: főtt burgonya, sült szalonna, pohár tej.

Csütörtök, ebéd: gulyásleves, csehfánk; vacsora: pirított máj burgonyával.

Péntek, ebéd: rizsleves, káposztáskocka; vacsora: kávé, vaj, sajt, gyümölcs.

Szombat, ebéd: burgonyaleves, lencsefőzelék füstölt kolbásszal; vacsora: déli maradék, sajt, gyümölcs.

Vasárnap, ebéd: zöldségleves, töltött káposzta, lekváros pite; vacsora: virsli tormával, gyümölcs.

Az étrendi összeállításnál csak akkor érjük el célunkat, ha az előirányzott összeget nem lépi túl az elkészítése. A háziasszony önmaga ellenőrzése céljából is számítsa ki, mennyibe kerül a betálalt étel. Az eljárás egyszerű. Tudjuk a szükséges anyagmennyiséget, ezt szorozzuk az egységárral. Hogy mennyit (hány dg anyagot) számítunk egy személyre, ezt vagy gyakorlatból tudjuk, vagy kiszámítjuk táblázat alapján. Jó útmutatóul szolgálnak ehhez a Katholikus Háziasszonyok Országos Szövetsége által összeállított táblázatok. Ezért van szükségünk a konyhában mérlegre, hogy minden pontosan lemérve, meggyőződjünk eljárásunk okszerűségéről. [...]

3. *Fűtés-világításnál* számítottunk egy évre:

20 q bükkfát á' 3,80 P	összesen: 76 P
10 q szenet á' 3,80 P	összesen: 38 P
Összesen	114 P

Fűtésnél tekintetbe vesszük, hogy a *szobában fafűtéses Hardtmuth*-rendszerű kályhánk van, amivel igen takarékosan fűthetünk. A szenet a fürdőszobában és konyhában használjuk fel.

Gáz és villany évi 90 P, havi 7,50 P.

4. *Ruházat.* Aránylag kis %-a esik a jövedelemnek, de ebben az esetben inkább felsőruha jöhet szóba és apróbb javítások. A mosást hetenként maga a háziasszony végzi.

Hasonló elgondolás mellett állíthatjuk össze egy nagyobb családnak a költségvetését.

[300 P havi jövedelmű költségvetés]

4 tagú család, 2 felnőtt és 2 gyermek, az egyik 8, a másik 11 éves. *Családfő összes jövedelem 300 P havonta.* Háziasszony otthon van és maga végzi el a háztartási munkát. Kisebb tennivalóknál a gyermekek is segítenek. Hasznos erre megtanítani a fiúgyermekeket is. Lakás 2 szoba, konyha, fürdőszoba.

Jövedelem beosztás.

1. Lakás, évi 1000 P, havi 83,34 P	27,78%
2. Fűtés, világítás, évi 264 P, havi 22 P	7,33%
3 Élelem, évi 1200 P, havi 100 P	33,33%

4. Ruházat, évi 480 P, havi 40 P	13,33%
5. Állandó kiadások, évi 480 P, havi 40 P	13,33%
6. Változó kiadások, évi 120 P, havi 10 P	3,33%
7. Megtakarítás, évi 56 P, havi 4,66 P	1.55%
Összesen: évi 3600 P, havi 300 P	99,98%

Fűtéshez 25 q fát (á' 3,8 P) és 15 q szenet (á' 3,60 P).

Villany, gáz 90 P évente.

Ruházatnál a gyermekek miatt nagyobb összeget kell felvenni, mert sok pótolnivaló akad. Úgyszintén az állandó kiadások is emelkedtek, mert a gyermekek esetleges villamosbérletét (diákbérlet), tandíját (iskolatípusonként más, tandíjkedvezményt máma alig adnak), is hozzá kell számítani.

A háziasszony havonta egyszer végeztet nagymosást, a kisebb darabokat maga mossa ki, szükség szerint.

Étkezésnél itt is összeállítunk egy étrendet.

Hétfő, ebéd: borsóleves, rakott burgonya vagdalt hússal; vacsora: rakott burgonya, gyümölcs.

Kedd, ebéd: sóskaleves, pörkölt tarhonyával almáslepény; vacsora: lecsó rizzsel.

Szerda, ebéd: burgonyaleves, spenót rántott zsemlével, gyümölcs; vacsora: sajtos makaróni, gyümölcs.

Csütörtök, ebéd: almaleves, töltött paprika; vacsora: déli maradék.

Péntek, ebéd: bableves, mákos tészta; vacsora: olasz rántotta, maradék tészta.

Szombat, ebéd: paradicsomleves, kelkáposzta, sertéssült; vacsora: rántott borjúmáj, főzelék.

Vasárnap, ebéd: ragout-leves, rántott szelet burgonyával, női szeszély; vacsora: risotto, tészta, gyümölcs. [...]

Tanulságként állíthatjuk ide felhívásunkat, kedves háziasszonyok, tessék mind több papírt, ceruzát elővenni és számolni! Rendszeres beosztás mellett egy háztartást nem érheti kellemetlen, hónap vége felé közelgő meglepetés, elfogyott a kiszabott pénz! A mai józan világban minden cselekedetünket mérlegelni kell, különösen akkor, ha másokról is gondoskodunk. Felelőssége tudatában élő, okos, megfontolt háziasszonyok! Ezek a mának való tanult asszonyok azok, akiknek kezében egy nyugodtabb jövő sorsa van letéve! Tehát legyünk rajta, hogy már egyszer lássuk, éljük is ezt a szebb jövőt, ami lassan mára változik!

Gelsyné Oroszlányi Erzsébet

Szegedy-Maszák Aladárné - Stumpf Károlyné (szerk.): A magyar úriasszony háztartása. Bp., 1934. 59-65. p.

Vasvári László: A korszerű kislakás építészeti szempontból

1934

[...] A régi sablon egy kifelé mutató, befelé semmi kényelmet nem nyújtó reprezentatív lakás. Szalon, fogadó, nagy ebédlő - a mások számára épített és bebútorozott helyiségek - teljesen háttérbe szorították régi lakásainknál a különböző hálószobák, a fürdőszoba, a WC, a konyha - tehát a tulajdonképpeni otthonunkat alkotó helyiségek - kialakítását, pedig ez utóbbiak volnának hivatva testi és szellemi jólétünk istápolására. Nézzük csak meg a legutóbbi években épült bérházaink kislakásait. Az építési költségek s így a lakbérek aránytalan magassága a kereseti lehetőségekhez képest, mint fentebb említettük, a szobaszámok redukálását tette szükségessé. Megmaradt a régi lakásból a legtöbb esetben egy merész operációval az ebédlő és háló. Az ebédlő a régi szokás szerint az egész szoba közepét elfoglaló nagy asztallal és székekkel, a falak mentén a nagy pohárszékkel és tálalóval - mozdulni sem lehet benne. Hol találnak a munkájukból hazatérő családtagok egy nyugodt helyet? [...]

Milyen legyen tehát a modern kislakás? Ma az egyik legfontosabb kívánalom az olcsóság - inkább szeretném mondani gazdaságosság. A gazdaságosságnak meg kell nyilvánulnia a ház kivitelében - olcsó, de jó anyagok alkalmazásában - és még inkább az egész lakás beosztásában. A helyiségek észszerű mérete, egymás mellé helyezésük sorrendje, kapcsolata - egyszóval a helyes beosztás - nemcsak a megépítés költségét csökkentheti, hanem még inkább a lakás helyes működését biztosítja; mondhatni üzemköltségét csökkenti a házi teendőkkel kapcsolatban, ami asszonyaink kímélése céljából egyik legfontosabb szempont. A beosztással szoros összefüggésben áll egy másik kívánalom. A célszerűség. A lakás legyen igazi otthon, nyújtson lakóinak nyugodt pihenést és munkalehetőséget. Utoljára hagytam, bár talán legfontosabb szempont: a lakás mindenek előtt legyen higiénikus, egészséges.

A magva az így kialakult kislakásnak a lakószoba. Régi lakásainknál ez ismeretlen fogalom, hisz minden helyiségünk eddig külön szigorúan megszabott céllal bírt. Ebédlő vagy szalon, vagy úriszoba, vagy gyermekszoba. A modern kislakásnál mindezt magába foglalja a lakószoba! Itt él a család; ez kell, hogy a lakás legnagyobb helyisége legyen. Az egyik sarka, vagy talán fülkeszerű mélyedése, amelyik a konyhához közel esik, sőt azzal egy úgynevezett tálalónyíláson át kerülhet kapcsolatba, tölti be az ebédlő szerepét egy kihúzható, nem nagyméretű asztallal. Az étkezések két órát ha igénybe vesznek naponta, igazán kár volna - de kislakásnál nem is lehet - ez időért egy egész szobát lefoglalni. Itt kell megemlítenem már, hogy a modern kislakás természetesen számol azon körülménnyel, hogy cseléd ma már igen sok helyen nincsen - legfeljebb bejárónő - s így a háziasszonynak, aki a mellett még talán kenyérkereső foglalkozást is űz, kell elvégeznie a házimunka jelentős részét. A háziasszony munkáját megkönnyíteni egyik legfontosabb szempont! A lakószoba nézzen kelet vagy nyugat, vagy akár dél, de semmiesetre sem észak felé. A tűző nap ellen elhúzható függönnyel könnyen védekezhetünk, viszont az éltető napsugarak hiányát semmivel sem pótolhatjuk.

A lakószobához csatlakozó hálószoba méreteiben már kisebb lehet, hisz célja - mint eddig nagyon gyakran - nem lehet az, hogy benne nappal is tartózkodjanak. Méretét meghatározza a leggazdaságosabban elhelyezett ágyak, éjjeliszekrények és ruhaszekrények - ez utóbbiak falbaépítése esetén sok helyet nyerünk - és a szabad közlekedés lehetősége. Életünk egyharmad részét alvással - tehát a hálószobában - töltjük s így igazán egészségügyi érdek ez időre külön helyiséget fenntartani. Nappal használatlan volta viszont lehetővé teszi területének lecsökkentését a lakószoba javára, illetőleg kettőnél több tagú család esetén lehetőleg több

kisebb hálószoba létesíthetése céljából, hogy a serdülő gyermekek külön szobát kaphassanak. Hálószobánál leghelyesebb a keleti fekvés.

A hálószobához modern lakásnál közvetlenül csatlakozik a fürdőszoba (több háló esetén kis előtér közbeiktatásával), a WC mindjárt benne lehet, bár háromnál több tagú család esetén bizony mindenképpen szükséges volna annak különállása, az előtérből nyílólag.

A lakás másik legfontosabb része a konyha. Valamikor a lakást néző vagy építtető háziasszonynak egyik legfontosabb kívánsága a tágas nagy konyha volt. Azt hiszem, elérkezett az ideje annak a beismerésnek, hogy a jó háziasszony agyondolgozottságának egyik legfőbb oka régi konyháink túlméretezett rossz beosztása volt.

A modern konyha, az ésszerű konyha. Hat-nyolc négyzetméternél nem kell, hogy nagyobb legyen. Éppen csak akkora, hogy minden szükséges berendezés, kezdve a tűzhelytől a hulladéktartóig elférjen és a háziasszony kényelmesen dolgozhasson benne, a nélkül azonban, hogy ide-oda kelljen feleslegesen szaladgálnia a szükséges dolgokért. Mondhatni egy helyben ülve érjen el minden a főzéshez szükséges holmit konyhájában. Ha meggondoljuk, nem is olyan boszorkányság ez. Minden a helyes beosztáson és a technika vívmányainak felhasználásán múlik. Az ilyen konyha természetesen nem is képzelhető el másképpen, mint beépítéssel - ami azt jelenti, hogy nemcsak a tűzhely, hanem a mosogató, a dolgozóasztal, a konyhaszekrény helye is már a tervezésnél pontosan meg van állapítva, illetőleg a konyha falába be van építve - mert a kis hely gazdaságos kihasználása csak így érhető el. Természetesen egy ilyen racionális konyha egyik legelső feltétele a gáztűzhely, sőt idővel a fejlődés folyamán a villanytűzhely lesz.

Az eddig szokásos szén- vagy fatüzelésű tűzhely a kémény miatt legtöbbnyire a konyha legsötétebb hátsó zugába szorult, a vízvezeték pedig rendszerint az ajtó közelében volt. Mennyi szaladgálást, hiábavaló fáradságot jelentett ez az egyedül főző háziasszonynak. Hazánkban a legtöbb helyen, sajnos, még gáztűzhelyről sem lehet beszélni. A modern konyháról e miatt éppen nem kell lemondanunk; hisz a rendes tűzhelyet is lehet (ha nem is mindjárt az ablak mellé) jól megvilágított helyre tenni a konyha alakjának kellő megválasztásával.

A lakószobánál már volt szó az úgynevezett áttálalónyílásról. A kis konyha és lakószoba mellett ez szinte elmaradhatatlan. A nyílás a kis konyha és lakószoba ebédlő részének közös falán van, felcsapható asztalkával bírhat és a háziasszony minden járás, idő- és erőpocsékolás nélkül a megfőzött ételt a tolóablakszerűen vagy szekrényke formájában kiképzett nyíláson át adhatja be.

A kamra egy gazdaságos kislakásnál feltétlenül a konyhából nyíljon s megfelelő szellőzéssel legyen ellátva. A legtöbb esetben nem is kell járható legyen; az egy négyzetméter alapterületű, polcokkal jól beosztott kamra fővárosi kislakásainknál azt hiszem untig elegendő. A konyha és kamra nézzenek északra vagy nyugatra, a meleg déli oldal nem előnyös főzésre és ételmegóvásra.

Az előszoba a modern kislakásnál nagy nem lehet. Legpraktikusabb a 2-2 és fél méter hosszú, egyik oldalán beépített garderobe-szekrényt, másik oldalán pár fogast tartalmazó előszoba. [...]

Vasvári László okl. építészmérnök

Szegedy-Maszák Aladárné - Stumpf Károlyné (szerk.): A magyar úriasszony otthona. Bp., 1934. 13-17. p.

Németh László: A Medve utcai polgári

1937

Szülővilág

Az elemin túl minden iskolanemhez külön szülővilág tartozik. Akármilyen sokféle foglalkozási körbe mennek szét azok, akik fiukat az első polgáriba beíratták: az, hogy a fiuk „polgárista", egy nagy osztályba kapcsolja őket. Ez az osztály adóívekkel és statisztikai űrlapokkal világosan be nem keríthető. A szociális hely s a szociális vágy - tehetősség és törekvés - együtt teremtik meg.

Polgári iskolai tanároktól gyakran hallani, hogy „iskolatípusunkat a legszegényebb gyermekek látogatják", vagy hogy „iskolánk a társadalom legalsóbb rétegeinek a nevelője". A polgárista szülővilág alatt azonban még egy igen jelentős réteg teng, azok, akik még Budapesten is beérik a kötelező elemivel. Az 1934/35. évben az V., VI. elemibe Budapesten valamivel több mint hétezer tanuló járt, az ennek megfelelő I-II. polgáriba tizenkétezer-ötszáz, az első két középiskolai évfolyamba megint hétezer. Némi kikerekítéssel a gyerekek alsó egynegyede kerül felsőbb elemibe, a középső két negyed polgáriba, s a felső negyed a középiskolába. Szociálisan tehát a polgári az igazi „közép"-iskola, s ha felülről (már a tanár nézőpontjából is) csaknem teljesen összemosódik is a mi iskolánkhoz tartozó szülővilág a szegény emberek boldog közönyükben egyszínűnek tartott világával, legalulról nagyon is sok emelet vezet felső pereméig, ahol az új nagy bérház házfelügyelője azon töpreng, hogy a Medve utcai polgáriba vagy a Toldy reálgimnáziumba írassa-e a fiát.

Ennek a középhelyzetnek felső elemi és gimnázium közt: a szülők lelkében is egy purgatóriumi középállapot felel meg. Aki a gyermekét a polgáriba íratta, még nem mondott le egészen arról, hogy legalább magzatában ő is felemelkedjék abba a társadalmi paradicsomba, hol az önkéntes jogú,[40] úri végzettségű emberek élnek. Budapesten, ahol az ország gyermeklakosságának alig egytizenkettede él, s az összes érettségi bizonyítványoknak közel felét gyártják, a kisemberek orrában van a magasabb iskolák szaga. A polgári iskola (bár terjedésével sokat vesztett átmeneti jellegéből) a hanyatló egzisztenciának: még mindig haladék a lemondásra, a sikeres feltörekvőnek: idő a megerősödésre. Ha van is egy alsóbb polgárista réteg, mely már az első osztályban „meg van elégedve, ha fia a polgárit elvégzi", a nagyobb rész jelszava a polgári kapujában mégiscsak a „hátha".

Azt, hogy ki kerül középiskolába, ki polgáriba, elsősorban a szülők társadalmi helye s feltörekvése dönti el; a gyerek tehetségének és szorgalmának kevés része van benne. Szokás emlegetni, hogy hány igyekvő kalauz- vagy házmestergyerek szerez érettségit; hanyag tisztviselőfiúk fölött is ott függ a fenyegetés: ha megbuksz, polgáriba adlak. A számok a tanulásnak erre a demokráciájára gyorsan rácáfolnak. A budapesti középiskolákban (a kereskedelmik s képzők nélkül) a proletár elem összesen tíz százalék, a polgárikban pedig a határozottan polgári értelmiségi elem... egyelőre ne is mondjuk ki, milyen elenyésző. A polgárgyerek, ha fenyegetik is a polgárival, éppúgy, mint az inassággal, igazán csak a legvégső esetben süllyed oda, s még mindig a kereskedelmi érettségi biztos reményével. Hisz egy polgárista fiú az úri családot

[40] A középiskolai végzettséggel rendelkező férfiak a hadseregben 1 éves önkéntesként szolgáltak. Őket tartalékos tisztjelölteknek tekintették. A tiszti rang megszerzése minimális előfeltétele volt a párbajképességnek, és ezzel az „úriemberként" való elismertetésnek.

valósággal deklasszálja, s ezt a családi érzékenységet a középiskola sokszor ijesztően korlátolt gyerekek javára is, buktatgatással, de méltányolni kénytelen. A fiú lassan végez, de végez. A polgárihoz tartozó szülővilág pedig ösztönösen is tiszteli a középiskolás szülőket védő középiskolai numerus clausust. Huszonnégy, gimnáziumból lehullott tanulónk közül csak hét tartozik a középiskolai 90 százalékot elérő értelmiséghez, a többi a másik 10 százalékból rostálódott ki. Nem egy közülük jeles tanuló lett nálunk. Feltűnő bizonyíték a (legalábbis az I-II-ban fennálló) nagy színvonalkülönbségre. De nemcsak arra.

Az a szülő, aki gyerekének érettségit tartozik adni, s az, aki a mai antiszociális polgári iskolai tandíjak mellett a taníttatásra nem is gondolhat: a polgári szülővilág felső és alsó határa. Ha pontosabban akarjuk látni, mi van e két határon belül: egy kis statisztikai fogással kell magunkon segíteni. Egy iskola vagy iskolafajta szociális jellemzésére én a következő eljárást ajánlom. Nézzük meg, hogy a vizsgált iskolafajban a szülők hány százaléka sorozható egy-egy foglalkozáskörbe, aztán osszuk el ezt a számot az illető foglalkozás budapesti arányszámával. Például a polgárista szülők 12,4 százaléka önálló iparos, ezzel szemben a budapesti keresőknek 8 százaléka. Az arányszám egytizedre kikerekítve 1,5. Minél nagyobb egynél az index, annál erősebb a vizsgált szülőkör abban a foglalkozásban, minél kisebb, annál gyengébb. A budapesti polgári iskolákban egynél nagyobb indexek: közszolgálati személyzet 1,9, kereskedelmi és közlekedési segédszemélyzet 1,9, önálló kisiparos 1,5. Jóval nagyobb egynél a napszámosoké s cselédeké is, de nehéz ellenőrizni. Egy körüli indexek: önálló kereskedők 1,1, ipari segédmunkás 0,9. Egynél alacsonyabb: köztisztviselő, értelmiség 0,8, kereskedelmi és közlekedési tisztviselő 0,5, ipari tisztviselő 0,4, vagyonából élő 0,4. Amint látjuk, ez a középen elhelyezkedő iskola egyáltalán nem ad átlag- (1 körüli) értékeket. Tisztviselőből sokkal kevesebb, altisztből és iparosból sokkal több jut rá az átlagnál.

Ha a budapesti polgári iskolákról a mi öreg palotánkra térítjük a szemünk, főbb helyi indexeink, megint Budapest keresőihez viszonyítva, a következők. Közszolgálati segédszemélyzet (altiszt stb.) 2,7, ipari és közlekedési segédszemélyzet 1,6, házicseléd 1,6, önálló iparos 1,2, önálló kereskedő 0,9, ipari segédmunkás 0,8, kereskedelmi, közlekedési tisztviselő 0,5, köztisztviselő 0,4, ipari tisztviselő 0,3. Az önálló iparosok és kereskedők aránya kisebb, mint általában, az altisztfélék aránya sokkal nagyobb (ott 1,9, itt 2,7). Aki (mint a szegénykönyvet osztogató hatóság, sőt sok szocialista gondolkozó is) az önálló iparost és kereskedőt munkástömegek fölött élő polgárnak, ha csak kispolgárnak nézi is, e statisztika alapján a mi iskolánkat a szegényebb polgárik közé sorolja, hiszen az önálló polgárság és az értelmiség száma kisebb nálunk, mint a budapesti polgárikban általában. Csakhogy az ilyen elméleti emberosztályozások rögtön füstté válnak, ha valaki a különben igen jó Illyefalvy-kiadványok[41] helyett, gondozónővéreink nyomában, a valóságba megy ki, s otthonában nézi meg, hogy mit jelent ott polgárság és értelmiség.

Szociológusok polgárság, értelmiség, munkásság arányszámát kutatva gyakran hangoztatják, hogy Budapest (mint a nagyvárosok általában) nemhogy elproletarizálódott volna, hanem épp a polgári és tisztviselő réteg erősödött meg benne a munkásság rovására. A tisztviselők félelmes elszaporodása nem vitás: míg a budapesti munkásság száma 1880-tól még háromszorosára sem nőtt, a tisztviselő már 1920-ban csaknem kilencszer annyi volt. A polgárság megerősödését az önálló iparosok és kereskedők megszaporodásából már nem merném ily bátran következtetni. Az „önálló” szó ma sokkal többször jelenti azt, hogy valaki minden társadalmi szervezeten, védelmen kívül rekedt, mint azt, hogy jólétében még független is. A

[41] Illyefalvi I. Lajos (1881-1944) a Székesfőváros Statisztikai Hivatalának igazgatója 1926-tól. Szerkesztésében számos fontos társadalomstatisztikai kiadvány jelent meg.

vidékről Pestre felszorult szegény ember s különösen az iparos olyanféleképp van az önállósággal, mint földmunkás testvérei a szabadsággal. Azok örömest beváltanák egy kis biztos jobbágyságra, ezek egy kis nyugodt önállótlanságra, esetleg egy kerületi szegénykönyvre. Csak egy-két képet a környezettanulmányokból. (A környezettanulmány-részleteket a gondozónővérek leírásából sűrítettem össze; lehetőleg az ő szavaikat is használom.) „Apa cipészmester, sok jogos elkeseredéssel s zúgolódással. Hosszú éveken át volt katona (háború előtt s utána is), végigharcolta a háborút. Kis mellékutcai üzletben tengődik, láthatóan minden munka nélkül. A családfenntartó az anya; nadrág- és harisnyatartó üzletben dolgozik, havi 80 pengőért. Apa vezeti a háztartást, ő főz is. Anya csak hat óra után jön haza. Lakásuk egy szoba az üzlet mellett, konyhának az üzlethelyiség hátsó részét kerítették el. Bár takarított minden, látszik a férfigondozás." Egy másik cipészmester: „Sápadt ember, állandó gyomorfájással. Az éjjelt átjajgatja, fekélye van. Nemrég jött ki a kórházból, vért hányt. A maga költségén kezelteti magát, mert mint mester ingyen kezelést nem kap. Teljesen elszegényedett. A susztermunka kínlódás neki, mert épp görnyedten ülnie esik rosszul. Negyven pengő havi bért fizet az ócska házban levő üzlethelyiségért. Az üzlet mellett a lakószoba nem nagy, de világos. Vízcsap az ágyuk mellett. Mivel pedig csak olcsó bérű lakást vehetnek, a rendszerint rombolás alá kerülő házból költözni kénytelenek. Ilyenkor megrendelőik egy részét elvesztik." Egyik kefekötő mesterünk családjában: „Az anya fél szemére vak, az apa teljesen. Kívülük még két vak rokon él az üzletben. A lakás kétszobás, tágas, nedves, igen szegényes, igen piszkos. A nyomortanya sarkából rádió szól." Hasonló sorsokat találunk a kereskedelem önállói közt is: „Apa 75 százalékos rokkant, szív- és idegbajjal. Rokkant nyugdíjáról annak idején egy trafikért lemondott. Nyomorúságos kis trafik, forgalomtól távol, domboldalon. Villakörnyéken, puszta réten áll, szűk, szoba-konyhás lakás; az üzlethelyiség egy embert fogad be. Szegényes berendezés, néhány doboz áru. Csak bérlők a házacskában." Mellettük egy foltozó suszter hasonló üzlethelyisége: „Apa tönkrement bútorkereskedő, alkalmi munkából tengődik. Anya intelligens, női bajokkal kínlódó." Egy fa- és szénkereskedő mérlege: „Lakbér évi 500 pengő, megélhetésre marad 700 pengő." Aránylag nagyszerűen keres az élelmes apa, aki „lakástakarító vállalatot" alapított magára és feleségére. Ketten havi 120 pengőt keresnek. Egy jobb bőrdíszműves üzlethez már egyszobás, de „összkomfortos" lakás jár. Egy mázolómester meg éppen a maga kétlakásos házában dolgozik, s havi 200 pengőt keres. Egy meggazdagodott pala- és cserépfedőmesternek pedig a hat gyerekéhez Budán és Pesten nem is egy, hanem több háza van. Őket azonban már alighanem csak a fiúk gyenge esze köti iskolánkhoz. A polgári iskola „önállói" közt ők valódi „polgárok".

Az igazi, köztisztviselői állásokban vagy biztos magánvállalatoknál elhelyezkedett értelmiség a legtöbb önálló fölött tündéri magasban lebeg. Nem a mi értelmiségünk. Aki azt olvassa, hogy a középiskola szülői közt 50 százalék az értelmiség, a polgáriban pedig 10, igen keveset tud a valóságról. A mi iskolánk értelmiségének legföljebb a fele igazi középosztályi elem, a nagyobb rész a középosztályból lecsúszott szellemi munkanélküli. Nézzünk meg itt is néhány családot. „Apa a háborúban szerzett idegbaja következtében nyugdíjas. Hajózásnál volt, s ma 40 pengő a nyugdíja. Anya ideges, hajszolt, kapkodó. Öt gyerek. Kinn a távoli hegyvidéken laknak; érthetetlen, hogy a gyerekek ezt a legalább másfélórás utat naponta kétszer meg tudják tenni. De lakbér csak 28 pengő, szoba-konyhás lakás, egészséges. A legidősebb fiú napszámos, a félretett fillérekből a kereskedelmit akarja elvégezni. Elöljárósági segélyezettek." Egy másik hajóstiszt állítólag 100 pengőt keres; egy székesfővárosi hetijegyzékes tisztviselő: terhelt családból származó alkoholista; egy állástalan kultúrmérnök kerületi segélyezett. Egy német származású ős-zenész famíliát, melyben nemzedékről nemzedékre öröklődik a zenei hajlam és tudás, a család kalauznak beállt hegedűse tart el súlyosan bohém körülmények közt. A legtöbb helyen a családi élet sem ép: a gyereknevelés az elhagyott anya vagy épp a nagyszülők nyakába szakad. „Szerencsétlen család. Apa a Vajdaságban állampénztári főtisztviselő

volt, jó férj, rendes ember. Háborúban a roham előtt kapott rumadagok alkoholistává tették. Próbálták kezelni, nem használt. Napirenden voltak a verekedések, egyik állását a másik után hagyta el. Delirium tremens is bekövetkezett. Anya a család tanácsára elvált. Tartásdíját nem folyósították. Mind nagyobb nyomor, ma albérletben, közsegélyen élnek. Anya idegbeteg, mint egy klinika konyhavezetője ízületi gyulladást kapott, szervi szívbajos." „Egy elhagyott nő, férje hírlapíró, külföldön él, a gyermek iskoláztatására pénzt sürgető levelekre nem válaszol, úgyhogy az óraadásból tengődő asszony, nagy bánatára polgáriba kényszerült adni a fiát." „Egy vidéki mérnök kisfia elvált anyját nem látta, úgyszólván születése óta. Apja 50 százalékos rokkant. Másodszor nősült, a második házasságból két fiú. A mi polgáristánkat két év óta a szülői háztól távol, nem rokon emberek nevelik." A valódi középosztálybelieket a fiú gyengesége fanyalította polgárira. Vagy a gimnáziumi tanárok által kiderített gyengeség, mint egy 200 pengős (mellesleg festegető) tisztviselő egyik fiát; vagy a testi, mint egy térképészeti hivatalnok gyermekorvos által ellenőrzött, jóindulatú, dadogó gyermekét. De ezek is mind kistisztviselők még.

Mivel a mi környékünkön a Ganz- és a Gázgyáron kívül alig van nagyobb gyár, az ipari segédmunkások többnyire kis- vagy középüzemekben dolgoznak, meglehetős sovány kenyéren. A kerületi szegények jó része közülük kerül ki. Egy töredékükön a kisebb házfelügyelőségek lendítenek, mások alkalmi munkára vagy feleségük takarítónői jövedelmére szorulnak. „Bádogossegéd, jövedelme heti 5-20 pengő. Öreg házban házfelügyelők is. Lakás mélyen a föld alatt, mennyezet felé pinceablak szolgál az utcára. Tisztátlanság, szegénység. Tizenegy éve laknak itt." „Az asztalossegéd apa 18-20 pengős jövedelme mellett házfelügyelő is, alagsori, nedves, de fizetéssel, világítással járó lakás; ragyogóan tiszta csinos bútorok." „Apa vaskereskedő-segéd, nem állandó alkalmazásban, heti 10 pengő kereset. Anya takarítónő, heti 10-15 pengővel. Egy fiuk tanonc porcelánüzletben. Lakás régi, boltíves házban, sötét, szomorú, piszkos; bére 30 pengő." „Gépjavító üzem segédmunkása, heti 20 pengőt keres, anya takarítani, mosni jár; öreg házban, nehezen fűthető, nedves udvari lakás; bére havi 30 pengő." „Apa műszerész, de mivel nem tud elhelyezkedni, mint napszámos dolgozik a fővárosi temetőben, heti 18 pengőért, télen nincs munkája." „Apa tanult mestersége a kőművesség, de már egyébbel is próbálkozott. Volt önálló, pallér, gyári munkás. Most munka nélkül. 41 hónapig volt a fronton, térdlövése van. Háborúban tüdővérzés. Tavaly nőtestvérénél nyaralt vidéken. 73 kg-ra hízott. Itthon megint lesoványodott. Az asszony az igazi családfenntartó. Két helyen takarít nevetséges összegért. Az egyik hely Kelenföldön van, oda gyalog jár ki." Magasabb színvonalon állnak a nyomdászok, a komoly gyárak állandó alkalmazottai, üzemvezetői. Egy betűszedőnk volt idő, hogy 80 pengőt adhatott szombatonként haza, s ma is öt gyermeket tart el anya nélkül, fizetett gondozónővel. A Ganz-gyár vasesztergályos segédmunkása heti 48 pengőt keres, egy gyári üzemvezető 50-et. Kereskedelmi személyzetünk többnyire kifutó, tejkihordó, üzleti szolga, de akad üzletvezető is, sőt olyan is, aki egyszerre üzletvezető és szénkihordó. Egy kétgyerekes üzleti szolgánk heti jövedelme 15-18 pengő. Egy bukott kereskedő (hajdan háromszobás lakás), aki petróleum-gázkályha lerakatot százalékért kezel, idáig az üzletben lakott, most jutott csak hozzá, hogy elpiszkosodott bútorait egy emeleti udvari szobában kirakja. Egy élelmiszerüzlet vezetője azonban évi 750 pengőt tud fizetni kétszobás, tiszta, de kissé sötét lakásért.

Mindezeknél a foglalkozási csoportoknál sokkal egyenletesebb körülmények közt élnek azok, akiket a Pestre fölkerült cselédlány is mint nyugdíjas nagy partit emleget házassági terveiben: villamos- és autóbuszkalauzok, állami altisztek, postások, rendőrök, katonák, vasutasok, köztisztasági alkalmazottak, elektromos művek emberei, gázgyáriak; szóval mindazok, akik az állammal, várossal virulnak, pusztulnak. A statisztika különféle rovatokba dobálja szét őket: én közös gyűjtőnévvel kisfixeseknek nevezem. A mi társadalmunk legbiztosabb eleme,

viszonyainkhoz képest magas (!), 120-180 pengős jövedelmük mellett igen gyakran házfelügyelők is. Mint afféle vidékről felkerült emberek, igénytelenek, fizetésükből apró, vállalkozásokra kész tőkécskék nőnek, igyekvő gyermekek hajtódnak fel a középosztályba. A környezettanulmányok itt elég egyhangúak: „Apa altiszt, 200 pengő jövedelem, házfelügyelők is, tiszta lakás, virágos udvarra nyílik." „Apa fővárosi altiszt, kézbesítő volt a nagyothallóknál, de nem bírta ideggel (háborús sérülés). Az iskolákat sem bírja, szigorú, tudálékos, föltétlen úr a háznál. Négy gyerek, kétszobás lakás 58 pengőért, igen szegényes, udvari, sötét." „Apa magas, egészséges, darabos. Rendőr, havi 130 pengő és családi pótlék. Házfelügyelő is, nagy, új többemeletes bérházban. Szűkszavúak." Ide tartoznak állapotuk szerint a bank-altisztek, gyári tűzoltók, nagy cégek állandó gépkocsivezetői stb. is. „Apa bank-altiszt, havi 150 pengő. Házfelügyelők. Mivel a villában ők látják el a központi fűtést, a lakáson kívül ingyen fűtést is kapnak. Tiszta, száraz lakás, a konyhában gázkályha, a vízvezetéken villanymelegítő. A szoba padlója beton, öt lépcsőn kell lemenni." Az altiszti nyugdíj néha új tervek kiindulópontja is: „Apa fővárosi altiszt, húszéves szolgálattal. Nyugdíjba készül. Nem egészségi állapot miatt. Villában házfelügyelők; anya havi 50 pengőért takarít a háztulajdonosnál. Egész nap be van fogva. Ha a férj nyugdíjba ment, bérházi házfelügyelőséget vállalnak." A csoport tetejében a katonai számvevő őrmesterek ülnek, legalul a fővárosi fűtők. „Télen iskolai fűtő, nyáron fővárosi temetőben napszámos az apa. Heti 18 pengő fizetés. Nedves szoba-konyhás lakás a hegyoldalon." Egy másik fűtő nyáron alkalmi kertész. Az iparosok munkanélküliségéhez hasonló veszély itt a betegség és elbocsátás. „Apa tüdőcsúcshurut miatt nyugdíjazott rendőr, anya a gyermekek áldozata: vallomása szerint „szívhisztériás", köldöksérve van, lába dagad, vesebajos." A nyugdíj azonban még mindig 160 pengő, a kétszobás lakásban albérlőket tartanak. Egy másik rendőr 10 éves szolgálat után vesztette el állását. Posztján esett össze, gyomrát operálták, orvosaival támadt baja, a betegséget csak elbocsáttatása ürügyének tekinti. Lázong. Házfelügyelők villában, fűtéssel, havi 15 pengővel.

Ha a köztisztviselők ide tévedt fiait s azt a hét-nyolc jobbmódú iparosgyereket mint polgárink öt százaléknál biztosan kisebb „polgári" töredékét félreállítjuk, a megmaradt nyájban kétségkívül ez a „kisfixes" elem a legjobb módú. Utánuk az állandó segédmunkások, gépkocsivezetők következnek. Majd fej fej mellett az önálló kisemberek, elhullott értelmiség, átlag segédszemélyzet, legalul a kisszámú napszámos nép s a maguk erejére utalt takarítónők, mosónők, könyves asszonyok szomorú csoportja. Hosszú s rangban eléggé elnyúlt sor, ha felülről talán egy rakás szegény embernek látszik is. Statisztika meg nem fogja őket, városkutatás le nem írja. Keserveik és reményeik letéteményesének, a polgári iskolának azonban ismernie kell őket.

Lakás

A Medve utcai polgári körzeténél aligha van változatosabb. Budapest egy csomó múlt századbeli kis- és középvárosból áll, melybe a körutak és hidak vidékéről idegen sejtszövetként tört be a világváros. Az így keletkezett városhalmazt még újabb kisvárosok öve futja körül: gyárvárosok és kertvárosok, itt-ott egy-egy munkanélküli város is. A mi körzetünkben e sokféle Budapest elég tarkán van képviselve. Az iskola körül ott van a mostanában fölvert Felső-Víziváros. Ha a Tabán volt a legrégibb budapesti falu, ez a legigazibb budapesti vidéki városka. Alább az Alsó-Víziváros (a Lánchíd és a régi Bomba tér[42] közt), középületeivel s előkelő főutcájával évtizedekkel ezelőtt megkötötte már a békét a budai múlt és a Lánchídon

[42] Batthyány tér

átözönlő korszellem közt. A Vár oldalában meghúzódó boltos kapualjakon át lezüllött, régi úri házak kertjébe látni, s autók finom gumiját hallani előkelő, magányos utcákba befordulni. Fönn a Várban: a pestissel és szőlővel küzdő régi, budai polgárok Szentháromság szobra nézi a Habsburg-nádorok köré gyűlt ízléses palotákat s az ország legtörténelmibb négyszög-kilométerének kijáró épületszörnyeket. A Felső-Vízivárost északról a Körút átnyúlt karja bontja; némileg mégis elbudaiasodva a Ferences-kolostor nagy kertje s a Pálffy-kaszárnya közt. Mögötte a Rózsadomb növény- és gyümölcsneves utcái, a mind frissebb villatulaj-donosok mind hígabb jólétével, föl a lakott világ határáig: a Törökvészig. A Margit körúttól északra a miénk még Újlak csücske is, az Irgalmasok kórháza és fürdője[43] körül. A Rózsadomb és a Városmajor közül a Marcibányi téri Lövöldéhez vezető régi út körüli új utcák küldik ide gyermekeiket. Idén az Attila utcai polgáriból áttelepített elsősökkel a Krisztinavárosból, Németvölgyről is kaptunk egy kis csapatot. Egyesek homályos s kikutatni nem mindig illő okokból Pestről, a Lágymányosról, a Hegyvidékről, a távoli Óbudáról zarán-dokolnak hozzánk. A szentendrei vasúttal négy-öten érkeznek; Budakeszi és Nagykovácsi felől kitartó sváb karaván vág neki az erdei útnak. Érdről, Diósdról, Tárnokról, sőt Martonvásárról is érkezik egy-egy fiú. Két szőke testvér Pesterzsébetről jár át, egy harmadik fiú Kispestről.

Összeállítottam idén (s tavaly is), hogy a körzet egy-egy része hány fiút ad hozzánk és mifélét. A polgáristákban legnépesebb negyed még mindig az iskola közvetlen környéke, a Felső-Víziváros. A tanulók egyötöde jár innen, a Margit körutat s a Batthyány utcát nem számítva. Ez a legrégibb és legszegényebb negyedünk. Az apró viskókon kívül néhány proletár-kaszárnyává alakult régi épület ontja innen a gyerekeket; a legnépesebb közülük a hajdani Nyúl-kaszárnya, a Fő és a Gyorskocsi utca közt. Ebben a negyedben lakik a legtöbb magára maradt takarítónő, az értelmiség állástalan része, az önállók reménytelen harmada. A segédmunkások száma nagyobb az arányosnál, az altiszteké (új házak felügyelői) kisebb. Az építkezés egy évtized alatt tovább kergeti innen az utolsó Dosztojevszkij-figurát is, s iskolánk néhány házfelügyelő-fiút és kereskedői-iparos sarjat kap majd helyettük. Az Alsó-Vízi-városból jóformán csak a segédszemélyzet és a kisfixes elem tölti iskolánkat; ebben a viszonylag jobb negyedben laknak a postások és a Duna-parti palotasor házfelügyelői. A Batthyány utca s a Vároldal új bérházaival most küzdi ki magát eredeti állapotából, melyet a Szalag, Donáti és Toldy Ferenc utca régi házai őrzenek. Itt lakik a legtöbb igazi tisztviselő és súlyosabb kisfixes, tövükben a régi vízivárosi elem, tanulóink egynyolcada. A Várból alig járnak hozzánk, többnyire a minisztériumokhoz húzódó altiszt-fiak. A Margit körút s a vele betört mellékutcák (Keleti Károly, Szász Károly, Zsigmond utcák stb.) jobban álló iparosaink, Ganzgyárbeli segédmunkásaink, házfelügyelővé előlépett művezetőink elég gyéren beszórt (egytized) vidéke. A Rózsadombon lakik néhány tisztviselőn kívül villa-házfelügyelőink nagy része. Huszonnyolc fiú közül tizenháromnak az apja házfelügyelő, inkább az állástalan ipari munkások, mint a kisfixesek fajtájából. A Marcibányi tér vidéke körülbelül ugyanilyen népes, több az önálló iparos és az altiszt, kevesebb a házfelügyelő. Az idén hozzánk került krisztina-városi elem olyanféle, mint a Margit körúti. Újlakról, Óbudáról, északi határvidékünkről túl kevesen járnak be, a nyugati hegyvidékről is csak öt-hat fiú. A pestieket s a vidékről bejárókat sem igen lehet apáik foglalkozásával jellemezgetni.

A változatos vidék, szociálisan is elütő tájaival, a sorsoknak elég nagy tarkaságát engedné meghúzódni magán. De polgárista szülőnek lenni mégiscsak elég nagy rokonság ahhoz, hogy e tarkaságot ellensúlyozza. Semmin sem lehet ezt az igényekben és lehetőségekben gyökerező rokonságot jobban kimutatni, mint lakásaikban. Akár Óbudáról jár be a mi polgáristánk, akár

[43] Ma: Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet, II. Zsigmond (ma: Frankel Leó) utca 17-19.

a Margit körútról vagy a hegyvidékről, mindig a szoba-konyhás emberek országából érkezik. A szoba-konyhás főbérleti lakás a mi szülőinkre csaknem éppolyan jellemző, mint a polgáriba járó gyerek. Aki mint lakó alatta van a szoba-konyhás főbérletnek, mint szülő csak nehezen és kivételesen győzheti a polgárit. Aki igazán fölötte van a szoba-konyhás színvonalnak, annak a fia csak mint menekült vagy száműzött időz a mi iskolánkban.

Hogy ki van a szoba-konyhás színvonal alatt? Egy egész még tengerfenekibb társadalom: ágyrajárók, albérlők, konyhátlan szobalakók, műhelyben lakók, más családdal együtt bérlők (társbérlők, ahogy egyik fiúnk írta), végül a szoba-félkonyhások, akiket már igazán csak a megosztott konyha választ el a valódi főrendű szoba-konyhásoktól. A mi családjaink közül még 40 sem tartozik ebbe a legváltozatosabb lakóvilágba (a felsőbb elemi családjaiból biztosan sokkal több). Csak néhány magára maradt nő szorult ide. „Anya egy Király utcai ruhaüzletben alkalmazott, csak későn jár haza. Albérletben lakik, egy szobája van, a maga bútorával. Férjétől elvált, egy gyermeke van. A gyereknek a háziak főznek ebédet." „Anya ápolónő volt. Most már 16 éve Fő utcai öreg bérkaszárnyában segédházfelügyelő. Havi 5-6 pengő szemétpénz és egyetlen helyiség: tágas, világos, utcai. Mos is. Férjétől öt éve külön. Férje súlyos alkoholista, tör, zúz, fojtogat. Nem megy olyan állásba, ahol tartásdíjat vonhatnának le. Most is felkeresi éjjelente feleségét, bezúzza az ablakot. Egy alkalommal beengedte, akkor az asszony segítségére siető leventének leharapta az ujját. Anya baltát ragadott, és fejbe vágta. Nyolc napon belül felgyógyult. Az egykori ápolónő körme fényezett, új sárga csizma a lábán. Cigarettacsutka a »pálma-cserép«-ben." A legnagyobb rész mégis: alkalmi munkás, kifutó, rosszul fizetett segéd vagy állástalan, ipari igazolványát beadó mester, az üzletben megszoruló cipész. „Apa cipészsegéd, heti 10-12 pengő jövedelemmel. Anya takarítani jár. Az egyetlen helyiségért havi 21 pengőt fizetnek, mennyezetig nedves, fűtetlen szoba. Nem tiszta. Nyomasztó szegénység. Két ágy. Három gyerek közül kettő vidéken, anyai nagyszülőknél, akik szintén igen szegények, napszámosok. Szülők magukhoz akarják venni a gyermekeket, mert nem tudnak fizetni értük." „Az anya két hete meghalt, tüdő-, szív- és vesebajos volt. Négy gyermek, a 2 kicsi három és négy éves. Apa a Fővárosi Kertészetben heti 18 pengőt keres. Egy nagy lány ugyanannyit. Világos, de nedves albérleti helyiség. Apa iszákos." Néha a házfelügyelőséggel jár az apa jövedelméhez méltatlan lakás. „Apa köztisztasági alkalmazott, havi 110 pengő. Házfelügyelő is. Anya végzi a házban a fűtést. Egyetlen helyiségből álló lakás. Fűtést is kapnak."

Kétszobás lakást már jóval többet mutatnak ki kérdőíveink, s ha a jólétet a szobaszámmal mérné valaki, mint a statisztika kénytelen, több mint 70 családot találna, amelyek fölötte élnek a szoba-konyhás életszintnek. Egy kis vizsgálódás ezt a jó ötödöt alaposan megcsappantja. Ebbe a kétszobás csoportba tartozik ugyanis a legtöbb vidéki fiú. Márpedig két szoba-konyha Budakeszin semmivel sem több, mint 1 szoba-konyha a Vízivárosban. A vak kefekötők két szobába zsúfolt szövetkezete azt is megmutatta már, hogy a nagyobb lakás néha egész családtelepet rejteget. Régi családok romjai vagy elnépesedett, több kézzel kereső családok verődnek össze egy-egy ilyen nagyobb lakásba. „Apa magántisztviselő volt. Háborúban tüdő- és haslövés, hét évig feküdt otthon; a fiú ezalatt született. Anya kisegítő tisztviselőnő bankban, havi 80 pengőt keres. Anyai nagyapánál laknak, aki foltozó cipész a Vároldalban, felesége újságárus. Közsegélyesek. Két szoba-konyhás lakás, havi 50 pengő. Egyikben az anya lakik gyermekével." „Apa a Vízműveknél heti 22 pengőt keres. A tanulónak egy 24 éves lány és egy 19 éves fiútestvére van. A lány hivatalban van, a fiú autószerelő. Havi 48 pengő lakbért fizetnek két szoba-mellékhelyiségért." Mind a két család a Vároldal öreg házaiban vonta meg magát, ahol azonkívül, hogy többen keresik a pénzt, a lakbér sem igen magasabb, mint az egyszobásoké. Egyszobás színvonal ez a kisfixes környezet is: „Apa erdészetnél volt altiszt, s áthelyezték a fővároshoz. Ez állítólag nagy anyagi veszteség, az asszonyt különösen elkeseríti.

Férj havi jövedelme most 180 pengő. Három élő gyermekük iskolás, egyik kereskedelmi érettségi előtt. Lakás kétszobás, igen tiszta, világos, nedves, havi 45 pengő, Batthyány utcában." Nagyobb házakban nemegyszer a házfelügyelőséggel jár 2 szoba. „Szülők házfelügyelők. Két szoba, konyha, havi 140 pengő. Öröklakásos ház, az apa nem dolgozhat. Két gyerek. Nagy rend és tisztaság."

Amint látjuk, a két szobát lakók közt töredék csak a valódi kétszobás sorsú ember. Néhány jobb iparos, vízivárosi öreg háztetőkből élő tetőfedő, boldoguló fűszeres, nagyobb jövedelmű betűszedő, egy-két detektív s a kereső értelmiség tartozik ide. „Apa cserépfedőmester. Rendes, világos, földszinti kétszobás lakás. A gondozónővért barátságtalan anya s nagyanya fogadja. Polgári jólétben élő asszonyok, akik nem szeretik a »zaklatást«." „Apa Állami Nyomdában, bizalmas munkakörben dolgozik, 45 pengőt keres hetenkint. Kétszobás, emeleti világos lakás, ízlésesen berendezve, polgári jómód. Évi 640 pengő lakbér." „Apa államrendőrség detektív. Havi 200 pengő. 54 pengő lakbér. Két gyermek, a lány óvónőképzős. Kétszobás, rendes, tiszta lakás, fővárosi házban." „Apa banktisztviselő. Harmadik emeleti, utcai, elegáns, mellékhelyiséges lakás. Háztartási alkalmazottja is van. Apának 10, anyának 8 testvére volt, nekik kettő. Nagy gyermekkultusz, önfeláldozó szülők, a mihozzánk járó fiú sok aggodalmat és bánatot okoz." De ezzel aztán ki is értünk a mi szülővilágunkból. Egy banktisztviselő, akinek állása, cselédje s elkényeztetett gyereke van, már középiskolai szülő, s csak a hamiskártyás balsors keverhette a mi paklinkba. Hét szülőt találtunk még náluk is följebb, ezeknek három- vagy éppen négyszobás lakásuk van. Letévedt mars-lakók, akikről nincs mondanivalóm. „Apa Beszkárt-tisztviselő, 300 pengőn felüli fizetéssel. Nemrég családi házat örököltek a Guggerhegyen. Az örökösödési adó s a házon maradt adóhátralék fizetése havonként 80 pengőt von el a jövedelmükből. A három fiú rosszul tanul, úgyhogy a szülőknek polgáriba kellett adni őket."

Hacsak nem ezekhez a letévedtekhez tartozik, a polgári iskolai szülő mindig hajlamos a házfelügyelőségre. A szobakonyhás emberek életében a lakbér jóval nagyobb tétel, mint följebb.

Egy tűrhető szoba-konyhás: havi 35-40 pengő; egy közepes jövedelmű polgárista szülő 80-100 pengőt keres. Ez olyan arány, mintha egy 400 pengő összjövedelmű (lakbér is benne van) tisztviselő 180 pengős lakást tartana. A házfelügyelőség nemcsak ettől a lakásgondtól menti meg a kisembert, de kisebb-nagyobb jövedelemhez is segíti. A házfelügyelőség épp ezért nagy fölhajtó erő. Egy kis utcaseprőnek, aki házfelügyelő is, több módja van gyermekei kitaníttatására és családja fölemelésére, mint egy „jól kereső" kisiparosnak vagy kiskereskedőnek.

Házfelügyelőségre, mint tudjuk, két dolog képesít: megbízhatóság vagy szaktudás, esetleg mind a kettő. A házfelügyelőnek vagy legyen komoly állása, amelyet szélhámossággal nem kockáztat, vagy értsen a vízcsaphoz, lifthez, villanyhoz, kerthez, amivel mesterembert takarít meg. Ez a két követelmény már meg is magyarázta, miért kerül ki a házfelügyelők óriási többsége a kisfixesek és az ipari segédmunkások közül. Szülőink közül minden negyedik házmester. A házfelügyelők közel fele kisfizetéses, valamivel kevesebb a segédmunkás, a többi napszámosféle, önálló iparos alig akad köztük. A kisfixesek a jobb házfelügyelőségeket szállják meg, ahol az asszonynak nem kell a háztulajdonosnál takarítani, s a tisztségéért a megbízható állású férfinak még kapupénz, szemétpénz, esetleg liftpénz is csöppen le. A segédmunkások közül az állástalanok vagy bizonytalan jövedelműek a jóval súlyosabb villaházfelügyelőségekbe szorulnak. Az asszonynak itt takarítania, mosnia kell, míg a facér férj a kertben gereblyézget. A jobb segédmunkások, gyári művezetők a kisfixesekkel osztoznak a közép-házfelügyelőségeken, esetleg még náluk is busásabb házakat szereznek szakismereteikkel, fel a legnagyobb bérházakig, ahol a házfelügyelőnek semmiféle profán gyakorlatot

sem szabad a házfelügyelőségen kívül folytatnia. A napszámosok, mint sorscsinálta kertészek, a villafelügyelők alacsonyabb családjába tartoznak.

A kétféle, feltörekvő szolga s deklasszálódó iparos elem találkozása, mint az egész polgári iskolában, a házfelügyelőségben is kimutatható. Míg a házfelügyelők egy része mint hajótörött evez be a felesége cselédmunkájáért járó „alagsori" villa-szobába, a másik rész emelkedőben, az „akinek van, annak adódik" korszerű igényét példázza. Hogy a háború utáni s különösen a magyar nevű elem a házfelügyelőségre alkalmasabb: nem nehéz kitalálni. A házfelügyelők háromötöde háború után került fel, s jórészben magyar neve van. A magyar cselédnép, mely a szolgálatot otthon évszázadok óta tanulja, a katonaságnál és a kisfixes állásokban „kicsiszolódott", minden szakképzettség nélkül is a legjobb házfelügyelő. Őbenne épp az van meg, amihez lassan a képzettséget is meg lehet szerezni, de amit a képzettséghez nehezebben. Mindig jobb és jobb házfelügyelőségekbe emelkedve, fizetésükkel (a lakást pénzre számítva) a havi 3-400 pengőt is elérik. Jövedelmük szerint valóságos középosztálybeliek már, de egy-két évtizedig még mint cselédek köszönnek alászolgáját, hogy érettségizett fiúkban (akinek közben még állást és egy kis vidéki házat is összeköszöntek) levegyék végre az álarcot, s ott álljanak, ahova az alagsorból felküzdték magukat: a napfényben élő, igazi társadalomban. A középosztály népi felfrissülésének a házfelügyelőség a legbővebb csatornája. Egy szép könyvtárnyi szociológiai irkafirkával érne fel egy alapos tanulmány róla. Amíg ez elkészül, hadd mutatom be két példán, mekkora különbségek férnek el ebben a leggyorsabban tisztító purgatóriumban is. „Házfelügyelők, szobakonyhás pincelakás, fűtés, világítás a jövedelmük. Lakó nincs. Anya egész nap a tulajdonosnál dolgozik; gazdag rózsadombi család, kevés belátással. A gondozónővér megbotránkozással lehetett tanúja bánásmódjuknak. Apa alkalmi munkás, bizonytalan jövedelem. A gyereket a beteg nagyanya gondozza." „Házfelügyelők a belvárosban. Magasföldszinti kétszobás, tágas udvari lakás. Elegáns bútorok, divatos, hármas könyvszekrény, pamlag, képek, szőnyeg, drága függöny. Konyha nem jól illik a szobákhoz, világítóudvari, nappal is villany ég benne, nem ragyog annyira, látszik, hogy egész nap itt tartózkodnak. Az anya kimért, uralkodói tartású asszony. Véget nem érő tojástömeget tört a rizsfelfújtba. A ház négy vécés, borpincéjük van vidéken."

Németh László: A Medve utcai polgári. Bp., 1943. 25-32., 45-52. p.

Babirák Mihály - Kokovai Lajos: A polgári iskolai tanulók pályaválasztásáról

1936

A pályaválasztás alakulása a századforduló óta

A polgári fiúiskolán átvonuló tanulósereg társadalmi összetételében az idők során jelentős változásokat észleltünk. Hasonlóképpen feltűnő átcsoportosulást mutatnak az élet különféle útjain való szétosztódásukban az iskola kapuin kilépő IV. osztály végzett növendékek is.

Ennek szemléltetésére szolgáljanak az utolsó három évtized néhány kiemelt esztendejének idevonatkozó hivatalos adatai.

A székesfővárosi községi polgári fiúiskolák IV. osztályát végzett tanulók pályaválasztása

Pályaválasztási csoportok	Melyik évről való a fölvétel											
	1902.		1912.		1914.		1926.		1930.		1932.	
	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%
I. Tovább tanul	**561**	**84,5**	**601**	**60,3**	**1.029**	**68,7**	**592**	**29,9**	**501**	**33,2**	**420**	**32,1**
Polgári iskola V. o.-ban	56		5		29		-		-		-	
Középiskolában és tanítóképzőben	63		48		76		95		120		80	
Hadapród-iskolában	55		40		47		-		-		-	
Felsőkereske-delmi iskolában	210		266		528		440		293		247	
Egyéb iskolában	177		242		349		57		88		93	
II. Kereső pályán	**97**	**14,6**	**394**	**39,5**	**454**	**30,3**	**1.335**	**67,4**	**1.009**	**66,8**	**799**	**61,1**
Ipari tanonc	56		261		248		965		672		600	
Kereskedő-tanonc	16		31		57		254		238		125	
Gazdasági és hivatali pályán	25		47		96		116		99		74	
Egyéb pályán	-		55		53		-		-		-	
III. Otthon maradt	**6**	**0,9**	**2**	**0,2**	**13**	**1,0**	**54**	**2,7**	**-**	**-**	**88**	**6,8**
I-III. Összesen	**664**	**100**	**997**	**100**	**1.496**	**100**	**1.981**	**100**	**1.510**	**100**	**1.307**	**100**
Ismétlő*	-	-	-	-	-	-	-	-	21	1,2	7	0,5
Meghalt	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Ismeretlen*	172	20,5	37	3,6	48	3,2	9	0,4	143	8,5	102	7,2
Mindössze	**836**	**-**	**1.034**	**-**	**1.544**	**-**	**1.990**	**-**	**1.675**	**-**	**1.416**	**-**

* Az ismétlők és ismeretlenek aránya az összes tanulókra vonatkozik.

a) Az 1902. évi adatok szerint a végzetteknek túlnyomó hányada (561 fiú) törekedett magasabb tanulmányokra. A továbbtanulók 84,5%-os arányszáma rávilágít az akkori véleményre, amely szerint a polgári iskola a magasabb középfokú tanulmányokra előkészítő iskola. A mellett, hogy a felsőkereskedelmi iskola ebben az időben az összes végzetteknek több mint $^1/_4$-ét vonzza falai közé, az alsó tagozatra építő többi iskola részesedése is jelentős. A nem gyakorlati irányú felsőtanulmányokra lépők nagy részesedése (középiskola, tanítóképző, hadapródiskola) erősen letompította a polgári iskola gyakorlati jellegét.

A kereső pályára lépők $^1/_7$-nyi alacsony aránya is ezt a felfogást táplálta, pedig jogosult az a feltevés, hogy a kereső pályákon elhelyezkedettek nagyobb részét az „ismeretlen" bevallásúak magas számú csoportjában is kell keresnünk. A polgári iskolával kapcsolatot tartó társadalmi rétegek akkoriban még előítélettel viseltettek az iparos-kereskedő foglalkozásokkal szemben; még leküzdhetetlen anyagi, vagy tanulmányi okok mellett is nehezen adták fiaikat tanoncnak. A gyengébben tanuló gyermeket a szülői házban, de talán az iskolában is, annyiszor fenyegették azzal, hogy „inas leszel", míg végül maga is alacsonyabbrendűnek érezte, s a statisztikai bevallásnál gyakran el is titkolta.

Mindennek magyarázatát találhatjuk abban, hogy ebben az időben a székesfővárosi polgári iskolába járó tanulók szülőinek társadalmi színvonala még kétségtelenül magasabb és a század induló éveiben erős ütemben polgárosodó népesség a föllendülő gazdasági jólét éveiben gyermekeinek a polgári iskolán túlmenő teljes középfokú képzést kívánt nyújtani.

Jellemző, hogy a 97 kereső pályára szándékozó végzett fiútanulónak több mint $^1/_4$-e a hivatali ágazatok alsóbb fokozataiban kereste boldogulását. Valóban a posta, vasút, közigazgatás kisebb állásai közvetlenül, vagy megfelelő tanfolyamok elvégzése után ekkor még nyitva állottak a IV. osztályt végzettek előtt.

b) Az *1912.* évben a továbbtanulók száma alig növekszik, de a kereső pályákra lépők csoportja a századelejihez képest emelkedést mutat. Az otthonmaradtak és ismeretlenek száma elenyésző, és így a kereső pályákra lépők száma tisztán jelentkezik közel 40%-os hányadával. A keresők belső tagozódása az ipari foglalkozások előretöréséről beszél.

Az ismeretlenekre vonatkozó előbbi fejtegetésünket igazolja, hogy számuk összezsugorodásával egyidőben emelkedett a tanoncok csoportja. Utóbbit még inkább növeli a tíz év után észlelhető és főként ezt a kategóriát érintő tanulószaporulat. A főváros fejlődő iparosodása már a háború előtti években érezhetően magasabb követelményeket állít tanoncainak előképzettsége elé. Az ízlés, technika és a verseny fejlődése több iparágban szükséges feltétellé teszi a középfokú iskola IV. osztályának elvégzését. A gyakorlati irányú polgári fiúiskola jelentőségét mindjobban kiemeli, de az ipari-kereskedői foglalkozások jobb megbecsülésére is visszahat ez a magától kialakuló minősítési gyakorlat. A tanoncnak jelentkező 292 növendék már számottevő (28,2%) hányadát adja az összes végzetteknek.

A világháborút közvetlenül megelőző évek a továbbtanulók és keresők főcsoportjainak arányában nem hoznak lényeges eltolódást. Az ismeretlenek és otthon maradtak százalékrontó hatását is beszámítva, 1902-ben minden végzett 10 tanuló közül 7-et, 1912-ben már csak 6-ot találunk felsőbb tanulmányokban. Ha a megelőző 1911-es (63%), a következő 1913-as (63,9%) és 1914-es (66,4%) évjáratokban a teljes létszám után számított továbbtanulók zárójelben közölt %-át tekintjük, határozottan megállapítható, hogy ebben az időszakban végzett tanulóinknak közel $^2/_3$-a törekszik felsőbb tanulmányokra.

c) Az *1914.* évi adatok az előbb rajzolt képet némileg megváltoztatják. A továbbtanulók száma a legtöbb iskolanemnél, különösen a kereskedelmi iskolánál emelkedik, arányszámuk ismét a 70% felé közeledik. Az ipari pályák súlya csökkenést mutat. A végzett tanulók száma

a két év előttinek másfélszerese, de a növekedés ebben az évben már nem az ipari pályákra, hanem főként a szakiskolákba, kisebb mértékben a hivatali pályákra lépők csoportját táplálja. A kereskedelmi iskolába igyekvők száma megkétszereződik és az egyéb (főként gyakorlati) iskolák súlya is fokozódik. Ezek a szakiskolák a végzett tanulók nagyobbik felét (56,7%) vonzzák maguk felé az utolsó békeévben.

Végeredményben a háborút megelőző időben (a jelentkező ingadozásoktól eltekintve) a pályaválasztás a továbbtanulók $^2/_3$-ával és a kereső pályákra törekvők $^1/_3$ körüli hányadával bizonyos egyensúlyi helyzetet ért el.

d) A világháború nyomán járó társadalmi átcsoportosulás, az alsóbb néposztályok nagyerejű feltörekvése, a polgári fiúiskola tanulóinak összetételét és ennek természetszerű következményeként a pályaválasztási csoportok tagozódását is gyökeresen megváltoztatja. A polgári fiúiskola tanulóinak összetételében mutatkozó átalakulás az *1926.* évben már eléri a nyugvópontot, amely az *1930*-as és *1932*-es években alig változik. A továbbtanulók és kereső pályára lépők aránya felcserélődik. A tanulmányaikat folytatók hányada háború előtti arányszámának felére szakad le és az összlétszámnak kb. 30%-ában állapodik meg.

Ha figyelembe vesszük a háború következményeként elmaradt születések számát, megállapíthatjuk, hogy a továbbtanulók száma (1926-ban: 592, 1927-ben: 658, 1930-ban: 522, 1932-ben: 427) nagyjában nem változott. A polgári iskola felsőbb osztályaiba lépők és a hadapródiskolások kiesését pótolta a felsőkereskedelmi iskolába iratkozók számbeli megnövekedése, amely ma már a továbbtanulók túlnyomó számát teszi.

A továbbtanulók tömegének viszonylagos állandósága ellenére is sajátos tünet *arányszámuknak* erős visszaesése, ami arra mutat, hogy a háborút követő években a polgári iskolába áramló új hullámok olyan tanulósereget hoznak magukkal, amely már nem igényel teljes középfokú műveltséget, hanem megelégszik a polgári iskola által nyújtott kerek, de kisebbfokú képzettséggel. A polgári iskola gyökereit most már az alsóbb társadalmi osztályok rétegébe bocsájtotta le. Kilépő tanulóinak is mintegy $^2/_3$-a szakadatlanul a gyakorlati életpályákra özönlik. Közülök az ipari tanoncok előretörése fokmérője ennek a folyamatnak.

A gazdasági, hivatali pálya cím alatt szereplők száma ma már inkább a múltból táplálkozó szándékot, mint elérhető valóságot jelent.

Az otthonmaradóknak és ismeretleneknek az 1932. évi adatokban jelentkező emelkedése jelzi az elnehezülő évek gazdasági válságának immáron a serdülőkorban is mutatkozó hatását.

A polgári fiúiskola háborúelőtti felsőbb tanulmányokra előkészítő jellege jórészt megszűnt. A polgári fiúiskola ma már nem könnyebb átvonuló hely a továbbtanulók számára, hanem sajátos összetételű, eredeti célkitűzésében megerősödött, nemzeti hivatást betöltő fontos iskolanem. [...]

A pályaválasztás szociális tényezői

a) A társadalmi eredet szerepe a pályaválasztásban.

Az *értelmiségi* osztályokhoz tartozó szülők gyermekei az átlagot messze túlhaladó mértékben, létszámuknak közel $^2/_3$-ával szerepelnek a továbbtanulók között. A táblázat legkirívóbb adataként jelentkezik a magasabb osztályokhoz tartozó gyermekek tódulása a magasabb tanulmányok felé. Ez a réteg az, amely a polgári fiúiskolát valóban a felsőbb iskolákra előkészítő intézménynek tartja. Bármennyire feltűnő az értelmiségi eredetű tanulók 62,2%-os aránya a továbbtanulók között, ez a jelenség kicsiny súlya mellett mégsem lehet döntő a polgári fiúiskola elbírálása szempontjából.

Az 1933-ban IV. osztályt végzett fiútanulók pályaválasztása szülőik társadalmi állása szerint

Pályaválasztási csoportok	Értelmiség, vagyonából élő		Önálló iparos, kereskedő		Ipari, kereskedelmi alkalmazott		Közszolg. és katonai altiszt		Alsóbb nép osztályok		Együtt	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
I. Tovább tanul	**84**	**62,2**	**81**	**38,0**	**146**	**26,1**	**101**	**32,8**	**89**	**28,1**	**501**	**32,7**
Középiskolában és tanítóképzőben	14		6		17		12		15		64	
Felsőkereskedelmi iskolában	61		66		107		81		63		378	
Egyéb iskolában	9		9		22		8		11		59	
II. Kereső pályán	**36**	**26,7**	**109**	**51,2**	**310**	**55,4**	**141**	**45,8**	**177**	**55,8**	**773**	**50,4**
Ipari tanonc	22		83		231		108		133		577	
Kereskedőtanonc	11		19		48		16		19		113	
Gazdasági és hivatali pályán	1		1		3		1		1		7	
Alkalmi munkán	2		6		28		16		24		76	
III. Otthon maradt	**15**	**11,1**	**23**	**10,8**	**104**	**18,5**	**66**	**21,4**	**51**	**16,1**	**259**	**16,9**
I-III. Összesen	**135**	**100**	**213**	**100**	**560**	**100**	**308**	**100**	**317**	**100**	**1.533**	**100**
Ismétlő*	7	4,2	5	2,1	29	4,5	18	5,0	11	2,8	70	3,9
Ismeretlen*	26	15,5	20	8,5	61	9,4	32	8,9	59	15,3	198	11,0
Meghalt							1				1	
Mindössze	**168**	**-**	**238**	**-**	**650**	**-**	**359**	**-**	**387**	**-**	**1.802**	**-**

* Az ismétlők és ismeretlenek aránya az összes tanulókra vonatkozik.

A kereső pályára adott és az otthon tartott gyermekek aránya alacsonyabb az átlagnál. A könnyebb ipari ágazatok mellett kedvelt a kereskedői pálya.

Az *önálló iparos és kereskedő szülők* továbbtanuló gyermekei 38%-os arányukkal valamivel az átlag felett állanak és jobbára a kereskedelmi iskolába igyekeznek.

A kereső pályák képviselete is erős. Ezzel függ össze az otthon maradók alacsony száma, mert a szülők szükség esetén gyermeküket saját üzemükben foglalkoztatják.

A *közszolgálati altisztek* gyermekeinek továbbtanuló hányada is eléri az átlagot 32,8%-os arányával. Ez a réteg az, amely a hivatalnoki testülettel való állandó érintkezés folyományaként a legerősebb feltörekvő irányzatot mutatja.

A kereső pályára lépők száma nem éri el az átlagot, míg az otthonmaradók száma itt a legmagasabb, ami az elhelyezés terén tanúsított gondosabb mérlegelésre és tartózkodásra vezethető vissza.

Az *ipari és kereskedelmi segédszemélyzet* és az *alsóbb nép osztályok* kategóriáiba tartozók gyermekeit létszámuknak $^1/_4$-énél valamivel magasabb hányaddal, tehát jóval az átlag alatt

találjuk magasabb tanulmányokban. Ez a réteg általában nehezen küzd még a polgári iskolai taníttatás terheivel is. Jövedelmi viszonyai szeszélyes eltéréseket mutatnak, gyermekének iskoláztatására nem annyira általános kulturális vágy, mint inkább anyagi teherbírásának foka, vagy a tanuló arravalósága van ösztönző hatással.

Ez a két osztály adja a kereső pályákra lépők zömét, közülök kerül ki az alkalmi munkások nagyrésze. Jelentékeny az elhelyezkedni nem tudók száma is. Arányszámaiknak fokozott jelentőséget ad, hogy ezekből az osztályokból nyeri a polgári fiúiskola legtöbb növendékét.

Tanulságos az *ismeretlenek* számának alakulása is, amely jórészt az elköltözések folyománya. Itt az értelmiségi szülők és alsóbb néposztálybeliek gyermekeinek aránya emelkedik ki. Előbbi rétegé azért, mert helyváltoztatása könnyebb, utóbbi meg bizonytalanabb egzisztenciális viszonyainál fogva hullámzó településű tömeget jelent.

A leginkább helyhez kötött önálló iparűzők és altisztek aránya a legkedvezőbb. Egybevetve megállapításainkat, látható, hogy a polgári iskola igazi fenntartó pillérei az önálló iparűzők és az alsóbb néposztályok, amelyek közül az önálló iparűzők és az alkalmazottak gyermekei nagyobb-részt a polgári iskolától várják az életküzdelemhez szükséges szellemi és erkölcsi útravalót.

b) A hitfelekezet és a pályaválasztás.

A negyedik osztályt végzett fiútanulók felekezeti megoszlása általánosságban követi az összes tanulók tagozódását. Bár a felekezeti hovatartozandóság a pályaválasztás szempontjából nem annyira iránytszabó jelentőségű, ezen az alapon tett felosztásunk mégis néhány tanulságos eredményre vezet.

Előrebocsátjuk, hogy az 1198 *római katolikus* vallású tanulónak a létszámban jelentkező súlya az arányok átlagértékeinek kialakulását döntően befolyásolja, és így a katolikus vallású tanulók pályaválasztási hányadosainak már csekély eltérései is nagy figyelmet érdemelnek. Fentiekből következik, hogy a továbbtanuló 320 római katolikus vallású tanulónak valamivel az átlag alatt maradó 31,4%-os csoportjában, az egyes iskolanemek közötti megosztás nagyjában fedi az általános tagozódást. A keresők csoportja ugyancsak az átlagos szinten mozog. Az ipari irány dominál, míg a kereskedelmi ágazatokban lévők száma alacsonyabb. Az otthonmaradók 18,5%-os száma túlhaladja az átlagot, míg az ismétlők és ismeretlenek hányada normális.

Az 1933-ban IV. osztályt végzett fiútanulók pályaválasztása vallásuk szerint

Pályaválasztási csoportok	Római katolikusok		Reformátusok		Izraeliták		Ág. hitv. evang.		Egyéb vallásúak		Együtt	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
I. Tovább tanul	**320**	**31,4**	**59**	**26,9**	**92**	**45,3**	**19**	**30,6**	**11**	**37,6**	**501**	**32,7**
Középiskolában és tanítóképző-ben	49		11		1		3		-		64	
Felsőkereske-delmi iskolában	224		43		87		16		8		378	
Egyéb iskolában	47		5		4		-		3		59	
II. Kereső pályán	**510**	**50,1**	**123**	**56,2**	**91**	**44,8**	**34**	**54,9**	**15**	**50,0**	**773**	**50,5**
Ipari tanonc	400		91		52		24		10		577	
Kereskedőtanonc	61		10		33		7		2		113	

Gazdasági és hivatali pályán	5		1		1		-		-		7	
Alkalmi munkán	44		21		5		3		3		76	
III. Otthon maradt	**189**	**18,5**	**37**	**16,9**	**20**	**9,9**	**9**	**14,5**	**4**	**13,3**	**259**	**16,8**
I-III. Összesen	**1.019**	**100**	**219**	**100**	**203**	**100**	**62**	**100**	**30**	**100**	**1.533**	**100**
Ismétlő*	53	4,3	8	3,1	5	2,1	4	5,3	-	-	70	3,9
Ismeretlen*	125	10,4	28	11,0	26	11,0	10	13,1	9	23,1	198	11,0
Meghalt	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Mindössze	**1.198**	**-**	**255**	**-**	**234**	**-**	**76**	**-**	**39**	**-**	**1.802**	**-**

* Az ismétlők és ismeretlenek aránya az összes tanulókra vonatkozik.

A 219 *református* tanulónak csupán csak $^1/_4$-et valamivel meghaladó hányada lép magasabb tanulmányokba, míg a kereső pályára lépők 56,2%-os aránya ennél a felekezetnél a legmagasabb. Az ipari tanoncok száma a legmagasabb arányon áll, és itt a nehezebb testi munkát igénylő iparágak dominálnak. Ugyancsak magas az alkalmi munkát végzők aránya is. A kereskedői pályák részesedése alacsony.

A 203 *izraelita* tanulónak kereken $^1/_2$-e folytatja tanulmányait, kevés kivétellel a felső kereskedelmi iskolában. Majdnem ugyanennyi tanuló lép kereső pályára. A kereső pályák között már nem olyan túlnyomó az ipari tanoncok részesedése. Kiemelkedő a kereskedelmi tanoncok magas aránya.

Az összes keresőknek átlagos $^1/_7$-e van a kereskedelmi pályán, míg az izraelita kereskedőtanoncok száma meghaladja kereső csoportjuk $^1/_3$-át is.

Meglepően alacsony az izraelita otthonmaradók 9,9%-os aránya, ami az izraelita tanulók könnyebb elhelyezkedése mellett szól.

A pályát választott 62 *evangélikus* tanuló kisebb hányaddal szerepel a továbbtanulók között, míg a kereső pályákra lépettek aránya megközelíti a reformátusokét.

Az egyéb felekezetekbe sorozottak alacsony száma, nem nyújt támpontot az összehasonlításra, de nagyjában megközelíti a pályaválasztás általános alakulását.

c) A tanulmányi eredmény hatása a pályaválasztásra.

A polgári fiúiskola tanulóinak pályaválasztásánál értékes tanulságokat ad az a szempont, hogy milyen módon érvényesül a tanulmányi eredmény a gyermekét elhelyező szülő elhatározásánál.

1. E végből a végzetteket szétosztottuk a pályaválasztási csoportokban bizonyítványaik általános előmeneteli fokozatai szerint.

A tanulmányi eredmény befolyása a pályaválasztásra

Pályaválasztási csoportok	Általános jeles		Általános jó		Általános elégséges		Javítóvizsgára utasított		Ismétlésre utasított		Együtt	
	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%	szám-szerint	%
I. Tovább tanul	**70**	**14,0**	**188**	**37,6**	**226**	**45,0**	**17**	**3,4**	**-**	**-**	**501**	**100**
Középiskolában	6		10		6		-		-		22	

Tanítóképzőben	19		20		2		1		-		42	
Felsőkereske-delmi iskolában	38		134		194		12		-		378	
Egyéb iskolában	7		24		24		4		-		59	
II. Kereső pályán	**25**	**3,4**	**148**	**19,1**	**488**	**63,1**	**102**	**13,1**	**10**	**1,3**	**773**	**100**
Ipari tanonc	18		111		363		78		7		577	
Kereskedő-tanonc	3		27		64		16		3		113	
Gazdasági és hivatali pályán	1		-		5		1		-		7	
Egyéb (alkalmi) foglalkozás	3		10		56		7		-		76	
III. Otthon maradt	**3**	**1,1**	**40**	**15,4**	**170**	**65,7**	**45**	**17,5**	**1**	**0,3**	**259**	**100**
I-III. Összesen	**98**	**6,4**	**376**	**24,5**	**884**	**57,7**	**164**	**10,7**	**11**	**0,7**	**1.533**	**-**
Ismétlő*	-	-	-	-	2	-	15	-	53	-	70	-
Ismeretlen*	4	2,1	37	18,6	121	61,1	36	18,2	-	-	198	100
Meghalt	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-
Mindössze	**102**	**5,7**	**413**	**22,9**	**1.008**	**56,0**	**215**	**11,9**	**64**	**3,5**	**1.802**	**100**

* Az ismétlők és ismeretlenek aránya az összes tanulókra vonatkozik.

Különös figyelmet érdemel az a kérdés, vajon a *felsőbb tanulmányokra lépés* esetén az egyes társadalmi rétegek kulturális felhajtó ereje mellett jelentkezik-e a szellemi rátermettségen alapuló szelekció. Vajon azok lelhetők-e a felsőbbfokú iskolák padsoraiban, akiket a polgári fiúiskolában szerzett tudásuknak, kialakult készségeiknek magasabb foka arra érdemessé tesz? A fiúk továbbképzését szolgáló intézetek ebből a szempontból olyan eltéréseket mutatnak, hogy célszerűnek látszik adataiknak a teljes vizsgált anyagból való kiemelése.

Milyen iskolába iratkozott	Jelesek		Jók		Elégségesek		Javítóvizsgát tettek		Együtt	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
Középiskolába	6	27,5	10	45,5	6	27,25	-	-	22	100
Tanítóképző intézetbe	19	45,2	20	47,6	2	4,8	1	2,4	42	100
Felsőkeresk. iskolába	38	10,0	134	35,4	194	51,3	12	3,3	378	100
Egyéb iskolába	7	11,9	24	40,7	24	40,7	4	6,7	59	100
Összesen	70	14,0	188	37,6	226	45,0	17	3,4	501	100

A 102 jelesen végzett tanulóból 70 tanul tovább, a 413 jó rendűből már csak 188, míg az 1008 elégségesből 226, sőt a 215 javítóvizsgálatra utasítottból is 17-et találunk felsőbb tanulmányokban.

A továbbtanulók polgári iskolai végbizonyítványuknak tanulmányi eredményei szerint általában kedvezőtlen tagozódást mutatnak. A beiratkozottaknak közel $^1/_7$-e esik a jelesekre, $^1/_3$-ot meghaladó száma a jórendűekre és majd az $^1/_2$-e az elégségesekre. Ez utóbbit tovább rontja a javítóvizsgálatot tettek kis csoportja.

A polgári fiúiskolát végzettek gyengének minősíthető anyagából tehát a felsőbbfokú szakiskolák tanulóiknak majdnem $^1/_2$-ét azokból kapják, akik a polgári iskola mértékét is alig ütötték meg. [...]

Babirák Mihály - Kokovai Lajos: A székesfővárosi községi polgári iskolák kialakulása és társadalmi jelentősége. Bp., é.n. (1936) 61-65., 70-75. p.

Rézler Gyula: Egy magyar textilgyár munkástársadalma

1943

A munkások társadalma

Rétegződés, tagozódás

A legfontosabb tényező, amely a gyár[44] munkásságát több, egymás felett elhelyezkedő rétegre bontja: a kereset, a gyári munkából eredő jövedelem.

Az anyagi körülményeknek ez a tagoló hatása többé-kevésbé a társadalom nagy egységein belül is érvényesül az egyén társadalmon vagy osztályon belüli helyzetének kijelölésével. De egészen döntő szerephez jut az ún. alsóbb rétegeknél, mint a munkásságnál, a parasztságnál, ahol kisebb-nagyobb jövedelem- és vagyonkülönbségeket nem egyenlíthet ki a származásából vagy a viselt hivatalból eredő tekintély, amint azt a középosztályon és a felső osztályon belül oly sokszor észlelhetjük. Míg ezekben a társadalmi csoportokban a származáson vagy a hivatali álláson alapuló tekintély esetleg mások kedvezőbb anyagi helyzetével szemben is biztosítja a tekintély birtokosának az előnyösebb társadalmi helyet (miniszteri tanácsos - gyárigazgató), addig az ipari munkásságnál, ahol a történelmi származás, valamint a hivatalviselés társadalmi tényezőként nem jöhet számításba, egyedül az egyén jövedelmének átlagos nagysága jelöli ki birtokosának helyét a társadalmon, szűkebb értelemben a munkásosztályon belül.

A Kammer-gyárban 1942 nyarán dolgozó 1200 munkás közül 940 munkás[45] kereseti viszonyait vettük számba. A munkások majdnem 80%-ának adatai alapján fény derül a vállalat munkásságának anyagi helyzetére. Meglepő, hogy e pár száz azonos társadalmi osztályba tartozó egyénnél is ilyen nagy jövedelmi különbségeket találunk. A legalacsonyabb évi jövedelemnek (780 P) éppen nyolcszorosa a legmagasabb évi kereset (6240 P). E két szélső érték között a jövedelmek egész skálája alakult ki. 1942 július egyik hetének kereseteit évi jövedelemre átszámítva számos csoportba helyezkednek el a Kammer-gyári munkások, mégpedig a legalacsonyabb és legmagasabb kereseti csoportokban kevesen, a középsőkben tömegesen. Évi 800-1050 P között mozog a munkások legrosszabbul kereső 10,5%-ának a jövedelme. Meg kell jegyeznünk, hogy e csoportban levő munkások egy része még tanuló, tehát jövedelmük a következő évben jelentősen emelkedni fog. Évi 2400-6240 P között van a legjobban kereső 15,5%-nak a keresete. A munkások 74%-a jövedelmének alsó határát 1100,- P, felső határát pedig 2350 P szabja meg. Legtöbben, mégpedig a munkások 20%-a az 1230 pengőt keresők csoportjában vannak.[46]

Ha a Kammer-gyári munkások jövedelem szerint való megoszlását grafikusan ábrázolnánk, eredményül egy kettős gúlát kapnánk. A gúla alsó csúcsánál vannak kis számban a 780 pengős jövedelműek. Ezután egyre többen vannak, akik ennél magasabb keresettel bírnak. A legtöbben 1250-1820 pengő évi jövedelemmel a gúla legszélesebb részeinél a közép táján

[44] Kammer Testvérek Textilipar Rt., X. ker. Gyömrői út 90-94.

[45] A többi munkás vagy be volt vonulva, vagy pedig a heti munkaidőnek csak a töredék részét dolgozta végig. [A szerző jegyzete]

[46] A jövedelmek elbírálásánál figyelembe kell venni, hogy 1943 nyarán újabb 30%-os általános béremelés történt. [A szerző jegyzete]

helyezkednek el. Innét kezdve ismét vékonyodik a gúla, mivel a magasabb keresetek egyre kevesebbnek jutnak osztályrészül. A felső csúcsot egy 6240 P jövedelmű textilmester tetőzi be.

A Kammer-gyári munkások jövedelmi rétegződését éppúgy, mint a többi gyárak munkásaiét, az egyes munkások életkorával, a szakmában töltött idővel, egyéni használhatósággal, legfőképpen azonban a szakértelem eltérő fokával magyarázhatjuk. A szekértelem mértéke szerint a Kammer-gyári munkások jövedelmi és társadalmi helyzet szempontjából három, egymás felett elhelyezkedő nagyobb rétegre oszlanak.

A legfelsőbb szinten a szakmunkások vannak, akik hosszú évek során elsajátított szakképzettségük folytán nélkülözhetetlenebbek, nehezebben pótolhatók és ennek megfelelően a gyárban a munkásságon belül a legmagasabb jövedelmet élvezik. E rétegen belül különbséget kell tennünk a textilszakmunkások, vagy ahogy őket inkább nevezik: textilmesterek és egyéb szakmák szakmunkásai között.

A textilmesterek a tulajdonképpeni termelésben vesznek részt, a termelés egyes mozzanatainak középfokú irányítóiként szerepelnek. Legtöbbjük négy középiskolát végzett, majd valamelyik középfokú textiltanfolyamot látogatta.

Számos olyan szakmunkás is van a gyárban, aki a textíliák előállításában közvetlenül nem vesz részt, hanem vagy a gyár erőtelepét tartja üzemben, vagy az épületek és a berendezések, valamint a munkagépek karbantartásával foglalkozik. A textilmesterek és egyéb szakmunkások kb. ugyanolyan számban vannak.

Természetesen a szakképesítés ténye magában még nem elegendő ahhoz, hogy az illető munkás a Kammer-gyárban szakmunkásnak számítson. Csak abban az esetben veszik annak, ha munkaköre is megkívánja azt a szakképzettséget, amivel az illető rendelkezik. Számos olyan Kammer-gyári munkást találunk, akinek valamilyen ipari szakképzettsége van, mivel azonban napszámosi vagy betanított munkakörben dolgozik, amely munkakörök nem kívánnak különleges szakképzettséget, a napszámosnak vagy a betanított munkásnak járó bért kapja. Reprezentatív adatfelvételünkben szereplő 600 betanított munkás közül 100-nak van ipari szakképzettsége, aminek azonban jelen esetben gyakorlatilag semmi hasznát nem veszi. Természetesen ezek a munkások azért vállaltak szakképzettségüknek meg nem felelő munkát, mert szakmájukban nem tudtak elhelyezkedni. A Kammer-gyárban tehát csak azokat számítják szakmunkásnak, akiknek munkakörük szakképzettségükkel egybevág. Az 1942 nyarán foglalkoztatott 1200 Kammer-gyári munkás közül a textilmesterekkel együtt összesen 110 szakmunkás volt, tehát a munkáslétszámnak nem egészen 9%-a áll a gyári munkások legfelső szintjén.

A középső rétegben a betanított munkások foglalnak helyet. A betanított munkások - a legkisebb béreket megállapító rendelet meghatározása szerint - a szakmunkának csak egy részét, illetve annak egy mozzanatát tanulták meg. Miután a betanítási idő 6-12 hét, szemben a szakmunkás 2-3 éves tanoncidejével, a betanított munkás, bár munkája a gyár szempontjából éppen olyan fontos, mint akármilyen más munka, könnyebben pótolható, épp ezért jövedelme is jóval alatta marad a szakmunkásénak. Ez a körülmény azonban legkevésbé sem jelenti azt, hogy a betanított munkások rétege kisebb jelentőségű lenne. Már a számaránynál fogva is a textilgyári munkásság sorában kiemelkedő szerepet játszik. A Kammer-gyári munkásoknak is közel 70%-a betanított munkás.

A munkások legalsó szintjén a napszámosok (segédmunkások) vannak. Hivatalos meghatározás szerint a napszámos sem szakértelmet, sem betanítást nem igénylő, tehát kizárólag testi erőt megkívánó munkát végez. A munkapiacon napszámosokban általában mutatkozó nagy kínálat keresetüket meglehetősen alacsony szinten tartja, ennek megfelelően életmódjuk is a leghátramaradottabb. A Kammer-gyári munkásoknak 22%-a tartozik a legalsóbb réteghez.

Az egyes rétegek munkájának értékelése leginkább jövedelmük nagyságában mutatkozik meg. A szakmunkások évi keresetének legalacsonyabb határa - ha a szakmunkásokhoz sorolt tanoncokat számításon kívül hagyjuk - 1300 P. Ebben is csak négy szakmunkás részesedik. A felső határt egy textilmester 6250 pengős jövedelme jelenti. A nagy többség keresete évi 2350 és 4000 P között mozog.

A betanított munkások átlaga a szakmunkásokénál jóval kevesebbet keres. Évi jövedelmük - ha a 780 pengős tanulókat figyelmen kívül hagyjuk - 1100 pengőnél kezdődik és 3100 pengőnél végződik. A legtöbb betanított munkás azonban 1350-2600 pengős évi jövedelmet mondhat magának. E két határon alul vagy felül csak kevésnek a jövedelme van.

A szakmunkások átlagos jövedelme a betanított munkáséhoz kb. úgy aránylik, mint a betanított munkás jövedelme a napszámosokéhoz. A legrosszabbul fizetett napszámos évi keresete 780 P volt, a legjobban kereső jövedelme azonban 2500 pengőt is meghaladja. A nagy többségnek 1100-2300,- P évi keresettel kellett beérnie. [...]

A jövedelmen és a képzettségen kívül a gyári munkástársadalomban a legjelentősebb tagoló tényező: a nemi különbség. A Kammer-gyárban 1942 nyarán foglalkoztatott 1200 munkás közül 400 férfi és 800 női munkás volt. Amint láthatjuk, a női nem nagy többségben van, a munkások kétharmada nő, noha különben a gyáriparban a munkásoknak egyharmada tartozik a női nemhez. Feltűnő tehát a női munkások magas száma és aránya, ami azonban a textilipar sajátos helyzetével függ össze. A gyáriparban talán a textilipar foglalkoztatja a legtöbb női munkaerőt. Eltekintve a textiliparnak a női nemmel kétségen kívül fennálló pszichológiai vonatkozásaitól, aránylag a textilgyári munka felel meg még leginkább e nem adottságainak, éspedig a képzettség alapján adódó három nagy munkakör közül a betanított munkásé. A Kammer-gyárban foglalkoztatott női munkások 87%-a is ebben a munkakörben dolgozik. A betanított munkás feladatköre ugyanis nem kíván különösebb szakképzettséget, amit egyébként a munkásnők nemüknél és társadalmi viszonyaiknál fogva nehezebben sajátíthatnának el. Nem lényegtelen körülmény továbbá, hogy e munkakör nem követel nagyobb testi erőt, hiszen a feladat legfőképpen a textilgépek menetének, munkájának ellenőrzése, esetleges hibáiknak kijavítása. Sőt az ennél a munkánál fontos aprólékos figyelem, pontosság, a finomabb tapintás, a kézügyesség inkább női, mint férfitulajdonságok. Mindez megmagyarázza, hogy a Kammer-gyárban foglalkoztatott 800 női munkás közül 700 betanított munkásként dolgozik. Ugyanekkor a szakmunkások között egyetlen nőt sem találunk, ellenben a napszámosok soraiban kereken százat.

A férfimunkások egyenletesebben oszlanak meg az egyes munkásrétegek között; 28% szakmunkásként, 33% napszámosként és 39% betanított munkásként keresi meg a kenyerét.

A szakmunkások körében - amint már mondtuk - egyáltalán nem találni női munkaerőt. A napszámosok soraiban ugyan nagyobb számban vannak, de természetesen munkájuk eltérő a férfiakétól, akik a gyárban adódó legnehezebb testi munkát látják el, s ennek megfelelően bérük is nagyobb a takarítást stb. végző női napszámosénál. Velük szemben a betanított munkás, legyen az férfi vagy nő, nagyjából ugyanazt a munkát végzi. Természetesen a hivatalos bérrendeletek sem tesznek különbséget a betanított férfi és női munkás között a munkabérmegállapításokkal kapcsolatban. Érdekes tehát figyelemmel kísérni, hogy a kereseten keresztül ténylegesen hogyan értékelődik az azonos munkakörben dolgozó betanított férfi és női munkaerő. Az 1942 júliusi bérfelvételünkben szereplő 700 női és 150 férfi betanított munkás jövedelmi viszonyai szerint a nők alsó jövedelmi határa - ha a 780 pengős tanulókat figyelmen kívül hagyjuk - évi 1100 pengő volt, a férfiaké ugyancsak 1100 P. A felső jövedelmi határ - ha a magasabb régiókba elszórtan elhelyezkedő néhány betanított férfimunkástól eltekintünk és

csak a tömeget nézzük - a férfinál 3100 P, a női munkaerőknél 2800 P évente. Ellenben a férfiaknak nagyobb része 1350 és 2600 pengő közötti jövedelmet élvez, míg a nők túlnyomólag 1100-1800 pengőt keresnek évente. Megállapíthatjuk tehát, hogy az ugyanazon minőségű munkát látszólag ugyanolyan bérfeltételek mellett végző női munkaerőket a férfiaknál átlagban kisebb mértékben értékelik.

A jövedelmi különbségek okai egyrészt a férfiak nagyobb teljesítményében kereshetők. Minthogy a betanított munkást akkordban[47] fizetik, tehát ugyanazon darabbér mellett is a nagyobb teljesítményt felmutató férfi természetszerűleg többet kap; másrészt - órabér fizetés esetén - a bérnek az üzemvezetőség által tetszés szerint felosztható 20%-os részében, aminek részletesebb tárgyalására a munkabéreknél fogunk kitérni. Lehetséges, hogy ez a 20% nagyobb mértékben jut az illető munkacsoportban szereplő férfiaknak, mint a nőknek. A fent jelzett kisebb jövedelmi különbségektől eltekintve azonban a betanított munkások csoportjában a női munkás a férfival egyenrangú helyet foglal el. [...]

Munkáslelkiség

A munkások lelkiségének legáltalánosabb vonásai a nagyipari munkássorsból adódnak. Ezek azok a vonások, amelyeket általában minden nagyipari munkásnál megtalálunk, és amelyek a munkásosztály összetartó erőit jelentik, úgymint a nagyipari termelésben való részvétel következményeképpen kialakult munkásöntudat, a nagyszámú munkástárssal való együttdolgozás eredményeképpen létrejött intenzív szervezkedési hajlam, végül az ipartelepeknek a városban való elhelyezkedése folytán észlelhető nagyobb civilizáció és kultúra.

A munkáslelkiség eme legáltalánosabb vonatkozásaihoz a textilipari foglalkozásból eredő speciálisabb vonások járulnak. A textilipari munkásság öntudatát, a termelésben való fontosságának érzését bizonyos mértékig csökkenti az a tény, hogy önálló munkát nem végez, hanem többnyire a gépet szolgálja ki. Az ipari munkássághoz való tartozását azonban fokozott mértékben érzi át, iparához ragaszkodik, arra büszke. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a textilipari munkásság túlnyomó részét kitevő betanított munkásság szakképzettségének hiánya miatt csak a textiliparban foglalhatja el a napszámosokénál nagyobb keresetet biztosító munkakört. Ha ugyanis a textiliparon kívül vállalna munkát, ott már csak napszámosnak számítana. Másrészt a betanított munkásréteg tisztában van azzal, hogy a szakképzettségének hiánya, valamint keresetének aránylag alacsony volta meggátolja őt abban, hogy a munkássorból kiemelkedjék, tehát ebben a társadalmi keretben, amiben életét le kell élnie, igyekszik érzésileg és észjárásilag beleilleszkedni.

A Kammer-gyári munkások lelkiségét tovább színezik azok a különös helyi jellegű vonások, amelyeket a Kammer-gyárban való működésük során nyernek. Munkástársaikkal kapcsolatban baráti, szerelmi kapcsolatok fejlődnek ki. A gyárbeli elöljárók valamelyikéhez személyes vonatkozása van, amely vagy az illető elöljáró iránt érzett rokonszenven, vagy pedig az illetőnek a munkás megbecsülésén alapszik. A gyárban létesült szervezetekben: Levente, Sportkör, Könyvtár, Kaszinó, a futballcsapatban vagy a sakkcsapatban való részvétel is szorosabb kapcsolatot létesít a munkás és a gyár között. A vállalat esetleges szociális tevékenysége pedig bizonyos mértékben érzelmileg fűzi a munkást a gyárhoz. A felsorolt tényezők és körülmények együttesen fejlesztik ki azokat a lelki motívumokat, amelyeknél fogva a munkás munkahelyét megbecsüli, esetleg szereti és jobban vonzódik a Kammer-gyárhoz, mint - mondjuk - egy másik textilgyárhoz.

[47] Teljesítménybér, darabbér.

A munkásoknak a gyárral szemben való érzelmi állásfoglalása tehát legnagyobbrészt a gyárban töltött időtől függ. Akik már egy évtizede, esetleg tizenöt-húsz-huszonöt éve dolgoznak a Kammer-gyárban, azoknak már biztonságosabb érzésük van, és azok feltétlenül valami kapcsolatot éreznek munkahelyükkel. E szempontból igen tanulságos, hogy a reprezentatív adatfelvételünkben szereplő 740 munkás milyen régen dolgozik már a Kammer-gyárban?

336 munkás, a megvizsgáltak 46%-a, még csak 1-5 éve van a gyárban. 158-an (21,6%) már 5-10 évet dolgoztak egyfolytában végig a gyár műhelyeiben. Majdnem ugyanannyian, 140-en (20%) 10-15 éve a Kammer-gyár munkásai. 82-en (12,3%) 15-20 évvel ezelőtt, 10-en pedig 20-30 évvel ezelőtt léptek be a gyár munkásainak sorába. 1 munkás pedig egyfolytában 35 éve itt dolgozik.

A gyárnak a munkásokra gyakorolt hatása fokozottabban érvényesül, ha az illető munkás a textiliparban töltött idejének túlnyomó részét a gyár munkásaként dolgozta végig. Ha egybevetjük az adatfelvételünkben szereplő munkásoknak a textiliparban töltött éveit a Kammer-gyárban töltött idővel, választ nyerünk arra a kérdésre, hogy a munkáslelkiség alakulásánál a Kammer-gyár hatása milyen erősséggel érvényesülhetett. A munkások nagyobbik fele (61%) a Kammer-gyárban kezdte meg foglalkozását, más munkája még nem volt. További 10%-a textiliparban töltött idejének $^3/_4$ részét ebben a gyárban dolgozta végig. Csak 172 munkás, a megvizsgált munkásoknak nem is egészen a 25%-a töltötte a Kammer-gyárban a textilipari munkájának kisebbik felét. Számításba kell venni azt is, hogy a gyár már több mint 30 éve működik. Ha ezt az időtartamot összevetjük azoknak a munkásoknak a számával, akik a Kammer-gyáron kívül még egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben dolgoztak, megállapíthatjuk, hogy a gyár meglehetősen állandó munkásgárdával rendelkezik. Nem tudjuk, más gyárakban hasonlóak-e a viszonyok, mindenesetre a fenti adatok alapján *revízió alá kell vennünk azt a közfelfogást, hogy a munkások oly gyakorta változtatnák munkahelyüket.*

Utánpótlás, társadalmi felemelkedés

[...] Nemcsak a gyárak, hanem az egész magyar nagyipar érdekes problémája, hogy az a nagyszámú munkás, akik az utóbbi évek hatalmas gyáripari fejlődése folyamán a gyáriparban elhelyezkedtek, korábban milyen társadalmi réteghez vagy csoporthoz tartoztak. Az adatfelvételünkben szereplő 740 munkás viszonyait ebben a tekintetben is megvizsgáltuk, és 660 munkásnál sikerült is a tényleges helyzetet megállapítanunk. Az adódó kép némileg válaszol előbbi kérdésünkre.

Az egyes munkás korábbi társadalmi helyzetét minden esetben apja foglalkozásából ítéltük meg. E szempont alapján a Kammer-gyári munkásoknak kb. a fele az ipari munkásosztályból származik. Csaknem $^1/_{10}$-ed része az ipari munkássorshoz sokban közel álló kisiparosság köréből került jelenlegi helyzetébe. A munkásoknak majdnem $^1/_4$-e kisbirtokos, földművelő, mezőgazdasági napszámos családból származott. Aránylag sokan vannak olyanok, akik kispolgári sorsból jutottak a munkásosztályba (120). Közülük 76 munkásnak az apja közszolgálatban állott, mégpedig 20-nak kistisztviselő volt az apja, 56-nak pedig hivatali altiszt. 40 munkás a polgári középosztály szabad pályán működő rétegéből került jelenlegi helyzetébe. 31 munkás apja kereskedő volt, 9-nek pedig kereskedősegéd. 13 munkás származását módszerünkkel nem lehetett megállapítani, mert törvénytelen születésűek voltak.

Ha az egyes munkáskategóriákat nézzük, kitűnik, hogy a szakmunkások nagyobb mértékben származtak ipari és kispolgári családból, mint a betanított munkások vagy a napszámosok. A betanított munkásoknak és a napszámosoknak egyre nagyobb része került földműves, kisbirtokos családból a gyár műhelyeibe. Feltűnő a közalkalmazotti és kispolgári származásúak nagy aránya a betanított női munkások körében. [...]

Ha tehát abból a szempontból vizsgáljuk a rendelkezésünkre álló adatokat, hogy a Kammer-gyári munkásoknak jelenlegi helyzetük előző generációjukhoz képest társadalmi süllyedést, emelkedést vagy változatlanságot jelent, a következő képet nyerjük. Nem változott a társadalmi helyzete a megvizsgált munkások 58%-ának. A jelenlegi helyzet felemelkedést jelent 28,5%-nak, míg lesüllyedést 13,5%-nak.

A felemelkedés lehet gyors ütemű, vagy csak egy lépés a társadalmi rétegződés lépcsőjén. A legnagyobbat, amit vizsgálódásunk keretében láthattunk, mikor földmunkás, mezőgazdasági napszámos gyermekéből szakmunkás lett, 16 ilyen esetben észleltük. De a legtöbb alkalommal az emelkedés csak egy lépés. Betanított munkás fiából lett szakmunkás, vagy napszámos fiából lett betanított munkás, vagy földmunkás gyermekéből ipari napszámos.

Az ipari munkásosztály társadalmi, anyagi szintje alatt elhelyezkedők tömegéből és a felette elhelyezkedők csekélyebb számából következik, hogy a felemelkedők a lesüllyedőknek több mint kétszeresére rúgnak. A lesüllyedők csoportjában is a lefelé haladásnak legkülönfélébb mértékeit látjuk. A kisiparostól, a közhivatali altiszttől, a szatócstól a szakmunkásig csak egy kis lépés; a gyárostól, a nagykereskedőtől, a köztisztviselőtől a betanított munkásig azonban sokszor társadalmi és egyéni tragédiák lapjain keresztül vezet az út. A mai idők háborús és politikai változásai is sok lesüllyedésnek lettek az okozói. A zsidótörvény[48] végrehajtása következtében számos zsidó kistisztviselő kényszerült gyári munkásként megélhetést keresni. A Kammer-gyárban is több példát találhatunk erre. Néhány lengyel menekült a háború viharai között került a Kammer-gyárba. Ezek csak a szélső esetek, de a lesüllyedők csoportjában bizonyára mindenkinek megvan a maga kis egyéni tragédiája, ami a nagyobbak mellett fel sem tűnik. [...]

A reprezentatív felvételünkben szereplő 70 szakmunkás közül 51-nek van gyermeke, de csak 13-nak van olyan korban, hogy pályáját megkezdhesse, vagy dönteni lehessen jövőbeli foglalkozása felől. Ezek közül 5 megmarad az apja foglalkozásánál, tehát szakmunkás lesz, 8 azonban magasabbra tör, 5 szakmunkás gyermeke tisztviselőnek készül, 1 katonának, 1 ügyvédnek, 1 pedig tanítónak.

Az 594 betanított munkás közül 298-nak van gyermeke. 112 szülő már döntött, vagy módjában van dönteni gyermekei sorsáról. 32-en saját foglalkozásukra nevelik gyermeküket, 80 szülő azonban jobb sorra neveli őket. 41-nek gyermekei csak egy fokkal lépnek feljebb a társadalmi felemelkedés létráján, szakmunkások lesznek. 10-ből kereskedő, 5-ből katona és 4-ből tisztviselő, 2-ből sofőr és 1-ből tanító.

Az adatfelvételünkben szereplő 77 napszámos közül 15 válaszolt arra a kérdésünkre, hogy milyen pályára adta vagy adja a gyermekét. 5-nek a gyermeke megmarad a szülei foglalkozásánál, 9 apa szakmunkásnak, 1 pedig kereskedőnek neveli gyermekét.

A szülők számához képest nem sokan vannak azok, akik gyermekeiket a magukénál magasabb jövedelmet és társadalmi helyzetet biztosító pályára adták vagy adják. Ennek oka azonban a munkásszülő anyagi helyzetében, nem pedig a gyermekeiről való gondoskodás hiányában keresendő. Szinte emberfeletti lemondást, nélkülözést vállal az a munkásszülő, ha csak nem az átlagnál sokkal jobban fizetett szakmunkások soraiba tartozik, aki gyermekét iskoláztatni akarja; különösen ha középiskolát végeztet vele, márpedig a polgári osztálybeli foglalkozá-

[48] Az 1939: IV. tc. „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról", az ún. „második zsidótörvény" 1939 májusában lépett hatályba. A zsidóságot fajként határozta meg, azaz a hitfelekezethez való tartozáson kívül a leszármazást is figyelembe vette. A vállalati tisztviselőkre vonatkozó rendelkezései értelmében a szellemi munkakört betöltő alkalmazottak legfeljebb 12 százaléka lehetett a törvény szerint zsidónak minősülő személy. Ez az arány az illetményekre is vonatkozott.

soknak conditio sine qua nonja[49] legalább a középiskola alsó osztályainak elvégzése. De a betanított munkás-, vagy napszámossorban levő szülőre akkor is teher nehezedik, ha szakmunkásnak neveli gyermekét. A tanoncévek és még az első segédévek alatt is bizony a gyermek nem hoz annyi jövedelmet a családnak, mintha mindjárt kezdettől fogva napszámosnak vagy betanított munkásnak ment volna el. A társadalom e téren igen nagy felelősséggel tartozik, hogy az alacsonyabb társadalmi osztályokban feltalálható tehetségesebb gyermekek iskoláztatását lehetővé tegye. [...]

Szervezkedés és szervezettség

Az ipari munkássággal vagy kisebb-nagyobb csoportjával kapcsolatban különösen fontos a szervezkedés, illetve a szervezettség fokának a vizsgálata, miután köztudomás szerint a különböző társadalmi rétegek sorában éppen az ipari munkásság a legjobban megszervezett. Ennek köszönheti társadalmi és gazdasági téren elért haladását, érvényre jutását.

Éppen azért feltűnő jelenség, ha az ipari munkásság egy csoportja olyan szervezetlenséget mutat, mint a Kammer-gyári munkásság. Szervezettség alatt ugyanis jelen összefüggésben elsősorban az ún. szabad munkásszervezetekben való részvételt, e tömörülések keretében a többi textilgyári munkással való együttműködést értjük. [...]

Oka ennek a textilmunkások körében általában mutatkozó szervezkedésre gátló tényezők. Elsősorban kevés közöttük a képzett, öntudatos, ennélfogva a szervezkedésre alkalmasabb szakmunkás. Ugyancsak fékezi a szervezkedést a női munkások nagy aránya. Általában a nők rövidebb lejáratú, gyorsabb eredménnyel járó célokat tűznek ki maguk elé, míg a szervezkedés hosszabb lejáratú munkát igényel. A női munkásokat családi helyzetük is megakadályozza szervezkedésükben. A legtöbbnek családja háztartását is el kell látni. Ha meg gyermekei is vannak, igazán nem sok ideje marad összejövetelekre, gyűlésekre. A textilipari munkások szervezkedésére az is gátló hatással van, hogy mint betanított munkások a többi iparág munkásainál nagyobb mértékben függnek munkaadóiktól. A betanított munkások e jellegüket és a velejáró magasabb bért csak a textiliparban élvezhetik, az elbocsátás ténye közönséges napszámossorba süllyesztheti le őket. De meg könnyen is pótolhatók. Egy-két heti gyakorlattal mindenki nagyobb megerőltetés nélkül elsajátíthatja tudásukat.

A fenti körülmények magyarázzák, hogy a textilgyári munkásság a többi iparág munkásaihoz képest eléggé szervezetlen. A különböző munkásszervezetekben helyet foglaló textilmunkások a textiliparban foglalkoztatottaknak csak a 15%-át jelentik.

Azt a tényt, hogy a Kammer-gyári munkások szervezetlensége még az általános textilipari viszonyokénál is jóval nagyobb fokú, az egyik munkásszervezet vezetője a következőkre vezette vissza.

A Kammer-gyári munkások nagyobb része vidéki. Miután a vonatindulások a munkakezdéshez és a végzéshez igazodnak, a vidéki munkásoknak nem marad idejük, hogy esetleges szervezkedésben részt vegyenek, a megbeszéléseken ott legyenek. Másodsorban a Kammer-gyár 2-3 szakmányban (Schicht) dolgozik. Ezek elosztják a munkásokat, és a különböző időben dolgozó munkások csak igen nehezen találkozhatnak a szervezkedés céljából ugyanazon időben.

A fenti két körülmény a személyes kapcsolatok létrejöttét nehezíti, illetve akadályozza meg. A szervezkedést esetleg az írásbeli propaganda útján is elő lehetne mozdítani. Ez iránt azonban a Kammer-gyári munkások csak kevésbé fogékonyak, mert nagyobb részük vidéki, leginkább

[49] Elengedhetetlen feltétele.

földműves származású. Ipari munkáscsaládból származóak, akik érdeklődnének könyvek, írások iránt, az összmunkáslétszámnak alig $^1/_2$-ed részét teszik. [...]

A gyárvezetőség felismerte azokat az előnyöket, amelyek a szabadszervezetekben helyet nem foglaló munkásságnak gyári keretekben való megszervezéséből adódnak, és ezért a munkásság egybetartására a kulturális szervezeteken kívül (sportegyesület, énekkör, dalkör) az ún. Jóléti Alapot létesítette.

A Jóléti Alapot egy bizottság vezeti, amely $^2/_3$-ad részben munkásokból, $^1/_3$-ad részben tisztviselőkből áll. A bizottság tagjait nem a munkásság választja, hanem az igazgatóság nevezi ki, mégpedig azzal a megokolással, hogy „senki se vélekedhessék úgy, mintha ez a bizottság a kommün idejéből emlékezetes »bizalmi«-rendszerrel bármiféle rokonságot tartana."

A bizottságnak - a szabályok szerint - nemcsak a segélyek kiosztása a feladata, hanem hogy a munkástagokon keresztül „összekötő" szerv legyen a munkásság s a gyárvezetőség között, melynek révén a munkásság minden óhaja, panasza, indokolt vágya kellő időben és formában juthat az illetékes intéző körök tudomására.

A bizottság feladata ezenkívül elsősorban a segélyezés, miután az alapszabályok szerint mindenki kérelemmel fordulhat a bizottsághoz, aki házasságkötés, gyermekáldás, halálozás, betegség, baleset vagy elemi csapás következtében segélyezésre szorul.

Az alapszabályokból következik továbbá - miután segélyezésben csak az részesülhet, aki bizonyos feltételeknek megfelel, így sztrájkban nem vett részt stb. -, hogy a szerv tevékenységének egyik célja a sztrájkmozgalmak megelőzése és elhárítása; természetesen békeidőben, miután hadiüzemekben - márpedig a Kammer-gyár is hadiüzem[50] - a háború időtartama alatt sztrájk amúgy sem lehetséges.

A munkások magánélete, kulturális viszonyai

Kulturális viszonyok

[...] Az ember érdeklődésének minőségét, kultúrájának alapjait - ha nem is döntően - iskolai végzettsége határozza meg. A Kammer-gyár 738 munkása közül 6 munkás egyáltalán nem járt iskolába, 57 munkás még 4 elemit sem végzett. 4 elemit járt ki 157 munkás, 5-6 elemit 382-en. Az új 8 osztályos elemit[51] 20 munkás végezte el. Alsófokú középiskolákat 106 munkás látogatott. Közülük 59-en járták végig mind a 4 osztályt. A középiskolák felsőbb osztályait 9 munkás látogatta.

Az egyes munkáscsoportok között az iskolai végzettség terén nagy különbség mutatkozik. Míg a szakmunkásoknak közel $^1/_3$-a végzett alsófokú középiskolát, addig a betanított férfimunkásoknak csak $^1/_5$-e, a betanított női munkásoknak $^1/_8$-a és a napszámosoknak csak $^1/_{10}$-e látogatta az alsófokú középiskola valamelyik osztályát. A szakmunkások az előbb említett általános jellegű iskolákon kívül természetesen mind ipariskolát (tanonc) végzett, sokan pedig magasabb rendű ipari szaktanfolyamokat látogattak.

---

[50] Az 1939:II. tc. (honvédelmi törvény) alapján hadiüzemmé nyilvánított vállalatokhoz katonai parancsnokokat rendeltek ki, akik teljes fenyítő hatalmat gyakoroltak az üzem munkásai felett. Az üzem személyzete továbbra is civil életét élte, de számos vonatkozásban alávetették őket a bevonult katonákat terhelő kötelmeknek és korlátozásoknak.

[51] A nyolcosztályos elemi népiskola bevezetéséről az 1940:XX. tc. rendelkezett. Ld. erre vonatkozóan e fejezetben Jankovits Miklós: A nyolcosztályú népiskola jelentősége Budapest Székesfőváros szempontjából c. cikkét.

Ha a Kammer-gyári munkások műveltségének fokára az előbbi képből kellene következtetnünk, akkor nem remélhetnénk nagy eredményt. A munkásokkal kapcsolatban álló egyének azonban tisztában vannak azzal, hogy a munkásság bizonyos rétege iskolai végzettségével arányban nem álló nagyfokú érdeklődést tanúsít magasabb rendű kultúrjavak iránt. Helyesebbnek láttuk tehát, hogy az iskolai végzettségre vonatkozó adatokat kiindulópontul vegyük csak, és tovább haladjunk a Kammer-gyári munkásság kulturális életének megismerése terén.

A legáltalánosabb és tömegekhez leginkább eljutó ismeretközlő eszköz az újság, amely a mindennapi élet szükséges tudnivalóit viszi el közönségéhez, de ezenfelül ismeretterjesztő cikkeiben, útleírásaiban, riportjaiban a napi eseményektől függetlenebb, értékesebb ismereteket is juttat olvasóinak. Mondhatjuk, hogy a rendszeresen újságot olvasó ember már bizonyos kisebbszerű ismeretkörrel rendelkezik, továbbá, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségűek körében az újságot naponta olvasó munkás művelődési szempontból messze az újságot nem olvasók felett áll. Ebből a szempontból érdemel figyelmet, hogy 741 Kammer-gyári munkás közül csak 434-en olvastak többé-kevésbé újságot, 307-en pedig nem. Miután főleg az alsó néposztályoknál az újságolvasás a kulturális érdeklődés első foka, azt kell vélnünk, hogy a Kammer-gyári munkások 45%-a nemhogy önképzésére nem fordít semmi gondot, de még csak érdeklődést sem mutat a kultúra alapeleme, a betű iránt. Ezzel nem akarjuk elítélni ezeket a munkásokat, hiszen igen könnyen megérthetjük őket, hogy az esetleg órákig tartó utazás, a család körüli munka - különösen a munkásasszonyoknál - minden energiát felemészt, s ami idő marad, azt inkább a pihenésre fordítják.

Az újságot olvasó munkások érdeklődésének politikai és szellemi beállítottságára általában jellemző az a lap vagy folyóirat, amit rendszeresen olvasnak.[52] Éppen ezért figyelemre méltó, hogy legtöbben a „Friss Újság”-ot veszik. Utána olvasottságban a „Pesti Újság” következik, majd a „Magyarság” és „Függetlenség”. Kisebb olvasótábora van a „Nemzeti Újság”-nak, a „Pesti Hírlap”-nak, az „Új Nemzedék”-nek és a „Nemzeti Sport”-nak. Néhányan olvassák csak a „8 órai Újság”-ot, a „Magyarország”-ot, a „Népszavá”-t, a „Magyar Nemzet”-et és a „Deutsche Zeitung”-ot. A folyóiratok közül legtöbben a „Szív” című vallásos hetilapot veszik, majd a „Tolnai Világlapjá”-t.[53]

Meg kell jegyezni, hogy a fenti kép nem teljesen pontos, mégpedig azért nem, mert a munkásság nem szívesen vallotta be két újságnak, úm. a „Pesti Újság”-nak és a „Népszavá”-nak az olvasását. A Kammer-gyári munkásokhoz közelállók véleménye szerint mindkét lapot sokkal többen olvassák, mint ahogy az a munkásoknak a kérdőívekre adott válaszából kitűnik. [...]

412 munkás talál tehát időt a szórakozásra és képes meg is nevezni, mi az, ami őt szabad idejében leginkább leköti.

Legtöbben, 129-en a mozit, a színházat, a rádiót nevezték meg legkedvesebb szórakozásukként. 94-en a sport, a kirándulás, a séta mellett döntöttek. A családi kör szelíd érzelmességét 48-an találják szabad idejük legérdemesebb kitöltésének. 31-en a ház körül teszegetnek el, 16-an pedig kézimunkázni szeretnek. Bizonyára a fiatalok sorából 18-an a táncot kedvelik leginkább. A nemesebb szórakozások közül 36-an az olvasást, 25-en a dalárdát választották. 8

[52] Az újságokra vonatkozó adatfelvétel 1941 tavaszán történt meg. [A szerző jegyzete]

[53] Friss Újság: olcsó néplap-jellegű, politikailag semleges napilap; Pesti Újság: nyilas napilap; Magyarság: nyilas napilap; Függetlenség: a kormánypárt szélsőjobboldalához közel álló napilap; Nemzeti Újság: katolikus politikai napilap; Pesti Hírlap: nagy múltú liberális napilap; Új Nemzedék: a katolikus Központi Sajtóvállalat által kiadott jobboldali napilap; 8 Órai Újság: konzervatív-liberális napilap; Magyarország: a kormányzat félhivatalos lapja; Népszava: szociáldemokrata napilap; Magyar Nemzet: liberális demokrata napilap.

sakkozással, egy pedig fényképezéssel tölti el szabad idejét. Az utóbbiak tehát azok, akik a megvizsgált Kammer-gyári munkások közel ezernyi tömegéből szabad idejüket elsősorban önmaguk képzésére, műveltségük emelésére, szellemük erősítésére fordítják. Hangsúlyozzuk, hogy csak elsősorban, mert elég nagy azoknak is a száma, akik szabad idejük egy részét színvonalas, vagy csekélyebb értékű könyvek olvasására fordítják, és ekképpen ismereteik tárát értékesebb vagy silányabb elemekkel gyarapítják.

A 741 Kammer-gyári munkásból 306 olvas rendszeresen könyveket. A szakmunkások kivételével az egyes csoportoknak több mint a fele egyáltalán nem vesz kezébe könyvet, így a napszámosoknak a $^{2}/_{3}$-a. Vizsgálódásunk szempontjából az olvasott könyvek fajtái és minősége érdemelnek elsősorban figyelmet. Természetes, hogy legtöbben (126) a szépirodalom körébe eső munkákat olvassák rendszeresen. A történeti tárgyú könyveknek már kevesebb hívük van (22). A tudományos művekben is elmerülnek egyesek (16), mégpedig feltűnő az, hogy legtöbben a betanított női munkások köréből. Az iparággal foglalkozó szakirodalmat inkább szakmunkások (6) és néhány betanított férfimunkás (4) tanulmányozza. Az útleírásoknak is van egy-két hívük (9). A vallásos, az ismeretterjesztő könyveket ugyancsak olvassák egyesek. A politikai irodalmat csupán egy betanított munkás tanulmányozza. 26 munkás pedig nyíltan bevallja, hogy őt csak a könnyebb fajsúlyú irodalom, a füzetes regények érdeklik, míg 76 munkás mindenféle fajtájú könyvet olvas.

Vizsgálódásaink alapján tehát összefoglalhatjuk a Kammer-gyári munkások kulturális állapotáról, törekvéseiről alkotott képet. A gyár munkássága egészben véve - amint a többi textilgyáraké is - a munkásság kulturális szempontból hátramaradottabb rétegéhez tartozik. Egyrészt túlnyomó a tanulatlan munkások aránya, másrészt - ahogy korábban már megállapítottuk - a munkások nagy részben földműves származásúak, tehát a városi település kultúraterjesztő hatásaiban csak rövid ideje részesednek. Végül a munkások iskolai végzettsége a legtöbbnél a minimális mértéket is alig éri el.

E körülményekhez képest a Kammer-gyári munkásság műveltségi állapotát és művelődésre való törekvéseit kedvezően kell megítélnünk. Azokat, akik legfőbb szórakozásuknak az olvasást, a zenét, a sakkot választották, a Kammer-gyári munkásság ama részének tekinthetjük, akik öntudatosan művelik magukat. Azok pedig, akik szabad idejüknek egy részét újságok, folyóiratok, szépirodalmi és egyéb színvonalas könyvek olvasására fordítják, ha nem is öntudatosan, de az újságolvasással és szórakozásukkal párhuzamosan gyarapítják ismeretüket, és így is, bár nem tudatosan, de elérnek bizonyos szellemi színvonalat, ami feltétlenül a nagy tömeg fölé helyezi őket.

A Kammer-gyári munkásság gyáron kívüli életének képe nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg a munkások testi kultúrájáról, a sportról. Feltűnően kevés azoknak a száma, akik rendszeresen sportolnak. Majdnem háromszor annyian olvasnak valamilyen fajtájú könyvet, mint sportot űznek. A Kammer-gyári munkások soraiból csak 107-en edzik testüket rendszeresen. Ezek közül 80-an csak egyféle sportot űznek, 15-en kétfélét, és 12-en háromfélét. Legtöbbjük természetesen futballozik, de sok híve van az úszásnak is. A turisták is elég szép számmal vannak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a kedves szórakozások bevallásakor elég sokan voltak azok, akik a kirándulást, a sétát jelölték meg szíves időtöltésükül. Jelentős még az evezősök száma is.

A többi sportág, mint a birkózás, tenisz, atlétika, pingpong, alig néhány hívével rendelkeznek a Kammer-gyári sportolók.

Rézler Gyula: Egy magyar textilgyár munkástársadalma. Bp., 1943.
A részletek újraközölve: Magyar Munkásszociográfiák 1888-1945. Szerk.: Litván György. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1974. 383-405. p.

Fischer József: A budapesti munkáslakások szociológiája

1943

Az utóbbi 10 év alatt Budapest lakóinak száma kereken 160 ezerrel növekedett, a házasságkötések mintegy 20%-kal emelkedtek, s jelenleg évi 13 ezer körül járnak, ezzel szemben a lakásszaporulat évente átlag 4000.

Nos élünk és szaporodunk, a lakásviszonyok ehhez képest egyre romlanak. A legutóbbi hírek szerint a lakásigénylők száma Budapesten 40 ezer körül van. Ezt a számot mintegy hárommal kell megszoroznunk, hogy a lakásra szorulók lélekszámát elnyerjük. 120 ezer ember szeretne lakáshoz jutni!

Vessünk egy pillantást, hogyan laknak azok, akik nem igényelnek lakást, akiknek van lakásuk. Első vizsgálódásunkat a városközponthoz legközelebb eső helyen folytattuk, hogy ismételten rámutassunk arra, mindaz, amit nagy vonásokban Fővárosunknak nevezünk: felületes kép. A Rákóczi út, Nagykörút és kapcsolt részei ma már csak a gyakorlatban állnak meg, elméletileg tarthatatlanok. Ez a paradoxon az emberi jámborság és türelmetlenség, a boldogtalanság és öröm szerencsés párosodását mutatja.

Lónyay utca 42/a. és b. háromemeletes bérkaszárnya, épült 1897-ben. Három egymás mögötti udvarral, függőfolyosókról nyíló 1 és 2 szobás lakásokkal. Emeletenként az egyik utcai lakás 3 szobás, a másik 2 szobás, ezekhez készült fürdőszoba és WC, a többi lakás lakója külső árnyékszékre jár. Az utcai lakások tehát ún. komfortosak, a további lakásoknál a konyhán át jutunk a szobákba, minden szoba és konyha a sötét és levegőtlen, udvarokra nyílik. A harmadik udvar, melyre csak szobák nyílnak, 3 méter széles és a szomszéd ház tűzfala zárja le.

Az egyszobás lakásokat vizsgálva a következőket látjuk: a szoba 3,90 x 4,08 m, a konyha 2,00 x 4,00 m, összesen öten lakják. A családfő, foglalkozásra kőműves, a felesége, két kisgyermeke, továbbá az asszony öccse. A gyerekek közül a fiú 3 és féléves, a lány 8 hónapos. A havi lakbér 40 P.

Ma persze pozitív számokkal nem tudjuk kimutatni, hogy drágán laknak, csak a negatív lakás, az éppen csak hajlék mutatja. A lakbér kötött, évek óta változatlan, tehát valamikor nagyon sok volt, ha a ház és lakás avult voltát és a telek kiuzsorázott beépítését vesszük figyelembe.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az adómentesség lejártával, amikor egyúttal az ingatlan már amortizálódott is, nem mutatkozik hajlandóság az avult ház regenerálására vagy lebontására, sőt közel fél évszázad sem hoz változást a ház életében.

A Lónyay utca 38. számú földszintes házat 1881-ben bővítették és alakították át. Az átalakítás bizonyára abból állt, hogy az addig istállónak és kocsiszínnek használt épületrészekből szobakonyhás lakásokat készítettek. A ház udvarán lévő egyetlen vízvezeték és külső árnyékszék jelzi az emberiség fejlődését. Ez a ház legalább százéves.

A mintegy 100 év fejlődése a Lónyay utca 18/a és b. házon felmérhető. Ez a bérkaszárnya ún. polgári lakásokkal készült, összkomforttal. A lakások mind fel vannak szerelve lányszobával, fürdőszobával és WC-vel, előszobán át juthatunk az összes helyiségbe. Kétszobásnál kisebb lakás nincs, az utcaiak 4 szobásak. Azonban a szobák keskeny közre, ún. cour d'honneu-ra[54]

[54] Francia jelentése: díszudvar; az épület főtengelyére merőlegesen előreugró oldalszárnyak által közrefogott udvar.

nyílnak, melyben a légjárat nem a legkedvezőbb, a napfényről nem is beszélve. A konyha és lányszoba, ahol a háziasszony vagy a személyzet az egész napi munkáját végzi, úgyszólván az életét leéli, 2-2,5 méter széles, jobban mondva keskeny légudvarra nyílik; előttük, alattuk felettük, mindenütt függőfolyosó, a gang! A házépítésen a korszellem szociális mentalitása is lemérhető - ha csak nem azzal nyugtatgatjuk magunkat, hogy a szegényebb néposztályok igényei amúgy sem emelkednek a meglévő állapotaik fölé.

Az utóbbi évtized alatt a lakásépítkezés túlnyomóan a következő típusokra szorítkozott: garcon, szoba-konyhás, ugyanez hallal és esetleg lányszobával bővítve, továbbá kétszoba hallos és háromszoba hallos lakás. A három utóbbi nem a munkásosztály számára készült, a két első pedig a gyermektelen házaspárok, vagy legfeljebb az egész kiskorú gyermekkel bíró házaspárok számára - amennyiben a lakás fogalmát a szükséges nívón határozzuk meg. Azonban az újonnan épült kislakásoknak a bére is olyan magas, hogy az ugyancsak megfizethetetlen számukra. Maradnának még a közületek által termelt lakások, mint anyagilag elérhetőek, de ezeknek az építkezéseknek igen csekély a száma. Pl. 1930-ban mindössze 30 lakást épített a főváros, 1939-ben 780-at, 1940-ben 112-t. A közbeeső években is körülbelül hasonló mérvű lakásépítő tevékenységet folytatott a főváros. Az ún. szükséglakások nem számíthatók a szociális kislakás típusok közé.

Háromféle mód áll rendelkezésre a munkáslakás probléma megfelelő megoldására: 1. a közületi építkezések, 2. magánépítkezések, ide tartoznak a különböző társasház építkezések, 3. a kettő kombinációja útján.

A közületi építkezések lehetővé teszik a lakásnak mint közműnek való felfogását, s ez ideális megoldásra nyújthat módot. Ennek feltétele: ideális közszellem és tisztviselő mentalitás.

A magánépítkezések kizárólag a megfelelő haszonkulcs elérését tartják szem előtt. A társasház és szövetkezeti építkezések elszaporodása a kollektív együttműködés lehetőségét mutatja, a telekcsoportok közös beépítésének egyszerű keresztül vitelére adnak példát.

A közületi és magánépítkezési mód kombinálható, amennyiben a magánépítkezések számára a közület a fontos feltételek biztosítása ellenében, rekompenzációt nyújt. Ez utóbbi kétségtelenül ösztönző hatással volt az építkezésekre, pl. ún. nagyadó-mentes körzetek kijelölése. A munkáslakásépítkezést azonban nem segítette elő az a változata, melynél a lakbért maximálták, mert lényegesen nagyobb haszon volt elérhető - biztosabb haszon - a nagyobb igényű és nagyobb bérű lakásoknál.

A gazdasági feltételeknek párosulni kell a műszaki feltételekkel, hogy az igényes munkáslakások építése a szükséges mértékben történjék. Az elmúlt 15 éven a műszaki hatóságok is felismerték a városcentrumok tarthatatlan voltát, azonban a magántulajdonban lévő telekparcelladzsungel, mint legyőzhetetlen akadály állta a kezdeményezések útját. Kétségtelen, hogy a telektömb-szegély beépítés megállapítása[55] már erős belenyúlás volt a magántulajdonba. Az addig lehetséges 80%-os telekbeépítések egyszerre a felére csökkentek. Ezzel egyúttal megszűnt a város belterületén az olcsóbb kislakások építése, mert a telkeket az igényesebb, illetve tehetősebb lakók számára kívánták az építtetők hasznosítani. Ez a rendszer bizonyos lakás hierarchiára vezetett, a munkásság fokozatosan kiszorult a városból, illetve kiszolgáltatottságában, a teljesen elavult lakásokat lakja, s így akarva nem akarva, azoknak további fennmaradását állandósítja.

[55] A tömbszegély - más néven keretes - beépítési módot az addig szokásos körülépített udvaros építési mód helyett a harmincas évektől alkalmazták széles körben. Az 1940. évi Építésügyi Szabályzat tette általános érvényű előírássá.

A telektömb szegély beépítés rögzítésével, mint némi rekompenzációt nyújtották a nagyobb beépítési mélységet, ami kitermelte a hallos lakás típust. A hall nem nevezhető értéktelen területnek, amennyiben a szükséges számú közvetlenül világított helyiség rendelkezésre áll. A sokszobás munkáslakás tervezésénél azonban csakis mint holt terület szerepel.

Új rendszerű telekbeépítés megállapítása szükséges, tekintet nélkül a jelenlegi parcellákra, hogy új beépítés és épületméretek lehetővé tegyék új lakás-típusok létesítését. [...]

Tér és Forma, 1943. 9. szám 137-139. p.

Szécsi János: A pesti nyomorgyűrű

1938 december

A szükséglakás-telepen[56], a budapesti nyomor koncentrált táboraiban a nyomor mint önálló lényeg van jelen a lelkekben, a mozdulatokban és a levegőben ugyanúgy, mint a villamosság vagy a rádióhullám. Kiforgatja az embert önmagából, és a megviselt idegű emberekre úgy hat, mint némelyekre a holdtölte: kötekedők, idegesek, nyugtalanok, nevetséges dolgokért marják egymást, megbillen a lelkiismeret és a becsület fogalma; ez a tömény nyomor úgy pusztít, mint a legveszélyesebb harcigáz: láthatatlanul és nyomtalanul. Belülről marja fel az embert, soha nem gyógyuló sebekkel, akármilyen hamar kiragadják a sebesültet a fertőzött övből.

Ennek a nyomornak kialakításában igen nagy szerepe van a lakástelepnek. A korhadt deszkákból tákolt, kellemetlen szagot árasztó barakksorok között húzódnak az alig kövezett sikátorok, amelyekben szabadon folyik a szobákból kilöttyentett moslék, a szennyes esővíz és fekete hólé. A szükségszoba voltaképpen nyomortanya: fülledt, szinte tapinthatóan piszkos levegőjű, Gorkij legsötétebb helyrajzaira emlékeztető odú. A „főterekről" nézve a telep az idegen szemlélőt keleti fogolytáborra vagy lepratelepre emlékezteti. Ez a táj és talaj felszálló marógázaival elroncsol mindenkit, akit megdönthetetlennek hitt gazdasági törvényszerűségek egyszer a szükséglakás-telepre kényszerítenek.

Ez az állandó szín, amelyen a szereplők rendszeres időközökben felváltják egymást, azután ismét meghatározott idő múlva visszatérnek. A lakók nagy része, több mint 70%-a körülbelül öt évet tölt a szükséglakás-telepen. Ha fel akarjuk rajzolni a szükséglakó életét a szükséglakáshoz való viszonya szerint, hullámmozgás-táblázatot kapunk, melyben szélső értékek következnek szabályos egymásutánban. Az 1937. évi lakók zöme például 1932-től kezdve érkezett a szükséglakás-telepre; ezek egy része most vagy állást talált, vagy más okból távozik a telepről. Bizonyos idő múlva azonban, egy láthatatlan falon szinte interferálódva, megkezdi a hullámmozgást visszafelé a szükséglakás-telepre, amint elveszíti az állását, vagy felemelik néhány pengővel a lakbérét.

A Zita-szükséglakástelep 1937-38. évi lakóinak összetételét az ottlakás tartama szerint az alábbi statisztika mutatja:

								Ott lakik								
1921	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37
								óta:								
1	5	1	23	46	16	12	7	22	14	23	57	52	79	35	31	25
								család.								

Ezeket az adatokat 1937 augusztus-szeptember-októberben vettük fel a Zita szükséglakás-telepen és a Kiserdőn,[57] kérdőíves felvétel formájában. A felvételnél a lakók 15-18%-át

[56] A legnépesebb szükséglakás-telepek az I. világháború utáni években, eredetileg főként az elcsatolt területekről menekültek elhelyezése céljából létesültek. A legjelentősebb állandósult barakktelepek: Mária Valéria (IX. Üllői út - Gyáli út - Ecseri út), Auguszta (X. Pongrác út), a Lenke úti, a Sashalmi és a Zita (IX. Gyáli út - Hungária krt.) (ma: Könyves Kálmán krt.) telepek.

[57] Az I. világháború után a ferencvárosi kiserdő kivágásával, annak helyén engedély nélkül összetákolt bódékból keletkezett nyomortelep.

szándékosan elhagytuk, mert az így nyert számok, az állandó szükséglakosság adatait jobban megközelítik, mert a folyton változó és szinte havonta cserélődő 15% adatai nem zavarnak. A nyert számok megközelítő értékűek, a valódi értékektől 3-4%-os eltérést mutatnak, részben a bevallott adatok valótlansága, részben a felvétel technikai nehézségei miatt. Az állandó kilakoltatások és elköltözések ellenére a lakók száma évről évre lassan növekszik. Így Budapest tíznél több szükséglakás-telepén tíz-tizenöt év alatt Budapest proletárjainak igen nagy része áramlik keresztül - magával hurcolva a nyomorgyűrű minden részébe a szükséglakástelep mesterien kitermelt nihil-szellemét. Az egyszer már meghengerelt és összeroppant ember nem marad meg a telepen, hanem tört gerinccel kimegy a többi közé, s helyébe jönnek az új, egészségesnek mondható áldozatok.

A telep a külső nyomorgók világától társadalmilag teljesen el van zárva; lakói éveken keresztül csak egymással, sőt közvetlen szomszédaikkal érintkeznek. A telepen összesűrített elkeseredés, nyomor, elgázolt élet sehol sem tud levezetődni, feloldódni, enyhülni. A környezet is a telep hatása alatt áll: a nyomorgyűrű szomszédos részeinek a telep szállítja a gondolkozásmódot és a sivár nyomor hangulatát. Bár a külső szemlélő szemében egészen mindegy, hogy az ember hol nyomorog: a szükséglakástelepen vagy a bérház munkásszobájában, őket a nyomorban is mély osztályszakadék választja el egymástól. A falusi paraszt nézi azzal a megvetéssel a bérest, az uradalmi cselédet, mellyel a nyomorgyűrű „független" nyomorgója tekint a lakástelep lakójára. Gondolkozásában azonban mégis hatásuk alatt áll ott, ahol szükségtelep van a közelben. Ez a ráhatás végelemzésben nem a nyomorgyűrű többi részére végzetes hatású, hanem elsősorban magára a szükséglakás-telepre. Ezzel elzárul az utolsó útja a külvilág felé, amelyen keresztül valami újat, vigasztalóbbat kaphatott volna. Napirenden vannak a verekedések és kétségbeesett viaskodások a szomszédos családok között, a legcsekélyebb apróságokért. Becsület és jó érzés fogalmai teljesen elmosódnak. A társadalmi egyesületek embereit, általában minden köztük mozgó magasabb osztálybelit pénzeszsáknak tekintenek, akit a lehető leggyorsabban meg kell vágni. Hihetetlen rágalmak, szidalmak árasztanak el mindenkit, aki először teszi be a lábát közéjük; vallás és haza is csak gazdasági kérdés. Annak az egyesületnek, mozgalomnak a tagjai, amely legtöbbet ad a karácsonyi kiosztáson.

Ez ugyan nem jellegzetes a szükséglakás-telepre, mert a nyomorgyűrű többi pontján is csak így van, csakhogy összehasonlíthatatlanul kisebb mértékben. Megzsarolnak mindenkit, aki jó szándékkal és gyanútlanul megy közéjük, és mentől inkább akar segíteni rajtuk, annál nagyobb ellenséget látnak benne. Csodálkozni viszont ezen nem lehet; nem ők tehetnek róla. Aki valaha fél napot eltöltött szükséglakás-telepen, tudja, hogy nem alkalmas terep erkölcsi lények kialakulására.

A politikai mozgalmak irányítói nem fáradnak ilyenekkel, a hitbuzgalmi megmozdulások vezetői pedig némelyik esetben kevés érzékkel rendelkeznek az ilyen tájtörténeti okokban gyökeredző erkölcsi hiányosságokkal szemben - hiszen ezt szemtől szembe nem nagyon mutogatják. Így alakul ki az a sajátos kép, amelyet a szükséglakás-telep vallási és politikai élete ad. Majdnem minden párt és világnézet képviselői ott vannak a lakástelepeken, és valamennyinek a vezetői meggyőződéssel vallhatják, hogy pártjuk a telepen jó talajra talált. Mindenféle világnézetet hajlandók itt követni - addig, amíg ez a világnézet megfelelő számú ajándékkiosztással párosul. Legtöbb helyen felszínes a vallási élet is.

A felismerhetetlenségig ellapított lelkű emberek - a régi énjükre pár évi ott-lakás után maguk sem ismernének rá -, még apostolok ajkairól sem tudnák talán lelkükbe fogadni az egyház erkölcsi tételeit. Sajnos, a rengeteg rájuk pazarolt energia ellenében csak látszatvallásosság születik meg legtöbb helyen.

Szinte minden lakástelepen találkozunk a társadalmi egyesületek vagy jótékonysági szövetkezetek megbízottaival. Tárgyi tudásuk és okosan felhasznált tapasztalatuk nincsen, a lakosok lélektanához alig értenek; munkájuk így csak a felszínen mozog, és nem több annál, amit év végi jelentések így szövegeznek: „igen szép munkát végeztek". Megszállnak egy-egy telepet, gazdag ajándékokkal tábort gyűjtenek maguk köré, és akadályai sokszor évtizedeken keresztül a rendszeres és nemzeti értékű munkának. Kezükön évenként nagy pénzösszegek folynak el jelentéktelen dolgokra; ha rendszert is tartanának a jószívűség közben, ezekkel az évi összegekkel tizenöt esztendő alatt szinte egy egész telepnyi embert lehetett volna az emberi élet útján megindítani.

Vallási megoszlás a Zita-telepen: római katolikus 323, görög-katolikus 24, protestáns 92, izraelita 12, ismeretlen vallású 7 család.

A Kiserdő statisztikája érdekesebb abból a szempontból, hogy itt már a szektások hozzávetőleges aránya is kiderül.

A Kiserdő vallási adatai: katolikus 289, protestáns 78, baptista 1, pünkösdista 50 család.

A vallással kapcsolatban érdekes a családi állapotok statisztikája is.

A Zita-telepen egyházi házasság 238, polgári házasság 126, elvált 40, özvegy 84, közös háztartás 22, törvénytelen gyerek 26.

Miután a statisztika sokszor ellenőrizhetetlen bevallás alapján készült, az olyan adatoknál, mint például a törvénytelen gyerekek, a kereset bevallása, az igazság kissé elferdül. A polgári házasságok és a törvénytelen gyerekek száma például nagyobb, mint a fenti számlálás eredménye mutatja.

A nagyjában felvázolt belső rajzot kiegészítik a külső élet adatai. Korcsoportok szerint nem találunk nagy aránytalanságokat. A telepre rendszerint gyermekes, családos munkásokat vesznek fel, tehát az alsó határ erősen zárt.

A Zita-telep lakói korcsoportok szerint: 20-30-ig 30, 30-40-ig 114, 40-50-ig 132, 50-60-ig 89, 60-70-ig 43, 70-80-ig 30 családfenntartó.

A keresők zöme tehát 30 és 60 év közé esik. Az öregek számát a munkaképtelen közsegélyesek növelik aránytalanul, míg a 20-30 évesek számát a fiatal munkások apasztják, akik amint csak tehetik, elmennek a telepről.

Kereset szerint a következőképpen oszlanak meg: 3 pengő heti keresete van 14, 4 pengő 20, 5 pengő 19, 6 pengő 12, 7 pengő 5, 8 pengő 10, 10 pengő 15, 12 pengő 12, 15 pengő 8, 16-20 pengő 10, 21-25 pengő 4, 20-30 pengő 2 családfenntartónak.

Közel száz család, a megszámláltak több mint húsz százaléka nem éri el a havi 35 pengőt. Megint meg kell jegyeznünk, hogy a bevallások nem egészen pontosak; sokszor kisebb jövedelmet vallanak be, mert azt hiszik, hogy így előnyökhöz jutnak.

Havi keresete van: 2-5 pengőig 11, 5-10 pengőig 20, 10-15 pengőig 12, 15-20 pengőig 14, 20-25 pengőig 9, 25-30 pengőig 1, 30-35 pengőig 3, 35-40 pengőig 5, 40-45 pengőig 1, 66-70 pengőig 1, 70-90 pengőig 2, 120 pengőig 2 családfenntartónak.

Aránylag kevés családnak van a családfenntartón kívül kereső tagja. A családfenntartón kívül keres: feleség 15, fiú 11, leány 15 családban.

Kereset nélkül áll 128 család.

Foglalkozás szerint a következőképpen oszlanak meg a családfenntartók: munkaképtelenek 45, segédmunkás 90, kőműves 9, asztalos 6, szabó 8, takarítónő, mosónő 12, festő, mázoló 9,

volt tisztviselő 11, kintornás 2, zenész 8, fodrász 8, bádogos, cserepes 3, lakatos, szerelő 12, kőfaragó 1, ács 2, műszerész 3, szűcs 2, hordár 1, ápolónő 1, egyéb 33.

Ez a pár szám is mutatja, hogy valami keresettel csak az ipari munkások rendelkeznek. A más foglalkozásúak, például az itt felsorolt asztalosok, szabók, lakatosok, szinte kivétel nélkül munka nélkül vannak.

Ezek a külső és egyéni életkörülmények meghatározzák a szükséglakástelepek lélektani képét. Ez a kép a közös szenvedések következtében eléggé egyforma. Éppen ezért érdekes, hogy a telepen lakó emigráns orosz családok (11 család) teljesen elütnek a környezettől; rajtuk a méreg, úgy látszik, nem fog, bár aránytalanul nagyobb szenvedéseken mentek keresztül, mint szomszédaik, hiszen majdnem valamennyi volt gárdatiszt. A nyomor és a nyomasztó szükséglakás-pszichózis bennük legfeljebb a honvágyat kelti fel rendkívüli erővel. A lelki méltóságot, az embert nem tudta belőlük semmi kiölni.

A kérdőlapon szerepelt egy rovat, amelyben mindenki saját kezével írta be, mi a legsürgősebb kívánsága.

Pénzt kér 92, lakást kér 11, ágyneműt kér 85, ruhát kér 185, mást kér 11, egyebet kér 33, semmit sem kér 36.

Szerepelnek azonban ilyen kérelmek is: két szem; két láb; nyugodt öregkor; az oroszoknál pedig ilyenek: a régi hazám. Az a volt orosz tiszt, aki ezt írta, néhány nap múlva öngyilkos lett.

A telepen, ahol a felnőttek világa ilyen, a gyerekektől sem várhatunk sokat.

A statisztika szerint a telepi gyerekek száma meghaladja jóval a hétszázat.

A megszámlált családoknál nem volt gyermek 120, 1 gyermek van 93, 2 gyermek van 96, 3 gyermek van 55, 5 gyermek van 18, 4 gyermek van 31, 6 gyermek van 1, 7 gyermek van 2, 8 gyermek van 1 családban.

A szükséglakás-telepen a gyermekek arányszáma feltűnően nagy; az általános gyakorlat szerint ugyanis csak több gyermekes családokat vesznek fel. Ez az intézkedés tökéletesen helyes és igazságos. Az adott helyzetben másként nem lehet intézkedni. Azonban a nyomorgyűrűben minden a sakkjátszma sakk-mattja szerint áll már: sehova sem lehet lépni. És ha mégis lépnek - a lépés rossz. Itt is így van: ez az intézkedés jó és szociális; de a sok száz gyerek az elkerített, önmagába zárt proletárfőiskolán minden porcikájában átitatódik a szükséglakás-pszichózissal. Tízéves korukban a közösség számára már elrontott emberek. Sohasem látják gyakorolni a legelemibb erkölcsi elveket - az otthon rontja őket legjobban; lehet, hogy hallják az intő szavakat az iskolában, a templomban. De a gyerek egyszerűen nem érti az értelmüket, mert saját közvetlen környezetében még sohasem látott erkölcsi cselekedetet. Ezért ebben a sűrített nyomorban élő gyereknek istenről, vallásról beszélni, hogy ne lopj, ne hazudj, szüleidet tiszteld, hogy haza, magyarság van - ugyanannyi, mint a született vaktól követelni: értse meg a szín fogalmát.

A teoretikus nemzetnevelőknek sokat beszélhetnének a szükségtelepi ifjúság vezetői. Hogyan dobálják nyolc-tízéves gyerekek kővel azokat az egyetemistákat, akik kint dolgoznak közöttük, hogyan ostromolják meg szabályosan azokat a gyerekeket, akik mégis beadják a derekukat, milyen öntudatos, azaz öntudatosan öntudatlan proletár minden második elemista itt. Szükséglakás-telepeinken tízezer gyerek él.

A gyerek: kínzó kérdése az egész nyomorgyűrűnek. Az egész életünk értelme, húsz év múlva katonáink, munkásaink, kereskedőink, megszámlálhatatlanul mennek tönkre. Ha másért nem,

magában azért kellene megszüntetni a szükséglakás-telepeket, mert azt a húsz-huszonötezer gyereket, akik pár év alatt belekerülnek, egytől egyig, kivétel nélkül tönkreteszik. A nyomorgyűrű többi részén még túl lehet élni valahogyan lelki pusztulás nélkül a válságot. A szükségtelepen nincs kivétel.

Proletár pedagógiánk nincs. Szervezetünk, mozgalmunk a proletárgyerekek nevelésére, környezetéből való kiszakítására nincs. Képzett vezetőink ilyen munkára nincsenek. Kinek jut eszébe a proletárgyerekekkel törődni? A szociális segítés nem a kórházi ágyon és az ingyen gyógyszernél, hanem az egészséges gyerek lelki és testi védelmén kezdődik.

A közvélemény sajnálatosan keveset tud a szükséglakás-telepekről. Talán ez is oka annak, hogy évtizedek óta csak rosszabbodó életviszonyaiban érdemes változás alig történik. Az embert, a szenvedő felet, a szükséglakót a szakmunkák is kevés érdeklődéssel kísérik. Pedig ez huszonnégyezer ember, és majdnem felerészben gyerekember sorsát jelenti.

A szükséglakás-telep a maga elzártságában a felfokozott nyomor élésére kényszeríti lakóit; erkölcsileg és lelkileg még a nyomorgyűrűben is ördögszigetet jelent: lakói erkölcsi ámok-futókká válnak. S amíg a nyomorgyűrű s a szükséglakás-telep tömege csak statisztikai, igazgatási és karitatív probléma, lényegbevágó segítésről nem lehet szó.

Az Ország Útja, 1938 december. Újraközölve: Gondos Ernő: A valóság vonzásában. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1963. I. kötet. 309-316. p.

A Székesfőváros Társadalompolitikai Ügyosztályának 1940. évi jelentéséből

[...] A főváros szociális helyzetét a vidéki ínségesek állandó beözönlése is megnehezíti. A statisztikai adatokból is kitűnik, hogy a legínségesebb falusi rétegnek: a törpebirtokos népességnek körében sokkal kisebb a fiatal munkaképes korosztályhoz tartozó férfiak aránya, mint az országos átlagban vagy az egész mezőgazdasági népesség átlagában. Ezt az értékes munkabíró réteget az ínség elűzi a falvakból, és a városokba, elsősorban a fővárosba tereli, ahol vagy sikerül munkához jutnia és ezzel egy régen megtelepedett városi napszámost kiszorít helyéből, vagy belekerül a városi munkanélküliek sorába. Ez egyik oka annak, hogy a főváros hatóságának még mindig gondot okoz a munkanélküliség. Reméljük, hogy az Országos Nép- és Családvédelmi Alap[58] működése ebben a vonatkozásban is éreztetni fogja hatását addig is, míg az előbb említett szociálpolitikai intézkedések megtörténnek.

Azonban mindezek a nehézségek nem akadályozhatják meg a székesfőváros hatóságát abban, hogy az ínségenyhítésnek nevezett segélyezési rendszert megszüntesse és áttérjen a szociálpolitikai eszközökkel dolgozó rendszeres családvédelemre. Ez egyébként a kormányzat álláspontja is, amint azt az Országos Nép- és Családvédelmi Alap célkitűzései bizonyítják.

Az ínségenyhítés már 1940-ben sem volt az a »nyomorenyhítő akció«, amely régebben minden munkaképesnek és munkaképtelennek, gyermeknek és felnőttnek egyformán, ellenszolgáltatás nélkül osztogatta a segélyeket. Az ínségjárulék bevételnek[59] csak egy kisebb részét fordította a főváros a felnőtt ínségesek támogatására és azt is elsősorban az ínségesek foglalkoztatására szervezett szükségmunkákra. Viszont tekintélyes összegeket használt fel az ínséges anyák, csecsemők és kisdedek támogatására, amit valóban nem nevezhetünk értéktelen segélyezésnek, mint ahogy a szociálpolitikával határos tevékenységnek kell tekintenünk mindazt a segítséget, amelyet a gyermeken keresztül nyújt a főváros nemcsak a munkanélküli, de igen sok esetben a csekély keresettel rendelkező munkáscsaládoknak is, hogy támogassa őket gyermekeik megfelelő ellátásában és gondozásában.

A főváros szociális szervezetének lesz feladata, hogy a szakszerű gondozómunka közben megismert család többé-kevésbé súlyos szociális helyzetének okait feltárja és a rendelkezésére álló eszközökkel, továbbá a különböző, szociális és egészségvédelmi intézmények igénybevételével ezeket az okokat kiküszöbölje és a családot talpraállítsa úgy, hogy az mind erkölcsi, mind gazdasági vonatkozásban egészséges közösség lehessen.

A szegények ellátásának és az ínségesek támogatásának központi irányítását a *társadalompolitikai ügyosztály*[60] végzi. Hatáskörébe tartozik a munkaképes ínségesek és a munkaképtelen szegények segélyezésével kapcsolatos összes teendők, ennek keretében a kerületi elöljárók útján gyakorolt pénzbeli és természetbeni segélyezés irányítása és ellenőrzése, a természetbeni segélyezési tevékenység megszervezése és lebonyolítása.

---

[58] Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (közleletű nevén ONCSA) az 1940:XXI-II. tc. alapján létesült. Segélyezési tevékenysége négy- és többgyermekes családokra terjedt ki. Lakásépítési akciója keretében országosan kb. 12 ezer lakás építését támogatta kamatmentes kölcsönnel.

[59] A főváros a jövedelemadó, a kereseti adó és a társulati adó pótlékaként szedte az ínségakciók fenntartására.

[60] 1940 decemberéig közjótékonysági és szociálpolitikai ügyosztály néven működött.

A kerületi elöljárók Népjóléti Osztályainak tevékenysége

Abban a kérdésben, hogy valaki közsegélyre szorul-e vagy sem és hogy a segélyezés adott esetben milyen módon és mértékben történjék, a m. kir. kormány 6000/1931. M. E. sz. rendelete szerint elsőfokon a segélyt kérő fél lakása szerint illetékes *kerületi elöljáró dönt*. Ennek természetes folyománya az, hogy maga a segélynyújtás és a segélyezettek nyilvántartása is a kerületi elöljárók hatáskörébe tartozik, akik ezen feladataikat *a népjóléti osztályaik útján látják el*.

Minden közigazgatási kerület szegénygondozási szempontból körzetekre oszlik. Ezek száma a főváros területén: 40. Minden körzetet egy-egy szakképzett szociális gondozónő vezet, aki a helyszínen végzett környezettanulmány alapján tesz előterjesztést a segélytkérő család gondozásának módjára és mérvére. A népjóléti osztályok hetenkint két-háromszor fogadónapot tartanak, amikor a megjelentek kérelmeiket vagy panaszaikat előadhatják. Minden körzetvezetőnek egy népjóléti hivatalnok segít a belső ügyviteli munkák intézésében. A családok havonkint ismétlődő látogatása a népjóléti osztályokra beosztott népjóléti hivatalnokok feladata.

Az egyes szociális szervezetek párhuzamos működésének a következménye, hogy ugyanazt a családot a főváros hatósága részéről a kerületi szociális gondozón és a népjóléti hivatalnokon kívül az anya- és csecsemővédőnő, az iskolanővér, az iskolai gondozónővér, esetleg a tüdőbeteggondozó intézet gondozónővére is látogatja.

Miután a szociális munkaterületeknek a társadalompolitikai ügyosztály keretében való egyesítése megtörtént, megvalósulhat *a beható és egységesített családgondozás*, ami azt jelenti, hogy a jövőben egy-egy hivatásos szociális gondozónő ugyan kevesebb családot látogat mint eddig, *de a gondozott családokkal minden szempontból csak egy gondozó foglalkozik*. Azt, hogy a családot melyik szervezet gondozónője látogassa, az a körülmény fogja meghatározni, hogy a családtagok közül kire kell a gondozás súlypontját helyezni. Pl. ha a családban csecsemő van, vagy hat éven aluli gyermek, akkor csak az anya-, csecsemő- és kisdedvédelmi szervezet védőnője, ha a gyermekek iskolaköteles korban vannak, az iskolanővér - és így tovább - fogja a családot látogatni és minden gondozási ügyét intézni. Ez a módszer biztosítja egy-egy család összes, egymással rendszerint összefüggő problémáinak áttekintését és minden esetben legcélszerűbb nevelő és gondozó módszerek és eszközök alkalmazását. Csak mint példát említjük, hogy a család ínséges helyzetének lehet más oka is, mint a munkanélküliség és a munkanélküliségnek lehet más oka is, mint a munkaalkalom hiánya. Ezeknek az okoknak felkutatása és felismerése, megszüntetése vagy megelőzése csak szakszerű gondozással oldható meg. A családgondozás ilyen átszervezése annál inkább szükséges, mert - ismételten hangsúlyozzuk - *a főváros a jövőben az ínséges családokat nem segélyezni, hanem talpraállítani és megélhetésében megerősíteni akarja, hogy a nemzettest egészséges sejtjei lehessenek.*

A család gondozásának és támogatásának módját és mértékét a szociális gondozó a családlátogatások és családdal történt megbeszélések alapján fogja megállapítani és intézni. Ez a rendszer természetesen feleslegessé teszi a népjóléti osztályokon a felek megjelenését. A szükséges segélyeket a gondozottak a népjóléti osztály útján minden esetben postán fogják kézhez kapni.

A közigazgatási gyakorlatban és így az ínségesek és munkaképtelenek támogatásánál is a leghatározottabban érvényesül az az elvi álláspont, amely a szegénység okainak figyelembevételével megkülönbözteti a szegény és az ínséges fogalmát és mindkettővel szemben másmás feladatokat állapít meg. Ezt a megkülönböztetést a szegények ellátását biztosító előbb idézett kormányrendelet és a 172.000/1936. B. M. sz. belügyminiszteri rendelet is kifejezésre

juttatja. Az 143.189/1940-IX. sz. polgármesteri rendelet, amely a szegényellátás költségeinek fedezésével kapcsolatos eljárást a vonatkozott törvényes rendelkezések és kialakult joggyakorlat ismertetése kapcsán újból szabályozta a »szegény« fogalmát így határozza meg: »e rendelet szempontjából szegény az, akinek vagyona vagy jövedelme nincs és a létfenntartásához szükséges eszközöket munkaképtelensége következtében megszerezni nem tudja, s ezáltal a hatóság támogatására szorul.« A közsegély nélkül megélni nem tudó szegényeket az a község (város) segélyezi (látja el), amelynek területén azok a segélyezés szükségességének beálltakor tartózkodnak (Tartózkodási hely.) A tartózkodási hely a segélyezett lakóhelyétől kiadásainak megtérítését követelheti, ha ezeknek összege a 20 pengőt meghaladja. A szegényellátással felmerülő szükségletek fedezetét a községi (városi) költségvetésben kell előirányozni. (6000/1931. M. E. sz. kormányrendelet IV. fejezet, 17. §.) [...]

Az önfenntartási képességgel nem rendelkező és ezért a hatóság ellátására utalt munkaképtelen szegényeken kívül *nem ellátni, hanem támogatni kell* az önfenntartási képességgel ugyan rendelkező, de annak gyakorlásában korlátozott *munkaképes ínségest*. A már említett 172.000. 1936. B. M. sz. belügyminiszteri rendelet szerint (II. fejezet, 8. §. 2 bekezdés) a község (a város) a lehetőség keretei között gondoskodik arról is, hogy a munkaképes munkanélküli ínségesek az ínségenyhítő tevékenység keretében megfelelő munkához jussanak. Ugyanezen rendelet 15. §-a alapján a munkaképes ínségesek hatósági támogatásban munkaszolgáltatás ellenében részesíthetők. Az ínséges támogatásának költségeit a kormányzat részéről az 1922. évi I. tc. alapján évenkint engedélyezett állandó jellegű bevétel, a közönség ínségjáruléka fedezi.

A kerületi elöljárók népjóléti osztályai az általuk támogatott szegényekről és ínségesekről *folyamatos nyilvántartást vezetnek*. Mind a 14 közigazgatási kerület nyilvántartását a Központi Szegénynyilvántartó és Inségmunkáselosztó Hivatal (IV. Gerlóczy utca 11. II. em.) összegezi és ellenőrzi. A hivatal munkaköréhez tartozik többek között az összes Budapest területén segélyezett család nyilvántartása; a nyilvántartás legfontosabb adatainak feldolgozása és havonként kimutatás készítése a nyilvántartottak család- és lélekszámáról, kor, foglalkozás és segélyezési csoportok szerinti megoszlásáról; a szükségmunkásoknak a munkahelyekre való beosztása, a bérfizetési jegyzékek ellenőrzése és adataik feldolgozása; a teljes értékű munkaképes segélyezettek állandó fizetett munkára való kihelyezése.

A fővárosi népgondozás keretében segélyezett munkaképtelen szegények és munkaképes ínségesek száma 1940-ben a következőképpen alakult:

A nyilvántartottak száma					A nyilvántartottak közül munkaképtelen		
hónap	férfi	nő	15 éven aluli gyermek	összesen	férfi	nő	összesen
I.	19.765	28.750	21.647	70.161	4.002	8.509	12.511
II.	19.770	28.821	21.693	70.284	4.003	8.513	12.516
III.	19.739	28.697	21.854	72.190	3.954	8.428	12.386
IV.	19.190	28.132	21.408	68.730	3.932	8.420	12.332
V.	17.594	25.631	20.846	64.071	2.885	6.624	9.509
VI.	18.125	26.798	20.553	65.476	3.893	8.289	12.182
VII.	17.556	26.314	20.423	64.293	3.833	8.301	12.134
VIII.	17.417	26.224	20.479	64.120	3.798	8.151	11.949

IX.	17.511	26.534	20.937	64.982	3.790	8.190	11.980
X.	17.705	26.787	21.441	65.933	3.779	8.213	11.992
XI.	17.980	27.071	21.633	66.684	3.787	8.188	11.975
XII.	18.804	28.067	22.255	69.126	3.838	8.254	12.092

[...]

Szükségmunkák

A szükségmunkások napi 8 órai munkaidő mellett havonta 12 napon át dolgoztak 36 filléres órabérért. 1940. március 18-ától 1940. december 21-ig a szükségmunkák keretében teljesített munkanapok száma 190.311, a munkaórák száma pedig 1.523.239 volt. A kifizetett munkabér összege 558.107,91 pengő.

A szükségmunkákat a polgármesteri II. (út és csatornaépítési) és a polgármesteri III. (városrendezési és magánépítési) ügyosztály, a kerületi elöljárók mérnöki osztályai, a székesfővárosi kertészet és a kórházak gondnoki hivatalai irányították. A szükségmunkák keretében végzett munkák a következők voltak: nehezebb földmunkák, telekegyengetések, útalapozások, a hegyek vizeinek levezetése, az Ördögárok, az Aranyhegyi- és Rákospatak szabályozása, kislakásépítkezés, kertészeti munkák stb. Az előző évhez viszonyítva a rendkívüli fegyvergyakorlat 45%-kal csökkentette a foglalkoztatott szükségmunkások és a teljesített munkaórák számát.

A szükségmunkákkal kapcsolatban szerzett tapasztalatok ma már igazolják, hogy ha a családfőnek a rendes munkapiacon való elhelyezkedése valamely okból akadályba ütközik, akkor addig, míg ez az ok fennáll, munkával kell őt segíteni és annyi keresethez juttatni, hogy családjának elsőrendű életszükségleteit kielégíthesse. A szükségmunkákat ennek a felfogásnak megfelelően át kell szervezni. Az átszervezésnél úgy a közösség, mint az ínséges család szociális érdekeit szem előtt tartva két szempontnak kell érvényesülnie: *a)* a szükségmunkák keretében csak valóban értéktermelő munkát szabad végeztetni, *b)* az ínséges családfőt annyi ideig kell foglalkoztatni és olyan munkabérért, hogy munkanélkülisége a családi közösség fennmaradását és létalapjait ne veszélyeztesse.

1940-ben a Központi Szegénynyilvántartó és Inségmunkás Elosztó Hivatal feladatai közé tartozott az is, hogy teljes munkaképességű ínségeseket lehetőleg szakképzettségüknek megfelelő rendes fizetett munkára is kiküldjön, vagy állandóbb jellegű napszámos munkákhoz juttasson. A hivatalnak a következő munkahelyeken sikerült munkanélkülieket elhelyeznie: az Aszódi-Füleki úti kislakásépítkezésnél, a székesfőváros gázgyárainál és a II. ügyosztályhoz tartozó árvízvédelmi telepen. A munkához juttatott ínségesek létszáma és foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt: ács 28, asztalos 1, bádogos és szerelő 2, állványozó 4, cipész 9, famegmunkáló gépmunkás 1, gyárimunkás 34, kályhás 2, kocsifényező 1, kőműves 26, mázoló 6, napszámos 363, értelmiségi 2, összesen 878.

Ínségesek székesfővárosi hatósági foglalkoztatója

A székesfőváros a m. kir. népjóléti és munkaügyi minisztérium leiratára 1924-ben a hatósági ínségenyhítés keretében nyújtandó munkaalkalmak megszervezésére felállította az ínségesek Székesfővárosi Hatósági Foglalkoztatóját (IX., Markusovszky utca 2. sz.) Ez az intézmény

elsősorban asszonyoknak, otthon, a házkörüli munka mellett elvégezhető fehér- és ruházati cikkek varrásával, 1933 óta férfiaknak favágási munkával és 1940. január 1-től fehérneműmosással nyújt munkaalkalmakat. A Hatósági Foglalkoztató útján *munkát csak az kaphat, aki a kerületi elöljáró népjóléti osztályán nyilvántartott ínséges*. 1940-ben 283 személyt foglalkoztatott varrással, 160 személyt favágással és 161 személyt mosással. Ezek közül a foglalkoztató telepén 346 személy dolgozott és otthon 258 személy.

A munkabérek darabszámra vannak megállapítva és így a foglalkoztatott ínséges keresete szorgalmától függ. Heti kereset jobb munkásoknál 20-24 pengő, közepes munkásoknál 15-17 pengő és a gyengébb munkásoknál 12-14 pengő. 1940-ben a foglalkoztató 989.493 m textilanyagot dolgozott fel. Ebből a mennyiségből 559.891 darab ruházati cikket és fehérneműt készíttetett. A munkabérekre kifizetett összeg 75.708,19 pengő. A varráshoz szükséges cérna, szalag, gomb stb. beszerzési költségei és a kezelési költségek 53.956,81 pengőt tettek ki. A foglalkoztató varróüzemének fenntartása tehát összesen 129.665 pengőbe került. Ezek a kiadások a bevételekből megtérültek, mert a foglalkoztató bevétele 1940-ben 138.239,74 pengő volt, 40.803,61 pengővel több, mint a megelőző esztendőben.

A foglalkoztató készíti a kórházi, szegényházi, hatósági felruházáshoz és a hatósági csecsemőkelengye ellátásához szükséges fehér- és ruházati cikkeket. Végzi a székesfővárosi gyermek- és fenőttfelruházást, csecsemőkelengye ellátást és a hatósági étkeztetés raktárainak kezelését, illetve az áru átvételét és utalványok ellenében való kiadását. Ezzel a munkakörével kapcsolatban gondoskodik a főzőhelyeken használat közben megsérült berendezési és felszerelési tárgyak kicseréléséről és megjavításáról, továbbá a selejtessé váltak pótlásáról.

A csecsemőkelengyék készletéből 1940-ben 5369 darab kelengyét adott ki és 3679 darabot vett vissza. A gyermekfelruházási készletből 14.166 személynek, 39.549 darab ruházati cikket, a felnőtt felruházás készletéből 4950 személynek 4950 darab ruházati cikket adott ki.

A foglalkoztató intézi a főzőhelyek tüzelőanyaggal való ellátását. E célból megfelelő mennyiségű szenet és hasábfát tárol. 1940-ben 30 szükségmunkás 7250 pengő napszámbér ellenében, 110 szükségmunkás pedig a szükséglakás használata fejében végzett faaprítást. A beérkezett szénmennyiség 18.044 q, a famennyiség 29.357 q volt.

Végül 1940-ben 790,75 pengő értékű olyan díszmű- és játékárut hozott a magánkereskedelem útján forgalomba, amely áru a foglalkoztatókban készült. Ebből 363,64 pengő értékű árut készpénzért adott el, 427,07 pengő értékű árut pedig kiadott bizományi elszámolásra.

A foglalkoztató arra törekszik, hogy az intézményt évről-évre fejlessze és így minél több ínségest támogasson az általa végeztetett munkákkal.

Szellemi szükségmunka

A világháború után jelentkező gazdasági válság egyik következménye volt az értelmiségi foglakozásúak körében fellépő munkanélküliség. Ennek enyhítése érdekében szervezte meg a főváros 1925-ben a szellemi szükségmunkát. A szellemi szükségmunkánál érvényesítette a főváros elsősorban és teljes mértékben azt az elvet, amelyet a fizikai munkanélküliekkel szemben csak később tudott megvalósítani: hogy a munkanélküliség által sújtott ínségeseket csak megfelelő munkateljesítés ellenében segélyezte. A szellemi szükségmunka keretében egy-egy értelmiségi munkanélkülit eleinte csak két-három hónapon át foglalkoztatott a főváros, de az 1930-as években a gazdasági válság elmélyülésével az értelmiségi munkanélküliek száma annyira megnövekedett és a munkaalkalmak olyan nagymértékben csökkentek,

hogy a téli hónapokban foglalkoztatott szellemi szükségmunkások elbocsátás esetén a nyári időszakban sem tudtak volna ideiglenesen elhelyezkedni s ezért a főváros az eredeti elgondolástól eltérően egyre huzamosabb időn keresztül foglalkoztatta az értelmiségi munkanélkülieket. A 10 hónapon át foglalkoztatott ún. állandó szellemi szükségmunkások mellett a főváros majdnem minden évben megismételte az ún. téli szellemi szükségmunka akcióját is. Ez utóbbi keretében a főváros a téli hónapokban 500-1000 értelmiségi munkanélkülit támogatott munka ellenében két-három hónapon át.

A szellemi szükségmunkások kezdetben a statisztikai hivatalnál kisegítő munkát végeztek, majd a közigazgatás keretében is foglalkoztatták őket. 1932-ben a kerületi szegénygondozás átszervezésével kapcsolatban a népjóléti osztályoknak az egyre szaporodó számú ínséges szociális helyzetének kivizsgálására több száz népjóléti megbízottra volt szüksége. Erre a munkára, majd 1936 őszén a »Magyar Norma« bevezetésével megindult alamizsnamegváltási akció egyes részleteinek lebonyolítására a főváros szellemi szükségmunkásokat osztott be a népjóléti osztályokra. Kétségtelen, hogy az állandó jellegű szükségmunka éveken keresztül komoly és értékes munkával támogatta a főváros szegényügyi igazgatását és hogy a szociális feladatok megfelelő ellátása érdekében munkájukra továbbra is szükség van. Azonban éppen ez a körülmény, továbbá a gazdasági helyzet javulásával kapcsolatban az értelmiségi munkanélküliek számának csökkenése arra késztette a fővárost, hogy a szellemi szükségmunkát megszüntesse, illetőleg a szellemi szükségmunkások helyzetét rendezze. [...]

A Székesfőváros Társadalompolitikai Ügyosztályának 1940. évi jelentése. Bp., 1941. 73-78., 99-102. p.

Markos Béla a főváros idegenforgalmáról

1936 november

[...] *A magyar idegenforgalom ma 90%-ban Budapest idegenforgalma.* A trianoni szomorú békekötés előtt ez nem így volt. Akkor még a magunkénak mondhattuk a Kárpátok koszorúját - a Tátrát éppúgy, mint Erdély bérceit - s az északmagyarországi nemes kultúrájú városok mellett miénk volt Pöstyén és Herkulesfürdő is, és miénk volt egy gazdag ország rengeteg parlagon heverő idegenforgalmi értéke. Ha akkor annyi történt volna országszerte az idegenforgalomért, amennyit ma csak *a magyar vidék* áldoz ezen a téren, Magyarország lényegesen korábban foglalhatta volna el az őt megillető helyet a nemzetközi idegenforgalmat befolyásoló országok között. Azonban a magyar idegenforgalom tervszerű fejlesztéséről akkoriban még *Budapest* is csak alig-alig gondolkozott.

Az európai közlekedés kiépülésének egy új fejezete, a *Balkán vasút megnyitása*, adott időszerűséget annak, hogy a székesfőváros törvényhatósága 1887-ben egy *idegenforgalmi bizottságot* alakítson s annak munkatervéül határozatba foglalja az első idegenforgalmi tennivalókat. E bizottság tevékenysége azonban néhány esztendővel később dolgavégezetlenül magától elaludt, s emlékéül nem maradt más, mint nyomtatott beszámoló s az a rendszeres idegenforgalmi statisztika, amit országos statisztika hiányában, az egész magyar idegenforgalom intenzitásának fokmérőjeként, ma is vezet még a Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

A komoly idegenforgalmi munka csak sokkal később, *1916 őszén* kezdődött meg, amikor Bárczy István akkori polgármester megalapította *Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalát* céljául kitűzve, hogy *felkutassa és hozzáférhetővé tegye* mindazt, ami az utazóközönség figyelmére a székesfővárosban és az országban számot tarthat - hogy előkészítse a székesfővárost és az országot arra, hogy az utazóközönség igényeinek megfelelhessen - hogy úgy a külfölddel, mint a belfölddel *megismertesse* idegenforgalmi értékeinket - hogy vendégeinket úgy *vezesse és irányítsa*, hogy viszonyainkat helyesen és előnyösen ismerjék meg - s hogy *őrködjék*, mindazon esetleges zavaró körülmények elhárításával, amelyek az idegenforgalom kifejlődését károsan befolyásolhatják.

A háború derekán megindított idegenforgalmi munka eredményei csak *a háború befejeztével* s a forradalmi idők elmúltával kezdhettek megérni. Egy azonban biztos: hogy az inflációs évek nagy idegenforgalmi konjunktúráját semmi esetre sem használhattuk volna ki, a hivatal bölcs előrelátással történt megalapítása nélkül. [...]

Az első budapesti idegenforgalmi statisztika *1885-ben 35.000 külföldi* látogatásáról emlékezett meg. A következő évtized legjobb esztendejében, *1896-ban már 59.000 külföldi* látogatott el Budapestre, a háború előtti évtized legjobb évében, *1912-ben 56.000* a háború és a forradalmi zavarok s az ezeket követő nemzetközi bizalmatlanság elmúltával például *1924-ben ismét 58.000*.

Ekkor azonban már serényen folyt a komoly idegenforgalmi munka, s a körülmények szerencsés kihasználásával ekkor következett be idegenforgalmunknak az a hatalmas emelkedése, ami *a külföldiek számát 1930-ig a 116.000-es érkezőszámig megduplázta*.

Ezután *két év*, az általános gazdasági dekonjunktúra következtében *csökkenő* irányzatú volt, de *1933-mal megindult ismét az az örvendetes emelkedési folyamat, amely még napjainkban is tart*.

1935-ben 133.000 volt a külföldi vendégek száma s ez idén, *1936-ban* az eddigi adatok úgy mutatják, hogy ismét *legalább 30% az emelkedés a tavalyi eredményhez viszonyítva*.

Ugyanezalatt *a magyar vidék* idegenforgalma is igen szépen fejlődött: Különösen a *Balaton nyaraló* forgalma, amely 1935-ben 32.000 külföldi látogatását könyvelte el - valamint az a *külföldi kiránduló forgalom*, amely évről-évre Budapestről áramlik ki az ország néprajzi tájképi, vagy kulturális szempontból érdekes városai és vidékei felé.

A megjelent komoly becslések és lelkiismeretes számítások alapján a Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala megállapította, hogy *1935-ben egész Magyarország külföldi eredetű idegenforgalmi bevételei 32,5 millió pengőt jelentettek Magyarország fizetési mérlege számára* s ezzel *a magyar idegenforgalom valutaszerző erőben* két legfontosabb exportágunk, az állatkivitel és búzakivitel után, *a harmadik helyre került.* Az 1936. évre vonatkozó számítások előreláthatólag még kedvezőbben fognak zárulni, s arra lehet számítani, hogy a magyar idegenforgalom gazdasági haszna eléri a 40-42 milliót.

Idegenforgalmunk ilyetén való fellendülésében természetesen elsőrendű nagy érdeme van a nemzetközi viszonylatban is kitűnő és állandóan a kor igényeivel megegyezően tökéletesedő *budapesti vendéglátóiparnak* is, amely a kezdet nehéz küzdelmei után ma végre elérkezett oda, hogy munkásságának és az iparba fektetett tőkének is gyümölcsét élvezheti. A fokozott forgalom meghozta szállodáink és penzióink fokozott foglaltságát, s ma már az a helyzet, hogy különösen a májusi, augusztusi és szeptemberi idegenforgalmi csúcsperiódusokban az érkező idegenek elhelyezése komoly gondot okoz, s egyre kényszerítőbben jelentkezik az elszállásolási lehetőségek fokozásának kényszerítő szükségessége. [...]

Ha a világgazdasági viszonyok jók, s ha jó a propagandánk, mindég több és több vendégre számíthatunk, mert a világ utazóközönsége nem zárt és állandó tömeg, hanem egyre növekvő, egyre sokasodó, és éppen ma van rengeteg várni valónk a nemzetközi idegenforgalomtól, amikor olyan mozgalmak, mint a olasz Dopolavoro, vagy a német Kraft durch Freude[61] az emberiség egyre nagyobb tömegeit ébresztik rá az utazás gyönyörűségére.

Aki pedig azt hiszi, hogy Budapest, vagy Magyarország kimegy az utazási divatból, az nem hallotta még az először Budapestre érkezők csodálkozó álmélkodását amikor a bécsi hajó besiklik az esti kivilágításban tündöklő Budapestre, nem beszélt még külföldivel egy pusztai vagy mezőkövesdi kirándulás vagy egy Gyöngyösbokréta[62] előadás után, nem találkozott még olyannal sem, aki évről-évre visszalátogat a Gellért hullámfürdőjébe s nem tudja, hogy vendégeink 99%-a ennek a vendégszerető országnak őszinte dicséretével távozik tőlünk, s ez a kéretlen személyes propaganda az utasoknak esztendőről-esztendőre nagyobb és nagyobb tömegeit indítja el Budapestre.

Bécsben egy egész sora él az autóbusz-utazási irodáknak a budapesti hétvégi kiránduló forgalomból, a németek, az olaszok a hollandok között fogalom a magyarországi utazás és Angliában csak nemrég jelent meg egy vaskos könyv Bropley „Ilonka speaks of Hungary", Ilonkáról, aki Magyarországról beszél - s hasábos cikkek jelennek meg az évad legnagyobb könyvsikeréről s az íróról, aki olyan szerencsés volt, hogy Budapesten lehetett.

A budapesti bennszülött, ebben az alig 60 esztendő alatt milliósra növekedett, s lakosságát az apai vagy nagyapai generációban legnagyobbrészt vidékről verbuvált nagyvárosban - még nem tanulta meg a lokálpatriotizmust s talán meg se tudja érteni, hogy a külföldieknek mi tetszik itt minálunk - azonban a *külföldit* minden esetben megejti Budapest szépsége s a magyar levegő

[61] Dopolavoro (olasz jelentése: munka után): a fasiszta Olaszországban a munkavállalók szabad idejének eltöltését szervező intézmény. Kraft durch Freude (erőt adó öröm): a fasiszta Németországban a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt kötelékébe tartozó Német Munkafront szabadidő-szervezete.

[62] A Gyöngyösbokréta-mozgalom népi tánc, ének és játékbemutatókat szervezett 1931-től Budapesten.

egzotikuma, és ezért, mint amikor most bizakodva tekintek az új idegenforgalmi esztendő elé, az idegeneknek ebben az őszinte elragadtatásában látom én azt a csodálatos erőforrást, ami a magyar idegenforgalom további fejlődését garantálja. [...]

Markos Béla (igazgatóhelyettes): A személyhajózás az idegenforgalom szolgálatában. Előadás a Magyar Hajózási Szövetség felolvasó ülésén, 1936 november. - BFL IV. 1501. a. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának iratai. Általános iratok. 1030/1936.

Jankovits Miklós: A nyolcosztályú népiskola jelentősége Budapest Székesfőváros szempontjából

1940 december

Kétségtelen, hogy „az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskolákról" szóló törvényjavaslat,[63] amelyet *Hóman* Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter f. év május 7-én terjesztett a törvényhozás képviselőháza elé, népoktatásunknak az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megalkotása óta a legjelentősebb állomása. Régi törekvést valósít meg és egyre égetőbbé vált szükségletet elégít ki: *a magyar nép széles rétegeinek szellemi színvonal-emelését teszi lehetővé*. Jelentőségét éppen ezért nem szabad elszigetelten csupán a közoktatásügy oldaláról néznünk, hanem számba kell vennünk az egyetemes művelődéspolitika szempontjából is.

A fejlődő élet már régóta követeli a nyolcosztályú népiskola valóra válását. Európa kultúrnépei majdnem valamennyien megelőztek az iskolázási kötelezettségnek a betöltött tizennegyedik, illetve tizenötödik életévig való meghosszabbításával. Veszély nélkül mi sem várhattunk tovább a megoldással, hisz a kivitelnek eddig is csupán gazdasági természetű akadályai voltak.

Hogy népünk általános műveltségét nyújtó népoktatásunk se legyen alacsonyabb rendű és időtartamban kevesebb, mint a minket körülvevő államok lakóié, már egymagában nagy jelentőségűvé teszi a most benyújtott javaslatot. Többen rámutattak arra az előnyre is, ami abból származik, hogy ezentúl éppen a leginkább rászoruló 13-14 éves ifjúság - heti pár órai gazdasági, háztartási és háziipari irányú továbbképzés (ismétlés) helyett - részesül majd az állandó nevelés áldásaiban. Nem fér kétség ahhoz a biztos következményhez sem, hogy a nemzet széles rétegeinek színvonal-emelése gazdasági téren is éreztetni fogja jó hatását.

Az említett várható következmények - s ezeken kívül még igen sok egyéb, amit már többen hangoztattak - a nemzet egésze szempontjából nagy jelentőségűek. Nyilvánvaló azonban, hogy az ország egyes helyein, a népesség bizonyos társadalmi rétegében, egy-egy foglalkozási ág körében a népiskolának hatról nyolcosztályúvá fejlesztése nem egyforma jelentőségű. Ez a meggondolás teszi jogosulttá, hogy az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról szóló javaslatot Budapest Székesfőváros szempontjából vegyük szemügyre, és megvizsgáljuk, mit jelent ez a törvényjavaslat az ország fővárosában.

Budapest világvárosi jellege, a nemzet életében betöltött központi szerepe, az élet lendülete, a művelődés eszközeinek és a műveltség látható jeleinek itteni tömörülése hozza magával, hogy a főváros lakosságának sokkal kisebb hányada az, amelyik csak népiskolai végzettséggel rendelkezik. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország hat évesnél idősebb lakosságából csak 7,6%-nak volt a népiskola hatodik osztályánál magasabb iskolai végzettsége, tehát 93,4 % csak népiskolai végzettséggel, vagy még ennyivel sem rendelkezett. Budapesten ugyanekkor 34 %-a végzett legalább négy középiskolát, tehát a fővárosi népesség 66 %-nak volt csupán népiskolai végzettsége. Ez a tény igazolja, hogy a népoktatásban beálló bármely változás Budapest művelődési viszonyaira kisebb hatású, mint országos viszonylatban. A most benyújtott törvényjavaslat közvetlen eredménye szintén vidéki vonatkozásban nagyobb,

[63] A törvényjavaslat 1940:XX. tc-ként lett törvénnyé. Az általa létrehozott nyolcosztályú elemi népiskola nem a második világháború után kiépített nyolcosztályos általános iskola közvetlen előzménye, mivel felső tagozata csak a magasabb iskolatípusban tovább nem tanuló gyermekek számára kívánt a korábbinál alaposabb alapműveltséget biztosítani.

és elsősorban a magyar falu népességének átlagos színvonal-emelését helyezi kilátásba. Ez a megállapítás korántsem jelenti azt, mintha a népiskolának nyolcosztályúvá alakítása nem lenne nagy horderejű fővárosi vonatkozásban is. Mivel azonban a budapesti ember átlagos műveltsége már eddig is magasabb volt, mint a vidék lakójáé, a készülő törvény kétségtelenül többet nyújt a vidéknek, mint a fővárosnak. Így van ez rendjén, mert ezzel csökken a vidék és a főváros között észrevehető átlagos színvonalkülönbség, és közelebb jutunk az annyira óhajtott egyöntetű nemzeti alapműveltség megteremtéséhez.

Az előzőkben azt kellett megállapítanunk, hogy a népiskolának nyolcosztályúvá fejlesztése Budapest Székesfőváros egésze szempontjából nem akkora horderejű, mint amit általában a vidéknek jelent. *A főváros lakosságának azon rétege számára azonban, amelyik eddig csupán a népiskola hat osztályát és ezenfelül a továbbképző népiskolát látogatta, nagyobb többletet és gyarapodást ad, mint a vidékieknek.* A falusi népiskolák V-VI. osztályának szorgalmi ideje ui. eddig 10-10 hónap volt, ami két esztendő alatt - ha a továbbképző népiskolát nem vesszük tekintetbe - 20 hónapot jelent. A törvényjavaslat 7.§-ának 2. pontja értelmében pedig a népiskola felső tagozatának szorgalmi ideje 6 hónap lesz, ami azt jelenti, hogy a népiskola felső tagozatában a növendék négy esztendő alatt összesen 24 hónapot tanul. A múlttal szemben a gyarapodás tehát mindössze 4 hónap. Ezzel szemben Budapesten az iskolafenntartó hatóság bizonyára élni fog a 7.§ 3. pontjában biztosított előterjesztési jogával, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kérje a felső tagozat szorgalmi idejének 3 hónappal való meghosszabbítását. A 9 havi szorgalmi idő négy esztendő alatt 36 hónapi tanulást jelent az eddigi 20 hónap helyett. A fővárosi népiskola felső tagozatának növendékei számára a törvényjavaslat tehát a múlttal szemben 16 havi többlettanulást biztosít.

Mivel az első törvényjavaslat, amelyik a népiskola felső tagozatában különbséget tesz falusi meg városi, illetőleg ipari, kereskedői és általános gazdasági meg kimondottan mezőgazdasági irányú tanításterv között, azért a főváros lakosságának azon rétege számára, amelyik eddig is csupán a népiskolát látogatta, a mostaninál célszerűbb képzést helyez kilátásba; olyat, amelyik jövendő foglalkozásához közelebb áll. Az 1935. évi statisztika adatai szerint Budapest kereső lakosságának 39,6 %-a ipari foglalkozású, 16,6 %-a közalkalmazott és szabad foglalkozású, és csupán 1%-a űz őstermelést. A vidék, főleg a magyar falu, lakosságának pedig a zöme mezőgazdasági őstermelő. Sok nehézséget okozott eddig, hogy az elemi népiskola V. és VI. osztályának tanítási anyaga - nem számolva legalább a falusi és városi népiskolát végzettek későbbi túlnyomórészt mezőgazdasági, illetve ipari és kereskedői pályán való elhelyezkedésével - az egész országban ugyanaz volt és nem alkalmazkodott a helyi körülményekhez. A most benyújtott javaslat 2.§-ának 12. pontja határozottan megkülönbözteti a felső tagozat falusi és városi tanítástervét. Bár az indokolás hangsúlyozza, hogy mindkettő egyaránt tartalmazni fogja a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi ismeretek leglényegesebb elemeit, falun mégis inkább a mezőgazdasági, városhelyen pedig az ipari ismeretek közlése lesz előtérben. Természetes, hogy Budapesten is az ipari és kereskedői jelleg fog kidomborodni. Az adott viszonyokhoz való alkalmazkodás, a gyakorlati életre nevelés, a nép sajátos életszükségleteinek és életviszonyainak figyelembe vétele jut ebben a megoldásban kifejezésre. A sivár egyformaság helyett egyöntetűbb eredmény várható így a nemzet szempontjából. A nemzetnevelés alapelveinek azonossága mellett a tanításterv tartalmi és kiviteli eltérése a népiskola felső tagozatában haladást jelent. Ebből a szempontból a főváros lakosságának a múlttal szemben nagy előnyt és nyereséget biztosít az, hogy *ezentúl a népiskola I-VIII. osztályainak tanítási anyagában kifejezésre jut Budapest ipari és kereskedői jellege.*

A mindennapos iskolázási kötelezettségnek hatról nyolc esztendőre való emelése leginkább amiatt örvendetes, mert ezzel megszűnik a hat osztályú népiskolának az a nagyon súlyos fogyatékossága, hogy a növendékek túlnyomó többsége tizenkettedik életévének betöltésével

kikerült az iskolai rendtartás alól, és a serdülés korszakában, amikor testi és lelki fejlődése szempontjából leginkább vezetésre szorult volna, magára maradt, és a felelőtlen környezetnek nem mindig kívánatos hatása alá került. Az iskolán kívüli környezetnek sok-sok romboló befolyása kétségtelenül a fővárosban a legerősebb. A 13-14 éves fiú- és leánygyermek rendszeres vezetés nélkül leginkább Budapesten van kitéve testi, értelmi, de elsősorban erkölcsi veszélynek. A törvényjavaslatnak az az elgondolása, amely szerint *az ifjú a serdülés korának veszedelmes átmeneti időszakában rendszeres nevelésben részesül, és az iskola tudatos és tervszerű nevelő hatása alól csak tizennegyedik életévének befejezése után kerül ki, a legnagyobb áldást a fővárosban jelenti.*

Nem szabad megfeledkeznünk arról az előnyről sem, ami abból származik, hogy a népiskola eddigi V-VI. osztályának tanítási anyaga kevés bővítéssel ezentúl négy osztály között oszlik meg. Így az V. és VI. osztály túlterhelése, ami különösen a fővárosban volt végzetes, erősen csökken. Közismert tény ui., hogy Budapesten a népiskola IV. osztályának elvégzése után a növendékeknek csupán 35-40%-a marad folytatólagosan az V. osztályban; a többi - természetesen a java - középfokú iskolában folytatja tanulmányait. Nem ritka eset, hogy valamely fővárosi népiskola V. osztályos növendékei 10-12 különböző IV. osztályból kerülnek össze. A fővárosban az V. osztály gyermekanyaga nagy visszaesést mutat a IV-kel szemben. Vidéki viszonylatban ellenben az V. osztály valóban egyenes folytatása a IV-nek. A tanítási anyag ezzel a körülménnyel eddig mit sem törődött. A népiskolának nyolcosztályúvá fejlesztése a fővárosban ezt az áldatlan állapotot is megszünteti, mivel *az eddigi tanítási anyagnak célszerűbb elrendezésével és elosztásával tehermentesítheti az V. osztályt*, ahol így elegendő időt lehet biztosítani a továbbhaladáshoz szükséges előző tanulmányok átismétlésére.

Bár alkotásaiban Budapesten érezhető leginkább a nemzeti szellem, itt mégis közvetlenebb a külföld hatása, s mint az általában a világvárosokban lenni szokott, bizonyos nemzetközi gondolkodásmód is alakul a főváros lakosságában. A nemzethez tartozás érzésének, a haza fogalmának kialakítására bizony itt kevesebb segítséget kapott a népiskola, mint amennyire a nevelőnek szüksége lett volna. A népiskolának nyolcosztályúvá alakításával hatalmas segítséghez jutott a fővárosi nevelésnek az a sajátosan elsőrangú feladata, hogy itt a nemzeti jellemvonások ápolása fokozottabb tennivaló, és a nemzeti érzés meggyökereztetése, valamint a nemzeti öntudat ápolása felelősségteljesebb kötelesség.

A tovább nem tanuló fővárosi lakosságban a nemzethez tartozás tudatát és érzését a népiskolának kell megadnia. Eddig is jó szándékkal törekedett erre. A nemzeti érzület alakításában azonban nemcsak az érzelem a döntő, hanem a belátás is. Világos, hogy 13-14 éves korban már jobban a növendék elé állíthatók a magyar föld viszonyai és a magyar történelem nemzetalakító hatásai, mint eddig 11-12 éves korban. A nyolcosztályos népiskola jobban fejlesztheti a nemzeti művelődés iránti vágyat is.

Az iskolázási kötelezettség kiterjesztésétől tehát jogosan várhatjuk a nemzeti érzés erősbödését és tudatosítását a fővárosban.

Főleg a polgári iskolai tanárság körében némi aggodalomra ad okot a javaslat a tekintetben, hogy a nyolcosztályú népiskola a polgári iskola eddigi gyermekanyagát fogja csökkenteni. Nem hisszük, hogy ez számottevő és észrevehető veszteséget okozhatna. Ne feledjük, hogy a népiskolának még nyolcosztályos formájában is más a rendeltetése, mint a polgárinak. A társadalom is tudatában van ennek, hisz a polgári iskola minősítő iskola, a népiskola még ebben a bővített formájában sem az. Legfeljebb a javaslat 11. §-ának 1. pontja jelenthet némi veszélyt, amelyik szerint az a növendék, aki a népiskola felső tagozatának minden osztályát az átlagot meghaladó eredménnyel végezte el, felvételi vizsgálat sikeres kiállása esetében tanulmányait gazdasági középiskolában folytathatja. Mivel azonban az 1938:XIII. törvény-

cikkben szabályozott másik két szakiskolára (kereskedelmi és ipari középiskola) vonatkozólag a javaslat nem tartalmaz hasonló könnyítést, fővárosi vonatkozásban az említett kedvezmény nem veszélyeztetheti a polgári iskolának eddig kivívott társadalmi megbecsülését és látogatottságát sem csökkenti. *A nyolcosztályos népiskola felső tagozatát Budapesten továbbra is csak az a réteg fogja látogatni, amelyik eddig hat osztályt végzett, és továbbképző népiskolába járt.*

A most benyújtott törvényjavaslat megvalósítása Budapesten kevesebb nehézségbe ütközik majd, mint vidéken. Budapest székesfőváros iskolafenntartó hatósága tetemes anyagi áldozat árán törvényes kötelezettség nélkül eddig is tartott fenn VII. és VIII. osztályt az arra önként jelentkezők számára. Az alábbi táblázat mind a VII. és VIII. osztályok számának, mind a növendékek létszámának esztendőről-esztendőre való állandó emelkedését mutatja. Ezek az adatok nemcsak a főváros áldozatkészségéről tanúskodnak, hanem e két felső osztály létjogosultságát is bizonyítják.

	1932-33.		1933-34.		1934-35.		1935-36.		1936-37.		1937-38.		1938-39.		1939-40.	
	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.	oszt.	növend.
VII. osztály	22	688	28	897	33	1057	44	1291	42	1304	48	1468	51	1566	57	1705
VIII. osztály	13	250	18	443	22	489	28	689	33	818	34	871	40	1074	38	1112
Továbbképző Népiskola		5318		6218		6585		6045		5832		5919		5233		4587

Budapest népe megérezte a kor szavát, és felismerte a nyolcosztályú népiskola nagy értékét a továbbképző népiskolával szemben. Ezért népesedtek be egyre jobban a fővárosi népiskolák VII. és VIII. osztályai, s ennek arányában fogyott a gazdasági háztartási és háziipari irányú továbbképző népiskolák növendékserege. Az érdem ezért az iskolafenntartó hatóság mellett kétségtelenül azoké az úttörő tanító kartársaké, akik esztendők óta nehéz viszonyok közepette vezették a fővárosi népiskolák VII. és VIII. osztályait hosszú ideig tanításterv és tankönyv nélkül, és akik minden fennálló nehézség ellenére a főváros népével mégis megkedveltették és elismertették a nyolcosztályú népiskolát.

Mindent egybevetve meg kell állapítanunk, hogy bár első tekintetre úgy látszik, mintha a készülő törvény Budapest Székesfőváros szempontjából kisebb jelentőségű lenne, mint vidéken, a mélyebb meggondolás és közelebbi vizsgálódás mégis több olyan előnyt hozott felszínre, ami országos viszonylatban talán nem mutatkozik ilyen mértékben. Bármint ítélje is meg azonban a jövő a nyolcosztályos népiskoláról szóló törvényjavaslat fővárosi jelentőségét, kétségtelen, hogy Budapest Székesfőváros iskolafenntartó hatósága készséggel és örömmel vállalja a ráháramló anyagi áldozatokat, mert átérzi ennek a nemzetre nézve sorsdöntő javaslatnak roppant horderejét. S a főváros tanítósága szintén osztatlan örömmel veszi ki részét a rájutó kötelességből, mert meggyőződése, hogy a népiskolának nyolcosztályúvá fejlesztése egyike volt a nemzet legégetőbb szükségleteinek.

Néptanítók Lapja, 1940. 12. sz. 500-503. p.

Az iparosok és kereskedők származásának igazolása a „második zsidótörvény” alapján

1939 szeptember

140 ezer iparengedélyes köteles négy hét alatt jelentkezni a Vigadóban. Felkay tanácsnok nyilatkozik az iparosok és kereskedők igazolási eljárásának lefolytatásáról

Szendy Károly polgármester az új zsidótörvény[64] végrehajtási utasítása alapján hirdetményt bocsátott ki a fővárosi iparosok és kereskedők bejelentési kötelezettsége tárgyában. A törvény szerint ugyanis *minden iparigazolvány tulajdonosa legkésőbb október 15-ig okmányokkal tartozik igazolni azt, hogy a törvény szerint keresztény-e vagy zsidó.*

A polgármesteri hirdetmény szerint mindegyiküknek *személyesen kell jelentkezniök* a kerületi elöljáróságon, és azt a körülményt, hogy az illető nem tartozik a zsidótörvény hatálya alá, hitelt érdemlő módon igazolniok kell.

Budapesten nyolcvanezer iparosnak és körülbelül hatvanezer kereskedőnek, ezenfelül a részvénytársaságok vezetőinek is egyénileg kell igazolniok származási adataikat. *Ez azt jelenti, hogy körülbelül száznegyven-százötvenezer bejelentésre lehet számítani*. Ez az igazolási eljárás óriási munkát ró a tisztviselői karra. A bejelentéseket a lakóhely szerinti illetékes kerületi elöljáróságokon kell megtenni, ahonnan azokat átvizsgálás céljából továbbítják egy központi hivatalba.

Központi iroda a Vigadóban

Ezt a központi hivatalt előreláthatóan a Vigadóban helyezik el, ahol megfelelő nagy, tágas helyiségek állnak rendelkezésre, amire szükség is van, miután mintegy *százötvenezer bejelentőnek személyi adatait egy hónap alatt feltétlenül fel kell dolgozni.* Ez a központi szerv tehát november 15-ig valamennyi fővárosi iparengedély tulajdonosáról megállapítja, hogy a zsidótörvény értelmében kereszténynek, vagy zsidónak számít-e, és azután elkészíti azt a kimutatást, amelyből megállapítható, hogy a zsidó iparengedélyesek száma miként aránylik a keresztény iparengedélyesek számához.

Felkay Ferenc tanácsnok, a főváros közgazdasági és iparügyi ügyosztályának a vezetője, az igazolási eljárásról a következőket mondotta az Esti Kurír munkatársának.

- A törvény kötelez bennünket, mint a főváros adminisztrációját arra, hogy összeírjuk a fővárosban iparűzést és kereskedelmi foglalkozást folytató iparengedélyeseket. Ez a törvény által megkövetelt arányszám megállapítása végett szükséges. Az arányszámot csak úgy tudjuk megállapítani, hogy mindenkinek, akinek iparengedélye van, egyénileg kiderítjük a származását. Ezért rendelte el a polgármester az iparengedélyesek személyes jelentkezését október 15-éig.

Minden iparigazolványos köteles igazolni azt is, hogy jogosan űzi-e iparát. Külön elbírálás alá tartozik, hogy miként állapítjuk meg az illetők származását.

[64] Az 1939:IV. tc szövegét, részletes magyarázatát és a végrehajtására vonatkozó 7720/1939. M. E. sz. kormányrendeletet ld.: Vértes Róbert - Székely Gábor (szerk.): Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938-1944. Bp., 1997. 44-140. p.

Ami már most a személyes jelentkezést illeti, ez minden érdekeltnek jól felfogott, fontos érdeke. Ez nem azt jelenti azonban, hogy a hivatal meg akarja kötni az életet, *mert ha valakit például komoly akadályok hátráltatnak és csak üzletének vagy műhelyének bezárása árán tudna személyesen megjelenni, akkor a személyes jelentkezéstől eltekintünk.* Nem célunk ugyanis, hogy az élet megakadjon, és a termelésben vagy a kereskedelemben fennakadások álljanak be. *A józan ész szerint a lehető legméltányosabban igyekszünk majd a nehéz feladatnak eleget tenni. Az eljárást minden tekintetben megkönnyítjük* és könnyebben elviselhetővé tesszük. Nem szabad, hogy bárki azt higgye, hogy diktatórikus elbánásban van része.

Ellenőrzik a bejelentéseket

Ezután arról nyilatkozott Felkay Ferenc tanácsnok, *hogy mindenkire nézve fontos a szükséges származási okmányoknak sürgős beszerzése. Fontos ugyanis, hogy a torlódást elkerülhessük*, ami óhatatlanul bekövetkezik akkor, ha mindenki az utolsó percig vár az okmányok beszerzésével, vagy a jelentkezéssel.

A hivatal is gyorsabban és könnyebben tudja lebonyolítani a százötvenezer iparengedélyes származási adatainak átvizsgálását, ha nem egyszerre és nem az utolsó percben rohanják meg nagy tömegekben az érdekeltek.

Egyébként az egyes kerületi elöljáróságokon iparlajstromot vezetnek, *és ezekben feljegyzik, hogy az iparengedély birtokosa eleget tett-e bejelentési kötelezettségének*, továbbá azt is, hogy a zsidótörvény hatálya alá esik-e vagy sem.

Mindazok, akik okmányaik alapján és az elöljáróságok, illetve közjogi ügyosztály útján megszerzik az úgynevezett nemzsidó tanúsítványt, mentesülnek személyi okmányaik bemutatásától, mert e tanúsítvány alapján is megtörténhetnek a feljegyzések az iparlajstromban. A polgármesteri hivatal ezzel csak az eljárást kívánja gyorsítani.

Tízféle nyomtatvány a nemzsidók igazolására

A zsidóknak nem tekintendő személyek ezt a körülményt hatósági tanúsítvánnyal igazolhatják. A tanúsítványt a központi városházán állítják ki, de az okmányokkal felszerelt kérvényeket a kerületi elöljáróságokon kell benyújtani. *A főváros közjogi ügyosztályának tisztviselői, akik a benyújtott okmányok átvizsgálásával foglalkoznak, már megkapták az utasítást, hogy ezeket milyen módon kell elbírálniok.*

Eszerint az utasítás szerint tanúsítványt *csak az kérhet, aki az 1939. évi IV. tc. 1. §-a értelmében nem tekintendő zsidónak.*

Azok, akikre a törvény 2 §-a vonatkozik, nem kaphatnak tanúsítványt: ezek a végrehajtási rendeletben meghatározott okirattal igazolhatják törvényes mentességüket.

Kétféle tanúsítványt adnak ki: az egyiket a teljes jogú nemzsidóknak, a másikat a korlátozott jogú nemzsidóknak.

Csak eredeti okiratot lehet benyújtani; másolatokat - még ha hitelesítettek is - nem fogadnak el. *Az 1895. október hó 1. után történt születéseket, házasságokat, elhalálozásokat állami anyakönyvi kivonattal, az 1895. október 1. előtt történt születéseket, házasságokat, elhalálozásokat felekezeti anyakönyvi kivonattal kell igazolni.* Ha valamely felekezeti anyakönyvi kivonatot azért nem lehet kiállítani, mert annak idején nem vezettek anyakönyvet, vagy az anyakönyv megsemmisült, ezt a körülményt az *illető felekezet lelkészének kell* igazolnia.

Ebben az esetben a *jelentős ténykörülményt más, hitelt érdemlő okirattal is lehet igazolni, például iskolai bizonyítvánnyal,* amelyben a születési adatok fel vannak tüntetve.

Az utasítás tájékoztatást nyújt arról, hogy az áttérési szándék a lényeges a felekezeti hovatartozás magállapításánál.

Az a zsidó, aki kilépett az izraelita vallásfelekezetből és felekezeten kívüli lett, illetve keresztény vallásfelekezetbe nem lépett be, továbbra is zsidónak tekintendő.

A házasságon kívül született gyermek, ha közhitelességű módon megállapított apa nincs, csak abban az esetben számít nemzsidónak, *ha anyja és egyik anyai nagyszülője egész életében keresztény hitfelekezet tagja volt, és maga is egész életében mindmáig keresztény hitfelekezet tagja.* Az örökbefogadást nem veszik figyelembe.

A tisztviselő az utasítás szerint megállapítja, hogy a folyamodó milyen alapon kéri a tanúsítvány kiállítását, és kikeresi a megfelelő véghatározat-nyomtatványt. Ebből *tízféle készült; azért ennyi, mert végeredményben tíz eset képzelhető el, amikor valaki teljes vagy korlátozott jogú nemzsidónak számít.*

Egy család tagjai egy kérvényben is kérhetik a tanúsítvány kiállítását, *de minden tagnak különkülön kell kiadni tanúsítványt.*

A kérvény bélyegmentes. A tanúsítványért 3 pengő 20 fillért kell darabonként fizetni.

Esti Kurír, 1939. szeptember 16., 3. p.

Megemlékezés Észak-Erdély visszacsatolásáról a Csobánc utcai községi elemi iskola szülő értekezletén

1940. december 11.

Jegyzőkönyv

Felvétetett a VIII. Csobánc-utcai községi elemi iskola 1940. december 11-én tartott szülői értekezletéről.

Jelen vannak Boromissza Ferenc igazgató elnöklete mellett a tanítótestület tagjai és kb. 130 szülő.

1./ Elnök üdvözli a megjelenteket, az értekezletet megnyitja.

Felkéri Kulcsár Jenő tanítót előadása megtartására.

2./ Kulcsár Jenő előadása „az utca és a gyermeknevelés" címmel. (Előadás csatolva.)

Elnök előadónak köszönetet mond. Hangsúlyozottan kéri az elhangzottak megszívlelését a szülőktől.

3./ Elnök közli, hogy a következőkben nem nevelési tanácsok fognak elhangzani. Kettős célt szolgáló film pereg néhány perc múlva a jelenlevők szeme előtt, hogy lássák az ismeretközlés új eszközét, mely a „ma" iskolájában helyet kapott. „Így tanul a gyermek, így tanít az iskola". Ezt mutatjuk be. E céllal párhuzamosan az előadó, a pergetésre kerülő filmek segítségével igyekszik hallgatóit elvezetni arra a földre, hova nem rég honvédeink vitték el a szabad magyar szót.[65] Képben fog megelevenedni Erdély néhány vidéke, hogy gyönyörködve élhessük át újra e drága országrészünk visszatérésének könnyes meghatódottságú perceit.

4./ „Erdélyi tájak", „Erdélyi tavak" és „Kalotaszegi népviselet" c. filmek vetítése előtt a Himnusz hangjait állva hallgattuk végig.

(A filmek pergetése előtt és közben Horváth Zoltán tanító tájékoztatást adott. Az előadó lelkes szavait többször szakította félbe a leplezetlen öröm keltette taps és éljenzés. A sorrakerülő filmkockák némaságát indulók, magyar nóták pattogó ütemei tették elevenné. Az utolsó képek a Rákóczi-induló hangjaival kísérve peregtek.)

Elnök köszönetet mond a határtalan lelkesedésért. Örömének ad kifejezést, mert a szülői értekezlet tárgysorozatának összeállításakor kitűzött célját elérte; várakozása valóra vált.

5./ Elnök közli, hogy a jelenlevő osztályvezetők készséggel állnak az érdeklődő szülők rendelkezésére.

A megjelenést és figyelmet megköszönve az értekezletet bezárja.

BFL VI. 507. b. Budapesti Királyi Tanfelügyelőség iratai. 4766/1940.

---

[65] 1940. augusztus 30-án Németország és Olaszország döntőbírósági határozata (második bécsi döntés) visszacsatolta Magyarországhoz Észak-Erdélyt, a Székelyföldet, Máramarost és a Partium Nagyváradtól északra elterülő részeit. A területeket a magyar honvédség szeptember 5-16. között vette birtokba.

Az Állami Németnyelvű Tanítóképző - Líceum tanári karának jegyzőkönyve a német nemzetiségű diákok körében uralkodó szellemről

1942. február 25.

J e g y z ő k ö n y v

az áll. németnyelvű tanítóképző-líceum tanári testületének 1942. február hó 25-én tartott m ó d s z e r e s értekezletéről. [...]

3. Igazgató összefoglaló áttekintést nyújt az első félév munkájáról. Megállapítja, hogy bár az intézet igen mostoha viszonyok között kénytelen működni, a tanulmányi eredmény mégis általában kielégítő. [...]

Nagy aggodalommal szemléli azonban ő is, de az egész tantestület is azokat a jelenségeket, amelyek a reánk bízott ifjúság lelki világában végbemennek. Sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy ifjúságunk a nemzetszemlélet dolgában mindjobban eltávolodik a tanári testület nemzetszemléletétől, és hogy olyan befolyások hatása alatt áll, amelyeket a tanári testület képtelen ellensúlyozni, s amelyek a tanári testületet súlyos lelkiismereti problémák elé állítják. Igazgató rámutat arra, hogy tanulóink többféle nevelési és irányítási hatás alatt állnak. Az a sajnálatos körülmény, hogy az intézetnek nincs saját épülete, azt hozza magával, hogy tanulóink egy más intézmény internátusában laknak, s így a napnak túlnyomó részében egy más intézmény irányítása alatt állnak, s így felváltva hol egyik, hol a másik intézmény rendelkezéseihez kell alkalmazkodniok.[66] Hogy ez nem vezethet egy egységes intézeti közszellem kialakulásához, az kétségtelen. És tanulóink lelkére is nyomasztólag hat az a tudat, hogy jelenlétük a másik intézet rovására szolgál, s alig múlik el nap, hogy ne fordulnának hozzánk azzal a kérdéssel, hogy van-e már, vagy lesz-e már önálló épületünk. Mindamellett azonban ez az együttlét eddig még semmiféle aggodalmas jelenséget nem eredményezett.

Tanulóink azonban nemcsak ennek a két különböző irányításnak a hatása alatt állnak, hanem még egy harmadiknak is. Tanulóink ugyanis kevés kivétellel a Magyarországi Németek Szövetségének (Volksbund),[67] ill. e szövetség ifjúsági csoportjának a tagjai. Szabad idejükben eljárnak annak az összejöveteleire és részt vesznek az ottani kiképző munkában. Kétségtelen, hogy ott ismét más irányítás alatt állnak. Szomorúan tapasztaltuk, hogy tanulóink az utóbbi időben olyan gondolkodásról tettek tanúságot, amely a tanári testület nevelési elveivel ellenkezik. Azt kellett tapasztalnunk, hogy tanulóink egy része a nemzetszemlélet dolgában

[66] A Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Líceum 1939 szeptemberétől 1944 áprilisáig működött a magyar tanítási nyelvű budai állami tanítóképző épületében a Fery Oszkár u. (ma Kiss János altábornagy utca) 40-ben, Lux Gyula igazgató irányításával, aki a Teleki Pál által képviselt nemzetiségi politikát igyekezett megvalósítani. A közös internátust Padányi-Frank Antal, a magyar képző igazgatója vezette. Bővebben ld.: Donáth Péter; Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919-1944. 3. kiad. Bp., 1998. 41-176. p.

[67] Volksbund (Magyarországi Németek Népi Szövetsége, Volksbund der Deutschen in Ungarn) a magyar állampolgárságú, német ajkú lakosság szervezete. Megalakulását a magyar kormány 1938 novemberében engedélyezte, mintegy ellenszolgáltatásként Németországnak, a Felvidék déli sávját visszacsatoló ún. első bécsi döntésért. 1940 augusztusában pedig, az Észak-Erdélyt visszacsatoló második bécsi döntéssel egyidejűleg aláírt magyar-német kisebbségi megállapodás a magyarországi német népcsoport kizárólagos képviselőjének ismerte el, és biztosította nemzetiszocialista szellemű működését. Történetére ld.: Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. Bp., 1978.

egészen más álláspontot van, mint amire mi neveltük őket, s hogy gondolkodás nélkül hajlandók egy más állam társadalmi közösségének tagjaivá válni. Azt kell tapasztalnunk, hogy tanulóink az iskolán kívül álló alakulat rendelkezéseit saját érdekei ellenére is hajlandó követni.[68] Ifjúságunk tehát három különböző befolyás és irányítás hatása alatt áll.

Mint felelős nevelők természetesen igen nehéz feladat előtt állunk. Mi kötelesek vagyunk ifjúságunkat a fennálló rendelkezések szellemében vezetni és nevelni. Az Általános Utasítások megszabják oktatói és nevelői munkánk tartalmát, irányát, főbb elveit. Így utasítást adnak a nemzetnevelés kérdésében is. Erről így szól az utasítás: „A nemzetnevelés ma magyar sorskérdéssé lett. Új, egészségesebb és öntudatosabb magyar nemzedékre van szükségünk. Ennek a nevelésnek az egész nemzeti társadalom életét fel kell ölelnie. A nagy feladat elvállalása az egész nemzeti közösségre tartozik, s ennek éppen ezért egységes szellemű nevelőhatalommá kell válnia... Az iskola feladata e téren az, hogy az ifjúságot a magyar nemzeti társadalom öntudatos tagjává nevelje." Ez tehát a mi feladatunk is, hogy tanítványainkat a magyar nemzeti társadalom öntudatos tagjává neveljük. Ámde a mi nevelői hatásunkat olyan ellenkező irányú hatások ellensúlyozzák, hogy ezt a célt, nagy szomorúságunkra, veszélyeztetve látjuk. Az utóbbi napokban ugyanis azt kellett tapasztalnunk, hogy a Volksbund állítólagos felszólítására valamennyi tanulónk, aki ebben az évben tölti be 18. életévét, hajlandó volt elhagyni hazáját és egy más állam kötelékébe szolgálatba lépni, jól tudván azt, hogy ezzel magyar állampolgárságukat elvesztik. Kettő már el is hagyta az intézetet; nagy részük valószínűleg nem kapja meg a szülői beleegyezést, s így nem tud majd kimenni.[69] De ez a lényegen nem változtat; a tény az, hogy tanulóink túlnyomó része hajlandó volt hazáját elhagyni. Ha ez az ifjúság itt is marad, fennmarad a kérdés: vajon nevelhető-e ez az ifjúság a magyar nemzeti társadalom öntudatos tagjává? Felelősségünk súlya alatt kezdünk összeroskadni. Feletteseink és a magyar társadalom joggal kívánhatja tőlünk az előírt nevelési cél elérését, s lelkiismeretünk is erre kötelez.

A most vázolt jelenség azonban nem az egyedüli, amely aggodalommal tölt el bennünket, mert ifjúságunk külsőségekben is nem az intézetünk, hanem a Volksbund szabályai szerint akar élni. Olyan intézeti zászlót kívánnak, amelynek egyik oldalán a Volksbund, a másik oldalán a magyar zászló lenne; ruhájukon a Volksbund jelvényét viselik; a Volksbund egyenruhájában akarnak járni, stb. Nyíltan kívánják, hogy itt német nemzeti szocialista nevelésben részesüljenek.[70]

A tanári testület tisztában van feladatával, tudja, hogy mi a kötelessége a magyarországi nemzeti kisebbségek nevelése terén. Ismerjük a magyar törvényhozás és a magyar kormány idevonatkozó rendelkezéseit, és ismerjük az 1939.[71] évi augusztus hó 30-án Bécsben kelt magyar-német kisebbségi egyezményt is. Tudjuk, hogy ez az egyezmény a magyarországi

---

[68] Az 1940 augusztus 30-i német-magyar jegyzőkönyv alapján Magyarországon is engedélyezett nemzetiszocialista szellemű Deutsche Jugend szervezet - berlini intencióknak megfelelően - tevékeny részt vállalt a Bárdossy-kormány által német nyomásra 1942. február 20-án engedélyezett SS-sorozásban. Ennek során 18-30 éves „népi német származású" magyar állampolgárok jelentkezhettek a Waffen SS-be, feltéve, hogy egyidejűleg „elbocsátásukat kérték a magyar állam kötelékéből". Ld. bővebben: Tilkovszky Loránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. (Tanulmányok a magyarországi németség történetéből). Pécs, 1997. 101-114. p.

[69] A beiratkozott növendékek 38%-a, a 18 éven felüliek kb. kétharmada vonult be önként az SS-be.

[70] Kállay Miklós miniszterelnök utasításának megfelelően a felsorolt követelések többségét elutasították.

[71] Helyesen: 1940.

német népcsoporthoz tartozó személyeknek biztosítja azt a lehetőséget, hogy német népiségüket korlátozás nélkül megőrizhessék. Ismerjük az egyezménynek minden rendelkezését, tudjuk azt is, hogy a magyar kormány mindenképpen elő fogja mozdítani az alkalmas népi német tanítók kiképzését, hisz ennek folyományaként jött létre a mi intézetünk is. A mi intézetünk is alkalmas népi német tanítókat akar nevelni. Tudjuk, hogy a kormány rendelkezéseinek pontos betartásával hazánk ügyét szolgáljuk. De érezzük, hogy nemzetszemlélet dolgában tanár és tanítvány között nagy különbség van, s ezért aggodalommal nézzük a dolgoknak ilyen irányú fejlődését. [...]

Indítványok hiányában Igazgató folytatja a kisebbségi kérdés történeti alakulásáról már az előző értekezleten megkezdett előadását. Részletesen ismerteti a trianoni békeszerződésnek a kisebbségi kérdésre vonatkozó 54-60. §-ait. Ezzel kapcsolatban ismerteti a nemzetiség, kisebbség és népcsoport fogalmait és az ezzel kapcsolatos különböző jogviszonyokat. Majd rátér a trianoni törvény végrehajtó utasításának, a 4800/1923. M. E. kormányrendelet 18. §-ának az ismertetésére. Ez a §. szabályozza a világháború utáni kisebbségi oktatásügy alapelveit. Majd rátér az idézett kormányrendelet végrehajtó utasításának a VKM. 110778/1923. sz. rendeletnek ismertetésére, amely az A. B. C. típusú iskolákat létesítette. Továbbá ismerteti a 62800/1925. sz. rendelettel készített kisebbségi tantervet. Következő rendelet, amelyet behatóbban ismertet, a 11000/1935. M. E. sz. kormányrendelet, amely az A. B. C. típusú iskolákat megszünteti, és helyükbe az egységes vegyes tannyelvű iskolát állítja. Részletesen ismerteti továbbá az 1940. évi augusztus 30-án Bécsben kelt magyar-német kisebbségi egyezményt. Végül pedig rátér a 700/1941. sz. kormányrendeletnek ismertetésére, melynek szövege a Budapesti Közlöny 1940. nov. 28-i számában jelent meg.[72]

Ezzel kapcsolatban felhívja a tanári testület figyelmét a kisebbségi folyóiratokra és általában a kisebbségi irodalomra, mert nagyon fontos dolog, hogy ennek az iskolának minden tanára nemcsak a kisebbségi rendeleteket, hanem a kisebbségi irodalmat is alaposan ismerje. [...]

BFL VIII. 132. Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző-Líceum iratai 3. kötet.

[72] A felsorolt rendeletek ismertetését, ill. egy részük szövegét ld.: Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944. (reprint Bp., 1989.) 455-474., 507-518. p.

III. fejezet
BUDAPEST,
A „FRONTVÁROS”

Edelsheim-Gyulai Ella: Légi támadás

1942 szeptember

Amikor a légi veszélyt jelző sziréna először üvöltött végig a városon,[73] csodálkozva néztünk össze a nagyszálloda éttermében. Helytelenül mondtam. Van a csodálkozásnak egy fajtája, amit a magyar nyelv a meglepetés szóval fejez ki. Meg voltunk lepve, mint ahogy a támadás is meglepetésnek készült. Európa sorsa eddig bizonyos mértékben elkényeztetett bennünket. Másfélezer kilométernyire a keleti és legalább ugyanannyi kilométerre az afrikai fronttól, szinte páholyban ülve figyeltük a rettenetes birkózást. A Gondviselés gyönyörű, forró nyárutóval ajándékozott meg bennünket, és Budapest a legrégibb béke hangulatában volt. Először azt hittük, hogy valaki tévedésből szólaltatta meg a készüléket, és néhány perc múlva kiderül majd, hogy vaklárma volt az egész. De a világítás hirtelen kialudt, és a sötétben megszólalt egy ellentmondást nem tűrő hang: „Tessék levonulni az óvóhelyre!" - Néhány gyengén világító falikar segítségével a folyosó felé indultunk. Néhányan még az utolsó falatokat majszolták, és láttam egy urat, aki a megkezdett korsó sörét vitte magával, mint az egyetlen megmentésre érdemes dolgot. Amennyire módomban állt, figyeltem az emberek arcát; félelemnek vagy pániknak nyomát sem láttam. Magam is inkább a meghatottságnak és a büszkeségnek valami furcsa keverékét éreztem. Íme - gondoltam - közvetlen érintkezésbe kerültem a háborúval, illetve előléptem nagyidők tanújának. Később, ha ezt a légi riadót szerencsésen megúsztuk - és ki kételkedik benne, hogy így lesz? - órákon keresztül mesélhetek majd róla a fiatalabb nemzedéknek. Közben megerőltettem a hallószerveimet, hogy az óvóhelyre és a hallba vonuló közönség zsivaján át elkapjak valamit a külső zajokból: motorzúgást vagy becsapódást, de egyelőre nem hallottam semmit, csak egy középkorú úr magyarázta élénken az előttem haladó társaságnak: „Fogadni mernék, hogy egyszerű légvédelmi gyakorlatról van szó. A közönséget teljesen elhagyta a veszélyérzet. Valamit kell már csinálni, hogy adott pillanatban ne legyen össze-vissza futkosás." - „De a rádió nem mondott be semmit" - vitatkozott vele egy fiatal hölgy. - „Éppen ezért! Behirdetett és megrendezett légvédelmi főpróbák helyett azt akarják megtudni, hogyan viselkedik a pesti közönség komoly légi veszély esetén." - Nos, ha tényleg csak azt akarták megtudni, az illetékes hatóság meg lehet elégedve. Másfél perc sem telt el a sziréna búgása óta, és máris mindenki a helyén volt. Láttam, amint a különböző szerepkörrel megbízott alkalmazottak sorra jelentkeztek a házparancsnoknál, aki ebben az esetben maga az igazgató volt. Jött a parancsnok-helyettes, futva érkeztek a tűzoltók, küldöncök, kapuőrség. Az igazgató mindenkit helyére irányított. Közben egy tompa dörrenés távoli zaja hatolt le a tágas, majdnem azt mondhatnám, barátságos pincehelyiségbe. - „Bomba!" - mondta valaki. És az arca egy árnyalattal halványabb lett. - „Dehogy, ez a mi légvédelmünk!" - Ekörül némi vitatkozás keletkezett. De csakhamar elhallgattunk, mert a dörrenések és puffanások hol közelebbről, hol távolabbról ismétlődtek meg. Az egyik intézkedő közeg egy idősebb párt tuszkolt be a helyiségbe. Pizsamában voltak, az ágyban érte őket a légi riadó. A férfi tömött bőrtáskát cipelt a kezében. - „Nyugodtan fennhagyhatta volna" - mondta neki valaki. - „De benne vannak a holnapi főtárgyalás okmányai! Csupa pótolhatatlan irat!" - Most egy csinos szőke fiatal hölgy jött ugyancsak pizsamában. A nyakában vízhatlan zacskót viselt. Mindjárt akadt egy úr, aki átadta neki a helyét. Egy másik hasonló korú, kissé teltebb hölgy odasietett

[73] A második világháború első légitámadása 1942. szeptember 4-5-re virradóra érte a várost. A támadást kb. két tucat szovjet gép intézte, 11 halálos és 61 sebesült áldozata volt. A szeptember 9-10-re virradóra bekövetkezett újabb támadásnak 5 halottja és 18 sebesültje volt.

hozzá. - „Mit cipelsz ebben a zacskóban?” - „Ékszereimet, irataimat, szépítőszereimet és egy pakli römikártyát!” - Ha rajta múlik, mindjárt össze is hozott volna egy partit, de a társaság túlzottan frivolnak találta az ötletet a helyzethez mérve. Ki tudja, odakint talán most roppant drámák árnyai bontakoznak a levegőben és a földön.

Nehezen tudtam elviselni azt a gondolatot, hogy itt ülök lent az aránylag biztonságos pincében, mialatt ez a tündéri város életének egyik legsúlyosabb megpróbáltatását éli. Felkeltem, és a beszélgető, vitázó, tréfálkozó csoportokon át a kijárat felé igyekeztem. A folyosólámpák világánál valahogy elbotorkáltam a lesötétített hallig, és a félig nyitott kapun át kinéztem a sötétbe. Körülöttem furcsa árnyalakok imbolyogtak. Minden, ami körülöttem volt, egészen valószínűtlenül hatott. A légoltalmi pince majdnem kedélyes hangulatával szemben ez a sötét környezet, a lehalkított szavú emberek, nyomasztó érzést keltettek. Páran a sötét háttérben cigarettáztak. Ezek az izzó pontok még misztikusabbá tették az általános képet. Most hirtelen nappali fény árasztotta el az előcsarnokot. - „Sztalin-gyertya!” (világító bomba) - szólt a kapuőr, és visszahúzódott az ajtóból. Az alakok körvonalai határozottabban rajzolódtak ki a háttér sötétjében. Az utcán, mintha megdermedt volna az élet, minden kihaltnak látszott, csak a rendőr állt a szomszédos sarkon szuronyos puskával szorosan a fal mellett. A fény kialudt, utána dörrenés. Mintha valahol messze egy ajtót csaptak volna be. Nem, ez mégsem lehet közönséges gyakorlat. Égő piros lámpával egy autó húzott el az úttesten. - „A mentők!” - súgta valaki megilletődötten. Egy sorozat piros gömb ívelt valahonnét a magasba. Nyugtalan fénykévék cikáztak át az égboltozaton. Egy pillanatra összeértek, majd szétváltak, hogy egy másik ponton megint találkozzanak. Látványnak gyönyörű volt, érzésnek nyomasztó. Órámra néztem: 55 perc telt el a riadó kezdete óta. Meddig tart még? Istenem! Visszamentem. - „Mi van odakint?” - kérdezték jobbról is, balról is. - „Nem tudom, de félelmetesen szép, ami odakint történik.” - Itt bent azonban a környezet vidámsága belőlem is elfújta az aggodalmat. Nem mondhatnám, hogy cinizmus volt ez. Inkább a pesti emberek kedélye, amely a legválságosabb pillanatokban sem tagadja meg magát. A helyzet újsága és érdekessége letompította a veszély érzetét. Az az úr, aki lejövet előttem ment, már kettő az egyhez adta, hogy csak gyakorlat van. Nem közöltem vele, mit láttam kint az utcán. Holnap úgyis megtudunk mindent. Egyszerre megint felüvöltött a sziréna. „Hála Istennek” - mondták. - „Éppen elég volt”. - Mire feljutottunk, az utcán már nyüzsgött az emberáradat. Villamosok mentek és autók szaladtak a félvilágításban. Reggel a rádióból tudtuk meg, hogy az az úr elvesztette a fogadást.

*

A második légi riadó alatt nem voltam Pesten. Otthon, falun tartózkodtam, amikor az est sötétjében elzúgtak fejünk felett a vészes orosz gépmadarak. A házakat köröskörül hatalmas kiterjedésű erdők keretezik. A csillagos estén békén szenderegtek a fehérre meszelt falu apró falusi házak. A pilóták nem nekünk tartogatták bombáikat, de amint elhúztak az erdő felett, a motorzajra innen is, onnan is felbőgtek a szarvasbikák. Talán megérezték a halált, amely a sötét madarakkal szállt nyugat felé, és a maguk módján szirénajelet adtak az erdők vadjainak.

Edelsheim-Gyulai Ella: Légi támadás. Pesti Hírlap, 1942. szeptember 20. 5. p.

A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete az iskolák hősi halottainak nyilvántartásáról

1942. október 8.

A budapesti tankerület királyi főigazgatójától

1202/1942-43. szám.

Tárgy: Hősi halottak nyilvántartása

Az állami, községi, izraelita, egyesületi és magán gimnáziumok, képzőintézetek (liceumok), ipari-, kereskedelmi- és mezőgazdasági középiskolák, kereskedelmi szaktanfolyamok, felső ipariskolák, nőipariskolák, polgári iskolák, iparos és kereskedő tanonciskolák és gyógyítva nevelő iskolák igazgatóinak (fiú- és leányiskolák).

Budapest

Európa újjászületéséért és keresztény kultúrájának megmentéséért a bolsevizmussal folytatott gigantikus küzdelemből a magyarság is méltó módon kiveszi részét, s meghozza a maga hősi áldozatát. A hatalmas méretű fegyveres összecsapás egyre több magyar életet követel áldozatul. Hősi halottaink megbecsülése, kegyeletük ápolása megkívánja, hogy minden iskola kísérje figyelemmel hadbavonult tanárainak és tanítványainak háborús teljesítményeit és esetleges hősi halálát.

Éppen ezért felhívom Igazgató Urat (Úrnőt), hogy minden tudomására jutott adatot szorgalmasan gyűjtsön, gondosan ellenőrizzen és pontosan jegyezzen fel a historia domus-ban. Ezeknek az adatoknak felhasználásával később az iskola gondoskodjék a hősök nevének és emlékezetének áldozatukhoz méltó megörökítéséről.

Az iskola hősi halált halt tanárának vagy tanítványának lelki üdvéért tartott egyházi szertartáson az iskola testületileg vegyen mindenkor részt, istentisztelet után pedig tartson megemlékezést.

Budapest, 1942. október 8.

vitéz Fraknóy József
tankerületi kir. főigazgató

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai Általános iratok. 1. doboz.

A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete az iskolák légoltalmi riasztószolgálatának megszervezéséről

1943. november 13.

Kir. Áll. Líceum és Tanítóképzőintézet Budapest

A budapesti tankerület királyi főigazgatójától 1943. nov. hó 16-án

2655/1943-44. sz.

Tárgy: Iskolák légoltalmi rádió riasztószolgálatának megszervezése

Kir. Tanfelügyelő Úrnak,

az állami, községi, izraelita, egyesületi és magán gimnáziumok, képzőintézetek, mezőgazdasági-, ipari- és kereskedelmi középiskolák, felső ipariskolák, nőipariskolák, kereskedelmi szaktanfolyamok, polgári iskolák, gyógyítva-nevelő iskolák, kereskedő- és iparostanonc iskolák igazgatóinak (fiú- és leányiskolák)

Budapest

A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó évi november hó 10-én kelt 9410/1943. IX. sz. rendelete alapján további eljárás végett közlöm Igazgató Úrral (Úrnővel) a következőket:

I. Ha az iskola épületében a tanulók teljes létszámának befogadására alkalmas óvóhely van, a tanítás megszakítását csak riasztás (szirénajel) esetén kell az iskola jóváhagyott légoltalmi terve, illetve riasztó és készültségi terve szerint végrehajtani.

II. Ha azonban az iskola óvóhellyel egyáltalában nem, vagy az előírtnál kisebb méretűvel rendelkezik, az iskolai rádió-riasztószolgálatot kell bevezetni. Ezt az iskolai riasztóügyeleti szolgálatot az alábbi módozatok szerint haladéktalanul meg kell szervezni, és az iskola rádiókészülékét a tanítás megkezdése előtt 30 perccel be kell állítani „Budapest I.” (549,5 hullámhossz) vételére.

A riasztóügyeleti szolgálatot előre megállapított terv szerint legalább 2-2 személy - több egymástól távolfekvő épületben elhelyezett iskolánál 1-1 személlyel több - lássa el. Az ügyeleti szolgálat tartama egyhuzamban a két órát ne haladja meg. Az ügyeletet teljesítők közül az egyik a rádió adásának figyelője (lehetőleg tanár, tanító, műhelyoktató, altiszt, szükség esetén idősebb tanuló) legyen, a beosztott, illetve beosztottak (altiszt, tanuló) küldöncszolgálatot teljesítsenek.

Amennyiben valamelyik iskola nem rendelkeznék rádió készülékkel, az iskola igazgatója igényelje a készüléket közvetlenül a fenntartó hatóságától. Az állami iskolák igazgatói közvetlenül a vallás- és közoktatásügyi minisztérium IX. ügyosztályához intézett felterjesztésben kérjék a kiutalást. A felterjesztésében tüntesse fel Igazgató Úr (Úrnő), hogy az intézetben egyen- vagy váltóáram van-e és milyen feszültségű az?

A kiutalandó rádiókészülékek szállításáig az iskola igazgatója a tanítási idő tartamára használatra önként átengedett rádiókészülékkel lássa el az ügyeleti szolgálatot.

Amint a rádió az adást: „Műsorunkat bizonytalan időre megszakítjuk” közléssel beszünteti, az ügyeletes rádiófigyelő erről az iskola igazgatójának, illetve távollétében helyettesének - a beosztott küldönc útján - haladéktalanul jelentést tesz.

Az iskola igazgatója, vagy helyettese a tanítás ideje alatt az iskola épületét nem hagyhatja el. Tartózkodási helyét az ügyeletes figyelővel köteles mindig közölni.

Az igazgató vagy helyettese a rádióadás beszüntetéséről kapott jelentés után a tanítást mindenütt azonnal szüntesse be és az iskolaépület kiürítését az írásban előre elkészített és alább részletezett elvek szerint - a küldönc, vagy küldöncök közreműködésével - hajtsa végre:

1./ azokat a tanulókat, akik az iskolától gyalogosan legfeljebb 20 percnyi távolságra laknak és gondviselőjük a tanítás ideje alatt otthon tartózkodik, hazaküldi;

2./ a 20 percnyi távolságnál messzebb lakó, vagy gondviselők távolléte miatt hazamenni nem tudó, (különösen a népiskolák alsó osztályú tanulóit), valamint a vidékről bejáró tanulókat - csak a riadójel elhangzásakor (hatósági riasztáskor) - az iskola óvóhelyére vezeti;

3./ ha az iskola óvóhelye oly kisméretű, hogy a fenti tanulók nem helyezhetők el abban, vagy az iskolának egyáltalában nincsen óvóhelye, a fennmaradó tanulók az iskolához közelebb lakó tanulókhoz csatlakozva - az előre megállapított terv szerint - azok lakására vonulnak. A tanulók oly módon osztandók szét, hogy a közelebb fekvő tanulók családjához legfeljebb 2-2 fennmaradó tanuló kerüljön;

4./ amennyiben a távollakó tanulókat a fenti módon családoknál nem lehetne elhelyezni, ezeket egy vagy több csoportba osztva - tanárok, tanítók, stb. felügyelete mellett - a hatóság által az iskola közelében kijelölt nyilvános óvóhelyre kell vezetni. A felügyeletet az igazgató kijelölése szerint elsősorban nem családos tanároknak (tanítóknak) kell ellátniok. A felügyeletre ki nem jelölt tanárok az iskolaépületet elhagyhatják, ha számukra az iskola légoltalmi készültségi terve nem jelöl ki szolgálatot.

A tanításnak légoltalmi okokból történt megszüntetése esetében az iskolából egyenként, vagy csoportosan távozó tanulók - fegyelmi vétség terhe mellett - kötelesek az utcán való futás, zajongás, csoportosulás, álldogálás teljes elkerülésével azonnal haza, illetve az igazgató által kijelölt helyre sietni.

Az iskola igazgatója megfelelő módon köteles gondoskodni az iskola óvóhelyén elhelyezendő, vagy a nyilvános óvóhelyre csoportosan elvonuló tanulóknak - a légvédelmi riadó megszólalásáig történő - foglalkoztatásáról.

Jóllehet a hatósági riasztószolgálat a riasztást megszüntette, a légiveszély csak a rádió műsoradásának újbóli megkezdésével tekintendő megszűntnek. Ezzel kapcsolatban különösképpen figyelmeztetni kell a vidékről vasúttal bejáró tanulókat arra, hogy a légiveszély elmúltáig a pályaudvarra nem mehetnek.

A légiveszély megszűnte után az iskolából a lakóházi óvóhelyekre eltávozott tanulóknak nem kell visszatérniök az iskolába. Az iskolai nyilvános óvóhelyen csoportosan elhelyezett vagy esetleg - a légiveszély megszűnése után - az iskolába visszatérő tanulókat a tanítási idő végéig tanári felügyelet mellett foglalkoztatni kell. A tanításról légiveszély miatt elmaradó tanulók mulasztását nem szabad igazolatlan mulasztásnak tekinteni.

E rendelet alapján valamennyi érdekelt iskola sürgősen köteles riasztógyakorlatot tartani, és azt addig ismételni, míg a gyakorlat teljesen zavartalanul nem bonyolódik le.

Az igazgatók (vezetőtanítók) az iskola minden tanulójáról, tanáráról, az épületben bennlakó személyekről - a légvédelmi riadó alatti tartózkodási helyük feltüntetésével - osztályonként 3

példányban készítsenek kimutatást. A kimutatás egyik példánya az iskola légvédelmi riadó- és készültségi tervéhez csatolandó, a másodpéldányt az iskola igazgatója riadó esetén az óvóhelyre vigye magával, a harmadik példányt az osztályfőnök (beosztott tanító) őrizze meg.

A rádióügyeletet el kell látni mindaddig, amíg az épületben tartózkodó személyek száma az óvóhely férőhelyeinek számát meghaladja. Egyébként a rádióügyeletet a riasztás bekövetkezésétől a riasztás feloldásáig meg kell szakítani.

Budapest, 1943. november 13.

vitéz Fraknóy József
tankerületi kir. főigazgató.

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai. Általános iratok. 1. doboz.

A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete a tanárok által követendő magatartásról a német megszállás után

1944. március 23.

A budapesti tankerület királyi főigazgatójától

6734/1943-44. sz.

Tárgy: Tanárok magatartása,
tananyag befejezése

Az állami, községi, izraelita, egyesületi és magán gimnáziumok, képzőintézetek, gazdasági iskolák, ipari- és kereskedelmi középiskolák, kereskedelmi szaktanfolyamok, felső ipariskolák, nőipariskolák, ipari szakiskolák, polgári iskolák, iparos- és kereskedő-tanonciskolák, gyógyítva-nevelő iskolák igazgatóinak (fiú- és leányiskolák) és az áll. és közs. népiskolák igazgatóinak

Budapest

A mai izgalmakkal telített légkörben a tanári és tanítói testületek egyes tagjai, a tanulók és a szülők magatartásukkal nem szolgálják az annyira kívánatos nyugalmat és higgadtságot.

A ránk súlyosodó feladatok csak akkor oldhatók meg kielégítő módon, ha mindenki megőrzi hidegvérét és nyugalmát. Körültekintő tapintattal kerüljünk minden olyan beszédet, suttogást és hírterjesztést, ami az amúgyis fokozott idegességet még csak erősíti.

Az államvezetésben mutatkozó esetleges irányváltozás nem szolgálhat okul arra, hogy a testületek tagjai a folyosókon, a testületi szobákban, vagy egyebütt politikai felfogásukat megtárgyalják és megvitassák. Kerüljünk minden politikai megnyilatkozást, az iskola ne legyen soha sem politikai vitatkozások színtere.

Az iskolák idő előtti bezárása nem lehet érdeke sem a tanári testületeknek, sem a tanulóknak, sem a szülőknek. Az iskolák korai szüneteltetése a szociális helyzetük miatt legkedvezőtlenebb viszonyok között élő szülőket sújtaná leginkább, mert gyermekeik az utcára kerülnének minden felügyelet nélkül, mert a szülők kereső foglalkozásuk miatt képtelenek is erre.

Amíg a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az iskolák bezárását el nem rendeli, addig minden érdekeltnek feltétlenül előnyös az iskolai munka fenntartása, mert az iskolák bezárása után az oktató személyzetet feltétlenül más igazgatási ágazatban mutatkozó munka elvégzésére alkalmazzák, és esetleg vidéken fogják beosztani.

Ha szülők gyermekeiket a légi veszélyeztetettség miatt nem akarják iskolába járatni, vagy azzal a kívánsággal állnak elő, hogy gyermekeiket vidékre óhajtják vinni, a szülők kérését már megnyugtatás miatt is teljesíteni kell, azonban azzal a figyelmeztetéssel, hogy az iskolai év esetleg váratlan bezárása következtében az eddigi tanulmányi állapotnak megfelelően lesz kénytelen a tanári testület a tanulót elbírálni, és évvégi bizonyítványát kiállítani.

A tanulmányi anyagban való elhamarkodott sietést a tanárok (tanítók) ne erőltessék. E helyett inkább a megtanított anyag ismétlésére, összefoglalására és elmélyítésére törekedjenek. A tanítási anyagban esetleg szükségesnek mutatkozó pótlásokat feltétlenül nagyvonalúan

intézzék. A kapkodás feltétlenül káros, hiányokat pedig még később is lehet pótolni, ha az alapvető dolgokat biztosan megtanítottuk.

Az utolsó évfolyam növendékeivel a szükségnek mutatkozó ismétléseket és áttekintéseket feltétlenül végeztessék el, mert az érettségi, illetőleg képesítő vagy záróvizsgálatok a tanév végén az eddigi módozatok mellett folynak le. Erre vonatkozó rendelkezések előkészületben vannak.

A tanulók okmányait, tanulmányi értesítőit az évzárás esetleg váratlan bekövetkezése miatt nagyon tanácsos az iskolában tartani, hogy az osztályozás megejtése után a bizonyítványok zavartalanul kiállíthatók legyenek.

Azoknak a tanulóknak a mulasztását, akiket szüleik saját megnyugtatásuk végett az iskolából kivesznek, igazolatlan mulasztásnak tekinteni nem lehet. Ezek a tanulók kimaradottaknak sem vehetők, hacsak a szülők határozott kívánságára nem történik, hanem az osztályozásnál úgy kell elbírálni őket - ha megosztályozhatók nem volnának - mintha az évvégi összefoglalásról igazoltan maradtak volna el. Kétes esetekben ilyen tanulókat pótló vizsgálatra, vagy díjmentes magánvizsgálatra kell utasítani.

A magánvizsgálatokat rendes időben fogjuk előreláthatóan megtartani.

A légo rendeleteket hajtsuk végre nyugalommal, és ne akarjunk mindent saját elgondolásunk szerint folyton megváltoztatni, mert ennek vége csak rendetlenség és nyugtalanság lesz.

Budapest, 1944. március 23.

vitéz Fraknóy József
tankerületi kir. főigazgató

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai. Általános iratok. 2. doboz.

Zsidó szerzők műveinek eltávolítása a XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet könyvtárából

1944. április

A budapesti tankerület kir. főigazgatójától

8121/1943-44. sz.

Tárgy: A magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása.

Az állami, községi, egyesületi, izr. és magán gimnáziumok, képzőintézetek, gazdasági-, ipari- és kereskedelmi középiskolák, kereskedelmi szaktanfolyamok, felső ipariskolák, ipari szakiskolák, nőipariskolák, polgári iskolák, kereskedő- és iparostanonc iskolák, gyógyítva nevelő iskolák igazgatóinak (fiú- és leányiskolák).

Budapest

Sürgős további eljárás végett értesítem Igazgató Urat (Úrnőt), hogy a m. kir. minisztérium 10800/1944. M. E. számú rendeletével (megjelent a Budapesti Közlöny 1944. évi április 30-i, 97. számában) a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában intézkedik.

Tájékoztatásul közlöm a rendeletből az iskolák könyvtárait is érintő fontosabb részeket:

1.§.

A jelen rendelet hatálybalépése után zsidó szerző írói művét többszörösíteni, közzétenni és forgalomba hozni nem szabad; tudományos tárgyú írói mű többszörösítésére, közzétételére és forgalomba helyezésére közérdekből a vallás- és közoktatásügyi miniszter a m. kir. miniszterelnökkel egyetértve kivételesen engedélyt adhat.

2.§.

A jelen rendelet mellékletében felsorolt zsidó szerzők művének a kiadónál, nyomdavállalatnál, kereskedőnél és általában a forgalombahozatallal vagy a terjesztéssel foglalkozó - akár természetes, akár jogi személy által fenntartott - vállalatnál lévő és forgalombahozatalra szánt példányait terjeszteni (1914: XIV. tc. 3.§), kölcsönadni, vagy bármily más módon használatba bocsájtani nem szabad.

3.§.

Az előbbi §-ban felsorolt, úgyszintén a könyvkölcsönzéssel foglalkozó vállalatok, valamint a nyilvános könyvtáraknak, továbbá az egyesületi, iskolai, intézeti és egyéb olyan könyvtáraknak vezetői, amelyekből könyveket bárkinek vagy a személyek bizonyos körének, (egyesület vagy társaskör tagjainak, iskola tanulóinak, stb.) olvasásra vagy egyéb használatra kiadnak, kötelesek az előbbi §-ban meghatározott műveknek forgalombahozatalra, illetőleg kikölcsönzésre, vagy könyvtári használatra szánt példányait a jelen rendelet hatályba lépésétől számított 15 nap alatt kimutatásba foglalni és a kimutatás öt azonos példányát az említett határidőben a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosához (Budapest, I. ker. Uri-utca 8. sz.) bemutatni.

A kimutatásnak tartalmaznia kell az írói művek szerzőjének nevét, az írói mű címét, nyelvét, jellegének (pl. szépirodalmi, tudományos, politikai, stb.) megjelölését, továbbá azt, hogy az írói műből hány példány van a bejelentésre kötelezett birtokában.

4.§.

A sajtóügyek m. kir. kormánybiztosa a bejelentések három példányát a Magyar Papírosipari Nyersanyagbeszerző Kft-nek (Budapest, V. Zoltán u. 16. sz.) - a továbbiakban: Kft. - küldi meg, kivéve az állam, a törvényhatóság, a község, az egyházak, alapítványok és közintézetek által tett bejelentéseket.

6.§.

A 4.§-ban említett könyvtárakban lévő példányokra vonatkozó bejelentéseket a kormánybiztos a könyvtár fenntartója vagy felügyelő hatósága szerint illetékes miniszternek küldi meg. Az illetékes miniszter gondoskodik arról, hogy a könyvtár fenntartója, illetőleg felügyelő hatósága a bejelentett írói művek példányait elkülönítve őrizze és azokat csupán indokolt tudományos kutatás céljára adja ki.

7.§.

A jelen rendelet rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell azoknak a zsidó szerzőknek írói művei tekintetében is, akiket a miniszterelnök a jelen rendelet hatálybalépése után a „Budapesti Közlöny”-ben közzétett újabb jegyzékekben megnevez. A bejelentésre a 3.§-ban megszabott határidőt ilyen esetben a jegyzék közzétételétől kell számítani; a 4.§-ban meghatározott tennivalók teljesítésére pedig a kormánybiztos állapít meg a Kft. számára határidőt.

A már közölt zsidó írók 1. számú jegyzéke a hivatkozott Budapesti Közlönyben megtalálható.

Felhívom Igazgató Urat (Úrnőt), hogy a 7.§-ban jelzett később közzéteendő névjegyzékek nyilvánosságra hozatala esetén a 7.§. értelmében öntevékenyen járjon el, és minden alkalommal a kimutatás egy példányát hivatalomnak is küldje meg.

Budapest, 1944. április 4.

vitéz Fraknóy József
tankerületi kir. főigazgató

Áll. Liceum és Tanítóképzőintézet
Budapest, XII. Fery Oszkár utca 40.

Kimutatás
Az I. számú jegyzékben felsorolt zsidó szerzőknek 1944 év május hó 11. napján
a közforgalomból kivont és birtokomban (unk) lévő műveiről.[74]

A bejelentésre kötelezett: M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző Intézet
Budapest, I. Fery O. u. 40. Tel: 153-485.

[74] A betiltott zsidó szerzők listáját közli: Braham, R. L.: A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. II. kötet Bp., 1997. 1339-1341. p.

Sorszám	Az írói művek				
	szerzője	címe	nyelve	jellege	példány-szám
1	Kiss József	Klió	magyar	szépirodalom	1
2	"	Gyermekek és ifjak bibliotékája	magyar	szépirodalom	1
3	"	Összes költeményei	"	"	1
4	Földes Imre	A király arája	"	"	1
5	"	A Királyné	"	"	1
6	"	Dacos lelkek	"	"	1
7	Bródy Sándor	Ráby Mátyás viszontagságai	"	"	1
8	"	Diákok regénye	"	"	1
9	Ignotus	Olvasás közben	"	"	1
10	Földes Jolán	A teremtés	"	"	1
11	"	Péter nem veszti el a fejét	"	"	1
12	Révész Béla	Ady Endre életéről	"	"	1
13	"	Ady tragédiája	"	"	1
14	Bíró Lajos Pál	A modern angol irodalom története	"	tudományos	1
15	Jászi Oszkár	Művészet és erkölcs	"	"	1

Budapest, 1944. május 10.

Gyúrjács András
a magyar irodalmi és tört. könyvek és könyvtár őre

Sorszám	Az írói művek				
	szerzője	címe	nyelve	jellege	példány-szám
16	Molnár Ferenc	A Pál utcai fiúk	magyar	szépirodalom	2
17	Egon Erwin Kisch	Zaren, Popen, Bolschewiken	német	polit.	1
18	Egon Erwin Kisch	China geheim	"	"	1
19	Lenkei K.	Petőfi és a természet	magyar	tud.	1
20	Stefan Zweig	Három mester	"	"	1
21	Jászi Oszkár	Művészet és erkölcs	"	"	1
22	Szabó Ervin	A tőke és a munka harca	"	"	1
23	Jászi Oszkár	Huszadik század	"	tud. folyóirat	1

Budapest, 1944. május hó 12-én
Padányi-Frank Antal
tanügyi főtanácsos, igazgató

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai. Általános iratok. 2. doboz.

Szerb Antal elbocsátása a középiskolai tanári szolgálatból a zsidók közszolgálatának megszüntetéséről szóló rendelet alapján

1944. április 24.

Budapest székesfőváros polgármestere
88.795/1944.-VII.
Tárgy: Dr. Szerb Antal kereskedelmi középiskolai tanár nyugdíjazása

Véghatározat

A polgármesteri VII. ügyosztály előterjesztése alapján dr. Szerb Antal kereskedelmi középiskolai tanárt a zsidók közszolgálatának megszüntetésére szóló 1210/944. M. E. számú kormányrendelet 1. §-ának 2. bekezdése alapján hivatalból nyugdíjazom és őt a tényleges szolgálat teljesítése alól az 1944. évi április hó végével felmentem.[75]

Minthogy nevezettnek 20 évi és 6 hónapi és 5 napi beszámításra alkalmas szolgálati ideje van, a székesfővárosi közoktatási alkalmazottak részére megállapított V. (Ötödik) fizetési csoport A./ fizetési osztálya 7. fizetési fokozatának megfelelően, a nyugdíjba beszámítható havi 429 P javadalmazásának 62%, azaz Hatvankettő százalékát engedélyezem részére nyugdíj címén.

Az ellátási díjat a legközelebbi lakbérévnegyedtől kezdődően az előbb megjelölt fizetési fokozatba tartozó székesfővárosi közoktatási nyugdíjasok részére megállapított mindenkor lakáspénzzel egészítem ki.

Ezenfelül nevezettet a felesége szül. Bálint Klára továbbá édesapja Szerb Károly után, a nyugdíjasokra vonatkozó jogszabályok figyelembevételével megállapított és összesen havi 60 P, azaz Hatvan pengő családi pótléknak folytatólagos élvezetében meghagyom, míg a családi pótlék megszüntetésére vonatkozóan megállapított bármely eset be nem következik. [...]

BFL VI. 502. b. Budapesti Királyi Tankerületi Főigazgatóság. Általános iratok. 8249/1943-44.

[75] Szerb Antal (1901-1945) író, irodalomtörténész, esszéíró, egyetemi magántanár a Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában tanított. Zsidó (illetve faji alapon annak minősített) alkalmazottak közintézményekhez való felvételét már az 1939:IV. tc. (második zsidótörvény) megtiltotta, de nem rendelkezett a már működő alkalmazottak elbocsátásáról, hanem mintegy „kihalálos alapon" szorította volna ki a zsidókat a közalkalmazotti pályákról. A zsidónak minősülő közalkalmazottak elbocsátását az itt hivatkozott, 1944. március 31-én megjelent kormányrendelet mondotta ki. Ez részét képezte a német megszállás után kibocsátott, a zsidóság teljes elkülönítését, kifosztását és deportálásának előkészítését szolgáló rendeletsorozatnak. (E rendeleteket lásd: Vértes Róbert - Székely Gábor (szerk.): Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938-1944. Bp., 1997. 284-358. p.) Szerb Antalt ezt követően rövidesen munkaszolgálatra hívták be, és 1945 januárjában Balfon ölték meg.

Mi lesz a zsidó üzletekkel?

1944. április 29.

Több mint egy hete, hogy a zsidó üzletek bezárásáról szóló rendelet megjelent.[76] A főváros kereskedőnegyedeiben néhol egész utcahosszat lehúzták az üzletek redőnyeit, és a bejáraton kifüggesztették a feliratot: „zárva".

Az első két-három napon még nem lehet tiszta képet alkotni arról, hogy mennyi azoknak az üzleteknek a száma, amelyeket a rendelet értelmében be kellett zárni.

Mint illetékes köröktől értesültünk, az első teendő az volt, hogy megállapítsák: mennyi összesen a zsidó üzletek száma és a kereskedelmi életnek mely ágában volt legnagyobb a zsidók százaléka.

Minthogy kereskedelmi kataszter ez ideig még nincs, ezért az adatok összegyűjtése nagy munkát jelentett. E hét elején már sikerült megállapítani, hogy 30.000 budapesti üzlet közül 18.000-ret zártak be, tehát az üzleteknek mintegy 60 százalékát.

Túlméretezett szakmák

A városházáról és az iparkamarából szerzett értesüléseink szerint a zsidó üzletek bezárásáról szóló rendelet a kereskedelmi élet nem mindegyik ágát érintette egyformán. Voltak ugyanis olyan szakmák, amelyekből a zsidó kereskedők kikapcsolása az elmúlt három év alatt már nagyjából megtörtént.

- A három évvel ezelőtt meginduló átállítás következtében egyes szakmák túl voltak méretezve - mondották a Pesti Hírlap munkatársának. - Így pl. a textilszakma. Ebben nagyon sok keresztény kereskedő kapcsolódott bele, úgyhogy most felesleges minden új vállalat, üzlet megindulása.

- Az intézkedések értelmében azokat a zsidó kézben volt üzleteket, amelyeknek további fenntartása közellátási, honvédelmi és külkereskedelmi szempontból fontos, keresztény alkalmazott veszi át, vagy pedig már önálló keresztény kereskedő. Az ezekre az üzletekre vonatkozó rendelet egyik záradékát igen sokan félreértették. Ez a záradék ugyanis arról szól, hogy a közellátási, honvédelmi, külkereskedelmi szempontból fontos üzletek fenntartását kérvényezni lehet. Igen sok zsidó kereskedő és vállalkozó ezért kérvénnyel fordult az illetékes körökhöz, hogy üzletét tovább vezethesse. Az ilyen kérések teljesítéséről azonban szó sem lehet. Zsidó kereskedők a tulajdonukban volt üzletből hasznot többé nem élvezhetnek.

A zárolt árukészlet sorsa

A kereskedelmi élet egyik legfontosabb kérdése: mi lesz azokkal az árukkal, amelyeket a zsidó üzletekben zároltak?

Ezeket az árukészleteket - mondották illetékes helyen - központilag megszervezve, teljes egészében a keresztény kereskedőknek adják át. Természetesen azok az üzletek, amelyeknek fenntartását szükségesnek találták és vezetésüket most keresztények veszik át, a raktárakban

[76] Április 16-án tették közzé a kormány 1600/1944. sz. rendeletét a „zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vétele tárgyában." Ennek alapján rendelte el a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter április 20-án a zsidók üzleteinek lezárását, az árukészlet és az üzleti berendezés zár alá vételét.

levő árukészletet maguk árusítják. Különösen sok árut juttatnak keresztény kereskedőknek a textilszakmában. A cipőszakmában a kijelölt cégeknek van előjoguk. Az elmúlt héten sok üzlet nyílt meg újra keresztény vezetés alatt. Elsősorban olyan üzleteket szerveztek most át, amelyek a közellátás szempontjából a mindennapi szükségletet alapul véve a legfontosabbak.

Pesti Hírlap, 1944. április 29. - „Mi lesz a zsidó üzletekkel?”- Közli: Vádirat a nácizmus ellen. 1 kötet. 1944. március 19 - május 15. Szerkesztette: Benoschofsky Ilona - Karsai Elek. Bp., 1958. 273-274. p.

A XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet épületének igénybe vétele német katonai kórház céljára

1944. május 16.

Jegyzőkönyv

Felvettük Budapesten, 1944. május hó 16-án, XII. Fery O. u. 40. sz. a. állami tanítóképző-intézet igazgatói irodájában a H. M. úr 34.523/Eln. 18-944. sz. rendelete alapján.

Tárgy: a XII. Fery O. utcai áll. tanítóképző-intézet átvétele és a német véderő részére történő átadása.

[...] Dr. Padányi-Frank Antal igazgató felkéri a német kórházparancsnokság jelenlévő képviselőit, hogy a kórház céljaira berendezendő iskola helyiségeire vonatkozó igényeiket jelöljék meg, különös tekintettel arra, hogy mi fog a tanítóképző-intézet céljaira fennmaradni.

A német kórházparancsnokság képviselői előadják, hogy mely helyiségekre van feltétlenül szükségük, és melyek azok a helyiségek, melyeket nélkülözni tudnak.

Fentiek után a bizottság megtekintette az épület helyiségeit és megállapításait az alábbiakban foglalta össze:

Az épület összes helyiségei - az alábbiak kivételével - a kórházp[arancsnok]ság rendelkezésére bocsáttatnak. Az intézet használatában visszamarad:

1./ A pincében: 1 helyiség (raktár céljaira).

2./ Földszinten: igazgatói lakás (ajtószám 1.), igazgatói iroda (2.), két irattári helyiség (3-4.), kertész lakás (18.), tornaterem és tornaszertár.

3./I. emeleten: fizikai szertár 3 helyiséggel (18.), fizikai előadó terem (19.), magyar könyvtár (23.), természetrajzi szertár (24.), altiszti lakás (39.).

4./ II. emeleten: földrajz-német szertár (41.), gazdasági szertár (42/a.).

A bizottság ezek után leszegezi, hogy az igazgató-helyettes, bentlakó nevelő-tanár, nevelő-tanító, gondnoknő, főzőnő és kézilány egyelőre visszamaradnak az épületben lévő természetbeni lakásukban mindaddig, amíg a német véderő részükre megfelelő lakást nem biztosít.

A német kórház-pság jelenlévő képviselői ígéretet tesznek arra, hogy a felsorolt személyzet részére megfelelő lakások rendelkezésre bocsátásáról gondoskodni fognak. [...] fentiek írásba foglalása után az m. kir. I. budapesti honvédhadtest-pság jelenlévő képviselői az előbb hivatkozott H. M.-rendelet értelmében az intézetet ezennel átveszik és egyidejűleg a német kórház-pság részére átadják azzal, hogy jelen átadás a sürgősségre való tekintettel ideiglenes és véglegessé akkor válik, ha a leltári jegyzőkönyvek kölcsönösen kicseréltettek és a műszaki leírás is elkészül. [...]

Méltóságos Főigazgató Úr!

Intézetünk jövő sorsára nézve mély tisztelettel a következőket jelentem, illetőleg kérem.

1.) Ha a német hadikórház épületünkből az iskolai év elejéig kivonul, akkor a rendes keretek között indítjuk meg a tanítást. Ez esetben a segélyezési javaslatunk értelmében 63 bentlakó növendékünk lesz.

2.) Ha a német hadikórház az iskolai év elején nem üríti ki épületünket,[77] akkor intézetünk működésére nézve két lehetőséget látok.

a.) Grynacus Ida igazgató úrnő készséges hozzájárulásával arra kérem Méltóságodat, kegyeskedjék megengedni, hogy a II. k. állami tanítónőképző-intézet épületében délutánonként taníthassunk. - Ha esetleg ezt az épületet is hadicélra foglalnák le, akkor másutt keresünk helyiségeket, amelyekben taníthatunk. - A tanítás ilyen megoldása mellett még a bentlakó növendékek elhelyezéséről is kell gondoskodnunk. Ennek megoldása érdekében május 14-re szülői értekezletre hívtam össze a kintlakó növendékek szüleit, akiket arra kértem, hogy a lehetőség szerint fogadjanak a családjukba egy-egy bentlakó növendéket. Összesen 28 szülő vállalkozott erre. A minisztériumtól rövid úton kapott felhatalmazás alapján azt ígértem a szülőknek, hogy egy-egy növendék után havi 80 P-t kapnak. Erre a 80 P-s alapra így jutottam: költségvetésünkben azt kértük, hogy tanulóotthonunk minden növendék után 70 P-t kapjon a minisztériumtól (Az 1944. év első felére csak 60 P-t engedélyez a jóváhagyott költségvetés.) Ha nincsen tanulóotthon, akkor bizonyos kiadások (kevesebb személyzet kell, mosás elmarad, kevesebb fűtés kell) elmaradása folytán 70 P helyett 80 P-t utalványozhat ki a minisztérium havonta egy-egy növendék után.

A bentlakókra vonatkozó segélyezési javaslatomban 63 növendék foglaltatik. Ha tanulóotthonunk nem nyílik, akkor ezekből 13 növendék Budapesten, s Budapest környékén lakó szüleitől jár a tanítási órákra, 28 növendék - a fentebb említett - 28 kintlakó növendéknél helyezkedik el, 22 növendéknek pedig azt kell írnom, hogy tanulmányaik folytatása érdekében vagy Budapesten keressenek szállást és ellátást, vagy kérjék valamely vidéki intézetbe való felvételüket. Tisztelettel bejelentem, hogy a magam részéről is tovább kutatom e 22 növendék részére való buda-pesti elszállásolási lehetőséget.

b.) Ha Budapesten semmiképpen sem sikerül olyan helyzetet teremtenünk (pl. nem tudunk tantermeket szerezni), hogy itt taníthassunk, akkor vidéken keresünk nagy épületet az elhelyezkedésre. Ez a megoldás természetesen jelentékeny anyagi áldozatot kíván az állam részéről. Minthogy mindenképpen akarunk tanítani, ilyen megoldásra is gondolunk.

A legvalószínűbbnek látom a 2. a.) megoldást, kérek felhatalmazást arra, hogy e megoldás érdekében az összes intézkedéseket megtehessem.[78]

Mély tisztelettel:

Bp. 1944. V. 26.

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai. Általános iratok. 2. doboz - A jegyzőkönyv gépelt tisztázat a jelen lévők sk. aláírásával. Az igazgató felterjesztése kézzel írott fogalmazvány aláírás nélkül.

[77] A németektől a szovjet csapatok foglalták el az épületet 1945 elején, komoly sérülésekkel járó ostrom után.

[78] A Csalogány utcai tanítónőképző épületében csak a tanévnyitó ünnepségre kerülhetett sor, mivel azt is lefoglalták - ezúttal magyar - katonai kórház céljaira. Ezért egy hétig a Baár Madas Intézetben, majd a Trefort utcai gyakorló gimnázium épületében kapott helyet a tanítóképző. Az első félévet, a VKM rendeletének megfelelően, 1944. október 29-én befejezték.

Munkácsi Ernő a budapesti zsidóság összeköltöztetéséről

Miközben a fővárosi zsidóság vezetősége utolsó kísérleteket tette a vidéki zsidóság maradékának megmentése végett és kétségbeesetten próbálta elhárítani a budapesti zsidóságot is már fenyegető deportálást,[79] ugyanakkor bonyolították le a budapesti zsidóság összeköltöztetését is. Nem hiszem, hogy példa lenne a világtörténelemben, hogy egy város területén közel 250 000 ember 8 nap alatt lakást változtasson, illetőleg lakását másokkal megossza. Pedig ez a folyamat játszódott le 1944. június 17. és június 24-e között a korábban „lovagiasnak" ismert magyar nemzet és a magyar „kultúrállam" fővárosában.

Amióta 1944. április 27-én megjelent az a rendelet,[80] amely felhatalmazta a törvényhatóságok első tisztviselőjét és a polgármestereket, hogy az ország területén a zsidók számára elkülönített lakóhelyeket (gettókat) jelöljenek ki, gyors iramban megindult a vidéki gettók felállítása. A vidéki példák után nem lehetett kétséges, hogy előbb-utóbb a fővárosra is sor kerül és „Varsó után" Európa legnagyobb zsidó közösségét is „kényszerlakóhelyek" közé szorítják. A németeknek és Hain Péteréknek[81] első tervük egy nagy budapesti gettó felállítása volt, amely a Rákóczi úttól a Podmaniczky utcáig magában foglalta volna a legsűrűbben lakott zsidó utcákat. Nem is titkolták ezt a tervüket, amikor a bombakárosultak részére való lakáskiürítések alkalmával a Zsidó Tanács[82] figyelmét felhívták arra, hogy az elköltözőket lehetőleg ezen a területen szállásolják be. E terv megvalósításával szemben sok akadály merült fel, elsősorban az, hogy rendkívül nagyszámú kereszténynek kellett volna kiköltözni innen, amely a fővárosnak igen forgalmas részét képezi. A Gestapo és magyar bérenceik pedig mindig óvatosan vigyáztak arra, hogy a nemzsidó lakosság érzékenységét ne sértsék, sőt különböző koncok adásával a zsidók elleni intézkedéseket úgy tüntessék fel, mint részükre szolgáló jótéteményt. A budapesti nagy gettó felállítását végleg megbuktatta az a feltevés, hogy a szövetségesek bombatámadásai a zsidónegyedet kímélni fogják és ezért - kizárólag saját bőrük megkímélése végett - a tervet elejtették, ehelyett az az elgondolásuk született meg, hogy a főváros legkülönbözőbb helyein szétszórva fognak zsidó (csillagos) házakat kijelölni, amelyek a zsidók börtönei lesznek. Erre már volt példa egyes vidéki városokban is.

---

[79] A belügyminiszter április 7-én bizalmas rendeletben közölte a közigazgatási és rendészeti szervek vezetőivel, hogy a „m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól". Ennek előkészítéseként előírta a zsidók gyűjtőtáborokba szállítását, városokban és nagyobb községekben gettókba vagy kijelölt zsidóépületekbe tömörítését. A végrehajtás előírt sorrendjében Budapest az utolsó helyen állt.

[80] A kormány 1610/1944. M. E. sz. rendelete a Budapesti Közlöny április 28-i számában jelent meg. (Ld. Vértes - Székely, i. m. 328. p.)

[81] Hain Péter (1895-1946) politikai nyomozó, a német megszállás idején az Állambiztonsági Rendészet vezetője. Háborús bűnösként kivégezték.

[82] A megszálló német hatóságok utasítására 1944. március 20-án létrehozott szerv, amelynek fennhatósága az ország teljes zsidónak minősülő lakosságára kiterjedt. Feladata a rendeleti úton elkülönített és megélhetési lehetőségeitől megfosztott zsidóság életének megszervezése volt a német és magyar hatóságok utasításai alapján. (Történetéről ld.: Schmidt Mária: Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács. Bp., 1990.)

Endre László tervez

Május 17-én dr. Szentmiklóssy József tanácsnok, a székesfőváros IX. szociális politikai osztályának vezetője, magához hívatta dr. K. I-t,[83] a Zsidó Tanács egyik főtisztviselőjét, és bizalmasan közölte, hogy Endre László[84] a zsidók „Budapesten való összeköltöztetésének tervével" foglalkozik. Szó van arról, hogy ennek végrehajtásával és lebonyolításával a belügyminiszter őt bízza meg, de Szentmiklóssy a tervet és az elgondolást jogtalannak és emberietlennek tartja, vissza akarja utasítani. A Tanács haladéktalanul foglalkozott ezzel a kérdéssel és az volt az álláspont, hogy jobb, ha Szentmiklóssy vállalja ezt a megbízást, mintha azt más ismeretlenre bíznák, akitől nem várható annyi megértés, mint Szentmiklóssytól. A Tanácsnak ezt az állásfoglalását közölték a tanácsnokkal, és ez alkalommal dr. Szentmiklóssy a Tanács vezetőségét külön is fogadta, előre is gondoskodva arról, hogy a tanácskozásra kijelölt időpontban csak megbízható tisztviselői legyenek jelen.

Ilyen előzmények után vállalta Szentmiklóssy a megbízatást, de egyúttal a Zsidó Tanácsnak ígéretet tett, hogy amennyire csak módjában áll, oda fog hatni, hogy az egész tervet elejtsék, ha ez nem sikerülne, úgy az összeköltöztetést húzza-halassza. A tanácskozás alkalmával dr. Szentmiklóssy bizalmasan közölte főbb vonásokban Endre László elgondolásait, és megbeszélték, hogy milyen részletkérdésekben lehetne enyhítéseket elérni.

Kijelölték a házakat

Ezután úgyszólván naponta informálta a tanácsot dr. Szentmiklóssy, hogy az ügyben milyen lépések történtek. Megmutatta a rendelet tervezetét, és bizonyos változtatásokat is tett kedvező irányban. Felterjesztésében rámutatott arra, hogy teljesen lehetetlen az összeköltöztetést a házak kijelölésétől számított három hónapi határidő előtt lebonyolítani, illetve az összeköltöztetésre legalábbis három havi határidő szükséges. Rámutatott azokra a veszélyekre, amelyek a keresztény közönségre nézve származnának, ha az összeköltöztetést gyorsabban bonyolítják le és általában igyekezett felterjesztésében kidomborítani az összeköltöztetéssel kapcsolatos bonyodalmakat.

De minden igyekezete hiábavaló volt, és sor került a házak kijelölésére. A kijelölési tervezetet Szentmiklóssy külön osztálya készítette elő a statisztikai hivatalból szerzett adatok alapján, annak figyelembevételével, hogy csillagosnak jelöltek ki minden házat, amelyben 50%, vagy közel 50% zsidó lakott. (Az üzleteket és irodákat nem számították ide.) Endre László először három napban akarta meghatározni az összeköltöztetési időtartamot, és csak nagy nehezen sikerült azt 8 napra kitolni.

Már előzőleg és különösen az összeköltöztetési hirdetmény megjelenését követően, valóságos emberáradat özönlött dr. Szentmiklóssyhoz, és a legnagyobb összeköttetéseket is igénybe vették, hogy egyes házak zsidó csillagos jellegét szüntessék meg, vagy megfordítva, hogy csillagosnak nyilvánítsák. Minthogy dr. Szentmiklóssyt ezekben a napokban alig lehetett elérni (először a Statisztikai Hivatalban zárkózott el, majd néhány napi szabadságra ment), a panaszosok - akik többnyire az illető házak keresztény tulajdonosaiból és bérlőiből kerültek ki

[83] K. I. = Kurzweil István.

[84] Endre László (1895-1946) a német megszállás után a Belügyminisztérium államtitkáraként a zsidóság deportálásának fő szervezője. Háborús bűnösként kivégezték. (Karsai László - Molnár Judit: Az Endre-Jaross-Baky per. Bp., 1994.)

- a belügyminisztériumhoz fordultak. Jaross[85] és Endre nagyon sok esetben helyt adtak a panasznak, és dr. Szentmiklóssy által kijelölt házaknak - kb. 800-nál - a házak egyharmadrészénél a csillagos jelleget megszüntette és így annyival kevesebb férőhely állott az összeköltöző zsidók rendelkezésére. A belügyminisztériumban ezeket a fellebbezéseket és panaszokat Puskás nevű Pest vármegyei jegyző intézte, aki akkor a belügyminisztérium lakásügyi osztályának élére került, dr. Kiss Károly fővárosi tiszti ügyész, a nyilaspárt „oszlopos" tagjának bevonásával.

Endre Lászlóéknak ez az intézkedése, amellyel kb. 800 házat elvettek a zsidóktól, újabb szenvedést zúdított azokra, mert az összeköltöztetési parancs megjelenésekor minden zsidó igyekezett magának a hirdetményben megjelölt csillagos házak egyikében lakást biztosítani; óriási költséggel, nagy sietve oda már be is költöztek, és mire a rendelkezésre álló helyiségekben az összeköltöztetést lebonyolították, megjelent a belügyminisztérium új rendelete, aminek folytán úgy a korábban is ott lakóknak, mint az újabban oda beköltözötteknek, ismét el kellett távozniok. De addigra már minden hely foglalt volt, és ezek részére az eredetileg kitűzött 6 nap helyett csak három nap állott rendelkezésükre, hogy lakást keressenek, beköltözködjenek, sőt hogy az előírt leltárt is elkészítsék.

A Zsidó Tanács lakáshivatalában, a lakásügyek legfőbb intézője, Müller Rezső, már előzetesen részletes statisztikát készített arról, hogy mely házakban, hány zsidó lakik és ezekben a zsidó lakásokban hány zsidó részére van férőhely - úgyhogy amikor a hirdetmény megjelent -, a Zsidó Tanács lakáshivatala már megszervezetten készen állott az összeköltöztetések lebonyolítására.

A nyolcnapos összeköltöztetési idő alatt a Tanács dr. Szetmiklóssy útján több ízben kérte a határidő kitolását - különös tekintettel a belügyminiszter utólagos intézkedésére, amely az előzetes terveket felborította -, azonban Jaross hajthatatlan maradt, és csak annyit sikerült elérni, hogy a Tanács ígéretet kapott arra, hogy június 25-én még nem tartanak razziát a nem csillagos házakban, és akik 25-én költözködnek, azokat költözködésükben háborítani nem fogják.

Az összeköltöztetés utolsó napja

Június 24-e szombati napra esett. Budapest olyan látvány színhelye volt, amelyre évszázadok óta példa nem lehetett. Lovasszekereken, kézikocsikon, taligákon és - akiknek más nem jutott - hátukon batyukban cipelték Izrael gyermekei cókmókjukat, a legszükségesebb bútort és használati tárgyakat a „kijelölt" házakba. Egy nappal később (a kijárási tilalom folytán) a templomokban megszűnt a rendes időben tartott istentisztelet, ami a zsinagógák fennállása óta nem fordult elő. Bekövetkezett a prófétának gyászos jóslata, mit egykor Izrael országának bűnös fővárosáról mondott: „Megszüntette az Úr Cionban a szombati nyugalmat és az ünnepeket." A szombat szentségének megtörésével voltak kénytelenek ezren és ezren az utolsó napon terhet hordani, málhát cipelni, hogy amikor az est leszáll, ne legyenek fedél nélkül és ne szolgáltassanak ürügyet arra, hogy az utcákon razziázó SS legények és detektívek elhurcolják őket. Hosszú nyári este volt. A leszálló nap még megvilágított egy-egy költözködő csoportot, akik az utolsó percekben kapkodva, szinte lopódzkodva menekültek „új otthonaikba".

[85] Jaross Andor (1896-1946) szélsőjobboldali politikus, 1944. március 22. - augusztus 7. belügyminiszter. Ebben a minőségben a zsidóságot sújtó jogszabályok kibocsátásának és a deportálásnak irányítója. Háborús bűnösként kivégezték.

Még az éjjel bemondotta a rádió és a reggel lapok június 25-én hozták, hogy a zsidók ezentúl csak 2 óra és 5 óra között és csak kellő indoklással hagyhatják el csillagos házaikat. (Később ezt úgy enyhítették, hogy már délelőtt 11 órakor kimehettek.)...

Új Élet, 1946. augusztus 8. II. évf. 32. sz. - Munkácsi Ernő: Hogy történt? XXXI. „A budapesti zsidóság összeköltöztetése.” - Közölte: Vádirat a nácizmus ellen. 2. kötet. 1944. május 15.- június 30. A Budapesti zsidóság összeköltöztetése. Szerkesztette: Benoschofsky Ilona - Karsai Elek. Bp., 1960. 345-348. p.

Fenyő Miksa naplójegyzete, 1944. június 28.

[...] Mára egy kissé észbe kaptak; a zsidók mozgási korlátozásán valamit enyhítettek; 11 órától délután 5-ig mutatkozhatnak az utcán. „Már kedvükben járnak - hallotta Ria a villamoson -, holnap majd további kedvezések jönnek." „Egy rendőr lefogott egy zsidót, aki öt után is flangérozni akart." „Mit keres maga egy csillagos házban?" - szólt rá egy munkáskülsejű ember egy idősebb nőre, akin nem vette észre a csillagot. „Én itt lakok" - felelte a nő. „Hát akkor mit mászkál öt óra után, majd feljelentem, s internáltatni fogom." Íveket lehetne megtölteni apróbb-nagyobb, főleg nagyobb emberi gonoszságok példáival. De akadnak példák az emberiességre is. Iván beszéli, hogy Jászberényből jövet, ahol munkatáboros sorozáson volt, a harmadik osztályú vasúti kocsiba beszállt valami vasutasféle. „A zsidó álljon fel, fáradt vagyok, le akarok ülni." Iván felállt, átadta helyét. Szemben egy paraszt házaspár rosszallóan rázta a fejét, és félhangosan, de úgy, hogy a vasutas meghallhatta, mormolta: „Hát így is lehet!" A vasutas restellte a dolgot: „No, üljön le, én már kipihentem magam" - és kiállt a folyosóra. Az öreg paraszt Iványhoz: „S most én mondom magának, senkinek se álljon fel." Akárhány keresztény kereskedő akad, aki most, mióta a zsidók bajban vannak, szívesebben szolgálja ki őket, mint annak előtte, anélkül hogy ebben anyagi előnyét keresné. Egy-egy rég szolgált cseléd jelentkezik zsidó gazdájánál megtudakolni, hogy miben lehetne segítségére. De persze a gonoszság hangosabb, kérkedőbb, szemérmetlenebb, mint a jó hajlandóság. A gonoszság a hatalom részesének érzi magát. „Die Macht an sich ist Böse" - olvasom Burckhardtban. Az a házmester, aki kifogásolja, hogy a zsidó öt után „flangéroz", az a munkás, aki följelenteni készül az öt óra után hazatért csillagos nőt, az a Volksbund-ember, aki felhívja a rendőr figyelmét a zsidó külsejű, de csillagtalan férfira, az mind fölényét éli ki, győzedelmeskedik valaki fölött, a hatalomban való részesedés mákonyát élvezi. A jóság különben is csendesebb valami, és a terror gondoskodik arról, hogy a halk szavú jóság egészen elnémuljon. Nincs nap, hogy felelős állásban lévő férfiú spicliskedésre, denunciációra ne szólítaná föl a lakosságot, s nem fenyegetné meg a legkegyetlenebb büntetéssel azt a keresztény embert, aki keresztény mer lenni. [...]

Fenyő Miksa: Az elsodort ország. II. javított kiadás. Magvető, Bp., 1986. 27-28. p.

Veesenmayer német birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszternek a budapesti zsidók deportálásának tervéről

1944. július 9.

TÁVIRAT

Budapest, 1944. július 9, 13 óra 05 perc
Érkezett: 1944. július 9, 16 óra 20 perc Gyorsan!
Fuschl, 303. sz. 44. július 9 Titkos!

A BIRODALMI KÜLÜGYMINISZTER ÚRNAK
RITTER NAGYKÖVET ÚTJÁN

Éppen most látogatott meg Jaross belügyminiszter és közölte, hogy német és magyar határállomásokról, különösen Hegyeshalomról értesítést kapott, hogy német oldalon SS-kötelékek közelednek, feltehetően, hogy Magyarországra vigyék át őket. Ezt összefüggésbe hozta a Sztójay[86] által velem már - a 303. távirati jelentésnek megfelelően - közölt feltevéssel, hogy ezen SS emberek segítségével - a Német Birodalomban alkalmazott módon - hajtják végre a zsidóakciót Budapesten. Megnyugtattam Jarosst, közöltem vele: Semmiféle tudomásom nincs arról, hogy SS-kötelékeket szándékoznának idehozni és hogy mi, úgy, mint azelőtt, ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy Budapest további zsidótlanítását a magyaroknak maguknak kell végrehajtani.

Ez alkalommal tájékoztatott Jaross, hogy ő a kormányzó utasítása ellenére hagyta befejeződni a zsidóakciót az V. zónában és Budapest elővárosaiban.[87] Ez valóban gyakorlatilag tegnap este súrlódás mentesen befejeződött. Erre vonatkozó távirati értesítés megy. A következő napokban kell befejeződnie a keresztény zsidók kiválogatásának.[88] Jaross 15-20 000-re becsüli számukat.

Ezután is hajlandó, a kormányzó ellenére is, kerülő úton Budapest további zsidótlanítását keresztülvinni.[89]

Nagyobb nehézségek elkerülésére arra gondol, hogy először néhány lágerbe - valószínűleg az eddigi V. zónába - koncentrálja őket, és azután esetenként, ha 30-40 000 zsidó együtt van, átadja őket a birodalomba való elszállítására. Ha ez az eljárás jelentősen körülményesebb is és

---

[86] Sztójay Döme (1883-1946) katonatiszt, diplomata, 1935-1944 Magyarország berlini nagykövete, a német megszállás után 1944. március 22 - augusztus 29. miniszterelnök. Háborús bűnösként kivégezték.

[87] Horthy Miklós kormányzó július 6-án - nem utolsó sorban a nemzetközi tiltakozás, egyebek között a pápa és a svéd király erélyes személyes üzeneteinek nyomása alatt - megtiltotta a budapesti zsidóság deportálását. A német megsemmisítő táborokba történő kiszállítást az országot öt zónára tagolva hajtották végre, az V. zóna Nyugat-Magyarországot jelentette, ez után következett volna a főváros.

[88] A Sztójay-kormány - a németek hozzájárulásával - ígéretet tett a katolikus egyház vezetőinek, hogy a budapesti zsidók elszállítása esetén a keresztény vallású zsidók ez alól mentesülnek, az országban maradhatnak.

[89] A budapesti zsidóság deportálásának végrehajtása 1944 augusztus végéig napirenden volt, és csak Románia háborúból történt kiválása után utasította el véglegesen a magyar kormány.

jelentékenyen több időt is vesz igénybe, ezzel mégis alapvetően biztosítva van az akció keresztülvitele, és én Jarosst minden eszközzel támogatni fogom, hogy terveit meggyorsítsa és lehetőleg súrlódás mentesen realizálni tudja. E célból javasolom, hogy Grell követségi tanácsos, aki az elmúlt hat hét alatt a követségen igen jól beledolgozta magát a zsidókérdésbe, kerüljön közelebbi kapcsolatba Jaross belügyminiszterrel, ami nem zárja ki, hogy természetesen mint eddig, Eichmann hivatalával[90] bizalommal együtt dolgozzék. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy pontos helyzetismeretem szerint továbbra sincs ok semmiféle aggodalomra. E hét folyamán a német követség a legidegesebb napokban is nyugodt pólusnak bizonyult. Ez különösen nem tévesztette el a hatását a magyarokra. Én minden további járulékos biztonsági intézkedést fölöslegesnek, sőt, elhibázottnak tartok, mivel csak a gyengeség jelének fogják értelmezni. A követség minden politikai szálat szorosan a kezében tart, és ezzel megvan a lehetősége minden eshetőséggel tisztán politikai síkon hatékonyan szembeszállni.

Ezért nem szükséges, hogy a Führer kötelékeket vezényeljen Magyarországra, amelyek ma másutt sokkal célszerűbben felhasználhatók, még akkor sem, ha ilyen javaslatok katonai vagy politikai oldalról érkeznének is.

Veesenmayer[91]

Vádirat a nácizmus ellen. 3 kötet. Szerkesztette: Karsai Elek. Bp., 1967. 114-115. p.

[90] Eichmann, Adolf (1906-1962) a német SS-hez tartozó Birodalmi Biztonsági Főhivatal azon részlegének vezetője, amely Európa-szerte szervezte a zsidók összegyűjtését és megsemmisítő táborokba szállítását. Személyesen irányította a magyarországi deportálásokat. A háború után álnéven Argentínában bújkált. Az izraeli titkosszolgálat 1960-ban elfogta. Jeruzsálemben bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

[91] Veesenmayer, Edmund (1904-1977) 1944. március 19. után a megszálló Német Birodalom követe és teljhatalmú megbízottja Magyarországon.

A budapesti tankerületi főigazgató körrendelete a tanítás befejezéséről

1944. október 25.

A budapesti tankerületi kir. főigazgatói hivataltól.

1541/1944-45. szám.

Tárgy: Az 1944-45. iskolai oktatás
ideiglenes szüneteltetése

Kir. Tanfelügyelő Úrnak,

az állami, községi és egyesületi gimnáziumok, képzőintézetek, gazdasági iskolák, gazdasági szaktanfolyamok, kereskedelmi középiskolák, kereskedelmi szaktanfolyamok, nőipariskolák, polgári iskolák, kereskedőtanonc iskolák és gyógyítva-nevelő iskolák igazgatóinak (fiú- és leányiskolák)

Budapest

További eljárás végett értesítem Kir. Tanfelügyelő, Igazgató Urat, /Úrnőt/, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr folyó évi október hó 24-én kelt 9700/1944. számú rendelete szerint abból a célból, hogy a haza létéért folyó harcban a nemzet minden személyi és anyagi ereje a honvédelem közvetlen érdekeinek szolgálatába legyen állítható, a népiskolákban, a középfokú iskolákban, a középiskolákban, a szakiskolákban, továbbá minden más iskolai jellegű tanfolyamon vagy intézetben - tekintet nélkül azok jellegére vagy fenntartójára - a tanítást, illetőleg az előadásokat 1944. október 29. napjától kezdve további intézkedésig ideiglenesen meg kell szüntetni. További intézkedésig ideiglenesen meg kell szüntetni a jelzett naptól kezdve a kisdedóvó-intézeteknek, továbbá azoknak a tanulóotthonoknak működését is, amelyekben a felsorolt iskolák tanulói vannak elhelyezve.

Az előbbi bekezdésben foglalt rendelkezés nem vonatkozik a napközi otthonokra, az ipari középiskolákra, felső ipariskolákra, ipari szakiskolákra, továbbá a hadiüzemek mellett felállított vállalati tanonciskolákra és tanoncotthonokra.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr külön rendeletben fog aziránt intézkedni, hogy az érdekelt tanulókat a háborús erőfeszítés érdekében szükséges iskolai szünetelés következtében tanulmányaik folytatásában károsodás lehetőleg ne érje.

Budapest, 1944. október 25.

[olvashatatlan aláírás]
A tankerületi kir. főigazgatói hivatal
megbízott vezetője

BFL VIII. 130. a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai. Általános iratok. 2. doboz.

Magyar katonai dokumentumok az ostromlott Budapesten uralkodó állapotokról

Hindy Iván altábornagy, a budapesti I. hadtest parancsnoka helyzetjelentése a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke részére a bekerített fővárosban uralkodó állapotokról

1944. december 30.

HELYZETJELENTÉS 1944. XII. 30-án 20h lezárással

[...] A városban a tegnapi nap folyamán olyan hírek terjedtek el, hogy a pápai nuncius felkereste a magyar hdt. pk.-ot, és közvetítette volna az oroszok ultimátumát a város feladására. Az oroszok állítólag szabad elvonulást ígértek a német csapatoknak.

Ugyanennek a hírnek egyik másik változata is terjedt a városban, hogy állítólag egy orosz fhdgy. jött volna át, és ugyanazon feltételeket hozta volna, mint a pápai nuncius. Mindkét javaslatra elutasító volt a válasz.[92]

A lakosság hangulata: a nagy tüzérségi tűz és az állandó becsapódások miatt igen nyugtalan. Az üzletek nagy része állandóan zárva van, úgyhogy a lakosság az elsőrendű élelmi cikkeket sem tudja beszerezni, mely körülmény a lakosság hangulatát még kedvezőtlenebbül befolyásolja.

A lakosság ellátása: az élelmezési nehézségek nagyok. A kenyérellátás I. 4-ig látszik csak biztosítva. Burgonya, hüvelyes, zöldségféle nincs.

Lótáp nincs. A Budapesten levő kb. 22 000 lóból 3-4000 drb-ot fogok levágatni, hogy a kenyér kiesésével legalább lóhúst tudjak a lakosságnak kiadni. A rendelkezés folytán a megmaradt lovak abrakadagjait biztosíthatom egy pár napig, mikor is ismét tervbe vettem a legyengült lovak vágatását.

Elg. és saját propaganda: a hdt. nemzetvédelmi alosztályának nyomozói több olyan egyénnel beszéltek, akiknek hozzátartozója Budapesten olyan helyen van, ami már meg van szállva. Az ilyen területeken lévők távbeszélőn felhívják hozzátartozóikat azzal, hogy egy vagy két orosz tiszt van náluk beszállásolva. Ezek azt mondják, hogy az oroszok nagyon jól bánnak velük és ne féljenek tőlük, mert ők nem bántják a magyarokat. Még azt is bemondják, hogy az oroszok nagyon rendesen viselkednek.

Általában a honvédségnek és a polgári lakosságnak január hó első hetében bekövetkező ellátását katasztrofálisnak nevezhetem. Ma azt a jelentést is kaptam, hogy a gettóban,[93]

---

[92] A szovjetek december 29-én két parlamentert indítottak el az ultimátummal, amelyben azonnali megadás esetére a magyar katonáknak szabadon bocsátást ígértek, a németeknek pedig azt, hogy a háború után biztosítják visszatérésüket hazájukba. A Vecsés felől közeledő Steinmetz Miklós százados kocsija Pestszentlőrinc határában egyes vélemények szerint aknára futott, mások szerint találat érte. Osztapenko százados eljuttatta az ultimátumot a körülzárt csapatok német parancsnokának, aki a borítékot felbontatlanul visszaküldte. Osztapenko, visszaútban a szovjet arcvonal felé, a Budaörsi úton máig nem teljesen tisztázott körülmények között életét vesztette. 1945 után mindkét parlamenternek szobrot emeltek.

[93] A Budapesten maradt zsidókat - zömmel öregeket, betegeket, nőket és gyermekeket - a nyilas kormányzat 1944. november 29.-december 10 között tömörítette a VII. ker. Dohány utca-Nagyatádi Szabó (ma: Kertész) utca-Király utca-Rumbach Sebestyén utca-Madách tér-Károly körút által határolt területen kijelölt gettóba, ahonnan a nem zsidó lakosságot kiköltöztették. A gettó legnagyobb lélekszáma kb. 70.000 fő volt. (A gettó térképét kiadta Ságvári Ágnes: Holocaust, Budapest 1944. Bp., 1994.)

amelyben a hozzám jutott hírek szerint 40-60 000 zsidó van, az ellátás tökéletesen kifogyott, és ennek következtében a zsidók nyugtalanok. Ha ezek a zsidók az éhség következtében a gettóból kitörnek, annak igen kellemetlen következményei lehetnek. Egyelőre elrendeltem, hogy a gettóba kukoricalisztet szállítsanak, amellyel remélem néhány napra az ínséget enyhíteni.

Ma tárgyaltam a székesfőváros közellátási vezetőjével is, és a kenyérfejadagot meghagytam napi 15 dkg-ban, azonban a testi munkás fejadagját 25 dkg-ban, a nehéz testi munkás fejadagját pedig 50 dkg-ban határoztam meg. Ez alá a mennyiség alá nem mehetek, mert ez a munkásokban nemcsak nyugtalanságot, hanem esetleg mélyebb zavargást is idézhetne elő.

A székesfőváros lakossága, híreim szerint, kétségbeesetten ítéli meg a helyzetet. Az elg. tü. tűz sok helyen tüzet okozott, a házak általában megrongálódtak, az ellenség előnyomulása folytán számolni kell azzal is, hogy Pest és Buda egymástól el lesz vágva, mert ha az ellenség a Duna partján két irányból előnyomul, amely ma valószínűnek látszik, akkor Pestet és Budát el fogja egymástól teljesen vágni. Az ellenség ma az óbudai szigetet megszállta. Onnan a Margitszigetre való áthajózás igen könnyű, és bár a német parancsnokság a Margitsziget megszállását elrendelte, ez csak csekély erőkkel történhetett meg, s hogyha az orosz komoly vállalkozásba fog, okvetlenül át is jut a szigetre.

A városban a legvadabb hírek vannak elterjedve. Eltekintve attól, hogy már napokkal ezelőtt azt hirdették, hogy én vezérkari tisztjeimmel, valamint a német parancsnoksági törzs Budapestet már előbb elhagytuk repülőgépen, a tegnapi német repülőgépek érkezésével kapcsolatban az orosz propaganda hangszóróival és a Budapesten okvetlenül működő ügynökeivel azt a hírt terjesztette el, hogy ezek a repülőgépek tulajdonképpen azért érkeztek, hogy a magasabb pk-okat és közhivatalokat Budapestről elszállítsák.

Ennek a propagandának az volt az eredménye, hogy két magyar hadosztálytól is ismét történtek átszökések az oroszokhoz.

Az orosz propaganda ellensúlyozására alig áll eszköz rendelkezésemre. Villanyáram csak itt-ott van, mert eltekintve attól, hogy az oroszok a kelenföldi elektromos műveket már birtokba vették, a Révész utcai telep kábeljeit pedig a rendkívül erős aknatűz elvágta. Falragaszokat hiába függesztenék ki, mert a lakosság a heves ellenséges tüzérségi tűz következtében nem megy az utcára, hanem az óvóhelyeken tartózkodik. Röpcédulákat szórni nem tudok, mert repülőim nincsenek.

A lakosság oroszvárása kétféleképpen nyilvánul meg. A nagyobb tömegek, ha az oroszokat nem is felszabadítóként várja, de az immár 28-án este óta tartó elg. tü. tűz következtében, amely időnként pergőtűzzé fejlődik és amelyből különösen az aknavetőtűz igen nagy erkölcsi hatást fejt ki, oly idegállapotban van, hogy az orosz megszállást legalább is megnyugvással várja. A budapesti polgárok lokálpatriotizmusa annyira megy, hogy az emberek sírnak, és nem önmaguk sorsával törődnek, hanem azon vannak kétségbeesve, hogy a város elpusztul. Mindenki borzadállyal gondol arra, hogy esetleg az összes hidakat kénytelenek leszünk felrobbantani.[94]

Hozzájárul ehhez az is, hogy pl. a Budán kiemelésre került barikádoknál egyik német hadosztály műszaki parancsnoka, aki századosi rangban van, nyugodtan robbantja az Ostrom utcában lévő barikádját, tekintet nélkül arra, hogy a 800 mm átmérőjű vízvezetékcsövet is felrobbantotta. Ennek következménye az lett, hogy a Várban 3 napja nincs víz. Ennek már csak azért is óriási jelentősége van, mert a német hdt.ság. úgy határozott, hogy a Várhegyet

[94] Január 14-18. között felrobbantották a főváros valamennyi megmaradt hídját.

fogja tartani, ide tehát csapatokat vonunk össze, és ha a legénység étkezésének az elkészítése a vízhiány miatt már most is nehézségekbe ütközik, bár egyelőre a vizet még a budai lapos oldalról és forrásokból is fel tudjuk hozatni, az árnyékszékek vízellátása veszéllyel fenyeget. Ennek következtében kénytelen voltam arra az elhatározásra jutni, hogy a legénységi körletekben lévő árnyékszékeket bezárattam és a Várban tábori árnyékszékeket készíttettem el.

Ezt közöltem a német IX. SS- hdt.pság-gal, és egyben azt a kérésemet is előterjesztettem, hogy alárendelt közegeiknek robbantási dühét lehetőleg mérsékeljék.

Igyekeztem helyzetképet adni az ostromlott Budapestről. Meggyőződésem az, hogy velem együtt az itt lévő magyar csapatok zöme az utolsókig ki fog tartani, és abban a tudatban várja a fejleményeket, hogy hazájának szolgálatot tesz.

Nagyobb jelentőségű szabálytalanságok: nem fordultak elő.

Közbiztonsági helyzet: mint az előző jelentésemben.

Kapják: H. M. úr és a Vkf-e., 1 Vkf. oszt.
Törzsszállás, 44. XII. 30.
vitéz Hindy altbgy. hdt. pk.

[Hadtörténelmi Levéltár, VKF Budapesti helyzetjelentések gyűjtője, 917/I. hdt. I. a. Egykorú hiteles másolat]

Beregfy Károly vezérezredes honvédelmi miniszter levele Wöhler gyalogsági tábornokhoz, a német Dél Hadseregcsoport főparancsnokához a budapesti bekerítésben harcoló csendőrök és honvédek átállásával kapcsolatban

1945. február 10.

A IX. SS-hegyihadtest-parancsnokság jelentése szerint a magyar csendőrség és honvédség jelentős része január 30-án zárt kötelékben átállt az ellenséghez.

Ugyanebben az időben az I. magyar hadtestparancsnokság azt jelenti, hogy az első vonalban bevetett csendőrök közül sokan átálltak az ellenséghez.

Az ellentmondással összefüggésben jelentéstételre szólítottam fel az I. magyar hadtest vezénylő tábornokát. A beérkezett jelentést változatlan tartalommal ezennel Excellenciád szíves tudomására hozom.

„Jelentem, hogy 01. 30-án éjszaka csak a német egységekben harcoló székelyudvarhelyi csendőr zászlóaljból állt át 50 ember az ellenséghez. Az átállások nem elszigetelt jelenségek és számuk változó. Az ezzel összefüggésben álló tényezőket a következőkben jelentem:

A kibombázott, az óvóhelyről kiszorított, értékeitől megrabolt, éhségtől és vízhiánytól, a saját és ellenséges tűztől megkínzott polgári lakosság egyre terjedő suttogó propagandával - amit nincs mód megbüntetni - ad hangot a németek és a nyilaskeresztesek elleni gyűlöletének, mert saját szenvedéseit és a főváros romba döntését értelmetlen áldozatnak tartja. A visszafoglalt háztömbökben megjelenő saját katonákat gyűlölködés fogadja, mivel megtörtént, hogy az oroszok tartózkodásuk alatt élelmiszert és cigarettát osztottak, és a lakosokat engedték vízért menni. Ennek következtében az oroszokat sok helyen felszabadítóként várják. Az oroszok minden megfigyelt katonai mozgást rendszerint aknavetőtűzzel árasztanak el, de a polgári

lakosságra nem lőnek, ha látják. A céltudatos orosz propagandát még erősíti a polgári lakossággal és a magyar csapatokkal szemben tanúsított német magatartás.

Nem ritka esetek:

Az SS olykor minden ok nélkül tart fogva hosszabb ideig polgári személyeket és honvédeket a legszörnyűbb körülmények között, akik aztán kiszabadulásukat kizárólag az I. hadtestparancsnokság közbenjárásának köszönhetik. A csendőrség és a honvédség tagjait szétszórtan vetik be, s az ellátásukról nem gondoskodnak. Tiszteket minden ok nélkül megvádolnak, sőt megvernek, támadásoknál a németek hátramaradnak és a magyar katonákat fegyverrel a kézben kényszerítik előre, közben a honvédségi szállások területét a fékevesztett németek kifosztják. Fegyvertelen munkásokat kényszerítettek a támadáshoz csatlakozni csak azért, hogy harci zajt keltsenek, akik aztán véres veszteségeket szenvedtek.

A németek - főként Pesten - egész városrészeket adtak fel ellenállás nélkül, a mi, Nagykörúton elhelyezett, gyengébb erőinket nem támogatták, hanem vonalainkon keresztül visszavonultak, és hagyták őket elvérezni.

A nekik alárendelt magyar egységekkel nem közölték a hídfőállás evakuálását. Általánosságban a védelem passzív módszerét alkalmazzák. Ahol az oroszok támadnak, a németek közelharc nélkül visszavonulnak. Ennek következtében saját harcoló csapataink veszteségei jelentősek. A hidak felrobbantásának pontos idejét sem közlik.

A fenti esetek szoros összefüggésben vannak egymással, és ehhez járul még, hogy a németek a királyi várat és a budai ferences templomot istállónak használták. Ennek híre széles körben ismertté vált, és hátrányosan befolyásolta a bajtársiasság szellemét, sok helyen aláásta a harckészséget.

Az átállások sajnálatos ténye mellett és a harci szellem csökkenése ellenére - mely a német csapatoknál is megfigyelhető - számos magyar alakulat hosszabb ideje helytállt. A súlyos harcok alatt az éppenhogy kiképzett egyetemi zászlóalj a Rózsadombon, a Berend-csoport a Sashegyen, a Viharos őrnagy vezette csoport Lágymányoson, a budapesti zászlóalj Veresváry ezredes vezetésével sikeresen visszaverte az ellenség támadásait. Az utóbbi időben csak honvéd alakulatok hajtottak végre ellentámadásokat.

Őszintén rá kell mutatnom arra, hogy rövid időn belül várható az általános kimerülés, amelyet az ellátás kritikus helyzete is siettet.

Az említett alakulatok ma még helytállnak, de sokáig ők sem tudnak kitartani. A legjobb tisztek idegei is felmondják a szolgálatot." [...]

Kérem Excellenciádat, utasítsa a IX. SS-hadtestparancsnokságot ezeknek a jelenségeknek a megakadályozására, máskülönben a németek iránti rokonszenv a város polgári lakossága, valamint az ott harcoló csapatok körében teljesen kihal.

Megkülönböztetett tiszteletem kifejezése mellett maradok az Ön készséges híve:

Beregfy vezérezredes

[Bundesarchiv-Militärarchiv RH V/62. Német nyelvű eredeti irat fordítása]

Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944-45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Számvéber Norbert. Bp., 1999. 44-46., 149-150. p.

Darvas József az ostrom napjairól

Karácsony estéje van, s a búvóhelyül szolgáló idegen lakásban szorongva hallgatjuk a becsapódó aknák és ágyúlövedékek csattanását. Számítgatjuk, hogy ugyan hová, melyik utcába eshetett ez az előbbi, amelyik majdnem betörte a mi ablakunkat is? Úgy látszik, mindent meg lehet szokni, még a halállal való játszadozást is. Egészen nyugodtan ülnék, ha nem lenne itt mellettem ez a két ártatlan csöppség. Ott játszanak a padlón a karácsonyra kapott játékokkal, s egy-egy nagyobb csattanásnál megrebbenve néznek rám: én vagyok számukra az oltalom és a legfőbb biztonság.

Hisznek és bíznak bennem: valahogy úgy érzik, ha én itt vagyok mellettük, nem érheti őket semmi baj. S mert ezt látom sugározni ártatlan tekintetükből, egyszerre olyan nehéz lesz a szívem a felelősségtől, hogy majdnem kiszakad a mellemből.

Egyszerre csak jön valaki, egy ismerős, és hozza a hírt, hogy az oroszok bekerítették Budapestet! A budai oldalon már a Hűvösvölgyben vannak. Aztán más jön, és ugyanezt mondja. Az ágyúdörgés mindenesetre egyre közelebb hallatszik, s a „belövések" egyre sűrűbbek. Szóval megtörtént... [...]

Karácsony két napján végig egyre tart a német visszavonulás. Lehetséges, hogy ezek csakugyan nem akarják Budapestet védeni, hanem kitörésre készülnek valahol Budán? Viszont az is igaz, hogy csak lovas szekerek vonulnak a hidak felé: se tankok, se ágyúk, se teherautók nem sorjáznak utánuk. A belövések egyre szaporodnak, de különben csönd van. Azt már kezdjük megszokni, hogy az utcán egyszerre csak közécsap egy embercsoportnak egy-egy akna vagy ágyúlövedék, s véres húscafatok mázolódnak a falra.

A halottak különben is szaporodnak az utcákon. A nyilasok tőlük telhetően versenyeznek az aknákkal. Vajna testvér,[95] aki a főnyilasok közül egyedül maradt a körülzárt fővárosban, parancsot adott, hogy a bujkálókat és a katonaszökevényeket a helyszínen agyon kell lőni. S a pártszolgálatos testvérek buzgó igyekezettel teljesítik is a parancsot. Sőt, nemcsak a bujkáló gyanús vagy baloldali elemeket és nemcsak a katonaszökevényeket lövik agyon, hanem a védett házakból is egyre több zsidót hurcolnak ki, és gyilkolnak halomra. Nincs már óbudai téglagyár,[96] és nincsen dunapart sem: az utcák és a terek kivégzések színhelyei - legfeljebb a Pannónia-kávéház vagy a Városháza pincéibe hurcolja el áldozatait az, aki a tarkólövés vagy a „perforálás" előtt még egy kis kínzással is ki akarja elégíteni aljas ösztöneit.

S nincs már a gyilkosságok „adminisztrálása" sem: a rendőrség nem jegyzőkönyvez, a hullaszállító autó nem szállít - a hullák temetetlenül hevernek az utcákon és a tereken.

Egyik reggel óriási detonáció légnyomása dob ki az ágyból, és betörnek az összes ablakaink. A csepeli vasúti összekötő hidat robbantották föl a németek. Az akna- és ágyútűz is egyre sűrűsödik. Talán megkezdődött a tényleges ostrom? Hiába, most már le kell költözni a pincébe, abba a nedves, piszkos, patkányokkal teli odúba, összezárva még száz másik emberrel. Eddig főleg a magamfajta emberekkel érintkeztem: olyanokkal, akikkel egy a vágyam, gondolkodásom és reménykedésem. Itt azonban a legkülönösebb elemek vannak összezsúfolva, s

[95] Vajna Ernő budapesti pártmegbízott.

[96] 1944. november elején az óbudai téglagyárakban gyűjtötték össze a munkaképes zsidókat, akiket gyalogmenetben útnak indítottak Hegyeshalom felé (halálmars). A menetet túlélőket a németek a Birodalom határát védő erődrendszer építésén dolgoztatták.

szinte percenként ugranak egymás torkának, a ketrecbe zárt vadállatok ingerültségével marakodva egy-egy jobb helyért vagy biztonságosabb fülkéért.

Azt is meglepődve tapasztalom, hogy még mindig szép számmal vannak, akik kitartóan hisznek a német győzelemben: főleg a módosabbak, és azok a kereskedők, akiket a háborús konjunktúra és a zsidótörvények hulláma emelt föl a hátán. Nem is akarják tudomásul venni, hogy a szovjet csapatok csakugyan körülzárták a fővárost, s ha nagynehezen mégis tudomásul veszik, hát a felmentő seregek közeledésében reménykednek. Ők viszik a szót, a többség pedig hümmögve bólogat vagy hallgat - annál is inkább, mert Vajna testvér már kibocsátotta hírhedt rendeletét, amelynek értelmében azt, aki „csüggeteg kijelentést" tesz, a helyszínen fel kell koncolni...

Egymásután jelennek meg a bevonulási parancsok. Ha mindenki betartaná a rendelkezéseket, alig lenne már civil férfi ebben a városban. Csendőrök, rendőrök, nyilasok razziáznak az utcákon: vizsgáznak a hamis igazolványok, mert már legalább minden harmadik férfi katonaszökevény. A nyilasok olyan buzgók a bujkálók felkutatásában, hogy sokhelyütt még a pincéket is végigjárják. Rajtuk még nem is csodálkozom, hiszen a fejük, az életük a tét ebben az utolsó játszmában. Nyilván nem is hiszik, hogy tíz-, vagy húszezerrel több katona - akiket felfegyverezni se tudnak már - meg tudná védeni Budapestet. De minél többeket beugratni ebbe a véres viaskodásba, s így minél többekkel megosztani a felelősséget: ezt a törekvésüket megértem. Hanem ezek a csendőrök és rendőrök, akik kopó-igyekezettel szolgáltak végig ki tudja már hány kormányt, hányféle rezsimet? Ennyire el tud aljasodni s ennyire a szolga-szenvedély űzöttje tud lenni az ember? Hiszen, ha csak úgy tessék-lássék, a forma kedvéért csinálnák ezeket az igazoltatásokat. De látom rajtuk, hogy csakugyan hiszik a felülről kapott ítéleteket, mindenekelőtt azt, hogy aki nem vonul be a parancsra, bűnös!... Hiszik, s a jó kopó törekvő igyekezetével próbálnak minél több „bűnöst" összefogni... [...]

Szilveszter reggelén aztán egyszerre vége szakad a nagy csöndességnek. Iszonyú vijjogással megindulnak a Raták, s szórják a városra a bombát. Tehát elkezdődött az ostrom. Reggeltől estig tart a nagy roham - lent a pincében száz ember halálos rettegésben várja a végső ítéletet. Elalszik a villany, megszűnik a vízszolgáltatás, közben recseg, és inog fölöttünk az egész ház: úgy érezzük, innen már nincs többé menekvés. Sokan nem bírják a sötétség s a szakadatlan bombarobbanások vad rémületét, ki akarnak menekülni az udvarra - de a repülőgépek üvöltése és a gépfegyverek, a gépágyúk ropogása újra, meg újra visszaűzi őket, hogy végül is teljesen apátiába süllyedve várják az elkerülhetetlennek látszó, szörnyű véget.

Estefelé, mikor szűnik a repülőjárás és a bombázás, nem is akarjuk elhinni, hogy még élünk. Az udvar tele van rommal, törmelékkel s tele van röpcédulával. Azt jelentik be rajtuk az oroszok, hogy parlamenterjeiket - akik Budapest megkímélése érdekében megadási ajánlatot tettek a védőseregnek - orvul agyonlőtték a németek...

Így már szinte várjuk is, hogy másnap reggel újra kezdődjék a pokoli roham. S kezdődik is, csakugyan, és egész nap, aztán harmadnap is folytatódik.

A sötétséget még csak lehet bírni valahogy, s különben is pislákol a pincében néhány petróleumlámpa, de a tartalék vizünk fogytán van. Vagy szomjan pusztulunk, vagy szerezni kell valahol vizet. Kimenni az utcára, és víz után járkálni, majdnem biztos halál - de még mindig biztatóbb, mint bambán és tehetetlenül elpusztulni. Vad géppuskatűzben, a robbanó bombák légnyomásától néha szinte a földre verve megyünk a harmadik utcába, ahol ásott kút van, s amikor szerencsésen visszatérünk a vízzel, úgy érezzük, valahol nagyon-nagyon messze, ismeretlen tájakon jártunk...

Különben ezek a napok mind olyanok, mint egy idegen, kusza és megismerhetetlen világ lázálmainak gyűjteménye. Szinte nem is tudjuk már, hogy mikor van nappal, és mikor van éjszaka? Inkább csak abból vesszük észre az idő múlását, hogy a patkányok jobbadán csak éjjel kezdik el furcsa, sírós cincogásukat és kenyérkereső sétájukat a lábunk alatt. Azt se tudjuk, hogy a ház áll-e még fölöttünk, s hogy egy-egy lezuhanó bomba fölöttünk döntötte-e romba az épületet, vagy a szomszéd házat rombolta szét?

Egyik éjjel rendőrök jönnek, és sorban minden férfit igazoltatnak. Engem néhányadmagammal félreállítanak: hiába minden beszéd, hiába a legjobb hamis igazolvány, menni kell velük.

A Ludovikára visznek bennünket: ott van a Hungarista Légió toborzó központja. Persze, a toborzás úgy történik, hogy nyilasok, rendőrök, csendőrök fogdossák össze az emberek százait a pincékben, s kísérik ide, beállni a Hungarista Légióba. Pálinkaszagú, alkoholtól püffedt nyilas-vezetők és karszalagos katonatisztek válogatják itt az összegyűjtött „anyagot". Aki volt katona, vagy legalább is tud bánni a fegyverrel, az azonnal kap puskát, és már mehet is a frontra, amely itt lehet a negyedik vagy ötödik utcában. Aki még lőni sem tud, azt leviszik a pincébe, párórai gyakorlatozásra...

Legalább kétezer ember van itt összezsúfolva, vad összevisszasággal. Reggel felé az egyik frontra induló csapattal sikerül kiszöknöm a kapun. Most egy-két napig szünetel a nagy légiroham, de most meg a nyilas kopók miatt nem mer szinte senki az utcákon járni. Nincs már fölmentés, nincs kivételezés: mindenkinek be kell vonulnia a Hungarista Légióba, harcolni vagy torlaszokat építeni. Olyan ez, mint száz évvel ezelőtt, amikor még kötéllel fogták a katonákat. Akkor azonban betyárok, az úri világ ellen harcoló szabadcsapatosok lettek a katonaság elől elbujdosó legények. Most is bújik, aki tud, talán több már ebben a városban a katonaszökevény, mint katona - de harcra ugyan ki vállalkozik? [...]

Lent a föld alatt nyüzsög a város. A pincékben csak a nagyobb robbanások hallatszanak, mert még a csatazaj dübörgő szavát is elnyomja a marakodó-civakodó emberek lármája. Minden semmiségért egymás torkára teszik a kést. A felkorbácsolt idegek elfojtott indulatát élik ki, s keserűvé teszik az amúgy is nyomorúságos odúéletet. Összezsúfolva, egymás hegyén-hátán hevernek, kártyáznak, rettegnek, vitatkoznak, s egy-egy hazatérő ismerős beszámolóját hallgatják. A jövevény elmondja, hogy vagy tíz utcával odébb áll a front, s lehet, hogy egy-két nap múlva „átesünk". Persze a hallgatóság vegyes, fasiszta, kommunista, polgár, meg minden egyéb fajtából tevődik össze. A nyilas-féle látatlanból megcáfolja az állítást, s rárivall, hogy „ne terjesszen rémhíreket, mert Nidosi testvér[97] elrendelte, hogy a csüggedőket fel kell koncolni". De a másik egyre bizonygatja, hogy ez nem rémhír (nagyon is örömhír - gondolja, de ezt még nem meri hozzátenni), mert saját szemével látta, ahogy egymásra lövöldöztek az oroszok meg a németek. A vitába többen beleszólnak, s az indulatok hevében parázs veszekedés kerekedik. Egyiknek is, másiknak is akad pártfogó tábora, s a veszekedés végén bosszút esküsznek egymás ellen.

Egy éjjel megint rendőrök jönnek le, és zavarják fel álmából a férfinépet: azonnal ki az utcára és legalább autónyom szélességű utat feltakarítani, elhordani a törmeléket. Bizonytalan érzéssel felkászálódunk, fogunk a reménytelen munkához. Vagy két méter magasan emelkedik a törmelék, romhalmaz, s beborítja az egész úttestet. Még el sem kezdjük, már valaki kitalálja, hogy „jönnek a felmentő seregek", s reggel itt vonulnak fel. Azért kell az utat rendbeszedni.

[97] Nidosi Imre fürdőmester, nyilas párttag. 1944. december 26-tól átvette a párt budapesti főkerületének vezetését.

Lent a nyilas társaság fancsali ábrázata egyszerre felvidul, s nem férnek a bőrükbe az örömtől. Nem tudom, dühöngjek-e vagy szánakozzam ekkora balgaság láttán, vagy mulassak-e magamban, hisz jól tudom, mire megy ki a sebtében végzett romtakarítás. S én is várom tovább a „felmentő sereget”.

Nidosi testvér rendelete szerint a halottat, akit az utcán lőnek agyon, annak a háznak kell eltemetni, amely előtt fekszik. A mi házunk előtt lelőtt fiatalember úgy dőlt el, hogy félig a szomszéd ház, félig a mi épületünk előtt fekszik. A két ház parancsnoka nem tudja eldönteni, hogy melyik ház lakói kötelesek eltemetni a halottat. Három napon át perlekednek, mire - korszerű bölcsességgel - méterrúddal megállapítják, hogy a halott nagyobbik fele a mi házunk előtt van, tehát mi temetjük el. Temetjük? Dehogy, csak elássuk, mint máskor az elhullott állatokat szoktuk. Még ez sem megy simán, átkozódnak, civakodnak a lakók, hogy „ennek is pont itt kellett meghalnia”, míg nagynehezen elkaparják a vérbefagyott áldozatot. Fásult, szenvtelen arcok vetnek búcsúpillantást a halottra, félóra múlva talán vissza sem emlékeznek a temetésre.

A nyilasok gyakran lejárnak razziázni a pincékbe. Gyűlölet-e vagy rettegés kifejezése ül ilyenkor az arcokra, nem tudni, mert az emberek egymástól való félelmükben nem igen mernek beszélni, és senki sem tudja biztosan, hogy melyik oldalhoz tartozik a másik. A szomszédból átjön valaki, és elmondja, hogy egy tizenöt éves kisfiút is kihajtottak a nyilasok a frontra, puskát adtak a kezébe, és magára hagyták az utcasarkon. A gyerek véletlenül elsütötte a puskát, de az alaposan „megrúgta” a kis újoncot. A fiúcska rettenetesen megijedt, sírva fakadt, és hazarohant az édesanyjához, hogy ő nem bánja, de többet nem megy a frontra harcolni.

Így védelmezték a nyilasok Budapestet. [...]

Darvas József: Város az ingoványon. Bp., 1955. 157-167. p.

Márai Sándor: Budai séta

(1945 március)

Hajnalban Budára. Ötkor indulunk, gyalogosan Szentendrére, telihold szelíd fényében, sejtelmes homályban. A helyiérdekű vasút elvisz a Filatori-gátig, onnan rövid sétának tetszik az út a Vérmezőig.

A Lajos-utcán át megyünk. Amit Óbudán látok, első pillantásra ijesztő, de ez a látvány minden száz méter után torzabb lesz, valószínűtlenebb... Minden elképzelés erőtlen. Mintha nem is városrészeken át, hanem ásatások között haladna a vándor. Egyes utcákat ismergetni kell: ez volt itt a sarokház, ahol a Flórián-kávéház állott, ebben az utcában laktam valamikor - a háznak nyoma sincs - ez a törmelékdomb a Statisztika és a Margit-körút sarkán néhány nap előtt ötemeletes bérpalota volt, kávéházzal, sok lakással. Most porhalom; néhol egy erkély vasrácsa mered ki e törmelékből, mely alatt sok ember fulladt meg, köztük személyes ismerőseim; a németek muníciós raktárt rendeztek be a ház pincéjében, s a raktár felrobbant. Itt egy házféle, ahol barátok laktak, amott egy utcasor maradéka, a Széll Kálmán-téren döglött villamosok roncsai, s aztán feltárul a Vérmező és a Krisztinaváros, a Naphegy és a Vár tetemének látképe. A nap süt, az idő tavaszias. Milyen ez a látvány napfényben? Oly más, mint ahogy elképzeltem; valóságosabb; a teljes, feltétlen pusztulás. A Vérmezőn döglött lovak százai, közbül tömegsírok, polgárokkal és katonákkal, repülőgépek, gépkocsik roncsai. Az úttest közepén vándorlunk, mert a házakból potyog a tavaszi szél érintésére a gerenda, a tégla. S ebben a romhalmazban emberek élnek, nők, városias öltözékben, egyik-másik csinosan, takarosan, vederrel baktatnak vízért, vagy hajlongva keresnek egy pulóvert, egy mosdótálat a romok között, egy asszony téglát rak a földszinti lakás ablakába, így pótolja az ablaküveget, s a házból csak a földszint maradt meg. Cicerone vagyok, ismergetem és mutogatom a tájat: ez volt a Bellevue-szálló, ott a sarokház helyén vásároltuk a gyümölcsöt, az a lyuk ott, a harmadik emeleten T. lakása volt... Így érünk a Mikó-utcába. A sarkon az öreg bolgár fogad, aki fát hordott télen a pincéből a lakásba. Együtt nézegetjük most a Mikó-utca sarkáról, ami a házból és lakásunkból megmaradt. Egy ablaknyíláson át könyveket látok, s egy csillárt, minden más beszakadt, tető és beomlott mennyezet. Lezuhant erkély, utcára tátongó lyukak a falban. A ház és a lakás teljesen elpusztult, sürgősen le kell bontani.

A házmester elesett az ostrom alatt; özvegyét megtaláljuk a pince mélyén; itt ül napok óta egyedül és vár valamire. Kimegyünk a Vérmező sarkára, itt földelték el a férfit, lepedőbe göngyölten, mint a múmiákat, döglött lovak között megtaláljuk a sírját. A két ember, aki a házra vigyázott - a házmester és K. úr, a házparancsnok, - egy napon halt meg, most egymás mellett nyugosznak.

A ház végzete betelt, a falak elpusztultak, mint őrzőik s minden, amit őriztek.

A lépcső, mely emeleti lakásunkhoz vezetett, leszakadt. A törmelékdombon át valahogyan felmászunk az emeletre, a fürdőszobán át be lehet jutni a társalgóba, s innen az én szobámba. Ez a szoba nem sérült oly kegyetlenül, mint a többi, melyre rászakadt a tető és a második emelet.

Szobámban, a kályha cserepei között, megtalálom a fényképet, mely Tolsztojt és Gorkijt ábrázolja a Jasznaja-Poljanai kertben. Akkor mondotta Tolsztoj Gorkijnak: »Már nyolcvanéves vagyok és sírnom kell, ha arra gondolok, hogy hiába írtam mindent, és az emberek nem tanultak semmit és nem lettek jobbak.« A fényképet, melynek üvegkerete eltörött, zsebre-

vágom. Könyveim a padlón hevernek; de íróasztalom s a két régi francia karosszék megmaradt; s a falon töretlen üveg alatt, sértetlenül lóg Hufnagel metszete Kassáról... Minden más elpusztult. Az eső az ablaktalan szobában eláztatja majd a könyveket is, melyeket a lépcsőnélküli emeletről nem lehet a földszintre hurcolni. Talán, ha kidobálnám a könyveket az ablaknyíláson át az utcára; de nincs láda, amelyben elhelyezzem, s aztán hová tegyem? Nincs ép lakás a környéken, nincs errefelé emberi segéderő, nincs semmi.

*

Innen a pincébe, melyre egy légiakna rádobta a földszinti lakások törmelékét, de az óvóhely sértetlen maradt. Ebben a nyirkos odúban - két héttel az ostrom után - harmincketten élnek, házbeliek és idegenek, otthontalanok. Mikor belépünk, éppen sepernek, tisztogatnak; harminc ágy áll egymás mellett, az agyagos padlón; világítás nélkül élnek itt, tizedik hete, itt főznek, mosnak, tisztálkodnak, várják, hogy múljon a nap és az éjszaka, várnak valamire... maguk sem tudják, mire? Ez a bénultság kóros. Az ostrom alatt volt olyan nap, mikor harminchat hullámban támadták a repülők ezt a környéket; nincs olyan odú, ahová elvándorolhatnának, a Víziváros, Krisztinaváros, Tabán, Gellérthegy környéke éppen így elpusztult. Itt feküsznek a szennyes ágyakon, rágcsálják azt, ami élelmükből megmaradt; itt halódott a sebesült házmester, itt halt meg K. úr, az ostrom alatt, májrákban, harmincegynéhány ember szeme láttára. Néha kitámolyog valamelyik az Áldássy-házba, vizet hoz a kútról, vagy rakosgatják lakásukban a téglákat, keresgélnek bútortörmeléket.

*

Az utcák élénkek, tavasziasak. Néhol andalgó párok egy padon, a Vérmező mentén; tömegsírok és lódögök között flörtölnek. Egy román baka megszólít, és malacot ajánl, ha szerzek neki női fehérneműt. A napsütésben dögszag, füst, pernye keserű bűze. A házmesterné is megerősíti, amit a házbeliek mondottak: lakásomból a nyilasrendőrök többet raboltak, mint a németek.

Mit sajnálok Budán? Lakásomból? Semmit. Ez az életforma megérett a pusztulásra; mindenben, ami történt, egyfajta törvény telt be.

*

Cilinderem természetesen töretlenül megmaradt; a légnyomás kidobta az utcára, valaki felhozta s gondosan elhelyezte a kirabolt ruhásszekrény egyik polcán. Kissé poros, de máskülönben sértetlen. Egy pillanatra elgondolkozom, mi lenne, ha cilinderrel fejemen kezdenék sétálni most a budai utcákon? Azt hiszem, nem keltenék különösebb feltűnést. Mintha elérkezett volna az idő, mikor »minden szabad«, akár két kezemen is járhatok... De ez a káprázat múló.

*

Este nyolckor hazaérek Leányfalura. Harminc kilométert gyalogoltunk, hajnal óta, poggyásszal, hátizsákkal.

Az ember csakugyan többet bír el, mint hiszi, nem ismerjük a teherbíró képességünk felső határait. Ez volt életem leghosszabb sétája.

Budapest, 1. évf. 3. szám, 1945 december, 96-97. p. - Az írás Borsos Miklós rajzaival jelent meg.

IV. fejezet
ÚJJÁÉPÍTÉS, ÚTKERESÉS
- ÚJ KONCEPCIÓK, ÚJ VÍZIÓK

Csorba János polgármester felterjesztése Miklós Béla miniszterelnökhöz a főváros helyzetéről

1945. február 11.

A Budapesti Nemzeti Bizottság f. évi január hó 21-én Budapest székesfőváros polgármesterévé nevezett ki.[98] Ezekben a napokban a főváros teljes dezorganizáltság képét mutatta. Minden adminisztráció megszűnt, az emberek a pincékben voltak. De az élet követelte, hogy az organizáció megkezdődjék. Ennek folytán a Nemzeti Bizottság akként határozott, hogy a polgármesteri széket azonnal be kell tölteni, hogy ez legyen az új rend kialakulásának jegecesedési központja.

Ennek a jelentésemnek nem az a célja, hogy feltárjam azokat a nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdenem, mert azokról bizonyára megfelelő információkat kapott Miniszterelnök Úr. Van azonban néhány olyan súlyos probléma, melyet mindenképpen meg kell oldani, nehogy helyrehozhatatlan szerencsétlenség szakadjon erre a sokat szenvedett milliós városra.

Budán még folynak a harcok, de értesülésem szerint ezek már nem nagy terjedelműek, inkább szívósan védelmezett ellenállási fészkek, ezenkívül a Vár, amelyik a földalatti kazamatáival még sokáig tudja magát védelmezni, továbbá a Gellérthegy és környéke. Mindez nagyon hátrányosan befolyásolja a helyzet alakulását. A harcoló csapatok nagyobb számban itt tartózkodnak Pesten, és nem alakulhat ki az a nyugalom, amely most már feltétlenül szükséges volna a katasztrófa elkerüléséhez.[99]

Ahhoz, hogy az élelmiszerrel megrakott szerelvények akadálytalanul futhassanak be Pestre és akadály nélkül mehessenek vissza újabb szállítmányért, mindenek előtt a vasúti forgalmat kellene megszervezni.

Előbb Békés vármegyéből az alispán kíséretében 16 vagonból álló élelmiszervonat, majd később Makóról, Hódmezővásárhelyről és Orosházáról egy 22 vagonos szerelvény érkezett. Ezeknek a kirakása és elosztása meg is történt, azonban a szerelvények nem kaptak lokomotívot ahhoz, hogy visszamehessenek, és így a jelentős számú kísérőszemélyzet is Pesten rekedt. Nem is szólva arról, hogy az itt elfecsérelt idő alatt már újabb szállítmányok is érkezhettek volna a főváros lakossága részére. A pályatestek, értesülésem szerint, pedig most már olyan állapotban vannak, hogy a szerelvények akadálytalanul futhatnak Budapest felé. Semmiféle közvetlen veszély nincsen, mert a Duna zajlik, a hidak fel vannak robbantva, és így a német ellenállási fészkekből Pestet megtámadni nem lehet. Mindenképpen itt volna az ideje annak, hogy a kiéhezett lakosság élelmiszerhez jusson, mert az élelmiszer hiánya egész katasztrofálissá kezd válni. Az eddig kapott élelmiszerekből a kórházakat és egyes üzemek munkásait, meg a dolgozó tisztviselőket tudtuk némiképpen ellátni, a lakosságnak azonban már nem jutott. Olyan információkat is kaptam, hogy az utcán emberek összeesnek az

[98] A nemzeti bizottságok a második világháború után országszerte létrejött pártközi, koalíciós szervek voltak, amelyek azonban - különösen az első hónapokban - állami, közigazgatási funkciókat is gyakoroltak. A január végén megalakult Budapesti Nemzeti Bizottság gyakorlatban hónapokig a fővárosi közigazgatás legfelső helyi fóruma volt, sőt nem egy vonatkozásban a kormány hatáskörét is gyakorolta annak áprilisi Budapestre költözéséig. Január 21-én ez a testület bízta meg Budapest új polgármesterét.

[99] A harcok a város területén febr. 13-ra fejeződtek be.

éhségtől, sőt állítólag halálesetek is fordultak már ugyanebből az okból elő. Véleményem és tapasztalatom szerint az orosz hadsereg részéről ide egy erélyes városparancsnok kellene, és a forgalom megindításának semmiféle akadálya nem volna. [...]

A lakóházakban időközben felgyülemlett a szemét. A városban egyes helyeken ezt kihordták a terekre, és így egész szeméthegyek tornyosulnak. Néhány kisebb gőzlokomotívval, a szemét kifuvarozása, valamint a több ezer lódög elszállítása megoldható lenne. De az orosz katonai parancsnokságnál nem sikerült keresztülvinni, hogy lokomotívokat kapjunk. A MÁV-nak két ilyen kisebb lokomotívja van. Az egyiket, az után, hogy kérelmeztük, ismeretlen helyre vitték, a másikat sem sikerült eddig megkapnunk. Teherautó nincs Pesten, de ha a roncsokból össze is állítanánk, akkor sem volna semmi biztosíték arra, hogy valamelyik harci alakulat nem venné-e azonnal igénybe.

Ezenkívül súlyosan nehezedik a városra az a körülmény, hogy az orosz csapatok az embereket munkára fogják össze. Ezeket néha csak néhány óráig veszik igénybe, máskor azonban napokig dolgoztatják, sőt vidékre szállítják őket. Az összefogdosás utcákon minden rendszer nélkül történik. Vannak, akiket éhesen, kiskabátban visznek el. Nemcsak munkanélkülieket, hanem igen sok esetben fontos üzemek alkalmazottait, vezetőit, sőt néhány lelkészt is összeszedtek. Közülük több ezer embert gyűjtőtáborba visznek, részben Gödöllőre, részben más városokba. Ezeknek számát 18-20.000-re becsülik. A táborokban semmit sem csinálnak velük, még csak ki sem hallgatják őket. Emiatt a férfiak nem mernek az utcákon járni. Az összefogás veszedelme éppen azokat fenyegeti, akiknek fontos munkájuk miatt lakásukat el kell hagyni.[100]

Az orosz hadsereg részére szükséges munkaerőről szívesen gondoskodnék emberek kirendelése útján központilag. Így megfelelő személyek állnának a munka elvégzéséhez rendelkezésre, és az emberek is elő mernének jönni a pincékből.

A személyi és vagyoni biztonságot lassan már szintén biztosítani kellene, hiszen Budapest már egy hónap óta orosz megszállás alatt áll. Sajnos nap-nap után előfordul, hogy az egyes magánlakásokban található összes ingóságot teherautókra rakják, és ismeretlen helyre viszik az orosz hadsereg alakulatai. A Dunapart hosszában teljesen elnéptelenítettek mintegy két utca szélességében fekvő területet, és itt a lakások teljesen őrizetlenül vannak. Nap-nap után gyulladnak ki házak, és óriási tüzek keletkeznek éppen azért, mert ismeretlen egyének járják sorra a lakásokat. Érthető tehát a lakosság állandó rettegése.

Alig egy órával kaptam [sic!] értesítést arról, hogy a Károlyi utca 18. sz. házat - ahol gróf Teleki Géza miniszter úr lakása is van - a falat kibontva szintén teljesen kiürítette valamelyik orosz alakulat, és minden megfogható ingóságot és élelmiszert teherautóra rakott és elszállított.

Miniszterelnök Úr! Mindezeket nem azért írom meg, hogy panaszkodjak, hiszen amikor a polgármesterséget vállaltam, tisztában voltam a nehézségekkel. Meg kell írnom azonban azért, hátha módjában lenne Miniszterelnök Úrnak magasabb orosz katonai hatóságoknál keresztülvinni, hogy megfelelő felhatalmazással Budapest egy erőskezű városparancsnokot kapjon, aki intézményesen igyekezne kielégíteni a harcoló orosz csapatok jogos igényeit, emellett azonban helyre tudná állítani Budapesten a személyi és vagyoni biztonságot, és lehetővé tenné, hogy az élelmiszer és szénszállítások a főváros felé megindulnának. Ugyancsak elősegítené a belső forgalom zavartalan helyreállítását, és ezáltal megakadályoznánk, hogy a legszörnyűbb

[100] Az összeszedett civilek jó részét - akiknek száma becslések szerint meghaladta az 50 ezret - hadifogolyként hurcolták a Szovjetunióba.

katasztrófa szakadjon erre a milliós városra. Annál is inkább fontos volna ez, mert az időjárás erősen enyhül, a vízellátás legnagyobb mértékben bizonytalan, és napról-napra erősbödő éhínség mellett a legszörnyűbb járványok üthetik fel fejüket.

Budapest, 1945. február 11.

Csorba
polgármester s. k.

Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944 szeptember-1945 április. Szerk.: Karsai Elek - Somlyai Magda. II. kötet. Bp., 1970. 207-209. p.

Török István: Budapest népességének vándormozgalma a háború alatt és az ostrom után

1945

[...] A rendőri bejelentő- és kijelentőszelvények több hónapi - sok százezer lapot kitevő - anyagának feldolgozása lehetővé tette annak megállapítását, hogy nagy tömegben átlag hány személy szerepel 100 bejelentő-, illetve kijelentőlapon. Így sikerült olyan szorzószámot nyerni, amelynek alapján visszamenőleg is meg lehetett állapítani a régi rendőri bejelentésekből és kijelentésekből Budapestnek háború alatti vándormozgalmát. A szóban forgó szorzószámot csupán a magánlakásokból történt bejelentéseknél és kijelentéseknél használtuk, míg a szállodai lakók és háztartási alkalmazottak esetében - túlnyomó részben egyedülálló személyekről lévén szó - a személyek számát a bejelentések és kijelentések számaival azonosítottuk.

A népesség állandóan változó számának nyilvántartása céljából, a rendőri bejelentésekből és kijelentésekből megállapított vándorlási különbözet mellett figyelembe kellett venni a város lakosságának természetes szaporodását is, és így a helybeli lakosok születési és halálozási számának különbözetét szintén belekalkuláltuk a lélekszám-megállapítás eredményeibe.

A lélekszámadatokat a háborús állapotokra való tekintettel csupán a polgári népességre vonatkozólag számítottuk ki.

Időpont	A legutolsó két népszámlálás között mutatkozó lélekszám különbözet alapján	A rendőri bejelentések és kijelentések, továbbá a születések és halálozások különbözete alapján	Különbözet az utóbbi számítás javára
	kiszámított polgári népesség		
1941. június 30.	1.145.641	1.141.874	– 3.767
1941. december 31.	1.154.073	1.202.496	+ 48.423
1942. június 30.	1.162.504	1.226.498	+ 63.994
1942. december 31.	1.170.936	1.297.337	+ 126.401
1943. június 30.	1.179.367	1.324.708	+ 145.341
1943. december 31.	1.187.799	1.363.952	+ 176.153
1944. március 31.	1.192.015	1.379.562	+ 187.547
1944. június 30.	1.196.230	1.292.783	+ 96.553
1944. szeptember 30.	1.200.446	1.308.815	+ 108.369

Az utolsó két népszámlálás alapján lineáris extrapolációval kiszámított polgári népesség és a rendőri bejelentő- és kijelentőlapok, valamint a helyi lakosság népmozgalmi eredményei alapján kiszámított népesség száma között, mint a fentiekből látható, lényeges különbség mutatkozik. Ez a különbség azonban érthető, ha meggondoljuk, hogy az előbbi adatok a békeállapotok alapján feltételezett normális fejlődést feltételezték, az utóbbi adatok pedig a bekövetkezett tényleges háborús állapotokat tükrözik vissza. Budapest 1944. óta háborúban élt, és *a háborús viszonyok rendkívüli befolyással voltak a népesség életének és vándorlásának alakulására. Mindenkori tapasztalat, hogy háborús időszakokban a nagyvárosok népessége erősen felduzzad.* Különösen áll ez a közelmúlt világháborúra, melynek folyamán mindent elkövettek a háborús ipari termelés fokozására; Budapest, mint az ország legnagyobb ipari centruma, a normálisnál sokkal nagyobb tömegekben vette fel a vidék munkakereső

lakosságát. De hozzájárult a főváros lakosságának erőteljes felduzzadásához az ország területi megnagyobbodása is; a visszacsatolt területekről igen sokan telepedtek le a fővárosban. [...]

Mint a fent bemutatott adatokból látható, *Budapest polgári lakosságának lélekszáma 1944. márciusában érte el maximumát (1.379.562).* A nemzetet katasztrófába döntő március 19-i erőszakos német megszállással megkezdődött Budapest népének kálváriája is. Az áprilisban megindult bombázások elől menekülők ingóságokkal megrakott kocsijai lepték el a városból szétágazó országutakat. Alig három hónap leforgása alatt 86.779 lélekkel fogyott a népesség, melyből 1125 ember a bombatámadások áldozata volt. A népesség csökkenése június után tovább folytatódott; szeptemberben már keletről menekülők érkeztek a fővárosba; ez a magyarázata annak, hogy a főváros lakossága szeptember végén újból növekedett (1.308.815). Sajnos, a gyászos Szálasi-puccs után bekövetkezett időszakot 1945. március 25-ig statisztikai adatokból - azok hiányában - áttekinteni nem lehet. A bombázások áldozatainak száma egyre sokasodott, a hadbavonulók, deportáltak és menekülők ezrei hagyták el a fővárost; közben más menekülő tömegek érkeztek, és a zavar, szenvedés, kétségbeesés egyre fokozódott. Néhány hónap alatt lejátszódott a magyar főváros legnagyobb tragédiája: Közép-Európa legszebb városa, a magyar nép büszkesége romokban hevert.

A bekövetkezett pusztulásról és mérhetetlen veszteségekről az első számszerű adatokat a székesfővárosi statisztikai hivatal által 1945. március 25-én tartott népösszeírás szolgáltatta.

A népösszeírás által itt talált 832.800 főnyi megmaradt lélekszámot egybevetve az 1944. évi március végi 1.379.562 főnyi lélekszámmal, megállapíthatjuk, hogy a németek *1944. március 19-i erőszakos lépése bekövetkeztében egy év leforgása után, 1945 március 25-én több mint félmillió (546.762) ember hiányzott Budapestről.* A fenti fogyásban bennfoglaltatik a népesség természetes szaporodásának erősen passzív egyenlege is. *1944 márciusa és 1945 áprilisa között 25.801 fővel több ember halt meg Budapesten* (44.910), *mint 1943-44 hasonló időszakában* (19.109). A fenti számnak fele - *12.754 ember - részben háborús cselekmények* (bombázások, belövések stb.), *részben terrorcselekmények áldozata volt*, a többi a szenvedések és nélkülözések következtében halt meg, mert leromlott, kevésbé ellenálló szervezete a szenvedéseket és nélkülözéseket nem bírta ki.

A születési statisztika adataiból megállapítható, hogy 1944 márciusa és 1945 áprilisa között 6.922-vel kevesebb élő gyermek született Budapesten (18.108), mint 1943 márciusa és 1944 áprilisa között (25.030); ez a körülmény szintén a lakosság nagyarányú elvándorlásának és a rendkívül megnehezült életviszonyok következményének tudható be. A születések számának nagyarányú csökkenéséből származó embervesztéséget súlyosbította a csecsemőhalálozások számának rendkívüli mértékben való megnövekedése.

Az 1941. évi népszámlálás 542.409 férfit és 622.554 nőt talált Budapesten; vagyis 1000 férfire 1.148 nő esett. 1945. március 25-én 333.426 volt a férfiak és 499.374 volt a nők száma Budapesten, így a normálistól eltérőleg 1000 férfira 1.498 nő esett. A nemek 1941. évi arányszáma alapján következtetni lehet arra a férfiszámra (434.954), amely normális körülmények között az 1945. évi március 25-i összeírás idején itt talált nőkhöz tartozott volna. A márciusi népösszeírás idején tényleg itt talált férfiak száma és a fenti alapon kiszámított szám közötti különbözet 101.532.

A deportáltak számáról nincsenek adataink. Tény azonban az, hogy az izraelita vallásúaknak az 1941. évi népszámlálás idején Budapesten talált 184.453 főnyi létszámával szemben az 1945 március 25-i népösszeírás idején mindössze 86.910 volt a létszáma, s így a csökkenés közel 100.000 lélek. Ezek a számadatok a Pesti Izraelita Hitközség részére végzett külön feldolgozás eredményeiből származnak. Figyelembe kell azonban venni egyrészről azt, hogy a deportáltak között nem csupán izraelita vallású lakosok szerepeltek, hanem olyanok is, akik keresztényeknek születtek, vagy életük folyamán kikeresztelkedtek, amellett számos, az ún.

árjatörvények[101] alapján is keresztténynek minősülő ember került politikai okokból deportálásra. Viszont figyelembe veendő, hogy az utóbbi években sok izraelita vallású egyén keresztelkedett ki, ami az izraelita vallásúak számának megfogyatkozásához szintén hozzájárult.

Részben az 1944. áprilisában megkezdődött bombázások miatt, részben az ostromot megelőző zavaros állapotok között az ostromtól való félelmükben sokan visszatértek lakóhelyükre olyanok, akik a háború alatt a bőséges munkaalkalmak keresése, illetve kihasználása végett özönlöttek a fővárosba. Sokan költöztek a háború folyamán a visszacsatolt területekről is Budapestre; ezek a felszabadulás után nagyobb részben szintén visszavándoroltak eredeti lakóhelyükre. A bombázásoktól való félelmében 1944 áprilisától kezdve sok háztartási alkalmazott is visszatért falujába. [...]

Az ostrom befejezése után Budapest lakosságának nagy része mint egy megbolygatott hangyaboly vándorolt a városon belül annak egyik részéből a másikba. Sok család igyekezett elpusztult, tönkrement otthona helyett új otthont magának szerezni, sok család régi otthonába tért vissza, melyet vagy a zsidórendeletek folytán kényszerült elhagyni, vagy amelyet a bombázásoktól, illetve az ostromtól való félelemből hagyott el. A lakásügyek rendezésére a székesfőváros központi lakáshivatalt szervezett, mely a főváros közigazgatásának egyik legjobban igénybevett hivatala lett. Egyidejűleg megindult az éhség és nyomorúság elől vidékre való elvándorlás is. Az itt szorult vidékiek régi otthonukba tértek vissza, a visszacsatolt területekről a háború alatt Budapestre költözött, vagy később menekült családok nagy része ugyancsak visszatért eredeti lakóhelyére. Ugyanakkor megindult a városba való visszavándorlás folyamata is; ez a folyamat eleinte lassúbb, áprilisban azonban már erőteljesebb volt. Ahogy az ország területe felszabadult, később a háború befejeződött, nagy tömegek előtt nyílt meg a visszatérés lehetősége Magyarországról, Ausztriából, Németországból, Cseh-Szlovákiából, Jugoszláviából stb., és megindult a budapesti lakosság számának regenerálódása.

Budapest lélekszámának legújabb alakulása az ostrom óta. - 1945. év

Hónap	Polgári népesség száma a hó elején	A rendőrségi bejelentések és kijelentések szerint Budapestre		Helybeli lakos élveszülöttek[1]	Helybeli lakos halottak	Polgári népesség száma a hó végén	Ebből férfi	Ebből nő	Ezer férfira jut nő
		érkezett	elköltözött						
április	832.800[2]	49.757	14.859	1325	3129	865.849	351.267	514.627	1465
május	865.894	35.618	14.693	1359	2649	885.529	362.904	522.625	1440
június	885.529	36.431	12.846	1284	2624	907.774	375.329	532.445	1419
július	907.774	33.297	9.074	1402	2521	930.878[3]	388.746	542.132	1395

[101] Árják: a német fasizmus szóhasználatában az idegen vértől mentes északi germán faj, a világuralomra termett felsőbbrendű faj. Az itt használt értelemben: nem zsidó. A magyarországi zsidóellenes törvényhozás az 1939:IV. tc., az ún. második zsidótörvény megszületésétől faji alapon állt. E törvény a hitfelekezetétől függetlenül zsidónak tekintette azokat, akiknek legalább az egyik szülője vagy két nagyszülője zsidó volt. 1941-ben Budapesten a 184 ezer zsidó vallású mellett 62 ezer keresztény felekezetekhez tartozó lakos esett a faji elvet alkalmazó zsidóellenes törvények hatálya alá.

[1] előzetes eredmények

[2] 1945. márc. 25-i állapot a népösszeírás eredménye szerint

[3] A tanulmány sajtó alá rendezése idején befutott adatok szerint Budapest lélekszáma augusztus 31-ig 959.076-ra emelkedett.

A közölt adatok tanúsága szerint *Budapest népessége* 1945. március 25-e óta havonta átlag kerekszámban 24.500 lélekkel gyarapodott *és július végére elérte a 930.000 főt.* (Ez a szám körülbelül megfelel az 1920. évi népszámlálás idején talált népszámnak, amikor is Budapest lakossága 928.926 lélek volt.) A gyarapodás négy hónap alatt 98.078 lakos; de 1945 nyarán a városnak még mindig több százezer lakója hiányzott. Elszomorító, ha arra gondolunk, hogy *a háború előtt tapasztalt békebeli fejlődés alapján 1945. év közepén Budapest népessége 1.254.404 lélek lett volna* (az 1945. év közepére kiszámított népesség); *ezzel szemben június végén a város lakossága mindössze 907.774 polgári személyből állott.* Az 1945. évi júniusi lélekszám tehát 3 és fél százezerrel alacsonyabb, mint amennyit normális fejlődés alapján évekkel ezelőtt vártunk.

A visszavándorlás folytán a férfiak száma (mely a márciusi népösszeírás idején 333.426 főt képviselt) erőteljesebben növekedett, mint a nőké. Míg az év márciusában 1000 férfira 1.498 nő esett, július végén már lényegesen kevesebb, 1395 volt az arány. A szóban forgó négy hónap alatt a férfiak száma 55.324-el, a nőké pedig 42.754-el gyarapodott. [...]

Városi Szemle, XXXI. (1945) 2. szám. 138-143. p.

Jegyzőkönyv a XII. ker. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet tanári karának üléséről

1945. április 3.

Jegyzőkönyv

Készült a budai m. kir. áll. líceum és tanítóképző-intézet 1945. április 3-án tartott harmadik alakuló értekezletéről.

Jelen vannak: Padányi Frank Antal dr. elnökletével Csáda Imre dr., Kishonti Barna, Magyary Károly, Nagy Ferenc, Okruczky András, Szelényi Dezső, Szabó Béla, Tanay Antal, Fodor Istvánné, Koltai István, dr. Lángffy Mihály és dr. Csárdonyi Zoltán tanárok.

Távol van: Prochaska Ferenc dr., Szabatsy Richárd, Gyurjács András betegség miatt. Frigyes Béla és Kelemen József dr. katonai szolgálatot teljesít.

Elnök az értekezletet megnyitja, üdvözli a tanártestület megjelent tagjait, akiket a főig. 13/1945. sz. rendelete alapján értesített az iskolai év újbóli megnyitásáról. Ugyanígy értesítette a növendékeket is, akiket lehetett.

1.) Elnök bemutatja az elmúlt értekezlet óta érkezett rendeleteket a következőkben:

Bpest vidéki tanker. főig. hiv. Összeíróív kiállítása és beszolgáltatása.

Bpest vidéki tanker. főig. hiv. 113/1945. Iskolai munka megkezdése ápr. 3-án.

Bpest vidéki tanker. főig. hiv. 3280/1944-45. Közalkalmazott igazolásának előkészítése.

Bpest vidéki tanker. főig. hiv. 140/1944-45. Tanárok pontos számbavétele ápr. 3-i állapot szerint.

Bpest vidéki tanker. főig. hiv. 3113/1944-45. Állami alkalmazottak illetményeinek folyósítása tárgyában.

2.) Igazgató kéri az osztályfőnököket, hogy azokat a növendékeket, akik nem jelentek meg, levelezőlapon értesítsék az iskola megnyitásáról.

Távollakó növendékek is jelentkeztek, akiknek lakást tudunk adni, de egyebet nem. Ellátásukról maguknak kell gondoskodniok. Mind a pesti, mind a vidéki növendékek mindent vállalnak, csak hogy tanulhassanak.

3.) Elnök-igazgató jelenti, hogy az intézet 1944. ápr. 4-től kórház, majd katonaság részére volt lefoglalva. Háromféle kórház volt intézetünkben. Először a magyarok, majd a németek hoztak be lovakat is. Lovak álltak az alsó gyakorlóban, a gazdasszony szobájában, az ebédlőben, cselédszobákban s a tornaterem egy részében. - A nagy háborús viszontagságok ellenére sok mindent sikerült megmenteni. A felszerelés egyik töredéke elpusztult, egyik töredéke eltűnt. Hogy mi minden hiányzik, azt csak egy új leltár készítésénél fogjuk megállapítani. Az egész idő alatt egyik főfeladatot abban látta, hogy a felszerelést és épületet minél jobban mentse.

Súlyos esetnek tartja, hogy egy magyar tüzérfőhadnagy az iroda ajtaját felfeszítette, ok nélkül.

Jelenti, hogy ismeretlen tettesek felrobbantották az iskola s a köztartás páncélszekrényét, s azokat kifosztották.

4.) A Vörös Hadsereg bevonulása után fogtunk hozzá a felszerelésnek tornaterembe való berakásához, hogy az idő viszontagságaitól megmentsük, s a romok eltakarításához.

Kishonti tanár nagy segítségemre volt a köztartás ügyeinek intézésében, s a romeltakarításban.

Az intézet értékeinek megmentésében, s házmegbízotti dolgok intézésében Tanay Antal igazgató[102] segített.

Rom-eltakarításban Okruczky András, Szelényi Dezső, Tóth Ervin, Csada Imre dr. és Fodor Istvánné vettek részt. [...]

5.) Igazgató jelenti, hogy iskolánk több mint 100 belövést kapott, súlyosan megrongálódott. A díszterem, az intézet szárnyának mindkét része, az internátus vége, stb. Azonban sikerült helyet találnia, ahol az intézeti munka megkezdődhet. Ablakos terem nincs, ajtó felszerelése folyamatban.[103]

6.) Az osztályok elhelyezése: I., II. és III. osztály rendes helyén lesz, a IV. évfolyam a kézimunka, V. évfolyamot a kis 5-ben helyezzük el. A gyakorló iskola alsó tagozata az internátus társalgójában, felső tagozata a tanári szoba mellett lévő szertárban lesz. Naponta egyrészt tanítunk, másrészt romokat takarítunk el. Minden tanár kötelessége, hogy naponta 9-2 óráig az intézetben dolgozzék. Ha órája van, tanítson, ha nincs órája, vegyen részt a romeltakarításban.

7.) Igazgató jelenti, hogy az elöljáróságot több alkalommal kérte, hogy a tanárok intézetünkben felvehessenek munkaszolgálatot.

8.) Igazgató jelenti, hogy az elöljáróság intézkedésére az intézetből bizonyos dolgokat elszállítottak. Gyógyszereket, kémiai szereket, továbbá padokat, táblákat, stb. Kérte az elöljáróságot, hogy többet ne szállítsanak el, s az elszállított táblákat és székeket a lehetőség szerint mihamarább adják vissza.

9.) A tanárok tisztségének kijelölése:

Osztályfőnökök lesznek: I. osztályban - Okruczky András
II. osztályban - Kapi Králik Jenő
III. osztályban - Szabó Béla (helyettese Magyary)
IV. osztályban - Kishonti Barna
V. osztályban - dr. Prochaska Ferenc
(betegsége alatt helyettese Csada Imre dr.)

Az önképzőkör elnöke az alsó tagozatban Magyary Károly, a felső tagozatban Gyurjács András.

A segítő-egylet tanár-elnöke: Csada Imre dr.

10.) Igazgató jelenti, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása utáni nap kérte az elöljáróságtól az iskolában lévő holttestek eltemetését, s az elpusztult lovak eltakarítását, az iskolában lévő lövedékek elszállítását.

Azután kért vízvezeték szerelőt, ablaküveget, tetőfedőmestert eternit palával, kőművesmestert, asztalos és lakatosmestert megfelelő anyagokkal.

---

[102] Tanay Antal igazgatóhelyettes volt címzetes igazgatói besorolással.

[103] Az intézet történetének adott korszakát irattári anyagok felhasználásával összegző O. Nagy Gáborné szerint „a 98 helyiségből egy sem maradt épen. Tönkrement a tetőzet, boltozatok sérültek meg, használhatatlanná vált a víz-, gáz- és villanyvezeték, a fűtőszerkezet. Az épület 409 ablakából 15 maradt sértetlen, 15 tantermen nem volt ajtó, a tornaterem padozata elrothadt... A szertári állomány 70 százaléka, a könyvtárak anyagának 60 százaléka pusztult el, használhatatlanná vált az értékes Riegler-orgona, a zongorák és harmóniumok súlyosan sérültek... Megsemmisült a köztartás élelmiszerkészlete is.” (A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve. Bp., 1969. 81. p.)

A legbiztosabb azonban, amit magunk tudunk csinálni intézetünk rendbehozatalára, ezért kéri a testület hathatós támogatását.

11.) Igazgató jelenti, hogy felkérte Kishonti tanárt az órarendek elkészítésére. Az órarenden feltüntettük a helyettesítő tanárokat is, akik egyben az előző óraközi szünetben felügyelő tanárok. A távollakó tanárok és növendékekre való tekintettel a tanítás 9-2 óráig lesz.

12.) Igazgató bemutatja a tervet, amit a rom-eltakarítására vonatkozólag készített.

I. osztály Okruczky tanár vezetésével: a tornaterem és az igazgató lakása közötti udvar, Szalatsy tanterme és szertára, a köztartás vezető lakása.

II. osztály Kapi Králik tanár vezetésével: a tornaterem és az internátus közötti udvarrész. Díszterem. Mosdó II. 4.

III. osztály Szabó Béla tanár vezetésével: az internátuson túl lévő kis udvarocska, az ebédlő, cselédszobák, gazdasszony szobája.

IV. és V. osztály Kishonti tanár vezetésével: az udvar, zongoratermek, zeneszertár, három lépcsőház.

Azután közös erővel hozzáfogunk az alagsor kitakarításához.

Minden tanár hozza rendbe a szertárát. [...]

13.) Igazgató[104] jelenti, hogy az intézet kertjét ez évben a tanárok s altisztek között osztotta szét megművelés céljából, mert különben nem tudta volna megműveltetni. Az intézet kertésze beteg, növendék pedig ápr. 1. előtt nem volt. Felhívja mindenki figyelmét arra, hogy gyümölcsfákhoz, s más palánta-ültetvényekhez ne nyúljanak.

14.) Igazgató bemutatja a tantárgyfelosztást. Jelenti, hogy minden egyes osztály óraszámát 30-ra teljesítette. Azoknak a kartársaknak, akiknek legkevesebb az óraszámuk, a romeltakarításon kívül némi kis irodai elfoglaltságuk is lesz.[105]

Rövid úton kapott rendelkezés alapján Mózes Etelka győri tanárnőt is foglalkoztatja néhány órára.

Magyary Károly jelenti, hogy a tanker. főigazgató 3188/1944-45. sz. iratával a Buda és Pest között való közlekedés megzavarásának tartamára ideiglenes szolgálattételre a VII. ker. áll. kisdedóvónőképző-intézethez osztotta be. Itt tanított 1945. III. 13-III. 24-ig. Miután ekkor megszűnt a forgalmi nehézség, a XII. ker. állami tanítóképzőnél megkezdi munkáját.

Több tárgy nem lévén az ülés véget ért.

K.m.f.

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar irattára, 18/1945.

---

[104] Az akkor másfél évtizede az intézet élén álló Padányi-Frank Antal (1883-1973) igazgató még nem tudhatta, hogy már április 19-én nyugdíjazzák, június 22-én pedig a II. kerületi politikai rendőrség őrizetbe veszi és súlyosan bántalmazza, s több éves népbírósági eljárás megpróbáltatásai várnak rá. Az igazgatói teendőket Csada Imrére bízták.

[105] Az 1945. április 11-i szülői értekezlet és a július 14-i tanári értekezlet jegyzőkönyveit ld: Szöveggyűjtemény Magyarország XX. századi történelmének tanulmányozásához. 1941-1945. Szerk: Donáth Péter - Farkas Mária - Pajorné Tóth Ilona BTF, Bp., 1992. 318-326. p.

Vita a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén a földreform végrehajtásáról és a német nemzetiségű lakosság kezeléséről

1945. április 11.

Jegyzőkönyv a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. április 11-i üléséről

[...] Elnök felkéri Kovács Imrét, ismertesse a napirend következő pontját *a földigénylő bizottságok megalakításáról* Budapesten.

KOVÁCS IMRE[106] bejelenti, hogy vidéken megindult a földosztás[107], így pl. „Alcsuti József"[108] birtokán a parasztok az utolsó holdig minden darab földet jegyeztek. Budapest nem lehet kivétel, a Budapest környéki területek helyzetüknél fogva sok millió pengős értéket képviselnek. A BNB foglalkozzék a kérdéssel már csak azért is, mert a rendeletben fel van sorolva, hogy kitől, így a volksbundistáktól[109] is el kell venni a földet. Ide sorolandók a sváb községek is. A sváb községek lakosságának több mint 90 %-a a Volksbund tagja volt, és ezek adták azt a két hadosztály SS katonaságot is, akik Budapestet „védték". Mivel ebben a háborúban nagy parasztrétegek sodródtak a városba, akik itt gyökeret nem eresztettek, javasolja, hogy a svábok földjeit ezeknek juttassák. A rendelet szerint az ellenállásban résztvettek is jogosultak. Ezek már szervezkednek is, és annyian vannak már, hogy Tildy Zoltánnak van igaza, aki azt mondta, hogy az ellenállási mozgalomban résztvettekből két hadosztályt lehetett volna kiállítani. Csakhogy a Magyar Front[110] intéző bizottsága jól tudja, ki mit tett. A ki nem sajátítható telkek és kertek nagy része városrendezési szempontból így szabaddá lehet. Ugyancsak épületek szabadulnak fel a város céljaira, pl. a német birodalmi gimnázium telke.[111]

---

[106] Kovács Imre (1913-1980) író, publicista, a népi írók mozgalmának egyik vezető személyisége, 1939-1946 a Nemzeti Parasztpárt főtitkára. 1948-ban a diktatúra kiépítése miatt külföldre távozik.

[107] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-én hozta meg 600/1945. sz. rendeletét a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földosztásról. Teljes egészében igénybe vették az 1000 kat. holdnál nagyobb birtokokat, és az 1000 kat. holdnál kisebb úri birtokok 100 hold, a parasztbirtokoknak pedig 200 hold feletti részét. A nyilas, fasiszta vezetők, háborús bűnösök és Volksbundtagok birtokait nagyságukra való tekintet nélkül teljes egészükben el kellett kobozni. A községekben a többségében szegényparasztokból alakított földigénylő bizottságok végezték a kiosztandó földek számbavételét és a földigénylők összeírását. A földreform során 5,6 millió kat. hold földet, az ország területének 35 %-át vették igénybe. 642 ezer igénylő - többségében nincstelen mezőgazdasági munkás és törpebirtokos - számára juttattak földet.

[108] József Ágost főherceg (1872-1962) a Habsburg-ház Magyarországon élő ún. nádori ágának feje. Alcsúti birtokán élt. 1936-1945 a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1944 őszén támogatta a háború további folytatását Németország oldalán. Részt vett Szálasi Ferenc nemzetvezetői eskütételén, ezzel hozzájárult a nyilas hatalom legitimálásához. 1945-ben elhagyta az országot, Bajorországban telepedett le.

[109] A Volksbund-ra vonatkozóan ld. Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938-1945. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978.

[110] Magyar Front: a német megszállás után illegalitásban működő demokratikus, antifasiszta politikai erők szövetsége, 1944 májusában alakult.

[111] VII. Damjanich utca 4.

JÁMBOR ALAJOS[112] javasolja, hogy mivel az elmúlt 25 évben a proletariátus szenvedett a legtöbbet a reakció alatt, itt az alkalom, hogy vegyék figyelembe az ő érdekeiket is.

SUPKA GÉZA[113] bejelenti, hogy kulturális közérdek a földbirtokokon található levéltárak, ingóságok és ásatási területek megóvása, megőrzése, illetőleg egységben hagyása. Indítványozza, hogy a Bizottság szólítsa fel a minisztériumot, gondoskodjék rendeleti úton a birtokokon található ingóságok, könyv-, levéltárak, ásatási anyag megőrzéséről.

GERŐ ERNŐ[114] bejelenti, hogy nem látja semmi értelmét földigénylő bizottság alakításának Budapesten. Budapest par excellence[115] ipari város. A munkásokat nem kell parasztokká tenni. Más kérdés a sváb probléma. A baj csak az, hogy egyes községeken belül a lakosságból alakított földigénylő bizottságok állapítják meg, kitől kell elvenni a földet. Nyilvánvaló, hogy a 90%-ban sváb volksbundista lakosság hogy fogja maga között elosztani a földet. Tehát szükség van kiegészítő rendeletre vagy végrehajtási utasításra, illetőleg annak pótlására, hogy a sváb községekben egyelőre, amíg a svábok összetelepítésére nem kerül sor, magyar földigénylő bizottságok működjenek. Ami a főváros területén található sváb ingatlanokat illeti, ehhez nem szükséges külön földigénylő bizottság, az fasiszta vagyon, tehát állami vagy városi tulajdonba megy át.

BECHTLER PÉTER[116] bejelenti, hogy Kispest határában és Pestlőrincen nevezett városok polgármestereinek bejelentése alapján 1945. április 15-én a székesfőváros tulajdonában lévő kertes lakás építésére szolgáló 160 katasztrális hold telek kerül kiosztásra. Ezzel kapcsolatban sürgős intézkedést vár.

TILDY ZOLTÁN[117] bejelenti, hogy ki kell mondani, miszerint ezek a földek nem mezőgazdasági művelés, hanem lakásépítés célját szolgálják, tehát 50 holdon felül sem vehetők igénybe.

POLGÁRMESTER bejelenti kiegészítésül, hogy 200 katasztrális holdat négyszögölenkint 40 pengőért ugyanott már ki is osztottak, holott azt a területet a Fővárosi Szeméttelep terjeszkedése céljaira vásárolták meg, valamint a szeméttelepből táplált méntelep istállói számára. Ugyancsak sérelmet szenvednek a Vízművek érdekei hasonló esetekben.

RIES ISTVÁN[118] hozzájárul ahhoz, hogy a fasiszta ingatlanokat szétosszák, de javasolja, hogy a kultúrintézmények, pl. az Akadémia, a Nemzeti Múzeum és a főiskolák tulajdonában

---

[112] Jámbor Alajos (1900-?) kommunista, 1945 január-június között Budapest alpolgármestere, 1945 június-1948 november között a Vízművek vezérigazgatója.

[113] Supka Géza (1883-1956) régész, könyvtáros, publicista, a Polgári Demokrata Párt alelnöke.

[114] Gerő Ernő (1898-1980) kommunista politikus. 1924-1944 között a Szovjetunióban él, a Komintern munkatársa. 1944 őszén tér haza, ettől kezdve a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja legszűkebb vezetésének tagja, különböző miniszteri tárcákat is betölt, az ötvenes évek elején a gazdaság legfőbb irányítója. 1956 július-október között a Magyar Dolgozók Pártja első titkára.

[115] A legteljesebb mértékben, a szó igazi értelmében.

[116] Bechtler Péter (1891-1964) faszobrász, szociáldemokrata, szakszervezeti vezető. 1925-től tagja a főváros Törvényhatósági Bizottságának, 1945-1948 alpolgármester.

[117] Tildy Zoltán (1899-1961) református lelkész, kisgazdapárti politikus, 1945 november-1946 február között miniszterelnök, 1946-1948 köztársasági elnök.

[118] Ries István (1885-1950) jogász, szociáldemokrata politikus. 1945-1950 igazságügyminiszter. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatják, a vizsgálati fogságban életét veszti.

lévő birtokokat, mivel ezek a közérdeket szolgálják, ne osszák fel. Ezek az intézmények különben is megfelelőbben tudnák kezelni a birtokokat, mint ha állami vagy városi kézbe mennének át, hiszen anyagi egzisztenciájuk függhet tőle. Erre a kormány figyelmét fel kell hívni.

DARVAS JÓZSEF[119] felhívja a figyelmet arra, hogyan keletkezett a sváb gyűrű Budapest körül. Mindez imperialista német telepítő törekvések eredménye. A sváb kultúrpolitikusok váltig hangoztatták a sváb községek tisztaságát és az ottani magasrendű életet, de ez megtévesztés, hiszen ők a főváros közelében roppant előnyöket élveztek, szemben az Alföld magyar falvaival. Ha a svábok közé magyarokat telepítenek, azok elfojtják, megölik őket. Ezért nem lehet más megoldás, mint a sváb gyűrű szétrobbantása, a svábok kitelepítése.[120]

SZENT-IVÁNYI SÁNDOR[121] felhívja a figyelmet a Budapestre feljött mintegy 50.000 székelyre. Javasolja ezeknek felhasználását a sváb községek magyarosításához.

KOVÁCS IMRE bejelenti, hogy vannak emberek, vidéki parasztok, akik itt ragadtak, s bár féllábbal üzemekben, gyárakban helyezkedtek el, vissza akarnak menni. A közlekedési viszonyok ezt nem teszik lehetővé ma, viszont mire hazaérnek, addigra már ott nem lesz föld. Ha pedig kimennek Budaörsre, ott azt mondják nekik, hogy nem oda való lakosok. Ezért kell a Budapesti földigénylő bizottság, amely ezeket is földhöz juttatja.

SZÉLL JENŐ[122] nem találja helyesnek ezt a megoldást, hiszen a földosztás úgysem Budapest területén történne. Az ilyen problémák megoldására az Országos Földbirtokrendező Tanács vagy a kormány hozzon létre külön bizottságot.

KOVÁCS IMRE erősíti, hogy ez volna a budapesti földigénylő bizottság.

SUPKA GÉZA elvi döntést javasol, mellyel a Budapesti Nemzeti Bizottság kimondja, hogy a sváb községek meghatározást nem fogja használni. Demokráciában nem szabad senkit azért sújtani csupán, mert egy fajhoz tartozik. Vagy politikai vétség terheli az illetőt, vagy nem. De nem azért bűnhődik, mert sváb.

GERŐ ERNŐ bejelenti, hogy nem ért egyet az előtte szólóval. Nem egyedül Hitler a bűnös a most történtekben, hanem a németségnek is osztozni kell sorsában.

KOVÁCS IMRE kijelenti, hogy minden sváb volksbundista volt.

SUPKA GÉZA kijelenti, hogy ez más lapra tartozik, azokat azért kell sújtani, mert a Volksbundhoz tartoztak, de nem azért mert svábok.

SZAKASITS ÁRPÁD szintén óv az általánosítástól, és a kollektív felelősségre vonás problémáját veti fel.

GERŐ ERNŐ kijelenti, hogy nem véletlen az, hogy éppen Németország termelte ki Hitlert.

---

[119] Darvas Józsefre ld. a III. fejezet „Darvas József az ostrom napjairól” c. szemelvényét.

[120] Vö. Szabó Dezső: Budapest környéke c. írásával az I. fejezetben. A magyarországi németség kollektív felelősségét valló, az itteni hozzászólók többsége által hangoztatott tétel szolgált hivatkozási alapként a magyarországi német nemzetiségű lakosság 1946 januárjában megkezdődött kitelepítéséhez. 1946-1948 között 185 ezer főt telepítettek ki Magyarországról, közöttük Soroksár, Vecsés és a budai hegyvidék „sváb gyűrűként” emlegetett német falvainak lakosságát. (Ld. ehhez: Tilkovszky Loránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből. Pécs, 1997. 140-178. p.)

[121] Szent-Iványi Sándor (1902-?) unitárius lelkész, a Polgári Demokrata Párt ügyvezető alelnöke.

[122] Széll Jenő (1912-) kommunista, 1945 tavaszán a Magyar Kommunista Párt VIII. kerületének titkára, majd a pártközpont közigazgatási osztályának vezetője.

ELNÖK határozatilag kimondja, hogy a BNB megkeresi a földmívelésügyi minisztert annak érdekében, hogy ő pártközi konferenciát hívjon össze, melynek egyetlen napirendi pontja a földigényléssel kapcsolatban felmerül problémák még rendeleti úton megoldást nem nyert részletei. Ezt a problémát és a milliós telkek felhasználását el kell választani a sváb kérdéstől. Irányelv azonban az legyen, hogy a Budapest környéki területeket proletárgyermekek, kultúrintézmények, szanatórium, tejkonyha stb. céljaira használják. De hogy ne hamarkodják el az ügyet, a bizottság esetenként vizsgálja meg az igényeket, valamint méltányolja azoknak a németszármazásúaknak [az] érdemeit, akik az ellenállásban részt vettek. [...][123]

Gáspár Ferenc - Halasi László (szerk.): A Budapesti Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvei 1945-1946. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1975. 82-84. p.

[123] A Budai Földigénylő Bizottságot máj. 16-án választotta meg a Cisztercita Gimnáziumban lezajlott népgyűlés. A Budapesti Földigénylő Bizottság csak hosszas huzavona után, jún. 15-én alakult meg a Nemzeti Sportcsarnokban rendezett népgyűlésen. A földosztás Budapesten és peremvárosaiban minden 30 katasztrális holdnál nagyobb kiterjedésű ingatlant érintett.

Dokumentumok a csepeli Weiss Manfréd-művek sorsáról 1944-1945-ben

Jegyzőkönyv

Felvétetett Csepelen, 1945. augusztus 7. napján.

Jelen vannak: a 3-ik Ukrán hadsereg gépesített alakulata részéről:

FISZAK mérnök-alezredes, fenti alakulat parancsnoka, a WEISS MANFRÉD gyár katonai főparancsnoka
SUGIN mérnök-őrnagy, a gyár katonai parancsnoka

a Magyar Iparügyi Minisztérium részéről:

SALAMON-RÁCZ államtitkár

a Weiss Manfréd acél- és fémművei rt. részéről:

JÜNKER GÉZA igazgató,
KORBULY JÁNOS műszaki igazgató,
FORRÓ LÁSZLÓ kereskedelmi igazgató és,
DRAHOS LAJOS, az Üzemi Bizottság elnöke.

Fentnevezettek megállapodtak abban, hogy FISZAK mérnök-alezredes, a 3-ik Ukrán Hadsereg gépesített alakulatának parancsnoka, a gyár katonai főparancsnoka és SUGIN mérnök-őrnagy, a gyár katonai parancsnoka ÁTADJÁK és SALAMON -RÁCZ úr, a Magyar Iparügyi Minisztérium képviselője valamint JÜNKER GÉZA, a Weiss Manfréd gyár igazgatója ÁTVESZIK: a

1. WEISS MANFRÉD acél- és fémművei rt-t, Csepel. A gyár teljes rendben és üzemképes állapotban adatik át.

2. A gyár 121 műhelyében 15.407 munkás és 1452 tisztviselő és műszaki személyzet dolgozik. Mellékelve: Épület-, anyag-, felszerelés- és gépjegyzék. (3 db. könyv).

3. A vállalat Igazgatósága szükségesnek tartja megemlíteni, hogy a vállalat irányítását végző Vörös Hadsereg képviselői szintén segítségére voltak a gyárnak a szervezés és a munka megindításával kapcsolatos munkájában. Nevezettek támogatásával sikerült a gyárnak leküzdenie azt a nehéz helyzetet, amelyben volt a német megszálló csapatok távozása után. A gyár megkezdte a Vörös Hadsereg rendeléseinek teljesítését és a belföldi piacra szóló cikkek kiszállítását.

A Vörös Hadsereg képviselői messzemenő segítségről adtak tanúságot a gyári munkások részére történt élelmiszer beszerzése és a gyártási tervek teljesítéséhez szükséges különféle anyagok felkutatása alkalmával. E célból naponta 10 tehergépkocsi állott rendelkezésre, fuvardíj megtérítése nélkül.

4. Azonfelül igazoljuk, hogy FISZAK mérnök-alezredes, SUGIN mérnök-őrnagy valamint azok munkatársai részéről - nevezettek itt-tartózkodásának ideje alatt - a lehető legkorrektebb eljárást tapasztaltuk úgy a gyár Igazgatóságával, mint a munkásokkal szemben. A Vörös Hadsereg képviselői gyári működésük ideje alatt a gyárból semmiféle gépet, anyagot vagy felszerelést nem vittek el, ellenkezőleg, a Vörös Hadseregnek a gyárba történt bevonulásának időpontjától működő, jól szervezett őrség lehetővé tette a gyárnak kifosztástól való megóvását. [...]

Jegyzőkönyv a W. M. Acél- és Fémművei
Igazgatósági ülésről 1945. december 22-én

Jegyzőkönyv

felvétetett Budapesten 1945. december 22-én, a Weiss Manfréd acél- és fémművei rt. igazgatóságának budapesti irodájában tartott ülésén. [...]

Takácsy Konstantin igazgató a jegyzőkönyvhöz csatolt jelentésben számol be a vállalat működéséről. Hosszabb eszmecsere után, amelyen az igazgatóság és üzemi bizottság tagjai részt vettek, az igazgatóság a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi. Hangsúlyozza az igazgatóság, hogy bár a gyár ma irracionálisan, veszteséggel dolgozik, az üzem fenntartását a jóvátétel teljesítésének politikai szükségessége és a munkásság kenyerének további biztosítása érdekében fenntartja.

Ivanics üzemi bizottsági elnök kérdi, hogy az igazgatóság tagjainak igazolása megtörtént-e. Az igazgatósági tagok közlik, hogy a gyár budapesti igazoló bizottsága előtt mindnyájan igazoltattak. Ivanics üzemi bizottsági elnök kérdést intéz az igazgatósághoz, hogy 1944-ben miképpen történt a gyár átadása a német érdekeltség kezébe. Dr. Lázár Andor elnök előadja, hogy 1944. március 19. után a vállalat részvényesei, a br. Weiss, Chorin és br. Kornfeld családok tagjait a németek részben elfogták, részben pedig bujdosásra kényszerítették. Az elfogottakat testileg is súlyosan bántalmazták és külföldi gyűjtőtáborokba vitték. Ilyen körülmények között kötötték a család tagjai, kik a vállalat összes részvényeinek tulajdonosai voltak, egy 25 évre szóló kezelési szerződést egy német érdekeltséggel, amely szerződésben a részvények tulajdonjogát a maguk számára fenntartották. Ez alapon vette birtokba a gyárat a német érdekeltség és tette lehetővé a család tagjainak, hogy a semleges külföldre meneküljenek.[124]

A részvénytársaság vezetősége a németek ama szándékát, hogy új igazgatóság választásával a vállalatok vezetését jogilag is teljesen kézbe vegye, meghiúsult azáltal, hogy a novemberben tartott közgyűlés jegyzőkönyvét a cégbíróságnál nem mutatta be. Ennek következtében vált lehetővé, hogy Budapest felszabadítása után a régi igazgatóság működését újból megkezdhesse.

A kezelési megállapodás mindenesetre járt annyi eredménnyel, hogy a német érdekeltség megakadályozta, hogy a csepeli gyárak berendezéseinek egyes részei különböző német érdekeltségek által széjjelhordassanak, amire a szándék Wienerneustadt és Steyr részéről már erősen megnyilvánult.

Sikerült azonban a német érdekeltség útján az acél- és fémművek felrobbantását és gépeinek elhurcolását megakadályozni.

Az igazgatóság tagjai a május 19-én létrejött kezelési szerződés megkötéséről előzetesen semmit sem tudtak, s erről az igazgatóság elnöke csak június folyamán szerzett tudomást, a

[124] A csepeli nagyvállalat 1944-ben a cégalapító Weiss Manfréd örökösei: ifj. Chorin Ferenc, Mauthner Ferenc, báró Kornfeld Móric és báró Weiss Jenő családjainak tulajdonát képezte. Az ún. rokoni csoport nevében Chorin 1944. máj. 17-én aláírt egy szerződést az SS magyarországi gazdasági meghatalmazottjával, amelynek értelmében a Weiss Manfréd Műveket és a családok érdekeltségébe tartozó egyéb vállalatokat 25 évi „bizalmi vagyonkezelésre" átadják az SS-nek. A családtagok ennek fejében Svájcba, ill. Portugáliába távozhattak.

szerződést magát pedig júliusban kapta először kézhez. A kényszer hatása alatt létrejött kezelési szerződés stornóroztatott, s ezt a kormánynak be is jelentettük. Az elhurcolt részvények megsemmisítése iránt az eljárás folyamatban van.

Az igazgatóság és üzemi bizottság a közölteket egyhangúlag helyeslőleg tudomásul veszi.

Ivanics üzemi bizottsági elnök, Drahos alelnök, Somogyi üzemi bizottsági tag kérik az igazgatóságot, hogy az igazgatóság tegyen lépéseket olyan irányban, hogy a család tagjai külföldről haza jöjjenek és a család tagjai a maguk részéről is tegyenek meg mindent a külföldön lévő gépek és anyagok hazahozatala érdekében. Az igazgatóság ezt az óhajtást köszönettel tudomásul veszi, a család tagjainak tudomására juttatja, és egyébként is minden lépést megtesz a vállalat külföldön levő vagyontárgyainak hazahozatala iránt. Ebből a célból a vállalat megbízottai újból ki fognak utazni Ausztriába, Németországba és Csehországba, amint ennek lehetősége megnyílik.

Kenéz Béla igazgatósági tag felveti a munkás ellátás fontosságának kérdését. Az igazgatóság és üzemi bizottság tagjai egyhangúlag igen fontosnak és szükségesnek tartják, hogy az ellátás érdekében továbbra is - még áldozatok árán is - minden olyan intézkedés megtörténjen, amely a munkások élelmiszerhez jutását biztosíthatja. Az igazgatóság tudatában van azonban annak, hogy közhatalmi erő híján a kb. 35 000 személy ellátása a beszerzés és szállítás nehézségei és a készletek rendkívül csekély volta miatt sokszor úgyszólván áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik, amely nehézségek leküzdése túlhaladja az igazgatóság erejét. [...]

Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. Szerk.: Baczoni Gábor. Bp., 1977. 263-265. p.

Fischer József a Fővárosi Közmunkák Tanácsa utolsó éveiről

[...] 1945. január 28-án beállított Granasztói[125] és azt mondja: hát te itt ülsz? Miért nem mész be a Városházára, még lehetsz műszaki alpolgármester. Mondom, nem akarok én műszaki alpolgármester lenni. Azért mindenesetre bementem a Városházára, ahol nagy nyüzsgés volt. A polgármesteri szobánál, ott elfogtak engem. Oltványi[126] közölte: úgy határoztunk, hogy te leszel a Közmunkatanács[127] elnöke. Mi, kisgazdák is hozzájárulunk, ha megmagyarosítod a neved. Na, mondom, hát arról szó sem lehet. Mellesleg neki is magyarosított neve volt az Oltványi.

1945. január 29-én kaptam egy gépelt papírt az aláírásokkal, és bementem a Közmunkatanácsba. Ott az óvóhelyen tartózkodott a régi elnök, akit a nyilasok leváltottak, a Bessenyey Zénó. Annak mutattam ezt a pecsét nélküli papírt - hát hol lehetett nekik akkor még pecsétjük? - és mondtam, én vagyok kinevezve. Ismert. Végigvezetett, az összes ablak kitörve stb., és több tisztviselő ott tanyázott az óvóhelyen, a holmijukat oda vitték, mert az óvóhelyet biztosnak tartották. [...]

A közmunkatanácsi működés az első hónapokban meglehetősen bizonytalan valami volt. Mert végeredményben a Közmunkatanács városrendezési és másodfokú építési hatóság volt. De itt hozzá kellett nyúlni mindenhez, amihez hirtelenjében hozzá lehetett nyúlni. Például, amikor nekem jelentették, hogy a Fővárosi Könyvtár teteje megsérült, és a könyvek áznak, azonnal intézkedtem, hogy ponyvával ideiglenesen fedjék be. Amiből aztán a polgármesterrel vitám támadt, mert tiltakozott az ellen, hogy én a fővárosnak a hatáskörébe intézkedjem, amit meglehetősen erélyesen utasítottam vissza, mondván, hogy ilyen sürgős szükségben nem lehet habozni, hogy ki intézkedjen. Az tegyen valamit, aki a leggyorsabban tud. [...]

Márciusban a miniszterelnök kinevezett országos újjáépítési kormánybiztossá. Az első dolgom volt megoldani, hogy munkaerő álljon a rendelkezésemre, fizetett munkaerő. Hogy ne az utcáról, a házakból rendeljük le az embereket romeltakarításra, minden eszköz nélkül, ami számtalanszor előfordult abban az időben. Annyira például, hogy Budáról menekültek át az emberek, mert ott olyan romhalmaz volt, hogy ezzel nem tudott volna a lakosság megbirkózni. Átjöttek inkább Pestre, ahol kevésbé lehetett őket effajta munkákra igénybe venni. De én emlékszem, hogy egy szekeret - mert lovak nem álltak rendelkezésre - legalább 20 ember tolt, vontatott, és volt rajta valami kis rakás. Hát ezzel a módszerrel nem lehetett sokáig, legalábbis megfelelő módon megoldani ezt a kérdést. Az ötös bizottságnak[128] felvetettem a tervet, hogy vezessék be az úgynevezett közmunkaváltság-rendeletet, és a lakosság, minden dolgozó, fizetésének bizonyos hányadát (pontosan kiszámítva) fizesse be, ezzel az összeggel pedig egy munkásgárdát szervezünk, amellyel megindítjuk a megfelelő helyreállítást, romeltakarítást.

---

[125] Granasztói Pál (1908-1985) építész, író, 1934-től dolgozott a fővárosnál, 1945-1948 között az FKT-nál tevékenykedett.

[126] Oltványi Imre (1893-1963) kisgazdapárti politikus, 1945-ben pénzügyminiszter.

[127] Fővárosi Közmunkák Tanácsa: az 1870:X. tc-el létrehozott városrendező hatóság. Elnökét, alelnökét és tagjainak felét a kormány nevezte ki, tagjainak másik felét a főváros Törvényhatósági Bizottsága választotta. Döntéseit saját hivatali apparátusa készítette elő. Döntési joggal rendelkezett a városszerkezet és városépítés stratégiai kérdéseiben, hatáskörébe tartozott a közterületek elnevezése is. A fővárosnak a városképet befolyásoló határozatait felülbírálhatta, az építési engedélyek ügyében másodfokú hatóságként döntött. Az 1937:VI. tc. hatáskörét a főváros környékére is kiterjesztette.

[128] A Budapesti Nemzeti Bizottság szűk körű vezető testülete.

Rákosi Mátyás[129] akkor azt kérte, hogy a Kisgazdapárt részéről egy közgazdász, és a Szociáldemokrata Párt részéről én, együttesen beszéljük meg vele a rendeletet. A Tisza Kálmán téri pártház[130] egyik kis szobájában folyt ez a beszélgetés, az ötös bizottság első tárgyalása után. Mert akkor én csak bejelentettem ezt a tervet, és nem volt semmiféle ellenvélemény. Mindenesetre ennek a tervnek a részletesebb megtárgyalása céljából folyt ez a megbeszélés hármunk közt, a Tisza Kálmán téren, az MKP központjában. Semmiféle nézeteltérés nem volt, abban az időben nem volt olyan sok idő ilyen megbeszélésekre, egy fél óráig tartott. Úgyhogy én a plakátot megszövegeztem. A pénzügyminiszter, Vásáry István[131] tett némi kifogást, én ugyanis nem akartam olyan nagyon részletezni a fizetési kategóriákat, hogy teljes precizitással, 100 forintnyi emelkedésekkel legyen megállapítva a hozzájárulás. Vas Zoltán volt a polgármester[132], és közben felhívott telefonon, hogy én nem akarok vele beszélni? Mondom, dehogynem. Akkor Vas Zoltán már három napja polgármester volt. Átmentem egy délután. Azt mondja Vas: nem jó ez, amit akarsz csinálni, ez a közmunkaváltság rendelet. Mondom: miért nem? Azt mondja túl hosszú. Mondom: nem baj, minden benne van. De te mit akarsz? Elővett egy kis cédulát, és arról felolvasta, hogy fizessenek az eszpresszózók, a valutázók, a feketézők stb., az utolsó szó pedig az volt, fizessenek a gazdagok. Ebből mennyi pénzt remélsz - kérdeztem tőle - mire ő mondott egy kis összeget. Azt mondtam: ennek a tízszerese is kevés lenne nekem! Így folyt a beszélgetés, de egyáltalán nem jelentett semmiféle akadályt ebben a vonatkozásban. Tárgyalásunk további részében megemlítettem a polgármesternek, hogy itt egy anarchia készül, ha szétdobáljátok a fővárosi telkeket a jelentkezőknek, a házhelyigénylőknek. 50 ezer házhelyigénylő volt! Ezek fölépítik a kis házaikat minden közmű nélkül, így utak, csatornázás, vezeték stb. hiányában egy nyomortanya alakul ki. Vas Zoltán azt mondta: nem baj, majd két év múlva kisajátítjuk. Mire azt válaszoltam: „Úgy kezeled ezt a várost, mint egy nagy krumplikereskedést." [...]

1946 tavaszán Balogh miniszterelnöki államtitkár[133] levélben jelezte, hogy kívánatosnak tartana egy megfelelő utat elnevezni Sztálinról. Egy alkalommal a pénzügyi bizottság üléséről áthívtak a másik szobába, telefonhoz. A vonalban Szviridov altábornagy volt, az Ellenőrző Bizottság elnöke, és arra kért, keressem föl, mert egy megfelelő útvonalat szeretnének elnevezni Sztálin marsallról. Megállapodtunk az időpontban. Miután akkor Kővágó[134] volt a

---

[129] Rákosi Mátyás (1892-1971) politikus, kommunista vezető. 1925-1941 között börtönben ül, majd Magyarország és a Szovjetunió megállapodása alapján a Szovjetunióba távozik. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt főtitkáraként tért vissza. Vezetésével épült ki Magyarországon a sztálini típusú diktatúra. 1952-1953-ban a miniszterelnöki tisztséget is betöltötte. 1956-ban leváltották, haláláig a Szovjetunióban élt.

[130] A Magyar Kommunista Párt a Tisza Kálmán (1946- Köztársaság) tér 27. számú házban, a volt Volksbund-házban rendezte be a központját.

[131] Vásáry István (1887-1955) kisgazdapárti politikus, 1944 december-1945 július pénzügyminiszter.

[132] Vas Zoltán (1903-1983) kommunista politikus. Rákosi Mátyással együtt 1925-ben elítélték, és 1941-ben vele együtt távozott a Szovjetunióba. 1944 őszén tért vissza, 1945. február 15- közellátási kormánybiztos, május 14-november 28. Budapest polgármestere. 1945. december 5- a Gazdasági Főtanács főtitkára, 1949- az Országos Tervhivatal elnöke.

[133] Balogh István (Balogh páter) (1894-1976) római katolikus pap, kisgazdapárti politikus, 1944 december-1947 május miniszterelnökségi államtitkár. 1947 júniusában ellenzéki pártot alapított Független Magyar Demokrata Párt néven.

[134] Kővágó József (1913-1996) katonatiszt, mérnök, 1944. október 15. után részt vett az ellenállási mozgalomban. Belépett a kisgazdapártba, 1945. május 15- alpolgármester, 1945 december-1947 június polgármester. 1950-ben koncepciós perben életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, 1956. november 1-jén a Budapesti Nemzeti Bizottság polgármesterré választotta. November 30-án külföldre távozott, az USA-ban telepedett le.

polgármester, és nem állt rendelkezésére kocsi, az én kocsimon mentünk oda. Egy tolmács közvetítésével folyt a beszélgetés. Kővágó rögtön kijelentette, hogy ő nem illetékes ebben a kérdésben, tehát ő már nem vett részt a beszélgetésben. Az altábornagy úr egy kéréssel kezdte: szeretné, hogyha az Andrássy utat neveznénk el. Amire én azt mondtam, hogy bizonyos okoknál fogva én azt szeretném, ha valami más utat neveznénk el. De a tanácsülés elé fogom terjeszteni.

Nem terjesztettem, így aztán egy másik terminus alakult ki, amikor legközelebb elmentem hozzá, kb. egy hét múlva. Akkor én fölajánlottam, hogy a Nagykörútnak egy részét nevezzük el, térnek pedig a Széll Kálmán teret ajánlottam, most Moszkva tér lett. Szviridov szerint az nagyon kívül van a városon, és nem fogadta el. Közöltem, hogy akkor majd egy másik javaslatot teszek, közben megint eltelt egy kis idő. Akkor következett a harmadik beszélgetés. A harmadik beszélgetésnél egy újabb utat javasoltam, de ebben sem tudtunk megegyezni. Elváltunk megint azzal, hogy ez egy nagyon kényes kérdés számomra, ezt meg kell hogy beszéljem Rákosival. Azt gondoltam, hogy ő talán majd tud segíteni ebben a kérdésben.

Rákosi azonban elutasította, hogy ebben részt vegyen. Ez az én ügyem, mondta, ezt én intézzem. Megkérdezte, hogy mit neveztek el a bécsiek. Közöltem vele, hogy a Schwarzenberg Platzot. Nagyon szép nagy tér, a város szívében, de Bécsnek nagyon sok szép nagy tere és útvonala van. Budapestnek az Andrássy út a legszebb útja, ez az egyetlen. Ebben maradtunk, tudomásul vettem, hogy ő ebben nem vesz részt. És vártam, vártam egy pár napot, sőt eltelt pár hét, már égető lett számomra a kérdés, és arra gondoltam, hogy újabb terminust kérek, mikor megjelent egy százados azzal a kéréssel, hogy az altábornagy úr szeretne már ebben a dologban dűlőre jutni. Azt válaszoltam, hogy éppen szerettem volna egy új terminust kérni. Megtelefonálták, elmentem. A követségi tanácsos tolmácsolt, három magasrangú tiszt állt még ott az asztal mellett. Ezeknek a jelenlétében beszéltem a követségi tanácsossal erről a kérdésről. A tanácsos azzal kezdte, hogy ők nem kívánnak olyan utcanevet, utcát vagy teret elnevezni, amihez bizonyos érzelmi szálak fűződnek, de Andrássy nem olyan nagyság, amelyhez országos érdekek fűződnek. Amire fölvilágosítottam Andrássy szerepéről, először is az 1848-49-es Kossuth időkből. Hiszen már a pákozdi csatában mint parancsőrtiszt szerepelt Andrássy, aztán később ő lett a konstantinápolyi követ. Majd óriási szerepe volt az Ausztriával való kiegyezésben, amely hosszú időre nyugalmi állapotot teremtett, létrehozta a Monarchiát. Tehát Andrássynak igenis nagy érdemei voltak, történelmi érdemei. Ebben nem tudtunk megegyezni.

Újabb javaslatot tettem, hogy az Erzsébet teret nevezzük el Sztálinról. Térképet hozatott be, amelyen csak kis pont volt az Erzsébet tér. Mondtam, menjünk ki a helyszínre, nézze meg. Miután az ő kocsija nem volt használható, mert a sofőr éppen ebédelt, az én kocsimon kijött. Az a százados, aki annak idején engem értesített az újabb beszélgetésről, az ült a sofőr mellett, tolmácsolt. Körüljártuk az Erzsébet teret a kocsival, majd kiszálltunk a tér Andrássy úthoz közeli sarkán. Az altábornagy azt mondta, hogy ez ellen sem lehet semmi kifogásunk, de azért egy út szebb lett volna. Erre már nem is kellett válaszolnom, mert ebben megegyeztünk. Visszamentünk, és az Erzsébet térből Sztálin tér lett.

Ugyanakkor úgy gondoltam, hogy a háború folyamán a szövetségesek együttműködése volt az, ami a hitleri hadsereget le tudta győzni, tehát akkor megfelelő teret és valamilyen utat a megfelelő amerikai és angol személyről is el kell nevezni. Kézenfekvő volt, mert Roosevelt[135] éppen meghalt, úgyhogy a Roosevelt teret vetettem föl, ami meg is valósult. És az angoloknál

[135] Roosevelt, Franklin Delano (1882-1945) 1933-1945 az USA elnöke.

Montgomery[136] nevéről elneveztük a volt Zita rakpartot. Az a Gellért-hegy tövében volt, a Lánchídtól a Ferenc József hídig. A Közmunkatanács megszűnése után azután megváltoztatták az elnevezéseket, amikor visszaállt a fővárosra az utcaelnevezési jogkör. A Sztálin térből Engels tér[137] lett, és az Andrássy út nevét Sztálin útra változtatták.[138] Amikor pedig Montgomeryt kinevezték a NATO főparancsnokává, akkor levették a nevét a rakpartról.[139] Roosevelt tér továbbra is megmaradt.

A névadással kapcsolatban az amerikai tábornokhoz - aki akkor az Ellenőrző Bizottságnak tagja volt - elmentem egy jogászom kíséretében. Azt mondta, nagy megtiszteltetésnek vesszük, de nekünk semmi beleszólásunk nincs ebbe. Ezzel ez el volt intézve, úgy hogy az angolokat már meg sem kérdeztem. Gondoltam, nyilván nekik is ez az álláspontjuk. Ettől függetlenül egy néhány hónap múlva megjelent egy angol követségi tanácsos, és Montgomerytől egy köszönő levelet adott át nekem, egy hivatalos köszönő levelet, az utcaelnevezés tárgyában. [...]

1948. február 21-én Vas Zoltán miniszter, a Gazdasági Főtanács főtitkára távbeszélőn közölte: a Közmunkatanácsot 24 órán belül megszüntetem. Szintén 1948 februárjában jelent meg utoljára a Tér és forma.[140]

Az előzményekben benne foglaltatik az az állásfoglalás, amit már 1945 elején ismertettek velem, hogy a Kommunista Pártnak az álláspontja, hogy a tanácsot megszünteti. És ehhez Vas Zoltán konzekvensen ragaszkodott. Úgyhogy a polgármestersége alatt többször úgy nyilatkozott, hogy megszünteti a Közmunkatanácsot. Így. Imperatíve. Megszünteti. Ez nagyon kellemetlen volt, és néhányszor szóvá tettem ezt Rákosinak, aki ilyenkor azt válaszolta: ez nem párthatározat, ne törődj vele. De mindenesetre kellemetlen volt, mert ha egy hivatalos személy, a polgármester, ilyen nyilatkozatokat tesz a sajtóban, az egy hivatalnak a presztízsét rendkívül aláássa. Hát milyen hivatal az, amellyel kapcsolatban egy felelős, kormányzati személyiség, mert Vas Zoltán az volt, állandóan azt hangoztatja, hogy meg fogja szüntetni? [...]

Az FKT 1948-as megszűnése nagyon érdekes körülmények között történt. Ugyanis a kormány bizonyos kérdések rendezése végett Moszkvába utazott. Szakasits,[141] Rákosi és a többi, azok a személyek, akik a tanácskozáson részt vettek. Akkoriban már meglehetősen bomlóban volt a Szociáldemokrata Párt, már ez a jobboldal, baloldal a párton belül... és ezt az alkalmat, amikor nem voltak itt ezek a személyek, használta föl Vas Zoltán. Mint a tervhivatal elnöke, az ő

---

[136] Montgomery, Bernard Law (1887-1976) brit tábornagy, 1942-ben El Alameinnél végzetes csapást mért az Afrikában harcoló német csapatokra. 1944-ben a szövetségesek franciaországi partraszállásában részt vevő brit csapatok parancsnoka. 1945-1946-ban a brit megszálló csapatok főparancsnoka Németországban.

[137] 1953-tól lett Engels tér, 1990-től ismét Erzsébet tér.

[138] 1949-ben nevezték el Sztálinról. 1956 okt. Magyar Ifjúság útja, 1957- Népköztársaság útja, 1990- ismét Andrássy út.

[139] 1952- Beloiannisz rakpart, 1958- Groza Péter rakpart, 1997- Várkert rakpart.

[140] Az FKT által kiadott építészeti folyóirat.

[141] Szakasits Árpád (1888-1965) a Szociáldemokrata Párt főtitkára. 1945-1948 miniszterelnök-helyettes, a főváros Törvényhatósági Bizottságának elnöke, a Budapesti Nemzeti Bizottság elnöke. A kommunista párttal történt egyesülés után a Magyar Dolgozók Pártja elnöke, köztársasági elnök, 1949 augusztus- az Elnöki Tanács elnöke. 1950-ben koncepciós perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban szabadult.

hatáskörébe tartozott bizonyos hivatalok megszüntetése, s ő nekem négyszemközt meg is mondta, hogy ez lesz az egyik első hivatal, amit meg fog szüntetni. Nem tudta, hogy ezzel nekem milyen szívességet tesz, én akkor már ebből ki akartam lépni, már olyan bonyolult volt a politikai helyzet, hogy én politikai szempontból nem akartam részt venni semmiben. Én mindig hangsúlyoztam, akkor és később is, hogy én mint építész szerepelek, és nem mint politikus.

Az, hogy ha itt kis mértékben vagy nagymértékben diktatórikusan intézik az ügyeket, és nem pedig a tárgyalások, a vélemények kialakítása útján, természetesen nem felelhet meg nekem, annál is inkább, mert én a múltban, mint gyakorló építész, az építtetőknek a saját pénzén sem csináltam azt, amit akartak. Major Máté[142] azt mondta, hogy nem voltam elég rugalmas. Ha rugalmasság alatt opportunizmust lehet érteni, akkor nyilván nem voltam.

1948. február 21-én történt, hogy én azt a telefont kaptam a lakásomra, a lakásomon hívott fel reggel 8-kor Vas Zoltán. Bementem a hivatalba, fölhívtam Marosánt,[143] mert ő Pesten volt, akkor ő volt itt az egyik tótumfaktum, az úgynevezett baloldalhoz tartozott. Mi van - kérdezte - te is be vagy...? Mondom, nem. De én nem teszem ki a munkatársaimat annak, amivel Vas Zoltán fenyegetőzik, hogy átrendeli őket az Építésügyi Minisztériumba, hát ott maradnék egyedül, és aki nem megy, azt kivágják. Ez az egyik. Felhívtam Ries Istvánt[144] is, aki azt mondta, itt nem tehet semmit, és Horváth Zoltán[145] is azt mondta: nincs értelme rezisztálni. Ő Szakasitsnak úgynevezett szürke eminenciása volt. Úgyhogy még aznap elmentem három hónapi szabadságra. Később értesültem, hogy mikor egy óra múlva Harrer[146] megérkezett, így állított be: „Hallom, ég a ház!" Amire Helle Laci[147] azt mondta: „Már leégett". [...][148]

Fischer József visszaemlékezése. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Szerk.: Szekeres József. Bp., 1985. 408-413. p.

---

[142] Major Máté (1904-1986) építész, szakíró.

[143] Marosán György (1908-1992) a Szociáldemokrata Pártnak a kommunistákkal való egyesülést szorgalmazó balszárnyának vezető személyisége, 1948- a Magyar Dolgozók Pártja főtitkárhelyettese. 1950-ben koncepciós perben halálra ítélték, de az ítéletet nem hajtották végre. 1956-ban szabadult. 1956 novembertől Kádár János kormányának államminisztere, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkára, a budapesti pártbizottság első titkára. A párt második számú vezetője. 1962-ben vezető tisztségeiről lemondott.

[144] Ld. a 117. sz. jegyzetet.

[145] Horváth Zoltán (1900-1968) szociáldemokrata politikus, újságíró, történész. A kommunistákkal való egyesülés híve, 1950-ben letartóztatták és koncepciós perben elítélték. 1956-ban szabadult.

[146] Harrer Ferenc (1874-1969) jogász, várospolitikus. 1911-től a főváros tanácsnoka, területe a városrendezés és építésügy. 1918-ban alpolgármester. 1918 november bécsi követ, az önálló magyar külügyminisztérium megszervezője és 1919 elején, a tanácsköztársaság kikiáltásáig tényleges irányítója. A forradalmak idején játszott szerepe miatt nyugdíjazták. 1925-1943 ismét tagja a törvényhatósági bizottságnak, 1934-1942 a Felsőház tagja a főváros képviseletében, 1925-1942 az FKT tagja. 1945 után ismét tagja az FKT-nak és a törvényhatósági bizottságnak.

[147] Helle László, az FKT osztályfőnöke.

[148] A Fővárosi Közmunkák Tanácsának megszüntetését hivatalosan az 1948:XLIV. tc. mondotta ki.

Schifferné Szakasits Klára 1945. május 1-ről

[...] A város ünnepi díszben köszöntötte május elsejét.

Az ép és kevésbé ép házak lakói egymással versenyezve mosták le a házak kapuit, felmosták a járdát, a lépcsőházat, a lépcsőket. A háború okozta rongálódást feliratos táblákkal takarták el. Az ablakokat, a házakat feldíszítették.

A város levegője üde lett a sok háborús szenny után.

Május elseje reggelén az idő csalóka volt; hol beborult; hol kiderült, eleredt az eső, azután elállt. Jókedvűen ébredtem, tele boldog várakozással.

A két új ruha ott volt a szekrényben. Latolgattam, melyiket vegyem fel. Végül is a kéket választottam. Csak azt sajnáltam, hogy kabátot is kell vennem.

Korán indultunk ki a Hősök terére anyámmal. A tér közepe táján széksorok voltak felállítva, szemben az emlékművel, amelyet magas, vörös drapériával bevont, kétszintes emelvény zárt körül. Kedves arcú rendezőgárdista fiú vezetett minket a harmadik széksorhoz. Még csak itt-ott volt foglalt egy-egy hely. A tér kövezete csillogott a kora reggeli esőtől, s az égen tovaúszó esőfelhők mögül a nap visszfénye különös sugárzással világította meg a tágas teret, a két egymással szemben álló épületet, a Szépművészeti Múzeumot és a Műcsarnokot, melyeket a háború ugyan megviselt, de nem rombolt le. Az emlékmű mögött, a ligetben a vadgesztenyék gyertyái szinte világítottak a sajátos fényben, és a levegőnek eső utáni friss illata volt. Valahányszor beszippantom ezt az illatot, ma is az a reggel idéződik vissza emlékeimben.

A felső emelvényen gyülekeztek a két párt vezetői. Az alsó emelvény közepén volt a szónoki dobogó, és az egyik oldalszárnyon a Szociáldemokrata Párt fiataljai felgyűrt ujjú, kihajtott gallérú, kissé kopott kék vászoningben álltak. Kezük ráfonódott a vörös zászló rúdjára. A másik oldalszárnyon a kommunista párt új egyenruhás fiataljait pillantottam meg. Mindegyikük a kommunista párt kinagyított jelvénye mögött állt.

A széksorok benépesedtek. Az elsőben az Ideiglenes Kormány tagjai, valamint a SZEB képviselői foglaltak helyet. A többit a kisgazdapárt és a parasztpárt vezetői és különböző bizottságok és szervezetek képviselői foglalták el.

A felső emelvényt figyeltem: vajon meglátom-e apámat.[149] Sajnos csak a fejek sokaságát láttam.

Rezesbandák szóltak, s a hatalmas tömeg az Andrássy útról, az Aréna útról boldogan menetelt - feliratos szalagokat feszítve - a Hősök terére, indulók és mozgalmi dalok ütemére. Felálltam, hogy jobban lássak, ember, kép, írás... Sok-sok József Attila-, Petőfi Sándor-, Táncsics Mihály-, Marx-, Engels-, Lenin-, Sztálin-kép volt látható, Rákosi arcképe is feltűnt.

Felcsendült az Internacionálé. A fúvószenekarok hangjai mellett a kórus, de a régi harcosok ezrei is énekelték a dalt. Én is velük énekeltem, miközben a szívem a torkomban dobogott, és úgy éreztem, hogy mindjárt elbőgöm magam.

Mikor leültünk, kisütött a nap, és én levehettem a kabátomat. Majd arra lettem figyelmes, hogy az alsó emelvényen megjelent az apám és Rákosi, s kissé színpadias pózban kezet szorítottak. Ez volt az első nyilvános kézfogás, és ezzel - majd a többivel is később - a két nagy munkáspárt harci egységét demonstrálták.

---

[149] Szakasits Árpádról ld. a 141. sz. jegyzetet!

Meglepett Rákosi külseje. Egészen másnak képzeltem a Rákosi-per[150] idején. Nem ilyen köpcösnek, kövérnek, nyaka sincs embernek. Koponyája fénylett, s feje úgy ült a vállán, mint tojás a tojástartóban.

A májusi gyűlést - mert úgy nevezték akkor - Kossa István[151] a Szabad Szakszervezetek nevében nyitotta meg.

Anyám valami csípős megjegyzést tett, de én nem válaszoltam rá, mert minden figyelmem a szónoki emelvény fölé, Rákosira összpontosult.

Mosolyogva állt ott, egyik kezével az emelvény szélére támaszkodott, mögötte Lenin óriási méretű arcképe.

Éljen Rákosi! - ütötte meg fülemet az eddig gyűléseken szokatlan, személynek szóló ünneplés. Csodálkozva néztem szét. Kerestem a hang forrását. - Éljen Rákosi! Éljen Rákosi! Honnan jöhetett a hang? Nem lehetett megállapítani. Ismét felhangzott: - Éljen Rákosi! Éljen Rákosi! - Most nem maradt hatástalan.

Úgy tűnt nekem, mintha a tér különböző pontján elhelyezett néhány szavalókórus kezdeményezné ismét és ismét az éljenzést, a lelkesítést.

Figyeltem a térnek azokat a pontjait, ahonnan az éljenzés kiindult. Ahogyan egy-egy csoport igyekszik magával ragadni a tömeget.

- Éljen Rákosi! - hangzott fel az egyik csoport hangja.

- Éljen Rákosi! - felelt rá a másik, majd új formában kezdődött: - Éljen a Magyar Kommunista Párt! Éljen Rákosi! Éljen Rákosi Mátyás!

Feszélyezett ez a nagy, de érezhetően szervezett ünneplés. Ilyesmit még munkásgyűlésen soha nem tapasztaltam. A közönség akkor reagált lelkesedéssel vagy felháborodással, ha a gyűlés szónoka által elmondottak erre okot adhattak. De most s eddig - gondoltam - semmi alapot nem adott Rákosi az ilyen ünneplésre. Meg sem szólalt. Nincs semmi, ami az éljenzésre, nevének ütemes ismétlésére okot adhatott volna. A gyűléseken néha ütemes jelszavakat ismételtek: Munkát-kenyeret! Rotfront! Munkásegység!, de nem a személyt, sohasem a szónokot, a nevet éljenezték. Ez valamilyen új szokás? Hogyhogy a párt és Rákosi Mátyás? - elmélkedtem magamban. Közben Rákosi beszélni kezdett. Azután újra felhangzott az éljenzés.

Anyám is értetlenül figyelt fel e szokatlan jelenségre.

- Talán szükségesnek érzi, hogy népszerűsítsék - tűnődtem hangosan. - Az emberek többsége nem ismeri. [...]

Schifferné Szakasits Klára: Fent és lent 1945-1950. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985. 52-56. p.

---

[150] Rákosiról ld. a 128. sz. jegyzetet!. Miután Rákosi 1924-ben illegális pártmunkára hazatért a Szovjetunióból, 1925-ben letartóztatták, és nagy feltűnést keltő perben, a nemzetközi tiltakozás ellenére, 8 és fél évi fegyházra, majd ennek letöltése után 1935-ben egy újabb perben életfogytiglani fegyházra ítélték.

[151] Kossa István (1904-1965) kommunista párt- és szakszervezeti vezető, 1945-1948 a Szakszervezeti Tanács főtitkára.

Marczell Gyula: Budapest lakosságának életharca ötszáz tanuló étrendjében

1945 december

Múlt év őszén még ott ült mindannyiunk arcán az aggódó kérdés: mit fogunk enni a télen? A vidéki élelmiszerbeszerzés elé szinte leküzdhetetlen akadályok tornyosultak, a hatósági ellátás gyakorlatilag jelentéktelenné vált. Az élelmiszerárak pedig elindultak csillagászati útjukon. Mind nehezebbé vált a háziasszonyok munkája is, mert a konyhára kerülő élelmiszerek nem nagy változatosságot ígértek. [...]

Az Irgalmas Nővérek Ranolder Intézetének[152] igazgatósága teljes megértéssel fogadta a gondolatot, és a növendékeknek kiosztott kérdőlapok útján értékes anyagot nyújtott a statisztikai kimunkáláshoz. A kérdőíveken a december 4. és 5-én elfogyasztott élelmiszereket, illetőleg ételeket írták le a tanulók. [...]

Az Irgalmas Nővérek Ranolder Intézetének összes iskolája bekapcsolódott a felvételbe. Kimaradtak a felvételből a bentlakó növendékek, hiszen az volt a cél, hogy elsősorban ezúton a magyar családok súlyos gondjaiba pillantsunk be. Az elsős elemistákat pedig csak azért kellett kihagyni a műveletből, mert sajátkezűleg írott gömböcbetűik nem fértek el a kérdőív rubrikáiban. Kár értük.

A lelkes adatszolgáltatók száma az egyes iskolák szerint a következő volt:

Elemi iskola	181
Polgári iskola	122
Líceum	97
Ipari középiskola	81
Tanítóképző intézet	56
Együtt	537

Az Irgalmas Nővérek Ranolder Intézetének növendékei között legtöbb a IX. kerületnek, a Ferencvárosnak lakója és csak kevésszámú a más kerületbeli, vagy vidéki tanuló. A régi Ferencváros a kispolgári és munkástársadalom jellegzetes kerülete.

A növendékek atyjának (eltartójának) foglalkozás szerinti megoszlását a szokásos statisztikai részletezésben a következő táblázat mutatja be:

	Tanulók atyjának (eltartójának)	Budapest összes leánytanulói atyjának (eltartójának)	
	f o g l a l k o z á s a		
	absz. szám	százalék	százalék
Őstermelés	6	1,1	3,6
Ipar	233	43,4	36,1

[152] Ranolder János veszprémi püspök által alapított leánynevelő intézmény a Páli Szent Vince Szeretetleányai apácarend vezetése alatt. (IX. Vendel u. 1-3.) Leányközépiskola, tanítónőképző és annak gyakorlóiskolája egyesült az intézmény keretében.

Kereskedelem és hitel	60	11,2	15,6
Közlekedés	42	7,8	8,7
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	121	22,5	18,2
Véderő	18	3,4	2,6
Nyugdíjas és vagyonából élő	16	3,0	2,9
Egyéb és ismeretlen foglalkozású	41	7,6	12,3
Együtt	537	100,0	100,0

Kimagasló számmal szerepelnek az ipar körében foglalatoskodók, valamint az önállók és a közszolgálatban álló alkalmazottak. Arányuk a fővárosi lakosság foglalkozási tagozódás szerinti méreteit is meghaladja. A több mint ötszáz családeltartó között az önálló egzisztenciájúak, továbbá az alkalmazottak két nagy csoportja: a munkások, illetve segédszemélyzet és a tisztviselők egyformán egyharmad-egyharmad aránnyal szerepelnek. Ez az arány a főváros összes leánytanulójánál a következő volt az 1942-43. iskolaévben.

Az atyák közül:	
Önálló	26,6 %
Tisztviselő	22,4 %
Segédszemély, munkás	51,0%

A Ranolder-növendékek szülei között relatíve több az önálló egzisztencia és a közszolgálatban álló, mint általában a budapesti leánytanulók esetében.

A tanulók mai élete kevesebb szabályszerűséget mutat, mint amidőn a tanulás zavartalanul folyt egész héten át. Kényszerszünetek, délutánra áthelyezett órák természetesen kihatással vannak a növendékek otthoni életére és étkezési szokásaira is. A későn történő hazaérkezéssel már egybeolvad az uzsonna-vacsora, de még az ebéd-vacsora elfogyasztása is. Az alábbi számadatok megmondják, hogy a Ranolder-növendékek közül hányan fogyasztották a nap egyes étkeit.

Étkezés ideje	Étkező	nem étkező	Együtt	Étkezők az összlétszám %-ában
	tanulók száma			
Reggeli	495	42	537	92,2
Tízórai	374	163	537	69,6
Ebéd	517	20	537	96,3
Uzsonna	119	418	537	22,2
Vacsora	522	15	537	97,2

Reggelivel indul a tanuló iskolába, ez csillapítja egészen rövid időre éhségérzetét.

Az bizonyos, hogy nagy választékot nem mutatnak a reggelire vonatkozó bejegyzések, mert leves, fekete tea fordulnak elő a legsűrűbben. Számokban ezt a következő táblázat mutatja be:

Reggelire volt	Tanulók megoszlása reggeli szerint
Leves	158
Feketekávé	126
Tea	109
Tej, tejeskávé	34
Kenyér, üres és megkent	50
Egyéb reggeli	18
Együtt	495
Nem reggelizett	42
Összesen	537

A Ranolder növendékek közül alig volt aki üres gyomorral indult volna iskolába (7,8%-a). A reggelik között első helyre került a rántottleves, amennyiben 158 leveses reggeliből 155 növendék azt ette. Meleg étel ez és kenyér se kell okvetlen hozzá. Tápértékét a készítéséhez felhasznált zsír, illetve olaj és liszt szabják meg. Normál időkben egy személyre 0,8 - 1 dkg zsír és 1,52 dkg rántáslisztet lehet számítani. Egy tányérral (3 dl) ily módon kb. 150 kalóriát viszünk a szervezetünkbe. Reggelivel napi kalóriaszükségletünknek általában 15-20 %-át szoktuk fedezni, ez tehát annyit jelent, hogy az üres rántottleves reggeli még 1-2 dkg leves-tészta mellett sem fedezi a megkívánt napi energiahányadot, ami a 10-15 éves lányok esetében 400 kalóriának adódik.

Az üres leves mellett tehát a nap többi étkezésére hárul az a feladat, hogy a reggeli energiahiányt majd kipótolja. Még rosszabb a helyzet a feketekávé és üres tea esetében, mert ezek csak meleg folyadékok, komoly energia érték nélkül. Tejet, illetőleg tejeskávét a reggelizőknek csupán 8,5%-a ivott. Megrázó képet festenek elénk ezek a számok, mert a fiatalság építőanyagra szoruló szervezete hiába várja az életet jelentő tejet. A reggelire fogyasztott kenyeret december elején sok helyen még zsírral tudták megkenni az édesanyák, ezt jelezte 50 közül 15 kisleány. Ezek között pedig elsősorban az elemisták (15). Sokan majszolják el reggelire az üres kenyeret.

A gyenge reggeli után különös gonddal teszik táskájukba a tízórait, hogy azután a legelső szünetben annál vidámabban essenek neki. Mit vittek magukkal az iskolába a Ranolder növendékek, azt az alábbi számok mutatják be:

Tízórai volt	absz.	Tanulók száma %
Üres kenyér	45	8,4
Megkent kenyér	293	54,6
Egyéb tízórai	36	6,7
Együtt	374	69,7
Nem tízóraizott	163	30,3
Összesen	537	100,0

Sokan nem ettek tízórait. Korai ebéd és kiadós reggeli esetén ez nem is volna talán baj. A hiba ott van, hogy egészen alacsony értékű reggeli után gyakran délután 4-5 óra tájban jut ebédhez

a tanuló. Ebben az aránytalan hosszú napszakban a tanuló fokozott szellemi erőkifejtése mellett csak kevés, vagy egyáltalán semmiféle táplálékhoz nem jut. A Ranolder példája szerint a növendékek egyharmada nem vitt tízórait magával. Nem sok élvezetet nyújthatott a darab üres vagy pirítóskenyér sem. A megkent tízórai kenyerek között első helyen a lekváros kenyér állott (126), de elég számmal ettek zsíroskenyeret az iskolai szünetben (95).

Az ebéd rendszerint a nap főétkezése; ezzel biztosítjuk napi energiaszükségletünknek 40-50%-át. Ma természetesen más a helyzet, és az ételek tartalmának, belső értékének háttérbe szorulásával csak arra törekszünk, hogy az ételek megfelelő tömegével az ebéd végeredményben a jóllakás érzetét nyújtsa.

Az iskolás leányok ebédje a következő volt:

	Ebédek száma a hét nap átlagában		
Az ebéd	levessel	leves nélkül	Összes
Csak leves	64	-	64
Üres főzelék	98	73	171
Burgonyás étel	56	40	96
Kukoricás étel	19	5	24
Tésztaféle	90	21	111
Húsos étel	8	4	12
Kéttál étel	10	6	16
Húsos többtál étel	13	1	14
Egyéb étel	6	3	9
Együtt			517
Nem ebédelt			20
Összesen			537

Az ebédek 12,4%-a csak leves volt, éspedig legtöbbször bableves. De az egytál-leves ebédeken kívül a többi esetben is gyakran volt bableves az első fogás. A legtöbben levest és üres főzeléket ebédeltek, »Kicsike ragacsos kenyérrel«, ahogyan sokan panaszolták. Az üres főzelékek így oszlottak meg:

Szárazhüvelyes főzelék	82 ebédre volt
Zöldleves főzelék	76 "
Egyéb zöldfélék	13 "

A babon kívül a kelkáposzta 40, a fejeskáposzta 30 esetben szerepelt, vezető helyet foglalva el a főzelékek között. A burgonyásételek 8 féle változata között a paprikáskrumpli volt a leggyakoribb, számszerűen 42 esetben a 96 burgonyásétel közül. A kukorica december elején még szerényen a háttérben várakozott. A főtt-, kelt- és sülttészták december elején még szép számmal fordultak elő az ebédek sorában. A húszféle tészta közül vezetett a káposztáskocka (24), amelyet a krumplistészta (16) és a darás-, illetve lekvárostészta követett.

Húsételek ritkán kerültek asztalra. A két hétköznapra (kedd és szerda) vonatkozó felvételben a húst a baromfi, a nyúl és a hurka jelentette.

Leves-hús-főzelék, vagy ezek egyike helyett gyümölcs, illetve sülttök 16 esetben fordult elő. Húsos többtál ételt pedig 14-en ettek ebédre. Végeredményben csupán e két csoport, vagyis az összes ebédelőknek 5,8%-a evett a háború előtti időkre emlékeztető ebédet. Húszan nem ettek ebédet valami oknál fogva. Lehetséges, hogy az ebéd ez esetben már egybeolvadt a vacsorával. Az étkezések aránytalan időelosztása azonban hátrányára van a fiatal szervezetnek.

A növendékek 77,8%-a nem is evett uzsonnát. A régi uzsonnakávét nehéz a gyermekeknél mással pótolni, főleg amikor kenyér sincsen. A késői ebédet sok helyen nyomon követte nemsokára a vacsora és így az uzsonna elmaradt. Az uzsonnára vonatkozó számadatok a következők:

Uzsonnára volt	Uzsonnázók száma a két nap átlagában
Tej, tejeskávé	2
Kenyér üresen	17
Kenyér megkenve	63
Alma	12
Sülttök	8
Egyéb uzsonna	17
Együtt	119
Nem uzsonnázott	418
Összesen	537

Estidőre a nap küzdelme véget ér szülőnek, gyermeknek egyaránt. Sok helyen a nap főétkezése a vacsorára tevődik át, más helyen meg éppen ellenkezőleg, alig esznek valamit estére. E tekintetben az egyes családok kialakult sajátos szokásai a döntőek. A növendékek vacsoráira vonatkozó számszerű adatok a következők:

A vacsora	Vacsorák száma a két nap átlagában
Csak leves	59
Üres főzelék	123
Burgonyásétel	119
Kukorica kása	43
Tésztaféle	68
Húsétel	25
Kenyér üresen és megkenve	65
Tej, kávé, tea	9
Tojásétel	3
Alma, sülttök	8
Együtt	522
Nem vacsorázott	15
Összesen	537

Majdnem mindannyian vacsoráztak és csupán 2,9%-a jegyezte be, hogy nem eszik estére semmit. Némelyiküknél az ebéd olvad egybe a vacsorával. Az üres főzelékek állnak első helyen: amennyiben 123 növendéknek ez volt a vacsorája. Közülük 38-an levest is ettek előtte. Gyomortöltő vacsora ez, amelyben nem sok a tápérték. Levest evett egymagába, vagy más étel előtt a tanulók közül 165, vagyis az összesnek egyharmada. Vacsorára a kelkáposzta és káposzta volt leggyakrabban soron a főzelékek közül. A burgonyásételek csoportjából legkedveltebb volt a paprikáskrumpli, ez a zsíros, paprikás-hagymás étel. De sok helyen csak héjában főtt, vagy sült krumpli került asztalra. A tésztafélék legtöbbje déli maradék volt. A húsételek száma sem sok, 25 az 522 közül (4,8%). Egyszerűen kenyeret vacsoráztak 15-en, ötvenen pedig megkent lekváros, zsíros, sajtos, túrós, szójakolbászos kenyeret jegyeztek fel a kérdőívre. Tej, tojásétel nem sok szerepelt a vacsorák között. A vacsorák egyszerűbbek az ebédeknél, kevesebb fogással és igen sokszor a délről maradt étel került csupán az asztalra.

Még egy szempont az, amely figyelmet érdemel: az egész nap összes ételét tekintve, vajon hány helyen fordulnak elő az értékesebb, nemesebb élelmianyagok? E tekintetben álljon tájékoztatásul a következő tábla:

Fontosabb élelmianyagok	A két nap átlagában előfordult esetek száma	
	absz.	%
Tojás, tojásétel	5	0,9
Tej	32	6,0
Tejfel, túró, sajt	23	4,3
Vaj	61	11,4
Hús, húskészítmény	45	8,4
Alma, sülttök	73	13,6

Megdöbbentő, hogy tojás csupán 5 esetben fordul elő 537 tanuló napi étrendjében, tejet, tejeskávét mindössze 32-nek sikerül innia, vajjal volt megkenve 61 leány kenyere és nem sokan, csupán 45-en ettek valamilyen húsfélét ebédre, illetőleg vacsorára. Még az is megállapítható a vizsgálódás során, hogy 128-an voltak olyanok, akik a fenti élelmianyagok egyikét fogyasztották, és 102-en, akik kétfélét ehettek a felsorolt értékes anyagokból, pl. tejeskávét vajaskenyérrel, húsfélét, sütőtököt stb. Az összes növendék kétharmada, 66,7%-a nem volt abban a szerencsés helyzetben, hogy a két nap valamelyikén is hozzájutott volna szülői háznál ezekhez az életfontos élelmianyagokhoz. [...]

Marczell Gyula

Városi Szemle, XXXII. (1946) 2. szám, 145-150. p.

Detektívjelentés a pénzromlás által kiváltott közhangulatról

1946. március 15.

Magyar államrendőrség budapesti főkapitányságának detektívtestülete Bizalmi főcsoport. Mihályi csoport.

JELENTÉS

Budapest, 1946. március 15-én

A kapott utasításnak megfelelően a közszükségleti cikkek árainak emelkedésével kapcsolatban a közönség, valamint a rendőrtestület minden ágazatában hangulatfigyelést eszközöltünk, melynek eredményeképpen az alábbiakat jelentjük:

Az elmúlt héten a közszükségleti cikkek árai a következő és igen magas emelkedéseket mutatták:

A liszt ára 580.000 pengő, a cukor ára 7.000.000 pengő, a zsír ára 5.000.000 pengő, a szalonna ára 6.000.000 pengő, burgonya ára 130.000 pengő, kelkáposzta 260.000 pengő, sárgarépa 240.000 pengő, a hagyma ára 280.000 pengő, a spenót ára 400.000 pengő, paprika ára 6.000.000 pengő, hízott liba ára 3.600.000 pengő, tojás ára 47-50.000 pengő, a csirke kilógramonkénti ára 2.500.000 pengő.

Ezeknek a magas áraknak a következménye, hogy a piacokon és a vásárcsarnokokban alig-alig látni olyan embereket, akik vásárolnának is. Az árusok kínálják portékájukat, de vevő nem jelentkezik. Úgy a munkások, akik ugyan a kalória pénzzel némi jövedelem többlethez jutottak, mint a tisztviselők, nem tudják megvásárolni ezeket az árucikkeket, mert fizetésük, illetve munkabérük egyáltalában nincs arányban a közszükségleti cikkek áraival. Az elkeseredés minden felől érezhető, bár az emberek legnagyobb része magába fojtja elkeseredését, és nem ad fennhangon kifejezést érzelmeinek. Ma már alig lehet hallani panaszt, szinte úgy látszik, hogy mindenki belenyugodott a változtathatatlanba. Míg az elmúlt időben elkeseredésüknek hangos szóval adtak kifejezést, addig ma inkább összebújva és suttogva mondják el panaszukat. Ma már a kisiparosság is kezd tönkremenni, egymás után bocsássák el alkalmazottaikat, mert nincs aki dolgoztasson, munkájukért és a felhasznált anyagért olyan magas árakat kérnek, hogy azt megfizetni senki sem tudja. Itt megemlítem, hogy egy pár cipő csináltatása, hogy ha minden anyagot a csináltató ad, 6-8.000.000 pengőbe kerül, míg egy öltöny ruhának elkészítési díja 16-20.000.000 pengő. Ílyformán a dolgozó osztályok közül senki sem gondolhat arra, hogy lerongyolódott családjának, vagy magának bármit is beszerezhessen. A munkabérek vagy a fizetések arra sem elegendők, hogy abból a mindennapi élelmüket megszerezzék. Az emberek fojtott elkeseredése mind magasabb méreteket ölt, az idegek végsőkig feszülnek, és mindenki abban bízik, hogy ez az állapot már nem tarthat sokáig, jönni kell valamilyen kormányintézkedésnek, ami az inflációt megszünteti, és módot nyújt arra, hogy a dolgozó emberek megélhetése biztosítva legyen.

A rendőrtestület minden ágazatában hasonlók a panaszok, mint a nagyközönség körében. Különösképpen a rendőrlegénység körében hangzanak el súlyos panaszok, és igen sokan tettek olyan kijelentést, ha nem változnak meg a megélhetési viszonyok, úgy állásukról lemondanak. Legtöbb panasz hangzik el a természetbeni ellátások terén, azt egyáltalában nem tartják

kielégítőnek, annál inkább sem, mert a beígért juttatásokat vagy nem kapják meg, (burgonya), vagy pedig csak igen késedelmesen jutnak hozzá.

A tisztviselői karban is hangzanak el súlyos panaszok, mert már minden felesleges ingóiktól megszabadultak, és így már ilyenekkel sem tudják pótolni a maguk és családjuk részére szükséges legszükségesebb élelmicikkeket. Fizetésük a mai árakhoz viszonyítva olyan kevés, hogy havi jövedelmük, főképpen a családosoknál, egy heti ellátásukat sem biztosítja. Az egyik nyomozó alhadnagy elmondja, hogy a most kapott fizetését úgy költötte el, hogy abból 2 pár zoknit, 1 darab zsebkendőt és 1 darab nyakkendőt vásárolt. Sokan kifogásolják, hogy egyes osztályoknál jóval több természetbeni juttatásban részesülnek, mint a főkapitányság bűnügyi osztálya, mert mint például a Gazdasági Rendészeti Osztály, a Politikai Rendészeti Osztály és egyes kerületi kapitányságok nemcsak nagyobb természetbeni élelmet, hanem, aminek már mindenki szükségét érzi, ruha ellátásban is részesülnek.[153]

Kmft.

Láttam: Mihályi Ferenc
rny. szds. sk.

Tarr László
rny. hdgy. sk.

ifj. Váradi Miklós
rny. alhdgy.

Elnöki osztály

Budapest, 1946. márc. 19.

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. Elnöki Osztály. 2014/1946. - Gépelt tisztázat sk. aláírásokkal.

[153] A pénzromlás a következő hónapokban öltött csak igazán nagy méreteket. Míg az 1939. augusztus 26-i árakhoz viszonyított árindex 1946 március végén 1.872.913, addig egy hónap múlva már 35.790.361, július végén pedig 399.623 quadrillió volt. Ez a világtörténelem legnagyobb mértékű inflációja, amelynek az új stabil fizetőeszköz, a forint bevezetése vetett véget 1946. augusztus l-jén (stabilizáció).

Péter Gábornak, az Államvédelmi Osztály vezetőjének kimutatása az osztály 1946. október 20-ig kifejtett működéséről

A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya[154] nyomozói összlétszáma 344. Ebből a központra esik 256, a kerületekre 88 fő. A központi személyzeti létszám a segédszemélyzettel együtt 736, a kerületekben a segédszemélyzettel együtt 89.

Az Államvédelmi Osztály személyzeti összlétszáma 736.

Az Államvédelmi Osztály 1946. október 21-31-ig a mellékelt kimutatásban feltüntetett munkát végezte el.

Budapest, 1946. november 4.

Péter Gábor[155] sk.

K i m u t a t á s

a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály által letartóztatott politikai bűnösökről és az ügyek elintézési módjáról, külön kiemelve az utolsó 10 nap munkája /X. 21.-31.-ig./

	Az elintézés módja		Összesen
1	Az őrizetbe vettek száma	Az Államvédelmi Osztály működése óta a mai napig	37.968
2		Az utolsó 10 nap alatt	62
3	Szabadon bocsátva	Az Államvédelmi Osztály működése óta a mai napig	6.990
4		Az utolsó 10 nap alatt	14
5	Népügyészségnek átadva	Az Államvédelmi Osztály működése óta a mai napig	7.854
6		Az utolsó 10 nap alatt	51
7	Internálva	Az Államvédelmi Osztály működése óta a mai napig	18.536
8		Az utolsó 10 nap alatt	4
9	Rendőri felügyelet alá helyezve	Az Államvédelmi Osztály működése óta a mai napig	10.084
10		Az utolsó 10 nap alatt	-
11	Jelenleg nyomozás alatt őrizetben		40

[154] A Péter Gábor vezette politikai nyomozó szerv eredetileg a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályaként szerveződött meg. 1946 októberében alakult központi egységes állambiztonsági szervvé, magába olvasztva a korábbi Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát is.

[155] Péter Gábor (1906-1993) kommunista. 1945 januártól a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetője, 1953-ig az államvédelmi apparátus legfőbb irányítója. 1953-ban letartóztatják, és a koncepciós perekben játszott szerepe miatt életfogytiglani, majd 1957-ben 14 évi börtönre ítélik. 1959-ban szabadul.

E b b ő l

	Nyilas	Imré-dysta[156]	Volks-bund	Turul[157]	Besúgó	Háborús bűnös	Egyéb pol. bűnös	Fasiszta párt-vezér	Kép-viselő
1	19.578	230	4.658	8	418	5.805	6.990	156	45
2	7		10		1	5	39		
5	1610	7	1.202	2	258	2.941	1.788	13	33
6	3		15			12	21		
7	9.777	160	3.076	40	71	1.010	4.339	53	10
8						1	3		
9	6.989	73	811	34	9	548	1.917	3	-

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. 27943/1946. Gépelt tisztázat Péter Gábor sk. aláírásával

[156] Imrédy Béla (1891-1946) 1938-1939-ben miniszterelnök. A második világháború éveiben a szélsőjobboldali ellenzék „úri" szárnyának vezéregyénisége, a Magyar Megújulás Pártja vezetője. A német megszállás után 1944 augusztus 7-ig gazdasági csúcsminiszter. Bukásában jelentős szerepet játszott, hogy a Weiss Manfréd Művek német kézre történő átjátszását (ld. 123. sz. jegyzet) ellenezte. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték. (Lásd ehhez: Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk.: Sipos Péter. Osiris-BFL, Bp., 1999.)

[157] Turul szövetség

Jegyzőkönyv a Nagy-Budapest kialakítása ügyében kiküldött munkabizottság[158] *üléséről*

1945. július 27.

[...] *Harrer Ferenc*[159]: Problémánk Budapest és környékének veszélyeket és igényeket magába foglaló társadalmi összefonódottságának közigazgatási megoldása. Ha gyökeresen akarjuk feladatunkat elvégezni, a problémát teljes távlatába kell beállítanunk.

A közigazgatás a közszükségleteknek közhatalommal való kielégítése. A közigazgatás területi keretekben, szervezeti formákban és tartalmilag politikai elgondolásokban játszódik le.

A Nagy-Budapest problémának is tehát ez a három nagy témaköre van, és mind a háromnak országos és helyi vonatkozása.

Mivel a közigazgatás területi kialakítása és elhatárolása, valamint a szervezeti forma megválasztása a közigazgatás tartalma, vagyis feladatai számára történik, logikai sorrendben az utóbbiakkal kellene először foglalkoznunk. Gyakorlatilag azonban a fordított út választása látszik célszerűnek, mert a Nagy-Budapest-probléma lényegében mégis csak területi és szervezési kérdés, melynek megoldásához egyelőre közelebbi vizsgálat nélkül is eléggé ismerjük a feladatokat. [...]

Az alapvető kérdés: Nagy-Budapestet zárt városias településsé kívánjuk-e tenni és ennek biztosítására védőterülettel körülvenni, amelyen városias település ne alakulhasson ki. Ez az első és legfontosabb kérdés. Mielőtt ennek tárgyalására rátérnénk, néhány megjegyzést bocsátok előre.

A minden időre való lezárás lehetősége. Nagy-Budapest területi határoltsága abszolúte az ország nagyságában és relatíve a várandó országos decentralizációs politikában adódik. A negatív telepítési politika a védőterületen természetesen feltételezi a pozitívet Nagy-Budapesten. Feltétele, hogy Nagy-Budapesten mindenkorra a szaporodás és bevándorlás útján adódó népesség a modern lakáskultúra követeléseinek megfelelően, társadalmi körülményeihez képest, elhelyezést találhasson. A területnek ilyen terjedelemben megállapítása nem ütközik nehézségbe.

Eszközei: úgy Nagy-Budapesten, mint a védőövben megfelelő telek- és lakás- és közlekedéspolitika, és az utóbbinak országos vonatkozásban is biztosítása.

Jelentősége Nagy-Budapestre nézve: a veszélyeket jelentő, a telepesekre nézve is hátrányos, korcs településeknek a város határától távoltartása; nagystílű várospolitika folytatása és ennek számára a pénzügyi alap megteremtése; az élelmezés számára megfelelő intenzív mezőgazdasági és kertgazdasági berendezkedés biztosítása a közvetlen környezetben.

Jelentősége a védőterületre nézve: egyszeri alkalmi parcellázási nyereség helyett folyamatos, virágzó agrárkultúra megteremtése; a községeknek meg nem terhelése korcs városias településekkel.

---

[158] Erdei Ferenc belügyminiszter, a közigazgatás átfogó reformjának előkészületei kapcsán, 1945. június 7-én kért tájékoztatást a fővárostól, hogy Nagy-Budapest megvalósításának addig felvetődött módozatai közül melyiket tartja megvalósíthatónak. A Törvényhatósági Bizottság ennek vizsgálatára küldte ki a Harrer Ferenc által vezetett munkabizottságot, amely közösen ülésezett a Belügyminisztérium Bibó István által vezetett illetékes munkabizottságával.

[159] Harrer Ferencről ld. a 145. sz. jegyzetet.

További kérdés az is, hogy számolnunk kell-e Budapest körül új városok keletkezésével? Mi történjék a korcs városias településekkel, és a védőövben városias kialakításra szánt területekkel nem kell-e számolnunk? Az építési mód megállapításában miként biztosítható a falusi jelleg a védőövezetben?

Igen tisztelt Bizottság! Körülbelül ezek azok a kérdések, amelyek itt felvetődnek. A leglényegesebb azonban, amiből ki kell indulnunk, az, hogy a védőöv problémáját nem lehet csak negatíve megoldani. Az első elgondolások abból fakadtak, hogy borzalmas állapotokat látott az ember, különösen Budapest körül, de külföldön is a nagyvárosok körül, amelyek bekövetkeztek akkor is, amikor azok már bekebelezték a közvetlen környezetüket. Ezek természetszerűleg arra indítottak, hogy negatíve keresse az ember az orvoslást: egyfelől a települési politikának települési szabályokkal való olyan irányítását, hogy be ne következzék ez a helyzet, másrészt az ipari telepek megfelelő elhelyezésének megoldásával.

Ha azonban a kérdést mélyebben nézzük, be kell látnunk azt, hogy a védőöv-problémának egy pozitív oldala is van, még pedig az, hogy nem lehet a város fejlődését úgy védeni, hogy a külső kör ne találja meg amellett a maga boldogulását. Ennek a politikának tehát olyannak kell lennie, hogy érdemes legyen az úgynevezett védőterületen lakni, és ott is megtalálja az a társadalom, amely oda szorul, vagy oda kívánkozik, a maga boldogulását, a maga sajátos jellegében, éppen úgy, mint Budapesten. Ahogyan ideálisan elképzelem a dolgot, arra kellene törekedni, hogy Budapest körül agrárjellegű kertvárosi világ keletkezzék, lakáskultúrával és a kultúra által követelt egyéb berendezésekkel, amely világ azután közélelmezési szempontból jelenti a fővárosra nézve tulajdonképpen a konyhakertet, a környékre nézve pedig azt, hogy Budapesten megtalálja a maga nagyszerű fogyasztópiacát. Tehát egy városias szép világ belül, egy falusias szép világ kívül: ez az, amire törekedni kell. És azt hiszem, hogy amikor így kettéosztjuk Nagy-Budapest problémáját a külső védőövre és a belső problémára, meg fogjuk találni a megfelelő megoldást. [...]

Ezen álláspont kialakulása folytán, hogy nemcsak negatíve kell elintézni, hanem pozitíve is, felvetődött az a kérdés is - amely meglehetősen transzponálta nekünk a témát -, hogy azáltal, hogy ott pozitív rendelkezéseket kell tenni, tulajdonképpen nem kell-e a védőövet itt egészen törvényhatósági hatáskörbe átvenni? Tudniillik előbb az volt az elgondolás, hogy a védőöv marad a Közmunkatanács hatáskörében.[160] Ha azonban ebből az eszmekörből átmegyünk abba, hogy törődni akarunk vele, akkor egy kézbe kell venni a dolgot. Ezzel tehát a védőöv eszmeileg abban az elgondolásban marad, hogy a budapesti városias kialakítás egészségtelen tovaterjedését meg akarja gátolni, de éppen úgy feladatának tekinti a védőövben is a helyzet kialakítását - természetesen agrárelgondolásban és nem korcs városi elgondolásban. Tehát az, amit most védőövnek nevezünk, az tulajdonképpen egy fajtája volna a törvényhatósági beosztásnak, mégpedig elhatárolása. Tehát ez volna azután a törvényhatóság határa. Tehát egy törvényhatóság, amelynek két része van: az egyik a városias rész, a másik a falusias, más szóval, vidéki. A városias részben az eredeti elgondolás szerint ott tartanánk, hogy volna a régi Budapest és a Budapest körül lévő, városias kialakulású területek. Ezekre vonatkozóan két megoldási mód van: az egyik a teljes bekebelezés, vagyis a községi felszívás, a másik az, hogy úgy képzeltük volna, hogy amennyire lehet, megyei városokba összefoglalva, törvényhatóságilag kapcsoltatnának. Ez volna egyelőre a konstrukció a tárgyalás számára.

Az első kérdés tehát az, hogy elfogadjuk-e azt az elgondolást, hogy védőöv létesítessék, és hogy a védőövnek a pozitív kialakítási módját fogadjuk-e el? [...]

---

[160] Ld. az I. fejezetben „A Magyar Közigazgatástudományi Intézet emlékirata Nagy-Budapest megszervezéséről.” c. dokumentumot.

Bibó István[161]: Erre nézve azt szeretném előre bocsátani, hogy a belügyminisztériumban jelenleg munkában lévő területi reformtervekhez ez az elgondolás hogyan kapcsolódik és hogyan kapcsolódhatik. A belügyminisztériumban folyamatban lévő területi reform tengelye az, hogy az önkormányzatokat és velük együtt a törvényhatóságokat olyan egységekbe szeretnénk átvinni, ahol eleve az önkormányzatoknak van lehetősége a jelenlegi megyékkel szemben, amelyek mint önkormányzati egységek halódnak. Erre vonatkozóan a miniszter[162] elgondolása az, hogy a városok hatókörében lévő községek közigazgatásilag is odakapcsoltassanak. Ezeknek az alapegységeknek a kitapogatása jelenleg egyik legfőbb munkánk. Erről egyelőre csak ennyit kívánok mondani.

Ezzel kapcsolatban pedig mindjárt rátérhetünk a továbbiakra. Nyilvánvalóan Budapest környékén is esedékes ilyen nagy járás, illetőleg kis megye és ennek kitapogatása. Ez a Budapest-környéki nagy járás, vagy kis megye gyakorlatilag a védőövvel kezd igen hasonlatos lenni. Ezt a kis megyét semmi sem kapcsolja össze a régi Pest vármegyével, mert hiszen az majdnem országrész nagyságú terület, hanem olyan pestkörnyéki nagy járást kell elgondolnunk, amelynek mindazokat a területeket kell magában foglalnia, ahol a lakosság a maga városias igényeit Pesten kell, hogy megtalálja és jó, hogy ott találja meg. Ez a terület a védőövvel nagyon jól egyezik, és azt hiszem, hogy a további komplikációk elkerülése végett a legegyszerűbb lesz mindjárt kimondani, hogy ez a terület fogja egyben alkotni a védőövet is, tehát ide fognak kiterjedni azok a speciális szabályok, amelyek a védőövre nézve érvényben lesznek.[...]

Most pedig szeretnék egy kiinduló kérdést feltenni a főváros képviselői részére. El tudják-e képzelni Budapest képviselői, hogy itt legyen az egész védőövet magába foglaló törvényhatóság, amelyen belül maga Budapest is csak egy rész, vagy kisebbség? (Felkiáltások: Nem!) Már most Budapest szupremáciája bizonyos fokig indokolt, azt hiszem azonban, hogy az sok lenne, hogy Budapest egy egész kis megyét közigazgasson, bár ez sem olyan lehetetlen. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy itt vannak bizonyos önkormányzati elemek. A demokrácia idejében nem lehet megtenni azt, hogy a Budapest közönsége által választott hatóság a fóruma legyen olyan területeknek, amelyek ebben a választásban nem vesznek részt. Nyilvánvaló tehát, hogy azokra az ügyekre nézve, amelyek az egészre vonatkoznak, kell egy az egészre vonatkozó önkormányzati testületnek is léteznie. Most Budapest vezetősége mit gondol arról, hogy ebben a tágabb egységben Budapest majorizáltatik? Nem tudom, hogy milyen az arányszám a lakosság lélekszáma tekintetében: Budapest kereken egy millió, a környék kereken félmillió, a további környék ismét félmillió.[163] Tehát el lehet képzelni, hogy a közelebbi és a távolabbi környék érdekközösségbe kapcsolódik, ami által megvan a majorizálás lehetősége.

Morvay Endre[164]: Meg kellene állapítani azokat az ügyköröket, amelyekben Budapest önállóan intézkedik és azokat, amelyekben közösen.

---

[161] Bibó István (1911-1979) jogtudós, politikai gondolkodó, közíró. 1945-ben a Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának vezetőjeként dolgozott a közigazgatás demokratikus, önkormányzati irányú reformjának tervezetén. A kommunista diktatúra kiépítése után kiszorult a közéletből. 1956 november a Nagy Imre-kormány államminisztere. 1958-ban életfogytiglani börtönre ítélték. 1963-ban szabadult. (Ekkori tevékenységéről ld. Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. Összeállította: Huszár Tibor. Szerk.: Litván György - S. Varga Katalin. Bp., 1995. 215-385. p.)

[162] Erdei Ferenc (1910-1971) szociográfus, politikus, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője. 1945 után számos kormányzati és tudományos vezető tisztséget töltött be, 1944 december-1945 november az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere.

[163] Az 1949. évi népszámlálás szerint Budapest régi területén 1.058.000, a hozzá csatolt településeken 532.000 lakos élt.

[164] Morvay Endre (1887-1951) fővárosi tisztviselő, 1939-1944 és 1945-1948-ban alpolgármester.

Bibó István: Országos viszonylatban máshol is lesznek ilyen helyzetek, ahol a székhelynek van városa - éppen a régi törvényhatósági jogú városoknál esedékes ez -, ott mi arra a konstrukcióra gondoltunk, hogy van egy törvényhatósági város és egy környéki kis megye, és egy addigi mechanikus különválás helyébe olyan rendszer jöjjön, amely előírja a közös bizottságok, egy csomó közös ügy lehetőségét, és elvi engedélyképpen, de nem szükségképpen, a közös első tisztviselő lehetőségét, szóval a közös polgármestert. Azt hiszem, hogy Budapest és a védőöv számára ez a konstrukció teljesen elég. A védőöv-jelleg egy csomó részletkérdést felvet. Ha Budapest számára ez a konstrukció jó, akkor ezt le is lehet venni a napirendről, és a részletkérdéseket az országos terv számára fenntartani, és rámenni Budapest és a szorosan vett környék, tehát az úgynevezett Nagy-Budapest kérdésére.

Harrer Ferenc: Tulajdonképpen két megoldás adódik ebben az eszmekörben. Az egyik az, hogy egy törvényhatóság volna, tehát volna Budapest főváros és megye egyedül, és azután ennek a törvényhatóságnak volnának részei. Egyik része volna Budapest főváros, és azután volna annyi megyei város, amennyi adódik, és ha már a védőövet is bekapcsoljuk, akkor lesz egy téma, amelyről külön szeretnék beszélni: a nagyvárosias falusi közületek, amelyek szintén belekerülnének ebbe a törvényhatóságba. Ez volna a törvényhatóság. Ez volna tulajdonképpen az, ami ma is megvan mondjuk Pest megyében; itt van egy törvényhatóság, amelynek tagjai megyei városok, községek, és ebből adódik a törvényhatóság.

Morvay Endre: De nincsenek törvényhatósági városok! Éppen ez komplikálja!

Harrer Ferenc: Tehát marad az a kérdés, hogy a védőöv helyzetet is, különösen ebben az elgondolásban, ahogyan mi gondoltuk, annyira tekintem egyben budapestinek és egyben védőövnek, amint a védőövnek is egynek kell tekintenie magát Budapesttel. Tehát ha ez a nagy szolidaritás megvan - és éppen erre akarom felépíteni - akkor megoldhatom, mert ez azután beosztás kérdése. Mindenesetre arról nem lehet szó, hogy Budapest majorizáltassék, még kevésbé lehet szó arról, hogy Budapest a védőövvel majorizáltassék.

A másik konstrukció az, ami voltaképpen a Közmunkatanácsban megvan.[165] A Közmunkatanácsi felépítés ugyanis azon nyugodott, hogy Budapestnek legyen befolyása a környékre.

Úgy a megyei városok, mint a falvak közvetlenül a törvényhatósági hatáskörbe lennének bekapcsolva. A járás ki lenne kapcsolva. A törvényhatóság azután ezeknek a kiküldötteiből állna.

Tulajdonképpen csak az az egy kérdés maradna fenn, hogy a külsőket is felvegyük-e a törvényhatóságba. Azt hiszem, hogy bizonyos számarányok figyelembevételével ez lehetséges volna és nem is volna rossz. Nem volna rossz azért, mert az egységet és a szolidaritást emelné, ha ebben a törvényhatóságban minden faluból egy részt venne.

A másik az a megoldás, hogy külön vegyük hatáskörileg, mint ahogyan azt az alpolgármester úr mondotta. Azt mondjuk, hogy vannak budapesti ügyek, vannak nagy-budapesti ügyek és vannak legnagyobb-budapesti ügyek, és e szerint vennének részt a különböző grémiumok, mégpedig egymástól függetlenül. Azt hiszem felesleges a kombináció, ez elejthető volna.

El tudom képzelni, hogy az egységes törvényhatósági konstrukcióba az egész téma felfogható, aminek kétségkívül az a legnagyobb erénye, hogy az együttműködésnek és a szolidaritásnak megvan a lehetősége és végre is egy egységes politikai alakulatot jelent.

---

[165] Az 1937:VI. tc. kiterjesztette az FKT építésügyi és városrendezési hatáskörét a peremövezet helységeire.

Vecseklőy József[166]: Itt van a főváros aggálya a majorizálást illetően.

Harrer Ferenc: Nem kell majorizálni.

Bibó István: Szervezetileg micsoda marad a főváros, ha a törvényhatóság megyei lesz.

Harrer Ferenc: A mai Budapest lesz. Törvényhatóságból és Budapest fővárosból, ahogy ma van, valamint a következő nyolc megyei városból, amibe össze vannak foglalva a községek, és áll egy törvényhatóságból.

Morvay Endre: Ez egy törvényhatóság? Nehezen tudom elképzelni!

Vecseklőy József: Nem állhat Budapestből és egy másik törvényhatóságból.

Harrer Ferenc: Akkor nevezzük el másképpen!

Morvay Endre: Az egésznek van egy törvényhatósági konstrukciója.

Helle László[167]: Arról van szó, hogy éppen helyeseljük azt, hogy erre a részletkérdésre ki kell térni.

Morvay Endre: A legtávolabb eső védőövezeti község éppen úgy részt vesz Budapest közigazgatásában, mint egy terület.

Harrer Ferenc: A vármegyei törvényhatóság konstrukcióját tartom be. Ebbe Budapestet beleillesztem. Le kell szállítani a törvényhatósági nevezőre a dolgot.

Bibó István: Legyen szabad elmondanom erre vonatkozóan a miniszteri elgondolást. (Halljuk! Halljuk!) Itt van egy nagyon kellemesen kívánkozó analógia az elmondásra: a miniszternek személy szerint régi témája az, hogy a Nagy Alföldön a nagyhatárú tanyák, mezőgazdasági városok bizonyos urbánus centrumok különböző községekhez, különböző főszolgabírói székhelyekhez kapcsolása irreális. Ha ő ezekhez a városokhoz kapcsolja, arra van egy kidolgozott konstrukció, amely a községeket a városok alá beosztja. A város tehát megtartja a maga fölényét, ugyanakkor a községgel együtt alkot tágabb egységet, hívják azt városkörnyéki községnek, vagy akárminek, mindegy. Ennek a konstrukcióját, a közelebbi formáját körülbelül így próbáltuk megtalálni, hogy a város a törvényhatóság. Ehhez a törvényhatósághoz be van tehát kapcsolva a község, amely ez alá a törvényhatóság alá tartozik azokban az ügyekben, amelyek a községeket is érintik, és ezek a külközségek belépnek az illető testületbe.

Vecseklőy József: Szóval a polgármester az alispán.

Morvay Endre: Itt van az ügyköri elhatárolás.

Bibó István: A perszonal unió szükségszerű, mert a polgármester egyben alispánja a községnek, vagyis a községek a polgármester alá vannak rendelve - ez természetes.

Harrer Ferenc: Nagyon kedvező ez a helyzet, mert közel van a két gondolat.

---

[166] A Belügyminisztérium Városi Osztályának vezetője.

[167] Az FKT osztályfőnöke.

Bibó István: Arról van szó, hogy van szűkebb törvényhatóság, és van tágabb törvényhatóság. A szűkebb mint a skatulya benne van a tágabban, s egy hajszállal sem kisebb a joga, mint a tágnak, mert a tágabb a szűkebbnek nem fölérendeltje, hanem a kitágulás egyszerűen úgy történik, hogy van törvényhatósági közgyűlés, törvényhatósági kis ülés, és van egy polgármester. Bizonyos ügyekben kiegészül a közgyűlés a törvényhatóságok képviselőivel.

A polgármestert természetesen az egész választja, a majorizálás azonban nem kétséges.

Azt hiszem, hogy ez a konstrukció minden zavar nélkül alkalmazható Budapestre és a város a községekkel kapcsolatban szó nélkül elképzelhető, mert adva van Budapest székesfőváros jelenlegi határai között, és van egy Nagy-Budapest törvényhatóság, amely ennek a Budapest székesfővárosnak a kitágulása a környékbeli városokra. A környéki törvényhatóság azzal van alárendelve Budapestnek, hogy neki önálló gyűrűtörvényhatósága nincsen. Nincsen külön gyűrűközgyűlése, kis gyűlése és törvényhatósági tanácsa nincsen, hanem van egy szűk és van egy tág törvényhatósága, úgy hogy a konstrukciója tágabb, mint a Közmunkák Tanácsé. Budapest ebben bent ül, de a környéki nem ül benne.

Morvay Endre: Budapest beleszól a környékbe.

Bibó István: A tág Budapest beleszól a környék ügyeibe. Azt hiszem a legjobb lenne ennek a konstrukciónak a szervezeti kérdéseit tárgyalni legelőször. Nyitva hagyni azt a kérdést, hogy belevonjuk-e ebbe a konstrukcióba a védőövezetet vagy sem.

Az az érzésem, hogy az övezetet egyelőre nem jó bevonni, hanem hagyni a dolgot, legyen három osztatlan rész és legyen egy Budapest székesfőváros. Legyen egy ilyen Budapest székesfőváros kiterjeszkedésből adódó Nagy-Budapest törvényhatóság, ahol a körgyűrűnek, nincsen önállósága, hanem Budapest alá van rendelve, és legyen egy ilyen budapesti kis megye, ahol van önállósága a körgyűrűnek mégpedig eltérően agrár jellegétől az az önálló törvényhatóság, amely a budapesti törvényhatósággal közös, s gyűrűn belül összeülhet és incidentaliter[168], tehát tetszés szerint lehet azonos feje, de nem intézményesen.

Vecseklőy József: Szóval a polgármester mellett lehetne még valaki arra az egész területre.

Bibó István: Nem az egész területre, hanem az összterületre.

Harrer Ferenc: Ha szabad ehhez hozzászólnom, legyen szabad megmondanom, ez a felszólalás bírt rá arra, hogy a külső övezetet is belevonjuk a szolidaritás gondolatába. Ha fel kell tételezni, hogy annak a környéknek a kialakítása, a magasabb kultúrára emelése tulajdonképpen bizonyos áldozatokat is követel a fővárostól, mint például egy gazdasági iskolának a felállítása - mindenféle dolog elgondolható -, azt is el tudnók képzelni, hogy a főváros részéről támogatást nyernek. Ha az neki agrár gyűrűje, akkor ő támogatja is. Ha azonban nem az ő agrár gyűrűje, hanem magára van hagyatva, valószínű, hogy nem támogatja, mert nem az ő témája. Így nem valószínű, hogy az a gyűrű önmagában akármilyen szolidáris érzetet ki tudjon fejteni, még kevésbé a materiális előfeltételeket meg tudja teremteni ezen elgondolás számára.

Ennek a gyűrűnek nagy érdeke az, hogy az ő kialakulása ebben a város körüli agrár szellemkörben megtörténjék, s érdeke a fővárosnak, hogy részéről ez támogatást nyerjen. Ha ez nem menne, vagy erre nem volna szükség akkor egyszerűen megmaradhatna a régi negatív védőöv konstrukció.

[168] Alkalmilag, esetről-esetre.

Minden azon múlik tehát, hogy helyesnek és jelentősnek tartjuk-e azt a gondolatot, hogy a város körül lévő agrárgyűrű, amely megteremtődik bizonyos magas fokkal - hiszen ez a miniszter úr elgondolása, terve, ennek emelését kívánja, ez nem a városon kívül fekvő valamilyen agrárvilág, hanem a városban találja az ő fogyasztó területét, a város pedig kint megtalálja a maga élelmezési forrását. Tehát társadalmi kapcsolat van a kettő között. Hogy ebben az eszmekörben ez kialakítható legyen, ehhez az illetőknek kedvüknek is kell lenniök, hogy ott lakjanak a város közelében, mert megszokták, hogy ott mozi van, iskolák vannak s mindenesetre nagyobbak az igényeik. A város körül tehát a magánszemélynek is magasabb az igénye.

Azon van a hangsúly, hogy beszívódva a városba, hajlandó-e kint vállalni azt a feladatot, hogy neki szerepe legyen, mert ami kívánatos szerep a város szempontjából, az az ő szempontjából is kívánatos legyen: szóval kedvet kell teremteni a számára úgy, hogy ne akarjon bejönni és rossz városi életet élni, hanem inkább helyezze előtérbe, hogy kint más világban él egy város érdekkörében ilyen módon. Ha ettől át vagyok hatva, akkor a környéket emelnem kell, azért a városnak is áldozatot kell hoznia, mert az neki is érdeke. Ez a várostól is áldozat. Emellett ennek az agrárvilágnak a területe szervezetileg a városhoz tartozik. Már most ebben a konstrukcióban minden falu tartozzék valamely városhoz. Kétségkívül elvileg benne van, hogy ezek a falvak is odatartoznak. De ebben benne van a másik kérdés: a belső mag és a városi gyűrű.

Ha bekebelezési kérdés volna, akkor rém egyszerű lenne a dolog, mert ebben az esetben az ember azt mondaná, hogy van egy Budapest és vannak ezek a feladatok - és kész lenne a dolog. Miután azonban más okoknál fogva teljes bekebelezés nincsen, ezt nagyon nehezen lehetne megcsinálni.

Bibó István: A fővárosnak az az elgondolása, hogy ne legyen egészen fix dolog a városi gyűrű teljes bekebelezése.

Morvay Endre: Igen, körülbelül ez a felfogás alakult ki, ennek a képnek Harrer miniszter úr adott kifejezést, mert mindaz, ami a mai Budapesten kívül áll, ennek ellenére van.

Harrer Ferenc: Budapestnek az a nézete, hogy a városok így megfelelően összefoglalva a maguk keretében éljenek, próbáljanak boldogulni, de ő irányítja, támogatja őket.

Morvay Endre: Kiérlelődési időszak volna a teljes bekebelezés felé.

Harrer Ferenc: Amelyik elérte a szintet, teljesen bekebeleztetnék.

Morvay Endre: Tulajdonképpen átmeneti idő.

Bibó István: Megvan az alapkonstrukció, amelyben Budapest szupremáciáját biztosítani lehet. Ez körülbelül kirajzolható abból is, amit az előbb próbáltunk keresni. Most az a kérdés, hogy ezt a konstrukciót épp úgy lehet-e alkalmazni a városias környékre, mint a teljes környékre - mind a kettőre egyformán. Az a kérdés, hogy ha a teljes környékre is alkalmazzuk, akkor közigazgatás-technikailag semmi különbség ne legyen a városias környék és a teljes környék között. [...]

Arról van szó, hogyha törvényhatóság lesz, akkor a főpolgármestert is ennek az egységnek kell választania, és akkor lehetséges, hogy bár Pilisszentkeresztnek külön szerve nem lesz, de a választásban részt kell vennie. Azt a kérdést vetem fel, hogy ha a közgyűlés tárgyal pl. egy Budapest-környéki közműkérdést - mondjuk Rákospalotától Újpestig terjedő valamilyen

közműnek ügyét -, akkor miért legyenek benne olyanok, akiket a kérdés nem érdekel. Legyen tehát három osztagú: legyen a budapesti, a Budapest-környékét magában foglaló budapesti szervezet, és legyen a védőövet is magába foglaló környék.

Morvay Endre: Tulajdonképpen az a kérdés, hogy ennek az övezetnek milyen legyen a képviselete a törvényhatóságban, és hogy ezt a képviseletet hogyan konstruáljam meg?

Helle László: A budapesti törvényhatóság összetétele marad!

Bibó István: Nem marad! Csak arról lehet szó, hogy van egy Budapest-városi törvényhatóság és ez nagy ügyekben kiegészül.

Morvay Endre: És ez az övezet, megfelelő konstrukció mellett, válassza meg a maga képviselőit.

Harrer Ferenc: A vármegye képviselőtestületében részt vesznek a megyei városok és a falvak. Csak az a különbség, hogy az megye, nem pedig törvényhatósági jogú város. Azzal kell csupán megbarátkozni, hogy ez városi konstrukció.

Bibó István: Teljesen új próbálkozás az, hogy egy nagyváros szervezetébe - ha a demokratikus önkormányzat síkján is - teljes mértékben bevonul a város agrár környéke. Ez az elgondolás a miniszter terveibe beleillik.

Harrer Ferenc: Ez a nagy dolog benne! Ez az egyedüli, amiért érdemes vele foglalkozni, a többi egészen régi gondolat. A legszebb az egészben az, hogy a város környékén legyen olyan agrárvilág, amely a városnak megfelel. Ez az, ami új gondolat.

Bibó István: Akkor itt tulajdonképpen nem a szokványos Nagy-Budapestről tárgyalunk, hanem arról beszélünk, hogy ne ejtsük-e el a szokványos Nagy-Budapest gondolatát, a városias környéket. Egyszóval akkor abban vagyunk, hogy ez a perszonálunió, ez a táguló törvényhatósági rendszer, egy szűkebb és egy tágabb lépcsőben létezzék.

Harrer Ferenc: Magyarázatképpen talán legyen szabad annyit elmondanom, hogy nekünk a munkánknál három alternatívát kell kidolgozni. Ki kell dolgoznunk, hogy hogyan áll ez a téma ma, hogyan áll a téma egy teljes bekebelezés esetén, és hogyan az átmeneti megoldás mellett - minden vonalon, különösen a teherviselés szempontjából. Akkor fog kiderülni, hogy egyelőre bekebelezésről nem lehet szó.

Bibó István: A két lépcsőnek az az értelme, hogy az első lépcsőn olyan egységek vesznek részt, akiknek várományi joguk van arra nézve, hogy Budapestbe beleolvadnak, a tágabb területben pedig olyanok vannak, akik sohasem fognak beolvadni.

Chikán Béla[169]: Mikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsába meghívtak bennünket,[170] és mikor mi oda bementünk, tulajdonképpen akkor kezdett először nyílni a szemünk a budapesti perspektíváknak megfelelően, és kezdtünk érdeklődni a budapesti dolgok iránt is. Mikor a külső budapesti bekötő utak tervezéséről volt szó, éppen én voltam az, aki fel tudtam hívni a

[169] Pestszenterzsébeti polgármester, a Belügyminisztériumba szolgálattételre berendelve.

[170] Az FKT - területi hatáskörének a környékre az 1937:VI tc-el történt kiterjesztése után - a környéket érintő ügyekben Pest vármegye törvényhatósága által választott 9 taggal kiegészülve járt el.

budapesti urak figyelmét, hogyan kell a bekötő utakat tervezni úgy, hogy azok jók legyenek. Én tehát a közmunkatanácsi perspektívák által a budapesti perspektívára nevelkedtem. Most milyen nagy hatással lesz ezeknek az eszmevilágára, ha ők is tanulmányozni fogják ezeket a kérdéseket. Ahogy a munkásosztályt ismerem, ez rá is veti magát a problémákra, és igen hasznos munkát fog végezni a főváros érdekében. Tehát pedagógiai, népnevelési szempontból is hallatlan hatása lesz. Ez a leggyönyörűbb újítás.

Bibó István: Most arra szűkítem a kérdést - menjünk tovább -, hogy két lépcsője legyen-e ennek a konstrukciónak, vagy egy, mert azt hiszem, hogy itt egy a vélemény, hogy ez a dolog nagyon beleesik az egészbe.

Harrer Ferenc: Majd a végén két alternatívát kell kidolgozni. [...]

Bibó István: Elképzelek ilyen fajta helyzetet: adva van egy tágabb törvényhatóság, amelynek egyik községe Pesthidegkút, a másik Újpest, a harmadik pedig Pilisszentkereszt, amely esetben a tágabb törvényhatóságban felvetődhetik a kérdés, hogy a köznek, Nagy-Budapestnek a költségén, vagy hozzájárulásával szüksége merül fel annak, hogy Pesthidegkút vagy Újpest kapjon valamilyen közművet. Erre jelentkezik Pilisszentkereszt, hogy nekem is kell közmű, mert éppen úgy községe vagyok a törvényhatóságnak. Ezt kell elkerülni, hogy ilyesmi ne álljon elő.

Balás Gábor[171]: Viszont, ha megcsináljuk a hármas tagozatot, és ezzel kerül a dolog közgyűlés elé, hogy Soroksárnak adjanak közművet, akkor ugyanazon a címen jön a többi is.

Morvay Endre: Mások az adottságok. El tudom képzelni, hogy Soroksárnak adok vizet, a másiknak azonban nem lehet.

Bibó István: Azt hiszem, hogy ez megzavarná a bizonyos városmányi jogot. Ezenkívül ehhez szükséges volna bizonyos keret, amelyen belül Budapest és az egykor egyesítendő városias környéke összeszokik egymással. Ebben a keretben másféle összeszokás kívánatos, mint a másikban.

Harrer Ferenc: Ez az egyik ok, hogy nincs is bekebelezési jog. Ha Újpest akar közművet csinálni, akkor maga határozza el. Kérdezem, ha Újpest közművet akar csinálni, ennek elbírálása mi jobb Budapestre nézve: ha Budapest bírálja el, vagy Pest megye bírálja el? Erről van szó.

Chikán Béla: Jobb ha Budapest bírálja el.

Harrer Ferenc: Ha Budapest bírálja el, akkor felvetődik a kérdés: ne csináld ezt, hanem valamennyit. Ne csináld egyedül, hanem Rákospalotával, vagy mással. Akkor Budapest vezeti az egészet. Ha nem paríroz, akkor magára hagyja. Gyakorlatilag így néz ki a dolog.

Ami a falvakat illeti, azt is kérdezem: mi jobb arra a Pilisszentkeresztre ma, hogy ha egy olyan régi vágású vármegyei közgyűlés elé jutna a dolga? Ha nem jutna oda, akkor ide sem jut. Ekkor saját autonómiájával intézze el az ügyet. Mi jobb Pilisszentkeresztnek, ha Budapest bírálja el azt az ügyét, amely a közgyűlés elé tartozik, ha a törvényhatóság intézi, vagy Pest megye?

[171] A főváros tiszti főügyész-helyettese.

Chikán Béla: Kétségtelenül jobb, ha Budapest!

Harrer Ferenc: Tehát neki jobb, ha Budapest intézi. Világos, hogy a törvényhatósági közgyűlés elé megy, ennek hatáskörében lévő összes résztvevőknek nagyobb érdeke, hogy Budapestre tartozzék, óriási érdeke ez, és ne Pest megyére tartozzék. Mi a folytatása? Most azonkívül Budapestnek az az érdeke, hogy ha Pilisszentkereszten - ott van Dobogókő közelében - történik valami, akkor Budapest is csinálhat valamit, nem csak Dobogókőn segít, hanem Pilisszentkeresztnek a helyzetén is javít.

Ha azután - mondjuk - az élelmezési politikával megszervezi őket, ezeket mint magához tartozókat megszervezheti az egész külső kört egy nagyszerű közélelmezési forrássá. Nem úgy kell képzelni, hogy mindjárt ellentét van, hiszen cél a szolidaritás. Az ember vagy elismeri a szolidaritás gondolatát, akkor le kell vonnia a konzekvenciát, melynek következtében a közigazgatásban formának kell lennie, amely a szolidaritást meg tudja oldani. Mindig azt mondom, hogy a szolidaritás nem azt jelenti, hogy nincs forma, több forma van. Véleményem szerint, mi közigazgatási szakemberek lehet, hogy nem egy formát, hanem több formát fogunk találni, amelyek felett vitatkozhatunk. Ma a szolidaritás fogalmától át vagyunk hatva, és azt mondjuk, hogy meg kell valósítani, mert különben az egészet dobni kell, és visszamenni az előbbi konstrukcióra, marad az egész előbbi kérdés, a védőöv a városokkal: a megoldás negatív. A világon eddig nem volt az, hogy egy nagyváros azt csinálja meg, hogy lezárja a maga városias kialakulását, természetesen olyan széles körben, amely teljes rugalmasságot ad, és megteremti azt a széles világot, amely neki is, annak is jó, és nem engedi odafejlődni, hogy a falvakban az emberek nyomorult parcellázási nyereségért egyszer életükben odadobják a dolgokat, és akkor a végén jönnek azok az Érd-állapotok, vagy nem. Át vagyunk-e hatva, vagy nem, ettől a kérdéstől, erről van szó. Csak nem szabad azt hinni, hogy nem megfelelő céllal és konstrukcióval elérhető a dolog, mert nem érhető el. Bátran neki kell menni. A szolidaritás áldozatot jelent mind a két oldalról. [...]

Morvay Endre: Az a kérdés, hogy legyen-e külön közgyűlés, ahol csak Budapest ügyeit tárgyalják?

Harrer Ferenc: Ha ezen az alapon állunk, akkor van budapesti közgyűlés, mondjuk van hat városi képviselőtestület, és van huszonöt községi képviselőtestület.

Morvay Endre: El tudom azonban képzelni azt, hogy a közgyűlésen mindig ott van az egész. A tárgysorozatot meg tudom állapítani úgy, hogy vannak Budapestnek sajátos ügyei, azután vannak Budapest közvetlen környékének ügyei és a tágabb környéknek - ellenben a szavazati jognál vannak bizonyos korlátozások. Ezt, hangsúlyozom, hogy el tudom képzelni.

Harrer Ferenc: A nevelés szempontja a fontos.

Morvay Endre: Helyes, hogy ő ott van, szavazati joga ellenben nincsen. Viszont azok az ügyek, amelyek a megyei városokat érdeklik, milyen bizottsági előkészítésen menjenek keresztül.

Harrer Ferenc: Azt is meg lehet csinálni!

Morvay Endre: Minden bizottságnak hármas összetétele van! Nincs semmi nehézség, meg lehet oldani!

Harrer Ferenc: Arra helyezek súlyt, hogy a társaság valahol együtt legyen.

Bibó István: Nem hinném, hogy értelme legyen annak, hogy Budapestnek legyen olyan polgármestere, aki alá van rendelve Nagy-Budapest főpolgármesterének.

Morvay Endre: Ha közgyűlés van, meghívom mind a három kategóriát: Budapestet, Nagy-Budapestet, és a védőövezetet. Most azután, ami Budapestet érdekli, ott csak budapestiek szavaznak, azután a nagy-budapestiek és végül a védőövezetiek. Ha a védőövezetbeli község azt érzi, hogy neki ez a konstrukció jobb az előbbivel szemben, akkor lélekben ide tapad.

Harrer Ferenc: Abban - ugyebár - egyek vagyunk, hogy a szolidaritás gondolatát helyeseljük? (Igen!)

Bibó István: Akkor leszögezzük, hogy a probléma tulajdonképpen nem Nagy-Budapest problémája, hanem a védőövezettel kiegészített Budapest problémája. Ezen belül Nagy-Budapest nem is olyan eget rengető kérdés. Konstrukciójában is megfelelőnek látszik a kitáguló törvényhatóságok kérdése egyetlen és közös fővel. Tudniillik ezt az alapkeretet törvényszerkesztésileg megfogni és leszögezni nem nagy dolog. [...][172]

BFL XIV. 31. Harrer Ferenc iratai. 13. tétel. - Gépelt másolat aláírás nélkül, Harrer sk. javításaival. - Megjelent: Budapesti Negyed, 1. évf. 2. szám (1993 ősz - tél), 91-106. p.

[172] A munkabizottság itt megfogalmazott javaslatait Pest vármegye még tárgyalási alapként sem fogadta el. A megyerendszert lebontani kívánó közigazgatási reform előkészületei országos szinten megrekedtek, így a bizottság „háromosztatú törvényhatóságra" vonatkozó elképzelése az események további menetét érdemben nem befolyásolta.

Az új fővárosi törvény előkészítésére kiküldött különbizottság jelentése

1947 május

Tisztelt Közgyűlés!

A törvényhatósági közgyűlés 1946. évi május hó 15-én tartott rendes közgyűléséből 11 tagú különbizottságot küldött ki új fővárosi törvény előkészítésére. E bizottságba dr. Balás Gábor, dr. Csécsy Imre, dr. Csobányi Zoltán, Farkas Ferenc, dr. Farkas Zoltán, dr. Harrer Ferenc, dr. Kabakovits József, dr. Révész Mihály, dr. Szebeny Endre, dr. Varga László, és dr. Vida Ferenc bizottsági tagokat választotta meg. Farkas Ferenc és dr. Vida Ferenc bizottsági tagok lemondása folytán a bizottság utóbb Kéry János és Földes Mihály bizottsági tagokkal egészült ki. A bizottság ülésein dr. Beér János tiszti főügyész is részt vett.

A bizottság elnökévé dr. Harrer Ferenc[173] bizottsági tagot választotta; az előadói tiszttel a polgármester dr. Homolyai Rezső tanácsnokot bízta meg; a jegyzői teendők elvégzésére pedig dr. Gőbel József üzemi főtitkárt jelölte ki. A bizottság 1946. évi május hó 23-án alakult meg és 1947. évi május hó 9-ig, rendszeresen hetenként tárgyalva, összesen 42 ülést tartott.

A bizottság feladata - a kiküldését kezdeményező pártközi megállapodás szerint - az volt, hogy nem ideiglenes megoldásra, hanem a főváros igazgatási szervezetének végleges korszerű reformjára adjon véleményt. A bizottság egyértelműen úgy vélte, hogy a törvényhatósági közgyűlés tőle olyan elgondolás kialakítását várja, amely a főváros szervezetében a demokratikus követeléseket az önkormányzat szabadságának szellemében és a közigazgatás eredményességének biztosításával valósítja meg. Mivel a fővárosi törvényjavaslat elkészítése a belügyminiszter hatáskörébe tartozik, a bizottság abban állapodott meg, hogy nem törvénytervezetet készít, hanem azokat az elvi követeléseket állítja fel, amelyek az előbb jelzett elgondolásból folynak. Megjegyzendő, ezek a követelések úgy vannak megfogalmazva, hogy legnagyobb részük törvényi rendelkezésnek is alkalmas. [...][174]

Az új fővárosi törvény alapelvei.

1. Budapest jogállása.

Budapest Magyarország fővárosa, a törvényhozás és a kormány székhelye. Neve: Budapest főváros.

> A fő- és székesfőváros, illetőleg a gyakorlatba átment székesfőváros elnevezést Budapest 1892-ben kapta Ferenc József megkoronázásának huszonötéves évfordulója alkalmával, a Béccsel való paritás megteremtésére. Az elnevezés királyi székhelyre utalván, ma már nem tekinthető korszerűnek, tradicionális elnevezésnek pedig túl rövid idejű.

Budapest főváros közjogi és magánjogi személy, s a közigazgatásnak általános helyi szerve.

---

[173] Harrer Ferencről ld. a 145. sz. jegyzetet!

[174] A különbizottság javaslata süllyesztőbe került, a közigazgatási reform további menetére nem volt érdemleges hatása.

> Az általános helyi szerv elnevezés a közigazgatásnak általános és szakigazgatás megkülönböztetést tartja szem előtt, és azt fejezi ki, hogy mindaz a közigazgatás, amelynek nincsenek állami szakigazgatási szervei, a főváros szerveire tartozik.

Területén jogában van minden közügyben, amely törvénnyel vagy rendelettel szabályozva vagy ilyen szabályozásnak fenntartva nincs, szabályrendeletet alkotni. A főváros mindazokat a feladatokat elláthatja, amelyeket az állam vagy az állam megbízásából más közület nem végez. Kötelezően közfeladattal csak törvénnyel terhelhető meg, amelyben a pénzügyi fedezetről is gondoskodni kell.

> A főváros önkormányzatának legalapvetőbb tételei. Az első biztosítja, hogy a főváros mindazokról a közszükségletekről gondoskodhassék, amelyeket az állam közvetlenül vagy közvetve nem lát el. A második biztosítja, hogy a főváros kormányrendelettel közfeladattal nem terhelhető meg. A harmadik pedig azt biztosítja, hogy a fővárosra pénzügyileg teljesíthetetlen feladatok rá ne zúdulhassanak.

A főváros a közfeladatokat hatóságai, hivatalai, közegei, karhatalmi szervei, intézetei, üzemei és vállalatai útján végzi; állami karhatalmi szerveket is igénybe vehet. [...] A magánjogkört és közfeladatoknak magánjogkörben ellátását a főváros szervei közigazgatási jogorvoslatok kizárásával végezzék. A magánjogkör gyakorlásában a hivatali szervek az állam vagyonjogi felügyeletének - nagyobb jelentőségű ügyekben a határozatok jóváhagyásának - alá lehetnek vetve, fegyelmi felelőséggel pedig tartozzanak.

> A főváros magánjogi személy is. Mint ilyen igényt tart arra, hogy, eltekintve magánjogkörének közjogi személyiségével való összeforrottságából kifolyólag megokolható közhatalmi korlátozásától (ilyen a kormányhatósági vagyoni felügyelet), ugyanazzal a szabadsággal cselekedhessék, mint más magánjogi személy. Ennek pedig elsősorban abban kell kifejezésre jutnia, hogy magánjogi elhatározásai közigazgatási jogorvoslattal megtámadhatók ne legyenek.

Ha az állam közfeladatokat a fővárossal kíván végeztetni, azokkal magát a fővárost bízza meg és nem ennek szerveit. A főváros közigazgatásába állami szervet beiktatni nem lehet.

> A közigazgatási szervezet világos, szerkezete megkívánja, hogy minden szervnek csak egy ura legyen. A helyi közigazgatásban ma önálló, saját és átruházott hatáskör kettőssége maga után vonja kölcsönösen a helyi közigazgatás vezető szerveinek kettős jogi helyzetét a kormánnyal szemben, ami ezeket a szerveket könnyen konfliktusokba keverheti. Még szorosabb kötelék keletkezik a helyi közületek és a kormány között, ha a helyi közületek alkalmazottait a kormány közvetlenül veszi igénybe állami szervként; ilyen az állami anyakönyvvezetőként eljáró önkormányzati tisztviselő. A saját és átruházott hatáskörének megkülönböztetését a bizottság elejtette, amikor a feladatai között különbséget nem tesz; természetesen még inkább kellett a bizottságnak - a közigazgatás egységét magáévá tevő álláspontjából folyólag - állást foglalni az ellen, hogy a főváros közigazgatásába állami szerv iktassék be.

A közegészségügy egészében a főváros jogkörében meghagyandó.

> A közegészségügynek a főváros jogkörében való megtartására irányuló követelés tulajdonképpen nem tartozik e munkálat keretébe. Hogy belekerült, ennek magyarázata az, hogy állandóan számolnunk kell azzal a törekvéssel, hogy közegészségügy államo-

sításának hívei az államosítást a fővárosra is kiterjeszteni kívánják. Ez pedig a főváros fejlett közegészségügyi közigazgatása és intézménye mellett sem államigazgatási, sem községi érdekből kívánatosnak nem mondható. A közegészségügynek egészében a főváros jogkörében meghagyását a bizottság annyira fontosnak tartja, hogy a főváros szervezeti törvényében kívánja biztosítani.

Az árvaszék, mint a gyámhatósági és gondnoksági ügyeknek a gyermekvédelemre is kiterjedő szerve, tovább is a főváros közigazgatásán belül fennálló különállásban maradjon meg.

Ez a követelés állásfoglalás kíván lenni az árvaszékek államosítására irányuló törekvésekkel szemben, ugyanazon okokból, amelyek a közegészségügynek a fővárosban államosítása ellen szólnak.

A főváros bármely közüggyel, országossal is, foglalkozhat, azokat megvitathatja, azokra vonatkozólag véleményét kifejezheti, ilyen határozatait más helyi közületekkel és a kormánnyal közölheti és a törvényhozó testülethez felterjesztheti.

Ez az úgynevezett politikai hatáskör fenntartása. Attól függ, hogy országosan megmarad-e?

A főváros a kormánnyal közvetlenül érintkezik.

A kormány székhelyén közvetítő szervre nincs szükség.

2. Terület.

Nagy-Budapest.

Budapest környékével való összefüggését a következő elgondolásban kell kialakítani:

Budapest és városiasan kialakult, valamint városi településre szánt környékét egy városnak, Nagy-Budapestnek, kell tekinteni. Ezt a várost olyan település vegye körül, amelynek belterjes mezőgazdasága és kertgazdasága élelemmel látja el a fővárost, amely a főváros lakosságának üdülő és nyaralóhelyül szolgál, továbbá korszerű lakótelepekkel összefüggő ipartelepek helye is lehet. Ez utóbbi terület a Budapest-vidék.

Evégből a most alkotandó fővárosi törvénybe a következő rendelkezések volnának felveendők:

a./ Meghatározása mind a jövendő Budapest - Nagy-Budapest - területének, mind a távolabbi környék azon részeinek, - Budapest-vidék - amelyeknek az egységesen kialakítandó nagyvárossal való kapcsolata megteremtendő.

b./ A végleges megoldásnak előkészítésére és az érdekközösség problémáinak megtárgyalására az érdekelt közületek és hatóságok képviselőiből tanácskozó és véleményező testületnek szervezése.

c./ Kimondása annak, hogy Budapesthez való további területi csatolások Nagy-Budapest kérdésének megoldása során lesznek elintézendők.

Miután nagyvárosnál, országok fővárosainál, fejlődésük bizonyos fokán csaknem kivétel nélkül bekövetkezik a környékkel való olyan mértékű társadalmi összefonódás, amely közigazgatási szervezeti megoldást kíván. Ennek formái egyes vonatkozásokban való

alkalmi vagy intézményes közösségi szervezetektől, nagyobb egységekben való összekapcsoláson (megyei, grófsági, kerületi kapcsolat) át egészen a teljes egyesülésig (községi bekebelezés) nyúlnak el.

Budapestet és a problémáit már félszázadja ismerjük, sőt a legjelentősebb vonatkozásban - a városrendezés és az építésügy terén - az 1937. évi VI. t. c. a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörének Budapest környékére kiterjesztésével a problémát meg is oldotta. Általános közigazgatási vonatkozásban azonban a probléma még nem érett meg annyira, hogy ennek akár szorosabb, akár csak tágabb szervezeti összefogásban való megoldása az egész érdekeltség közmegelégedésére, vagy legalábbis közmegnyugvásával megtörténhetnék. Mivel azonban Budapest és környékének közigazgatási szempontból egyesítése előbb-utóbb feltartóztathatatlan, kívánatosnak mutatkozik, hogy az új fővárosi törvényben ez az elgondolás mind a főváros, mind a környék érdekeit szolgáló politikai tartalommal célkitűzésként lerögzíttessék és a törvényben legalábbis annyi rendelkezés vétessék fel, amennyi szükséges ahhoz, hogy a probléma megérlelődhessen.

Ilyen rendelkezést kettőt tart a bizottság szükségesnek; az egyik: a leendő közigazgatási kapcsolat területének meghatározása; a másik: a megoldás előkészítésére az érdekközösség problémáinak megtárgyalására az érdekelt közületek és hatóságok képviselőiből tanácskozó és véleményező testületnek a megszervezése. Kívánatos lenne, ha ilyen szervezet, függetlenül a fővárosi törvény reformjának sorsától, már ma megalakulna. Szükségesnek tartja a bizottság még azt is, hogy mindaddig, míg a probléma egészében nem oldható meg, Budapesthez további területek csatolása ne történjék; a főváros érdekében nem célszerű, a probléma megoldását pedig csak megnehezítené, ha egyes területek külön bekapcsolásával foglalkoznánk. Sőt, el kellene kerülni azt is, hogy a környéket illetően bármiféle területi és közigazgatási rendezés történjék az egész probléma rendezését megelőzően.

Kerületek

A főváros területe közigazgatási kerületekre oszlik. A kerületek kb. a mai területükkel maradjanak meg, olyan kiigazításokkal, amelyeket a földrajzi helyzet, a közlekedési rendszer vagy egyéb okok megokolttá tesznek.

A kerületek jogköre olyan irányban fejlesztendő, hogy az a szomszédos települések Budapesthez kapcsolása esetén ezeknek már kifejlett önkormányzati életével összhangba kerüljön.

Itt a kerületekről csak területi vonatkozásban van szó. E tekintetben mind a tradíciós kialakultság, mind az a törekvés, hogy a kerületek bizonyos önállósággal bíró szervezetekké alakítassanak ki, de az is, hogy a bekebelezés esetén a környéki közületek értelemszerűleg fővárosi kerületekké átalakulása felé kívánkoznak, nagyságrendileg a mai kerületek terjedelme mellett szól, természetesen olyan kiigazításokkal, amelyeket a változó viszonyok megokoltakká tesznek.

Az új fővárosi törvény előkészítésére kiküldött bizottság jelentése. 1947. május. Politikatörténeti Intézet Levéltára, 283. fond, Szociáldemokrata Párt, Fővárosi Községi Frakció iratai. 9/17. őe. 1-8. p.

Előterjesztés Budapest városfejlesztési programja tárgyában

1947 január

Tisztelt Közgyűlés!

[...] Amikor Budapest városfejlesztési programját első ízben közreadták,[175] a második világháború már igen nagy mértéket öltött. A hosszú háború és a Budapestet súlyosan érintő ostrom a székesfővárost oly nagymértékben tette tönkre, hogy azok a feltételek és szempontok, amelyek a városfejlesztési program megállapításában a nagyváros kialakítására jellemzők voltak, jelentékenyen megváltoztak, ezért a székesfőváros általános helyzetének és adottságainak, építési szempontból különösen figyelembe veendő állapotainak erőszakos megváltoztatását, valamint az újabb technikai és korszerű elgondolásokat újból mérlegelni kell. [...][176]

Budapest székesfővárost és a vele közvetlenül szomszédos, nagyrészt egybe is épült, alább felsorolt településeket, városfejlesztési és városrendezési szempontból Nagy-Budapest néven egységes és összefüggő nagyvárosi településnek kell tekinteni és ekként is kell kialakítani. A Nagy-Budapestet körülölelő, korábban védőövezetnek nevezett területen viszont - amely számára Budapest-Vidék elnevezés alkalmas -, a nagyváros további terjeszkedését meggátolandó, különleges városfejlesztési és városrendezési szempontokat kell érvényesíteni.

Nagy-Budapest, Budapest székesfőváros területét beleértve, a következő városok és községek, továbbá egyes községrészek egymással összefüggő, illetőleg egymásból összegeződő területéből áll: Újpest, Rákospalota, Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Pestszenterzsébet, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budafok, Budatétény, Nagytétény és Pesthidegkút megyei városok és községek területéből, továbbá Cinkota községnek Árpádföld nevű részéből és ugyanezen községben az úgynevezett Pejáchevich parcellázás területéből, Nagykovácsi községnek Tisza István kertváros nevű részéből, végül Békásmegyer községnek Csillaghegy nevű részéből. Az ily módon meghatározott területet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1937. évi VI. tc. 1.§-a (1) és (3) bekezdései alapján teljes egészében városias kialakításra szánt területként állapította meg.

Budapest-Vidék annak a Nagy-Budapest körül elhelyezendő, számszerint 76 községnek az összefüggő területe, amely községekre a Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatásköre az előbb felsorolt városokon és községeken túlmenően részben már előzőleg, részben legutóbb a 3001/1946. O. É. K. rendelettel kiterjesztetett. [...]

Az ostrom pusztításainak adatait az első felvételek, legalább is városrendezési kihatásaikat tekintve, kétségtelenül eltúlozták, mert bár Duna-hidaink megsemmisülése és különösen a budai oldal egész városrészeinek tragikus pusztulása műtörténeti és gazdasági szempontból szinte pótolhatatlan kárt jelentenek, mégis a romhelyzet folytán megnyíló városrendezési lehetőségek nem bizonyultak jelentősnek, és csak néhány helyen nyújtanak módot gyökeresebb szabályozás végrehajtására. Az új hidakat ugyanis a kialakult forgalmi úthálózat adottságai folytán általában eredeti helyükön, vagy azok közvetlen környékén kell megépíteni,

[175] Ld. az I. fejezet Budapest városfejlesztési programja (1940) c. szemelvényét.

[176] A városfejlesztési programot a közgyűlés végül csak 1948. ápr. 21-én fogadta el. A városfejlesztés koncepciójának további alakulására ld. az V. fejezet „Nagy-Budapest 10 éves városrendezési tervének vázlata és elvi szempontjai” c. dokumentumát.

mert a hidakhoz vezető útvonalak radikális áthelyezésére nincs nagy lehetőség. A lakóépületek pusztulása viszont egy-egy telektömbön belül jóformán sohasem 100%-os, és a fennmaradt használható épületek értéke csökkenti a romhelyzet adta városrendezési lehetőséget. Budapest 39.643 épületéből - az üveg, tetőcserép és vakolatkárokat nem számítva - 10.323 ház maradt épen, ezzel szemben a súlyosan sérült építmények száma 9140, a teljesen megsemmisült épületeké pedig 1694. A teljesen romokban heverő épületekhez, a legsúlyosabban sérült házakat is hozzászámítva, mintegy 2000 épület tekinthető helyreállításra nem érdemes romháznak.

Jobb és részletesebb tájékoztatást szolgáltat a romhelyzetről a lakások és szobák állapota, mert ezekben az adatokban - kisebb egységekről lévén szó - a romhelyzet pontosabban jut kifejezésre. Budapest 295.320 lakása közül 215.635 maradt ép. A lakások 481.280 szobája közül viszont 366.990 maradt sértetlen.

Az ismertetett adatok alapján tehát Budapest épületeinek romállapota 25%-ra becsülhető. [...]

Telepítési politika

A települési politika irányelveinek megállapításánál, bár a városfejlesztési terv kizárólag Budapest közigazgatási területeire vonatkozik, a bevezetőben meghatározott alapelveknek megfelelően mégis mindenkor egész Nagy-Budapest területét kell mint települési egységet szem előtt tartani, sőt azt Nagy-Budapest környékének viszonylatában is vizsgálni kell. Ennek megfelelően a főváros területe rendeltetésszerű felosztásának illeszkednie kell a Nagy-Budapesten alkalmazandó telepítési politikai alapelvekhez. Ha tehát nagybudapesti vonatkozásban a települési komplexum észak-déli irányú fejlesztése látszik kívánatosnak, akkor e célkitűzés következményeit elsősorban az egész települési rendszer magjának, vagyis a szorosan vett Budapest területfelhasználási tervének elkészítésénél kell figyelembe venni. Éppen ezért Budapest eddigi erősen szétterjedő, sugárirányú fejlődését, a további céltudatos fejlesztés során, a Dunával párhuzamosan elnyúló irányba kell terelni, vagyis oda kell hatni, hogy az egymástól eltérő rendeltetésű telepítési területek nem gyűrűszerűen egymás körül, hanem sávosan egymás mellé sorakozva alakuljanak ki.

További általános érvényű alapelv, hogy - mindenkor a leggazdaságosabb belterjes települési módra törekedve - az egész települési egység szerves kialakításánál a több egymásra utalt, de mindenkor bizonyos helyi önállósággal rendelkező alközpontok rendszere alakuljon ki. Ez a követelmény részben a fennálló adottságokon alapul, de részben logikusan következik a racionális városfejlesztés célkitűzéseiből is. A szétpontosított települési gócok átalakítása és kifejlesztése ugyanis mind gazdasági, mind célszerűségi szempontból egyaránt érdeke a külső elővárosok lakosságának, valamint az egész települési egységnek is, mert ily módon a lakosság nagy része lakóhelye közelében találhatja meg munkahelyét, valamint elsőrendű közigazgatási, gazdasági, szociális és kulturális szükségleteinek a kielégítését. Nagy-Budapesti vonatkozásban ez az elővárosok fokozottan városias fejlesztése révén biztosítható, Budapest közigazgatási határain belül pedig azáltal érhető el, hogy elősegítjük a város területén szerteszóródó perifériális településeknek a célnak megfelelően kijelölt gócpontok körül való tömörítését. Ez a célkitűzés egyébként egyezik az 1940. évben elfogadott városfejlesztési programban is hangoztatott azzal a megállapítással, hogy a települést ki kell zárni a közművekkel, közlekedési eszközökkel és egyéb közintézményekkel még el nem látott területekről és az ezekkel már ellátott területek felé kell terelni. Ha ugyanis a jövőben a közigazgatási intézmények, iskolák, kórházak, templomok, üzletek, szórakozóhelyek stb. tudatosan és következetesen csak ezeken a már kialakított, vagy a meghatározott telepítési elgondolásnak

megfelelően kialakítandó gócokon kerülnek elhelyezésre akkor a körülöttük kifejlesztett települések lakói kulturális és gazdasági szükségleteik kielégítését lakóhelyük környezetében nagyrészt megtalálva, nem kényszerülnek naponként sok kilométeres időrabló utazgatásokra és az eddiginél nyugodtabb, kevésbé fárasztó és magasabb szintű életmódra nyernek lehetőséget. Továbbá, ha új építkezések, illetve települések egész Nagy-Budapest területén - a városias település szigorúbb kritériumain alapuló feltételekhez kötve - csak az elsőrendű közművekkel ellátott területeken kerülnek engedélyezésre, akkor ezáltal elérhető lesz egyrészt, hogy a lakosság rendszertelen szétszóródása az eddig korlátlanul rendelkezésre állott területen megszűnik, másrészt ily módon egész Nagy-Budapest területén az eddiginél racionálisabb, egészségesebb és városképileg is kedvezőbb települési formák kialakítása is biztosíthatóvá válik. Végül mindennek következményeképpen lehetővé válik a települési egységként jelentkező Nagy-Budapest közműhálózatának egységes koncepció alapján, egyetlen rendszerbe foglaltan, tehát gazdaságosan történő megépítése.

Kétségtelen azonban, hogy a fenti célkitűzések megvalósítása esetén, sőt éppen ennek következményeként Budapest távolabbi környékén szinte egyik napról a másikra még fokozottabb mértékben indulna meg a rendszertelen és önkényes település, hogy a környékre település folytán a kiköltözők mentesüljenek a főváros területén reájuk háruló megkötöttségek, nagyobb adózás stb. alól. Ezért Nagy-Budapest környékének településpolitikai irányításának is alkalmazkodnia kell a városfejlesztés előbbiekben meghatározott elgondolásához. Tehát annak ellenére, hogy Budapest vidékének városrendezési feladatai már kívül esnek a székesfőváros hatáskörének tágabb értelmezésén is, mégis Budapest városfejlesztési programjának keretében rá kell mutatni azokra a követelményekre, melyek távolabbra utalnak ugyan, de szorosan összefüggnek Nagy-Budapest települési egysége városfejlesztési problémáival. Annál is inkább, mert a városfejlesztési program sok olyan elhatározást is tartalmaz, amely Budapest szempontjából nem egy esetben súlyos áldozat vállalását jelenti, de amelyeket a székesfőváros az elővárosok jogos igényeinek szem előtt tartásával és az egész települési egység érdekében meg kíván hozni. Az egész kérdést átfogó távlatból nézve tehát, helyénvalónak kell tekintenünk, hogy Nagy-Budapest környéke településeinek rendeltetésszerű meghatározására vonatkozó követelmények Budapest városfejlesztési programjában is lerögzíttessenek.

A múlt elgondolásai szerint Nagy-Budapest további rendszertelen és le nem határolt extenzív települési folyamatát egy úgynevezett védőöv megvonása kívánta megakadályozni, amelynek területén a települést és építkezést korlátozó rendelkezések voltak tervbevéve. Ezzel szemben az újabb megfontolások arra az eredményre vezettek, hogy helyesebb volna azt a területet, amelyet ezelőtt ezzel a negatív jellegű beavatkozással tulajdonképpen véglegesen a maga kezdetleges, se nem városias, se nem falusias állapotában kívántak rögzíteni, a jövőben az ismertetett települési politikának és helyi igényeknek egyaránt megfelelő rendeltetéssel volna célszerű tudatosan tovább fejleszteni. Ennek megfelelően az mutatkozik kívánatosnak, hogy a Nagy-Budapest határán kívül fekvő, de még annak vonzási körébe tartozó területen a lakosság által űzött termelési ágak színvonalát a lehető legmagasabb fokra kell emelni, és ezáltal a környéki települések jellegét minél jobban biztosítani. Ily módon elérhető egyrészről, hogy a főváros környékének életszintje magasabbra emelkedjék, másrészről pedig, hogy gazdasági helyzetük megerősödésével ezeknek a településeknek lakói munkahelyüknek, valamint kulturális, gazdasági és szociális igényeik kielégítését is lakóhelyükön találják meg. A települések életképességét biztosítani fogja a főváros piaca, Budapest szempontjából pedig rendkívül előnyös lesz a termelők közelsége.[177]

[177] Erre vonatkozóan ld. e fejezetben a Nagy-Budapest ügyében kiküldött munkabizottság 1945 július 27-i jegyzőkönyvét.

Ezek a települések természetesen nem lesznek kizárólagosan mezőgazdaságiak, de a vidék agrárjellegének megőrzésére mégis törekednünk kell, nehogy Nagy-Budapestet idővel egy bármennyire is önálló életképességű, de egyáltalában nem kívánatos, sűrűn beépített ipari gyűrű vegye körül. Ezért, ha ezen a területen valamely iparüzem kíván letelepülni, vagy valamely már meglévő gyári üzem kellően megalapozott és gazdaságilag is indokolt nagyarányú fejlődésnek indul, elengedhetetlen feltételnek kell tekinteni, hogy ezek munkássága ott helyben találja meg a maga lakóhelyét is. Végeredményben tehát a cél az, hogy Nagy-Budapest környékének lakói saját községükben találjanak a maguk számára munkalehetőséget, és eleve ki kell zárni azt a közlekedési szempontból sem kívánatos helyzetet, hogy a lakosság Nagy-Budapestre járjon be dolgozni, vagy a környéki iparüzemek munkásai akár Budapestről, akár más távolabbi településről járjanak naponta munkahelyükre. [...]

Városkép, műemlékek

A Gellért-hegy, a Várhegy és a Rózsadomb vonulata a távolabbi hegyhátakkal együtt kellemes ritmusát adják a természet játékának. A városból kiemelkedő Gellért-hegy sziklatömbje Budapest egyik legdekoratívabb jellegzetessége. Ugyanilyen tájképi jelentőségű a Várhegy is. A rajta elhelyezett épületek szerencsés elosztása, a királyi palota egységes tömege páratlan hangsúlyt ad a pesti oldalról táruló kilátásnak. A Várhegytől északra pedig a Rózsadomb kertes, lombos vidéke ellensúlyozza a dunai épületsorokat. A Duna általában 300 méternél szélesebb sávja a két városrészt elválasztja ugyan, de a város tájképi egységét nem bontja meg, hanem inkább kiemeli mindkét oldal jellegzetességeit. Budapest, mint város, minden jellegzetességével ebből a dunai látképből alakul. [...]

A két különböző jellegű városrész szerves egységbe kapcsolását a jó ritmusban elhelyezett hidak is elősegítik. A Duna-hidak elhelyezését ezért, városkép szempontjából is, azok kialakult eredeti elrendezésében kell fenntartani. Az elpusztult hidak újjáépítésénél azonban a főváros távlati képe és a partról szemlélhető dunai városkép szempontjából is megfelelő formai és szerkezeti megoldásokat kell alkalmazni. A hidaknak eredeti elrendezésében való megtartására vonatkozó követelmény nem érinti az Erzsébet híd városrendezési okokból esetleg északabbra történő újjáépítését, de kizárja az új híd létesítését a Margit híd és a Lánchíd között, ahol a Duna szabad vízfelülete, az Országház és a szemközti Várhegy által kialakult városkép zavartalan fenntartása kívánatos. Ezért az ostrom alatt elpusztított hidak helyreállítása után az ideiglenes kényszermegoldásként épített Kossuth hidat a jövőben lebontani szükséges.[178]

A fővárost keresztülszelő Duna domináns helyzetéből következik, hogy a helyes elvek szerint keresztülvitt városrendezésnek a Duna-partok építészi kihangsúlyozására kell törekedni, kihasználva a budai hegyek hátterét és a pesti síkság ellentétét, nemkülönben a hidakkal megszabott tagozódást, és ezért a partokra kerülő építményeket összhangba kell hozni nemcsak egymással, hanem környezetük már meglévő hangsúlyos elemeivel és az átellenes oldal tömeghatásaival is.

A Duna-partokon alkalmazkodó beépítési módnak a partok vonalát architektonikusan ki kell hangsúlyoznia, ami helyenként szabadon álló épületek tömegeinek ritmikus elhelyezésével is biztosítható, úgy azonban, hogy a szabadon álló beépítésű sáv ne bontsa meg az összefüggően beépített területek között az építészeti kapcsolatot.

[178] A Kossuth híd az Országház déli oldalánál hidalta át a Dunát. Lebontására 1960-1963 között került sor.

A városrendezés feladata a lebilincselő városkép megóvása, hogy a hegyoldalakig nyúló háztenger ne lepje el a kiemelkedő zöldfelületeket és hegyormokat, hanem a kettő együtt helyes arányban biztosítsa a kép összhangját.

Más a helyzet a pesti oldalon, ahol a városközpont, a »city« lüktető forgalma eléri a Dunát. Itt a városrendezési követelmény is más: a Duna felől monumentálisan elhatárolni a »city«-t, de egyben a budai hegyek felé is fordítani, utat nyitni a friss dunai levegő áramlásának, éltető erőt és egészséget vinni a sűrű beépítésű belső városrészek felé. Az épületeket ezért oly horizontális és vertikális elosztásban kell megalkotni, hogy a fenti követelményeknek eleget téve, beleilleszkedjenek a hidak és a szemközti hegyek összképébe és azokkal egységes városképet nyújtsanak.

A budai hegyvidék lejtőin alacsonyabb és lazább beépítést kell alkalmazni úgy, hogy a hegyek természetes vonalait a beépítés ne rontsa le. Ezenfelül kívánatos a hegyek látképét feltáró útvonalak nyitása, továbbá a hegylábak mentén áttört beépítés alkalmazására kell törekedni. A hegytetőket általában szabadon kell hagyni, kivéve a belső területekhez számító Rózsa-dombot, Várhegyet és Naphegyet, továbbá a gellérthegyi Citadellát. A Vár különleges és a többi városrésztől eltérő rendeltetését a Várhegy Duna felőli oldalának fellazított és lefokozott beépítésével is ki kell hangsúlyozni.

A belső városrészek városképét egyrészt az azok jellegéhez és rendeltetéséhez alkalmazkodó beépítési móddal, a helyi központok építészeti kihangsúlyozásával, továbbá tömegük, tömegelosztásuk, vagy az átlagosnál jobb külső kiképzésük folytán szembetűnő, de környezetükkel összhangban illeszkedő épületek létesítésével, másrészt az utak, terek folytán nyerhető kedvező térhatások kihasználásával kell változatossá és kellemessé tenni. Különös fontosságú ebben a tekintetben a célszerűen alkotott zöldfelületi rendszer városszerkezetet tagoló és élénkítő hatása. A Belvárosban ezenfelül a korszerű átalakításokkal összhangban a történeti eredetű zárt városképek lehető megőrzését is szem előtt kell tartani.

Különleges, a többi városrésztől eltérő elbírálást kíván a Vár területe, amelynek újjáépítését úgy kell megoldani, hogy városképének évszázadok folyamán kialakult történelmi értékei a jövő számára is átmenthetők legyenek.

Buda hathetes ostroma folyamán ugyanis a Vár területén fennállott mintegy 200 ház egyötöde teljesen elpusztult, közel egyharmada gyökeres helyreállításra szorul, sértetlenül maradt épülete pedig úgyszólván nincsen.

Mivel a Vár történeti értéke nem annyira az egyes épületek kiválóságában, mint inkább az építő lelkület egységében van, mely évszázadokon keresztül azonos maradt, a műemléki jelleg a Várnál nem az építési részletformákban, hanem az egymás mellé sorakozó épületek egymáshoz való viszonyában, az egymásrautalásban található meg. Tehát nem egyes kiemelkedő formákat, hanem ezt a jóformán elemeire nem bontható egységet kell átmenteni. A régi épületeknek fényképek, tervek alapján való újratervezése, újjáépítése azonban ellentétben állana a műemlékvédelem álláspontjával, amely szerint a történelmi stílusok aprólékos utánzása, az építmények másolása megtévesztő mesterséges városkép-romantikát eredményez.

A Vár épületei újjáépítésének alapelve tehát az, hogy nem másolni kell, ami megvolt, nem kísérletezni annak életre keltésével, ami elpusztult, vagy a régi stílus szabályai szerint »új régit« alkotni, hanem megtartva az épület lényegét, a homlokzat tagolását, az ablaknyílások ritmusát, a kapuzatok arányait, kell az épületet a mai építészet formanyelvén tömegében és homlokzati hatása tekintetében megőrizni. [...]

Külön probléma a királyi Vár súlyosan sérült épülete. A Vár déli részének egy nagy, egységesen kialakított épülettömbbel való lezárása vitathatatlan városképi követelmény. A

palota arányainak és tömegelosztásának megfelelő volta miatt, valamint annak a kockázatnak mérlegelésével, hogy minden új megoldás esztétikai hatása mindig csak utólagosan állapítható meg, a királyi palota lényegében az ostrom előtti formájában állítandó helyre.

A Vár különleges történelmi hangulatának megtartásával a terület települési kérdései is összefüggenek. Ide, az elvonultságot és múltra utalást lehelő épületekbe csak olyan hivatalok és intézmények helyezhetők, amelyeknek ügyfélforgalma elég alacsony ahhoz, hogy ezt a visszahúzódást megengedje. Továbbá olyan idegenforgalmi intézmények, amelyek részére a történelmi keret külön értéket jelent. A Várban települő lakosságnak is az elvonult, csendes életmódot kívánó rétegekből kell kiválasztódnia. [...][179]

II. melléklet a Fővárosi Közlöny 1947. évi március hó 13-i (10.) számához. 2-4., 10-11. p.

[179] Ld. erre vonatkozóan a VI. fejezetben közölt 1959. július 21-i Politikai Bizottsági jegyzőkönyvet is.

Az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó röplap

1948 április

Illetékes egyházi helynek (napi sajtó által támadott) nyilatkozatai

Budapest, 1948. április 26.:

- „A politikai életbe, sajtóba, rádióba de mindent megelőzően a tanulásra hivatott fiatalság körébe belevetették az Egyház és Állam közötti béke minden áron való megteremtését, helyesebben propagandaszerű kimunkálását.

A béke ellen, ha az komoly béke, senkinek kifogása nincs, nem is lehet; sőt azt kezdettől kívánatosnak tartotta az Egyház. Ehhez azonban a csak szavak, kétes eredetű és értékű aláírások helyett megfelelő komoly előfeltételek és eszközök kellenek. Feltűnő, hogy az Egyház közismert sérelmeiről (vatikáni diplomáciai kapcsolat, pártok feletti katolikus napilap, a szétdúlt katolikus egyesületi élet, cenzúra, stb.) egyáltalán szó sem esik. A kongreganista-, cserkész-, diákönkormányzati és tanonc vonalon alkalmazott módok és eszközök a béke műveinek nem tekinthetők; alkalmazóihoz méltatlanok; a békének pedig a sírját jelentik.

Sem baloldali, sem jobboldali katolikusokat nem ismer az Egyház, hanem csak római katolikusokat, akik ugyanazt a hitet vallják, ugyanazon törvények szerint és ugyanazon szentségekkel élnek, és a Jézus Krisztus földi helytartójával egységben élő tanítóhivatal, a püspöki kar szellemi irányítását készségesen elfogadják és követik.

Nem a békét szolgálják az egyre sűrűsödő, elhasznált szólamú, bántó kijelentések sem: „A felekezeti iskolák jelentékeny részében valóságos hajtóvadászat folyik a Nékosz munkás- és paraszt-ifjai ellen.” „Kiverjük a reakciót az Egyház palástja mögül.” - Olyan állítás is elhangzott, hogy egyházi vezetők lelki „terrort” gyakorolnak. Köztudomás szerint az Egyház mindig csak fájdalommal szemlélője és nem cselekvője a terrornak. Nem segíti elő a megbékélést a Pápa Őszentsége állandósult útszéli gyalázása sem. A végletekig ócsárolt Pápának sok mai tollforgató bántalmazója az életét köszönheti. A magyarság legelesettebbjei pedig nagy értékű jelentős segítségét. A magyar nép „a kiverések”, gyalázkodások helyett - korábbi bíztatások alapján - egészen mást vár: a verítékező nép életszínvonalának emelését, az annyiszor emlegetett corruptio megfékezését, a hároméves szlovákiai gyötrelmeknek immár a megszüntetését és a távollévő apák, fiak és testvérek hazahozatalát. Ezekből inkább fakadna megbékélés.

Budapest, 1948. április 27.: Ortutay miniszter beszéde, melyet a Kisgazda Párt nagy választmányán tartott, felfedte, hogy mi is rejlik az állam és Egyház viszonyának feszegetése mögött. Miután egy pár dicsérő szót mondott az egyházak felé, hozzátette, illetve bejelentette: „a történelmi fejlődés azonban az, hogy az egyházak kezéből fokozatosan az állam veszi át az iskolázást!” Ez teljesen téves megállapítás! Ilyen fejlődés sehol sem mutatkozik. Azt tapasztaljuk, hogy a történelmi fejlődés szerint az Egyház mellett az állam is átveszi a tanítás és nevelés feladatát, de nem az Egyház kezéből. Ami az Egyház kezén volt, azt a „fejlődés” nem igen bántotta, hanem erősítette! Ahol pedig az Egyház kezéből az iskolázást és nevelést kivették, ott az általában erőszakkal történt, anélkül, hogy a népet megkérdezték volna! Hitler sem kérdezte a népet, mikor az iskolákat az Egyház kezéből kivette és a hitoktatást megszüntette. A történelmi fejlődés a nép akarata irányában történik, a nép pedig már nyilatkozott, de nem az iskolák államosítása és a kötelező hitoktatás megszüntetése mellett, hanem a vallásos nevelés mellett!

Az is megdöbbentő, amit a miniszter a „szabad Egyház és szabad állam” jelszavával űz! Tudvalévő, hogy ezzel szokták szépíteni az Egyház jogainak és vagyonának elkobzását! Mikor mindenét elvették, azt mondják, most már szabad vagy![180]

BFL VI. 502. a. Budapesti Tankerületi Főigazgatóság. Elnöki iratok. 156/1947-48 biz.

[180] A röplapon kézírásos feljegyzés: „Szt. István gimn. kat. szülői ért-én a Domokosok előadó termében osztogatták.” A Szent István Gimnázium igazgatója az ügyben igazoló jelentést írt a tankerületi főigazgatónak, amelyben közölte, hogy a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége iskolán kívüli összejövetelei „szülői értekezleteknek jellegüknél fogva semmiképpen nem minősíthetők”, és a hittanár szerint ezeken „antidemokratikus politikai agitációt nem fejtettek ki, és semmiféle röpiratot nem terjesztettek.” - Az egyházi iskolák államosítását az Országgyűlés 1948. jún. 16-án szavazta meg, és 1948:XXXIII. tc-ként került a törvénytárba. (Ld. ehhez Kardos József-Kelemen Elemér és Mészáros István műveit az ajánlott irodalom jegyzékében.)

1848 centenáriumának ünneplése

1948 szeptember 20.

[...] A szemle után a köztársasági elnök és kísérete, a kormány tagjaival és a vendégekkel a Köröndön felállított dísztribünre vonult, hogy végignézze honvédeink, rendőreink, szabadságharcosaink és ifjaink díszfelvonulását.[181] Az Andrássy úton a kötélkordonon kívül tömött sorokban állott Budapest népe.

A házak ablakai, tetőteraszai is mindenütt telve voltak kíváncsiakkal. Büszkén és csillogó szemekkel, éljenezve és tapsolva fogadták a felvonulás parancsnokát, Variházy Oszkár vezérőrnagyot. Mögötte húsz Kossuth-akadémista lépkedett a Szovjet-Úniótól visszakapott 48-as zászlókkal, majd a 180 tagú honvédzenekar sorakozott fel a tribün elé. Egymásután vonultak fel zászlóik alatt pompás fegyelmezettséggel, kemény, büszke léptekkel a Kossuth-akadémisták díszszázada, a határvadászszázadok, az I. gyaloghadosztály alakulatai, a hadihajósok, az önálló repülőzászlóalj. Nehéz motorok dübörgése reszkettette meg utánuk az Andrássy úti házak falát. Gépvontatású tüzérosztagok, műszakiak, híradósok, fogatolt tüzérütegek vonultak el tisztelegve a tribün előtt.

A honvédek után a rendőrnők frissléptű kis csapata következett, majd gyalogos- és lovasrendőrök, rendőrségi jeepek és csapatszállító autók vonultak fel. Az ünneplő közönség meleg tapssal köszöntötte a pesti uccák áldozatkész őreit.

A rendőrök után a Szabadságharcos Szövetség díszszázada következett, majd a SZIT és a MINSZ fiataljai zászlókkal és emblémákkal. Vöröskeresztes ápolónők fehér egyenruhája tarkította a sort. Szabadságharcos sportolók, lövészek, síelők, repülők, vörösblúzos kerékpárosok, bukósisakos motorosok tisztelegtek a köztársasági elnök és a vendégek előtt.

A díszszemle még tartott, amikor a déli órákban a honvédelmi minisztérium épületének a falán emléktáblát helyeztek el a következő felírással: 1848-49 Honvédeinek az Újjászületett Honvédség.

Az ünnepélyes eseményen Farkas Mihály honvédelmi miniszter is résztvett. A belügyminisztert Szebenyi Endre államtitkár, a fővárost pedig Bognár József polgármester képviselte. Az avatóbeszédet Sólyom László altábornagy mondotta, aki a szabadságharc honvédeinek emlékét és az új népi hadsereg feladatait méltatta. Az emléktáblát Bognár József polgármester vette át a főváros nevében.

Népszava, 1948. szeptember 20.

Gerő András: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum, Bp., 1998. 279 p.

---

[181] A díszszemle része volt az egész centenáriumi évet átfogó nagyszabású rendezvénysorozatnak. Az új honvédség népszerűsítése a honvédő-függetlenségi hagyománnyal összekötve a hivatalos propagandában aktuális felhangot kapott: a nyugati imperializmussal szemben kell megvédeni a hazát.

A március 15-i ünnepségek budapesti lefolyásáról ld. Szabó Róbert: Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948 márciusi centenáriumi ünnepségek történetéhez. In: Történelmi Szemle, XL. (1998) 3-4. 215-227. p.

Schifferné Szakasits Klára az új vezető réteg életmódjáról

[...] Még az elmúlt év őszén[182] szüleim elköltöztek a Pasaréti útra. Apám[183] ellenkezett, eleinte hevesen tiltakozott a költözés ellen. Nem akart Budán, nem akart villában lakni.

- Én jól éreztem magam ebben a lakásban, megszoktam. Mi a fenének menjek Budára - makacskodott. - Különben is, innét a Parlamentbe csak át kell sétálnom.

Anyám erre felsorakoztatta érveit.

- Nézd, Árpád, már Rákosi is szóvá tette ezt a lakást. Azt mondta, hogy nem biztonságos egy politikusnak bérházban lakni...

- Mi a fene!

Anyám nem zavartatta magát, folytatta a győzködést:

- Igen, s azt is jelezte Rákosi, hogy nálunk az Alkotmány utcában nem szívesen tartanak értekezletet, sem baráti találkozót, mert nem biztonságos. Az elvtársakra vigyázni kell, mondta.

- Baromság!

Anyám tovább érvelt.

- Tudod te azt jól, Árpád, hogy ők mind a Domonkos utca, Abonyi utca, Ajtósi Dürer sor által határolt villanegyedben laknak. Nem véletlenül. Azután ne feledd a kongresszust[184] sem. Itt lesznek a testvérpártok küldöttei Svájcból, Svédországból, az angol munkáspárt főtitkára, Morgan Phillips, és Franciaországból is - ugyan hová akarod őket meghívni, amikor ebben a házban még lift sem működik?

Végül is apám beadta a derekát. Beköltöztek a Pasaréti út 59. számú villába.

Amikor legelőször megálltam a ház előtt a járdán, felbámultam a harmincas évek körül készült szecessziós stílusú épület gipszangyalaira és rajtuk túl a tornyos, gerincében ívelt háztetőre. A villához tartozó telken egy földszintes ház is áll.

A boltozatos lépcsőfeljárón kerültem be az előszobába. Onnét ajtók nyíltak: egy a szalonba, egy a szagfogó folyosóra.

A szalonban a fal mellett pianinó állt. Szemben a félköríves beugróban székek, fotelok, asztalkák és szemmagasságban a rádió. Jobb kéz felől nyílt az apám szobája. Az oldalfalat plafonig érő, szépen megmunkált, világos dohányszínű könyvszekrény foglalta el. Előtte magas támlájú szék és hozzá illő iróasztal volt. A nagy szalonból balra az ebédlő nyílt; ovális asztal állt a közepén, és körülötte sok-sok szék. Jobbra, a szalon folytatásaként egy kisebb helyiség, a falmélyedésben szoborral, azután a jókora terasz következett.

Ezek a villák már valamire köteleznek. Nem lehet bennük egyszerű emberként élni. Személyzet is kell hozzá; szakácsnő, szobalány. A Háztartási Alkalmazottak Szakszervezete közvetítette ki a személyzetet, akik minket „elvtársnőnek" szólítottak, de mi őket a keresztnevükön. Ki volt kötve számukra a szabad vasárnapon kívül a heti szabad délután.

---

[182] 1946 őszén

[183] Szakasits Árpádról ld. a 140. jegyzetet.

[184] A Szociáldemokrata Párt XXXV. kongresszusa 1947. január 31-február 3. között ülésezett.

Ó, igen. Mindenkinek sok volt a tennivalója; sürögtünk-forogtunk, s valakinek csak el kellett végezni helyettünk a házimunkát. Meg azután reprezentálni is kellett! [...]

[...] Eleinte még zavart, később természetesnek fogtam föl azt a sajátos életformát, amely oly jellemző volt a funkciót viselő káderekre és kádergyerekekre. Így többek között az autó; az autó a hatalom szimbólumává nőtt. A gyerekek azon vitáztak, kinek milyen kocsin jár a papája. Ez volt az értékmérő számukra; a Hudson, a Buick, a Chevrolet, a Chrysler. A Tatraplan már nem volt túl elegáns, hát még a DKW. [...]

[...] Észrevettem, hogy sok minden megváltozott körülöttünk. A Rákosi-arcképek egyre nagyobb méretűek lettek, új szavak, új értékítéletek termelődtek. Beszéltek a „kulákság szószólóiról", a „népi eszmék győzelmét hirdető optimista művészetről", „az osztályidegen elemekről", a „bírálat-önbírálatról".

Új meghatározások születtek. Így az, hogy „nincs külön nemzeti út", az „egyre élesedő osztályharc", a „növekedés nehézségei", a „kozmopolita veszély", az „éberség", a „fő veszély a jobboldali elhajlás". Szavak, kifejezések, amelyekkel a bizonytalanság együtt járt.

Ismerőseink közül egyesek külföldre távoztak, mások eltávolodtak tőlünk.

Mindez persze nem egy csapásra történt. Lassan, szinte észrevétlenül.

Szeptemberben Palkó a Gorkij iskola tanulója lett. Itt oroszul is tanulhatott. Eleinte nem ment minden gond nélkül. Különösen azért nem, mert az osztálytársainak egy része jól beszélt oroszul.

Szülői értekezletre hívtak a Gorkij fasorba. Be akarták mutatni a szülőknek a magyar és szovjet tanerőket. Kíváncsian mentem el. Kopár kert vette körül az iskolaépületet, ahol állványok és elszórt festékesvödrök jelezték, hogy nemrég tataroztak. Az épület lakk- és festékszagot árasztott. Az igazgatónő a földszinti előtérben udvariasan fogadta a szülőket, és osztályonként mindenkit elirányított.

Az ismerkedés hamar lezajlott. A szovjet tanárnő kedves volt, egymásra mosolyogtunk, mivel beszélni nem tudtunk egymással. Majd egy nagy teremben gyűltünk össze, ahol az igazgatónő felsorolta a tantárgyakat, elmagyarázta, milyen elvek szerint tanítanak ebben a minta-intézetben, ahol nemcsak a magyar iskolák anyagát sajátítják el a tanulók, hanem az orosz történelmet, irodalmat is megtanulják. Az igazgatónő még elmondta, milyen terveket dolgozott ki a tantestület a tanulók minél jobb előrehaladása érdekében. Ezután némi szünetet tartott, felemelte az asztalról a poharat, ivott egy korty vizet, majd figyelmeztette azokat a szülőket, akik a gyermeküket autóval küldik iskolába, ne hajtsanak az iskoláig. Álljanak le a sarkon, s a gyermek onnan gyalog jöjjön tovább. Ugyanígy oldják meg a várakozást is. Szeretné, ha megértenék az illetékes szülők, hiszen olyan növendékek is járnak az iskolába, akik villamoson, autóbuszon közlekednek, vagy éppen gyalogolnak.

A kérés elhangzott. A teremre zavart csend borult. Azután Révainé[185] kért szót. Felállt. Határozott hangon közölte, hogy gyereke igenis ezután is autón fog érkezni az iskola elé, és autóval fog onnan távozni. Akinek az apja olyan pozícióban van, amivel autó jár, akkor ez a gyermeket is megilleti. És hozzáfűzte: az egyik gyermek autón érkezik az iskolába, a másik

[185] Révai József (1898-1959) kommunista politikus, a Magyar Dolgozók Pártja fő ideológusa, a központi pártlap, a Szabad Nép főszerkesztője, 1949-1953 népművelési miniszter. Révai Józsefné (szül.: Grünwald Lili) 1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium középiskolai Fő-osztályának vezetője.

gyalog. Minek ebből titkot csinálni? Nem értek egyet az igazgató elvtársnővel. Nem helyes elkenni a nyilvánvaló helyzetet.

Kissé sértődött tekintettel nézve körül, leült.

Az igazgatónő zavarában valamit lesöpört az asztalról. Lehajolt érte, felvette, és azután szelíden csak ennyit mondott: - Természetesen, én Révai elvtársnőnek nem szabhatom meg, hogyan vigyék, illetve hozzák az iskolába a gyermeket. Én csak a gyermekek érdekében beszéltem. [...]

[...] Nyirkos őszi szél zúdult a városra. Az időjárás barátságtalanná vált. Egy ilyen borongós őszi napon a rádió hírül adta, megjelent az újságokban, s a pártszervezetekben az előadók lelkesen közölték a jelenlévőkkel, hogy Rákosi Mátyás vezetésével kormánybizottság alakult Sztálin 70-ik születésnapjának méltó megünneplésére.

Ezután kezdődött a határtalan tömjénezés.

Mindnyájan megértük önmagunk megadásának szégyenét: Ő a jelen és a jövendő! Az erő. Ő az, aki egy egész életen át minket vezet.

S mi kívülről idéztük mondatait. Idéztük őt, aki a legbölcsebb, a legnagyobb. És se vége, se hossza nem volt az imádatnak. Zengtük dicséretét. „Sztálin nevével épül a világ." Ő maga a tökély, a világ dolgozóinak vezére, tanítója, kormányosa. Ő a termékeny szellem, a mindenség óriása! Ő előre látja a jövendőt, mindent jobban lát és tud. Félelmet nem ismer, bátor, rendületlen. Hidegvérű és körültekintő. Szavai prófétai szavak!

Az alakja - hatalmas!

A tekintete! Tekintetétől az ellenség megremeg!

Sztálin-műszakok, felajánlások, munkaversenyek, sikerek!

Sztálin-műszakok, felajánlások, munkaversenyek, sikerek!

És tapsoltunk ütemre, csattogott a tenyerünk. Olyan volt ez a taps, mint a bárd, mellyel saját húsunkba hasítottunk. És harsogtuk, perceken át harsogtuk: Sztálin! Rákosi! és tovább zúgtunk: Éljen Rákosi, éljen a párt! Rákosi a párt! S mindezt tettük valamilyen esztelen önkívülettel, miközben kisebb-nagyobb tragédiák játszódtak le a körülöttünk lévők életében.

Sok embert szinte korbácsként hajtott a félelem. A taggyűléseken - jól emlékszem - egyesek felálltak, és önkritikát gyakoroltak: elsápadt arccal, lesütött szemmel vallottak - semmiségekről. „Nyugaton él a testvérem, de én a levelére nem válaszolok." „Nagyon bánt és szégyellem, hogy lemaradtam a tanulásban. Rákosi elvtárs beszédét még nem olvastam el, mert - s itt sírva fakadt, s szinte zokogva folytatta -, mert a munkából oly fáradtan érkeztem haza, hogy...", majd felemelt fejjel s hangon jelentette ki: „Felajánlásom Sztálin elvtárs születésnapjára teljesítem!"

Ez a módszer rendkívül alkalmas volt az emberek megtörésére. Nem vette figyelembe az emberi tényezőket, éppen azért erőltették. Egyszerű volt. Olyan gyakorlat alakult ki hamarosan, amely a félelem felkeltésére és állandósulására épült. [...]

[...] Negyvenkilenc vége felé jártunk, a napok egyre rövidültek, míg elérkezett az év legrövidebb napja, december 21. Eljött Sztálin születésnapja. Pali meg én kidekoráltuk a Lepke utcai ház homlokzatát: Sztálin világoskék egyenruhás, csizmás képe fenyőágakkal keretezve a ház falán a legfeltűnőbb helyet foglalta el. Már hetek óta tartott az ünneplés. Gyűlések, fogadások, díszelőadások, kiállítás, ahol meg lehetett tekinteni az összegyűjtött ajándékok tömegét.

Nem hiszem, hogy valaha, valahol a világon bármely uralkodót hasonlóképpen ünnepeltek volna. Mi, magyarok alaposan kitettünk magunkért. Példátlan volt az ünneplés. Azért ezt mégiscsak észre kellett volna vennünk!

És a mai napig is döbbenetes számomra, hogy mindezt természetesnek vettem. Amikor a kisfiam, Feri hazajött a Rákosi-gyermekotthonból, kicsit pöszén Sztálint éltette, versikét mondott róla, majd este, fürdetés közben azt mondta: „Anyu, tudod mit? Ajánljál fel engem Sztálinnak..." Felejthetetlen mondat. [...]

Schifferné Szakasits Klára: Fent és Lent. 1945-1950. Bp., 1985. 180-181, 189-90., 265-266., 316-318., 321-322. p.

Pongrácz Kálmán polgármester jelentése a belügyminiszternek Budapest lakosságának 1949 decemberi politikai közhangulatáról

Budapest Főváros polgármesterének jelentése a belügyminiszternek
a közigazgatás 1949 december havi működéséről [részlet]

IV. Politikai helyzet.

[...] Sztálin elvtárs születésnapját a főváros lakosságának nagyobb része őszinte szeretettel és lelkesedéssel ünnepelte. A december 18-24 közti hétnek az erre való felkészülés, az ezzel kapcsolatos ünnepségek adtak igazi ünnepi jelleget. Az ezzel kapcsolatos készülődések - elsősorban a munkáslakta kerületekben - háttérbe szorították az egyébként szokásos karácsonyvárást. A dolgozók munkafelajánlásai és Sztálini műszak nagy eredményei erősen ráirányították a figyelmet a termelés kérdéseire. A felajánlásokból az iskolás gyermekek is kivették részüket, így a II. és a XIV. kerületben kiállítást is rendeztek a tanulók által felajánlásra készített tárgyakból, kézimunkákból.

A fővárosi hivatalok dolgozói is nagy számban teljesítették Sztálini munkafelajánlásaikat, s december 21-én fokozott munkateljesítményeket vállaltak. A díszítési láz már oly hatalmas méreteket öltött, hogy a papírkereskedések nem tudták kielégíteni a lakosság díszítőanyag szükségletét. A polgári réteg természetesen nem tudott teljesen beleilleszkedni ebbe az ünnepi hangulatba, és nem is akart.

A tőkésosztály nagyrészét eléggé váratlanul érte az államosítás.[186] Egyes rétegeknél bizonyos óvatos üzletpolitika utóbbi időben már megfigyelhető volt, (péld.: igen kis mennyiségű árucikket tároltak raktáron, stb.) Az államosítás napján a kiskereskedők és kisiparosok között meglehetős pánikhangulat terjedt el, nem tudták hány alkalmazottig terjed az államosítás. Több kiskereskedő másnap nem is nyitott ki, mert félt, hogy rá kerül a sor. Fokozta a bizonytalanságérzetüket, hogy létszámon aluli államosítások is történtek (péld.: ékszerészek, stb.). Megállapítható, hogy az államosítás óta sokkal nagyobb számban adják vissza iparukat mint azelőtt, s az adófizetés mértéke is csökkent. Gerő elvtárs nyilatkozata, valamint a KIOSZ-szal karöltve végzett felvilágosító munka bizonyos mértékig megnyugtatta a kisiparos és kiskereskedő réteget.

Az államosított üzemek - elsősorban a külföldi érdekeltségű nagyüzemek - munkássága örömmel fogadta az államosítást. Kivétel egyes kisüzemi és vendéglátóipari dolgozók, akiknek politikai elmaradottsága ebből az alkalomból kitűnt.

A lakosság az államosítás tényét politikai felfogásának megfelelően fogadta. A reakció igyekezett felhasználni, és híresztelte, hogy az ígéretek ellenére mégis hozzányúlt a kormány a kis egzisztenciához, továbbá, hogy hiába ígérnek kártérítést, a volt tulajdonosok nem fognak semmit sem kapni, és nem fogják őket elhelyezni. A szaktudással rendelkezők közül már többet elhelyeztek, s így ez bizonyos mértékig megnyugtatóan hatott, különösen a tőkeszegény kisebb embereknél.

[186] Az Elnöki Tanács 1949. december 20-án hozott 1949:20. sz. törvényerejű rendeletével mondta ki a 10 munkásnál többet foglalkoztató és a külföldi tulajdonú üzemek államosítását. (A 100 munkásnál többet foglalkoztató vállalatokat már 1948 tavaszán államosították).

Nagy-Budapest megalakulásának[187] politikai jelentőségét a legkülönbözőbb módokon igyekeztünk tudatosítani (kisgyűlésen, hirdetmény, pedagógusok, röplapok stb.). A lakosság érdeklődését mutatja, hogy az erről szóló kisgyűlések sokkal látogatottabbak voltak, mint az előzőek. A reakció ezen a téren sem maradt tétlen, és elsősorban az igények felfokozásával, a reformok és vívmányok azonnali megvalósításának követelésével lép fel, és igyekszik elégedetlenséget kelteni. Különösen érezhető volt ez az övezeti községekben és városokban, ahol azt a hírt terjesztették, hogy Nagy-Budapest megalakulása után megtiltják az állattartást, vagy, hogy a magánosok is csak a budapesti közvágóhídon vághatnak. A volt pesti kerületekben pedig azt terjeszti a reakció, hogy most már csak a peremkerületeket fogják fejleszteni, és a belső kerületekkel nem törődnek.

A dolgozó lakosság örömmel fogadta az új fővárost.

Az új Budapest megalakulásának politikai jelentőségét még egyes politikai tényezők sem értékelik helyesen. A volt peremvárosok önkormányzata a budapesti törvény megjelenése után mindenhol díszközgyűlést tartott, s ezeken (péld: Budafokon, és Csepelen) a kisgazda-párti bizottsági tag nagy sajnálkozással emlékezett meg a város önállóságának megszűnéséről. [...]

Budapest, 1950. január 9.

Pongrácz polgármester[188]

BFL XXI. 508. a. Polgármesteri bizalmas iratok. 349/1948. 04/1950. biz. Gépelt fogalmazvány.

[187] Az 1949:XXVI. tc. 1950. január 1-jével hozta létre Nagy-Budapestet oly módon, hogy a fővároshoz csatolta Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat és Albertfalva, Békásmegyer, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár nagyközségeket. A főváros kerületeinek száma 22-re emelkedett. Több korábban önálló település képezett egy-egy új kerületet, másokat régi kerületekhez csatoltak. Újpest, Kispest és Csepel lett önálló kerületként Nagy-Budapest részévé. Ez egyben az elvetését jelentette mindazoknak az elképzeléseknek (ld. e fejezetben a Nagy-Budapest kérdésével foglalkozó munkabizottság 1945. július 27-i jegyzőkönyvét és Budapest városfejlesztési programjára vonatkozó előterjesztést), amelyek a főváros és a peremövezet közigazgatási egységét a települések kialakult önkormányzatának, önálló érdekeinek figyelembe vételével kívánták megteremteni.

[188] Pongrácz Kálmán (1898-1980) esztergályos, kommunista. 1945-től tagja a főváros Törvényhatósági Bizottságának. 1947- a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár vezérigazgatója, 1949- Budapest polgármestere, 1950-1958 a Fővárosi Tanács elnöke.

A polgármesteri I. (elnöki) ügyosztály összefoglaló jelentése a Nagy-Budapest létrejöttével kapcsolatos közhangulatról

1949. december 23.

Tájékoztató jelentés a lakosság hangulatáról Nagy-Budapesttel
k a p c s o l a t b a n

Nagy-Budapest megvalósításának kérdése a választások[189] óta a köztudatban van, a törvényjavaslat benyújtása és gyors letárgyalása mégis egy kis meglepetést keltett.[190] Ez a meglepetés jó irányú, s általában helyesli a lakosság, hogy ilyen hamar törvény lett a tervből és a javaslatból. Az új kerületi beosztás csak a 20-i közlönyben jelent meg, és a napilapok csak ezután közölték, így a lakosság nagy része még nem ismeri kellően az új beosztásokat és határokat.

A törvény megjelenése óta több kerületben lakógyűléseken, pártnapokon és egyéb módon ismertették Nagy-Budapest politikai jelentőségét, de a konkrét új határoknak a széleskörben való ismertetése csak most indul meg. A lakosság érdeklődését mutatja az is, hogy Nagy-Budapest kérdésével foglalkozó lakógyűlések látogatottsága jóval nagyobb, mint a szokásos ankétoké.

A kerületek általában konkrét terv alapján készülnek a további ismertetésre, így péld: XIII. kerületben még 20 kisgyűlés tartását vették tervbe, ezenkívül előadásokat tartanak a tömegszervezetekben, míg a Pedagógus Szakszervezeten keresztül az iskolai tanulókkal is ismertetik az új helyzetet. Ugyancsak ez a kerület 20.000 példányban röpiratot készít, amelyben Nagy-Budapest és a kerület kérdését az 5 éves terv[191] perspektívájába beállítva ismerteti.

A polgári lakosságot nemigen érdekli az egész kérdés, mint ahogy máskor sem mutat érdeklődést a nép széles rétegeit szolgáló intézkedések iránt. Sőt, megjegyzések hangzanak el: ha a peremvidéket emelni akarják, ez bizonyára Budapest visszafejlődésével, vagy legalábbis fejlődésének megakadásával fog járni. A dolgozó rétegek általában mind örömmel fogadják, s elég széles körben meg is értik politikai jelentőségét. Sok kis dolgozó, kinek a peremen kisebb földje, vagy kertje van, reméli azt, hogy ezáltal jobb közlekedés révén közelebb kerül tulajdonához.

Megállapítható, hogy a peremvidék lakossága - elsősorban az elmaradt falusi jellegű községeké - fokozott várakozással és reménykedéssel tekint az egyesítés elé, s azt várja, hogy ezt az elmaradottságot máról holnapra meg fogjuk tudni szüntetni. A helyi szervezetek egy része - így péld: Lőrinc polgármestere - felismerte ezt, és igyekszik tudatosítani a lakossággal, hogy az évtizedes elmaradottságot nem lehet néhány hónap alatt megszüntetni és teljesen behozni, hanem csak a tervgazdálkodás keretében.

Elsősorban a közművek és a közlekedés vonalán várják a legtöbbet. Így péld: Békásmegyer lakossága már nem is szerezte be az 1950. évre a Hév bérletjegyét, mert biztosra veszi, hogy a BSZKRT jegyek odáig érvényesek lesznek. Hasonló a helyzet a HÉV többi vonalainál is. Várják a közélelmezési helyzet javulását is, és elsősorban több KÖZÉRT fiókot kívánnak, de beszélnek a kulturális elmaradottság megszüntetéséről is.

---

[189] Az első „egypárti" országgyűlési választások 1949. május 15-én zajlottak le.

[190] Az Országgyűlés 1949. dec 20-án szavazta meg az 1949:XXVI. tc-t.

[191] Az 1950 januártól induló I. ötéves terv. A szocialista tervgazdálkodás rendszerében a gazdaság fejlesztési irányait megszabó legmagasabb szintű dokumentumok az ötéves tervek voltak.

A kerületi határmódosítások még nem eléggé közismertek, ennek ellenére bizonyos hangulat ezzel kapcsolatban is kialakult. Azt a körülményt, hogy a polgári és dolgozó rétegek másképp reagálnak az eseményekre, legjobban lehet látni a volt V. ker. példáján, ahol is a XIII. kerülethez csatolt részben[192] a polgárság körében bizonytalanság és nagyfokú izgalom észlelhető.

Különböző rémhírek keltek szárnyra, így például, hogy az V. kerületi rész polgári lakosságát kényszerkilakoltatás útján fogják a kerületből eltávolítani, míg a másik szerint a létesítendő új V. kerület kizárólagosan polgári kerület lesz, és szorosan el fogják határolni a proletárkörnyezettől. A XIII. kerülethez kerülő rész dolgozó lakossága örömmel fogadja az átcsatolást, és egyöntetűen azt mondják, hogy végre nem a polgárokkal kerülnek egyenlő elbírálás alá. Tudják azt, hogy a XIII. kerület szociálpolitikai, egészségügyi és kulturális felemelkedés előtt áll, örülnek, hogy ebből részesülhetnek. Az újpestiek is örülnek annak, hogy a Palotától átkerülő nagyüzem révén erősödik a kerület munkásjellege.

A Szigetcsúcs lakói igen örülnek, hogy végre Csepelhez tartoznak, ahova földrajzilag, kataszterileg és politikailag eddig is tartoztak. A III. kerület lakossága kezdetben hibáztatta, hogy három nagy iskolaépületet a déli határvonal levág a kerülettől, de megnyugodtak, mikor megtudták, hogy a dolgozók gyermekeinél nem fog hátrányt jelenteni, mert az iskolák körzeti beosztásánál a közelben lakók továbbra is látogathatják ezeket az iskolákat. Békásmegyer lakói közegészségügyi szempontból is örömmel vették az egyesülést, mert a hatósági orvosi intézkedések és kórházi ellátás terén a járási, illetve megyei székhely igen nagy távolságra esett.

A XXII. kerület (Budafok, Budatétény, Nagytétény) az egymásközti közlekedés javítását kérik, a HÉV egyedül jelenlegi állapotával erre nem elegendő, szükséges lenne autóbuszjárat beállítása, illetve kiterjesztése.

Az új kerületi elöljáróságg kapcsolatban a IV. kerület lakói nagyon messzinek találják a Honvéd utcát. A XVII. kerületben a központi fekvésű rákoscsabai községháza helyett, a távolabb fekvő rákoskerti részre akarjuk a kirendeltséget létesíteni, ezzel a lakosság nagyrésze nem ért egyet, mert azon a vidéken a lakosságnak csak egy töredéke lakik.

A sashalmi elöljáróság épületének megválasztása sem szerencsés. Értesülésünk szerint fenti két ügyben már történtek lépések más vonalon.

Budapest, 1949. december 23.

A polgármesteri I. ügyosztály
Bozóki

Megjegyzés

A felhívást a jelentéstételre 21-én du., illetve 22-én reggel adtuk ki. Nem kaptunk jelentést a VI., és XI. kerülettől. Nem megfelelő a jelentés az I., II., X., XII., kerületekből, egészen gyenge a VIII. kerületé. Jó jelentések: III., IV., V., Csepel.

A XIV. ker. jelentése a tájékoztató jelentésem elkészítése után érkezett meg, s azt eredetiben csatolom.

Források Budapest Múltjából IV. Források Budapest történetéhez 1945-1950. Szerk: Gáspár Ferenc. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1973. 509-510. p.

[192] Az Újlipótváros (Szent István körút - Váci út - Dráva utca által határolt terület).

V. fejezet
A HIDEGHÁBORÚ „FRONTVÁROSA”

Nagy-Budapest 10 éves városfejlesztési tervének vázlata

1950. március 23.

Nagybudapest 10 éves városrendezési tervének vázlata és elvi szempontjai.

A Szovjetunió által felszabadított országunk sikeresen befejezte 3 éves tervét és meginduló első 5 éves népgazdasági tervével már a szocializmus alapjait rakja le. Ezzel szükségessé vált munkáslakta peremvárosokkal megnagyobbodott fővárosunk nagyobb távlatra szóló városrendezési tervének elkészítése, hogy lehetővé váljék az ötéves tervek korszakának megfelelő, új, nagyarányú építkezéseinek tervszerű elhelyezése.

Ahhoz, hogy a főváros rendezésének súlyponti problémáit megoldjuk, legalább két ötéves tervidőszakra terjedő, tehát tíz éves terv szükséges. A tervek egyes szektorai hosszabb időre is átnyúlnak, azonban a tervnek mindazon lényeges városrendezési kérdések megoldását tartalmaznia kell, amelyek 10 év alatt megvalósíthatók.

A terv célja az épülő szocialista Magyarország szocialista típusú fővárosának megteremtése, a lakosság gazdasági, kulturális és szociális érdekeinek tekintetbevételével.

A terv kidolgozásánál követendő főszempontok a következők:

1./ Azt a különbséget, amelyet a kapitalizmus a külvárosok és gazdagok lakta belterületek beépítése, közművesítése, szociális és kulturális ellátása terén előidézett, el kell tüntetni, vagy legalábbis jelentős mértékben enyhíteni kell, a munkáslakta kerületek városias jellegű beépítése útján.

2./ Budapest közlekedése ugyanúgy, mint más kapitalista nagyvárosok közlekedése, zsákutcába jutott. Nem vette figyelembe a dolgozók érdekeit. A szocializmus építése az egész város életében alapvető változást hozott, és a közlekedési igények hatalmasan megnövekedtek. Az építés állandóan növekvő lendülete megköveteli, hogy közlekedésünk a növekvő szükségleteknek megfelelően, döntő módon megjavíttassék, a városi főútvonalhálózat átépítése és fejlesztése, valamint a gyors vasúthálózat kiépítése útján.

3./ A telekspekuláció és a házspekuláció a város belső területének túlzsúfolt, egészségtelen települését hozta létre. Ugyanakkor óriási területen gazdaságtalan külterjes fejlődést eredményezett. A túlzsúfolt beépítést fel kell lazítani, ugyanakkor a gazdaságtalan és természetellenes külterjes települést fokozatosan meg kell szüntetni. A város további beépítését elsősorban az újjáépítendő főútvonalak mentén kell biztosítani.

4./ Budapesten, az ország fővárosában a főváros politikai központi szerepének megfelelően ki kell alakítani a felső kormányzatnak szocialista országhoz méltó elhelyezését, azonkívül ki kell alakítani kerületi központok kiépítésével a helyi tanácsok megfelelő elhelyezését.

5./ Budapestnek a tervszerűtlen kapitalista fejlődés folytán gazdaságtalanul elhelyezett iparüzemeinek korszerűsítése és racionalizálása során biztosítani kell az iparnak a lakosság érdekeit figyelembe vevő áthelyezését, a lakóterületekkel való helyes kapcsolatok biztosításával.

6./ Az építkezéseket a szocialista realizmus eszméinek megfelelően, a tartalom és forma lehető legtökéletesebb egységével kell megvalósítani, oly módon, hogy Budapest meglévő

városképének szépségeit megtartva és továbbfejlesztve, a környezethez alkalmazkodó, a város építészeti hagyományait figyelembe vevő, korszerű épületeket kell emelni, a Szovjetunió tapasztalatainak legmesszebbmenő figyelembevételével. A terv alapján történő építkezések vissza kell, hogy tükrözzék a dolgozó nép hatalmát, optimizmusát és növekvő jólétét.

A terv feladatai az egyes szektorokban a következőkben foglalhatók össze:

1./ Lakásépítés

Míg az átlagos laksűrűség Budapesten szobánként 2,21 lakos, ezen belül az egy szobás lakásoké 2,90 lakos. Míg a régi belvárosban 7,9% a szobánként 3-nál több lakossal bíró lakások száma, ugyanakkor Csepelen a lakások 33,8%-ában, Újpesten 24,9%-ában lakik háromnál több személy. Míg a belterületen a lakások 36,72%-a, a munkáslakta kerületekben csupán 9-17%-a van fürdőszobával ellátva, Budapesten több, mint 15.000 az egészségtelen, nedves, lakhatatlannak minősített lakás.

Tíz év alatt új lakások építésével el kell érni, hogy a munkáslakta kerületekben az egy szobára eső lélekszám legalábbis ne haladja meg a budapesti átlagot. Ezenfelül a lakástermelésnek a természetes szaporodás és gazdasági fejlődés folytán várható, kb. 130.000 fő lakosság-többletet[193] fel kell vennie.

E célok elérésére, az új lakások 20%-ának megfelelő mennyiségű bontás feltételezésével, tíz év alatt 115.000 lakás építése szükséges,[194] ezek zömét az első ötéves tervben néhány nagyszabású, új lakótelep megépítésével kell létesíteni, a második ötéves tervben már rá kell térni a város legelavultabb városrészeinek (pl. Újpest, Csepel, Víziváros, Óbuda, Kőbánya) bontással egyidejű újjáépítésére.

Előirányzat:	Az öt éves tervben:	10 év alatt:*
	750 millió	4000 millió

* Az összes előirányzati számadatok előzetesek és további kitárgyalást igényelnek.

2./ Ipari telepítés

Tíz év alatt az ipari decentralizáció elveinek megfelelően új, nagyszabású ipartelepek létesítése Budapesten nem várható, ezzel szemben a meglévő ipartelepek korszerűsítése szükséges. Ezzel kapcsolatban az iparnak olyan áttelepítését kell végrehajtani, hogy a város belső fejlődését leginkább bántó (ún. „bűzös" „füstös") üzemek, az egészségtelenül túlzsúfolt, jelenlegi helyükön fejlődésükre képtelen üzemek a fejlődési lehetőségeknek, a közlekedésnek, a talajviszonyoknak, a széliránynak megfelelő helyre kerüljenek.

Az áttelepítendő üzemeket a tíz éves tervben kijelölendő, erre alkalmas területekre kell telepíteni, elsősorban a dunamenti déli részen.

Az ipari telepítés összegszerű megállapítása nem a tíz éves városrendezési terv feladata.

[193] A főváros lakossága 1949-1960 között 1.590.316 főről 1.804.606 főre növekedett.

[194] Miközben a lakosságszám emelkedése a tervezettel szemben meghaladta a 214 ezer főt, a keletkezett lakások száma nem érte el a 70 ezret (ebből 38 ezer új építkezés, a többi helyreállítás eredménye), 11 ezer lakás szűnt meg, azaz a lakásszaporulat 58.721 lakás volt.

3./ Kulturális és szociális beruházások.

Míg budapesti átlagban 56 iskolaköteles gyermekre jut egy tanterem, addig Rákosligeten 16, Rákosszentmihályon 26 gyermekre, míg a VIII. kerületben csupán 72 gyermekre, a VII. kerületben 87 gyermekre jut egy tanterem. Az iskolák egy része egészségtelen barakkokban van elhelyezve, 14.000 gyermek több, mint 20 perc járásra van a legközelebbi iskolától. Ugyanez az aránytalanság érvényesül az óvodák, bölcsődék, a kórházak, a rendelőintézetek terén, amelyek az osztálykülönbségek szerint elválasztva épültek úgy, hogy a munkáslakta kerületekre ezekből alig jutott.

A tíz éves terv során ki kell alakítani elsősorban az ipari lakosság lakta területek városias jellegű, magas beépítésű központjait. Gondoskodni kell arról, hogy ezek a központok kulturális létesítmények, (iskola, könyvtár, kultúrházak, stb.) és szociális létesítmények (kórház, fürdő, napközi otthon, stb.) terén, megfelelően el legyenek látva. El kell érni, hogy egy osztályba 40-nél több gyermek ne járhasson, a bölcsődék a 0-3 évesek 20%-át, az óvodák 80%-át ellássák.

Ebből a célból 10 év alatt az iskolai tantermek számát 2665-ről 3700-ra, az óvodák befogadó képességét 23.000-ről 40.000-re, a bölcsődék 2900-ról 10.000-re kell emelni. Létesíteni kell 8 új rendelő intézetet és részben felújítással 2000 kórházi ágyat.

Ki kell alakítani továbbá a szocialista kultúra és művészet méltó hajlékait, fel kell építeni a Nemzeti Színház, a Nemzeti Képtár és koncertterem épületeit és meg kell oldani a budapesti egyetemek korszerűsítését.

Előirányzat:	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
kulturális befektetésre kb.	580 mill. Ft.	1500 mill. Ft.
szociális befektetésre kb.	160 mill. Ft.	640 mill. Ft.
Összesen:	740 mill. Ft.	2140 mill. Ft.

4./ Államigazgatás és városközpont:

A kapitalizmus kifejlesztett egy másfél milliónál nagyobb települést, és nem volt képes a település jelentőségének megfelelő városközpont kialakítására. Budapest a terek, széles belső útvonalak nélküli város. A fekvés egyedülálló kincsét, legnagyobb természeti értékét, a Dunapartot a spekulációs fejlődés nemcsak, hogy megfelelően kihasználni nem tudta, de a történelmi kialakulás adta értékeit nagyrészt elpusztította.

Tíz év alatt ki kell alakítani a felső kormányzatnak szocialista országhoz méltó székhelyét. Meg kell oldani a Pártközpont, a Legfelső Tanács, a Minisztériumok megfelelő elhelyezését a Várban, illetve az V. kerületben.

Meg kell oldani a helyi tanácsok megfelelő elhelyezéseit a kerületi központokban.

Ki kell alakítani a városban a tereknek olyan kapcsolatát, amely a város meglévő szépségeit érvényre juttatja, s ki kell képezni a városnak felvonulására, ünnepélyekre alkalmas fórumát. A város építészeti és természeti szépségeit sértő, kirívó hiányokat meg kell szüntetni,

elsősorban a város legnagyobb természeti szépségét, a Duna-partot meg kell szabadítani a rendszertelen beépítés, a helytelen felhasználás legsúlyosabb hibáitól.

Előirányzat:	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
igazgatási épületekre kb.	350 mill. Ft	1000 mill. Ft
városközpont és terek kialakítására	20 mill. Ft	80 mill. Ft
Összesen:	370 mill. Ft	1080 mill. Ft

5./ Parkok, sport, üdülés

Parkokkal való ellátottság terén Budapesten 3,4 m^2 esik egy lakosra a szükséges 6 m^2 helyett, sportterület 1,52m^2 a szükséges 4m^2 helyett. Ezek a területek is egyenlőtlenül vannak elosztva, s míg a budai villanegyedek bőségesen el vannak látva parkokkal, addig a pesti oldal zsúfolt belső városrészei és munkáslakta külső kerületei úgyszólván park nélkül épültek. Az üdülésre kiválóan alkalmas budai fürdőterületek és hegyvidék nem rendelkeznek tömegek üdülésére alkalmas létesítményekkel.

Tíz év alatt a pesti oldal legsűrűbben lakott területeinek határán megfelelő előfásítással le kell fektetni az alapjait annak a zöldgyűrűnek, amely a Dunától Dunáig terjedve, a városi lakosság zömének lehetővé teszi a lakóhelye közelében az üdülést és sportolást. Ugyancsak meg kell teremteni legfontosabb ipari területeink és az ezekhez kapcsolódó lakóterületek közötti park-sávot, meglévő és építendő lakótelepeink belső udvarait parkosítani kell, és nagyrészt társadalmi munkával le kell fektetni az alapjait a várost körülvevő erdőgyűrűnek. Mindezekkel a mai 528 hektár parkterületet 955 hektárra, a 2800 hektár erdőt 5200 hektárra, a 220 hektár sportterületet 630 hektárra kell emelni. A budapesti uszodák számát a mainak kétszeresére kell emelni.

Ki kell fejleszteni a gyógyfürdők és a budai hegyek üdülésre, gyógyulásra alkalmas területeit oly mértékben, hogy 10 év alatt Budapest az ország lakossága egy harmadának üdülő- és gyógyterülete legyen.

Előirányzat	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
parkokra	30 mill. Ft	90 mill. Ft
erdősítésre	10 mill. Ft	50 mill. Ft
sportra	50 mill. Ft	100 mill. Ft
üdülőkre és gyógyfürdőkre	30 mill. Ft	150 mill. Ft
összesen:	120 mill. Ft	370 mill. Ft

6./ Út- és hídépítés

A fejlődő kapitalizmus létrehozott a maga idejében megfelelő, részben még ma is korszerű néhány útvonalat, azonban mind képtelenebbé vált a város növekedésével lépést tartani. A telekspekuláció minden komoly korszerűsítést megakadályozott, és már ott tartunk, hogy főúthálózatunk operatív beavatkozás nélkül rövidesen képtelen lesz a forgalom ellátására. Jellemző az úthálózatra az ipari lakosság lakta külső kerületek teljes elhanyagoltsága. Ezeknek a kerületeknek kiépített utakkal való ellátottsága sokkal rosszabb, mint a velük azonos lélekszámú vidéki városoké (pl.: a 65.000 lakosú Kispest kiépített útjainak hossza 26 km, a 120.000 lakosú Miskolcé 148 km).

Tíz év alatt a város legfontosabb útjaiból álló, ún. átmenő útvonalhálózatát a szükséges útvonalszélesítésekkel és a csomópontok megfelelő, korszerű kialakításával alkalmassá kell tenni a várható, erősen megnövekedő forgalom felvételére, egyben le kell rakni az alapjait az azt tehermentesítő gyorsforgalmi útvonalhálózatnak. A fővároshoz újonnan hozzácsatolt kerületek aránytalanságát el kell tüntetni úgy, hogy ezen kerületek lakossága legalább annyira legyen kiépített utakkal ellátva, mint átlagos nagyobb vidéki városaink. E cél elérésére 10 év alatt ...m^2 utat kell építeni, és ezen belül a peremkerületek útterületét ...m^2 új útburkolat létesítésével kell növelni, a meglévő, burkolattal már ellátott, de nagyrészt rom állapotban lévő útvonalhálózatot 10 év alatt teljesen rendbe kell hozni.

A Óbudai híd[195] és a Boráros téri híd[196] újjáépítése után helyre kell állítani az Erzsébet hidat[197] és fel kell építeni a Csepel-Budafok közötti új hidat.

Előirányzat:	Az öt éves tervben:	10 év alatt:
útépítésre	200 mill. Ft	1000 mill. Ft
közúti hídépítésre	55 mill. Ft	130 mill. Ft
összesen:	255 mill. Ft	1130 mill. Ft

7./ Vasúti és közúti közlekedés

Budapest vasúti közlekedésének legnagyobb hiányossága az, hogy pályaudvarai elavultak, a távolsági személyforgalom összekeveredik a környéki forgalommal, és mindkettő a teherforgalommal, ezáltal a közlekedés gazdaságtalan és komplikált.

A legutolsó évtizedekben a villamos és autóbusz forgalmának olyan túltelítettsége állt be, amelyet csupán korszerű módon, földalatti gyorsvasúttal lehetett volna megoldani, erre a hanyatló kapitalizmus nem volt képes. A közlekedés mai túltelítettségére jellemző az a számadat, amely szerint az 1938. évi 347 millió utassal szemben az 1949. évben 665 millió utast, tehát az 1938. évinek közel dupláját szállították a budapesti járművek ugyanakkor, amikor járműállományuk és vonalhosszuk nagyjából változatlan maradt.

Nagyvasúti vonalon 10 év alatt meg kell oldani az ún. távolsági vasúti forgalomnak egy pályaudvarra való összpontosítását, a budapesti pályaudvarok korszerűsítését, a MÁV-nak a környéki forgalom lebonyolításába való erősebb belevonását, a teherforgalomnak az ipari fejlődésnek megfelelően, a főváros déli része felé való koncentrálását, a fejlődést gátló dunaparti teherpályaudvarok elsorvasztását, az újpesti vasúti híd helyreállítását.

Ki kell építeni az első és második gyorsvasúti vonalat kelet-nyugat és észak-déli irányban[198] és a HÉV vonalakat oly mértékben kell korszerűsíteni, hogy ennek a gyorsvasúti hálózatnak kiegészítő részét képezzék. Egyidejűleg irányt kell venni arra, hogy villamosvonalakat a belső

[195] 1939-ben megkezdett és a háború alatt félbeszakított építését 1948-ban kezdték el újra. 1950. november 7-én adták át Sztálin híd néven.

[196] A felrobbantott Horthy Miklós híd helyén újjáépített Petőfi híd 1952. november 25-re készült el.

[197] Az Erzsébet híd újjáépítése 1960-ban indult, és 1964. november 20-án avatták fel.

[198] A metró - Déli pályaudvar és Népstadion között tervezett - első vonalának építése 1950-ben elkezdődött, megnyitását 1955-re tervezték, a gazdaságpolitika módosulása, a beruházások visszafogásának szükségessége miatt azonban 1954-ben leállították, és csak 1963-ban indult újra.

városrészekből kiszorítsuk, ipari kerületeinknek a gyorsvasúthoz való jó csatlakozását, ezek vonalaira merőleges autóbusz és trolleybusz vonalak beállításával biztosítsuk.

Előirányzat:	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
nagyvasutakra kb.	300 mill. Ft	900 mill. Ft
hévre és gyorsvonatra	1 500 mill. Ft	3 000 mill. Ft
villamosra, autóbuszra és trolleybuszra	120 mill. Ft	600 mill. Ft
repülőtérre	88 mill. Ft	-
összesen:	2008 mill. Ft	4 500 mill. Ft

8./ Kereskedelem, mezőgazdaság

Budapest kereskedelmi elosztó hálózata korszerűtlen és gazdaságtalan. A kereskedelemnek még ...%-a van magánkézben.[199] Az élelmiszerelosztás lebonyolítására a déli elosztó centrum nem elégendő, nem kielégítő a raktárak, tárházak száma, a Duna, mint legolcsóbb szállítási lehetőség, az áruszállítás céljára megfelelően kihasználva nincs. Hiányzik a növekvő építkezések gazdaságos lebonyolításához szükséges építőanyagkikötő. Budapestnek mezőgazdasági termelésre alkalmas területein, külterjes termelés folyik.

Tíz év alatt az állami szektor arányát a kereskedelemben ...%-ra kell emelni. A megfelelő elosztás biztosítására meg kell építeni az északi élelmiszergyűjtőhelyet, teremteni kell megfelelő számú raktárt, tárházat, áruházat és az áruszállítás lebonyolításához elegendő teherautó garaget. Fejleszteni kell a csepeli kikötőt, és meg kell építeni az északi, (angyalföldi) építőanyagkikötőt. A városon belül a mezőgazdasági területeken belterjes termelésre kell áttérni.

Előirányzat	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
kereskedelemre és mezőgazdaságra kb.	340 mill. Ft	700 mill. Ft
kikötőépítésre	18 mill. Ft	100 mill. Ft
Összesen:	358 mill. Ft	800 mill. Ft

9./ Közművek:

Budapestnek a telekspekuláció folytán keletkezett óriási szétterültsége, amely a közlekedési és közművesítési szempontból kívánatos természetes dunamenti fejlődést mesterségesen megváltoztatta, és az ezzel kapcsolatos külterjes település egymagában is lehetetlenné tette a kellő közművesítést. Míg a gazdagok villanegyedei kivétel nélkül el vannak látva közművekkel, addig pl. a főként ipari lakosság lakta Rákospalotán egészen a felszabadulásig sem vízvezeték, sem csatornahálózat nem volt. Jellemző, hogy Csepelen csak a lakások 65%-a, Rákoshegyen és Soroksáron kevesebb, mint 20%-a van vízvezetéki vízzel ellátva.

Az egyes peremvárosok tőkés vezetőinek önző és spekulációs közműpolitikája folytán Budapestnek máig sincs összefüggő közműrendszere. Budapestnek 4964 km vízvezetékhálózata az összlakosság 66%-át és 1072 km csatornahálózata az összlakosságnak csupán 58,2%-át látja el. A lakosság megnövekedő igényeinek ellátásához azonban elsősorban a csatorna és vízvezetékhálózat terén jelentős beruházások szükségesek.

[199] Kipontozva az eredetiben.

Tíz év alatt közművel való ellátottság terén a fővároshoz újonnan hozzácsatolt kerületek aránytalanságát el kell tüntetni, úgy, hogy ezen kerületek lakossága legalább annyira legyen közművekkel, (víz, gáz, csatorna, villany) ellátva, mint az átlagos nagyobb vidéki városaink, ebből a célból a villanytermelés kapacitását napi ...-ra, a vízvezeték ...m^3-re, stb. kell fokozni. A szennyvíz ipari, mezőgazdasági felhasználását biztosítani kell.

Korszerűsíteni kell a szemétgyűjtést, korszerű szemétégetőt kell felállítani.

Előirányzat:	Az 5 éves tervben:	10 év alatt:
vízre kb.	70 mill. Ft	140 mill. Ft
csatornára	90 mill. Ft	180 mill. Ft
gázra	90 mill. Ft	180 mill. Ft
villanyra	10 mill. Ft	100 mill. Ft
köztisztaságra	60 mill. Ft	160 mill. Ft
összesen:	320 mill. Ft	760 mill. Ft

[...]

1950. március 23.[200]

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. TÜK-iratok. Titkárság, 0069/1950. - Gépelt tisztázat aláírás nélkül, az előirányzati összegek utólag kézzel beírva.

[200] Az Általános Rendezési Terv munkálatai a következő tíz éven át folytatódtak, és azt csak 1960-ban fogadta el a Minisztertanács. Ld. a 7. fejezet „Budapest Általános Rendezési Terve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt" c. dokumentumát. A város infrastruktúráját, a lakosság ellátását radikálisan javítani kívánó tervek sorsáról ld. Pongrácz Kálmán tanácselnök 1953. október 9-i jelentését Nagy Imre miniszterelnöknek a jelen fejezetben.

A Budapesti Városi Tanács VB Népművelési Osztályának feljegyzése Sztálin szobrának elhelyezése ügyében

1950. március 7.

Feljegyzés Sztálin elvtárs szobrának felállítása ügyében.

1950. március 6-án kapott utasítás alapján előkészítettük a pályázat kiírását, és ismertettük azt a Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztályával és a Képzőművészek Szövetségével. Mindkettőnek egybehangzó véleménye szerint a pályázatot hely és méret megjelölése nélkül kiírni alapvető hiba lenne, ugyanis ezek nélkül az adatok nélkül egyetlen művész sem képes a munkához hozzákezdeni. Erre maguk a művészek sem vállalkoznak. Minthogy a méreteket is a hely ismeretében lehet csak meghatározni, kérünk sürgős döntést a szobor helyére vonatkozólag.

A Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztálya és a Képzőművészek Szövetsége igen jónak tartja azt a javaslatunkat, hogy a szobrot a Városliget parkjában a Vilma királynő út[201] torkolatával szemben a szökőkút mögé, a Madách szobor talpazat helyén, arccal a Dózsa György út felé állítsuk fel. A hely úgyszólván minden előnnyel rendelkezik. Munkáskerületben fekszik, ahol hétköznap és ünnepnapokon is a dolgozók tízezrei fordulnak meg. A terület ünnepségek alkalmával több százezer ember befogadására alkalmas, jó felvonulási utakkal rendelkezik. A háttér igen dekoratív, és a szoborral szemben is szép épületek (Szaktanács székháza, MEDOSZ székház) állnak. A tér nagysága ellenére olyan, hogy egy kb. 10 m magas szobor igen jól betölti.

A megvizsgált egyéb hely-lehetőségek egyike sem felel meg a célnak. A Hősök terén jelenleg a Milleniumi emlékmű áll. Még ha a Milleneumi oszlopot le is döntjük, a több mint 30 m magas hátsó emlékmű előtt egy kb. 10-12 m magas szobor egészen eltörpül. Az egész emlékmű lebontása esetén - eltekintve attól, hogy ez politikailag helyes lenne-e, másrészt csak egy mostanihoz hasonló kiterjedésű szoborcsoportot [sic] - a szobor a nagy üres téren teljesen elveszítené hatását. Ilyen hatalmas térre csak egy, a mostanihoz hasonló kiterjedésű szoborcsoportot lehet felállítani, ehhez azonban több év kell.

A Kossuth Lajos térnek az Alkotmány utca torkolatával szemben lévő része ugyancsak elvetendő javaslat, részben, mert a téren már több szobor van, részben pedig, mert a Parlament bejáratának közelében a szobor, háttal az épületnek igen rosszul hatna, éppen így nem fordítható a szobor háttal az Alkotmány utca felé sem. Ezen kívül a Parlament hatalmas épülete sem megfelelő háttér, különösen bronzszobor számára.

A Köztársaság-tér mint környezet igen rossz, elhanyagolt házak veszik körül, s a tér összhatását az egyik sarkán lévő Városi Színház rontja.

Sztálin-tér[202] egyik oldalát a teljesen művészietlen autóbusz végállomás zárja le, másik oldalán pedig a Nemzeti Szalon[203] egyáltalán nem dekoratív épülete áll. A tér igen távol esik a munkáslakta kerületektől, nagyobb tömegek befogadására nem képes, a felvonulási lehetőségek pedig igen rosszak.

---

[201] 1951-1991 Gorkij fasor; ma: Városligeti fasor.

[202] Ma: Erzsébet tér.

[203] Az 1907-ben épült szecessziós stílusú kiállítóhelyiséget 1960-ban bontották le.

Kérjük, hogy a bizottság amelyben a Párt, a Népművelési Minisztérium a Képzőművész Szövetség és a Főváros képviselve vannak, lehetőleg két-három napon belül vizsgálja meg a helyszínen a Vilma királynő úti szoborhelyet.

A kapott utasításban a szobor nagyságára vonatkozólag egyik lehetőségképpen a vörös gránit alapzat szerepel. Tekintettel arra, hogy vörös gránit Magyarországon nincs, csak a Szovjetunióból vagy Svédországból hozható be, kérjük, hogy az ügyben a Főváros vezetősége a szovjet nagykövetségnél érdeklődjön a lehetőségek felől.

A ruskicai márvány szoborkészítésre kiválóan alkalmas. Tekintettel arra, hogy a második világháború kezdete óta márvány még nem érkezett az országba, nem ismerjük a jelenleg fejtett márvány minőségét, színezetét. Feltétlenül szükséges lenne, hogy a XI. Ügyosztály képzőművészeti alosztályának munkatársa, László Péter szobrászművész egy gazdasági szakember kíséretében leutazzon a legsürgősebben Ruskicára, és ott egy sürgős márvány szállítmányt kiválasszon és lekössön. Ebben az ügyben azonnali intézkedés szükséges. Még abban az esetben, ha a pályázat lejáratkor bronz szobor mellett döntene a bizottság, sem vész a márvány kárba, ugyanis ez évben felállítandó más szobrokhoz az anyag felhasználható.[204]

1950. március 7.

/Szőnyi József/
művészeti osztály vezetője

/Radics Rudolf/
fogalmazó
ügyosztályvezető helyett

BFL XXIII. 114. a. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. Népművelési Osztály, 3835/59/1950-51. - Gépelt tisztázat.

[204] A szobor-pályázatot a Törvényhatósági Bizottság 1949. december 20-i díszközgyűlésének határozata alapján írták ki. Mikus Sándor 8 méter magas bronz szobrát (amelynek alapanyagát korábban eltávolított politikus-szobrok, pl. Tisza István, Andrássy Gyula szobrának beolvasztásával nyerték) 1951. december 16-án avatták fel. Ezt követően a vezetők a szobor talapzatán kialakított erkélyről fogadták a felvonuló tömegek üdvözlését. 1956. október 23-án ledöntötték. A szobor építésének történetéről lásd: Pótó János: Emlékművek, politika, közgondolkodás. Bp., 1989. 73-98. p.

A Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek alapítólevele

1950. március 30.

NEHÉZIPARI MINISZTER
Budapest, V. Szabadság-tér 5/6.

Telefon: 122-690, 123-590.
Előadó: dr. Mikó István
2906/1950/eln/2. szám.

ALAPÍTÓLEVÉL - FÜGGELÉK.

A Minisztertanács az 1948: XXXVII. tc. 15.§-a alapján az 1948. évi december 31. napján kelt 125/1948. számú határozatával alapított Weiss Manfréd Acél- és Fémművek nv.[205] Csepeli bejegyzett cég nevét az 1950. évi március hó 24. napján kelt 2008/1950. számú határozatával

Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek

cégszövegre változtatta meg.

Egyéb tekintetben a vállalat alapítólevele továbbra is érvényes.

Budapest, 1950. évi március hó

Körbélyegző: Magyarország Nehézipari Minisztere

Zsofinyecz
Nehézipari miniszter s.k.

Budapest, 1950. évi március hó 30.

Bélyegző: Nehézipari Minisztérium

Dr. Mikó István
főelőadó s.k.

Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. Szerk.: Baczoni Gábor. Bp., 1977. 29. p.

[205] Nemzeti vállalat.

Nemes György a Rákosi-kultuszról

[...] Hamarosan letartóztatták Rajkot, majd Kádárt is.

Ezután megfordultam olyan helyeken, ahol Rákosi is jelen volt, de többé karnyújtásra sem kerültem hozzá. Más munkatársakkal együtt kivezényeltek például 1950. április 4-én a katonai díszszemle és felvonulási ünnepség dísztribünjéhez,[206] hogy tudósításokat készítsünk a felszabadulási ünnepség legfontosabb eseményéről. A Hősök terén a tudósítói terepet több részre osztották; nekem közvetlenül a dísztribün előtt jelölték ki posztomat; innen nagyszerűen lehetett látni nemcsak a vezetőket, hanem az integető elvonulókat is, s be lehetett számolni a lelkesedés (a felvonulók lelkesedésének) mértékéről.

De gyanús előjelekkel kezdődött pusztán a helyszínre jutásom is. Teherautók zárták el a főútvonalra torkolló utcákat, tucatnyiszor igazoltattak - príma sajtóigazolványom ellenére alig tudtam megközelíteni a Hősök terét. Ott pedig különböző civil ellenőrök (ugyan, kik lehettek?) meglehetősen durván és kíméletlenül taszítottak arrébb minden esetben, ha túlságosan közel merészkedtem a tribünhöz, különösen, ha éppen akkor valaki nagy rangú - Rákosi Mátyás vagy Péter Gábor, az ÁVH vezetője, vagy a vezérezredesi egyenruhába öltözött Farkas Mihály - hátravonult az ideiglenesen összeácsolt és fontos kisebb szükségletet szolgáló helyiség meglátogatására.

Az államvédelem emberei nem engedték zavartalanul dolgozni a központi pártlap fotósait sem. Olyan dermesztő, félelmetes légkör uralkodott ott a közelben, hogy alig vártam: elmehessek, nem is gondolván arra, hogy mások odafent is ugyanígy érezhettek, hiszen közülük néhányat pár nap múlva megakadályoztak abban, hogy hazamehessenek. (Ez már a Rajk-ügy lezárása, Rajk és társai kivégzése[207] után volt, de a váratlan letartóztatások mechanizmusa tovább működött.) Ekkor is láttam Rákosit, de már csak megfelelő, engedélyezett távolságban. Integetett az embereknek, mosolygott, s arcán a népszeretet üdvözítő jósága ömlött el.

Ez a mosolygás egyrészt az arcizmok tudatos elrendezésének, az arc vonzóvá álcázásának, másrészt a retusálásnak a műremeke volt. A plakátokon, a felvonulók magasra tartott transzparensein, a kirakatok dekorációiban, a hivatali szobák főhelyére akasztott képeken, buzgó és lelkes párttagoknak a Krisztus-arcmás mellé (vagy helyett) az ágy fölé aggatott képein egyformán ugyanaz az atyai, derűs, jóságos, piknikus - mondhatni: szép ember arca mosolygott ránk. Csak azokon az újságfotókon, melyeknél a retus kevésbé lehetséges, látszik, főként profilban, milyen külsővel sújtotta a természet a nép vezérét. Az, ahogy ajkán csüggve körülveszik hol marcona kohászok, barázdált arcú munkások, hol darabos külsejű parasztok, hol a tatai edzőtáborban izmos, megtermett, mosolygó sportolók, hol a tudomány és a művészet meg az irodalom intellektuálisan érdekes, kopasz vagy ősz hajú kiválóságai - újabb kérdőjel a titokhoz: hogyan lehetett népszerű és sikeres ez a természet műhelyében eleve nem népvezérnek gyúrt férfiú. [...]

Nemes György: Bal-jobb, bal-jobb. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 78-79. p.

---

[206] A Dózsa György út Hősök tere - Ajtósi Dürer sor közötti szakaszának városligeti oldalát 1950-ben szélesítették ki katonai dísszemlék és ünnepi felvonulások céljára.

[207] Rajk László (1908-1949) kommunista politikus, a párt főtitkárhelyettese, 1946-1948-ban belügyminiszter, majd külügyminiszter. Kitalált vádakon alapuló, 1949. szeptember 16-24. között megtartott kirakatperben halálra ítélték mint ellenséges ügynököt, kémet és összeesküvőt. Két társával együtt október 15-én kivégezték. A „mellékperekben" több tucat embert ítéltek el. Az ellenségkeresés és tisztogatás ezzel az üggyel érte el a kommunista vezetés legbensőbb köreit.

Görgey Gábor az 1951. évi kitelepítésekről

Az apám, aki Görgey György névre hallgatott, tábornok volt, úgynevezett horthysta tábornok, ahogy mondani szokták. Annak ellenére, hogy a Gömbös-kormány idején, amikor Gömbös a Hitler-orientációt erősen forszírozta, apám nyugdíjaztatta magát, mégpedig (ezt nem tudom biztosan) azt hiszem, ezredesként, de mindenképpen idő előtt, tiltakozásképpen a gömbösi politika ellen. Majd amikor Gömbös megbukott, kérték, hogy álljon újra szolgálatba - egyébként lovassági tiszt volt, a 13-as Jászkun huszár elit alakulat volt az első világháborúban -, és amikor így reaktiválták, ha jól tudom, akkor léptették elő tábornokká, és egyúttal ő lett az ország méneskari főfelügyelője. [...]

1945 után őt igazolták. Először is már a háború alatt nem volt aktív. Én késői gyerek vagyok, nekem tulajdonképpen a nagyapám lehetett volna kor szerint; 1882-ben született. Ez azt jelenti, hogy 1945-ben 63 éves volt, tehát nem vett részt a második világháborúban mint katona. Egyik legjobb barátja volt Bajcsy-Zsilinszky Endre, akinek a szerepét, azt hiszem, fölösleges most taglalni. Ha próbálnám besorolni apámat ebbe a politikai palettába, akkor őt a nagyon erősen náciellenes, de azért konzervatív, régi típusú, úri osztályhoz tartozónak sorolnám. Tulajdonképpen Bajcsy-Zsilinszky Endre is ide tartozott, de ő élete utolsó hónapjaiban erősen radikalizálódott, egyszerűen beleszorították, belekényszerítették egy olyan szerepbe, amit vállalnia kellett.

Szóval 1945 után, amikor voltak az igazolóbizottságok, apám kapott is - nem valami nagy - nyugdíjat. Egészen 1951-ig, ha jól tudom, amikor is egyfelől a nyugdíját megvonták, másfelől megkezdődtek a kitelepítések.[208] 1951 júniusában engem is (én akkor még a szüleimnél laktam, huszonegy éves voltam) kitelepítettek Heves megyébe, Csány községbe, pontosabban először egy Csány melletti jászsági tanyára. A Jászság határán volt ez, ahol fél évet töltöttünk kulákoknál, mert csak kulákoknál helyezték el a kitelepítetteket. Hogy ne fertőzzük a parasztságot - ahogy akkor, a Rákosi-időszakban mondták, az „ingadozó középparasztot". Tehát egy kuláktanyán éltünk, ahonnét nagy nehézségek árán és igen sok utánjárással sikerült csak télre a faluba beköltöznünk. Miután akkor még kenyérjegyrendszer volt, a tanyáról minden nap be kellett menni a faluba kenyérért. Meg a különböző egyéb nehézségek.

1951-ben katasztrófális volt a közellátás minden téren. Arról nem is beszélve, hogy egy olyan, földes padlójú helyiségbe raktak bennünket, ahonnét, amikor megérkeztünk egy hajnalban a Hort-Csány nevű vasútállomásról a kulákszekéren - azzal a néhány darabbal, amit el lehetett hozni -, akkor hajtották ki a különböző baromfinépet: azokat tartották ott azelőtt. Úgyhogy azzal kezdődött a tevékenységünk: csákánnyal, kapával, lapáttal a többéves vagy netán több évtizedes baromfiürüléket feltörni, kilapátolni, kihordani, utána feltapasztani agyagos sárral, ahogy azt szokás, a szobát - az úgynevezett szobát! Estére úgy-ahogy elkészültünk; fedél kellett a fejünk fölé, ahol alhatunk.

Hogyan zajlott le a kitelepítésről az értesítés? Ezt az ÁVH intézte, illetve akkor még ÁVO-nak hívták (Államvédelmi Osztály), aztán később lett Államvédelmi Hatóság.[209] Tehát ezt Péter Gáborék intézték. Azt hiszem, mivel Péter Gáborék, tehát az ÁVO állam volt az államban, tulajdonképpen a belügyminiszternek sem lehetett igazán sok beleszólása a dologba. Péter Gábor a Belügyminisztériumon belül is külön hatalom volt. [...]

---

[208] 1951. június 17-július 18. között 12.748 főt telepítettek ki Budapestről.

[209] A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya helyett már 1948. szeptember 6-án létrejött a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, amely Péter Gábor vezetésével ténylegesen a legfelsőbb pártvezetés közvetlen irányítása alatt állt. Alakuló létszáma 28 ezer fő volt.

Apámnak Moson megyében volt egy kisebb birtoka, de messze nem akkora, mint a nagyapámé, és nem is családi, nem is örökölt birtok volt. Apám 1937-ben vagy 1938-ban egy sorsjáték főnyereményét nyerte meg, amiből vett Mosonban huszonöt holdnyi szőlőt egy szeszfőzdével (állítólag a Dunántúl legjobb pálinkáját csöpögtető főzdéje volt) és hozzá egy házat. De ezt ő vette, tehát ez nem családi birtok volt. És vett ugyanekkor egy villát, ami az egykori filmsztáré, Gaál Franciskáé volt. A rózsadombon, Felvinci út 7. szám alatt, hatalmas kerttel. Itt töltöttem a gyermekkoromat. Ebből a villából telepítettek ki minket 1951-ben. [...]

Limitálták az elvihető bútort, súlyra ment. Nem akarok hazudni, és nem akarok téves adatokat közölni. A *Galopp a Vérmezőn* című darabomban, ami a kitelepítésről szól, és a főhőst apámról mintáztam, persze nem életrajzi és abszolút naturális hitelességgel, ott kétszáz kilóról írok, de ez csak egy fiktív szám, kitaláltam, nem emlékszem rá. Annyit tudok, hogy vittünk három ágyat, egy fiókosszekrény-szerűséget, egy asztalt, három széket és ládában a személyi holmikat. Tulajdonképpen ahhoz képest, hogy az ember az életét hurcolja magával, ugye, viszonylag kevés.

Na most a többi ingóság. Huszonnégy órája volt az embernek. A hírhedt csengetések hajnalban! Mindössze egy napja volt az embernek a csomagolásra. Más kérdés, hogy miután már számított rá, bizonyos dolgokat előre elhelyezett. De azt hiszem, 1944-ben így lehetett a zsidókkal is a deportáláskor, hogy az ember mindig azt gondolja, talán mégsem következik be. Nem lehet úgy élni, hogy tudatilag meg a napi életvitelben beállok arra, hogy holnap esetleg már nem leszek itt. Szóval muszáj tovább élni. Magyarán szólva az ember a bútorait, a szekrényeit csak ott tartja. Az igazi önevakuálás akkor kezdődik, amikor megjön a végzés, tehát igazából huszonnégy óra marad.

Egy-két dolgot sikerült megmenteni. Ez a biedermeier garnitúra az akkori menyasszonyomnál volt, ott vészelte át. Az a Mária Terézia komód úgyszintén. És körülbelül ezzel ki is merült az, ami megmaradt. [...]

Amikor az ember már kitelepítetté vált, és valahol kijelölték a kényszerlakhelyét, akkor már onnan kikerülni nem lehetett. Olyan esetet hallottam - ellentétben azzal, amit az előbb mondottam, azaz hogy nem lehet úgy élni, hogy végképp leszámolok, és lezárom az életemet -, hogy valakinek volt valamilyen rokona vagy más lehetősége arra, hogy Budapestről elmenjen. Mert ennek az egésznek az ideológiája az volt, hogy Budapest bűnös város, itt a hidegháború, titóizmus,[210] jönnek a jugoszlávok, jönnek az amerikaiak, tehát a fővárost meg kell tisztítani a bizonytalan, destruktív, osztályidegen elemektől. A valódi oka a dolognak meggyőződésem, szerint az, hogy mindig kell egy zsidókérdés, mindig kellenek megbélyegzettek, mindig szükség van egy osztályra vagy egy rétegre, melyre a bajokat egy nem demokratikusan működő államapparátus rá tudja kenni. 1951-ben az „ügyeletes zsidóság" volt ez a bizonyos réteg. Nota bene, a kitelepítettek között nagyon sok zsidó volt. Én magam is voltam együtt néhánnyal Csányon, és tudok konkrét eseteket, hogy emberek, akik Auschwitzból 1945-ben hazajöttek, éppen csak magukhoz tértek egy kicsit, és 1951-ben már megint deportáltként találták magukat ebben a mi kis Európánkban. [...]

Dessewffy Tibor - Szántó András: „Kitörő éberséggel". A budapesti kitelepítések hiteles története. Háttér Kiadó, Bp., 1989. 16-20. p.

[210] Tito, Josip Broz (1892-1980) a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára, a német megszállás idején a népfelszabadító hadsereg főparancsnoka, 1945- miniszterelnök, 1953- köztársasági elnök. Vezetése alatt Jugoszlávia 1947-ig a Szovjetunió első számú szövetségesének számított, de miután nem volt hajlandó egyszerű „csatlósként" alárendelni magát Sztálin politikájának, árulóként kiközösítették a „szocialista táborból". A Rajk-per nem utolsó sorban szintén Tito imperialista ügynökként és provokátorként való „leleplezését" szolgálta.

Jelentés a főváros lakosságának 1952 februári politikai közhangulatáról

Politikai helyzet.

A tanácsok február havi munkáját politikai szempontból lelkes hangulat jellemezte. Az üzemek dolgozóinak Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja alkalmából tett nagyszerű felajánlásai jó példamutatással szolgáltak a tanácsok hivatali szervezetének dolgozói számára. A tanácsi dolgozók mindenütt megközelítően száz százalékban tettek munkafelajánlást, amelyek a kitűzött feladatok túlteljesítését és későbbi határidők előbbrehozatalát teszik lehetővé.

A Rákosi elvtárs születésnapjával kapcsolatos felajánlások az iskolákban is lelkes hangulatot teremtettek. A felajánlások eredményei a késések megszűnésében és az iskolai munka megjavulásában mutatkoznak meg. Kiemelkedő esemény volt február 14-én Rákosi Mátyás elvtárs látogatása a Kilián György úti általános iskolában, ahol a tanulók a magyar dolgozók szeretett vezérét határtalan lelkesedéssel fogadták. A tanuló fiatalok és a pedagógusok ebben a látogatásban a Párt részéről az iskolában folyó munkának újabb megbecsülését látták.

Az élelmiszerjegyek megszüntetésével[211] kapcsolatosan támadt jó hangulat február hó folyamán tovább erősödött. Az ellenséges hírverés teljes mértékben csődöt mondott. A zsúfolt kirakatok, az élelmiszerekben mutatkozó bőség, az árak lemorzsolódása fokozza a jó politikai hangulat szilárdságát, amit csak a TÜKER-szállítások körüli zavarok befolyásolnak némileg kedvezőtlenül.

A Szovjetunió iránti hűség és szeretet további megszilárdulását bizonyítják azok az ünnepségek és műsoros összejövetelek, amelyek a magyar-szovjet barátság hónapjának megindulása és a dicsőséges szovjet hadsereg megteremtésének évfordulója alkalmával hatalmas tömegeket mozgattak meg. A kerületi kultúrotthonokban lelkes ünnepségek zajlottak le. Az általános- és középiskolák a magyar-szovjet barátság hónapjának első hetében behatóan foglalkoztak a magyar-szovjet barátság jelentőségével.

A budapesti dolgozók nagy érdeklődéssel fordulnak a szovjet kultúra felé. Bizonyítja ezt az a hatalmas érdeklődés, amely az Uráli Állami Népi Együttes műsorai iránt megnyilvánult. Nagy sikert arattak az „Aranycsillag lovagja" és a „Nagy koncert" című filmek is.

A házak államosításáról szóló kormányrendelet[212] végrehajtását a dolgozók nagy megelégedéssel vették tudomásul. A Párt és a kormányzat ismét bebizonyította, hogy minden intézkedésével a dolgozók érdekeit védi. Ez a rendelet szórványosan főként a budai kerületekben keltett nyugtalanságot, miután itt aránylag sok az öröklakásos ház, melyeknek tulajdonosai egykori nagytőkések, nagykereskedők és olyan nyugdíjasok, akik a fasiszta rendszerben vezető állásokat töltöttek be. Különösebb zavarok sehol sem fordultak elő, rendőri beavatkozásra nem került sor.

A kerületi tanácsok következetesen folytatják az ellenség elleni harcot. Az ellenség ma már leginkább álcázva végzi zavarkeltésre irányuló tevékenységét. Azt híreszteli, hogy az államosítás a nyugdíjelvonással és kitelepítéssel függ össze.

---

[211] Az ellátási nehézségek miatt 1951 januárjában bevezették a cukor- és lisztjegyet, majd áprilisban a kenyérjegyet is. 1951 decemberében a jegyrendszer megszüntetését jelentős áremelés kísérte.

[212] Az Elnöki Tanács 1952. február 17-én kiadott 1952:4. sz. törvényerejű rendelete alapján államosították mindazokat a házingatlanokat, amelyeket tulajdonosuk bérbe adott, valamint a volt „tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek" ingatlanait akkor is, ha azokat maguk a tulajdonosok lakták. Budapesten 36.443 ingatlant érintett az államosítás.

Az ellenség tevékenysége abban is megmutatkozik, hogy a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos kihágások száma igen nagy. Ellenséges elemek szegénységi bizonyítványok megszerzésével jutnak indokolatlan állami támogatáshoz. Ezeket a visszaéléseket csak megfelelő környezettanulmánnyal lehet megakadályozni, nyomozóink munkája azonban felületes, aminek legfőbb oka a nyomozók alacsony fizetése és kis létszáma.

Pénzügyi téren az ellenség elleni harc úgy jutott kifejezésre, hogy a kulákok[213] és a nagyadózók ellen a legszigorúbban alkalmaztuk az adóügyi végrehajtásokat. A kereskedelmi, társadalmi ellenőrzés terén is folytattuk a harcot az ellenség ellen. A X. kerület Gergely u. 38. szám alatt lévő Közért üzletben árdrágítást lepleztünk le, a VI. kerületben a rendőrség a tanács felhívására Rákos István ügyvédnél házkutatást tartott, amelynek során 200 darab optikai lencsét, 50 darab arany szemüveget és USA dollárt találtak.

A letelepedési engedélyek[214] során különös gondot fordítottunk az osztályidegen elemek beszivárgásának megakadályozására. [...]

Budapest, 1952. március 5.

Koós József

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. TÜK iratok. Titkárság, 004/1952. Gépelt tisztázat.

[213] Oroszországban eredetileg a faluközösségből kivált gazdag- ill. középparasztokra alkalmazott megnevezés, akik földjüket idegen munkaerő alkalmazásával művelték. Az 1920-1930-as évek fordulóján végrehajtott erőszakos kollektivizálás során a Szovjetunióban mint „ellenséges osztályt" az államhatalom terrorisztikus eszközökkel felszámolta. Magyarországon az 1950-es évek elején elvileg 25 katasztrális holdnál nagyobb vagy 250 aranykoronánál értékesebb földterület birtoklása volt a „kulák" minősítés kritériuma. A gyakorlatban ezt a kategóriát tetszés szerint tágíthatták, ami fokozott szigort jelentett a beszolgáltatásnál és az adóterheknél is. Az önálló egyéni gazdálkodáshoz ragaszkodó parasztok ellehetetlenítésére szolgált.

[214] A népességszám rohamos emelkedése miatt a kormány 1951 áprilisában engedélyhez kötötte a budapesti letelepedést. Ennek feltétele az volt, hogy a kérelmező „munkaviszonya, szolgálati beosztása, oktatása, továbbképzése vagy családi körülményei Budapesten állandó tartózkodását feltétlenül indokolttá teszik."

Jelentés a Budapesti Városi Tanács irányítása alá tartozó színházak, varieték és a cirkusz műsorpolitikájáról

1952. július 21.

Budapesti Városi Tanács VB

Budapest, 1952. július 21.
B/1/1761

A színházak államosításával[215] egyidőben két varieté és a cirkusz a főváros kezelésébe került. Ezeknek működését az államosítás előtt a demokráciaellenes tartalom, kozmopolitizmus, trágárság és nívótlanság jellemezte. Fészkei voltak az ellenséges elemeknek és ideológiáknak, s csak az ellenük vívott harcban nyílt meg a könnyűműfaj fejlesztésének útja. Ma már elmondhatjuk, hogy intézményeink (Vidám Színpad, Fővárosi Víg Színház,[216] Fővárosi Nagycirkusz, Artista Varieté, Népvarieté) a dolgozók nevelésének szolgálatában állanak. Ez azért jelentős kultúrpolitikai tény, mert a könnyű műfaj igen népszerű.

Intézményeinkben évente kb. egy és negyed millió látogató fordul meg. Hatósugaruk azonban ennél sokkal nagyobb, mert fejlődésük egyik döntő eredményeképpen műsorszámainkat - különösen a Vidám Színpadét - átveszik az üzemek Budapesten, sőt sokszor vidéken is. Intézményeinknek az évad kezdetén azt a feladatot adtuk, hogy a legszorosabban kapcsolódjanak a párt propaganda és agitációs munkájához, azt igyekezzenek a maguk eszközeivel segíteni. Nyomatékkal hívtuk fel figyelmüket a békeharc, a termelés és tervpropaganda, a hazafiságra, helytállásra, a párt és a Szovjetunió szeretetére nevelés fontosságára. Többször kaptak műsorpolitikai útmutatást a Budapesti Pártbizottság Agit.Prop.[217] osztályától és a Végrehajtóbizottságtól.

A termelési, tervpropaganda segítésére minden intézményünk törekedett. A Vidám Színpad gúnyolta a munkafegyelem lazítóit, a későnjövőket. Az erről szóló „Tíz perc" c. dal az üzemi műsorokban országszerte elterjedt. Bírálta a rossz munkaszervezést („Hol a Horváth", „Ede vállalkozó szellem"). Az ötéves tervet igen sikeresen propagálta a lengyel ötletből írt „Jó partie" című jelenet és kivétel nélkül minden műsorban a konferáló. A Fővárosi Víg Színház a „Címe ismeretlen" c. műsorának épülő ház, tszcs, és a „Most jelent meg" c. darabjának sztahanovista lakás, mérnöki iroda, vasöntöde képeiben törekedett ugyanerre. A Cirkusz és az Artista Varieté főleg bohóctréfákban gúnyolta a munkakerülőket, a lógósokat.

Az eredmények ellenére színházainknak ezen a téren végzett munkája nem volt kielégítő. A legfőbb ok színházaink írópolitikájában keresendő. A Vidám Színpad kivételével nem foglalkoztak fiatal, üzemi írók felkutatásával és neves, jó írók aktivizálásával a könnyűműfajban. A Vidám Színpad sem végezte ezt kielégítően. Az igazgatók megalkuvásból gyakran fordultak a könnyűműfaj burzsoá rutinú íróihoz, akik nagy színpadismerettel rendelkeznek ugyan, de a termelés, az üzemek problémáit egyáltalán nem ismerik. Ebből következett nemcsak az, hogy az ilyen témájú jelenetek száma kevés volt, hanem az is, hogy egy-két termelési propagandát célzó jelenet rossz hatást ért el. (Pl.: „Címe ismeretlen" tanulóotthon-képe).

---

[215] A színházakat 1949-ben államosították.

[216] Az Erzsébet krt. 31-ben a korábban Royal Orfeum, majd Royal Revü Varieté néven működött revü- és varietészínház utóda. Ebben az időszakban főleg operetteket játszott.

[217] Agitációs- és Propaganda Osztály.

A külső és belső ellenség leleplezése, meggyűlöltetésük terén jobb eredményeink vannak. A Vidám Színpadban a jugoszláviai és a nyugatnémeti helyzetről pillanatképeket adó „Csutka", a koreai gaztetteivel dicsekvő amerikai tiszt gyávaságát leleplező „Kínos utitárs", az amerikai-angol viszony pillanatképét adó „Vállalkozás" című jelenetek az imperialisták meggyűlöltetésében, a „Mi lesz a disznókkal", a „Kincs" a feketézők és a kulákok elleni harcban nyújtottak segítséget. A Fővárosi Vígszínház a „Peleskei nótárius" színrehozásával a kozmopolitizmus elleni harcot igyekezett segíteni, egyébként az ellenség elleni harcban nem kellőképpen vett részt. A Cirkusz és a varieték erősen törekedtek különösen az imperialisták meggyűlöltetésére (Mr. Peam, a szenátor) a bohócok között Uncle Sam figurája is szerepelt.

Az antiimperialista jelenetek számának fokozását gátolta, hogy az imperialisták gaztettei tréfákban fel nem dolgozható. A különböző szatíra-kísérletek főleg két véglet között mozogtak: az ellenséget vagy nevetségesen együgyűnek mutatták be, vagy aljasságban olyan félelmetesnek, hogy az fordított politikai hatást ért el.

A hazafiságra nevelés érdekében színházaink elsősorban néphadseregünk népszerűsítésére törekedtek jelenetekkel és táncokkal. Igen nagy sikere volt a honvédnőket népszerűsítő „Szolgálaton kívül" c. kis jelenetnek, amely szintén országosan elterjedt. A hazafiságra nevelést igyekeztek segíteni színházaink haladó hagyományaink felelevenítésével (Mikszáth: „Hivatalos észjárás", a „Most jelent meg"-ben a Balassi kép).

A Szovjetunió népszerűsítése céljából a Vidám Színpad minden műsorában szerepeltek szovjet írók vidám jelenetei. Ezek közül a legnagyobb sikerű az utolsó kisoperettje (Baj van Rómeóval) és Csehov „Kaméleon" c. jelenete volt. A Vígszínház erre a célra egy grúz tánccal és az utolsó műsor krími képével törekedett. A varieték főleg szovjet magánszámokat, dalokat iktattak műsorukba.

A kritika és önkritika alkalmazására is igyekeztek színházaink a dolgozókat nevelni. Bírálták a népi fegyelem hiányosságait (villamos, telefon, vendéglő jelenet) a bürokráciát, borotvapenge-gyártásunkat, stb. Olykor azonban ez a bírálat helytelen módszerekkel történt: pl: a Fővárosi Vígszínház második műsorának bürokrácia-jelenete egyáltalán nem volt építő.

Az agitációhoz való gyors kapcsolódás terén is voltak eredmények, főleg a Vidám Színpadnál. Így pl: néhány nappal Rákosi elvtárs novemberi beszéde után a „Kövér liba" c. jelenetében szembeállította a feketézést és az árubőség korszakát. Több szám született az árubőség és az életszínvonal-emelkedés tudatosítására. Amikor az ellenség a százforintosok lebélyegzéséről terjesztett rémhírt, gyorsan műsorra került a „Baj van a százassal" c. kuplé.

A hiányosságok ellenére is megállapíthatjuk, hogy színházaink az elmúlt évadban a párt propaganda és agitációs munkájának segítésében sokat fejlődtek. Az eredmények értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy kemény ellenállás leküzdésében jöttek létre. Ezen a területen még ma is erős a burzsoá befolyás. Ennek legenyhébb jelei az igazgatóknál és a dramaturgoknál a harcosság hiánya, a liberalizmus, az újtól való félelem, a közönség politikai fejlettségének lebecsülése, színészek és íróknál a ragaszkodás e műfajok régi, bevált fogásaihoz stb. Különösen jelentős kultúrpolitikai siker a minden számával politizáló „Vidám Színpad" nagy népszerűsége. Ennek a színháznak látogatottsága 97 %-os. A jövő évadban az ország első és egyetlen rentábilis színháza lesz. Dicséretes még a Cirkusz munkája, amely az artistacsere majdnem teljes szünetelése ellenére jó műsorokat képes adni, és következetes harcot folytat új magyar számok megszületéséért.

Intézményeink jövő évadjukban az idei tapasztalatok felhasználására, a hibák kiküszöbölésére törekszenek. A Vidám Színpad előreláthatóan három műsorában a termelési propaganda és a békeharc nagyobb szerepet kap. A műsorok egy részét az aktualitáshoz kapcsolódó kis

villámtréfákat, strófákat és a konferálás egyes részeit gyorsan cserélni fogják. Fokozottabban keresik az eredményekre mutató pozitív humort, és jobban fordulnak a munkásosztály problémái felé. A Vígszínház nem kísérletezik tovább a burzsoá revü rothadt műfajával, hanem operettszínházzá alakul. Nyitó darabja a „Szibériai rabszódia" című szovjet film nyomán készült operett lesz. Tervezett második operettje üzemi témájú, azt igyekszik bemutatni, hogyan segítheti a kultúrmunka a termelést. A harmadik operett antiimperialista tárgyú: fiatal nyugati békeharcosok küzdelmét mutatja be saját népellenes kormányuk és amerikai tanácsadóik ellen.

A Cirkusz továbbfejlődésének egyik alapfeltétele a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal artistacsere megvalósítása. Ezenkívül törekedni kell a Cirkusz és az Artista Varieté műsorai szöveges részének megjavítására. A Népvarieté létesítése két évvel ezelőtt igen hasznos volt. Időközben azonban a közönség igénye hatalmasan fejlődött és az adott technikai és egyéb körülmények között már ki nem elégíthető. A Népvarietét a jövő évadban már nem kívánjuk működtetni, helyén dokument filmszínház létesül.

Az eredményekben és hibákban a VB XI. osztályának egyaránt jelentős része van. Az előbbieket nagyfokú politikai, művészi igényességgel és hasznos instruktori munkával segítette. Tanulmányozott szovjet anyagokat is, de az intézményeket nem szoktatta ugyanerre. Részese a hibáknak is, különösen a Fővárosi Vígszínházzal kapcsolatban, mert nem harcolt elég keményen az igazgatóság helytelen műsor- és írópolitikája ellen.

MOL BP-95-1. 57. őe. Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága. Előterjesztés a Budapesti Pártbizottság 1952. VII. 29-i ülésére. - Gépelt tisztázat.

A Budapesti Rendőrkapitányság ügyeletének jelentése a Sztálin halálával kapcsolatos megnyilvánulásokról

1953. március 9.

Budapest Rendőrkapitányság
Ügyeleti Alosztálya

P o n g r á c z K á l m á n
elvtársnak
Budapest Városi Tanács VB Elnöke
B u d a p e s t

Jelentem, hogy a budapesti rendőrkapitányság osztályainak és ker. kapitányságainak tevékenysége az elmúlt 24 óra alatt az alábbi jelentősebb eseményekre terjedt ki:

Sztálin elvtárs halála[218] s ezt megelőzően betegsége megrázta a dolgozóinkat, akik az esemény hatására megfogadták, hogy munkájukat még jobban, odaadóbban fogják végezni. Sztálin elvtárs halála megmozgatta, s még inkább leleplezte az ellenséget, mely dühödt gyalázkodással igyekszik bemocskolni Sztálin elvtárs emlékét.

A Kender-Juta és Textilipari Vállalat (XIII. Váci út 189.) MDP Szervezetének feljelentése alapján eljárás indult Martsin Jánosné 40 éves, s. m., volt korcsmáros neje, pk.,[219] XV. Szász Károly u. 20. szám alatti lakos ellen, aki munkahelyén ma de. több dolgozó előtt Sztálin elvtárs halálesetével kapcsolatban izgató kijelentéseket tett. Nevezettet őrizetbe vettük. ÁVH értesítve.

Az MDP XIII. kerületi Szervezete feljelentése alapján őrizetbe vétel mellett eljárást indítottunk Dein Lajos 55 éves, műszerész segéd, MDP tag, VII. Alpár u. 3. és fia Dein Vilmos 28 éves, esztergályos segéd, pk., X. Bihari u. 8. szám alatti lakosok ellen, akik szombaton és a mai napon munkahelyükön, az Autómotorjavító Vállalatnál (XIII. Véső u. 9.) több dolgozó jelenlétében Sztálin elvtárs halálával kapcsolatban izgató kijelentéseket tettek. ÁVH értesítve.

Őrizetbevétel mellett eljárást indítottunk Tóth Elek 54 éves, lakatos, MDP tag, IX. Gát u. 20. szám alatti lakos ellen, akit ma délben a Marhavágóhídra állítottak elő, ahol többek előtt Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos röpgyűlés miatt izgató kijelentést tett. ÁVH értesítve.

Őrizetbevétel mellett indítottunk eljárást Boón Erzsébet 27 éves, fogl. nélk. XIV. Dózsa György út 11. szám alatti lakos MDP tag ellen, aki ma de. a IX. Balázs Béla úti MTH kirendeltségének helyiségében Sztálin elvtárs halálesetével kapcsolatban gyalázkodó kijelentéseket tett. ÁVH értesítve.

Az éjszaka folyamán ismeretlen tettes a VI. Kmetty u. 8. számú ház kapualjában kifüggesztett Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos faliújságról a gyászszalagot letépte, és Sztálin elvtárs képét bélsárral beszennyezte. Az esetről Markó Józsefné VI. Kmetty u. 8. szám alatti lakos, a ház faliújság felelőse tett bejelentést. ÁVH értesítve.

---

[218] J. V. Sztálin, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára 1953. március 5-én hunyt el. Március 8-án az Országgyűlés törvénybe iktatta emlékét (1953:I. törvény).

[219] Pártonkívüli.

Az éjszaka folyamán ismeretlen tettes letépte a Rákoshegyi Szabadság utcában lévő Földművesszövetkezeti Fatelep homlokzatáról a fekete lobogót. ÁVH értesítve. [...]

A főváros dolgozói mély megrendüléssel fogadták Sztálin elvtárs temetésének napját. A beérkező jelentések beszámolnak arról, hogy a de. 10 órai öt perces munkabeszüntetés teljes volt, s a forgalom leállításakor maguk a gyalog közlekedő dolgozók is megálltak, kifejezve részvétüket a szovjet nép iránt Sztálin elvtárs halálával és temetésével kapcsolatban.

A beérkező jelentések szerint úgy az üzemekben, mint a lakóházakban a dolgozók egyöntetűen készültek és vettek részt ma du-i nagygyűlésen, ahol Sztálin elvtársat búcsúztatták. Az eddigi adatok szerint nincs tudomásunk arról, hogy akár a de-i munkabeszüntetés idején, vagy a dolgozók felvonulása és a nagygyűlés idején ellenséges megnyilvánulások történtek volna.

Budapest, 1953. március 9.

Angyal Ödön s.k. r. szds.

BFL XXIII. 102. c. Budapest Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. TÜK iratok. Titkárság, 0019/39/1953. - Gépelt tisztázat sk. aláírással.

A Budapesti Városi Tanács VB egyházügyi előadójának 1953 március havi jelentéséből

Szigorúan titkos.

1./A húsvéti ünnepkörök előkészületei. Állami szervek:

a./ A klérus tömegmozgósításának korlátozása céljából az érintett állami és mozgalmi szerveket még a hónap felében idejében informáltuk. A kerületi Pártbizottságoknak, a tanácsok VB elnökeinek a klérus programjáról tájékoztatót küldtünk az ellenakciók elősegítésére. Az MNDSZ[220] részére az asszonyok körében agitációban felhasználható anyagot küldtünk egyes budai babonás kultusz és a klerikális reakció lélekkufárságait leleplező tényekről. A klérus a Habsburgok gyarmatosító törekvéseinek szolgálatában fellelhető budai kapcsolatairól, Mária-Makkos,[221] Mária-remete és a Szentföld babonás kultuszairól, melyet a klérus a tömegek megtévesztésén keresztül pénzszerzésre használt fel. Ezt az anyagot az Esti Budapestnek és a II. ker. PB-nek is megküldtük felhasználás céljából.

A körmenetet szabályozó BM rendeletet a ker. tanács viszonyaihoz alkalmazva szükséges tájékoztatóval minden kerületnek időben megküldtük.

b./ A kerületi tanácsok tájékoztatására egy-egy munkatárs bevonásával, akiket a VB elnökei jelöltek ki, összevont megbeszélés keretében részletesen ismertettük a klérus korlátozására vonatkozó feladatokat. Ennek meg is volt az eredménye, mert ez ideig rendellenesség nem fordult elő sehol sem. A tanácsok részéről mindenütt megtörténtek a célravezető szükséges intézkedések.

c./ Mivel a klérus a húsvéti mozgósításnál az ifjúságot súlypontnak vette, a X. Osztállyal külön megbeszéltük az iskolák leterhelését, illetve az iskolások foglalkoztatását. Ezt az oktatási osztály instruktorai vitték az iskolákban, és mindenütt a „Felszabadulási Hét" és április 4. előkészítése jegyében szervezett menetelő, sport és kulturális foglalkozásokkal vonták ki a fiatalokat az ájtatosságokból. A XII. ker. például a körmenetek előtt és idejére a kerületben szerepelteti a „Csinn-Bumm" cirkuszt, melyet a rádió is közvetíteni fog. Közben nyert értesülések szerint már idáig több mint 4000 iskolás vett cirkuszjegyet. A jegyeladás tovább folyik, és a gyerekek körében igen nagy az érdeklődés.

d./ A kerületi szervekkel és a X. oktatási osztállyal az elsőáldozás és a bérmálás előkészítő hitoktatással kapcsolatos feladatokat szintén megbeszéltük. Ismertetve a klérus időrendi és bevonási tervét, biztosítottuk a korlátozás érdekében szükséges intézkedések időbeni megtételét. Valamint azt, hogy a tanács felé milyen bejelentési kötelezettségeik vannak a plébánosoknak, illetve parókusoknak. Az iskolások kivonására és az előkészítők ellenőrzésére felhívtuk a figyelmet, mellyel kapcsolatban az intézkedések meg is történtek. A bérmálások helyét és idejét a kerületi szerveknek kellő időben meg fogjuk küldeni.

---

[220] Magyar Nők Demokratikus Szövetsége.

[221] Mária-Makkos: Budakeszi közelében, egy völgykatlanban az egykori Makkos-Mária 1948-ban részben felújított templomának romjai találhatók. Ez hajdan a trinitárius szerzetesek, az ó-budai Kiscelli kolostor (a Budapest Történeti Múzeum - Kiscelli Múzeum kapott helyet az épületben) fiókegyháza volt, és mellette kolostor is épült. Egy cserfa tetején helyezték el Szűz Mária képét, melyet búcsújárók sűrűn felkerestek.

e./ A budapesti helynökkel és a különböző felekezetek espereseivel megbeszéltük a tavaszi munkákkal és általában a termeléssel kapcsolatos papi feladatokat. Időközben több helyről a kerületek olyan információt adtak, hogy valóban hangzottak el buzdítások. A bibliai szántóvető, szőlős gazda címen foglalkoztak vele. Nemcsak a peremrészek, hanem a belső területen is. Kiemelhető a XI. ker. ref., a XIX. ker. kat. Bakos Kálmán és többen mások, akik a termelés feladatait összekötötték a béke védelmével és a nemzet kenyerének biztosítására buzdították a híveket.

2./ A klérus húsvéti előkészületei:

a./ A klérus előkészületeinek főhelyét a szokásos szertartásokra való fokozottabb mozgósítás mellett, a triduumok, 3 vagy 7 napos ájtatosságok, lelkigyakorlatok szervezése foglalta el. Budapesten hozzávetőlegesen kb. 143 helyen tartottak lelkigyakorlatot. A résztvevők száma az adott helyen kisebb vagy nagy volta szerint 70-80 főtől 500-800 főig vettek részt. A résztvevők száma naponként változott, főleg a szombat esti és vasárnapi befejező szertartások voltak népesebbek. Az ifjúság bevonása szórványos volt, az iskolai foglalkoztatások éreztették hatásukat. Egy-egy helyen, ahol 120-150 gyónó volt, ebből 15-20 volt iskolás, inkább a nőket vonták be nagy arányban. Legkiemelkedőbb az egyetemi templom lelkigyakorlata volt, ahol elsősorban az iskolásokat igyekeztek bevonni. Az idén III. 16-22-ig 7 napon keresztül naponta 400-450 körül mozgott a középiskolás és egyetemi ifjak részvétele. Ezek valamennyien meg is áldoztak. Lelkigyakorlatos papjuk vendégként meghívott D. Nagy József egri teológiai hittanár volt, aki tartózkodott minden célzatosságtól. Végig evangéliumi síkon mozgott. A tavalyihoz képest, amikor is több mint 2000 egyetemista vett részt, az idén megjelent 400-500 fő még az egynegyedét sem tette ki, annak köszönhető, hogy egyrészt az iskolák időben jól megszervezett elvonó foglalkozásokkal, másrészt pedig már a lelkigyakorlat szervezése alatt többször érdeklődtünk az egyetemi templom igazgatójánál, illetve a központi szeminárium rektoránál - óvásként emlékeztetve őket a tavalyi kilengésekre - ami együttvéve fékezőleg hatott rájuk és korlátozta mozgósításukat. Ezzel magyarázható, hogy az idén az egyetemisták nagyobb arányú bevonása nem sikerült úgy, mint tavaly.

b./ Az elsőáldozást előkészítő hitoktatás bizonyos fokig összefügg az ünnepkörre való mozgósításokkal és tömegbefolyásuk fokozásával. A katolikusok az intézkedéseknek megfelelően be is jelentették a helyi tanácsoknál helyét, idejét és azt, hogy melyik lelkész tartja. Ezt a protestánsok elmulasztották, sem a ref. sem az evangélikusok nem jelentették be a konfirmációk megkezdését. Bár március 1-én valamennyi megkezdte a konfirmáció előkészítő hitoktatást. Ezért is van az, hogy a kerületi szervek több helyen, látva a templomi hitoktatásokat, a gyerekekkel való egyházi foglalkozást: illegális vallástanításnak minősítették. Több helyen menet közben kellett tájékoztatni a kerületi szerveket, hogy ezek egyezményesen elismert előkészítők. Ezzel kapcsolatban fel is hívtam mindkét egyház püspöki hivatalát, hogy utólag intézkedjenek a bejelentések megtételére, annak elkerülése céljából, nehogy bárki is legális előkészítőket illegális hitoktatásnak minősítse a helyszínen. Ezt szívesen is vették és a mulasztás kijavítására utasították a papjaikat. Így lényegében csak a katolikusok első áldozására való előkészítőről van jelenleg némi képünk. Bejelentés szerint a Budapest egész területén 65 plébánián folyik előkészítő oktatás. Ezeken a helyeken hetenként 2-3 alkalommal, összesen 161 csoportban, az iskolai oktatás természetéből következően de. és du-i felosztásban végzik, minthogy a gyerekek egy része de. a másik része du. jár iskolába.

Ehhez igazodva tartják az előkészítő hitoktatást. A csoportonkénti heti 2 óra betartását és a hitoktatás munkáját a kerületek oktatási osztálya, bevonva erre alkalmas iskolaigazgatókat és pedagógusokat, rendszeresen ellenőrzi. A létszám tekintetében 25-30-tól 120-130-ig terjed a

jelentkezők száma helyenként. A reális számot csak a befejezés felé és a befutott jelentések összesítése után tudjuk megállapítani. A kerületek részéről a papokkal szemben ezideig jelentősebb kifogások nem merültek fel, s az egyház sem jelentkezett panasszal. Az iskolák most azon dolgoznak, hogy növendékeik közül jelentkezők megállapítása mellett egyrészt a szülőkkel, másrészt a gyerekekkel való behatóbb foglalkozással lemorzsolódást idézzenek elő, korlátozzák a klérus iskolai befolyását.

3./ A klérus egyéb módszerei:

a./ A klérus az ilyen nagyobb ünnepek előkészítése során a szokásos szertartások mellett, a templomon kívüli lelkigondozást is fokozza. Módszereik közül mindig sikerül hol itt, hol ott egyet-egyet felfedni. Ilyen pl. a betegek felkutatása, házaknál vagy kórházakban, amelyben az utcaapostolok segítenek a papoknak, hogy a beteget is bevonják a gyónásra, áldozásra. A XI. kerületben (Kelenvölgy) plébánosa, Varga Andor, szorgalmasan járja a kórházakat, amikor megtudja melyik híve hol fekszik, beteglátogatás címén civilben felkeresi, magával viszi a kellékeket és suba alatt meggyóntatja, nemcsak azt, aki hívta, hanem ezen felbuzdulva a beteg szomszédjait is.

A másik módszere az, hogy azok részére akik messzebb esnek a templomtól, valamelyik hívő lakásán, előzetes megszervezés után kiszáll, és az ott összejött hívőket, idősebbeket, betegeket és gyerekeket gyóntatja, áldoztatja. Egyik ilyen helye XI. ker. Hunyad utcában van, Krizsánné virágtermelő, utcai és temetői virágárus háza. A konyhában oltár-jelleggel gyertyák vannak elhelyezve, és csaknem templomi keretek között gyóntat és áldoztat. Ezt a sekrestyése, a 84 éves Szada bácsi, volt rendőr, nyugdíjas a plébános segítője és bizalmi embere fecsegte el. Elmondása szerint ezek a legjobban bevált módszerük, melyet a kommunisták nem vesznek észre, akik titokban akarnak, azok meg is áldozhatnak. Bizonyára ezt a módszert a többi helyeken is alkalmazzák. A Krizsánné házára a kerületi szervek figyelmét is felhívtam.

b./ A Bartók Béla út 19. (volt Szt. Imre kollégium helyén) van egy kápolna. Leginkább a régi világból visszamaradt „úri" közönség jár ide. A húsvéti lelkigyakorlatok idején, a volt „úri dámák" amikor befejezték a szertartásokat, a közéjük keveredett és velük ájtatoskodó munkásasszonyokat szinte feltűnően, tüntetően magukhoz ölelték, és csókokkal búcsúztak egymástól. Miközben ezek a deklasszált „urak" és „hölgyek" azt terjesztették, hogy az istentelen kormányra halálos bűn szavazni. Tehát minden hívőnek az a feladata, hogy tartózkodik a szavazástól.[222] Képmutató módon csókjaikat államellenes agitációra használták fel, arra buzdítva egymást, hogy családjaikat, barátaikat és hívő társaikat világosítsák fel erről, hogy elkerüljék a bűnt, ha nem szavaznak, istennek tetszően fognak cselekedni. Ebben a kápolna lelkészének, Chriszt káplánnak is megvan a maga szerepe, mint hogy ezt a gyóntatószékben más papok is terjesztik. [...]

4./ Sztálin elvtárs halálával kapcsolatos megnyilvánulások:

a./ Ez alkalommal igen világosan megnyilvánult az alsó papságnak az állami feladatok támogatásában elfoglalt szerepe. Most, amikor sem az állami, sem az egyházi hatóságok felülről nem adtak utasítást arra, hogy az alsó papság miként reagáljon, mindenütt nagy bizonytalanság volt észlelhető. Még a nem ellenséges papok is ingadoztak, nem tudták eldönteni, hogy kell és mit nem helyes ilyenkor a részükről kezdeményezni. Többen telefonon érdeklődtek az

[222] A március 17-én esedékes országgyűlési választásokon.

iránt, hogy kitehetik-e a templomra a gyászlobogót, és piros zászlót tehetnek-e melléje? A szószéken méltathatják-e Sztálin elvtárs életét? Mondhatnak-e imát érte? stb. [...]

A kérdésekre adott válasz részünkről az volt, hogy belátásuk szerint járjanak el, a piros mellőzésével a fekete lobogót kitehetik a templomokra is. Egy pár helyen ki is tették, azonban többségükben nem reagáltak. Sőt voltak, akik úgy vélekedtek, hogy nem egyházi emberről van szó, nem helyes a templomi méltatása. [...]

Főképpen ez volt a jellemző, hogy „felső utasítás" elmaradására hivatkozva mellőzték a méltatást. Ez egyrészt az alsópapság szolgalelkűségére, másrészt beállítottságukra mutat és arra, hogy ezen a téren még nagyon sok a tennivalónk a jövőben. Annak érdekében, hogy az állami feladatokat az adott helyen becsületes hazafiakhoz méltóan felső utasítások nélkül is maradéktalanul támogassák. Bár az adott esetben ennek is voltak jelei. Szép számmal van értesülésünk arról, hogy egyes papok igen bensőségesen, a hívekkel együtt méltatták Sztálin elvtárs életét, mint a béke védelmének legnagyobb alakját. [...]

Budapest, 1953. április 2.

Szerényi Sándor
Budapest Városi Tan. egyházügyi főelőadó[223]

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. - TÜK iratok. Egyházügyi előadó jelentései. - Gépelt tisztázat.

[223] Az 1951. év I. törvény alapján felállított Állami Egyházügyi Hivatal, mint az állam, és az egyházak között létrejött megállapodások végrehajtásának felügyeletével megbízott szerv fő rendeltetése az egyházak teljes körű megfigyelése, ellenőrzése és működésüknek a megállapodások által kijelölt lehető legszűkebb keretekre való korlátozása volt. A Budapesti Városi Tanács mellé rendelt egyházügyi főelőadó a hivatal vezetőjének alárendeltségében működött.

Hangulatjelentés Nagy Imre kormányprogramot ismertető beszédének visszhangjáról a lakosság körében

1953. július 15.

Budapesti Városi Tanács VB Titkárság
sajtó és propaganda csoportja.

002/25/953. Titk. tük.

H a n g u l a t j e l e n t é s
1953. VII. 5.-11-ig a kerületektől beérkezett információs jelentések alapján.

E héten érkezett jelentések még Rákosi elvtárs beszédjét[224] megelőző hangulatról számolnak be. Minden egyes jelentés arról ír, hogy a dolgozók nagy érdeklődéssel fogadták Nagy elvtárs beszédét,[225] és várakozással tekintenek az elkövetkezendő események elé. A jelentések megmutatják, hogy bizonyos fokig bizonytalanság uralkodott a lakosság között az egész politikai helyzetet illetően. Nem látták elég tisztán a változások okát. Ezt tükrözi vissza az I. kerületből érkezett jelentés is, amelyet szükségesnek tartok szó szerint idézni:

„A politikai hangulat igen vegyes kerületünkben ezekben a napokban. Sok rémhír és még több tisztázatlan, vagy félremagyarázott kérdés foglalkoztatja a lakosságot. Pl. a nehézipar fejlesztésének ütemét csökkentjük, ezzel a néphadsereg erősítése is csökken. Mit jelent ez? Háborút, mert megtámadnak, vagy békét? A mezőgazdaságban a tszcs-ben kiadják a földön kívül a termelőeszközöket, és az igás állatokat is. A kitelepítettek visszajönnek, mi lesz azokkal, akik a lakásaikban laknak? A nehézipar fejlődése csökken, munkanélküliség lesz. Ami történt az a németországi események[226] hatására történt. Vidéken egy volt korcsmáros bement az italboltba és kijelentette, hogy ez az üzlet megint az enyém."

---

[224] Rákosi Mátyás 1953. július 11-én beszédet mondott a budapesti pártaktíván, amelynek hangvétele lényegesen eltért Nagy Imre július 4-én elmondott miniszterelnöki programbeszédétől.

[225] Nagy Imre (1896-1958) kommunista politikus, 1929-1944 között a Szovjetunióban élt. 1945 után különféle állami vezető tisztségeket töltött be, 1953. július 4-től miniszterelnök. Ezen a napon megtartott parlamenti programbeszédében meghirdette az „új szakasz" politikáját; az erőltetett nehézipari fejlesztés visszafogását, a parasztság terheinek könnyítését, a termelőszövetkezetekből való kilépés lehetővé tételét, az életszínvonal emelését, a kitelepítések és az internálások megszüntetését. Az ország ezt (a párt élén főtitkárként megmaradt, de miniszterelnöki tisztségét elveszítő) Rákosi bukásaként élte meg. Nagy Imre a korrekciós lépéseket igyekezett mélyreható reformpolitikává fejleszteni, Rákosi viszont, az apparátus jelentős részének támogatásával, az addigi politikához való visszatérés érdekében politizált. Elérte, hogy a pártvezetés Nagy Imrét 1955 márciusban jobboldali elhajlónak nyilvánítsa, aki ezt követően április 18-án minden tisztségét elvesztette, majd a pártból is kizárták. 1956. október 23. éjszakáján vonták be ismét a vezetésbe, november 4-ig miniszterelnök. Fokozatosan azonosult a forradalom céljaival, majd a szovjet fegyveres beavatkozás után ellenállásra szólított fel, és lemondását megtagadva, a jugoszláv követségre menekült. Romániába internálták, majd hazahozták, a nyilvánosság teljes kizárásával lefolytatott perben halálra ítélték és kivégezték.

[226] Június 17-18-án Kelet-Berlinben és az Német Demokratikus Köztársaság több városában sztrájk és felkelés robbant ki.

Sok embert foglalkoztatott a Révai és Farkas elvtársak személye is.[227] A különböző hírekre jellemző, hogy egy pedagógus felkeresett minket, és elmondotta, hogy olyan hírek terjedtek el a pedagógusok között, hogy megváltozik az egyházzal szemben folytatott politika is. Sőt az iskolákat visszaadják az egyházaknak. A XV. kerület jelenti, hogy az a hír terjedt el - a klerikális reakció hírverése nyomán - hogy a következő évben kötelező lesz a hitoktatás minden gyerek számára és a kommunisták gyermekeinek is hittant kell tanulniok.

Nagy elvtárs beszédje óta tömegesen keresik fel a tanácsok ipari és kereskedelmi osztályait régebbi iparűzők, akik szeretnék visszakapni iparengedélyüket. A jelentkezők többsége az idősebb korosztályhoz tartozik, de akadnak azért jócskán fiatalabbak is. Vannak olyanok, akik szövetkezetből akarnak kilépni, betegségükre való hivatkozással. Helytelen azonban a Sport és Játékbolt központjának és a Csemege Vállalat központjának az állásfoglalása, a VII. kerület jelentése szerint azzal küldték el kettő dolgozójukat, hogy most már visszakapják iparengedélyüket. Érdekes a VIII. kerületnek ezzel kapcsolatos jelentése, amelyik megemlíti, hogy egy villamos kalauznő, akinek soha nem volt iparengedélye, most kér vendéglői iparengedélyt és meg is jelölte az egyik József krt-i üzlethelyiséget, ahol az üzletet akarja nyitni.

A mezőgazdaság területén is nagy érdeklődést keltett Nagy elvtárs beszéde. Ezzel kapcsolatban pl. a III. kerületben többen érdeklődtek már, hogy visszakapják-e tagosított földjeiket. Mások az iránt érdeklődtek, hogy visszakapják-e a beszolgáltatott tojást és baromfit. A XV. kerület arról ad hírt, hogy a tszcsk-ben[228] meglazult a fegyelem. Volt olyan tszcs tag is, aki a közös istállóból 2 lovát hazavitte. Olyan hangok is hallatszottak, hogy „egyéni vagyok, nem parancsol senki". A XVIII. kerületi Petőfi tszcs-ben a tagok között nagy az egyenetlenség, laza a munkafegyelem. A tagok között sok olyan hang hallatszik, hogy szeretnének minél előbb egyéni gazdálkodók lenni, és az sem baj, ha a beszolgáltatási kötelezettség magasabb lenne. Örömmel fogadták azt az intézkedést, hogy hosszabb időre előre meghatározzák majd a beszolgáltatási kötelezettség mennyiségét.

Bőven foglalkoznak a jelentések a közellátási helyzettel, és mindenütt megállapítják, hogy jelentős javulás van ezen a területen. Nagy örömmel fogadták a forgalomba került kristálycukrot és a bőségesen kapható 4.60-as lisztet is. Csupán pirospaprikában és 24 Ft-os olajban mutatkozik hiány. Egyes boltokban helytelen elosztás miatt péntek, szombati napon a húsvásárlásnál torlódás volt. A XVI. kerület jelentése szerint már a vásárlók maguk is segítséget nyújtanak árufelhalmozókkal szembeni küzdelemben. Vásárlás közben, ha valaki 2-3 kg cukrot vásárol, a másik vevő figyelmezteti, hogy ne vásároljon annyi cukrot. Egyébként a XVI. kerületben az a hír terjedt el, hogy a cukor árát 9 ft-ra szállítják le.

A XVII. kerületben az ellenség elterjesztette azt a hírt, hogy az a csomagolt kristálycukor, amely a felirat szerint 6 hónapig tartható forgalomban, szénből készült, és vele készített befőttek, lekvárok elromlanak.

Az V. kerület jelenti, hogy az élelmiszerkihágási bíróhoz az utóbbi hetekben sok feljelentés érkezett amiatt, hogy budapesti lakosok baromfit, vajat, túrót, tojást stb. korlátozás alá nem eső élelmiszercikkeket vidéken szereznek be. Rendőrhatósági közegek főleg olyan községekben, amelyek beszolgáltatási kötelezettségüknek még nem tettek eleget, túlzott óvatosságból ezeket a szabadforgalmi élelmicikkeket elkobozzák, és akiktől elkobozták, azok ellen üzér-

[227] Révai Józsefről ld. a 184. sz. jegyzetet. Farkas Mihály (1904-1965) kommunista vezető, 1944 végén tért haza a Szovjetunióból. 1946- a párt főtitkárhelyettese, 1948-1953 honvédelmi miniszter, a koncepciós perek egyik legfőbb irányítója. A politikai fordulat nyomán mindketten kikerültek a párt Politikai Bizottságából és elvesztették miniszteri széküket.

[228] Termelőszövetkezeti csoport.

kedés címén feljelentést tesznek. A tényállás tisztázása után kiderült, hogy az elkobzott áru egy-egy család szükségletét nem haladja meg, és így a kihágás esete nem forog fenn. Felmentő ítéletet hoznak és az elkobzott árut, illetve annak értékét vissza kell adni eredeti tulajdonosának. A KÖZÉRT, illetve a Földműves szövetkezetek azonban csak a nagykereskedelmi, illetve a beszolgáltatási árát fizetik ki és így indokolatlanul veszteségek érik azokat, akiktől - mint utólag kiderült - indokolatlanul koboznak el árut. Szükséges lenne sürgősen intézkedni egységesen az egész ország területén ezeknek a túlkapásoknak megszüntetése érdekében.

Merült még fel a panasz az áruk kiszállításánál mutatkozó késedelem miatt. Így a tej és kenyér késői szállítására panaszkodik az I. kerület és a XVII. kerület is. A XVIII. kerület pedig a kenyér minőségének a romlására panaszkodik. A XXI. kerület arról ír, hogy gyakori az eset, amikor a kenyér nyers, sületlen, égett állapotban, sőt romlottan érkezik az üzletekbe. A cipóknak súlya darabonként 3-4 dekával kevesebb az előírtnál.

Beszámolnak a jelentések arról is, hogy milyen örömmel fogadta a lakosság egyes ruházati cikkek árának leszállítását. Ennek eredményeként megnőtt a forgalom ezekben a cikkekben.

III. kerület jelenti, a múlt héten a Római fürdői úttörő táborban Hosszú János a Keve utcai általános iskola III. osztályos tanulója belefulladt a vízbe.

Megnőtt az érdeklődés az igazgatási osztályokon a letelepedési engedélyek iránt. Kitelepített volt budapesti lakosok részére kérnek letelepedési engedélyt.

A VI. kerület jelenti, hogy a tanácsnál megjelenő ügyfelek közül többen megjegyezték a Sztálin úti sörkert megnyitása után, hogy ahelyett inkább 3 lakást építettek volna. Mint írják „számtalanszor elhangzik, hogy a fényes cukrászdák, espresszók, illatszerboltok felépítése később is ráérne, amikor már a dolgozók jobb körülmények közé kerülnek, mert kerületünk területén is többen laknak még igen rossz lakáskörülmények között."

A X. kerületi dolgozók közül ismét többen fordulnak panasszal a tanácshoz, és kérték, hogy változtassák meg azt a rendelkezést, hogy az inzulinos betegeknek inzulinért térítést kell fizetni. Indokként felhozzák, hogy a cukorbetegeknek az inzulin létszükséglet, és azt folyamatosan kell szedniök. Ez komoly anyagi megterhelést jelent. Ugyancsak a X. kerület írja, hogy „az 1004-es anya és családvédelmi rendelet úgy intézkedik, hogy csak a március 1-e után született gyermekek részesülhetnek csecsemőkelengye juttatásban. Több esetben előfordult, hogy koraszülés történt. A pelenka utalványt nem váltották ki, a csecsemőkelengyére pedig a rendelet értelmében nem jogosultak. Méltánytalannak találják, hogy így sem pelenka-utalványt nem kaptak, sem pedig ingyenes csecsemőkelengye-juttatásban nem részesültek, mivel február utolsó napjaiban történt a szülés. Ugyanez a helyzet az ikergyermekeknél is. Egy gyermekre váltotta ki a pelenka-utalványt, és miután február 28-án szült, a másik gyermekre már pelenka utalványt igényelni nem tudott, csecsemőkelengyét viszont a rendelkezés értelmében nem kapott."

A XV. kerületben az ellenség azt a hírt terjeszti, hogy a ruházati cikkek árleszállításánál csak az „ócskaságok" árát szállították le, a jobb minőségű ruházati cikkek árát nem.

Budapest, 1953. július 15.

Molnár János s.k.
csoportvezető

BFL XXIII. 102. c. Budapesti Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. TÜK-iratok. Hangulatjelentések, 1953. - Közölte: Források Budapest Múltjából V/A kötet. Források Budapest történetéhez 1950-1954. Szerk.: Gáspár Ferenc - Szabó Klára. Bp., 1985. 296-299. p.

Pongrácz Kálmán tanácselnök jelentése Nagy Imrének, a Minisztertanács elnökének a főváros életét, a lakosság ellátottságát jellemző adatokról

1953. október 9.

Néhány adat a fővárosi lakosság ellátottságára vonatkozóan[229]

Szigorúan titkos!

Lakosság száma:

1937 (a mai Budapesten)	1.597.000
1953	1.740.000

Lakáshelyzet

1 szobára eső lélekszám

Kis-Budapesten	Nagy-Budapesten
1930: 2,13	1950: 2,36
1941: 2,12	1953: 2,44

Minőségi romlás: a régi rossz lakótelepek (pl. a budafoki barlangok, Valéria telep) mellett újabb szükséglakások: 9600 üzlethelyiségben, több ezer pincében laknak.

Lakásépítés: Kis-Budapesten 1930 és 1939 között évi átlagban 4789 lakás épült, ezzel szemben a kb. 50 % lakosságszámmal megnövekedett Nagy-Budapesten

1950-ben	4811
1951-ben	4196
1952-ben	2585

lakás épült. Az 1953. évi tervfeladat 2779 lakás volt. A kormányprogram elhangzása utáni időben további kb. 4000 lakás építése kezdődik meg.

Súlyosbítja a lakáshelyzetet, hogy 3 év alatt közel 8000 lakást vettek igénybe iroda stb. céljaira, illetve kellett lebontani:

1950-ben	3721
1951-ben	2791
1952-ben	1304

[229] A közölt adatösszeállítás annak a jelentésnek a melléklete, amelyet Pongrácz Kálmán, a Budapesti Városi Tanács VB elnöke Nagy Imre miniszterelnök kérésére 1953. október 12-én terjesztett fel a főváros gondjairól. A jelentésben Pongrácz rövid összefoglalót adott a város háborús pusztulásáról és az újjáépítés eredményeiről, majd ismertette, hogy a tanács milyen harcot vív a beruházási keretekért az Országos Tervhivatallal és a minisztériumokkal. Rámutatott, hogy a „beruházási keretek-nek lehetetlen alacsonyan történt megállapítása nem csak a főváros fejlesztési terveinek teljesíté-sét, de a mindennapi szükségletek biztosítását is gátolja... Azokat a nehézségeket, amelyeket a fővárosi dolgozók érdekében jórészt a beruházási keretek növelésével tartunk megoldhatónak, a mellékelt összeállítás adatszerűen tartalmazza.”

A budapesti tanácsok évenként 22-28.000 lakásigénylést utasítanak el.

A fővárosi lakásszükségletet indokolja, hogy évenként 24-25.000 házasságkötés történik, a természetes szaporulat évi 11.000. Ez utóbbi a születések számának növekedése folytán jelentősen emelkedni fog. Letelepedési engedélyt átlagban 13.000 személy kap.

Közlekedés

Legnagyobb igénybevétel a villamosvasúttal szemben mutatkozik. Csúcsidőben a zsúfoltság tarthatatlan, amit a következő számok bizonyítanak:

	1938	1952
utasszám	304 millió	768 millió
kocsiszám	1780 darab	1874 darab

Kocsiszámok a trolibusszal értendők. A pályahálózat javításához szükséges évenkénti sínmennyiség 2000 tonna, e célra kapunk 150-200 tonnát. (Következmény: keringési sebesség csökken, a zsúfoltság romlik.)

Beruházásra - járműveken felül - a tanács 40-50 milliót kap, aminek háromszorosa kellene.

Útállapot: állandóan romlik. A nagyobb terhelésű járművek a régebbi építésű utakat tönkreteszik. A meglevő utak karbantartására a költségvetési keret alacsony. Korszerűsítési munkákhoz és az úthálózat fejlesztéséhez évenként 50-60 millió kellene, ezzel szemben 1954-ben 7-8 millió jut útépítésre.

Kommunális ellátás

Vízművek: a háború előtti fogyasztás évenként 1,5-2 százalékkal nőtt, a felszabadulás után - jórészt az ipar fejlődése következtében - az évenként emelkedés 10-14 százalék.

A pest-déli iparvidék és Kőbánya vízellátásának biztonságát évek óta gátolja az, hogy a szigetszentmiklósi nyomóvezeték anyagszükségletét nem kapjuk meg.

Csatornázás: peremkerületekben (Rákospalotán, Erzsébeten, Budafokon) tarthatatlan a helyzet. Egyes régi csatornák (VI. Rudas László utca, X. Gyömrői út) a mai igénybe vételt nem tudják kielégíteni.

Gázszolgáltatás: az 1938. évi termelés kétszeresére nőtt, a növekedést nem a lakosság, hanem az ipar veszi igénybe. A meglevő lakások további bekapcsolása, új lakások ellátása olyan mérő-, fogyasztókészülék- és csőigényt jelent, aminek csak harmadát tudjuk biztosítani.

Fürdők: régiek, romosak, (Rác, Lukács, Ybl) a kapacitás kisebb, mint 1938-ban volt, a fürdőzők száma kétszeresére emelkedett.

Közműveinket úgy kellene fejleszteni, hogy a lakástelepítés közművesített területen történjék, erre azonban kerethiány miatt nincs módunk.

Egészségügy

	1935 Kis-Budapesten	1953. VI. 30. Nagy-Budapesten
Kórházi ágyak száma	17.633	21.737
1 kórházi ágyra jutó lakosok száma	60,1	80,4

Kórházak: túlzsúfoltak, különösen a szülészeti, reuma, gyermek és tbc osztályok. Szülő- és nőbeteg ágyak kihasználtsága 96,3% (az optimális 83%-al szemben. Ha nem emelkedne a születések száma, akkor is 300 ággyal kellene emelni a szülészeteket.)

Tüdőágyak kihasználtsága 99,4% (1953. VI. 30-án 605 fertőző beteg várt beutalásra.) Ortopédia 99,0%, reuma 100,4%, elme-ideg 104,5%

Bölcsődék:	1952. XII. 31-én
bölcsődéskorú gyermekek száma	97.000
Bölcsődei férőhelyek száma	7.358

Egészségügyi intézményeink fejlesztésére és korszerűsítésére az évi keretünk háromszorosát kellene fordítani.

Oktatás

	1935 Kis-Budapesten	1953 Nagy-Budapesten
Általános és középiskolai tantermek száma	4.074	4.146
Tanulók száma	129. 373	195.794
1 tanteremre eső gyermekek száma	31,7	47,2

Külön az általános és a középiskolát a felszabadulás előttivel összehasonlítani nem lehetséges, mert az általános iskola létrejötte a megoszlási arányokat megváltoztatta. Rosszabb a helyzet, ha csak az általános iskolát nézzük: 1 tanteremre 52,3 gyermek jut. Különösen rossz az ellátottság a következő kerületekben:

V. kerület 70,8
XX. kerület 68,2
XXI. kerület 67,8

Általános iskolába beírt tanulók száma:

1951/52	155.959
1952/53	164.147
1953/54	174.664

Az évenkénti emelkedés - figyelemmel a születések számának további növekedésére - 9-10000. Tehát, ha nem akarjuk a zsúfoltságot tovább fokozni, 3-4 éven keresztül évenként 180-200 tantermet kell építeni a mostani 50 helyett.

Kereskedelem

A növekvő áruforgalomhoz több üzlet kell (különösen a külső kerületekben). A piacok korszerűtlenek (VIII. ker. Teleki tér, Újpest, XIII. ker. Élmunkás tér, XIV. ker. Bosnyák tér), az egészségügyi követelményeknek nem felelnek meg.

A szállodai ágyak a szükségletet nem fedezik, a meglévő ágylétszám 1953 I. félévi kihasználtsága 130,3%. A közétkeztetési, vendéglátó-ipari üzemek elmaradottak, konyhák gépesítésre szorulnak.

Szállítóeszköz-hiány gátolja a jó áruterítést.

1952-ben 23,2 milliót, 1953-ban 18,6 milliót fordítottunk a kereskedelem fejlesztésére, 1954. évre - 8 milliárdos áruforgalomhoz, 6060 üzlethez - 10,5 milliót akarnak adni.

Gátolja a tanács gazdasági szervező munkáját, hogy a tanácsi gazdaság össze nem illeszkedő és össze nem keverhető részekből áll, tehát nem gazdasági egység, ugyanis a költségvetés és tervkészítés jelenlegi gyakorlata szerint a különböző tárcák egymástól függetlenül alakítják ki a főváros lakosságának mindennapi életét befolyásoló fejlesztési számokat.

A fővárosi gazdálkodás irányítása, a szociális-kulturális ellátás kielégítésének lebonyolítása tekintetében a tanácsot, illetve a Végrehajtó Bizottságot a jelenleginél lényegesen nagyobb hatáskörrel kell felruházni.

Budapest, 1953. október 9.

MOL XIX-A-2-v. Nagy Imre miniszterelnök iratai. 304/1/1953.

Tájékoztató az üzemi dolgozók és üzemi vezetők által felvetett szociális és kulturális problémákról (Ganz Vagongyár)

1953 október

[...] Bér és norma: a Ganz Vagongyárban a fizikai dolgozók átlagkeresetének alakulása 1951-től 53-ig: 1951-ben 993 forint a havi átlag, 1952-ben 819 forint, 1953-ban 1058 forint. Ebben a számításban benne van az átképzősök keresete is, ami annyit jelent, hogy az utolsó három év alatt a munkások átlagkeresete nem emelkedett, sőt minimálisan csökkent, mert 3 évvel ezelőtt az átképzősök száma számottevő volt, ma pedig elenyésző. Különösen szembetűnően alacsony a Ganz Vagongyárban a darabos munkát végző esztergályosok keresete. Havi keresetük nem haladja meg a 450-500 forintot. Ennek az az oka, hogy ebben a gyárban már az 1920-as években kezdték bevezetni a műszaki normákat, s a gyár normái lényegesen szorosabbak, mint a többi üzemeké. Az alacsony keresetek másik döntő oka az üzemi szervezetlenség. A forgácsoló műhelyben az esztergályosok kivétel nélkül arra panaszkodtak, hogy munkaidejük jelentős részét munka, normalap, szerszám utáni futkosással töltik el, ami egyes műhelyekben napi 2-3 óra kiesést jelent. Elpanaszolták az esztergályosok azt is, hogy az utóbbi időben áramhiány miatt is igen sok a kieső munkaidő. Az állóidőt a biztosított bér 80%-ával fizetik ki. Ez a jó szakmunkásoknál havi 300-400 forintos keresetcsökkenést is jelent. Az esztergályosok között a helyzet tarthatatlan. Sokan igyekeznek a gyárat otthagyni, máshol elhelyezkedni, sokan pedig a 8 óra letöltése után máshol vállalnak munkát (pályaudvaron való kirakást stb.), így próbálva keresetüket kiegészíteni, megélhetésüket biztosítani.

Kérték az esztergályosok azt is, hogy a helyes norma kialakítása mellett fordítsanak gondot a minőségi munkát végző esztergályosok bérének megállapítására is. Pl. a főtengelyen és egyéb nagyobb darabokon dolgozó minőségi munkát végző esztergályosoknál feltétlenül megkülönböztetést kellene tenni.

Az öntödei dolgozóknak az a panasza, hogy nem a kohászati nomenklatúrába vannak besorolva, ezért 10%-al kevesebbet keresnek, mint a kohászatban hasonló munkát végző dolgozók. A műszakiak, mérnökök, technikusok, szerkesztők kifogásolták, hogy bérezésük össze van kötve a gyártás egész tervének teljesítésével. Átlagkeresetük nem haladja meg az 1400 forintot. A minisztériumokban, egyéb intézményekben a tervező mérnökök, technikusok fizetése lényegesen nagyobb.

Munka- és egészségvédelem: a balesetek száma az előző évhez viszonyítva nem csökkent. Legtöbb baleset az öntödében van, a túlzsúfoltság és rendetlenség miatt. Gyakori a baleset a szállító munkások között is, pedig itt 5-6 targonca beállításával minimálisra lehetne csökkenteni a balesetek számát. Halálos baleset az idén nem volt, az elmúlt évben három.

A kollektív szerződésben vállalt kötelezettségeket a munkavédelem és a baleset-elhárítás terén az üzemvezetés általában teljesítette. Elmaradás a Szellőző Művek beszállítása terén van. Az üzemben erre kapacitás nincs, a Szellőző Művek pedig nem szállítanak. A kovácsműhelyben, öntődében és az öntvénytisztítóban a levegő tarthatatlanul rossz, és sürgősen javítani kellene a szellőztetésen. A kollektív szerződésben biztosított védőételeket, munkaruhákat általában megkapják. Ilyen vonatkozásban nem volt panasz. Az üzemen belül mosdó stb. megfelelő mennyiségben állnak rendelkezésre, de tisztántartásukra nagyobb gondot kellene fordítani. A védőételek minőségére azonban több panaszuk volt. Keksz helyett gyakran rothadt gyümölcsöt kaptak, sok a panasz a tejre is.

Dolgozók szociális helyzete: az üzemi étkeztetést a dolgozóknak alig 30%-a veszi igénybe. Régebben, amíg az étkeztetés az üzem saját kezelésében volt, a dolgozóknak mintegy 40-47%-a étkezett üzemi konyhán. Amióta a konyha az Üzemélelmezési Vállalat kezelésében van, lényegesen romlott a minőség, nem kielégítő a mennyiség sem.

Az üzem vezetőinek nincs áttekintésük arról, hogy a dolgozók közül hánynak van lakásproblémája. Annyit tudnak, hogy igen sok a lakásigénylő. Különösen súlyos az ifjúmunkások helyzete, akik, miután kimaradtak a tanoncotthonokból, nem egy esetben ligeti padokon s egyéb helyeken voltak kénytelenek aludni. 1953-ban az üzem összesen 3 lakást kapott.

Az üzemnek van napközi otthona és bölcsődéje is. Jól fel van szerelve, tisztán van tartva. A szükségletnek azonban egyáltalán nem felel meg, mert mindössze 60-70 gyermek számára van férőhely. Nem nehéz elképzelni, hogy ilyen nagy üzemben ez milyen kevés.

Sok dolgozó panaszkodott amiatt, hogy a gyárnak nincs kultúrotthona, és nagyon rossz a sportolási lehetőségük is.

Súlyos elmaradás van a munkások szakmai továbbképzésében, különösen az esztergályosoknál. Szakmunkások nem tanulnak, nem képezik tovább magukat, különösen a fiatalok.

Tarthatatlan az az állapot, ami az esztergályosok tanulóképzésénél van. Két esztendő alatt jóformán csak 3 hónapig dolgozik gépen, ezért van az, hogy a felszabadulás után normáját csak 30-40%-ig tudja teljesíteni.

Öreg munkások helyzete: a Ganz Vagongyárban több mint 600 öreg fizikai munkás dolgozik. Ezek részben szakmunkások, részben sm. voltak. Ezek közül kb. 200 erejének megfelelő munkakört lát el (portások, őrök, stb.). 400 öreg munkás azonban, akik között vannak 75-78 évesek is, munkakörükről nincs megfelelően gondoskodva. Bár ezek dolgozni már nem igen tudnak, mégis kénytelenek az üzemben maradni, mert a 240 forintos öregségi járulékból megélni nem tudnak. A 400-500 forint, amit az üzemben kapnak, lényegében közvetett nyugdíj. Ezért helyes lenne, ha rendeznék és szociálisabban megoldanák a dolgozók öregségi járadékát. [...][230]

MOL M-KS-276-53. Magyar Dolgozók Pártja. Politikai Bizottság. 145. őe. 63-64. p.

[230] A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1953. november 5-i ülésén tárgyalta a Központi Vezetőség által a munkásosztály helyzetének tanulmányozására kiküldött bizottság jelentését. E tanácskozás alapját képezte a „Tájékoztató az üzemi dolgozók és üzemi vezetők által felvetett szociális és kulturális problémákról" c. anyag, amely számos, különböző iparágat képviselő nagyüzemben folytatott felmérés és beszélgetések tapasztalatait foglalja össze, a közölt részlethez hasonló kritikus hangnemben, és a panaszok sürgős orvoslására javaslatokat fogalmaz meg. A Politikai Bizottság a javaslatokat „a munka további alapjául" elfogadta.

Rendőrségi jelentés az 1954. évi labdarúgó-világbajnokság döntőjének elvesztését követő tüntetésekről

1954. augusztus 14.

BM. Budapesti Főosztály
Bp. V., Engels tér 7.

SZIGORÚAN TITKOS!

Tárgy: A labdarúgó világbajnoksággal
kapcsolatos tömegtüntetésről jelentés.

J E L E N T É S
Budapest, 1954. augusztus hó 14-én.

A Belügyminiszter elvtárs 2-3619/r./1954. sz. utasítására a labdarúgó világbajnoksággal kapcsolatos tömegtüntetésekről jelentésemet az alábbiak szerint terjesztem fel:

A labdarúgó világbajnokság elvesztésével[231] kapcsolatban, folyó évi július hó 4-én, 21 órakor, a November 7. téren,[232] kb. 3-4000 főnyi tömeg gyűlt össze. Ezen tömeg a labdarúgó világbajnokság elvesztését vitatta, amikoris a tömeg hangulata egyre emelkedett, mely alkalommal Sebes Gusztáv és Puskás Ferenc ellen kezdtek tüntetni. A tömeg újságokból fáklyákat készített, és elindult az OTSB[233] felé, majd az OTSB-hez érve, Sebes és Puskás elleni jelszavakat kiabálta, innen tovább haladtak a Stúdióhoz. Útközben a tömeg állandóan növekedett, részben kíváncsiskodókkal, részben pedig újabb tüntetőkkel. A Stúdióhoz érve, annak kapuját, az ott lévő államvédelmi őrség biztosítása ellenére, betörték, utána kb. 150-200 fő az udvarra behatolt azzal a szándékkal, hogy a rádión keresztül Sebesnek és Puskásnak üzenjenek: „ne jöjjenek haza, mert ki lesznek végezve."

Fent jelzett tömeget a Biztosító Alosztálytól és a kerületektől sürgősen kivezényelt egységgel a Stúdió udvarából kiszorítottuk, és a környező utcákban szétoszlattuk. Ez az intézkedés kb. 23.30 órakor fejeződött be. Ezek után a várható újabb gyülekezési területeken és azok környékén, az illetékes kerületi osztályokkal, fokozott járőrszolgálatot rendeltünk el.

Július 5-én, már a délelőtti órákban voltak csoportosulások a Nemzeti Színház előtt, a körúti totózó helyiség előtt. Este, kb. 20 órára, már kb. 3-4000 ember verődött össze, és ez a tömeg még egyre növekedett. A tömeg hangulata mind emelkedettebb lett, állandóan tüzelték egymást Sebes és Puskás ellen, nevezettek kivégzését hangoztatva, valamint azt, hogy „aki

[231] A magyar labdarúgó válogatott első számú esélyesként utazott ki a Svájcban rendezett világbajnokságra, és a mezőnyt végigverve biztos befutóként került a döntőbe. A döntőben a korábban legyőzött nyugatnémet csapat ellen a magyarok már az első percekben 2:0-s vezetést szereztek, de az ellenfél hamarosan kiegyenlített, majd 3:2 arányban győzött. A második hely óriási csalódást keltett, elterjedt a hír, hogy a csapat „eladta" a mérkőzést. Budapesten a kommunista hatalomátvétel óta először került sor tömegtüntetésekre.

[232] Ma: Oktogon.

[233] Országos Testnevelési és Sport Bizottság.

magyar, velünk tart!" Ellepték a József körutat, a Nemzeti Színház környékét, majd a Szabad Nép-székház előtti területet. A Szabad Nép-székháznál sportújságot követeltek, egyben az egész jelzett terület közlekedését, szabad forgalmát megbénították. A közlekedés és a közrend helyreállítása céljából a rendelkezésünkre álló, kb. 200 főnyi karhatalommal a fenti területről eloszlattuk. A tömeg azonban a Rákóczi útra és a Lenin körútra[234] ismét összetömörült, sőt időközben kb. 8-10.000 főre emelkedett, az említett két útvonalon felvonulást rendeztek, továbbra is Sebest, Puskást gyalázták, és útjukba kerülő villamosok áramszedőjét lehúzták, autóbusz ablakot törtek be és egy személyautót felborítottak, a totózó ablakait betörték.

A tömeg a továbbiakban, részben az OTSB, részben a Stúdió elé nyomult, ahol újabb karhatalmi erő közbenjöttével megakadályoztuk az épületekbe való behatolást, és oszlatni kezdtük a tömeget. A tömeg innen el is oszlott, de visszament a Nemzeti Színházhoz, és ismét a Rákóczi utat és Lenin körutat lepte el.

Az itt is közben kb. 4-500 főre emelt karhatalmi erővel a főútvonalakról a kisebb mellékutcákba szorítottuk a tömeget, így a kisebb csoportokat 23-24 óra körüli időben sikerült teljesen feloszlatni.

A feloszlatás - tekintettel a tömeg felizgatott hangulatára - nem ment simán, több ízben a tömeg és a rendőrség közötti összeütközésre került sor.

Július 6-án, a Nemzeti Színház előtt ismét kísérlet történt a tüntető elemek részéről a csoportosulásra, kb. 21 órakor. 3-4000 ember a hangadókkal együtt ugyan ismét összejött, azonban már tömörülni egységesen nem tudtak, mivel a karhatalmi egységek az előző tapasztalatok alapján szervezetten akadályozták meg a tömörülést. Ugyanis a területet körzet- és részlegparancsnokságokra felosztva biztosítottuk: I. körzet: Nemzeti Színház, II. körzet: November 7. tér, 1./ részleg: Stúdió, 2./ részleg: OTSB, 3./ részleg: Baross tér.

A tömeg teljes feloszlatása kb. 23.30 órakor befejeződött, közben azonban a közrendvédelmi erők és a tüntetők között több összeütközés történt.

Már a 6-i tüntetések alkalmával több olyan értesülés jött a tömeg felől, hogy 7-én a labdarúgó csapat a Keleti-pályaudvarra érkezik, ezért ott fognak gyülekezni.

Az értesülések alapján 7-ére a körzet- és részlegparancsnokságokat a követelményeknek megfelelően átcsoportosítottuk, hogy legelsősorban biztosítottuk a Keleti pályaudvart és környékét, ezenkívül a Nyugati és Déli pályaudvart is biztosítottuk kisebb erőkkel, mivel a tömegből olyan hangok is érkeztek: „lehet, hogy másik pályaudvaron fogadják a csapatot".

Az átcsoportosítás helyességét bizonyította az, hogy 7-én már a reggeli órákban több kísérlet történt a tüntető elemek részéről a Keleti pályaudvar előtti térségben való csoportosulásra. Ezeket a kísérleteket az ott lévő erőkkel csírájában sikerült felszámolni, kivéve egyet, amikoris kb. 3.000 fő a Keleti pályaudvar érkezési oldalán összegyűlt, ennek a szétoszlatásához a Biztosító alosztály századát kellett igénybe venni. Ez alkalommal a tömeg ellenállása már jóval kisebb volt, mint az előző napokban.

A pályaudvarok biztosításán kívül megszerveztük az operatív és közrendvédelmi beosztottakkal Sebes Gusztáv, Puskás Ferenc és Szepesi György lakásának biztosítását. Ezeknek a biztosító részlegeknek a felhasználására azonban sor nem került, így kb. 24 órakor a hazaérkezés zavartalanul megtörténhetett.

[234] Ma: Erzsébet és Teréz körút.

A tömeget - összetételét illetően - három részre lehet bontani. Az első részre, akik lényegében a hangadók voltak s akik a tüntetést megkezdték, fiatal, 16-20 éves jampecok, huligán elemek, akik egyébként is - mérkőzések után - a Rozmaring espressó látogatói és a Nemzeti Színháznál lévő totózó előtt szoktak tartózkodni. Voltak közöttük többen, akik ismert Kinizsi „B" közép drukkerek.

A tömeg másik része, különösen az első és második napon, dolgozó emberekből tevődött ki, akik igen nagy sportrajongók, s felháborodásukban, vagy elkeseredésükben csatlakoztak a rendzavaró jampecekhez. A harmadik rész kíváncsiskodókból tevődött össze, akik egyébként is az utcán sétáltak és a tömeg magával ragadta őket.

Ezt az értékelést bizonyítja az előállított személyek összetétele is, akiknek jelentős része 16-20 éves jampecokból állt.

Az intézkedések során 472 személyt állítottunk elő, ebből 11 főt adtunk át az ügyészségnek izgatás, közvagyonrongálás, illetve hatósági közeg elleni erőszak miatt. 461 személlyel szemben büntető parancsot bocsátottunk ki, akikre 50-100 Ft-ig terjedő pénzbüntetést szabtunk ki, közbotrány okozás címén.

Az előállított személyek összetétele:	
Munkás	312
Alkalmazott	54
Értelmiségi	48
Tanuló	58

Az előállított, munkás foglalkozásúaknál meg kell jegyezni, hogy azoknak jelentős része deklasszált, jampec öltözködésű és magatartású személy. Megállapítottuk, hogy a tüntetés hangadói ezen deklasszált, jampec-öltözetű egyének voltak.

A diákok névjegyzékét az illetékes DISZ-szervezetnek és az iskoláknak meg fogjuk küldeni, és ugyanilyen értesítést küldünk a munkahelyekre is. [...]

Kiss István rendőralezredes,
BM bpesti főosztály vezető rendőri helyettese

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. BM Budapesti Főosztályvezető Rendőri Helyettese, 222-208/1954. - Gépelt tisztázat.

A Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának utasítása az 1954. évi tanácsválasztásokkal kapcsolatos rendőri feladatokról

1954. október 16.

B. M. Budapesti Főosztály

SZIGORÚAN TITKOS!

B. M. Budapesti Főosztályvezető rendőri helyettesének
... számú utasítása.
Budapest. 1954. október 16.

Tárgy: A Hazafias Népfront megalakítása és a tanácsok újraválasztásával kapcsolatos rendőri feladatok.

Népi demokráciánknak, a dolgozó nép államhatalmának és a békéért folytatott harcunknak jelentős megerősödését jelenti az 1954. évi november hó 28-ra kitűzött tanácsválasztás, valamint az ezt megelőző időkben történő Hazafias Népfront megalakítása.[235]

E feladatok zavartalan végrehajtásának biztosítása komoly feladat elé állítja rendőrségünket. Számolnunk kell azzal, hogy az ellenség minden eszközt megragad a tanácsválasztások megvalósításának akadályozására. Várható az imperialista hírszerző szervek ügynökeinek megélénkülő tevékenysége, ellenséges csoportok szerveződése és az általunk folytatott zavart keltő propaganda élénkülése.

A tanácsok megválasztását - a korábbiaktól eltérően - jelölőgyűlések előzik meg, melynek során széles lehetőség nyílik a bírálat gyakorlására. Fel kell készülni arra, hogy ezt a lehetőséget az ellenséges elemek a választási munka akadályozására igyekeznek felhasználni.

Az ellenséges tevékenység megakadályozása érdekében rendőrségi szerveinknek az államvédelmi szervekkel közösen fokozott figyelemmel kell kísérni az ellenség minden megnyilvánulását, hangulatát, esetleges csoportosulását. Fel kell deríteni és meg kell előzni a választásokkal kapcsolatos mindenféle aknamunkát. Meg kell akadályozni az ellenséges elemeknek a tanácsokba való beépülésére irányuló kísérleteit. Különös figyelemmel kell lenni a terror, a diverzió, a röpiratterjesztés, a plakátrongálás és egyéb provokációkkal kapcsolatos előkészületekre, az áruellátás, a kereskedelmi ellátás zavarainak kísérleteire. Biztosítani kell a választásokkal kapcsolatos jelölőgyűlések, rendezvények zavartalan lefolyását. Fokozott körültekintéssel kell ellátni a közbiztonság és közrend, a társadalmi és személyi tulajdon védelmét.

A BM Budapesti Főosztály rendőri szervei előtt álló feladatok végrehajtása érdekében az alábbi utasítást adom:

1./ A társadalmi tulajdon fokozott védelme érdekében aktívabbá kell tenni az ügynökség munkáját. Ipari vonalon az ügynökséget folyamatosan el kell igazítani, az aktív bűnözők és ellenséges személyek fokozott megfigyelésére, valamint az ellenséges tevékenységüknek

[235] Nagy Imre miniszterelnök reformjai alátámasztására kísérelte meg a Népfront újjászervezését, amely eredeti elképzelése szerint egyéni tagokkal, helyi szervezetekkel rendelkezett volna. Ezt a pártvezetés elvetette, a Hazafias Népfront 1954. október 23-24-én a párt vezetése alatt álló, az összes társadalmi szervezeteket összefogó mozgalomként alakult meg.

felderítésére. Ki kell oktatni az ügynökséget, hogy ne csak a folyamatos ügyekben végezzenek felderítést, hanem azokban az üzemekben is, ahol erre lehetőségük van. Kísérjék figyelemmel az ellenséges elemek tevékenységét és magatartását.

2. / Fokozott hálózati ellenőrzés alá kell vonni a mezőgazdasági jellegű kerületekben az állami gazdaságokba, gépállomásokra és termelőszövetkezetekbe befurakodott ellenséges személyek tevékenységét. Különös figyelemmel kell lenni a mezőgazdasággal kapcsolatos őszi feladatok végrehajtására.

3./ Ügynökség útján fokozott ellenőrzés alá kell vonni mindazokat a nyilvános szórakozó helyeket, (espressókat, éttermeket, mulatókat stb.) ahol ellenséges elemek és bűnöző személyek megfordulnak. Az ügynökségeket úgy kell eligazítani, hogy ezeken a helyeken figyeljék az ellenséges megnyilvánulásokat is, és tapasztalataikról értesítsék kapcsolattartóikat. Minden ellenséges megnyilvánulásról, vagy hangulatról értesíteni kell az illetékes államvédelmi szervet is.

4./ A választást megelőző hetekben, valamint a választás ideje alatt sűrített találkozókat kell tartani az ügynökség tagjaival. Az ügynökség útján fokozott ellenőrzés alá kell vonni elsősorban a szokásos bűnözőket. Feladatul kell adni, hogy a választások időszakában még fokozottabban figyeljenek fel ezen személyek tevékenységére, és soron kívül azonnal jelentsenek minden olyan körülményt, amely egy-egy bűnöző bűnös szándékaira utal.

5./ A kerületi osztályvezetők mérjék fel, hogy területükön mikor, hol, milyen várható létszám mellett lesznek jelölőgyűlések. Ennek figyelembevételével tegyék meg a szükséges operatív és közrendvédelmi intézkedéseket, a jelölőgyűlések zavartalanságának biztosítására. A közrendvédelmi alosztály vezetőjét lássa el konkrét feladatokkal, számoltassa be, hogy milyen módon és hogyan kívánja biztosítani a jelölőgyűléseket. Amennyiben az osztály rendőri létszáma az előre látható feladat nagyságát figyelembevéve kevésnek bizonyul, úgy minden esetben kérjen segítséget a Főosztály közrendvédelmi osztálya vezetőjétől.

6./ Különös figyelmet kell fordítani a röplapterjesztés, plakátrongálás és egyéb provokációs cselekmények megakadályozására. Ennek megelőzése érdekében vezető elvtárs a bűnügyi és közrendvédelmi alosztály vezetője részére tartson részletes eligazítást, hogy azok beosztottaikat úgy lássák el szempontokkal, hogy a legkisebb gyanúsnak látszó eseményre is felfigyeljenek.

7./ A választások előkészületi ideje alatt, valamint a választás napján fokozni kell a területfelelősök „T" hálózati munkáját. Utasításban kell adni a területfelelős elvtársaknak, hogy tegyék szorosabbá kapcsolataikat személyeikkel, és lássák el azokat konkrét feladattal a helyi viszonyoknak megfelelően.

8./ Fokozni kell a lakosság hangulatának megfigyelését is. Ennek érdekében az operatív munkások, területfelelősök, járőrök és őrszemek úgy szolgálatban, mint szolgálaton kívül állandóan kísérjék figyelemmel a lakosság megnyilvánulásait. Ebbe a munkába be kell vonni a szakterületek operatív hálózatát is. Az ellenséges megnyilvánulások felszámolására vezető elvtárs minden esetben tegye meg a szükséges intézkedést. Gondoskodjon arról, hogy a hangulatjelentések élőek, konkrétak és mindenre kiterjedőek legyenek, s hogy abból minden esetben következtetni lehessen a lakosság megnyilvánulásaira.

9./ Különösen nagy figyelmet kell fordítani a bűncselekmények, elsősorban a lopások, zsebtolvajlások, betörések és prostitúció megelőzésére. Ennek megakadályozása érdekében gondoskodjon Vezető elvtárs a sűrített járőrszolgálat megszervezéséről, és a járőrútirány-tervek szükségszerű átdolgozásáról. A járőrszolgálatot főként a veszélyeztetettebb helyeken az éjszakai órákban is erősíteni kell.

10./ Meg kell szervezni a kerület területén lévő objektumok, (pártházak, emlékművek, nagyobb üzemek, telefonközpontok, stb.) fokozottabb őrzését. Erre vonatkozóan tervet kell készíteni, hogy milyen mértékben és hogyan kívánja biztosítani a számításba vehető objektumokat.

A biztosítás megszervezésénél a feltűnést a legmesszebbmenőkig kerülni kell.

11./ Meg kell szervezni a kerület területén lévő nyomdák és sokszorosító gépek ellenőrzését, hogy azt az ellenséges elemek céljaikra ne tudják felhasználni.

12./ Közlekedési és általános rend szempontjából biztosítani kell a választásokkal kapcsolatos nagygyűlésekhez vezető útvonalakat és azok színhelyét.

13./ A lakosság áruellátásának biztosítása érdekében a tanácsok kereskedelmi osztályaival karöltve fokozott ellenőrzéseket kell szervezni, hogy a folyamatos áruellátásban ne legyen fennakadás. Az észlelt hiányosságok esetén a területileg illetékes szervnél intézkedni kell azok megszüntetéséről, nehogy az ellenség fel tudja használni ezeket és indokolatlan sorbanállásokat szervezzen.

14./ Meg kell szervezni a Szabadságharcos Szövetség és egyéb intézmények fegyverraktárai őrzésének ellenőrzését. A raktárakat leltár szerint kell ellenőrizni és ha szükséges, a raktárakat le kell pecsételni. [...]

A választásokkal kapcsolatos nyomtatvány szállítmányok kíséretére, valamint a szavazóhelyiségek biztosítására a későbbiek folyamán fogok intézkedni.

Kiss István r. alezredes s. k.
Bp-i Főo. Vez. Rend. Hely.

BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. BM Budapesti Főosztályvezető Rendőri Helyettese, 222/110/31/1954. - Gépelt tisztázat sk. aláírással.

Iskolabírálat I.[236]

Faragó László fővárosi tanulmányi felügyelő értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról

1956. február 20.

Jegyzőkönyv

Készült 1956. február 20-án, a Táncsics Mihály Tanítóképző tanulmányi felügyelői záróértekezletén. [...]

Faragó László[237] tan. felügyelő: [...] Beszámolómban az alábbiakkal foglalkozom: 1. Az iskola tárgyi feltételeivel, az iskolával, mint nevelőkörnyezettel, 2. A személyi feltételekkel, 3. Az iskola munkatervével, 4. A tanítási órán szerzett tapasztalatokkal, 5. Az órán kívül folyó világnézeti, politikai neveléssel, 6. Az iskolavezetés munkájával, 7. Végül összefoglalóan megállapítom a végrehajtandó feladatokat.

1. Az iskola, mint nevelőkörnyezet, eredményesen segítheti elő a világnézeti, politikai nevelést. Látogatásom során megállapítottam, hogy az iskolának a tisztasága, a rendje, dekorációja kedvezően hat az ifjúság nevelésére. Ebben igen jelentős feladatokat végzett és fáradhatatlan az iskola igazgatója.[238] Viszonylag olyan nagy átszervezési feladatot, mint az általános iskola felső tagozatának megszervezését és elhelyezését a volt diákotthon helyén, határidőre megoldotta. Megállapíthatjuk, hogy a felső tagozat növendékei éppen úgy, mint az alsó tagozat és a tanítóképző növendékei nyugodt tárgyi feltételek között tanulhatnak.

A dekorációban érvényesül a haladó hagyományoknak ápolása. Az iskola névadójának, Táncsics Mihálynak az igazgatói iroda előtti falon, valamint az iskola dísztermében elhelyezett művészi portréja - Sárkány Lóránt tanár értékes alkotása - emlékezteti a fiatalokat Táncsics Mihályra, a haladó pedagógusra, a XIX. század politikai harcosára.[239] Az osztályok-

---

[236] Az alábbi két dokumentum közel egy időben keletkezett, és lényegében ugyanarról szól: a Táncsics Mihály Tanítóképzőben az 1955/56-os tanév első félévében történtek értékeléséről. Az elsőként közölt jegyzőkönyv a Nagy Imre miniszterelnök eltávolítását követő közel egy esztendő ideológiai „visszarendeződésének", „a jobboldali elhajlás elleni küzdelemnek", a ma már groteszknek tűnő, akkoriban (látszólag) mindenki által komolyan vett „rendcsinálásnak" jellemző dokumentuma. A következő, vélhetőleg egy tantestületi farsangi mulatságra február 25-én készült (s talán március 10-én bemutatott) írás a hivatalos felszínt borító „vörös drapéria" mögé enged bepillantást. A maga látszólag könnyed eszközeivel messzemenően kiaknázza a kelet-közép-európai történelem éles fordulataiból, ideológiai „túlfűtöttségéből" adódó lehetőségeket; az időpont (nézőpont) néhány évtizedes „visszatolásával" és a 20. századi magyar iskolákra jellemző bornírt mozzanatok kifigurázásával, a „tréfát nem ismerő humor", a szatíra eszközeivel adja pontos látleletét az akkor történteknek.

[237] Faragó László (1911-1966) a fővárosi tanítóképzők ellenőrzésével és irányításával foglalkozott, majd 1956-tól az Oktatási Minisztériumban az általános iskola alsó négy osztályával kapcsolatos irányító munkát végzett. Az általa kifejtettek az akkori párt-, ill. minisztériumi irányelveket közvetítik.

[238] Árpássy Gyula (1904-1974) pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanár, 1952-1958-ban a budai középfokú tanítóképző igazgatója, majd a felsőfokú intézet igazgató-helyettese.

[239] Az ország egyetlen gyakorló tanítóképzőjeként a XII. kerületi 1954-ben vette fel Táncsics Mihály nevét.

ban mindenütt megtaláljuk Népköztársaságunk címerét, egy-egy jelmondatot, amely a tanítóképzőben alkotmányunk egy-egy részlete, az ált. iskolában a pajtás- ill. úttörőtörvényekre emlékezteti a tanulókat. Nem általános a faliújságok szervezése. Az alsó tagozat több osztályában találtam faliújságot, s láttam a Gárdonyi Géza úttörőcsapat faliújságját, valamint egy-két tanítóképzős faliújságot. Véleményem az, hogy ezek a faliújságok általában nem elégítik ki azt a célt, amelynek érdekében azokat létesítették. Az úttörőcsapat faliújságja tartalmában jól mozgósít a tanítás újrakezdése alkalmával írott cikkeivel. Sajnos, olyan magasan helyezték el az iskola folyosóján, hogy azt a tanulók általában nehezen olvashatják. Egy-két osztályban, mint pl. a II.- IV-ben nem a legszerencsésebb az elhelyezése. Olyan magasságban kell elhelyezni, hogy valóban olvasható legyen. [...]

Fel kell azonban arra figyelnem, hogy a múlt haladó értékeinek bemutatásán túlmenően az iskola dekorációjában nem érvényesül eléggé a felszabadulás óta eltelt évek eredményeinek megfelelő bemutatása. Ebből a szempontból jó az a falfestmény, amely a lépcsőház falát díszíti, s emlékezteti a növendékeket arra, hogy ők e szocializmust építő országunkban élnek. Azonban ezzel ne elégedjünk meg, ezen a területen is tovább kell mennünk. Helyes lenne, az iskola folyosójának megfelelő helyén, megfelelő váltás mellett bemutatnánk felszabadulásunk óta elért legnagyobb alkotásainkat, építkezéseinket, megváltozott életünknek legjelentősebb tényeit. Egyszóval: a jövőben fokozottabban előtérbe kell állítani az iskola dekorációjában is jelen életünket.

A jövő feladatai sorában foglalkozni kell a napközi otthon jobb elhelyezésével, az önálló otthon létesítésének tervével, korszerű berendezésével. Legyen a tanítóképző napközi otthona is vonzó, otthonos, a tanító növendékek felé példát adó. [...]

A munkaterv feladatai sorából kiemelem a következőket:[240]

a./ Ismeretnyújtó munkánk középpontjában mai életünk megismertetését és megszerettetését kell állítanunk, és ki kell alakítanunk ifjúságunkban azt a világnézeti optimizmust, amely a szocializmus és kommunizmus építőjének jövőbe tekintő munkájánál nélkülözhetetlen.

b./ A társadalmi vonatkozású ismeretek nyújtásánál a történetiség és pártosság elvének érvényre jutását kell szorgalmaznunk. Meg kell mutatni ifjúságunk előtt, hogy a történeti folyamatokat a maguk fejlődési folyamatában tekintsék, de azt is szem előtt kell tartaniuk, hogy a múlt tanulmányozása is elsősorban a kommunista ember kialakításának végső célját szolgálja.

c./ Hazafias nevelésünkben a múlt helyes megbecsülése mellett tudatosabban, a jelen időszerű tényeinek elemzésére, az elemzés készségére kell nevelnünk ifjúságunkat, figyelmüket azokra a problémákra kell irányítanunk, amelyek hazánk, a népi demokráciák, a Szovjetunió, a Béketábor kérdései. Arra kell törekednünk, hogy növendékeink életbevágó kérdései személy szerint is ezeknek a kérdéseknek szocialista és kommunista megoldása legyen. Rá kell nevelnünk ifjúságunkat a napi politikai kérdésekkel való foglalkozásra is. Ezen a téren a DISZ-re ebben az évben fokozott jelentőségű szerep vár. [...]

---

[240] Erdey-Grúz Tibor miniszter az 1954/55. tanévet értékelve - az MDP KV márciusi határozatára hivatkozva - leszögezte: „... az oktatásban is feltártuk a helytelen nézetek érvényesülését. Ezek a párt és a munkásosztály vezető szerepének elhomályosulásában, a nevelő munka pártosságának lanyhulásában, valamint a világnézeti nevelés háttérbe szorulásában, továbbá az úttörő és DISZ-szervezetek nem kellő támogatásában jelentkeztek. E hibák kiküszöbölését... a következő tanévben kell elvégeznünk... A múlt haladó hagyományainak helyes kidomborítása mellett... az idealizált hősi múlt... néha kívánatosabbnak tűnt a jelennél.” (Köznevelés, 11. évf. 6. sz., 1955. augusztus 15.)

A világnézeti-politikai nevelés több pozitív jelét és eredményét láttam. A magyar nyelv és irodalom tárgyának vizsgálata közben a következő utasítások érvényesítését ellenőriztem: a/ Az irodalmi szemelvényanyagot a dialektikus materializmuson alapuló marxista irodalomszemlélettel kell bemutatni. Ez fejlődésünk mai szakaszában elsősorban a történetiség és pártosság elvének helyes érvényesítését jelenti. b/ A műveket a tartalom és forma egységében, a tanulók aktív közreműködésével, tehát általában a beszélgetés módszerével kell elemezni. c/ A tanulók szilárd tárgyi ismereteiről a számonkérés tudatosabb megszervezésével, elsősorban összefüggő feleletek követelésével lehet legbiztosabban meggyőződni. d/ A szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztése megvalósítható feladat, s az írásbeli házi feladatok, dolgozatok a tanulók önállóságra, állásfoglalásra nevelésének igen fontos területe. e/ A nyelvtan órákat a helyesírás és fogalmazás tanításának szolgálatába kell állítani a középiskolákban. [...]

Az iskola tanulmányi helyzetét vizsgálva megállapítottam, hogy az a tanítóképzőben az előző negyedévhez viszonyítva határozott fejlődést mutat. Viszonylag nagy a bukott tanulók számaránya. Ennek megszüntetése legyen egyik további feladatunk. Az ált. isk. felső tagozatának 3,3 tanulmányi átlaga az első negyedévi 2,84-hez viszonyítva figyelemreméltó fejlődést mutat és biztatást a 2. félévre vonatkozóan. Az alsó tagozat 3,93 átlaga jónak minősíthető. Felhívom a figyelmet arra, hogy bár az iskola nevelőtestülete többször foglalkozott a munkásszármazású tanulók helyzetével, ez még mindig nem mondható megnyugtatónak. Még mindig több azoknak az osztályoknak a száma, ahol a munkásszármazású tanulók tanulmányi átlaga elmaradt az osztályátlag mögött. Sajnálatos, hogy pl. épp az általános iskola III. osztályában nem egy olyan munkásszármazású tanuló van, akinek a tanulmányi eredménye nem kielégítő jelenleg a középiskolai továbbtanulás szempontjából. A fővárosi tanács oktatási osztálya útmutatót adott ki a munkásszármazású tanulókkal való foglalkozás problémájáról. [...]

Összefoglalva: A tanítási órákon a világnézeti, politikai nevelés több értékét, eredményét láttam. Ez azt igazolja, hogy a nevelőtestület törekszik a világnézeti, politikai nevelés eredményes megvalósítására. Nem kielégítő az osztályfőnöki órák színvonala. Ezért a megadott alapelvek figyelembevételével a második félévben tovább kell javítani e téren a munkát. Növelni kell a politikai információs órák színvonalát, és így hatásfokát. Tanulmányi téren az iskola munkája határozott fejlődést mutat. Fokozott figyelemmel kell a munkásszármazású tanulók helyzetével, tanulmányi problémáival foglalkoznunk [...]

A világnézeti-politikai nevelés órán kívüli lehetőségeinek sorában tájékozódtam a szakköri munkáról is. A népművelési szakosztály végzett munkája alapján és terveinek ismeretében azt kérem, hogy a népművelési minisztérium által megküldött útmutató felhasználásával fokozottan állítsák előtérbe a politikai szempontokat a népművelők képzésében, hogy e vonalon is egyre tudatosabban lássák a növendékek azt a fontos kultúrpolitikai feladatot, amit majd el kell végezniük.

Az iskola DISZ munkájának vizsgálata arról győzött meg, hogy az elmúlt évhez viszonyítva fejlődést mutat. Helyes, hogy a DISZ programjában központi helyet foglal el az iskolában folyó világnézeti-politikai nevelés támogatása. Ezt szolgálják a különféle DISZ-rendezvények. A csütörtöki napon rendezett előadások komoly segítséget nyújtanak a fiatalok politikai képzéséhez. Komoly színvonalat képviselt a DISZ rendezte november 7-i ünnepély, amely mondanivalójában, fegyelmében, összhatásában méltó volt a gyakorló tanítóképzőhöz és általános iskolájához. Helyes az, hogy kulturális téren is megvan a fiatalok programja. Gondolok itt a Kilián György emlékversenyben való részvételre, valamint a Bartók Béla népdaléneklés versenyre. A nyert tájékoztatás alapján eredményesnek ígérkezik a magyar-szovjet diákbarátsági hét is. Helyes az is, hogy az iskola belső rendjének, fegyelmének kialakításából a DISZ is kiveszi a részét. Meg kell állapítanom, hogy a DISZ kezdeményező; egyre több önállóság,

tervezgetés, gondolatfelvetés jellemzi a fiatalokat, s ez bíztató a jövőt illetőleg. Helyes lenne, ha a DISZ szervezet kapcsolatot találna elsősorban közeli állami gazdaság vagy termelő-szövetkezet DISZ-szervezetével, esetleg üzemi DISZ-szervezettel, hogy a fiatalok ezúton is megismerjék a munkásosztály életét, a nagyüzemi gazdálkodással kapcsolatos problémákat, s elősegítse mindez politikai fejlődésüket. [...]

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar Irattára, 8/1956.

Iskolabírálat II.
Szathmáry Lajos tanulmányi vezető[241] *(farsangi) értékelése a Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző oktató-nevelő munkájáról*

1956. február 25.

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Kollégák!

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy bemutatkozzam. Dr. Dummer Ágoston[242] tankerületi királyi főigazgató vagyok a IV. fiz. osztályban. 1913-ban nyert megbízatásom alapján, amelyet a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr 1.999.999/1913. IV. sz. alatt állított ki részemre, voltam bátor ellenőrző látogatást végezni az Önök tanítóképző intézetében, valamint a kapcsolatos alsó- és középfokú iskolákban. Mielőtt a látogatásomról szóló jelentésemet felsőbb hatóságom előtt megtenném, tapasztalataimról néhány szóban be szeretnék számolni az igen tisztelt nevelő testület előtt.

Az iskola épülete ma már szinte minden szempontból megfelel az 1900-as évek század eleji követelményeinek. Minden feltétlen szükséges célra rendelkezésre áll a megfelelő helyiség. Van hely bőven az alsóbb iskolafajú osztályok számára, s nem szorul ki teljesen a tanítóképző intézet sem. Helyesnek látnám azonban, ha az elemi népiskolai osztályokban a betűvetés alaposabb megtaníthatása érdekében bevezetné a nagyságos Igazgató Úr a csoportos tanítást az osztályok kettéosztásával. A tanítóképző intézeti osztályok viszont egyidejűleg célszerűen összevonhatók volnának akár egyetlen osztályba is. Vágó tanár úr,[243] aki e téren kiváló szakember, bizonyára szívesen elvállalná ennek az összevont osztálynak a vezetését, akár az összes tárgyak egyszemélyű tanításával is. A felszabaduló fizikateremben bátran be lehetne rendezni a napközi otthon játékszobáját. Zádorfalvi tanár úr[244] bizonyára szívesen rendelkezésre bocsátja a kicsinyeknek a szertár egész anyagát. A pedagógiai könyvtárban bölcsődét lehetne szervezni, a biológiaterem pedig igen alkalmas volna jégveremnek az Igazgató Úr tervei szerint megindítandó körzeti éttermi konyhához. Az összevont tanítóképzői osztály pompásan elférne az alagsori volt ebédlőben, amely eredetileg úgyis csak fáskamrának épült. A gondnokot beköltöztethetnők Kurách Emma ny. főnökasszony lakosztályába, ahol az időt kettesben jól eltölthetnék. Az egész igazgatóság bezsúfolható volna a földszinti vécé előszobájába. A tanulmányi vezető szobáját célszerű volna a fiatalabb tanár- és tanítónő úrhölgyek gyóntató és öltözőszobájaként hasznosítani. A dísztermet teljes egészében illő volna a Szívgárda rendelkezésére bocsátani, bár egyidejűleg ugyanez a terem lehetne az elemi iskolai zenekar téli gyakorló-helyisége is, amíg a hidegek tartanak. A tanítóképzői énekkar és zenekar

---

[241] Szathmáry Lajos (1903-1994) latin-görög-magyar szakos gimnáziumi tanár, Karácsony Sándor tanítványa, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület és a cserkészet nagy hatású munkatársa, a sárospataki, hódmezővásárhelyi, pápai református kollégiumok tanára, Németh László „Égető Eszterének" „Szilágyi tanár ura", a VKM szabadművelődési osztályának volt vezetője, ekkor a budai tanítóképző tanulmányi vezetőjeként (igazgató-helyettesként) tevékenykedett.

[242] Dummer Auguszt, a „csász. kir." időkben a buta bohóc figuráját testesítette meg - ennek a névnek a „komoly" változata szerepel a paródiában.

[243] Vágó Elemér gyakorló iskolai tanító, majd gyakorlati képzés-vezető.

[244] Zádorfalvy János matematika-fizika szakos polgári iskolai tanár.

bátran tarthatná a próbáit a második lépcső alatti üres pincetérben, ha onnan a rossz matracokat és bútorroncsokat célszerűségi szempontokból Szilágyi tanító úr[245] szertárában helyeznők el. Így aztán azok a szempontok, amelyeket tanítónevelésünk érdekében századunk elején előírtak, maradéktalanul érvényesülnének. Felkérem a tekintetes tanári és tanítói testületet, hogy előterjesztésemet, melyet ez irányban a miniszter úr őexcellenciája felé is meg fogok tenni, a maga részéről is tegye alapos megfontolás és megbeszélés tárgyává. [...]

Áttérve most már a testület személyi ügyeire meg kell állapítanom, hogy az együttes összetétele általában megfelel az 1883-as középiskolai törvény gimnáziumi követelményeinek. A tanárok többsége ugyanis gimnáziumi képesítésű, s így a tanítónevelés speciális feladatainak végrehajtására elsősorban alkalmasak. Rátermettségüket igazolja hivatásra nevelésük sikere is. Hiszen az annak idején 70-es létszámmal induló első tanítóképző intézeti osztályból még mindig maradt 30 érettségi-jelölt. Ezek közül azok, akik katonának, pékinasnak, váltóőrnek, stb. el nem pályáznak, még mindig vannak négyen olyanok, akiknek előmenetele elégséges ahhoz, hogy valóban a nemzet nevelői legyenek, ha a javítóvizsgákon sikerül átvergődniök.

A nevelő testület számaránya azonban nemek szempontjából némileg kifogásolható. Kormányzatunk igen sokra becsüli hazánk szebblelkű hölgyeinek a gyermeknevelés terén hasznosítható gyermekded lelkiségét, valamint egész szellemi alkatuk idomultságát a gyermekies gondolkodáshoz; az én véleményem azonban az, hogy ezt a húrt sem szabad túlfeszítenünk. Mi igen sokra becsüljük a testület férfitagjainak képességeit, azonban az a véleményünk, hogy mégsem illő, ha egy férfira több jut két nőnél. Kérem is a nagyságos Igazgató Urat, hogy jövő évi személyi programjának kidolgozásakor a férfitagok túlterhelését szüntesse meg. [...]

Nem mehetünk el azonban szó nélkül a mellett a személyi kérdés mellett sem, hogy a testület egyes hölgytagjai nem tekintik a hely komolyságát és - bocsássanak meg a szóért - nadrágban jönnek iskolába. Igazgató Úr őnagyságával teljes egyetértésben méltányoljuk az illető kartársnők arra vonatkozó intencióit, hogy ezáltal is csak elő akarják segíteni a magasabb osztályba járó fiútanulók esztétikai érzékének a fejlődését, annál is inkább, mert a tanulók e szemléltetési eljárással kapcsolatban a nagysugarú körívekre és gömbsüvegekre vonatkozóan is igen érdekes illusztrációkat kapnak. Nekünk mégis az a véleményünk, hogy tekintettel az alsótagozati, érzékenyebb lelkületű kisdedek erkölcsi érdekeire: a körívek és gömbsüvegek középpontjához tartozó sugarak hosszát megfelelőképpen limitálni kellene. Ha pedig ez természettől semmiképpen sem volna lehetséges, úgy ajánlani fogom a Miniszter Úr őexcellenciájának egy olyatén rendelet kiadását, mely szerint az állami női tanerők közül csak azok viselhessenek hivatalos funkcióik közepette nadrágot, akik az Állami Szabványügyi és Mértékhitelesítő Hivatal maximummértéke alatt megférnek.

Ami az iskola fegyelmi állapotát illeti, e téren úgy látom, az iskolavezetés híven követi az 1897-ben megjelent fegyelmi szabályzatot, mely a Monarchia összes iskoláira vonatkozott, Galíciától Hercegovináig. A folyosókon némaság honol. A tanulók mint hangtalan árnyak lengenek a szünetek folyamán az osztály- és a vécéajtók között. Minden folyosósarkon ott áll a tanár-ellenőr, aki a tanulóellenőrt ellenőrzi, a lépcsőkön vércseszemekkel cikáznak a napos tanárok, akik a tanárellenőröket ellenőrzik, s végül: határozott erkölcsi súllyal, koturnusban vonul végig ellenőrző útján Dr. Bihary János kollégánk, aki a feje ennek az egész ellenőrzési hierarchiának.

Így remélhető, hogy a felforgató eszmékben már-már felbukkanó tudatos fegyelem helyett a sokkal kézzelfoghatóbb, az úgynevezett marokban-tartó fegyelem közelesen százszázalékossá

[245] Szilágyi Sándor gyakorló iskolai tanító, majd vezető tanító.

válik iskolánkban. Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy a folyosókon néha-néha meglepetésszerű suvix-köröm- és hajvizsgálat is történik, bizton hisszük, iskolánkban is lesz olyan fegyelem, mint a Mária Terézia laktanyában.

Miután tehát az erkölcsi nevelés fegyelmezés-technikai része a fenti módon biztosítást nyert, szólanom kell az erkölcsi nevelés szellemi oldalairól is. Ezen a vonalon már kevésbé kedvező az iskola képe. Utasításaink a keresztény-nemzeti eszmének a hangsúlyozását írják elő nevelőink részére. Tekintettel arra a liberális felfogásra, melyről személyem közismert, nem kívánok beavatkozni a Hölgyek és Urak személyes vallási meggyőződésébe. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy hivatali minőségükben jobb példával kell elöljárniok. [...]

A valláserkölcsi nevelés hatékonyságának fokozása érdekében tanácsolni szeretném a következő hitbuzgalmi eszközök felhasználását. A biológia igen tisztelt tanárai az eddiginél gyakrabban szemléltessék a keresztes pókot és a keresztes viperát. A történészek minden órán hivatkozzanak a keresztes háborúkra, a matematika tanárok a törtek osztásával kapcsolatban előszeretettel használják a keresztbeszorzás kifejezést. Harsányi és Giric tanítójelöltek távozásával kapcsolatban helyesen tették, amikor keresztet vetettek. Az énektanárok minden óra végén énekeltessék az ifjúsággal a „kiállok a keresztútra" kezdetű igazán szép és nem kotkodályos népdalt. (A leányosztályoknál esetleg el lehet tekinteni e daltól.) A kézimunka órákon többet kell a keresztöltésekkel foglalkozni. A konferenciákon is kívánatos volna a férfiaknak keresztbetett kezekkel, a hölgyeknek pedig keresztbetett lábakkal ülniök. [...]

Ami a hazafias nevelést illeti, ezen a vonalon az iskola jól dolgozik. A hazafias nevelésről ez évben eddig 24 konferenciát tartottak, 1347 határozati ponttal. A tanárok - átlagszámításaim szerint - óránként 49,5-szer említik a Haza szent nevét. Ha e számot 50%-kal emelik, meg leszünk elégedve. Dr. Bihary János tanár úr egy alkalommal, amikor az önképzőkör ifjúsága előtt a Hazáról tartott előadást, hangorgánumának célszerű reszkettetésével könnyeket csalt két szemembe.[246] Az ifjúság pedig olyannyira fellelkesedett a nemzeti eszmétől, hogy fütykös-re akart kapni a komonisták ellen, nehogy a komonizmus eszméje elterjedjék, itt valami komonista sejtmag alakulhassék, s iskolánk nemzetfelforgató elemek tanyájává nyilvánuljék.

Nagyon helyesnek látom egyébként a hazafias nevelés szempontjából, hogy az ifjúságot az iskola nem viszi komolyabb vidéki tanulmányutakra. Így legalább azok a gyönyörű fogalmak, amelyek szavaink nyomán az ifjúság képzeletében kialakulnak, nem blamáltatnak a sokszor lapos valóság által, hanem mindig ideális magasságban fognak lengeni a tények suta szüleményei felett. Íme ez az idealizmusra nevelés igazán helyes és követésre méltó módszere. Viszont itt és most meg kell rónom Dr. Jablonkay Pál tanár urat,[247] amiért még mindig kitart a helyszíni szemléltetés materialista felfogása mellett. Ezzel persze abba a gyanúba keveredik, hogy az elméletnek kevés figyelmet szentel, tanítása túlságosan gyakorlati jellegűvé válik. Vigyázat, Vigyázat! Ebben könnyen prakticizmust vélhet találni az, aki komolyan veszi az emelkedett idealizmusból fakadó didaktikát.

S ezzel azt hiszem, át is térhetek az iskolánkban folyó oktatói munka taglalására. Engedjék meg, hogy a tanításnak a tárgyi részével csak röviden foglalkozzam, hiszen ez tanítóképzőben

---

[246] Bihari János (1909-1995) magyar szakos gimnáziumi tanár, korábban a Budapesti Református Gimnázium tanára, igazgató-helyettese, a hazai tanítóképzés kiemelkedő alakja, nyugdíjazásáig a Budapesti Tanítóképző Főiskola tanszékvezető tanára.

[247] Jablonkay Pál (1911-1984) földrajz-biológia szakos gimnáziumi tanár. Katolikus világnézetét, nemzeti elkötelezettségét még ekkoriban is meglehetősen nyíltan vállalta. 1956-ban tanítványait több hetes erdélyi körútra vitte.

nem is fontos. A kartársak gondosan ügyelnek arra, hogy a dolgok kapcsolatainak leglényegét ne túlságosan bolygassák, hiszen a problémák feletti tűnődések és vitatkozások elvennék az időt a kevésbé lényeges dolgok alaposabb betanulása elől. Problémák felvetése különben is csak lazítja a tanulás fegyelmét. Bizalmatlanságot kelt a már megállapított és örökérvényűen leszögezett törvényszerűségek érvénye felől. Gondoljunk csak például a közelmúltban lezajlott Galilei perre, amely világosan megmutatta, mi haszna annak, ha elfogadott és kényelmesen bejárt álláspontunkat egyes forrófejűek újra problematikussá próbálják tenni. Maradjunk csak mi tovább is annál a közkeletű elvnél, hogy mégsem mozog a föld. Tehát kevés problémát uraim, de annál több összefüggő szövegfelmondást. Ha ezek a beemlézett szövegdarabok, ezek a kész gondolati sémák és gondolatpótlók megtöltik ifjúságunk fejét, kirekednek belőlük a kételyek. Különben is az ördög képviselője volt az, aki azt állította, hogy a kételkedés a tudás alapja.

De túl az elvi indokláson, a mindennapi gyakorlat is azt mutatja, hogy a tanítónak elég, ha bizonyos gondolatsorok végső konklúzióival, a konklúziók lassan halványuló emlékeivel rendelkezik. Ennyivel már tekintélyt szerezhet magának mind a Polgári Dalegyletben, mind a Katholikus Nőegyletben, mind pedig a Református Kugliversenyek zsűrijében. Később már ezekre az ismeretrészletekre sincs szüksége, mert (s most kissé népszerűbben fejezem ki magam) a kántor lánya el lesz véve, a tankönyvi lecke pedig fel lesz adva. A többi magától megy. [...]

A munkára-nevelés elvét jól szolgálja az iskola. Téglát hordtak a tanulók az iskolával szembeni sporttelep építkezéseihez. S hogy a sokirányú technikai készség elsajátításának elvét is szolgáljuk, ismét téglát hordattak a tanulókkal az iskolai botanikus kert pálmaházának alapjaihoz. A változatosság céljából ismét téglát hordtak a bedőlt kertfal kerítésének újra felépítéséhez is. Az udvar hengerelt vörös salakját jégpályaépítés céljából célszerűen szétcsákányozták. Tavaly több osztálymegafont leszereltek. Az udvaron összehalmozott salakkupacokat nagy gonddal szétterítették az udvaron. Az udvar kerítésének vasrácsait dicséretre méltó erőfeszítéssel többször kiszerelték a betonalapból. Egyes nagyobb arányú testnevelési eszközöket, amelyeket a gondos szaktanárok a szabad ég alatt tároltak, a kis napközisek szedtek szét aprólékos, ún. finommunkával. [...]

Idő hiányában most már csak összefoglalva az elmondottakat, látogatásom végmegállapításait a következőkben szögezem le:

1./ Az iskola épül és szépül. Ha a munkálatok így folynak tovább is, az iskola 1970-re eléri azt az állapotot, amelyben 1912-ben volt.

2./ A testület munkája jó közepes. Hibátlan, egészen kiváló tanárok a testületben nincsenek, de méltányosságból egyelőre áthelyezésre sem ajánlunk senkit.

3./ A vezetőség jól működik. Az igazgató mindent megtesz, hogy az előírt formák minden vonalon megtartassanak. Helyettese eszmeileg jól képzi magát. Hivatali helyiségében óraszámra a kormánylapot olvasgatja, s a tanári szoba hirdetőtáblájára időnként egy-egy hirdetést kitűz. Egyébként titokzatos irodalmi tevékenységet is folytat, ami azonban remélhetőleg a keresztény és nemzeti erkölcs irányvonalával egybeesik.[248] A gondnok kezének tisztaságát illetően még nem találtunk terhelő bizonyítékokat. A telefonos kisasszony egyelőre az őrület határán még innen van. A tanár-egyesületeknek a testületben működő igen tisztelt hölgymegbízottja szép karitatív munkát fejt ki a tanári nyomorenyhítő akciók folyamatba tételével. [...]

[248] Szathmáry Lajos itt saját magáról ír.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim. Beszámolóm végére értem. Exegi monumentum, aere perennius.[249] Egy tapasztalt, öreg tanférfiú, egy ferencjózsefi szilárdságú elvi alapon álló hivatali tekintély higgadt bírálatát nyugodtan elfogadhatja a mélyen tisztelt tanári és tanítói testület. Az ellentmondásokat és vitákat nem szeretjük, éppen ezért e beszámolóhoz nyílt hozzászólásokat nem kérünk. Hisszük, hogy szavainknak olyan erejük van, mint a vérbe-injekciózott gyógyszernek. Hatása máris megindult, már nem tehetnek ellene semmit.

További munkájukhoz sok sikert kívánok, és kérem, hogy nevelőmunkájuk közben gondoljanak néha arra a végül is szelíd öreg szakemberre, aki ma itt a legnemesebb látásairól a szíve szerint számolt be.[250]

Budapest, 1956. február 25.

Sárospatak, Tudományos Gyűjtemények. Nagykönyvtár, Kézirattár, Kt 4744.

[249] Horatius sorai: „Ércnél maradandóbb emléket emeltem magamnak".

[250] A kézirat rendelkezésre bocsátásáért köszönettel tartozunk Szathmáry Lilla orgonaművésznek és Dienes Dénes gyűjtemény-igazgató úrnak.

VI. fejezet
A VILÁG FIGYELMÉNEK KÖZÉPPONTJÁBAN

Angyal István vallomása az 1956. október 23-i eseményekről

1956. október 23-án reggel 6.45-kor autóbusszal Esztergomba mentem Buray József műszaki ellenőrrel együtt, aki az esztergomi MÁVAUT-kirendeltségen (Táti út) három darab szerelőakna építését ellenőrizte. Ugyanennek a művezetését láttam el ezen a napon. (A magas vízállás miatt a munkaterületet - kocsimosó aknát - elöntötte a víz. A szivattyúzás lehetőségeit kellett megállapítani.) Délben busszal indultam vissza Dorogra, majd onnan Budapestre vonaton. A Nyugati pályaudvarra érkeztem meg. Onnan a Victor Hugó u. 25-27-be mentem vállalatom - Budapesti Útfenntartó V. 5. Sz. Önelszámolási Egysége, V. Petőfi tér 3., tel: 187-718 - központi anyagtelepére, hogy intézkedjem Esztergom részére anyagok szállításáról.

Itt ért a hír, hogy a magyar ifjúság, egyetemisták és a Petőfi Kör[251] szimpátiatüntetést rendez a Lengyel Munkáspárt Központi Vezetőségének határozata és új programja mellett.[252] Mivel a Petőfi Kör gyűlésein sok esetben részt vettem, az újságíróvita után hozott bűnös határozat után pedig belépési nyilatkozatot töltöttem ki, és azt átadtam továbbítás végett Gáli József írónak - jó barátomnak -, kötelességemnek éreztem, hogy ott legyek a tüntetésen. Közben telefonon a Petőfi térről felhívtak építész kollégáim: Schriffert Ferenc, Helle Ivánné vagy Virágos Sándor, hogy jöjjek be, mert már folyik a tüntetés a szobornál, és Sinkovits Imre szaval. Vállalatom teherautója - egy kis Furgon kocsi - vitt be oda. A sofőr - Józsi bácsi - útközben elmondta, hogy délben betiltották a tüntetést, majd pedig később mégis engedélyezték. Ezen mélységesen megdöbbentem. Ma is úgy tartom, hogy az első bűne 23-án a vezetésnek[253] (eltekintve attól, ami a XX. kongresszus utáni huzavonát - Rákosi, Farkas Gerő stb. és sleppje körömszakadtáig való védekezését a hatalomhoz, címeikhez, életmódjukhoz - illeti, s aminek részletes kifejtéséhez itt nincs idő) ez az operatív beavatkozás volt. Az elkövetkezendő testvérharc már ebben az ellentétes intézkedésben előrevetítette árnyékát.

Bementem vállalatomhoz a Petőfi térre, majd pedig a szoborhoz mentem ki. Ott Sinkovits Imre Batsányi, Berzsenyi, Petőfi, Ady stb. verseit szavalta. A diákok lengyel-magyar barátságot éltető táblákat hoztak, és koszorúkat, amit a Bem-szobornál akartak elhelyezni. Megindultunk a Bem térre. Előzőleg visszafutottunk a vállalatomhoz a Petőfi tér 3-ba, és kértem, hogy engedjenek el. Mindenki helyeselte, hogy megyek. Sinkovits Imrével - aki szintén a Petőfi tér 3-ban lakik - Gáli Józseffel, Sallai Kornéliával, Csurka Istvánnal, Gyárfás Miklóssal, Csongovai Per Olaffal Déry Tiborral és a Színművészeti Főiskola más tanáraival és hallgatóival összekarolva mentünk. Jelszavaink demokratikus és szocialista jelszavak voltak,

---

[251] Eredetileg a párt ifjúsági szervezete, a DISZ által létrehozott vitafórum. Tíz jelentősebb nyilvános vitát rendezett 1956 nyarán (legnagyobb hatású a június 27-i, a sajtóról rendezett vita volt), amelyek fontos szerepet játszottak a forradalom eszmei előkészítésében. A pártvezetés június végén betiltotta. (1956 eseményeire az ajánlott irodalomból ld. elsősorban: 1956 Kézikönyve I-III. kötet. Főszerk.: Hegedűs B. András. Bp., 1996.)

[252] A Lengyel Egyesült Munkáspárt a börtönből nem sokkal korábban szabadult W. Gomulkát választotta első titkárnak. A szovjet vezetés ezt határozottan ellenezte, és katonai beavatkozással fenyegetett. A lengyel párt ennek ellenére ragaszkodott álláspontjához. Végül megegyezés született, és Gomulka éppen október 22-én hirdette meg reformszellemű programját.

[253] Az aláhúzások Angyal István saját kiemelései. - A párt Politikai Bizottsága az egyetemisták tüntetésének betiltásáról döntött, és ezt a rádió a déli órákban be is jelentette. A tiltakozás hatására, és miután világossá vált, hogy a tüntetés megakadályozására nincs erejük, mégis engedélyezték, amit ugyancsak bejelentett a rádió.

függetlenséget és szabadságot követeltünk a fasizmussal és sztálinizmussal szemben. A Bem térre érve, ahol már nagyon nagy tömeg gyűlt össze, igyekeztünk a szoborig jutni, hogy ott Sinkovits szavalni, Déry pedig beszélni tudjon. Erre nem volt mód, mert amikor megkísérelt beszélni vagy szavalni valaki, a jelszavakat hangoztató hátsó sorok - kb. negyven-ötven ezer ember - elnyomták a hangot. Talán, ha mikrofon és hangszóró van, ez sikerült volna, s a tüntetés egy beszéddel s a követelések parlamenti megtárgyalásával másnap véget ér. Azonban hangszóró és mikrofon nem volt. Ekkor adta ki a jelszót valaki: menjünk a Parlamenthez, ott van hangszóró.

Elindultunk. Át a Lánchídon, végig a Belvároson. Mire a Parlamenthez értünk, ott kb. nyolcvan-kilencvenezres tömeg állt tüntetve. Sötétedett, majd este lett, kigyúltak a lámpák. Mikrofon és hangszóró itt sem volt, csak egy autó, amit teljesen körülfogott a tömeg. Innen kísérelt meg Déry Tibor beszélni. Hangja azonban elveszett a rettenetes zajban. Újságokat hozott egy autó, „Szabad Ifjúságot", mely közölte, hogy Gerő 8 órakor este beszél a rádióban. A tömegből kivált néhány csoport és elindult a stúdióhoz, hogy megakadályozza Gerőt a beszéd elmondásában. Senki nem gondolt arra ott, hogy Gerő nem fog a stúdióba menni beszélni, a beszédet magnetofon szalagra veszik, és úgy forgatják le.

A mi csoportunk nem ment. Vártuk, hogy valaki a Parlamentből kijön, és szól hozzánk. Nem jött ki senki. Leoltották a téren a villanyt. A Parlament is sötét volt. Végre hosszú idő után az egyik ablakot kinyitották, és kitettek egy mikrofont. De bárki próbálkozott beszélni, lehurrogták, mert csak Nagy Imrét akarta hallani a nép, ő pedig nem jött, s közben elhangzott Gerő Ernő népet és országot gyalázó áruló beszéde![254] Úgy vélem, ez nyílt provokáció volt, sztálinista puccskísérlet. Rákosi visszacsempészésének agresszív eszközökkel való biztosítása a nép- és nemzetárulók csoportjának tudatos akciója, a függetlenség és a szocializmus ellen. Mindenki előtt érthetően: fasiszta módszerekkel népelnyomás, bársonyszékek biztosítása, külön üzletek, lefüggönyözött kocsik, és ami ehhez tartozik: kínzókamrák, tömeges gyilkosságok, utólagos megbánás vagy önkritika, kevés marxista-leninista, de lényegében csak sztálinista frázis, és mindenáron és minden eszközzel a hatalom megőrzése, a munkásosztály elárulása árán is, vérén is. Ez pedig fasizmus, ellenforradalom, mondjuk csak ki bátran, a sztálinizmus leple alatt. Ide süllyedt Rákosi Mátyás és környezete, akiért a munkásosztály pártja és a magyar nép 1919-ben és az illegális évek alatt vérét adta. Vörös Segélyt és mentő akciót szervezett, akik az osztály képviselői voltak régen, és elhagyták, elárulták osztályukat, a marxizmust, a szocializmust, az országot.

Még mindig ott álltunk a Parlament előtt, és vártunk. Jelszavakat kiabáltunk, és igyekeztünk lebeszélni azokat, akik a csillagot akarták mindenáron leszedni a Parlamentről - mivel ezt nem tartottuk lényegesnek. Különben is bennünk a csillag, mint a remény és „emberiség csillaga" élt. Nem a sztálinizmus találta ki, hanem a jobbra törekvő emberiség. Már kilenc óra lehetett, amikor autó - teherautó - állt meg a téren, s egy férfi - könnyű sebbel az arcán - „Ölnek bennünket a stúdiónál! Segítsetek!" kiáltásokkal közénk rohant, és elmesélte, hogy könnyfakasztó gránátokat dobtak közéjük, sortüzekkel sebesítették vagy ölték meg az embereket, apraját, nagyját nem kímélve. És hogy az ÁVO-sok lőttek, a polgári tüntetőknek egyetlen fegyvere sem volt. Nem hittem el ekkora gyalázatot, és meg akartam győződni róla. Elindultunk a stúdióhoz. Kb. 2-3 ezer diák, fiatal, munkás és kíváncsiskodók, akik hol jöttek egy-egy darabon, hol meg lemaradtak tőlünk.

[254] Gerő Ernőnek, a Magyar Dolgozók Pártja első titkárának beszédét a rádió este 8 órakor közvetítette. Az addigi politika lényegi helyessége mellett tett hitet, leszögezte, hogy az esetleges hibákat maga a párt javítja ki, elítélte a tüntetésben megnyilvánuló „soviniszta mételyt".

Az Andrássy út sarkán, a Bajcsy-Zsilinszky úti torkolatnál Csongovaival felszaladtunk a sarki ház első emeletére, és ledobtunk egy „Sztálin út" táblát. A kőtáblát, ami a ház falába volt beépítve, ugyanakkor lenn veszítővasakkal és vésővel többen, közös erővel fejtették és verték le.

A Rákóczi út-Múzeum körút sarkán megtorpantunk, rohanva jöttek a Bródy S. u. felől, hogy lőnek az ÁVO-sok. Ettől tartózkodva, az emberek egy része elmaradt, de kb. kétszázháromszáz fő még jött velünk tovább. A Múzeum körútról befordultunk a Bródy S. utcába, ott füst volt, gázos volt a levegő, autók égtek az utcákon. Többek között egy-egy tűzoltóautó is. A tüzek fényénél láttuk, hogy a Bródy S. u. és Puskin utca sarkán egyenruhás, szuronyos alakok állnak, de tisztán nem lehetett látni - a villanyok itt sem égtek, a Múzeum-kert is sötét volt - hányan vannak, milyen egyenruhát viselnek, jót akarnak-e vagy rosszat. Összekaroltunk vagy tízen-tizenketten, Csongovai volt egyik oldalon, a másikon egy idősebb bácsi, és villamoskalauzok, sofőrök még javarészt, csupa velünk egyívású munkásember. Elkezdtük énekelni a Himnuszt, és elindultunk a Puskin utca felé. A többiek rendezetlen sorokban jöttek utánunk. Amikor 5-6 lépésre értünk a sarokhoz, egy tiszt: „szuronyt szegezz"-t vezényelt. Kinyitottuk az ingünket, és azt kiáltottuk: „Ide lőjetek!" Azután tovább énekelve mentünk tovább. A tiszt most „tüzet!" vezényelt, sortűz dördült, és a mellettem haladó bácsika összeesett. Mi azonban már összekeveredtünk a katonákkal, és tovább lőni sem tudtak, mert egymást találták volna el. Beszélni kezdtünk hozzájuk, hogy ne lőjenek közénk, mert mi éppen olyan emberek vagyunk mint ők, és lehet, hogy az édesanyjuk is köztünk van, tehát saját véreiket ölik meg. Hivatkoztunk a szolgálati szabályzatra, amikor ők a parancs kötelező teljesítéséről beszéltek, a szolgálati szabályzatról, mely előírja, hogy népellenes parancsot végrehajtani nem szabad. Ekkor a katonák háta mögött - most már láttuk, hogy a határőrség tagjai - egyik tiszt eldobott egy, majd még egy könnyfakasztó gránátot, ami közöttünk robbant. Rosszul lettem, és tovább mentem a tömegben a stúdió bejárata felé. A stúdió erkélyén néhány fiatal állt, és az erkélyhez volt támasztva egy létra, nyilván azon másztak fel oda. Egy mikrofonba a 16 pontot[255] olvasták be, de sokan azt hitték, hogy nem közülünk valók, és kiabáltak, szidták őket. Alig lehetett hallani valamit. A harmadik emelet ablakából ÁVH egyenruhás férfiak könyököltek ki és nevettek, és megjegyzéseket tettek ránk. Hogy mit, azt lehetetlen volt kiszűrni a zajból. Ekkor kb. 23 óra lehetett. Polgári személy kezében fegyver nem volt, pillanatnyi tűzszünetet tartott a Puskin utcában a köztársasági palota[256] előtt állomásozó katonaság, és a Vas utca sarkán is csend volt ilyen értelemben. Néhány perc múlva lánctalpasok zaja hallatszott, és négy tank állt be az utcákba. Egyik a Rádió bejárata elé, mely nyitva volt, és katonák álltak szorosan egymás mellett a nyitott kapuban. Felugráltunk a tankokra, és összeölelkeztünk a katonákkal, akik kiabáltak, hogy nem lőnek ránk. Az első tankban magas, vállas férfi állt, katonatiszt. Bemutatkozott: Solymosi alezredes (a rangját pontosan nem tudom). Leszállt a páncélosról és gyalogosan beszélgetett velünk, nyugtatott bennünket, hogy nem lesz semmi baj. [...]

Angyal István saját kezű vallomása. A szöveget gondozta: Eörsi László. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, én. 25-31. p.

[255] A Műszaki Egyetemen október 22-én este tartott gyűlés pontjait, amelyek már tartalmazták a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának, a szabad többpárti választásoknak, az egyenjogúságon alapuló magyar-szovjet viszonynak, a sajtó- és véleményszabadságnak és Nagy Imre miniszterelnöki kinevezésének követelését is.

[256] A köztársasági elnöki palota, VIII. Puskin u. 30.

Kopácsi Sándor az 1956 október végi napokról

[...] - Apu, összetörtem a Sztálin-szobrot.

Az álmosságtól eleinte alig értettem, hogy mit akar mondani lányom, Jutka, friss gyerekhangján. Elmagyarázta a telefonba, hogy a Szilágyi gyerekekkel együtt a házban rendezkedtek és megtalálták valamelyik sarokban Sztálinnak és Rákosinak a porcelánszobrát.

Először Rákosit verték szét egy kalapáccsal. Sztálinnál egy kicsit töprengtek, mert óvodáskoruk óta átitatta életüket a «személyi kultusz», de aztán ez a bálvány is összetörve a szemétbe került.

- Apu. Láttam egy sült oroszt.

- Micsodát?

Majd leestem a székről. Délelőtt a gyerekek elszöktek, kirándultak a városba. A Népszínház utcában láttak egy kilőtt tankot. Az emberek meg-megállva nézték a szovjet tankista gyermeknagyságúra zsugorodott, megszenesedett holttestét.

- Jutka! Megőrültél? Ki engedte meg, hogy csámborogj a városban, ahol még lövöldöznek?

- Nincsenek már harcok, Papa. Láttam az oroszokat, hogy mennek ki a városból.[257] Mindenki kiabált: «Jó utat! Isten veletek!» Az emberek kis magyar zászlókat adtak a katonáknak, én meg az egyiknek odaadtam a babámat.

Így szereztem hát tudomást arról, méghozzá első kézből, hogy a szovjet páncélos egységek megkezdték a kivonulást a fővárosból. Rendőreim is folyamatosan tájékoztattak, hogy a szovjet nagykövetség körüli villákból is megindult a költözködés. A külföldiek számára épült modern épületekben emeletről-emeletre ürültek ki a lakások. A kocsik csomagtartója megtelt matracokkal és pehelypaplanokkal. Amint az emeletek kiürültek, úgy foglalták el a lakásokat a külső kerületekből érkező hajléktalanok és szegények. A váltás simán ment. Az új lakosok, a mélyrétegek diplomatái, türelmesen kivárták, amíg az oroszok elhagyják a lakást, és csak utána vették azt birtokukba. Egyetlen incidens történt, amikoris hozzáfogtak beköltözni egy szovjet házzal szomszédos épületbe. Ám az a süketnémák intézete volt. [...]

Ázsiai színjáték

Miután a szovjet csapatok elhagyták Budapestet, sokan kíváncsiak voltak a 12 évig titokban működő zsarnokság kulisszatitkaira. A titkok megfejtése hajtotta az embereket a Belügyminisztérium épületébe. Ugyancsak meglátogatták Rákosi és Gerő elhagyott luxusvilláit is. A Rákosi-rezsim két hírhedt alakjának: Farkas Mihálynak és fiának, Vladimirnak villáját is feldúlták. Ők ebben az időben a börtönben ültek.

Érdekes módon senkinek sem jutott eszébe behatolni Kádár Akadémiai utcai főhadiszállására, annak ellenére, hogy a szovjet tankok eltűntek az épület elől. A Parlamentbe sem tört be senki, holott belső őrség gyakorlatilag nem létezett, és csak Nagy Imre személyes tekintélye tarthatta távol az esetleg behatolni szándékozókat. Volt azonban Budapesten egy másik középület, amely felkeltette az emberek érdeklődését. Az épület a kommunista párt Köztársaság téren lévő budapesti székháza volt. A környező házak lakói már napok óta szokatlan sürgést-forgást

[257] A szovjet csapatok október 29-én kezdték meg a kivonulást Budapestről.

tapasztalhattak a pártház körül. ÁVH-sok érkeztek teherautókon. Más kocsik nagymennyiségű élelmiszert, kék rendőregyenruhát és lőszert szállítottak az épületbe.

Az történt, hogy egyes - a pártvezetőség második garnitúrájához tartozó - funkcionáriusok, konzervatív, hatalmukat féltő, vagy csak halálra ijedt elemek itt, ebben a házban akartak fegyveres «munkásőrséget» szervezni.

Ezek az előkészületek okozták a vesztüket. Október 30-án 9 óra tájban a környéken lakók egy küldöttsége azt követelte, hogy bemehessenek az épületbe, «körülnézni». A kis létszámú küldöttséget letartóztatták. Az emeleti ablakokból ezt követően tüzet zúdítottak minden közeledőre. Erre megindult a harc.

10 óra tájban diákok, fiatal munkások kiáltásait hallottuk az utcáról: «Az ÁVO gyilkolja a népet a Köztársaság téren!»

A mindenki által gyűlölt ÁVH legálisan már nem létezett. Felhívtam Mező Imrét, hogy tájékozódjak a helyzetről, és hogy felajánljam a rendőrség segítségét, de csak a pártbizottság egy másik titkárával, Csikesz Józsefnével tudtam beszélni.

Szerettem volna elmondani napokkal előbbi tapasztalatomat, mikor egy székre állva, a tömeggel szót értve, sikerült elkerülni a drámát. De Csikeszné gúnyosan csak ennyit mondott:

- Kopácsi! Ne aggódjon! Nincs szükségünk a Kopácsi-féle rendőrökre.

A meglepetéstől nem tudtam szóhoz jutni. Nemcsak azért, mert Csikeszné válasza nélkülözte a valóságos helyzet ismeretét, de ellentétben állt saját első titkára kijelentésével is, ami a Kossuth- és Petőfi rádió tízórás híreiben hangzott el:

«A Budapesti Pártbizottság a következő közleményt adta ki: a Budapesti Pártbizottság leváltotta első titkári tisztségéből Kovács Istvánt és helyette Köböl Józsefet, a központi vezetőség és a politikai bizottság tagját választotta meg.

A Budapesti Pártbizottság felhívása a kommunistákhoz:

- Alakulnak a nemzetőrségek. A kommunisták kötelessége minden erővel részt venni a nyugalom biztosításában, a munkáshatalom megvédésében. Ezért a fegyverforgatásra alkalmas kommunisták azonnal jelentkezzenek a nemzetőrségek szervezési központjaiban.

Aláírás: Köböl József, a pártbizottság első titkára.»

Egyszerűen nem értettem, hogy olyan tapasztalt harcos, mint Mező Imre, aki a spanyol polgárháborúban a nemzetközi brigádban harcolt, hogyan vállalhat közösséget olyan, politikailag és katonailag ostoba egyénekkel, mint Csikeszné.

- Legyen szíves, adja át a kagylót a védelem parancsnokának!

- Nem ér rá!

Aztán mégis sikerült Asztalos alezredessel, a honvédelmi minisztériumtól odavezényelt tiszttel beszélnem, aki elmondotta, hogy van ott néhány honvédtiszt is.

- Mit kerestek ti ott? - kérdeztem.

Elmagyarázta, hogy reggel érkeztek; segítenek megszervezni ezt a bizonyos «párhuzamos rendőrséget», amelyet ők «munkásőrségnek» neveztek.

Ezeknek teljesen elment az eszük! Kedvem lett volna megmagyarázni: «Ébredjetek fel! A munkások kint vannak a téren, rátok szegezett fegyverrel. És ti ezekre akartok lőni?» De aztán úgy éreztem, hiábavaló minden beszéd.

- Azt mondd meg, mi a helyzet jelenleg?

- Ronda! Halottak és sebesültek vannak.

- Van valami tervetek? Mi lesz, ha a helyzet rosszabbra fordul? Van visszavonulási útvonalatok?

- Az ÁVH belső karhatalom itteni parancsnoka úgy gondolja, hogy tartani tudja az épületet. Éppen most kértünk tankokat a vezérkartól az épület védelmére.

Mélységesen felkavart ezeknek a katonáknak - köztük barátaimnak - a hiszékenysége. Tapasztalataim alapján már könyv nélkül tudtam a páncélosok forgatókönyvét, és azt is, hogy a honvédségnek egyetlen alakulata sem hajlandó a feloszlatott ÁVH védelmében fegyvert használni. Azt még megértettem, hogy egy ÁVH-s tiszt annyira megveti a «csőcseléket», hogy nem gondol meghátrálásra, de egy honvédtisztnek tudni kell a visszavonulást is bekalkulálni védelmi terveibe.

A végül is odaérkezett három tank lett az ostromlottak végzete. Alighogy a térre értek, a lakosság meggyőzte őket: a mészárlást az ÁVO követte el. Mire a harckocsik ágyúikat azonnal az épület homlokzatára irányították. Már a harmadik gránát akkora nyílást ütött a falon, hogy a védők jobbnak látták feladni a harcot.

Nem kerestek hátsó kijáratot. Fehér zászlóval jelentek meg az épület előtt. Azok előtt, akiket percekkel előbb még golyózáporral árasztottak el.

Azokat, akik elsőnek jöttek ki az épületből, sebesültek és halottak között botladozva, mindjárt agyonlőtték. Így járt a két honvédtiszt is. Asztalos és Szabó Lajos. Őket, keki egyenruhájukat látva, ÁVÓ-s tiszteknek nézték. Mező Imre, a pártbizottság titkára, aki az élen haladt, a «tuskólábú» lövésétől sebesült meg. Másnap a kórházban halt bele sérülésébe. Tizenöt ÁVÓ-s kiskatona, akik rendőregyenruhát viseltek, esett áldozatul a gyilkos dühnek. A megvadult tömegből egyesek a tisztek holttestét megcsonkították és meggyalázták.

Azután a bosszúszomj elcsitult. A tömeg kiszabadította az épületben fogva tartott delegációját. Nem sokkal később nemzetőr járőrök érkeztek a helyszínre és a pártház többi védőjét letartóztatták. Az egyik járőr telefonon hívott:

- Kopácsi bajtárs! Csikesznét kerítettük kézre. A legvéresebb szájjal uszította az ÁVÓ-sokat a tömeg ellen. Mit tegyünk vele?

- Bajtárs! Mit akarsz egy nőtől? Vigyétek haza!

A felkelőkből álló járőr Csikesznét beültette a páncélkocsiba és hazavitte. [...]

Kopácsi Sándor: Életfogytiglan. Bp., 1989., 150-151., 157-159. p.

„Az ország szíve kinyílt...”

1956. november 3.

A Városház utcában - a vidék küldeményei között

A Városház utca szinte megközelíthetetlen a teherautók tömegétől. Mind telve áruval. Élelmiszer, élő és vágott baromfi, burgonya, liszt, zsír, tojás rajta. A vidék ajándéka a fővárosnak. A Budapesti Fővárosi Tanácsnál *Sárosiné* intézi a szétosztást. Egy perc nyugta nincsen. Hol a telefonon beszél, hol az újabban jöttekkel tárgyal.

- *Nagymennyiségű élelmiszer érkezik a fővárosba* - kezdi beszámolóját Sárosiné.

- Az ország egész területéről teherautó-karavánok szállítják. Eddig a szállítmányokat azonnal továbbítottuk, mert nem tudtuk raktározni. Elsősorban a gyorsan romló élelmiszerek kiosztása került sorra. Azonban így ahogy eddig volt, nem mehet tovább. Ma már intézkedésünk nyomán *megkaptuk a városháza légópincéjét raktárhelyiségnek*. A város különböző pontjain is több helyiséget bocsátottak rendelkezésünkre, és ennek értelmében élelmiszer, ruhanemű és gyógyszer központi raktárakat létesítünk. Így könnyebb az elosztás, és tudjuk, hogy mivel rendelkezünk. E percben semmilyen készlettel nem rendelkezünk. *Minden beérkező teherautót a különböző kerületekbe, a különböző üzemekbe küldünk.* A kerületek és azoknak lakossága már várja azokat. Elsősorban az állandóan szolgálatban lévő intézmények részére juttatjuk az adományokat. Ezek közé tartozik *a rendőrség, a honvédség, a fegyveresek, az áldozatkész mentők és tűzoltók.*

- Szinte hihetetlen az a lelkesedés, amit a vidék tanúsít. Naponta *nyolcvan-százhúsz teherautó* érkezik. Ezen kívül a már működő vasút is ontja a csomagok, a zsákok tömegét. A mai naptól kezdve a csomagok elosztását a kerületi tanácsok a helyi vöröskeresztes szervekkel együttesen végzik. A legnagyobb baj az, hogy nem áll kellő apparátus rendelkezésünkre. *Ezúttal hívom fel a kerületi szociálpolitikai osztályok dolgozóit, hogy haladéktalanul álljanak munkába.* Csak így tudjuk és csak így lehet megoldani a helyes és zavarmentes szétosztást.

- A mai nap folyamán *százötvenezer forint gyorssegélyt* folyósítottunk a lakosság számára. Ebből természetesen elsősorban a legjobban rászorulók kaptak. *Csongrádból érkezett jelentés szerint Szentes város 120.000 forint készpénzt gyűjtött össze Budapest hős szabadságharcosai részére.* Ezen kívül kijelentették, hogy teherautók tömegét indították útnak a főváros felé. Gyerekeket is szívesen látnak. Ami a szétosztást illeti, ott eddig bizony voltak hibák. A jövőben intézkedésünk értelmében *elsősorban a fiatal fegyveresek, a harcok során megsérültek, a hajléktalanná váltak, a hősi halottak hozzátartozói, az idős nyugdíjasok és a többgyermekes családok kapják az adományokat.* A csomagokat súly szerint osztjuk szét. Az első vagon hétfőn érkezett Kelenföldről. Azóta szünet nélkül jönnek az autók. 30-án, 31-én és 1-én *380 teherautó élelmiszer és közel 500, szintén élelmiszert tartalmazó zsák érkezett a főváros területére* - fejezi be Sárosiné.

A Városház utcában vagyunk. Alig tudunk mozogni a tömegtől. Az úttesten, amerre szemünk ellát, teherautó, teherautó, teherautó. Rajtuk gágogó libák, csipogó csirkék. Élő és levágott állatok. Szinte hihetetlen. Az ország lakossága egy emberként tesz tanúságot akaratáról és segítőkészségéről. Nem tudunk szavakat találni a köszönetre. Megható, csodálatos összetartás és felemelő tudat, hogy harcoló fiatalságunk az egész nép, az egész ország bizalmát, szeretetét élvezi.

Népakarat, 1956. november 3., 2. p.

Csepel felveszi a munkát

1956. november 3.

A csepeliek azonnal felveszik a munkát! Csatlakozásra szólítják fel az országot. Csepel dolgozói a következőket közlik:

Csepel dolgozói nevében határozottan és félreérthetetlenül leszögezzük az alábbiakat:

Nagy Imre kormányának a forradalom megszilárdítása és vívmányainak megőrzésével kapcsolatosan tett intézkedéseivel egyetértünk, azokkal magunkat azonosítjuk, mert minden demokratikus párt szabadon szervezkedhet és szervezkedik is. A szabadságjogokkal mindenki élhet fajra, vallásra, nemre és világnézetre való tekintet nélkül.

A kormány semlegességi nyilatkozatát megtette, a varsói szerződést felmondta, az általános titkos választások előkészítését megtette.

Felkérte az ENSZ közgyűlését, vizsgálja meg a Szovjetunió katonai beavatkozásával kapcsolatos helyzetet.

Mi, csepeliek, független, szabad, demokratikus szocialista Magyarországot akarunk. A forradalom éppen ezt vívta ki. A forradalom vívmányait megvédjük.

Nem akarunk fasizmust.

Minden nemzettel békében akarunk élni.

Az élet lehetőségeit mindenki számára egyformán biztosítjuk.

Alapos megfontolás után úgy látjuk, az ország és dolgozó népünk érdeke, hogy azonnal felvegyük a termelő munkát, amit a mai nappal elkezdtünk.

Felhívjuk az ország dolgozóit, csatlakozzanak hozzánk!

Csepel összes dolgozói nevében a Nemzeti Bizottság és
Csepel Vas- és Fémművek Munkástanácsa

Népszava, 1956. november 3., 2. p.

Kővágó József megbízott polgármester nyilatkozata a Magyar Nemzetnek 1956. november 3-án

Szombaton délelőtt valóságos búcsújárás volt a Városháza polgármesteri előszobájában. Egymás kezébe adták a kilincset az üzemek küldöttei, volt régi városházi tisztviselők, alkalmazottak. Jelentéseket hoztak a különböző osztályokról, intézkedéseket kérnek halaszthatatlan közügyekben, szociális, közellátási és más problémákban. *Bechtler Péter*,[258] a Nemzeti Bizottság által megbízott polgármester helyettes fáradhatatlanul fogadja a hozzáfordulókat, mindenkit meghallgat és mindenkivel tárgyal.

A déli órákban megjelent a Városházán *Kővágó József* Budapest volt és a Nemzeti Bizottság által most újból megbízott polgármestere,[259] akit dr. *Németh Imre* kísért. Megható jelenet volt, amikor a polgármesteri szoba küszöbén *Kővágó József* és Bechtler Péter találkozott, s a két sokat szenvedett férfi egymás nyakába borult.

Kővágó József rövid ideig tanácskozott Bechtlerrel, majd a megbeszélés végeztével a következő nyilatkozatot adta a *Magyar Nemzet* munkatársának:

- Hat és félévi bebörtönzés után ismét élvezhetem most már nemcsak az egyéni, *hanem a nemzeti szabadságot is*. E percben még nem is tudom szavakkal kifejezni azt a meghatott büszkeséget, amellyel tudomásul vettem, hogy a *Fővárosi Nemzeti Bizottság* elnökének választott és mint polgármestert szeretne hivatalosan viszontlátni ebben a hivatalban. *Ebben a határozatban Budapest népének bizalmát látom megtestesülni.* Egészségi állapotom miatt ma csak rövid látogatást tehettem régi barátomnál és munkatársamnál, Bechtler Péternél. Remélem, hogy *rövidesen megjelenhetek Budapest népe előtt, mint hivatalába lépő polgár*, akinek mindig egyetlen célja volt, szeretett fővárosunk felvirágoztatása. Akkor majd részletesebben fogok beszámolni az adott helyzetről, elgondolásaimról és célkitűzéseimről.

Magyar Nemzet, 1956. november 4., 6. p.

[258] Bechtler Péter (1891-1964) faszobrász, szociáldemokrata, szakszervezeti vezető. 1925-től tagja a főváros törvényhatósági bizottságának, 1945-1948 alpolgármester.

[259] Kővágó József (1913-1996) katonatiszt, mérnök, 1944. október 15. után részt vett az ellenállási mozgalomban. Belépett a kisgazdapártba, 1945. május 15- alpolgármester, 1945 december-1947 június polgármester. 1950-ben koncepciós perben életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, 1956. november 1-jén a Budapesti Nemzeti Bizottság polgármesterré választotta. November 30-án külföldre távozott, az USA-ban telepedett le.

Malasenko altábornagy[260] *visszaemlékezése a szovjet csapatok 1956 novemberi budapesti harcairól*

[...] November 4-én moszkvai idő szerint reggel 6 órakor a kiadott „Grom"- „Mennydörgés" jelszóra kezdetét vette a „Forgószél" hadművelet.[261] Elindultak a Különleges Hadtest három hadosztályának főerői, hogy a számukra kijelölt útvonalon, három irányból elfoglalják a kitűzött objektumokat. Határozott hadmozdulatokkal leküzdötték a külterületek fegyveres csoportjait, s egy órán belül, helyi idő szerint hajnali öt órára betörtek a fővárosba.

Öt óra húsz perckor a Magyar Rádió közölte Nagy Imre felhívását, melyben a kormányfő e szavakat mondta:

„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást intéztek fővárosunk ellen, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a törvényes magyar demokratikus kormányt megdöntsék.

Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Nyilatkozom ezt országunk népének és a világ közvéleményének."[262]

Valójában miután Nagy Imre bejelentését megtette, hogy „a kormány a helyén van", az őt körülvevő körből néhány emberrel elhagyta a Parlamentet, és a jugoszláv nagykövetségre távozott.

Király Béla parancsot adott a harcra, majd harcálláspontját áthelyezte a János-hegyre, ahonnan megkísérelte a magyar alakulatokat irányítani és a budapesti helyőrség és a Nemzetőrség csapatainak a hadműveletét megszervezni.

Nagy Imre nyilatkozatával egyidőben egy másik rádióadó közölte, hogy Kádár János megalakította az új forradalmi kormányt, és nyilvánosságra hozta a magyar néphez intézett Felhívását és Nyílt levelét.[263]

A 2. gárdahadosztály alakulatai 7 óra 30 percre elfoglalták a Duna-hidakat, a Parlamentet, a párt Központi Bizottságának épületeit, a Bel- és a Külügyminisztériumot, a Fővárosi Tanácsot és a Nyugati pályaudvart. A Parlament körül majd egy zászlóaljnyi őrséget lefegyvereztek, és három harckocsit zsákmányoltak.

Lipinszkij ezredes harckocsiezrede a Honvédelmi Minisztérium bevétele során 250 tisztet és nemzetőrt fegyverezett le.

A nehézharckocsi-rohamlövegezred elfoglalta a Fót melletti fegyverraktárat, és lefegyverzett egy magyar harckocsiezredet.

---

[260] Jevgenyij Ivanovics Malasenko (1924-) szovjet altábornagy, 1956-ban a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest hadműveleti csoportfőnöke.

[261] A szovjet csapatok Budapest elleni hadműveletének fedőneve.

[262] Nagy Imre rádiónyilatkozatának pontos szövegét ld.: A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23-november 9. Szerk.: Kenedi János. Bp., 1989. 487. p.

[263] Kádár János nyilatkozatát a szovjetek által ellenőrzött szolnoki adó hullámhosszán, de Munkácsról sugározták. Kádár Jánost, aki a Magyar Szocialista Munkáspárt néven november 1-jén újjáalakult kommunista párt vezetője és Nagy Imre kormányának tagja volt, november 1-jén éjszaka vitték repülőgépen Moszkvába, ahol némi húzódozás után vállalta az ország vezetőjének a szovjetek által rá osztott szerepét.

A küzdelem egyetlen napja alatt ez a hadosztály kb. 600 főt lefegyverezett, mintegy 100 harckocsit elfogott, bevett két tüzérségi fegyverraktárat, további tizenöt légvédelmi löveget, és nagy mennyiségű lőszert zsákmányolt.

A 33. gépesített hadosztály nem ütközött szervezett ellenállásba. Elfoglalta a pestlőrinci tüzérségi fegyverraktárat, három dunai hidat, valamint lefegyverezte a felkelők oldalára átállt 37. magyar lövészezredet.

A 108. ejtőernyősdeszant-ezred váratlan akcióval harcképtelenné tette a repülőteret (Tököl) blokád alatt tartó öt magyar légvédelmi üteget.

Gorbunov ezredes 128. lövészhadosztálya, az előrevetett osztagokkal, a város nyugati részében reggel 7 órára elfoglalta a budaörsi repülőteret, ahol 22 repülőgépet zsákmányoltak. Bevette a híradóiskola laktanyáit, valamint harcképtelenné tette a 7. gépesített hadosztály egy ezredét, amely megkísérelt ellenállást kifejteni.

A 128. lövészhadosztály alakulatainak azok a kísérletei, amelyek a Moszkva tér, a budai Vár és a Gellérthegy déli térségéhez közel fekvő lakóterületek bevételére irányultak, az erős ellenállás miatt kudarcba fulladtak.

Minél beljebb hatoltak fegyveres csapataink a főváros szívébe, de különösen amikor csapataink a Távbeszélőközponthoz, a Corvin mozi környékéhez, a Kilián laktanyához és a Keleti pályaudvarhoz közeledtek, annál szervezettebb és szívósabb volt az ellenállás, amelyet a fegyveres felkelők tanúsítottak.

A nap harci eseményei bebizonyították, hogy mint a korábbi küzdelmekben, a felkelők most is jelentős erőtartalékkal rendelkeznek. Ellenállási gócaik egyre nagyobbak lettek, számuk gyarapodott. Több lett a harckocsi-elhárító fegyverük, számos középület felkészült a védekezésre.

Meg kellett erősítenünk a városban tartózkodó csapatainkat. [...]

Annak érdekében, hogy az ellenállás erős tűzfészkeit, a Corvin mozi környékét, a Budapesti Műszaki Egyetem és környéke egyetemi városrészt, a Moszkva teret, a budai Várat - amelynek mindegyikét 500 vagy még ennél is több fegyveres védett - be tudjuk venni, a hadosztályparancsnokoknak jelentős gyalogsági, tüzérségi és páncélos erőket kellett harcba vetni. Rohamosztagokat kellett szervezni, gyújtólövedékeket, lángszórókat, füstgránátokat és egyéb robbanóanyagokat kellett alkalmazni a harc során. Ezek bevetése nélkül, az ellenállás említett tűzfészkeinek elfoglalására tett kísérletek csak nagy veszteséggel jártak volna, és nem vezettek volna sikerre. [...]

November 5-én, a tüzérségi előkészítés után, amelyben körülbelül a 170 löveggel és aknavetővel felszerelt 11. tüzérosztály vett részt, Obaturov tábornok hadosztályának alakulatai megkezdték az ellenállás egyik erős gócpontjának az ostromát a Corvin közben.

Az ellenállásnak a Corvin mozi környékén elhelyezkedő központját, amely a mozit és a környező házak épületeit, valamint a közeli Kilián laktanyát foglalta magába, a 71. harckocsi- és a 104. gépesített gárdaezrednek kellett bevennie. E két támaszpont az ellenállás egyetlen csomópontját alkotta. Voltak itt harckocsi-elhárító fegyverek, harckocsik, tüzérségi berendezések, állványos gránátvetők, páncélöklök; a házak között és az árkádok alatt pedig elaknásították az átjárókat.

Az ellenállásnak a Corvin mozi környékén létrehozott gócában több mint ezer fő tartózkodott, mely állomány magját az építőzászlóaljak harcosai és a felkelés legelső napjaitól harcoló fegyveres csoportok képezték.

15 órakor a rohamcsapatok megkezdték az ostromot. Az ellenállás Corvin mozi környékén fekvő gócpontját, elnémítván minden páncélelhárító fegyvert, harckocsijaink három oldalról vették körül. Elsőnek a páncélosok támadtak.

Rohamosztagaink határozott támadással megsemmisítették a felkelés első napjaiban létesített fontos ellenállási központot, több mint 300 felkelőt megöltek, 700 főt fogságba ejtettek, öt harckocsit és nyolc löveget zsákmányoltak.

Ezt követően a Kilián laktanyát is megtisztították. Napnyugtára az egész lakónegyedben letörtük az ellenállást. [...]

Je. I. Malasenko: A Különleges Hadtest Budapest tüzében. Egy szemtanú visszaemlékezései. In: Szovjet katonai intervenció. 1956. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Györkei Jenő és Horváth Miklós. Bp., 1996. 260-263. p.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának jelentése a kormányhoz a budapesti harcok során keletkezett károkról

1957. január 21.

[...] Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtó Bizottsága felmérte az október 23.-i események során bekövetkezett épület és egyéb károkat s azok helyreállítását haladéktalanul megkezdte. Erről a következőkben számolok be: [...]

A kárbecslő munka kiterjedt az összes lakó- és középületekre s kitűnt, hogy az ezekben keletkezett összes épületkár 543,5 millió forint, melyből 400 millió forint a lakóépületekben, 143,5 millió forint pedig középületekben (kórházak, iskolák stb.) esett. A tanácsi vállalatoknál ezenkívül még 31,6 millió forint épületkárt mértek fel. A tanács gazdaságán belül felmértük ezenkívül azokat a károkat is, amelyek berendezések, felépítmények pusztulásával, megrongálódásával, különböző áruk, anyagok megsemmisülésével, elhurcolásával keletkeztek. Ezek összege mintegy 300 millió forint. (A tanács gazdaságának egyes ágaiban keletkezett károkat a mellékelt táblázat tartalmazza).

A fővárost ért károkról részleteiben a következőket jelentem:

1./Lakóépületekben esett károk.

Legsúlyosabban érintik a főváros lakosságát a lakóépületekben esett károk, amelyeknek mértékét a következő számok mutatják:

a kár becsült összege 1952-es árszinten	399,8 millió Ft
sérült lakások száma (üvegkáros lakások nélkül)	17.500 db
ebből: romlakások száma	1.594 db
lebontandó épületekben lévő lakások száma	284 db

A közölt adatokban a Fővárosi Tanács házkezelési szervei által kezelt lakóépületeken kívül más állami szervek és magánosok lakáskárai is szerepelnek. A Házkezelési vállalatok kezelésében lévő épületek mintegy 360 millió forint összegű kárt szenvedtek.

A kerület lakásállományához viszonyítva a sérült lakások aránya a legmagasabb a IX. és VIII. kerületben, ahol a lakások 23, illetve 16 %-a szenvedett kisebb-nagyobb sérülést.

2./ Középületekben esett károk.

A különböző irányító szervek felügyelete alatt üzemeltetett középületek, kórházak, iskolák, egyéb szociális, kulturális épületek együttesen 143,6 millió forint kárt szenvedtek. Ebből az összegből mintegy 29 millió forint a tanács irányítása alatt működő szervek épületeire esik. Az oktatási épületekben esett kár 20,5 millió forint. Összesen 94 általános iskola kapott kisebb-nagyobb sérülést, amely 157 tantermet tett használhatatlanná. Három középiskolában 26 tanterem sérült meg. Nevelőotthonokban, óvodákban is keletkeztek károk.

3./ A fővárosi közlekedést ért károk.

A Fővárosi Tanács közlekedési vállalatait mintegy 32 millió forint kár érte az események során. Legjobban a közúti villamosközlekedést bénították meg a keletkezett károk, ahol a becslések szerint 25 millió forint a veszteség.

Megsérült 49 db motorkocsi, 60 db pótkocsi, 16 db trolibusz, megsemmisült a felső vezeték 40%-a, további 30%-a pedig megsérült. A jelző- és biztonsági berendezések mintegy 50%-a semmisült meg, 25%-a pedig sérült. Eltűnt az események során 2 db autóbusz, 10 db teherautó, megsérült több üzemi épület.

4./ A köztisztaság helyzete.

A főváros köztisztasága is nagyon megromlott az október 23.-át követő események folytán. A becslések szerint mintegy 150.000 m^3 szemét halmozódott fel a főváros utcáin, terein s összekeveredett a csaknem ugyan ilyen mennyiségű törmelékkel.

Fővárosunkban naponként 3.500 m^3 szemét keletkezik, s a köztisztasági vállalat dolgozói saját eszközeikkel csupán 2.000 m^3 szemét elszállítását végzik el, a jelenleg biztosított 8 óra munkaidő alatt. [...]

Az eddig tett intézkedések.

ad. 1-2./ A lakóépületek, középületek helyreállítása még november hónapban megkezdődött, december hónapban pedig már jelentős eredménnyel folyt. [...]

1956. december 30.-án összesen 11.078 fő dolgozott a helyreállítási munkálatokon. A kijelölt vállalatok egy-egy tömbön belül elvégzik a lakó- és a középületek helyreállítását is. A tervező intézetek között szintén felosztásra kerültek a főváros helyreállításra szoruló területei is, s a munkákhoz szükséges műszaki terveket, költségvetéseket készítik, a helyszíni művezetést ellátják.

A felmerülő anyaghiányt, szállítási nehézségeket általában sikerült leküzdeni, a dolgozók termelékenysége is fokozatosan emelkedik. 1956. december 31-ig a helyreállítási munka során a lakóház és középület helyreállításoknál 12 millió forint értékű teljesítményt értek el. Eddig 5.751 lakást tettünk szükségszerűen lakhatóvá, illetve egy részét teljesen helyreállítottuk, folyamatban van 4.013 lakás helyreállítása.

A megsérült oktatási, egészségügyi épületek helyreállítása szintén megkezdődött, sok helyen a használhatóság mértékének megfelelő helyreállítás már befejeződött vagy rövid időn belül befejeződik.

Jelentenem kell azt is, hogy a károk becsült összege és a helyreállítás költsége nem fedi egymást.

A helyreállítás költsége a következőkben felsoroltak miatt lényegesen megnövekszik:

a./ az eltérés elsősorban abból származik, hogy az építkezéseken kiemelt munkabérekkel dolgoznak. Több helyen regie alapon számolnak el, a téli munka költségeit is vállalni kell. Mindez mintegy 33%-os költségemelkedést eredményez, amely a helyreállításhoz szükséges ráfordítást 685 millió forintra növeli.

b./ A helyreállítási munkákkal egyidőben szükségessé válik - és a helyreállítással együtt gazdaságosan végezhető - a főútvonalak (Rákóczi út, Lenin körút, József körút, Ferenc körút, Üllői út) sortatarozása is. Az itt lévő épületek túlnyomó része sérült, a helyreállításuk miatt mindenképpen állványozni kell, és az építőipari vállalat is felvonul.

c./ A helyreállítási munkák során a főútvonalak egyes nagyforgalmú helyein lévő forgalmi szűkületeket (Rákóczi út, Nagykörút, Üllői út) árkádok képzésével kell megszüntetni.

d./ Az egységes és világvárosi jellegű városkép kialakítása céljából a tönkrement üzletportálok újjáépítését, egyéb városképet javító feladatokat (emeletráépítést, műemlékek helyreállítását) a munkálatok során kell elvégezni.

A felsorolt feladatoknak az új költségekkel történő megvalósításához a fővárosnak összesen 795 millió forint szükséges.

Kérjük a Magyar Forradalmi Munkás- és Paraszt Kormányt, hogy a lakó- és középületek helyreállításához szükséges összeget a Végrehajtó Bizottság részére biztosítsa, hogy a munkák egységes irányítását elvégezhessük. [...]

Az 1956. évi terveink szerint 4.648 lakás építését kellett volna befejezni. Ebből, jórészt az októberi események miatt 3.300 lakás nem készült el. Az építkezést még most sem tudjuk folytatni, mert a lakásokat önkényes beköltözők foglalták el. Jelenleg mintegy 3.200 önkényes beköltöző tartózkodik befejezetlen lakásokban, ezenkívül 5-6.000-re tehető a disszidáltak által elhagyott és önkényesen elfoglalt lakások száma. Ezek ügyében intézkedést kérünk, mert ha rövid időn belül nem tudjuk e lakásépítkezéseket befejezni, további károk származnak.

Nem látja biztosítva Végrehajtó Bizottság az 1958. évi lakásépítkezéseket sem, mert értesüléseink szerint csak egész kis számú lakásépítést tudunk 1957-ben megkezdeni. Eredeti terveink szerint 1958-ban 7.800 lakást kellett volna átadni. E helyett legalább 6.000 lakás átadását kellene biztosítani a fővárosban. Ehhez az szükséges, hogy folyó évben e lakásokat legalább 40% készültségi fokig elkészítsék, amelyhez mintegy 240 millió forint hitelkeret kell. [...]

A Köztisztasági Vállalat már november közepén megkezdte a rendszeres szemét elfuvarozást, de elavult és megfogyatkozott felszerelésével a naponta keletkező mennyiséget sem tudta elvinni, és így a szemét tovább szaporodott. Már a legutóbbi években is csak napi 14 órás munkaidővel és vasárnapi munkával tudták a naponkénti felgyülemlett szemét mennyiséget elszállítani. December 10-én sikerült a szervezett szemétszállítást külső erők, vállalatok és később a szovjet katonai gépkocsik segítségével megindítani, és ma már közel 200 gépkocsinak megfelelő külső fuvareszköz mintegy napi 4.000 m^3 szemetet szállít el az utcákról. Az eddig elszállított szemét mennyisége 70-80.000 m^3-re becsülhető, és minden nappal növekvő kocsipark segítségével legkésőbb március elejére várható a főváros szemétmentesítése.

A felhalmozott szemét elszállítása után sem megnyugtató a főváros köztisztasági helyzete, elegendő és korszerű szállítóeszközök nélkül. Eddig közel 40 kocsit irányítottunk kisegítésképpen a Köztisztasági Vállalathoz, de ez csak átmeneti megoldásnak tekinthető. Az egészségügyi követelményeknek megfelelő szemétszállításhoz szükséges a jól bevált, pormentes gyűjtőkocsik beszerzése is.

Kérjük, hogy a Csehszlovák Köztársaság által hazánknak felajánlott jelentős segítség keretében 50 db pormentes szemétgyűjtő KUKA típusú kocsit a hozzá szükséges 25.000 db szemétgyűjtő tartállyal együtt a Köztisztasági Vállalat részére juttassanak.

Ezek a kocsik Budapest összes belső kerületeinek pormentes szemétgyűjtését megoldanák, és a felszabaduló gépkocsik a külső kerületeken el tudnák látni a főváros szemétszállítását.

A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága kéri a Magyar Munkás- és Paraszt Kormányt, hogy a város épületeinek mielőbbi helyreállításában és egyéb veszteségeinek pótlásában legyen segítségünkre. [...][264]

1957. január hó 21.

Pongrácz Kálmán sk.
VB-elnök

MOL XIX-A-83-a. Minisztertanács. Jegyzőkönyv a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. január 24-i üléséről. Előterjesztés.

[264] A kormány 3053/1957. sz. határozata az előterjesztés alapján előírta, hogy „A fővárost ért károk helyreállítását - kivéve a teljesen lerombolt és lebontásra kerülő épületek újjáépítését - 1957. szeptember 30-ig be kell fejezni. A lerombolt épületek helyébe építendő új házak építését 1957. év folyamán el kell kezdeni.” A részleteket illetően elfogadta a Fővárosi Tanács javaslatait.

A Fővárosi Bíróság jelentése az „ellenforradalmi bűncselekményekkel" kapcsolatos ítélkezésről

1958. június 25.

A Fővárosi Bíróság ítélkezése az ellenforradalmi bűncselekmények tekintetében.

A 1956 októberi események a fővárosi bíróságoknál is éreztették káros hatásukat. A bírák sem voltak mentesek azoktól a kispolgári, nacionalista, soviniszta nézetektől, amelyeket az ellenforradalmi események az emberek gondolkodásában általában kiváltottak. Az ellenforradalom fegyveres leverését követő hónapokban itt is a bizonytalanság uralkodott abban a kérdésben, amelynek megoldása nélkül a helyes ítélkezés elképzelhetetlen, hogy ti. az októberi események ellenforradalom, avagy nemzeti szabadságharc jellegű volt-e. Az eszmei zűrzavarról tanúskodott, hogy egyesek vitatták a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozatainak és intézkedéseinek törvényességét. Nem is kevesen hangoztatták - a bírói függetlenség burzsoá értelmezésével - hogy a bíró ne legyen párttag, a bíróságon nincs szükség az MSZMP szervezeteire. Egészségtelen megkülönböztetés jutott itt-ott kifejezésre régi és új, egyetemet és bírói akadémiát végzett bírák, sőt a Fővárosi Bíróságon büntető és polgári bírák között. Téves felfogás volt tapasztalható a tekintetben is, miként kell értelmezni a kormánynak azt a nyilatkozatát, amely szerint az ellenforradalomban 1956. október 23. és november 4. között a puszta részvétel nem büntethető. Sokan a bírák közül valamilyen közkegyelemként fogták fel ezt a nyilatkozatot.

Akadtak - bár csak kis számban - tudatos ellenforradalmárok is a bírák között. A Fővárosi Bíróságnál alakult „forradalmi bizottság" az igazságügyminiszter távozását követelte, a személyügyi megbízottakat kitiltotta a hivatali épületből, a párthűségükről közismert bírák leváltását készítette elő.

Ki kell azonban emelni, hogy a bírák - a hivatásukat jellemző megfontoltsághoz és tárgyilagossághoz híven - sokkal nyugodtabban és mértéktartóbban viselkedtek az ellenforradalom idején, mint az értelmiségnek más csoportjai (műszakiak, orvosok, pedagógusok). A 300 fővárosi bíró közül mindössze ketten disszidáltak. [...]

A vádiratok özöne csak körülbelül egy évvel az ellenforradalom fegyveres leverése után indult meg.

Ilyen körülmények között az 1957. év első negyedében az ellenforradalmi bűncselekmények tekintetében ítélkezési gyakorlatról még nem lehet beszélni.

Ez volt a helyzet 1957. március 1-ig.

1957. február 15-én országos bírói értekezlet volt az igazságügyminisztériumban. Február 26-án hozta meg a MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága határozatát az időszerű kérdésekről és feladatokról. Ez a bíróságok számára is nagy jelentőségű határozat elősegítette az októberi események jellegének megítélése tekintetében a kétkedők tisztánlátását, felhívta a figyelmet az igazságügyi kérdések, különösen az ellenforradalmi bűncselekmények gyors elbírálása fontosságára. Ilyen előzmények után került sor március 1-jén - az igazságügyminiszter személyes részvételével - a fővárosi bírák értekezletére.

Ennek az értekezletnek a jelentősége és eredménye abban foglalható össze, hogy felszínre hozta és a helyes irányba tisztázta mindazokat a téves nézeteket, amelyek az ellenforradalom hatására terjedtek el, és amelyekről előbb már említést tettünk. Az értekezleten kapott eszmei erősítéssel láthattak hozzá a bírák a most már egyre nagyobb számban érkező ellenforradalmi bűnügyek elintézéséhez.

A mellékelt statisztikai táblák adataiból látható, hogy az államrend elleni szervezkedés és izgatás miatt elítéltek száma 1957. április 1-től kezdődően negyedévről-negyedévre szinte ugrásszerűen emelkedett, és a büntetéskiszabás is egyre szigorúbbá vált. Így az államrend elleni szervezkedés miatt elítélteknek a második negyedévben 56,5%-a, a harmadik negyedévben 59,5%-a, az utolsó negyedben 57,6%-a kapott 5 éven felüli börtönbüntetést. (Az utolsó negyedév adatához meg kell jegyezni, hogy a Fővárosi Bíróság már november-december hónapokban egyre határozottabban vont határvonalat a tudatos ellenforradalmárok és a megtévedt dolgozók között.) Az izgatás miatt elítélteknek az 1957. év második negyedében 36,5%-a, a harmadik negyedévben 54%-a, az év utolsó három hónapjában pedig 52,8%-a kapott 1 évi, illetőleg ennél súlyosabb börtönbüntetést. A fegyverrejtegetők büntetése 1957 első felében így alakult: 2-5 évi börtönt kapott az első negyedben 11, a második negyedben 1, 5-10 évi börtönt az első negyedben 5, a második negyedben 24, 10 éven felüli börtönbüntetést kapott a második negyedévben 3 személy, ilyen súlyos büntetés kiszabására viszont az első negyedévben nem is került sor. Az 1957. év második felében fegyverrejtegetési ügyek már csak szórványosan fordultak elő a Fővárosi Bíróságnál.

Természetesen az ítélkezés megjavulása nem következett be egy értekezlet megtartásával egyik napról a másikra.

Kezdetben tájékozatlanság és bizonytalanság uralkodott az ellenforradalmi bűncselekmények megítélése terén. Az ilyen természetű ügyeket korábban hosszú éveken át a titkos ügykezelés szabályai szerint és a főváros egész területén egy-két erre kijelölt bíró intézte. A bírák túlnyomó többségének tehát nem volt gyakorlata. Kezdetben a Legfelsőbb Bíróság irányítása is hiányzott.

Mindennek következményei különösen két típushibában jelentkeztek. Az egyik hiba a vádlott magatartásának elszigetelt, az események sorából kiszakított vizsgálata volt (ettől a hibától az ügyészség sem volt mentes), ami gyakran hibásan enyhe minősítésre vezetett. Így például kommunista személyek ellen intézett szervezett támadások esetében a bíróság csupán magánlaksértést állapított meg az államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel helyett. A másik fő hiba pedig abban mutatkozott meg, hogy a bíróság kezdetben nem tudott éles határvonalat húzni a népi demokrácia elszánt ellenségei és azok között a jóhiszemű dolgozók között, akik csupán a népi demokratikus kormányzás terén elkövetett hibák kijavítását követelték és ennek során sodródtak bele valamilyen ellenforradalmi bűncselekménybe. A bíróság kezdetben megtévedt személynek tekintette azokat a munkásokat, dolgozó parasztokat vagy a közülük kikerült értelmiségieket is, akiknek cselekménye felismerhetően nyílt támadás volt a népi demokratikus államrend ellen. Ez abból a téves nézetből fakadt, hogy az ilyen terheltek osztályhelyzetüknél fogva nem lehetnek a népi hatalom tudatos ellenségei.

A helytelen szemlélet kialakulását elősegítette, hogy az ellenforradalmi megmozdulások szellemi előkészítői, fő irányítói, a terrorcselekmények végrehajtói - többségükben osztályellenség és a börtönből kiszabadult bűnöző - nagy része külföldre szökött; az ügyészség kezdetben a távollévők ellen nem emelt vádat; így lényegében a viszonylag kisebb felelősségű személyek kerültek a bíróság elé.

Ezek a kezdeti hibák azonban az ítélkezési gyakorlat folyamán fokozatosan megszűntek. Már 1957. július 12-én azt állapította meg az igazságügyminiszter egy országos vezetői értekezleten, hogy az ítélkezés, különösen a súlyosabb bűncselekmények tekintetében, a törvényességnek megfelelően szigorúbbá vált, az elsőfokú büntetőtanácsok elnökei a politikai érettség, megfontoltság, kemény helytállás tekintetében jelentős fejlődésen mentek át.

Komoly segítséget nyújtott az ítélkezésben a MSZMP konferenciájának júniusi 30-i határozata, amely világosan megállapította büntető politikánk irányelveit.

Az ítélkezés irányítása terén jelentős szerepet játszott a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa a másodfokú elbírálásnál, majd a Fővárosi Bíróság népbírósági tanácsai, amelyek 1957. július 3-án kezdték meg a többi büntetőtanács számára is példamutató ítélkezésüket.

Ebben az időszakban - az 1957. év második felében - a kezdeti hibák helyett más irányú tévedések fordultak elő az ellenforradalmi bűncselekmények elbírálásánál. Így osztályidegen, huligán, szokásos bűnöző személyekre nem mindig a törvény teljes szigorával sújtott le a bíróság. Fennmaradt még egy ideig a bizonytalankodás a megtévedtség értékelésénél. Minősítési hiba volt néhányszor izgatás megállapítása olyan esetekben, amikor az elkövető magatartása, cselekményei az államrend elleni szervezkedésben való részvétel tényállását kimerítették. Akadt néhány megalkuvó ítélet is, amelyben a bíróság - felmentés vagy a Btá. 56.§-án alapuló megszüntetés helyett - az előzetes letartóztatásban töltött idővel azonos tartalmú börtönbüntetést szabott ki, amit az előzetes fogsággal kitöltöttnek vett. [...]

A Fővárosi Bíróság népbírósági és rendes büntetőtanácsai azonban már a múlt év november havától kezdődően - tehát a párthatározat előtt is - igyekeztek mind az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, mind az izgatás megítélése terén a büntetéskiszabás körében éles különbséget tenni egyfelől a tudatos ellenforradalmárok, huligánok, megrögzött bűnözők, másfelől a megtévedt dolgozók között. Az előbbiekkel szemben általában a kérlelhetetlen szigor és a megtorlás elve, a megtévedt dolgozók javára pedig a törvényben megengedett enyhítéssel az átnevelést célzó büntetéskiszabás jutott kifejezésre.

Ez tükrözik vissza a mellékelt statisztikai táblák adataiból is, amelyek szerint az 1958. év első négy hónapjában az államrend elleni szervezkedés miatt elítélteknek 41,4%-a, tehát már csak a kisebbik fele kapott 5 éven felüli börtönbüntetést (szemben az 1957. év átlagos 57-60%-ával). Viszont az izgatás miatt elítélteknek 60,4%-a kapott 1 évi vagy ennél súlyosabb börtönbüntetést folyó év január-május hónapjaiban (az 1957. év második felében ez az arányszám 53-54% volt). Ez arra mutat, hogy a folyó évben kerültek bíróság elé az ellenforradalommal közvetlen összefüggésben elkövetett súlyosabb izgatási cselekmények [...][265]

Budapest, 1958. június 25.

elnökhelyettes

Fegyverrejtegetés bűntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre kiszabott büntetések megoszlása

Büntetés neme és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma[1]							
	1957.				1957. év együtt	1958.		
	I.	II.	III.	IV.		I.	ápr.	máj.
	negyedév					negyedév	hónap	
Börtönbüntetés: 1 éven aluli	1		2		3	2		
ebből felfügg.	1				1	2		
1-2 év börtön	3	2			5	3		
2-5 év "	11	1	1		13			

[265] Az 1956 utáni megtorlás mechanizmusára újabban ld.: Huszár Tibor - Szabó János (szerk.): Restauráció vagy kiigazítás? A kádári represszió intézményesülése 1956-1962. Bp., 1999.

5-10 év "	5	24		3	32	1		
10-15 év "		3		2	5	1		
15 éven felül				1	1			
Életfogytigl.						1		
Halálbüntetés								
Pénzfőbüntetés								
Javító-nevelő munka								
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben						7		
Összesen:	20	30	3	6	59	15		

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyalt ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: Halmazatban is legjellemzőbb bűntettként megjelölt esetek.

A bűnvádi eljárás eredménye és az elítéltek osztályhelyzeti megoszlása a budapesti Fővárosi Bíróságnál 1957. január 1-től 1958. május 31-ig terjedő időszakban elsőfokon tárgyalt ügyek alábbi vádlottai esetében

Bűntettek	Vádlottak száma[1]					
	Összesen	Elítéltek	Felmentettek	Megszün-tetések	Az elítéltekből	
					dolgozó	osztály-ellenség
Államrend elleni szervezkedés	545	520	18	7*	477	43
Izgatás	534	480	54	**	455	25
Fegyverrejtegetés	74	74			73	1

* ebből 4 Btá. 56.§-on alapuló,

** ebből 22 " " " "

Izgatás bűntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre kiszabott büntetések megoszlása

Büntetés neme és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma[1]						
	1957.				1957. év együtt	1958.	
	I.	II.	III.	IV.		I. negyedév	ápr.-máj. hó
	negyedév						
Börtönbüntetés 1 éven aluli	3	34	25	53	115	66	18
ebből felfügg.		9	7	10	26	15	11
1 év és ezen felüli börtön	4	23	33	67	127	101	33

Pénzfőbüntetés				3	3		2
Javító-nevelő munka							
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben		6	3	4	13	2	
Összesen:	7	63	61	127	258	169	53

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyalt ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: halmazatban is legjellemzőbb bűntettként megjelölt esetek.

Államrend elleni szervezkedés /B. H. Ö. 1. és 8. p./ bűntette miatt 1957. január 1-től 1958. május 31-ig a budapesti Fővárosi Bíróságnál elsőfokon elítéltekre kiszabott büntetések megoszlása

Büntetés neme és mértéke	Elsőfokon elítéltek száma[1]							
	1957.				1957. év együtt	1958.		
	I.	II.	III.	IV.		I.	ápr.	máj.
	negyedév					negyedév	hónap	
Börtönbüntetés 1 éven aluli			1	6	7	10	10	3
ebből felfügg.			1		1	1	3	1
1-2 év börtön	2	3	9	8	22	28	16	
2-5 év ”		5	17	28	50	28	19	
5-10 év ”	2	15	23	27	67	34	25	34
10-15 év ”		13	17	26	56	17	5	
15 éven felül		1	4	4	9	2	2	
Életfogytiglani	1	6	6	7	20	4		
Halálbüntetés		19	7	5	31	2	11	6
Pénzfőbüntetés								
Javító-nevelő munka								
Egyéb intézkedés fiatalkorúval szemben						2		
Összesen:	5	62	84	111	263	127	88	43

1/ A hatályon kívül helyezés után újból tárgyalt ügyek vádlottai nélkül.

Megjegyzés: halmazatban is legjellemzőbb bűntettként megjelölt esetek. 1958. május hónapban a börtönbüntetéseknél részletesebb adatok már nem állnak rendelkezésünkre.

BFL XXV. 4. e. Fővárosi Bíróság iratai. Elnöki iratok. Tük, sz. n. - Gépelt fogalmazvány aláírás nélkül.

VII. fejezet
Az „ÚJRA CSENDES” BUDAPESTTŐL A „LEGVIDÁMABB BARAKK” FŐVÁROSÁIG

A Vár és a Vigadó sorsa az MSZMP Politikai Bizottsága előtt

1959. július 21.

Államgazdasági Osztály

Szigorúan bizalmas!
Készült 27 példányban
Állg/1200

Látta: Kiss Károly elvtárs

Előterjesztés

a Politikai Bizottság számára Budapest néhány építési és városrendezési kérdéséről

1./ Budai volt királyi palota és környékének helyreállítása

A palota a főváros legkiemelkedőbb pontján, a háborús pusztítás legfeltűnőbb emléke. Az első ötéves terv fő feladatairól szóló törvény előírta, hogy a legfőbb állami irányítás és kormányzás céljaira újjá kell építeni a várat. A népgazdaság második ötéves tervének 1956-ban nyilvánosságra hozott irányelvei kimondták, hogy folytatni kell a vár helyreállításának munkálatait.

A vár állagmegóvására, helyreállítására és tervezésére 1949 óta összesen 74 millió forintot fordítottak. Ez idő alatt azonban az épületek állagmegóvását sem oldották meg.

A Gazdasági Bizottság 1958-ban elrendelte a palota helyreállítását. A helyreállítás befejezését 1968-ra tűzte ki. Irányelvként kimondta, hogy a palotát a legfőbb kormányzati szervek reprezentatív hivatali helyiségeinek befogadására, jelentős kulturális intézmények és egyes kisebb félforgalmú minisztériumok jövőbeni elhelyezésére alkalmas rendeltetéssel kell helyreállítani. Egy 1958-ban készült beruházási program a hat szárnyból álló palota helyreállításának tervezési és építési költségeit 426 millió forintra teszi, az egyéb létesítményekét, kerttel, utakkal további közel 280 millió forintra. (Mindez bútor nélkül.)

A helyreállítás céltudatos vitelét akadályozza az, hogy a vár rendeltetése nincs konkrétan meghatározva. Évek óta folynak a viták a vár felhasználásáról. Annyi bizonyos, hogy ma, 14 évvel a háború után a palota-épület megfelelő külsővel való helyreállítása és a palotakörnyék zárt jellegének megszüntetése politikailag is sürgős feladat. A jelenleg folyó építési munkák biztosítják, hogy 1962 [...][266] ez meg is történhet. Ezeknek a munkálatoknak műszaki előkészítettsége kielégítő.

Az építkezés vezetőinek ma nagyjából a következő elképzeléseik vannak a palota külsejéről:

Az épület-tömeget nagyméretű változtatás (hozzáépítés, lebontás) nélkül kell meghagyni, a homlokzat és a tető múlt század végi neobarokkos, szecessziós túlzásait (sok apró díszítmény, stb.) célszerű elhagyni, hogy ezáltal a vár egy tisztább, nemesebb kontúrt kapjon. A palota hosszan elnyúló építészeti tömegének összefogására célszerű a kupolát meghagyni, biztosítva a rálátást belülről is. A kupola csúcsán vörös csillagot kell elhelyezni.

[266] A pontos dátum helye kihagyva az eredetiben.

A vár teljes helyreállításához szükséges műszaki tervek és a pontos helyreállítási költségek kidolgozásához konkrét döntésre van szükség a vár egyes objektumainak rendeltetésére nézve. Az ésszerű hasznosítás szempontjából a fő gond a hat épületszárnyból álló különleges palotaépítmény. A palota hasznosítására vonatkozó vizsgálatok során több javaslat merült fel. Ezek nagyobbik része meglehetősen problematikus. Csak két épületszárnyra nézve alakult ki elég egyöntetű és meggyőző vélemény. Helyzetéből adódik a palota E. szárnyának rendeltetése. Az épület mellett és alatt folyt és folyik a vár régi objektumainak felkutatása. A vár történetének itt eredményes feltárása van folyamatban. Ezért az E. épületbe a látványos ásatások mellé az egész főváros és a vár történetét bemutató vármúzeum kívánkozik. Az E. épület területe 2950 m^2, ugyanannyi, mint a vármúzeum jelenlegi raktárakkal együtti területe. A vármúzeum jelenlegi épülete (Szentháromság útja 2.) 1369 m^2 helyiséggel eredetileg az I. kerületi Elöljáróság irodaépülete volt. A vármúzeum áthelyezésével felszabadul továbbá a romos állapotban volt Belügyminisztérium irodaépületéből elfoglalt 1600 m^2 (jelenleg kőtár).

Ugyancsak kézenfekvő a palota F. épületszárnyának hasznosítása a Széchenyi Könyvtár elhelyezésére. Az épület szerkezeti helyreállítása megtörtént. Korábban a párt egyes szerveit tervezték ide helyezni. Az épület alaprajzi adottságai, a főfalak és az ablaktengelyek adta lehetőségek azonban olyanok, hogy csak túl nagy méretű, mély és kevés számú dolgozószoba alakítható ki. Egy dolgozó-szoba kialakításához a szokásos területnek mintegy 2,5-szeresét kellene felhasználni. (20 m^2 helyett 50 m^2-t.) A nagy területű folyosók és a nagy belmagasságú szobák viszont a könyvtár anyagainak tárolására jól kihasználhatók. Az anyagok tárolására a pincékben további lehetőségek nyílnak. A nagyterületű szobák, mint olvasótermek, teljesen betölthetők. Az épület megközelítése az Erzsébet hídon át a Krisztina körút felől igen egyszerű. A Széchenyi Könyvtár elhelyezését előbb-utóbb mindenképpen meg kell oldani. Jelenleg mintegy 5000 m^2-t foglal el a Nemzeti Múzeumból. Erre a területre a Nemzeti Múzeumnak szüksége van. A Pollack téren egy 30 lakásos volt lakóházban 2500 m^2 területet, a Múzeum utcában egy volt lakóépületben 1400 m^2-t foglal el. Ezeken kívül a városban 5-6 helyen még mintegy 1500 m^2 területen raktároz.

A palota A., B., C. és D. épületszárnyainak kihasználása már problematikusabb. Az épületek adottságai itt is olyanok, hogy nem reprezentatív igényű hivatali szervek odahelyezése mind az épülettérrel való gazdálkodás, mind az üzemeltetési költségek, különösen a fűtés szempontjából pazarlás volna.

Felvetődött az Elnöki Tanács és a Kormány áthelyezése a palotába. E két szerv a parlament épületében jelenleg 200 dolgozószobát foglal el, és ezzel teljesen igénybe is veszi a rendelkezésre álló helyiségeket. Az Elnöki Tanács és a Kormány elhelyezésére a palotában az A., B., C. és D. épületszárnyakat kellene igénybe venni, ahol 220 dolgozószoba képezhető ki. A parlamentben felszabaduló 200 szobának különféle, részben lakóépületekben elhelyezett szervek (pl. Hazafias Népfront) rendelkezésére való bocsátásával, mintegy 100 lakásnak megfelelő terület szabadítható fel. Ez elenyésző nyeremény volna a palota helyreállítási költségeihez képest. A palota A., B., C. és D. épületszárnyaiban az ottani adottságok miatt az Elnöki Tanács és a Kormány elhelyezéséhez szükséges terület a jelenlegi mintegy 6000 m^2-nél nagyobb, több mint 10 000 m^2 lenne. Ebből 2500 m^2-t a reprezentatív terület (nagytermek) tesz ki. Ezt a megoldást drágasága és ésszerűtlensége miatt nem javasoljuk.

Célszerűbbnek látszik a palotát különféle művelődési intézmények elhelyezésére hasznosítani és ezzel a várnegyedet művelődési központtá alakítani. Jelenleg nincs megfelelően megoldva sem a Nemzeti Galéria, sem a Szépművészeti Múzeum képanyagának, a Természettudományi Múzeum, a Néprajzi Múzeum kincseinek a közönség számára hozzáférhető elhelyezése. Teljesen megoldatlan a Tanácsköztársaságról és az 1956-os ellenforradalomról kész kiállítási

anyaggal rendelkező legújabb kori Történeti Múzeum elhelyezése. A palota nagytermei múzeumi célokra kiválóan hasznosíthatók. Az épületek helyreállítási munkálatai még olyan stádiumban vannak, hogy a múzeum üzemeltetési igényeit (pl. különleges világítás) még biztosítani lehet. Múzeumokat helyeztek el külföldön is sok volt királyi palotába, (pl. múzeum a Kreml nagy része, a leningrádi Ermitage, a bukaresti királyi palota, a prágai Hradzsin túlnyomó része, a bécsi Burg, a párizsi Louvre és Tuileriák, stb.)

A palotába helyezendő múzeumok konkrét kijelölését célzó vizsgálatot még folytatnunk kell, de az épületek lehető legésszerűbb kihasználása és sok fontos kulturális igény kielégítése céljából a palota A., B., C. és D. épületszárnyait múzeumok elhelyezésére javasoljuk.

A palota környékén a következő objektumok vannak: a volt HM romos épülete, a romos Teleki palota, a szerkezetileg már helyreállított Sándor palota (volt miniszterelnökségi épület), a karmelita kolostor és a 250-300 fő befogadóképességű Várszínház.

A volt HM épületét majdnem teljesen lerombolták. Helyreállítása nem célszerű, javasoljuk lebontani. A helyén esetleg emelendő új épület és a többi objektum rendeltetésének megállapítása nagyrészt attól függ, hogy a palotát milyen célra használjuk. Ha a palotában múzeumokat és a Széchenyi Könyvtárat helyeznénk el, és ezzel a várnegyed művelődési központ jellegét nyerné, úgy ezekben az épületekben is, amennyiben egyáltalán helyreállítjuk őket, tudományos, kulturális szervek elhelyezése volna célszerű. Ezért a palota környékén lévő épületekre a palota ügyében hozott döntés után célszerű javaslatot kidolgozni.

2./ A pesti Vigadó épületének felhasználása

A második ötéves terv 1956-ban közzétett irányelvei kimondták, hogy a Vigadó részleges újjáépítése révén jelentős kulturális létesítménnyel kell a fővárost gazdagítani.

A Vigadó-Haas palota ügyében a Gazdasági Bizottság ebben az évben hozott döntése szerint a forgalmat és városképet zavaró romos épülettömb műemléket nem képező részét le kell bontani. A Gazdasági Bizottság egyben engedélyezte a Vigadó-Haas tömb területére egy 3000 főt befogadó képességű koncertterem terveinek elkészítését, azzal, hogy a koncertterem létesítése csak majd a tervek és költségek ismeretében határozható el. A nagy koncertterem a lebontandó épületrész helyét foglalná el, egybeépítve a Vigadó műemléknek nyilvánított, aránylag kis részével. A Vigadó megmaradó három díszterme ebben az esetben a koncertterem kiszolgáló helyiségeiként nyerhetne felhasználást.

A koncertterem e helyen való létesítésére többször írtak ki tervpályázatot, és azok tapasztalatai alapján a mostani pályázat eredményessége is kétséges. De még a tervpályázat eredményessége esetén is aligha lenne anyagi lehetőség a második ötéves terv időszakában a nagy koncertterem felépítésére. A romok viszont a főváros közepén egyre kevésbé tűrhetők meg. Ezért felvetődött a Vigadó teljes, a Duna felőli homlokzati részre is kiterjedő lebontásának gondolata.

Művészettörténeti szervek és a szakemberek nagy többsége szerint azonban a Vigadó-épület műemlék részének nagy értéket ad az, hogy a szabadságharc forradalmi szellemében fogant romantikus építészet egyetlen alkotása. A hazai és külföldi szakirodalomban gyakorta értékelt és kiemelt műemlék. A lebontás ellen szól az is, hogy a Vörösmarty térnek a Vigadó-Haas tömb eltüntetésével a Dunáig való kiterjesztését városrendezési szempontból nem tartják elfogadhatónak. Az Építésügyi Minisztérium megvizsgálta, hogy mibe kerülne a Vigadó Duna felőli műemlék részének helyreállítása. Ez új áron 20 millió forint. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a lebontás, elszállítás is néhány milliót venne igénybe, azon kívül az épület

bizonyos maradványait, mint művészeti tárgyakat valahol tárolni kellene, - míg helyreállítás esetén a benne lévő termek (2900 m^2) kiválóan alkalmasak a lebontandó Nemzeti Szalon és a képzőművészeti alap céljaira, helyesebbnek tartjuk a műemlék két-három éven belüli helyreállítását.

3./ Az Engels tér[267] *rendezése*

Az Engels tér a főváros központjának egyik legjelentősebb, de egyben igen rendezetlen, rossz esztétikai megjelenésű, korszerűtlen közlekedési rendszerrel terhelt része.

A tér jellege, a vele szemben támasztott esztétikai követelmény nem fér össze a rajta lévő ósdi és renoválásra szoruló Nemzeti Szalon épülettel. Indokolt tehát a Nemzeti Szalon lebontása.

Nem tekinthető kielégítőnek a Népköztársaság útjának összeköttetése a Lánchíddal. Ezen legkisebb áldozattal az Engels térnek a Bajcsy Zsilinszky út felől való megnyitása útján lehetne segíteni. Mérlegelendő az is, hogy a főváros főútvonalainak képéből már kirí a Bajcsy Zsilinszky út és a József Attila utca sarkán lévő általánosan leromlott állapotú három ház. Mindhárom ház vegyes falazatú, födémcserés általános renoválásuk esedékes. Ennek költsége 6 millió forintra tehető. Amennyiben ezeket a munkálatokat elvégeznők, a befektetés miatt az Engels tér megnyitása hosszú időre elvesztené realitását. A renoválásra szoruló házakban (Bajcsy Zsilinszky út 10., 12. és 14.) összesen 86 lakás van. Ennyi új lakás ára mintegy 10 millió forint, vagyis 4 millió forinttal haladja meg az amúgy is esedékes renoválási költségeket. Ezzel az áldozattal a Népköztársaság útja közlekedés szempontjából sokkal kedvezőbb ívben és szélességben nyerhet folytatást. Egyben a parkosítandó Engels tér nagyobbá válnék a Bajcsy Zsilinszky út irányában. Ezért javasoljuk, ennek a megoldásnak az elfogadását.

Az Engels tér távolsági MÁVAUT járatokkal zsúfolt. Előbb-utóbb a MÁVAUT állomást át kell helyezni. Addig is célszerű megváltoztatni az állomás jellegét, illetve rendeltetését. A rendszeres járatok csomópontját máshol kellene kialakítani, az Engels téri állomás pedig a városnéző és a kirándulásokra menő IBUSZ járatok központja lehetne. [...]

Szigorúan bizalmas!
Készült 3 pld-ban. FM.

J e g y z ő k ö n y v

a Politikai Bizottság[268] 1959. július 21-én tartott üléséről.

1./ Előterjesztés Budapest néhány építési és városrendezési kérdéséről.

Friss István elvtárs[269]: Legalább egy dologgal kell kiegészíteni az előterjesztést. Kádár elvtárs, mielőtt szabadságra ment, bekérte elképzeléseinket, melyek persze akkor még kezdetlegesebb

[267] 1990- Erzsébet tér.

[268] A Politikai Bizottság a hatalmat „állampártként" gyakorló Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának szűk körű vezető testülete, ténylegesen az ország legfontosabb döntéshozó szerve.

[269] Friss István a Központi Bizottság Államgazdasági Osztályának vezetője.

formában léteztek, és egy levélben hozzászólt a kérdéshez. Ebből a levélből kötelességemnek tartom ismertetni azt a részt, ami nem teljesen vág egybe a javaslattal. Ez két pontra vonatkozik, a két leglényegesebb dolgot érinti: a volt Királyi Palotát és a Vigadót.

A Királyi Palotára vonatkozóan Kádár elvtárs a következőket írja: „A Várpalotában szerintem elhelyezhető az Elnöki Tanács, a Miniszterelnökség és a Külügyminisztériumon kívül még egy-két olyan minisztérium is, amelynek félforgalma aránylag nem nagy, (pl. Igazságügy Minisztérium, esetleg Honvédelmi Minisztérium.) Igen lényeges, hogy a Várpalota, a Parlament épületének célszerű felhasználása révén a városban (V. kerületben) néhány nagy épületet, vagy azok hivatali felhasználása esetén a város különböző részén tekintélyes számú (több ezer) lakást nyerjünk a jelenlegi hivatali helyiségekből."

Mi mindenképpen igyekeztünk először ezt az elképzelést végiggondolni és ha lehet, megvalósítani. Ami egyébként a hivatali elhelyezéseket illeti, megfelel az eredeti elképzelésnek is, illetve nem az elsőnek, amely a pártközpontot is oda akarta vinni, hanem az ez után kialakult elképzeléseknek. De először is kiderült, hogy a több ezer lakás teljesen téves elképzelés. Az egész alapterület a Várban, beleszámítva azokat a részeket is, melyek teljes romban vannak, és amelyeket - legalább is egyelőre - nem célszerű felépíteni, ezeknek összes alapterülete kb. 30 000 m^2. Egy lakásra feltétlenül 30 m^2-t kell számítani, tehát ha valamennyi területet kitöltenénk, akkor tudnánk kb. 500 lakást nyerni. A valóságban azonban még ennél is rosszabb a helyzet, mert az ott nyert terület rosszul használható ki. A tulajdonképpeni Várpalotában nem szobák, hanem termek vannak. Ha meg akarjuk tartani, ami megtartható és amit meg is kell tartani, tehát az alapszerkezetet és az alapfalakat, akkor sokat változtatni nem tudunk. Ebben az esetben viszont egy-egy hivatali helyiség nagyobb területet foglalna el, mint más normális épületben. A tényleg nyerhető lakások száma tehát kb. az 500-nak fele lesz.

Tovább gondolkozva a dolgon arra jutottunk, hogy kitelepíteni a Parlamentből az Elnöki Tanácsot és a Miniszterelnökséget megint nem látszik ésszerűnek, illetve még pontosabban, semmiféle hasznot hajtó dolognak, mert a Parlamentben először is csak hasonló, központi jellegű hivatalt hozhatunk létre. Azok közül a hivatalok közül, melyek ma lakóépületben vannak elhelyezve, aligha volna helyes egyeseket, mint pl. a Methalimpexet, vagy hasonlót a Parlamentbe helyezni, de még a Posta Anyaghivatalt, vagy a Kőolajkutató Intézetet sem. Maradna néhány kevés olyan szerv, mint a Hazafias Népfront, a Nőtanács, amelyeket át lehet telepíteni. Egy azonban biztos: ha a Parlamentből kitesszük ezt a két szervet, melyek közül a Parlamentben az Elnöki Tanács kb. 20, a Miniszterelnökség kb. 182 szobát foglal el, ezek a Várban lényegesen több helyiséget igényelnek, mert mint mondtam, ott termek vannak és olyan helyiségek, melyek rendkívül mélyek, de belső területük nem eléggé világos ahhoz, hogy ketté lehessen osztani és külön használni. Gazdasági szempontból is és politikai szempontból is célszerűtlennek látszik tehát ez.

Mindezek ismeretében jutottunk arra a meggyőződésre, hogy a Várat legcélszerűbb kulturális célokra felhasználni. Hogy ezen belül konkrétan hogyan hasznosítsuk, azt még ezután érdemes nagyon alaposan meggondolni, de példaként megemlítem a Nemzeti Galériát. Ennek közel 6000 képe van, amiből ki tudnak állítani kb. 1900-at. Ez azt jelenti, hogy a látogatók számára - kiállítási helyiség hiányában - nem hozzáférhetők a Munkácsy, Székely Bertalan, Lotz képek százai. Olyan, a magyar művészet történetében is híres és számottevő kép, mint Szinyei-Merse Pacsirtája, nem kapott elhelyezést a kiállítási helyiségekben. De nincs elhelyezve a látogatók számára hozzáférhető módon a Szépművészeti Múzeum külföldi képanyagának jelentős része sem, és más múzeumok kincseinek is csak kis részét tudják hozzáférhetővé tenni a nagy közönség számára. Ezt a dolgot meg kell oldani, megfelelő helyiséget kell részükre találni.

Ennek a javaslatnak az az árnyoldala, a rossz benne, hogy sajnos sok lakást nem tudunk nyerni, de akkor sem nyernénk sokat, ha bármilyen más megoldást találnánk, sőt ha a Kádár elvtárs javaslatát vennénk alapul, akkor sem. Abban az esetben viszont egy csomó kellemetlenséget vállalnánk magunkra.

Két dolgot ajánlunk nagyon határozottan, ami nagyon kézenfekvően adódik: az úgynevezett „F" szárnyban elhelyezni a Széchenyi Könyvtárat és az „E" szárnyban, amely az ásatások mellett fekszik, a Budapest Múzeumot. Ez kézenfekvő elhelyezés, bár sok lakást nem szabadít fel. A Széchenyi Könyvtár úgy kerülne át, hogy a Nemzeti Múzeumban felszabadítanánk 5000 m^2-t, melyre a Nemzeti Múzeum, mint kiállítási helyiségre igényt tart.

(Friss elvtárs bemutatja a régi Királyi Palotáról készült fényképfelvételeket és a helyreállításra vonatkozó tervezeteket.)

Apró Antal elvtárs[270]: A Vár építését nagyon lassú tempóban meg kell csinálni, de ez nem elsőrendű szükséglet. Bár a Vár a városnak kiemelkedő pontja, mégis elsőrendű az, hogy a városnak vize, kommunális berendezése, minél több lakása legyen, erre a célra pedig csak annyit fordítsunk, amennyit gazdálkodásunk évről-évre megenged. Nem sürgős ez a kérdés. Anyagilag nem állunk úgy, hogy az előterjesztésben jelzett 600 millió forintot erre fordíthassuk. Mégis csinálni kell, lassan. Az helyes, hogy az állagmegóvás, a tetőszerkezet kialakítása folyik évről-évre, hogy ne rohadjon, ne menjen tönkre. Ami összeget tudunk adni, az kb. fedezi az állagmegóvást, az alapépítmények megőrzését, és ennél tovább nem nagyon mehetünk. Nem volna szolid dolog, ha ezt az építkezést meggyorsítanánk. Ennyit elöljáróban.

Ami a Vár külső képét illeti: lehetőleg olyan legyen, hogy a most élő magyar nemzedék emlékezzék egyik sarkára. Ha nagyon Mátyás-korabeli lesz, nem fognak rá emlékezni. Képek, levelezőlapok vannak a várról, és ha felépítjük, ne mondhassák, hogy nem is így nézett ki. Találkozzon tehát a közvélemény emlékezetével az egyszerűsítés dacára is. Annyira ne modernizáljunk, hogy az emberek ne ismerjenek rá. Kicsit ijesztő a terv! Ezek a hosszú, sík területek régi Ferenc-József kori laktanyákra hasonlítanak inkább, mint a Várra. Sima cseréptetőket láttam a tervben, hosszú nagy épületeket, ahogyan a feudalizmus idején a laktanyákat csinálták. Máris ha a tető alá vont volt Karmelita-kolostort Pestről nézzük, felmerül bennünk, hogy kellett volna valamit csinálni ezzel a szerkezettel. [...]

Kállai Gyula elvtárs[271]: Egy-két szót én is először az újjáépítendő Vár rendeltetéséhez: Azokkal az elvtársakkal értek egyet, akik kulturális célokra gondolják az újjáépült Várat felhasználni. [...]

Még egy kérdéshez szeretnék hozzászólni, az Apró elvtárs által felvetett ütem kérdéséhez. Ezt már ideírtam akkor, amikor a szövegben találkoztam a 10 évvel. Én ezt a határidőt túl hosszúnak tartom, és nem értek egyet azzal, amit Apró elvtárs felvetett. Apró elvtárs felszólalásából azt érzem ki, hogy nem fontos az építkezés, csupán az állagmegőrzésre, az értékek megóvására kell helyezni a súlyt, az építkezéssel pedig nem kell sietni. Véleményem szerint ha így állunk hozzá a dologhoz, még a jövő században sem lesz Vár és tönkremegy az egész. Mi ilyen szemlélettel a felszabadulás óta állandóan találkozunk, mindig mondják, hogy vannak fontosabb problémák. Persze hogy vannak! De ha fontosnak tartjuk ennek létrehozását és el akarunk ott helyezni sok olyan intézményt, melyeknek most nincs megfelelő helyiségük

[270] Apró Antal a Minisztertanács első elnökhelyettese.

[271] Kállai Gyula (1910-1996) államminiszter, 1965-1967 a Minisztertanács elnöke.

és emiatt nagy értékek mennek tönkre, akkor az építkezésre is gondolni kell. Normális határidőt kellene kitűzni, ami reális is. Ha úgy kezdünk hozzá, hogy ez a dolog nem lényeges, ne siessünk vele, akkor még 50 év múlva sem lesz belőle semmi. Azt hiszem, a Vár problémájával foglalkozó elvtársakat arra kellene utasítani, hogy reális határidőt tűzzenek ki a Vár helyreállítására, ezt tartsák be, fejezzük be az építkezést, mert különben soha nem lesz belőle semmi.

Nem tudom, nem lehetne-e kicsit más módszerekhez is folyamodni. Pl. társadalmi munkát lehetne végezni, esetleg hivatalokat is lehet mozgósítani a Vár építésére és értelmiségieket is. Megmondanánk, itt pusztul a magyar kulturális érték, művelődési célra akarjuk rendbe hozni a Várat. Biztos segítenének és csak építőanyagról és megfelelő szakvezetésről kellene gondoskodni. A KISZ is biztos sokat tudna ebben tenni.

Friss István elvtárs: Csak úgy ne csinálják, mint a Hanságban, mert akkor sokkal többe kerül! [...]

Trautmann Rezső elvtárs[272]: [...] Helyeslem az itteni javaslatot, tehát a Palotának teljes egészében kulturális célra való igénybevételét, de magyarázatot szeretnék adni a korábbi elgondolásra vonatkozóan. Arról van szó, hogy a Palota alatt és az épületek alatt jól kiépült alagútrendszer, védelmi rendszer van. Ez vetette fel azt a gondolatot, hogy jó lenne a legfelsőbb kormányzati szerveket ide vinni, mert ilyen módon az alsó építménynek is célt lehet adni. A szakértők most állapítják meg, milyen a sugárvédelem a sziklánál, mert az építkezés miatt a sziklát egyes helyeken vékonyítani kellene, ami a Belügyminisztérium szerint gyengítené a sugárveszély elhárítását. Ha a Vár kizárólagosan kulturális központként jön számításba, akkor persze az alsó építményeket raktár, vagy egyéb célra fel lehet használni, de más rendeltetéséről le kellene mondani. Javasolom, hogy a határozati javaslat első pontjánál, ahol a végleges program kialakításával foglalkoznak, a felelősök közé vegyük be a Belügyminisztériumot is.

Ami az ütemezést illeti, azt hiszem, Kállai elvtárs megnyugodna abban is, hogy ez alatt a 8 év alatt sorba adnák át rendeltetésüknek az elkészült egyes épületrészeket. Ezek külön-külön is elkészíthetők. Legjobban elkészíthető az Ybl-szárny, ahová a Széchenyi Könyvtár kerülne. Ezt már 1963-ra be lehetne fejezni. A legkésőbb elkészülő rész pedig az „A" szárny lenne. Legsürgősebb persze az állagvédelem és ha a programban végleges állásfoglalás lesz, akkor ezt 1961-62-ig be lehet fejezni. Amíg ez nincs befejezve, addig belső kialakításra csak annyit szánnánk, ami lehetővé teszi, hogy leghamarabb az „F" szárny kerüljön üzembe.

Somogyi Miklós elvtárs[273]: Először is az ütem kérdéséhez kívánok hozzászólni. Azzal egyetértek, amit Trautmann elvtárs mond, de azt, amit Apró elvtárs Budapest kommunális szükségleteinek kielégítéséről mondott, nagyon komolynak tartom. Elég sok bajunk van a vízellátással és nem biztos, hogy a közvélemény egyetértésével találkozna, ha ezek helyett a feladatok helyett nagyobb ütemben építenénk a Palotát, vagy más olyan épületet, melyek nagymennyiségű építőanyagot és munkaerőt kötnek le. [...]

A szálló gondolatát én nagy örömmel üdvözlöm. Nem túl messze vannak oda a fürdők és ez is figyelembe veendő szempont. Már sokszor gondoltam arra, nem bűn-e, hogy mi Budapest

[272] Építésügyi miniszter.

[273] A Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöke.

fürdőváros jellegét nem használjuk ki kellőképpen. Akármilyen célt is fog szolgálni az épület, nekünk mozgólépcsővel kell megoldani a közlekedést. Azt hiszem, ott szállodát építeni feltétlenül célszerű és helyes.

Az ütemet illetően azt hiszem, Apró elvtárs se tiltakozna az ellen, ha azt mondanánk, hogy az egész építkezés befejezését 15 évre vegyük programba. Jobb, ha 15 évet mondunk, mert nagy feladatok várnak ránk, itt van a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a nagyméretű lakásépítkezés, az ipar átszervezése, stb., ami le fog kötni úgyszólván minden építőanyagipari kapacitást. Ne járjunk úgy a Vár építésével, mint a Földalattival. [...]

Vigadóval kapcsolatos vita:

Friss István elvtárs: Ez az előterjesztés második olyan pontja, ahol Kádár elvtárs véleményétől eltérés mutatkozik. Kádár elvtárs erre vonatkozóan ezt írja: „Figyelembe véve, hogy az eddig jelzett 200 millió forint, illetve ennek megfelelő anyag és munkaerő még a második ötéves tervben sem áll rendelkezésre, főleg nem szórakozást szolgáló épületre, szerintem a volt Pesti Vigadót és a vele összeépült romos épületet le kell bontani, és a Vörösmarty teret a Duna partig kiterjeszteni." Ami a javaslat első részét illeti, itt nincs ellentét Kádár elvtárs felfogása és a mi előterjesztésünk között. Ez a megjegyzés arra vonatkozik, hogy a Gazdasági Bizottság úgy határozott, hogy a volt Haas-palotát le kell bontani, és el lehet kezdeni a tervezést a koncert-teremre vonatkozóan. A Gazdasági Bizottság nem döntött erről konkrétan, csak azt mondta, a terveket kell megcsinálni.

Nem értünk egyet Kádár elvtárs javaslatával, hogy a Pesti Vigadót és a romos épületet le kell bontani és a Vörösmarty-teret a Dunáig kinyitni. A Haas-palota és a meghagyandó díszter-mekként jelzett rész között van még egy, a Haas-palotánál nagyobb rész. Ennek a lebontását is helyesnek tartjuk. Mi csak azt akarjuk megtartani, ami műremeknek számít. Hogy mennyit számíthatunk műremeknek, erre vonatkozóan vannak nézeteltérések, pedig a mi vizsgálatunk azt mutatja, hogy nemcsak a szakemberek tartják műremeknek, hanem az egyszerű pesti emberek is. Megpróbáltunk tájékozódni, és általában az a felfogás, hogy kár lenne ezt az épületet lebontani, és arra nézve megint a szakemberek között általános az egyetértés, hogy a Vörösmarty teret a Dunáig hozni nem egy szerencsés megoldás. Tehát ha az egészet lebontjuk, a helyére mást kell építeni, mert úgy nem lehet hagyni.

Abból kiindulva, hogy előreláthatóan nem hagynánk beépítetlenül, hozzávéve, hogy azért amennyire meg tudjuk ítélni, a közvélemény nagyobb része a megtartás mellett van, hozzá-véve, hogy ennek az épületnek a megtartása viszonylag nem követel túl nagy áldozatot, figyelembe véve még azt is, amire szintén egyetértés van, hogy a Nemzeti Szalont az Engels térről el kell vinni, mindez felveti a kérdést, hogy alaposan mérlegelni kell. Mi úgy gondoljuk, helyes volna megtartani a műemlék-részt és idehozni a Nemzeti Szalont. Sok hely ezen túl nem adódik, ezért gondoljuk csak kiszolgáló helyiségként a hangversenyteremmel kapcsolatos elgondolást is.

Marosán György elvtárs[274]: Meg akartam győződni, hogyan áll a forradalmi hagyomány a Vigadóval kapcsolatban. Hosszú ideig jártam oda és ismertem a belső építkezést is. Ha abból indulok ki, hogy ez az egyharmad rész, amiről szó van és amit műemlékként akarunk kezelni, restaurálható, akkor elképzelhető olyan komplexum, ami ad reprezentatív koncert-termet,

[274] Marosán Györgyről ld. a 142. sz. jegyzetet. Mint a pártvezetés akkori „második embere" vezette az ülést Kádár János távollétében.

aktívatermet, stb.? Lehet-e számítani olyan 3500 ember befogadóképességű teremre, amely páholyokkal együtt még többet befogad és lehetővé teszi, hogy Budapestnek legyen ilyen nagy befogadóképességű helyisége?

Apró Antal elvtárs: Ha csak a fényképet nézi az ember, ez olyan szép, hogy az az érzésem, nem szabad kalapács alá venni. Jó szándékú és politikailag hű szakemberek körében interveniálnak ebben a kérdésben, ezért meg kell alaposan nézni a dolgot. Az életveszélyes részeket persze le kell bontani. Lesz ott egy tér, amit ki lehet használni parkkal, vagy esetleg nyári vendéglőt lehet oda csinálni. Az Engels téren lévő Nemzeti Szalont - amit egyébként szegénységi bizonyítvány ennek nevezni - le kell rombolni, és annak a helyén is nyári vendéglőt lehet létesíteni. Én amellett szavazok, hogy ne bontsuk le.

Veres József elvtárs[275]: Meg kell alaposabban nézni, milyen anyagból van ez az épület. Kértem építőanyagot a XII. kerületben építendő egyik szállás céljára, és a szakértőknek az volt a válasza, hogy a Haas-palota anyaga annyira ki van égve, hogy nem használható fel az építkezéshez. Ha ennek a palotának építőanyaga ilyen kiégett állapotban van, kétséges, hogy mi van a Vigadó anyagával. A vas tartógerendák alaposan meg vannak hajolva az égés következtében. Nem tudni, hogy bontás és építkezés közben mi lesz a helyzet. Egyébként az egészet életveszélyesnek tartják.

Másik dolog. Arról hallunk beszélni, hogy a nemzeti ellenállás jelképe ez az épület.

Trautmann Rezső elvtárs: Ebben az évben lesz 100 esztendeje, hogy felépítették.

Veres József elvtárs: Nézzük meg a palota szobrait. Mária Terézia és József nádor is ki van rakva oda a nemzeti ellenállók közé. Nem is beszélek arról, hogy széles néprétegek nem is ragaszkodnak igazán a palota meghagyásához. Helyrehozása kb. 20 millióba kerülne, annyiba, mint egy 14-16 tantermes iskola felépítése. Ez az épület a forgalmat is akadályozza, hiszen éppen az utca közepét metszi. Ha városrendezésre kerül a dolog, gondolkozni kell és a Vigadóhoz kell igazítani az egész környéket. Éppen ezért jó lenne, ha most csinálnánk másképpen. Én a magam részéről nem helyeslem az épület megtartását, a lebontást javasolom. Gondolkozni kell, műremek-e annyira, hogy érdemes még másik 5 évig fenntartani ezt az állapotot, mire megépülne a javasolt terv.

Trautmann Rezső elvtárs: Én kegyelmet kérek a Vigadónak. Mikor halálra ítélnek valamit, akkor mindent előrángatnak. Arról van szó, hogy ez 100 000 légköbméteres épület, ami nagy értéket képvisel. Ma még nehéz volna eldönteni, hogy ennek a puszta állagvédelme és egyszerű célra való hasznosítása mennyibe kerül, mert ami számadat rendelkezésre áll, az csak mutatószámok alapján készült. Ősszel készen lesz a pontos koncepció, mert most ezen dolgoznak. A következő időben már nem egyszerűen légköbméter számok, hanem költségvetési dolgok alapján nézik meg ezt a kérdést. Ha az első ütemben csak lefödjük és a homlokzatot állítjuk helyre, nem fog nagy költséget jelenteni, és a várost sem csúfítja. Ha a Nemzeti Szalont le akarjuk bontani és később felépíteni, akkor nyilván az építkezésre fordítandó költségekből az itteni helyreállítást és már a belső megoldást is meg lehet valósítani. Tehát ha csak praktikus szempontból nézzük is a dolgot, akkor is arra a meggyőződésre kell jutni, hogy nem szabad ezt az épületet kidobni az ablakon. Majd ha később a Főváros rendezésére kerül

[275] Veres József (1906-1981) 1958-1963 a Fővárosi Tanács elnöke, majd 1970-ig munkaügyi miniszter.

sor, még mindig mérlegelni lehet, hogy ezt az épületet bontsuk-e le, vagy ennél lényegesen kevesebb építészeti műemlékkel rendelkező épületet. Kérem a Politikai Bizottságot, hogy az előterjesztés alapján foglaljon állást.

Fehér Lajos elvtárs[276]: Én is amellett vagyok, hogy a Vigadó épülete maradjon meg. A kalkulációt úgy csinálják meg, hogy az épület részben a Nemzeti Szalon, részben koncertterem számára alkalmas legyen.

Marosán György elvtárs: Két határozat lehetséges. Egyik, hogy lebontani és ez áll hozzám is közelebb. Miért vagyok emellett? Semmi nem indokolja, hogy a Vigadót régi formájában restauráljuk, nem indokolja ezt történelmi, politikai szempont, de a széles tömegek nemzeti felbuzdulása sem. 14 év alatt szakemberek, politikusok, kulturális területen dolgozó emberek ebben a kérdésben egyöntetű álláspontra jutni nem tudtak. Ha ez az épület olyan lenne, mint pl. a prágai városháza, melynek többszáz éves múltja van, akkor azt mondanám, minden kövét újra kell építeni. Mesterkéltnek látom, hogy a nemzeti ellenállásra hivatkozzunk. Én ragaszkodom mindenhez, ha hagyományról van szó. A Vigadó engem nem tud megríkatni annak ellenére, hogy 1926-38-ig évenként négyszer-ötször elmentem a Vigadóba.

Mi az, ami Budapest számára érdekes? Egy nagy koncertteremre van szükség, jelenleg a Városi Színházban bonyolítjuk le a nagy nemzetközi koncerteket. Ez már kicsi. Hiányzik Budapesten egy kb. 3000 ember befogadóképességű nagy, reprezentációs koncert-terem. Erre annál inkább szükség van, mert a város lakóinak kulturális igénye nem csökkeni, hanem növekedni fog. Ha ezt nem oldjuk meg most, 5-10 év múlva feltétlen meg kell oldani. Mivel a Vigadó a város központjában van, ennek a célnak megfelelne. Nem tudom, el lehet-e itt helyezni ennyi embert?

Trautmann Rezső elvtárs: 2500-2800 embert el lehet helyezni.

Marosán György elvtárs: Meg kell menteni a homlokzatot, és ennek megfelelően építeni. Vagy ezt lehet csinálni, vagy az egészet lebontani. De tovább kell menni ennél. Nem tudom, ki volt az a bölcs, aki a mellette lévő házat olyannak építette, amilyen. Városrendezésnél az utcából majdnem az egyetemig minden házat le kellene bontani. Másik épület a Duna Palotának megmaradt része, mely maga is úgy fekszik, hogy sokáig úgy nem maradhat. Oda is kell valamit építeni.

Most azért vagyok a lebontás mellett, mert fenntartását a nemzeti hagyomány nem indokolja, és mert nem látom a városrendezésre vonatkozó tervet. Elegáns, fényes épületeink és üzleteink között nagyon kirívó dolog ez ott. Vigyázni kell az összképre. Varsóban most az egész kormánynak hihetetlen gondot okoz, hogyan lehetne a kultúrpalota stílusához alakítani a környéket úgy, hogy a régi Varsó is megmaradjon és az egész kombinát is. Az lenne a jó, ha szeptember, október hónapra konkrét javaslatot tudnának előterjeszteni, költségvetéssel együtt.

Apró Antal elvtárs: Van egy javaslatom. Tekintve, hogy a szenvedélyek eléggé fel vannak korbácsolva és tárgyilagos döntésre most nehéz lehetőség van, várjuk meg a tervet, és addig ne határozzunk. A tervet október-november hónapban be lehet ide hozni. Addig elkészülnek az elképzelések és javaslatot tudnak tenni a felhasználásra és költségvetésre.

[276] A Központi Bizottság Mezőgazdasági Osztályának vezetője.

Vitatkozni akarok Veres elvtárssal. Persze a Vigadón ott van Mária Terézia és mások szobra. De néhány országban, többek között a Szovjetunióban a cárok régi termeiben a régi képek a szocializmussal és kommunizmussal „nagyon jól összeférnek." [...][277]

MOL M-KS-288-5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága. 141. őe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1959. július 21-i üléséről.

[277] A Politikai Bizottság határozata szerint „a Várpalotát alapjában eredeti stílusának megfelelően kell helyreállítani, a túldíszítést mellőzve." A Vigadóval kapcsolatban úgy döntöttek, hogy a „volt Haas palotát és a Vigadó műemléket nem képező részét le kell bontani", és újabb javaslatot kell őszre a Politikai Bizottság elé terjeszteni a műemléket képező rész helyreállítására vonatkozóan. Az ügyet a december 22-i ülésen tárgyalták legközelebb. Ekkor arról döntöttek, hogy a műemlék részt helyre kell állítani, és meg kell vizsgálni 3000 fő befogadóképességű koncertterem építését a Haas-palota helyén.

Budapest általános rendezési terve az MSZMP Politikai Bizottsága előtt

1960. július 26.

KB Államgazdasági Osztály

Budapesti PB Végrehajtó Bizottsága
Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága

Szigorúan bizalmas!
Készült: 28 pld-ban.
Állg./1413.

E l ő t e r j e s z t é s

A Politikai Bizottság részére Budapest és környéke általános városrendezési tervének legfontosabb kérdéseiről

Budapest távlati fejlesztésének és a beruházások egységes elgondolás szerinti, gazdaságos, valamint a város egészséges fejlődését előmozdító elhelyezésének előfeltétele oly kötelező érvényű általános városrendezési terv, amely a város területének felhasználását, közlekedési viszonyait, az egyes területeken a beépítés módját és lehetőségét, a várost ellátó közintézmények és közművek rendszerét meghatározza.

Az általános városrendezési terv nem meghatározott időre, hanem olyan távlatra szól, amelyre mai tudásunk, gazdasági ismereteink, technikai fejlettségünk mellett egyáltalán elláthatunk. Ez a Terv tehát nem azonos a meghatározott időre szóló beruházási, fejlesztési tervekkel. Az általános városrendezési terv a végrehajtandó beruházások részére oly keret és szabályozóeszköz, amely egyrészt meghatározza azok számára az irányadó szempontokat, másrészt meggátolja a beruházásoknak a város helyes fejlődését akadályozó elhelyezését.

A Szovjetunióban minden városias jellegű településre elkészült, illetve elkészül az általános városrendezési terv. Ezek jelentős része - az illetékes szervek jóváhagyását elnyerve - törvényerőre emelkedik. Hasonló törekvéssel találkozunk a többi szocialista országban is. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy Budapest általános városrendezési tervének elkészítése és jóváhagyása - különös tekintettel a fővárosnak az országban elfoglalt helyzetére - ma már halaszthatatlanná vált. [...]

Az általános városrendezési terv készítése előtt a főváros helyzetének megállapítására irányuló vizsgálatok eredményei a következőkben foglalhatók össze:

Budapest lakosságszáma az ország lakosságához képest aránytalanul nagy. A ország természetes szaporulatának (cca évi 0,8%) Budapesté lényegesen alacsonyabb, mégis Budapest lakossága az utolsó 10 évben évenként átlag 2%-al, Budapest környékének lakosszáma évi 5%-al növekedett. A Budapestre bevándorlók száma egyes években a 40.000-50.000-et is elérte. Budapest lakosszáma 1949-től 1960-ig 1.590.000-ről 1.840.000-re, a környék lakosszáma 253.000-ről 329.000-re növekedett. Az ország természetes szaporulatának megfelelő népesség mintegy 48,5%-a tehát a fővárosba és környékére települt. Évről-évre növekszik ezen felül és ma már 100.000-nél nagyobb a naponta budapesti munkahelyre bejáró ún. ingázók száma.

Budapest településsi viszonyaira jellemzőek a kapitalista eredetű nagyvárosokra általában jellegzetes hiányosságok és aránytalanságok. Ilyenek: egyes városrészek túlzsúfolt beépítése, szűk utcái és a külső, elsősorban munkáslakta kerületek viszonylagos rendezetlensége. Rendkívül kedvezőtlen ezenfelül a településnek óriási területre kiterjedő, külterjes fejlődése. A főváros területe 525 km^2, más hasonló lélekszámú európai nagyvárosokhoz képest igen nagy. Ugyancsak túlzottan nagykiterjedésű a város beépített területe (212 km^2). Ezen belül Budapest belső városrészei rendkívül zsúfoltak. A laksűrűség sokhelyütt meghaladja az 1.000 fő/hektár értéket. A nagykiterjedésű, hézagosan beépített külső területeken viszont (minthogy a főváros lakóépületeinek 87%-a földszintes) a laksűrűség nem éri el a 40 fő/hektárt. Ez alig negyedrésze a gazdaságos közművesítés alsó határának. Budapest átlagos népsűrűsége ezért rendkívül alacsony, csupán 3523 fő/km^2 (Prágáé 5656 fő/km^2). A város központjában megfelelő központi térsorozat nem alakult ki. De nem megfelelő az egyes külsőbb kerületek központjainak nagy része sem.

Budapest körül a városkörnyéken olyan települések helyezkednek el, amelyek lakosai nagyrészt a fővárosban dolgoznak. E települések kapcsolata a várossal sokhelyütt nem kielégítő. Azok a fővárossal számos helyen már csaknem egybeépültek. Ezeket a településeket egyébként laza, általában kiépített utak- és közművek nélküli beépítés jellemzi.

Budapesten 1958-ban 3182 telephelyen, 970 iparüzem működött. Ebből a helyi és szövetkezeti ipar 2347 telephelyet foglalt el. Az ipartelepek a város területén szétszórtan helyezkednek el. Az iparüzemekben összesen 519.000 munkás és alkalmazott dolgozik; ebből 100.000 a szövetkezeti és helyi iparban, 25.000 a magánkisiparban, 103.000 az építőiparban dolgozók száma.

Az ipar által elfoglalt terület 3300 hektár. Az iparüzemek a budapesti ivóvíztermelés 56%-át, a gáztermelés 46%-át használják fel. A budapesti iparüzemek nagy része környezetét zavarja. Sok iparüzem - köztük még nagyüzemek is - lakóterületek szomszédságában, vagy azokba beékelődve helyezkedik el. Nagy részük elavult, és közegészségügyi, valamint üzemi szempontból is rosszul települt.

Budapesten egy lakosra átlag 29,3 m^2 zöldterület jut. Ez viszonylag magas szám, a zöldterületek területi eloszlása azonban kedvezőtlen. A túlzsúfolt belső pesti városrészekben ugyanis az egy főre jutó zöldterület mindössze 0,19 m^2. Az ipari területek és a lakóterületek között nincsenek elegendő elválasztást biztosító zöldterületek. Az ipari ártalmak és a házitüzelés következtében a város levegője különösen egyes belső területeken igen szennyezett, az egészségügyileg megengedhető határértéknek négyszerese-hatszorosa. A levegőjavítás és védelem szempontjából igen előnyös, hogy a budai hegyeken, a városba ékszerűen benyúló, erdő és parksávrendszer alakult ki; a pesti városrészek szegélyén azonban a zöldterületi védősáv nem alakult ki. Ezért a délkeleti szél az alföldi homokot csaknem akadálytalanul a város fölé fújja.

Az országos jellegű közintézmények túlnyomó többsége Budapesten helyezkedik el. A fővárosban összesen közel 1200 országos és fővárosi jelentőségű intézmény van. Ezek a város egy-egy központi részének sajátos jelleget adnak. Számos olyan közintézmény is Budapestre települt, vagy ide törekszik azonban, amelyet funkciói nem kötnek Budapesthez (például a bányászat és mezőgazdaság különböző intézményei). A lakosságot ellátó közintézmények terén Budapest ellátottsága az ország átlagos közintézmény-ellátottságánál magasabb fokú. Hiányosság mind Budapesten, mind a környéken, hogy az alapfokú közintézmények területi eloszlása egyenetlen. Az általános iskoláknál az egy tanteremre jutó tanulók száma például 40 és 70 között ingadozik.

Budapest úthálózatának vonalvezetése más európai nagyvárosokhoz képest viszonylag jónak mondható, és alapvető szerkezetében helyes. Budapesten olyan sugárút és körútrendszer alakult ki, amelyre támaszkodva a közlekedési igényeknek megfelelő és korszerű úthálózat kifejleszthető. A Budapesthez csatolt települések úthálózata ezzel szemben fejletlenebb. Az egyes peremkerületeknek a központtal, valamint egymással való kapcsolata nem kielégítő. Az utak szélessége sok esetben már nem elegendő és keresztmetszeti kialakításuk általában nem korszerű, burkolatuk leromlott. A csomópontok nagy része a megnövekedett forgalomnak már nem felel meg.

Az úthálózat helyes vonalvezetése mellett azonban a gépkocsi-parkolás, valamint a tehergépkocsik és személygépkocsik tárolásának lehetősége nincs megfelelően biztosítva. Az országos főközlekedési útvonalaknak Budapestre torkoló szakaszai pedig a korszerű gépjármű-közlekedésre alkalmatlanok.

A budapesti vasúti hálózat jellemzője, hogy az ország sugárirányú vasúthálózatának minden vonala a fővároson halad keresztül. Ezáltal Budapesten jelentős mennyiségű olyan forgalom halad át, amelynek Budapest nem kiinduló vagy célállomása. A városi forgalmat zavarják a vasútvonalak és a közutak szintbeli keresztezései (101 sorompó, ebből 26 a forgalmi úthálózaton). A gőzvontatás a város levegőjét helyenként nagymértékben szennyezi. A fővárosnak a környékkel való gyors összeköttetését a MÁV jelenlegi személyszállító vonatai és menetrendje nem biztosítják.

Budapest helyi tömegközlekedését az utazások igen nagy száma (1.162 millió utas évente, ami kb. 580 utazásnak felel meg lakosonként), továbbá az átlagos utazási hossz rövid volta, (5,47 km.) végül az igen alacsony átlagos utazási sebesség (16 km/óra) jellemzik. Kedvező viszont a közlekedési hálózat sűrűsége. Budapest lakosságának ugyanis csak 4%-a lakik 500 méternél távolabb valamely tömegközlekedési vonaltól.

A főváros lakásainak mintegy 68,5%-a, a lakosságnak pedig - a közkutas vízellátásban részesülteket is beleértve -, kb. 80%-a van vízzel ellátva. Egyes kerületekben azonban a vízellátás aránya nem kielégítő. A Budapest környékén lévő városok és községek többségében a vízellátás ásott és fúrt kutakból történik. Budapest csatornahálózatának kiépítése a főváros gyors, nagyarányú fejlődésével nem tudott lépést tartani. A csatornázott lakóházak aránya mindössze 31%, a csatornázott lakások aránya mintegy 60%. Különösen kedvezőtlen a csatornaellátottság a külső kerületekben, minthogy a volt peremvárosok nagy része még csatornázatlan. A Duna szennyeződése, kis vízhozam esetén, a megengedett határértéknek már csaknem kétszerese. A Duna Budapest közigazgatási területén belül általában szabályozott, és a város az árvízvédelem szempontjából védettnek tekinthető. A külső kerületekben azonban a védművek nagy része csupán ideiglenes jellegű, egyes partszakaszok mind itt, mind Budapest környékén még kiépítetlenek.

A fővárosban a lakások 97%-a, Pestkörnyéken közel 90%-a van ellátva villannyal. A gázzal ellátott lakások aránya igen alacsony, 1959-ben az összes lakásoknak mindössze 44%-a volt gázzal ellátva. Budapest lakásainak cca 88%-a kályhafűtésű, cca 12%-a egyedi központi tüzelésű kazánházakkal fűtött. A távfűtést ez ideig csupán néhány új lakótelepen vezették be. A fűtés szétszóródása energiagazdálkodási szempontból helytelen és gazdaságtalan, valamint a város levegőjét is nagymértékben szennyezi. [...]

1./ Az általános városrendezési terv a sugárút- és körút-rendszerben kialakult városszerkezetre támaszkodik, és azt a volt peremvárosokkal megnövelt egész városterület figyelembevételével továbbfejleszti. A város építészeti értékeit, műszaki adottságait a tervezés alapjának tekinti.

Tekintettel Budapest igen nagy kiterjedésére, a városnak már beépített területét a terv tovább nem növeli. Egyúttal biztosítja, hogy a szűkebb környék településhálózata a fővárossal ne épüljön össze. Az elavult és szórványosan beépült területek átépítésével, új zöldterületek létesítésével, a városszerkezet további tagolására törekszik.

A Belvárost és a Vár területét különleges építési területté jelöli ki. A központi közintézmény-terület a jövőben kibővül az átépítendő Belső-Erzsébetváros egy részével. A város főközpontjának városképi érvényesülését segíti elő az Engels térnek a Bajcsy Zsilinszky út felé tervezett megnyitása és a Népköztársaság útjának, valamint a Duna-partnak szervesebb kapcsolata. A terv kijelöli a városias kialakítású kerületi központok és az ott elhelyezendő közintézmények helyét. A kerületeken belül pedig meghatározza azokat a nagyobb egységeket, -lakónegyedeket -, amelyek az alapfokú közintézményellátás és a közellátás alapjául szolgálnak.

2./ Budapest távlati lakosságszámára vonatkozó számítások azt mutatták, hogyha a lakosságnövekedés eddigi mértéke folytatódnék, a főváros lakosságszáma kb. 25 év múlva a 2.850.000-et, a főváros és környék együttes lakosságszáma a 3.600.000-et meghaladná, a lakosszám tehát a mai helyzethez képest mintegy másfélmillióval növekednék. Az ipartelepítési irányelvek figyelembevételével ekkora lakosságszám az általános városrendezési tervben nem vehető alapul. A tényleges távlati lakosságszám megállapításához természetesen ismerni kellene, hogy a népgazdaság tervei 20-25 éves távlatban Budapest területén mekkora munkaerőt igényelnek. Minthogy azonban ilyen tervekkel nem rendelkezünk, a továbbiakban a következő megközelítő becsléseket alkalmazhatjuk:

Egyrészt figyelembe vehetjük az ország természetes népszaporulatának Budapest és környékére eső arányát, másrészt megállapíthatjuk, hogy az egészségügy sérelme nélkül és a gazdaságosság határain belül Budapest jelenlegi területén mekkora lakosságszám helyezhető el. Ha a természetes népszaporulattal számolunk, akkor Budapesten és környékén - ahol az ország lakosságának ma 25%-a lakik - 25 éves távlatban kb. 600.000 fő elhelyezéséről kell gondoskodni.

Másrészt a fővárosban fennálló lakásépítési lehetőségeket vizsgálva megállapítható, hogy Budapesten az összes lakásépítési lehetőség figyelembevételével, reálisan legfeljebb még 250.000 lakás építhető. Ehhez a jelenlegi normák és előírások alapján kereken 60.000, főleg egyszobás elavult lakás bontása szükséges. Ezzel Budapest lakásállománya 540.000-ről 730.000-re növekszik. Ily módon tehát, a főváros területén, a lakásviszonyok minőségi javításának figyelembevételével, kereken 460.000 főnyi lakosszaporulat helyezhető el. Ez a szám a jelenlegi 1.840.000 lakos helyett mindössze 2.300.000 lakos elhelyezését teszi lehetővé.

A főváros környékén viszont a terv alapján 220.000 lakos helyezhető el, és így itt a mai 330.000-es lakosszám 550.000-re növelhető. A lakásépítés ezeken a helyeken a fővárosi közműveket nem terheli és szanálást nem igényel.

Végeredményben a főváros lakosságszáma az általános városrendezési terv adta lakástelepítési lehetőségen belül Budapest területén maximálisan 2.300.000-re, a környék lakosságszáma pedig 550.000-re emelhető. A Terv tehát, Budapesten és környékén, együttesen mintegy 700.000 fő többletlakosság elhelyezésének a lehetőségével számol. Ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy az általános városrendezési terv ennek a lakosszámnak az elérését célul tűzi ki.

3./ A 2./ pontban megadott lakásszám elhelyezéséhez a Terv a város belsejében a közmű és közlekedési hálózathoz jól kapcsolható, összefüggő lakástelepítésre alkalmas, még üres, vagy

csupán részben betelepült területek beépítését, a túlzsúfolt és elavult, zömében egyszobás, komfort nélküli lakásokat tartalmazó belső területeknek, a reális bonthatóság határáig terjedő, korszerű átépítését, a város külső kerületeinek központi részein nagyobb laksűrűségű, a tömegközlekedés és közművek gazdaságosságát biztosító építési területek kialakítását, továbbá a korszerűbb városrészek főútvonali foghíjainak, végül a családiház-telkek beépítését irányozza elő.

Azokat a területeket, amelyekre a város átszellőzésének biztosítása céljából van szükség, vagy ahol a közművesítés aránytalanul nagy áldozattal járna, a terv lakóterületté nem jelöli ki.

Budapest környékén a közlekedési lehetőségekkel összhangban a Terv helyet biztosít városias kialakítású lakóterületek számára. Ezekben az úgynevezett „alvó településekben" (Solymár, Margitliget, Csomád, Mogyoród, Gyömrő, Felsőpakony, Taksony és Törökbálint körzetében) a távlatban egyenként kb. 5000-7000 lakás építhető. Ez az a lakásszám, amely alapfokú és középfokú közintézmények létesítését és az önálló közművesítés gazdaságosságát legjobban biztosítja, és a lakosságnak a legegészségesebb életfeltételeket teremti. A már meglévő HÉV és MÁV vonalak korszerűsítésével, kisebb mértékű kiegészítésével és korszerűbb szerelvények és jó menetrend beállításával az e területeken letelepedő lakosság a nagyobb budapesti ipari munkahelyeket legfeljebb 20-30 perc alatt elérheti; közműellátásuk pedig a fővárosi közművektől függetlenül önállóan megoldható.

A lakásépítés sorrendjének megállapításánál azt az elvet kell alapul venni, hogy legelőször ott épüljenek lakások, ahol az kisebb költséggel, kevesebb járulékos beruházással és kisebb szanálási arányszámmal megvalósítható. Előzetes számítások szerint cca 70.000 lakás az a mennyiség, amely Budapesten viszonylag kis járulékos költséggel (16% szanálási arányon belül) megépíthető oly módon, hogy a mennyiségnek 46%-a gyakorlatilag még üres területen, 28%-a részleges bontással, 19%-a foghíjas, 7%-a családi házas területen létesül. Ennek a lakásmennyiségnek megépítéséhez - ami 6-8 éven belül feltétlenül esedékes - a kapcsolódó közlekedési, közművesítési, parkosítási és közintézmény létesítési feladatok egyidejű megoldása is szükséges. Ezen lehetőségek felhasználása után vetődhet fel - a bontások lehető csökkentése céljából - a Budapest környéki települések létesítése.

4./ Az általános városrendezési terv ipari telepítésének célkitűzése egyrészt az, hogy a lakosságot az ipar zavaró hatásától megvédje, másrészt az, hogy az ipar gazdaságos üzemeltetését biztosítsa. Ezért a Terv az ipari területek összevonását és lehetőség szerint a lakóterületektől való elválasztását javasolja. Figyelembe véve a vonatkozó kormányhatározatokat új ipari területeket a Terv általában csak szolgáltató ipari létesítmények, továbbá raktározás, valamint járművek tárolása céljára jelöl ki. Új üzemek számára területet nem biztosít, kivételek: a főváros területén maradó üzemek bővítéséhez, valamint a lakóterületekről áthelyezendő és a fővároshoz kötött néhány ipartelep új elhelyezése céljára biztosított területek.

A Terv 188 olyan üzemet jelöl meg, amelyek fenntartása mai helyükön városrendezési és gazdasági szempontból indokolatlan, vagy egészségügyi szempontból helytelen. Ezek épületértéke kereken 850 millió forintra tehető, ez a budapesti iparüzemek összes épületértékének mintegy 16%-a. Ezeket, mindenkor a népgazdasági tervek adta lehetőségen belül és sorrendben, itt fel kell számolni, illetve a fővárosból az ország egyéb vidékeire kell áttelepíteni.

A Terv szerint a különböző bánya-, ipari- és raktározási területek e ma felhasznált 3300 hektár területtel szemben összesen kb. 3600 hektár területet foglalnak el Budapesten. (Ennek kb. $^1/_3$-a raktározás céljára szolgál).

A Terv Budapest környékén kizárólag a helyi igényeket kielégítő szolgáltató jellegű ipar és a természeti kincseket feltáró bányák számára jelöl ki jelentéktelen nagyságú újabb területet.

5./ A város új zöldterületi rendszere a város levegőjének tisztaságát, a város szerkezeti tagolását, a lakosság üdülését és a városkép javítását, továbbá a friss levegőtömegeknek a budai oldalról a város belsejébe való behatolását, és a pesti oldalon a városnak a levegőszennyeződéstől való védelmét hivatott biztosítani. Ennek megfelelően az eddigi 544 hektár nyilvános parkterület kb. 1000 hektárra, az eddigi 802 hektár sportterület nagyobb sportligetek létesítése révén mintegy 1700 hektárra, a 3448 hektár erdőterület, további erdősítéssel, kereken 6600 hektárra emelkedik. A város levegőjének javításához, a javasolt területi változtatásokon túlmenően, a város fűtésének korszerűsítése, a zavaró hatású iparüzemek technológiájának megváltoztatása, ill. a zavaró üzemek áttelepítése szükséges.

Budapest és környéke különleges természeti adottságainak megfelelően a Terv a gyógyfürdők környékét fürdőparkokká, a Duna-partok erre alkalmas szakaszait vízi üdülőterületté, a pilisi hegyvidék erre alkalmas tájait hegyvidéki üdülőterületekké jelöli ki.

6./ Közlekedési hálózat vonatkozásában:

a./ a várható, jelentősen megnövekedő közúti forgalom igényeinek megfelelően a Terv a meglévő főútvonalhálózat kiegészítését és korszerűsítését irányozza elő. A mai országos főközlekedési úthálózat budapesti jelenlegi bevezető szakaszai helyett új - a létesítendő országos gyorsforgalmi úthálózathoz csatlakozó - keresztezésmentes bevezető útszakaszokat kell létesíteni; ezeket a Hungária krt. vonalában és a Dunán a déli összekötő vasúti híd mellett létesítendő közúti hídon át kell egymással összekötni. Ez a vonalvezetés a város belső úthálózatához közvetlenül kapcsolódik, ennek kialakult rendszerét kiegészíti, ezáltal a belső útvonalhálózatot az átmenő forgalomtól tehermentesíti. Ezen felül a Terv a meglévő forgalmi úthálózat kiegészítését, korszerűsítését, ill. átépítését irányozza elő. Kijelöli a megoldandó forgalmi csomópontokat; ezek a jelentősebb forgalmi útvonalak találkozásánál általában több szintben létesítendők. A Terv a gépkocsi parkolás és gépkocsi tárolás céljára a szükséges nagyságú területeket biztosítja.

b./ Vasúti vonatkozásban a Terv a budapesti és Budapest-környéki vasúti közlekedés teljes villamosításával, ill. dieselesítésével számol. A jelenlegi helyükön korszerűsítendő Keleti és Nyugati pályaudvaron kívül a Boráros térnél személypályaudvar létesítését irányozza elő. Ez utóbbinál és a Budapest Déli pu. bővítésével a fővárosba befutó személyforgalom decentralizálására, a déli összekötő vasúti híd, valamint a Ferencváros-állomás és a Keleti pályaudvar tehermentesítésére törekszik. A forgalom gyorsabb és biztonságosabb lebonyolítása érdekében korszerűsíteni kell a Kelenföldi-, a Rákosrendező-, és a Rákos pályaudvarokat. Budapesten a Terv a forgalmasabb utak és vasútvonalak keresztezésében a szintbeli keresztezések felszámolását irányozza elő. Ezek között elsősorban a ceglédi vasútvonal felemelése esedékes.

A környéki közlekedés javítása a MÁV vonalakon sűrűn közlekedő motorvonatok beállítását, a BHÉV vonalak elővárosi gyorsvasutakká történő fejlesztését igényli. Az utóbbi érdekében a Terv többek között a szentendrei vonalnak a Batthyány térig való meghosszabbítását, továbbá a Csepel és szigetszentmiklósi összeköttetés létrehozását, végül különböző vonalkorrekciókat irányoz elő.

c./ A budapesti helyi tömegközlekedés gerince a jövőben a gyorsvasúti és villamosvasúti hálózat, amely földfeletti (felszíni, ill. magasvasút) és földalatti (kéregvasút, ill. mélyvezetésű vasút) szakaszokból áll. A már épülőfélben lévő kelet-nyugati földalatti vonalon kívül a Terv

alapján Dél-Pestet és Dél-Budát Észak-Pesttel összekötő vonal létesítendő, amely a városi villamosvasutak felszíni, zömmel különpályás kifutószakaszaihoz csatlakozik, és a város legzsúfoltabb részén a föld alatt halad keresztül. Ehhez a vasútrendszerhez kapcsolódnak az elővárosi forgalmat lebonyolító vasútvonalak is.

7./ Közművek vonatkozásában a Terv szerint Budapest teljes beépített területét villannyal, vízzel és egyes továbbra is külterjesként megmaradó családi házas területek kivételével, csatornával el kell látni. A jelentős ipari területek vízellátásához ipari vízszolgáltatást kell biztosítani. Budapest környékén mindhárom közművel ellátandók a városias jelleggel kialakult, vagy ilyennek tervezett települések, villannyal és vízzel látandók el a családi házas területek.

A vízvezeték hálózati fejlesztésén kívül megfelelő új víznyerési területek helye biztosítandó. A Duna szennyeződésének megszüntetése érdekében a ma közvetlenül a Dunába torkolló csatornákat, megfelelő átemelő berendezések közbeiktatásával össze kell kötni és a központi szennyvíztisztító telep létesítéséhez a Csepel-sziget északi csúcsán megfelelő területet kell biztosítani.

A budapesti szemét lerakására egyelőre a feltöltendő bányagödrök alkalmasak, nagyobb távlatban azonban biztosítani kell a szemétégetés lehetőségét.

A gázzal ellátandó területek jelentősen növelendők.

Az általános terv a jövőben fokozott mértékben számol lakásoknak távfűtéssel való ellátásával, elsősorban az új lakótelepeken. A lakótelepek távfűtését nagy részben az ipari célokra épült erőművek látják el. [...]

Budapest, 1960. július 15.

/Friss István/ /Veres József/

Z á r a d é k:

A határozat nyilvánosságra hozatala nem szükséges.

A határozatot kapják:

Gáspár Sándor elvtárs	a Budapesti Pártbizottság első titkára
Friss István elvtárs	a KB Államgazdasági Osztály vezetője
Kiss Árpád elvtárs	az Országos Tervhivatal elnöke
Veres József elvtárs	a Fővárosi Tanács VB elnöke
Horváth András elvtárs	a Pestmegyei PB első titkára
Keleti Ferenc elvtárs	a Pestmegyei Tanács VB elnöke

és a miniszter elvtársak.

Szigorúan bizalmas!
Készült: 4 pld-ban.

J e g y z ő k ö n y v

a Politikai Bizottság 1960. július 26-án tartott üléséről.

Jelen vannak: Biszku Béla, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Szirmai István elvtársak. [...]

1./ Előterjesztés Budapest és környéke általános városrendezési tervének legfontosabb kérdéseiről. [...]

Somogyi Miklós elvtárs: Egy kérdésem van, amire nem kapok választ az előterjesztésből: a főváros szennyvíz levezetésével és a Duna szennyeződésével kapcsolatban. Mi a terve a fővárosnak? Ezen már most kellene segíteni, mert ez mindinkább nagy veszéllyel jár a Duna halállományára való tekintettel. Mi a terve ezzel kapcsolatban a Fővárosnak?

Marosán György elvtárs: Ezek szerint kiugrunk a kétmillióból és tovább megyünk? A javaslat szerint úgy néz ki, hogy kétmillió háromszázezer lesz a maximum.

Nemes Dezső elvtárs[278]: 25 év múlva.

Marosán György elvtárs: Az mindegy. A kérdés az, hogy kell-e ennyi? Tudniillik ez ellentmond az összes világvárosok mostani építésének és tervének. Ellentmond Moszkvának, Bécsnek, Prágának, Szófiának és minden másnak, ellentmond az egész decentralizáció gondolatának. A kérdés az, hogy ez túl lesz teljesítve? És ha ez így van, attól én nagyon félek. Elvileg hozzájárulhatunk, hogy Budapest környékén ilyen értelmű építkezések legyenek, de akkor nem Budapest VII. kerülete fog szívni, hanem a peremvárosok fognak szívni. Egyébként ez ellentmond még Miskolcnak is, Pécsnek is, Szegednek is. Az a kérdésem, hogy az elvtársak ezt megnézték-e?

Veres József elvtárs: Marosán elvtárs azt kérdezi, hogy kell-e a kétmillió-háromszázezer fő? Nem kell. Itt a terv azt próbálja kifejezni, hogy ennél tovább nem fejlődhet Budapest. Tehát nem azt akarjuk mondani, hogy ez a szám kell, hanem azt, hogy ez a maximum. Véleményünk szerint nem kell, de itt nagyon sok tényező közrejátszik. Itt közrejátszik az is, hogy milyen mértékű lesz Budapest iparának rekonstrukciója, milyen mértékű lesz a kitelepítés, tehát számtalan olyan tényező, amit mi most pillanatnyilag nem tudunk meghatározni. Ha az ipari kitelepítést meg lehetne gyorsítani, Budapest szívóhatását jelentékenyen lehetne csökkenteni a vidéki ipartelepítéssel, valamint a vidéki kulturális létesítmények gyorsabb ütemű növelésével. A másik kérdésre megkérném Perényi elvtársat, hogy ő válaszoljon.

Perényi Imre elvtárs[279]: Az első kérdéshez - engedjék meg az elvtársak - még egy megjegyzést szeretnék fűzni. Nekünk általában az az álláspontunk, hogy ne növeljük Budapest lakosságát,

[278] A Népszabadság szerkesztő bizottságának vezetője.

[279] Perényi Imre (1913-) építész, egyetemi tanár, 1956-1961 Budapest főépítésze, irányításával készült el az Általános Rendezési Terv.

hanem csökkentsük egymillió nyolcszázezer főre, sőt még kevesebbre. De ha ilyen tervet készítünk, irreális terv lett volna. Annál is inkább, mert Budapesten az ország ipari munkaerő erejének 45%-a Budapesten koncentrálódik [sic!], ebben az ötéves tervben is kénytelenek vagyunk tovább fejleszteni Budapest iparát. Az ipar fejlődni fog, az egész népgazdaság iparát fejleszteni kell, tehát figyelembe kell vennünk, hogy bizonyos fejlődés elkerülhetetlen, de gátat kell szabnunk az ilyen gyorsütemű fejlődésnek. Nem azért hoztuk ide ezt a számot, hogy kétmillió háromszázezer, hogy ezt érjük el, hanem azért, hogy felkészüljünk rá, mert ha nem készülünk fel, akkor zsákutcába visszük a várost.

Somogyi elvtárs kérdésével kapcsolatban: jelenleg valóban úgy van, hogy Budapest ipari üzemei azáltal, hogy beeresztik a Dunába a szennyvizet, nagy kárt okoznak a halállományban. Elkészültek a tervek a csatornázásra vonatkozóan. Annak megvalósítása 20-30 évet vesz igénybe. Szükséges a budai oldalon, de a pesti oldalon is a csatorna-hálózatok kiépítése. Ezek óriási összegbe kerülnek, távlati terveinkben szerepelnek. Ezek végrehajtásához idő kell: 5-10-15 éven keresztül enyhülni fog a helyzet. Sajnos hamarabb változás ezen a téren nem történhet, mert a tervek végrehajtásához igen jelentős beruházásokra van szükség. A tervek már készen vannak, de végrehajtásukhoz nagyon sok idő szükséges.

Marosán György elvtárs: Jó lenne, ha Perényi elvtárs ismertetné a térképeket. (Perényi elvtárs ismerteti a térképeket.)

Marosán György elvtárs: Azt javaslom, hogy a határozati javaslatot vitassuk meg, azt nézzük meg, hogy amit az elvtársak javasolnak, elfogadható-e?

Kállai Gyula elvtárs: Az irányelvekkel általában egyetértek, de az a véleményem, hogy nekünk most már konkrétabb tervet kellene kidolgoznunk még ennél is. [...]

Tudom, hogy voltak az elmúlt időkben különböző elgondolások, a pályaudvarok külső területre való telepítésével kapcsolatban, az előterjesztés viszont azt mondja, ne telepítsük ki a pályaudvarokat, sőt már van új terv is, hogy például a Boráros térnél lévő teherpályaudvart személyi pályaudvarrá építik át. Nem tudom, hogy ezt a kérdést nem kellene-e megvizsgálni - persze a dieselesítés és a villamosítás enyhíti a pályaudvaroknak az elhelyezésükből adódó egészségügyi problémát, káros hatását - de mégis meg kellene nézni, hogy Budapest fejlesztésével kapcsolatban ezen a problémán nem lehet-e segíteni? Az előterjesztésből nem látom világosan, hogy a Boráros térnél építendő személyi pályaudvarra miért van szükség. Ugyancsak nem látom az értelmét és jelentőségét annak, hogy a szentendrei HÉV vonalat miért kell a Batthyány térig behozni. Most ahol van, véleményem szerint az megfelelő terület, a Margit hídfő elágazási centruma. Megy onnan Budára, Pestre is vonal, van busz, villamos közlekedés, tehát minden irányban lehet innen közlekedni. Nem látom az értelmét, miért kell a Lánchíd és az Erzsébet híd közé új állomást építeni. Azt gondolom, helyesebb volna a Batthyány tér jelenlegi formáját meghagyni. Nem értem, hogy miért akarnak pályaudvart oda telepíteni. Ezt is jó lenne megvizsgálni.

Ha már ilyen hosszabb távlati tervről van szó, legalább felvethették volna az elvtársak, mert érdekelne bennünket, hogy a város bizonyos részei, amelyek jelenleg nagyon rendezetlen állapotban vannak, hogyan nyernek rendezést. Itt elsősorban gondolok a Duna-part kérdésére. Ez szerintem egy önálló kérdés, mert a városképhez is hozzátartozik, de egyébként is sok minden más kérdés összefügg ezzel. Budapest idegenforgalma szempontjából is szükséges lenne a kérdéssel foglalkozni, aztán még ez a kérdés Budapest gyógyfürdő-város jellegével is kapcsolatos. Régebben a dunai palotasoron szállodák voltak, valami maradt meg belőlük, de

ottmaradtak ezek a foghíjas telkek. Mi a terv ezeknek a telkeknek a beépítésével? Hallottam, hogy ezeken a helyeken szintén szállodasort kellene építeni, ami enyhítené Budapest nagyfokú szállodahiányát, ami idegenforgalmi szempontból is jelentős volna.

Aztán van a városnak egy másik ismert területe, a régi Tabán. Ahogy ismerem ezt a dolgot, a Tabán legnagyobb részét lebontották, e helyre nem épült semmi, egy nagy parkszerűség van ott. Helyeslem, hogy Budapesten legyenek parkok, mert a város levegőjét is javítani kell, de a város lakosságának is szüksége van arra, hogy sok park legyen a városban, éppen ezért helyes lenne magát a teret meghagyni, de ott vannak a hegyoldalak, amelyeknek nagy része most is beépítetlen. Ott megint lehetne szállodákat építeni. Ezzel a kérdéssel is kellene, hogy foglalkozzanak az elvtársak, mert mióta a Tabánt elbontották, nincs hír arról, hogy mi lesz belőle. Olyan terveket is hallottam, hogy jó volna visszaállítani a régi Tabánt. Azt hiszem ezt komolyan senki sem gondolja. Ez is egy megoldatlan, rendezetlen kérdés.

Örülök annak, hogy a lakóház építésre nagy súlyt fektetnek, de nagyon komolyan kellene foglalkozni, hogy az ilyen nagyarányú, egyre fokozódó lakásépítkezések a város melyik részén történjenek. [...]

Felvetnék még egy kérdést, az üzletek kérdését. Már most is vannak ilyen problémák. Jártam Csehszlovákiában, Prágában, meg másutt is, ahol megnéztem ilyen épülő negyedeket. Pilsenben például egész városnegyed épült üzlet nélkül. Kérdeztem, hogy ez hogy van. Azt felelték, hogy elfelejtették az üzleteket betervezni. Most próbálják valahogy korrigálni a dolgot. Azt is tudom, hogy már most is vannak ilyen viták a belker és a főváros között, hogy hová tegyenek üzleteket. Nekem az a véleményem, hogy az ilyen nagy tömeg elemi szükségleteit kielégítő megoldásokra feltétlenül gondolnunk kell már most a tervezés stádiumában. [...]

Valamikor szép fás utcái voltak Budapestnek, most a legtöbb helyen a fák eltűntek, a Rákóczi úton például, ha jól tudom, egyetlen fa sincs. Most például a Corvin előtti tér is kopár, bár enyhítettek valamit ezen, mert odaállították ezeket a beton virágvázákat, nagyon jól néznek ki, de a fákat nem pótolják. Tehát azt kérem, gondoljanak nagyon komolyan az utcák fásítására is. Ha jól megnézzük, a Népköztársaság útja kivételével alig van fás utunk. Az a véleményem, hogy ezt az állapotot meg kell változtatni, tervet kell arra is készíteni, hogy az utcákat hogyan lehetne fásítani.

Még van egy kis kérdés, amit Veres elvtársnak már egyszer említettem, hogy Budapest utcáiról irtsák ki a verebeket. Sok helyen szélesítettük az úttesteket, a gyalogjárókat, még sokszor árkádosítások útján is, ami bizony nagyon sokba került, de a verebek miatt a járdák fele használhatatlan. Ezzel is kellene foglalkozni. [...]

Münnich Ferenc elvtárs[280]: A felszólalások is azt mutatják, de az anyag maga is mutatja, hogy ezer és ezer olyan kérdés van, aminek megoldása feltétlenül szükséges. Perényi elvtárs bizonyára ismeri Moszkva város fejlődéstörténetét, és így tudja, hogy 1920-23-ban Moszkvának is 2,5 millió lakosa volt. Ott egyszer elég kategorikusan szabályozták ezt. Egyébként én ezt a dolgot csupán emlékeztetőként mondom azokra a számokra, amiket itt az elvtársak megemlítettek. Nagyon nehéz lenne nekünk most megállapítani, hogy mennyi legyen Budapest lakossága 25 év múlva. Akármilyen törvényt is hozunk annak érdekében, hogy a főváros összlakossága ne érje el a 2 millió 300-at, nincs olyan törvény, amit ki ne játszanának.

A fejlesztés kulcsa a közlekedés. Ha azt akarjuk, hogy az utcai nyüzsgés csökkenjen Budapesten, akkor az új lakókat vigyük kifelé a perifériára. Ehhez pedig közlekedés kell, mégpedig

[280] Münnich Ferenc (1886-1967) kommunista vezető, 1958-1961 a Minisztertanács elnöke.

jó közlekedés. Mert ha valaki akadálymentes közlekedéssel rövid idő alatt be tud jutni a munkahelyére, sorbaállás nélkül feljut a buszra, villamosra, az nagyon szívesen kimegy ilyen helyre lakni, ahol zöld környezet van, jó a levegő. De ha a közlekedés lassú, sok a sorbaállás, az emberek nem igen akarnak kimenni a perifériára. Az első feladat tehát a közlekedés megjavítása. Nem azon a vonalon, ahogy kezdtük a metrót, hogy 50-60 méter mélységbe levisszük a közlekedést - igaz, hogy itt egyéb meggondolások is vezettek bennünket - óvóhely, stb. Helyesebb lenne, ha a földalatti helyett a kéreg vasutat alkalmaznánk. Ez olcsóbb is, gyorsabban is építhető és ezeknek az építésével tehermentesíteni lehetne a Dózsa György utat s ennek folytatását. Úgy kellene rendezni ezt az egész dolgot, hogy a villamosok ne a felszínen közlekedjenek a központban. A járművek száma állandóan növekszik. Valószínű, hogy az 5 éves terv során 70 ezerrel több autónk lesz. Már most is óriási zavarok vannak, percekig kell állni az útkereszteződéseknél, hát akkor mi lesz, 5 év múlva. Itt csak az segítene véleményem szerint, ha a villamosok eltűnnének a föld színéről, és a föld alatt közlekednének. Nem tudok konkrét javaslatot adni, de kézenfekvő, hogy ez nagyon sokat segítene a közlekedésen. Természetesen ehhez hozzátartozik a kommunális létesítmények építése is. De ha a közlekedést megoldanánk, ezzel lehetővé tennénk, hogy a külső perifériák vonzóbbak lennének a lakosság számára, s ez maga után vonná a központ tehermentesítését is. [...]

Marosán György elvtárs: Azt hiszem hozhatunk határozatot. Az elvtársak felszólalásaiból kitűnik, hogy a határozati javaslattal egyetértenek. Mit kell nekünk eldönteni? Az itt elhangzott felszólalásokat az elvtársak vegyék figyelembe, építsék be a javasolt irányelvekbe. Mit kell a Politikai Bizottságnak határozottan kimondania? Amit a határozati javaslat egyik- másik pontja megpróbál, szerintem lazán megfogalmazni, hogy elsősorban Budapest nem fejleszthető tovább úgy, ahogy most van. Másodsorban nem érheti el a kétmillió háromszázezer főt. Ez egyébként a felszólalásokból is kiderült, hogy ez nem helyes. Egyébként az itt elhangzottak nem lehet malaszt, ehhez minden tervnek igazodnia kell. [...] Ajánlom, mondja ki a Politikai Bizottság, hogy bár ez egy határ, de nem érhető el! Nem érhető el a kétmillió háromszázezer fő. 25 esztendő múlva nem vitás, Magyarország szocialista ország lesz, szocialista fővárosának is kell lennie. Ha pedig ezt a számot elérjük, az élet elviselhetetlen lesz. Félek nagyon a szívóhatástól több okból. Magyarországon is már erre az időre már 5-6 órás lesz a munkaidő, nyugdíjasaink háromszor annyian lesznek mint most. Mit fogunk csinálni ezekkel, akik különféle helyeken akarják eltölteni szabadidejüket? A nyugdíjasok nagy része már most is Budapesten, vagy környékén akar letelepedni. Ez egy nagyon veszélyes dolog. Azt kell elhatározni, hogy nem haladhatja meg Budapest összlakossága a kétmillió háromszázezer főt. Ezen belül kell maradni, nem szabad megközelíteni. Ezt úgy adja a Politikai Bizottság, mint egy utasítást. Tízmilliós Magyarországból, nem lehet kétmilliós főváros. Most pillanatnyilag ezen nem igen tudunk változtatni, mert itt van az ipar, de 25 éven belül az ipar 52 százaléka vidékre kerül, ha pedig ez a helyzet megváltozik, akkor ez a lakosság számán is észrevehető lesz. Ezt kell nekünk figyelembe venni. [...]

Ha megússzuk a harmadik világháborút és a költségek nagy részét más területre tudjuk adni, a felszabadult energiát más területen tudjuk lekötni, feltétlenül nagy változásokhoz vezet.

Beszéltem szófiaiakkal, érdemes figyelembe venni, hogy ők lemondtak arról, hogy Szófia belső részében bármit is létesítsenek. Ők inkább kifelé, egy meghatározott távolságban építenek például kerületeket; olyan városnegyedeket, ahol minden lesz, strandtól kezdve üzletig, kórházig, kultúrházig. 4-5 ezer lakást terveznek. A város körül lesz 8-10 ilyen lakócentrum, aminek az ellátását is megtervezték.

Figyelembe kellene venni, hogy Budapest fürdő-város, és nincsenek szállodáink! Ezt figyelmeztetésként mondom! Ne csak azzal törődjünk, hogy a 25 éves városfejlesztési terv nagy távlatait tartsuk be, azzal is törődnünk kell, hogy például a körúttól a harmadik utcába nem lehet bemenni, mert olyan látvány fogadja az embert, hogy elfacsarodik a szíve. Ezt is figyelembe kellene venni. Ne engedjünk a különböző nyomásoknak. Ez teszi majd Budapestet kulturálttá, vagy nemzetközileg nevezetessé. [...]

MOL M-KS-188-5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága. 193. őe. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. július 26-i üléséről.

Polónyi Károly: Budapest városképe

1973

[...] Újabb paradoxon, de Budapest jövő városképét a legjobban talán a részben már üzemben lévő Metró építkezései alakítják majd, talán annyira, amennyire egy korábbi, ugyancsak nagyszabású mélyépítési munka, a rakodópartok építése formálta Budapest jelenlegi városképét.[281] A Metró-építés kapcsán rendeződött a Baross tér, és rendeződik majd a már említett módon a Deák tér és a Felszabadulás tér,[282] és oldódnak meg a városszerkezet soron következő legfontosabb pontjai: a Cálvin tér, a Marx tér,[283] a Batthyány tér és a Déli pályaudvar környéke. A Metró, a HÉV és az elővárosi gyorsvasút olyan hálózatot alkot, amely a City-t a város bármely pontjáról könnyen elérhetővé teszi, és alapfeltétele a más fejezetben már tárgyalt városrész-központ rendszernek, amely nemcsak a városi élet minőségét viszi a központtól távol eső lakóterületek közé, de kedvező körülményeket kínál a city funkciók kielégítésére. Nagymértékű, költséges bontást nem igénylő, parkolási problémáktól és egyéb költségektől mentes citybővítésre is alkalmas, hiszen az összetartozó, egymással kapcsolatot igénylő funkciók nem távolságban, hanem az elérhetőség idejében mért közelsége a döntő. A Metróval ezek a városközpont részfunkciót is betöltő városrészközpontok 12-15 percnyi távolságra kerülnek a Citytől.

Ugyancsak a Metró, pontosabban annak már üzemelő első szakasza teszi lehetővé, hogy (valószínűleg már 1973-tól) a Budapesti Nemzetközi Vásárokat is a Mezőgazdasági Kiállítás nemzetközi vásárok tartására alkalmassá tett területén rendezzék. Ezzel nemcsak a Városliget szabadul fel Budapest közönsége részére, hanem a BNV részére korábban fenntartott Lágymányosi Vásárváros területén is megvalósulhat majd a Duna-parti Egyetemi Város gondolata. A Műegyetem, a TTK és a Közgazdasági Egyetem itt megvalósítható tanszéki épületei mellett, ide épülhetnek az egyetemi sportpályák, kollégiumok, menzák, amelyek a nyári szünidő idején az idegenforgalom részére is felhasználhatók. Ez minden bizonnyal a Belváros különféle funkcióinak a pesti Duna-parton való terjeszkedéséhez vezet majd, aminek következtében főleg az Erzsébet-hídtól a Petőfi-hídig terjedő partszakasz városképi megjelenésében várható kedvező változás.

Budapest most folyó legnagyobb építőtevékenysége (amely dimenzióit tekintve csak a nagyvárossá alakulás lendületének építkezéseivel vethető össze) a tömeges lakásépítési program. Jelenlegi technológiai felkészültségünknek és szervezési képességeinknek megfelelően, e program csak a házgyárak által készített elemekből épített lakótelepek, összefüggő új városrészek formájában valósítható meg. A sűrűn beépített belső városrészek és a régi Kis-Budapest határán létrejött kertvárosgyűrű között sorra épülnek a házgyárak termékeiből összeállított lakótelepek. Az elsők megjelenését a közvélemény a budai hegyek kilátópontjairól nézve, a városszerkezet örvendetes gazdagodásának érezte. Bizonyos, hogy az új lakótelepek pesti oldalt már teljesen körülfogó gyűrűje, a tömeges lakásépítési program részeként megvalósuló kerületi központ rekonstrukciók, a tervezett városrész-központokkal együtt vizuálisan is új léptékű, nagyszabású, az eddiginél differenciáltabb városszerkezetet fejeznek majd ki. A

[281] A metró kelet-nyugati vonalának első szakasza az Örs vezér tere - Deák tér között 1970-ben, a Déli pályaudvarig terjedő szakasz 1972-ben nyílt meg.

[282] Ma: Ferenciek tere.

[283] Ma: Nyugati tér.

kezdeti öröm azonban hamarosan aggodalommá alakult. Felmerült a kérdés, nem teszik-e a házgyárak uniformizált épületei túlzottan monotonná a várost?

Lehet, hogy a házgyáras lakástermelés egyforma épületei a valóságban monotóniához vezetnek, de ez semmiképpen sem lehet szükségszerű. Hiszen a régi paraszt falu, a kisváros és a harmincas években épült budapesti bérházak is lényegében mind egyformák, de azok egyhangúsága miatt sosem panaszkodtunk. Ha azonosak is a panelek, az egész lakást tartalmazó dobozok, sőt nagy részben az épületek is, nehéz elfogadni azt az állítást, hogy a monotónia a nagyvárosban nem kerülhető el. A nagyvárosi élet ugyanis jellegénél fogva sokkal gazdagabb, sokkal változatosabb és mindenesetre sokrétűbb, mint a falusi és a kisvárosi. Nem foglalkozunk ezen a helyen azzal az esettel, amikor kapacitáshiány miatt a lakótelepekhez tartozó járulékos létesítmények nem készülnek el időre, és a lakók „lukas", félig kész lakótelepekre kénytelenek beköltözni. A kérdés a mi szempontunkból itt elsősorban az, hogy sikerül-e a tervezőnek elérnie, hogy az elkészült „lakótelepek" ne állandó táborhelyekké, alvótelepülésekké, hanem élettel teli városrészekké váljanak, hogy a város különféle funkcionális elemei, a történelmi és természeti fejlődés nyomai ne mosódjanak el, hogy az új városrész eléggé „nyílt" legyen, hogy a változást, a növekedést, sőt az individuális igények kielégítését is lehetővé tegye, hogy aktív kapcsolat jöjjön létre a beépített és a szabad területek, a lakótelep és a közéjük ékelődő családi házas területek között.

Különösen izgalmas feladattá válnak majd ezért az óbudai városrész felújításának utolsó ütemei, amelyek során a Duna és a budai hegyek közé érkező országos főútvonalak, kiránduló utak és a hídfő körül kialakult régen kiskocsmákkal teli romantikus hangulatú kisvárosból néhány értékes műemléket is tartalmazó „rezervátumot" kell megőrizni, és ahol a 3-4 m mélységből előbukkanó római és középkori romokat kell felhasználni ahhoz, hogy ez a most legfiatalabbnak tűnő, lakótelep-jellegű, de 2000 éves kontinuitásra visszatekintő, széptáji környezetben fekvő városrész kvalitásai kifejezésre jussanak.

Más jellegű, nem ennyire összetett, de nem kevésbé érdekes tervezési feladat a szemközti újlipótvárosi, szeles, a Margitszigetre, a budai és a pilisi hegyvidékre megkapó kilátást nyújtó Duna-part most kezdődő beépítése. Akár táji környezetben, akár pedig rekonstrukciós területen épülnek az új „házgyári lakótelepek", a tervező az igen szigorú technológiai és költségkorlátozások ellenére is mindig megtalálhatja azt a megoldást, ami a jövendő lakók életét javítja, ugyanakkor a lakótelep vagy városrésznek a város-struktúrában betöltött szerepét vizuálisan is kifejezi. Elgondolásai megvalósításához azonban nélkülözhetetlen a házgyárak olyan fejlődése, amely az eddiginél rugalmasabb, „nyitottabb" építési lehetőségeket biztosít.

Sokkal több aggodalomra ad okot a „szürke zóna", amely csaknem minden város legavultabb, legbetegebb része. Budapesten ez a Belváros és az új lakótelepi gyűrű közötti átmeneti övezet, durván a Nagykörút, a külső Körút és a radiális főútvonalak közé ékelődött VI., VII. és VIII. kerületek szűk utcahálózatába szorult, ipari üzemekkel teletűzdelt, kiskeresetűek által sűrűn lakott terület. Ezek a Belváros és a város legfontosabb intézményei közvetlen szomszédságában lévő, a város múltjában fontos szerepet játszó, fizikailag leromlott, „szlömösödő" városrészek rendbehozva, rehabilitálva revitalizálhatók lehetnének és akkor a város legvonzóbb, legkorszerűbb lakóterületeivé is válhatnának. A házgyárakkal jelenleg rendelkezésre álló technológiai lehetőségek, beruházási rendszerünk, valamint telekérték-mutatóink egyelőre azonban rendkívül megnehezítik az ilyen rehabilitációt. A teljes rekonstrukció során pedig olyan sok lakást és üzemet kell lebontani, hogy ma alig megmondható, hogy a már megkezdett belső józsefvárosi rekonstrukciót milyen ütemben követheti majd a következő.

Egyszerűbbnek tűnik a helyzet az 1950 előtti és a jelenlegi közigazgatási határ közötti, még mindig nagyrészt falusias gyűrűben. Az észak-déli metróvonal építésével is összekapcsolt

Újpest, Újpalota és Kispest központjainak, a rövidesen metrókapcsolattal rendelkező csepeli és soroksári HÉV vonalak mentén folyamatban lévő csepeli és pesterzsébeti, valamint a többi peremkerületi központok házgyáras rekonstrukciója könnyebben végrehajtható, mint a „szürke zónában" szükséges újjáépítés. Az egyébként többnyire egészséges telekosztású kertvárosi gyűrű többi része pedig általában alkalmas arra, hogy ott a lakosság jövedelmének és a személygépkocsi-állománynak a növekedése, valamint a most épülő házgyáras lakótelepek ellenhatásaként is növekvő kertes családi házak és társasházak iránti igények magánépítkezések formájában kielégíthetők legyenek. Ennek az övezetnek a városképi értéke a lakosság jólétével, életszínvonalával párhuzamosan nő.

A kertvárosiasodási folyamat felgyorsulása leginkább a jelenlegi közigazgatási határon túl okoz majd gondot, ha az emberek gyorsabban költöznek majd ki a városból a környék máris alvó településekké alakult községeibe, mint ahogy azt a városkörnyék abszorbeálni tudja. Ez újabb veszélyt jelent a város páratlanul sokrétű természeti adottságú környékére, ahová a városi tömegközlekedés eszközeivel eljuthatnak a vízi sportokra, a turisztikára, síelésre alkalmas, tájképi szépségekben, történeti ritkaságokban, sőt vadrezervátumokban és barlangokban is bővelkedő természeti környezetbe. Itt máris alig jóvátehető károkat okoztak az elmúlt években az üdülő- és hétvégi házak részére megfelelő előkészítés nélkül végzett parcellázások, a rosszul tervezett, gyakran szegényesen kivitelezett hétvégi és üdülőház-építkezések, az üdülő, pihenő és kiránduló lakosság ellátására gomba módra szaporodó, ideiglenes jellegű kereskedelmi létesítmények. Technikai fejlettségünk jelképei: a magasfeszültségű-, földgáz- és olajvezetékek, a víz-, olaj- és gáztartályok, derítők, az útépítések földmunkái, az új ipari és raktározási területek építési tevékenységét is megelőző növényzetirtás, az ipari hulladék és házi szemét elhelyezések is mind arra figyelmeztetnek, hogy az eddiginél sokkal hatásosabb tájvédelmi és általános környezetvédelmi intézkedésekre van szükség. Csak tervszerű, céltudatos fejlesztéssel érhető el, hogy a közigazgatási határon messze túlnyúló városkörnyék természeti adottságai, Budapest egyre táguló léptéke, a lakosság fokozódó pihenése, üdülése, sőt a növekvő idegenforgalom tényleges igényeinek megfelelően legyenek felhasználhatók, hogy technikai és technológiai fejlődésünk ne tönkretevője, hanem továbbra is kibontakoztatója, alakítója legyen a város tájképi értékeinek. Hiszen Budapest szépsége a múltban is éppen a táj és az emberi kéz alkotásainak egységéből ered.

Budapest jövője. Szerk: Preisich Gábor. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1973. 129-133. p.

A népesség és a jövedelmi viszonyok alakulása a hatvanas években

A népességi viszonyok jellemzői

Budapest népességfejlődése a felszabadulás óta eltelt 25 esztendő folyamán úgyszólván sohasem volt problémamentes. Csaknem másfél évtizeden át a rohamos népgyarapodás okozott jelentős városellátási gondokat, az utóbbi 6-7 évben viszont a népességszám növekedési ütemének nagymértékű lelassulása támasztott feszültségeket a munkaerőhelyzetben.

A fővárosban az elmúlt 25 év népesedési szempontból lényegében két szakaszra különül. Az első szakaszt az 1963-ig terjedő évek alkotják. Ebben az időszakban Budapest népességfejlődése nagyon intenzív, de ugyanakkor nagyon egyenlőtlen volt. A fejlődés intenzitásának jellemzéséül érdemes megemlíteni, hogy 1949 és 1963 között a főváros lakosainak száma évi átlagban 20 ezer fővel növekedett. A népességgyarapodás tulajdonképpen rohamosabb volt, mint a századforduló óta bármely évtizedben.

1963 végére a főváros népességének száma már elérte az 1875 ezret, 18%-kal (285 ezer fővel) volt magasabb, mint a felszabadulás utáni első: az 1949. január 1-i népszámlálás alkalmával. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a népesség számának ilyen nagyarányú növekedése mellett, a lakosság sokrétű igényének növekvő színvonalú kielégítése még akkor is szinte megoldhatatlan feladatot jelentett volna, ha ez a nagyarányú népgyarapodás egyenletes népességfejlődés eredményeként jön létre. A fejlődés azonban nem volt egyenletes; hullámhegyek és völgyek váltogatták egymást.

Budapest népességfejlődése szempontjából az 1964 óta eltelt időszak ismét példa nélkül álló. 1964 óta a népgyarapodás üteme kisebb volt, mint - a háborús éveket nem számítva - a századforduló óta bármely évtizedben. Az utóbbi 6 év folyamán a főváros népességszáma évi átlagban kb. fele olyan mértékben növekedett, mint az 1949 és 1963 közötti időszakban.

Az év első napjaiban végrehajtott teljes körű népszámlálás előzetes eredményei szerint január 1-én, a népszámlálás eszmei időpontjában, 1940 ezer személy tartózkodott a fővárosban. 1960-ban az előző népszámlálás alkalmával 1805 ezer főt írtak össze Budapesten, tehát a jelenlevő népességet tekintve 10 év alatt 7,5%-kal (mintegy 135 ezer fővel) gyarapodott Budapest lélekszáma. A növekedés jóval kisebb mértékű volt, mint az előző két népszámlálás közötti években, amikor 11 esztendő alatt 214 ezerrel (13%-al) emelkedett a népességszám.

A népgyarapodás ütemének nagyarányú visszaesése alapvetően a bevándorlások mérséklődésével függött össze, jóllehet a 60-as évtizedben a természetes szaporodás: a születések és a halálozások különbözete is minden addiginál kedvezőtlenebbül alakult. Míg az 1949. és 1960. január 1. közötti időszakban a nagyarányú népességszám növekedésnek mintegy 40%-a adódott természetes szaporodásból, addig az elmúlt 10 évben természetes fogyás jelentkezett: a meghaltak száma 9%-kal meghaladta az élveszülöttekét.

Közismert, hogy a születéskorlátozást tiltó rendelkezések bevezetésének eredményeként viszonylag rövid idő leforgása alatt a születések száma magasabbra emelkedett, mint a századforduló óta bármikor. A korlátozást tiltó rendelkezések feloldása után pedig a legalacsonyabb szintre esett. A csúcsot az 1953. év jelentette, amikor 37.920 gyermek született a fővárosban, a mélypontot pedig az 1962. év, amikor a születések száma alig haladta meg a 15 ezret. A természetes szaporodás lényegében követte a születési mozgalom hullámzásait. 1950 és 1953 között jelentékenyen nőtt, ezt követően pedig rohamosan csökkent a születések és halálozások

különbözeteként jelentkező népszaporulat. 1959-ben a születések száma már alacsonyabb volt, mint a halálozásoké, s 1962-ig évről-évre nagyobb mérvű volt a természetes fogyás. 1962 után a születési mozgalom megélénkült valamelyest, de az élveszülöttek száma csak 1967-ben érte el a meghaltakét. Jelentősebbnek mondható természetes szaporodás azonban azóta sincs, mert az utóbbi években - a népesség öregedésével összefüggésben - emelkedett a halálozások száma is. 1969-ben 24.023 gyermek született és 23.690 fővárosi lakos halt meg, 54%-kal, illetve 28%-kal több, mint az 1960-1962. években átlagosan.

A főváros népességszámát alakító két tényező közül azonban a természetes szaporodás szerepe mindig eltörpült a vándorlásoké mellett. A népességfejlődés ütemének 1960 utáni nagyarányú visszaesése, illetőleg az 1964 óta eltelt időszakot jellemző alacsony népességgyarapodás is alapvetően a vidékiek feláramlásának mérséklődésével függött össze. 1964 óta a Budapestre beköltözők évi átlagos száma 33%-kal volt alacsonyabb, mint pl. 1960-ban.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy fővárosunk az utóbbi évek folyamán miért veszített vonzóerejéből? Mielőtt a jelenség magyarázatát próbálnánk megkeresni, elöljáróban feltétlenül utalni kell arra, hogy Budapest népességfejlődése és a város ipari fejlődése között hosszú évtizedeken keresztül rendkívül szoros kapcsolat volt. Budapest ipara a felszabadulás előtt is viszonylag gyors ütemben fejlődött, s ez a fejlődés akkor is, de a felszabadulást követő első két évtizedben is alapvetően extenzív volt; a munkahelyek, a foglalkoztatottak számának növekedésére épült. A gyorsan növekvő munkaerő szükségletet a város sohasem tudta önerejéből fedezni, s a kínálkozó sokféle munkaalkalom - különös tekintettel a vidék ipari elmaradottságára - jelentős tömegeket vonzott a fővárosba. A bevándorlás indítékai között minden időszakban a munkavállalási szándék állt az első helyen, s lényegében a feláramlás 1964 utáni mérséklődésének okai is ezzel kapcsolatosak:

1. Befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése; a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés nyomán jelentkező munkaerőigény-csökkenés jelentősen mérséklődött és a termelőszövetkezetek megszilárdulásával a helybeli munkavégzés anyagilag is kedvezőbbé vált a korábbinál.

2. A vidéki iparosítás előrehaladása és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek melléküzemi tevékenységének bővülése következtében vidéken is jelentősen nőtt az ipari jellegű munkahelyek száma.

3. Budapesten az ipari fejlődés jellegében változások következtek be; a munkaerő szükséglet növekedési üteme lassult. Ennek nyomán a betöltésre váró szakmák, pontosabban munkaterületek köre erőteljesen szűkült, illetve elsősorban ott jelentkezett hiány, ahol a kereseti lehetőségek viszonylag gyengébbek, vagy a munkakörülmények kedvezőtlenebbek.

4. Budapesten a letelepedési nehézségek fokozódtak. Ezzel magyarázható, hogy míg Budapesten az állandó jellegű költözések különbözete az utóbbi években már fele sem volt az 1960. évinek, addig a vidéki városok állandó jellegű költözésekből származó népnyeresége inkább növekvő tendenciát mutatott. [...]

A Budapesten rendelkezésre álló munkaerő mennyiség növelésének belső és külső forrásai lényegében kimerültek. A foglalkoztatottsági színvonal elérte a maximumot, a törzslakosságból munkaképes korba lépők száma - leszámítva a demográfiai hullám korosztályait - nem pótolja a munkaképes korból kilépőket, s az utóbbi években kialakult vándorlási egyenleg lényegében csak ennek a hiánynak a kiegyenlítéséhez elegendő. A vándorlási nyereség nagyobb arányú növekedésére a jövőt illetően sem lehet számítani, de városellátási szempontból a népességkoncentráció további fokozódása tulajdonképpen nem is lenne kívánatos. [...]

A jövedelmi viszonyok alakulása, a jövedelemfelhasználás főbb jellemzői

Országosan az egy főre jutó reáljövedelem 1970-ben várhatóan mintegy 30-32%-kal lesz magasabb az 1965. évinél, az 1960-1965 közötti 21%-kal szemben.

A budapesti lakosság jövedelmének növekedése az országoshoz hasonló. Az elmúlt 4 esztendő alatt a lakosság bruttó pénzbevételének összege évente átlagosan kb. 8%-kal növekedett, ami azt jelenti, hogy 1970-ben kb. 46-48%-kal lesz több az 1965. évinél. Az 5 év alatt bekövetkező árváltozásokat, valamint a népességszám növekedését figyelembe véve a pénzbevételek egy főre jutó reálértékének emelkedése kb. 32-34%-ra tehető.

A jövedelemalakulást részletesebben a fővárosi lakosság mintegy 80%-át képviselő munkás-alkalmazotti népességre vonatkozó adatok alapján vizsgáljuk. E népréteg egy főre jutó nettó nominál jövedelme kb. 36-38%-kal fog növekedni a III. ötéves tervidőszak alatt, 1970. évi nettó reáljövedelme pedig mintegy 30%-kal lesz magasabb az 1965. évinél. [...]

Az általános anyagi helyzet javulásának legfőbb forrása a munkaviszonyból származó jövedelmek emelkedése volt. (Az ilyen jövedelmek a munkás-alkalmazotti háztartások összes nettó jövedelmének kb. 85%-át jelentik.) Ilyen címen Budapesten 1969-ben az 1965. évinél 28%-kal magasabb összeg került kifizetésre, s ezen belül különösen számottevő volt az anyagi ösztönzést célzó, bérjellegű juttatások (nyereségrészesedés, prémium) összegének növekedése, mely az elmúlt 4 év alatt csaknem megkétszereződött.

A háztartások jövedelem-növekedésében a foglalkoztatottság emelkedése az elmúlt időszakban csak jelentéktelen szerepet játszott. A keresőarány növelésének ugyanis Budapesten már úgyszólván évek óta nincs bázisa. A fővárosi munkaerő tartalék már az 1960-as évek közepére csaknem teljesen kimerült, a foglalkoztatottsági színvonal megközelíti a maximumot.

A fővárosi lakosság egészét jellemző kedvező jövedelmi helyzet mellett, az egy főre jutó jövedelem nagysága tekintetében a háztartások között - a társadalmi-gazdasági hovatartozás, a végzett munka jellege, de legfőképpen a háztartáson belüli kereső, eltartott aránytól függően - jelenleg is nagy különbségek vannak, jóllehet a családi jövedelmek emelése érdekében az utóbbi években számos szociális jellegű intézkedés látott napvilágot.

(Mint pl. a családi pótlék emelése, a gyermekgondozási segély bevezetése, nyugdíjrendezések.) Ezek az intézkedések a társadalmi juttatások címén kifizetett pénzösszeg növekedésében is tükröződnek, melyek 5 év alatt mintegy 55-60%-kal emelkedtek.

A keresetek és a társadalmi juttatások emelkedése következtében jelentős mértékben csökkent Budapesten az igen alacsony jövedelmi szinten élők, illetve növekedett a közepes és a viszonylag magas jövedelmű háztartások aránya. 1962 és 1967 között például a 600 Ft-nál kevesebb egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkező háztartások aránya 13%-ról 5%-ra csökkent, az 1400 Ft-nál magasabb jövedelemmel rendelkezőké pedig 26%-ról 41%-ra nőtt. Ez a tendencia a gazdasági reform bevezetését követő években is folytatódott, sőt meg is gyorsult. Ma már a munkás-alkalmazotti családok között 600 Ft-nál kisebb egy főre jutó havi jövedelemmel elenyésző számú család rendelkezik csak, s az 1000 Ft-on aluli jövedelműek aránya sem több 10%-nál.

Az alacsony jövedelmű munkás-alkalmazotti háztartásokhoz általában a nagy létszámú, sokgyermekes családok tartoznak. Reprezentatív statisztikai megfigyelések szerint Budapesten 1969-ben az egy főre jutó jövedelem az egyedül élők háztartásában 62%-kal, a 2 tagúaknál 42%-kal volt több, mint a 6 és többtagú háztartásokban.

Figyelemre méltó, hogy a népesebb háztartások keresői általában nem keresnek rosszabbul, mint a kisebb taglétszámú háztartásokhoz tartozók. Az egy keresőre jutó átlagbér család-nagyság szerinti szóródása nem több 10-15%-nál. Következésképpen a háztartások jövedelmi helyzetét elsősorban a gyermekek, illetve eltartottak száma - szinte egyenes arányban - befolyásolja.

A legalacsonyabb jövedelmi szinten változatlanul a nyugdíjas háztartások tagjai élnek, egy főre jutó jövedelmük - 1967. évi adatok szerint - átlagosan 30%-kal maradt el a munkás-alkalmazotti háztartásokban élőkétől. [...]

A fővárosi népesség mintegy 80%-át képviselő munkás-alkalmazotti háztartások fogyasztása a III. ötéves terv időszakában évente átlagosan kb. 6%-kal emelkedik, lényegesen nagyobb mértékben, mint az 1960-1965 közötti években. (A II. ötéves tervidőszakban évi átlagban 3,7%-kal nőtt a fogyasztás.) 1970-ben az egy főre jutó kiadás előreláthatóan mintegy 35%-kal lesz magasabb összegű az 1965. évinél.

(A fogyasztási kiadások növekedése mellett az elmúlt 4 esztendő alatt jelentősen fokozódott a lakosság megtakarított pénzösszege is. Az 1969. év végi takarékbetét állomány 13 milliárd Ft-ot tett ki - 63%-kal volt magasabb a 4 évvel korábbinál -, s 1970-ben várhatóan eléri a 15-16 milliárd Ft-ot.) [...]

A főváros fejlődése és a lakosság életkörülményeinek alakulása a III. ötéves terv időszakában. KSH. Budapest Városi Igazgatósága, Bp., 1970. 28-33. p.

Sándor Pál: A fővárosi lakásépítés hatékonysága

1981

Az elmúlt 20 évben Budapesten 270 ezer lakás épült. Ha az európai országokkal vetjük össze ezt a teljesítményt, egyértelmű javulást, előrelépést állapíthatunk meg. Az ezer főre jutó lakásépítés tekintetében 1960-ban, a 15 éves lakásépítési terv megindításakor országunk a 22 európai ország sorrendjében a 19. helyet foglalta el, a terv végére a 12. helyre jutott fel, s ez megfelel gazdasági fejlettségünknek, nemzeti jövedelmünk szintjének.

Sokakban felmerült azonban a kérdés, mi az oka, hogy e nagy lendületű lakásépítés miért nem hozott nagyobb eredményt, miért nem tudtuk a fővárosban a mennyiségi lakáshiányt felszámolni, behozva a két világháború között felhalmozódott lemaradást. (...)

A tényleges lakásszaporulat csökkenése

A fővárosi lakásépítés gazdasági eredményességét jelentősen befolyásolta az a tény, hogy évről-évre romlott az épített és a bontott lakások aránya. Míg 1961-1965 között 5150 lakást vitt el a bontás, 1976-1980 között már közel 30 ezret, s ez azt eredményezte, hogy míg az első időszakban 89%-os, az utóbbiban már csak 67%-os lakásszaporulatot tudtunk elérni. A tényleges lakásállomány-növekedés tehát nem azonos az épített lakások számával; főként a lakótelepek építését kíséri növekvő számú épületbontás. Hiába növekedett az építés üteme egy-egy középtávú tervciklusban közel 20%-al, amikor az épületbontások növekedési rátája a 100%-ot is elérte. Ez vezetett oda, hogy jelenleg az eloszthatő lakások száma nem növekszik, mert a növekményt teljes egészében elviszi a bontás. Ezt addig még kedvezőnek ítélhettük meg, amíg olyan, műszakilag és társadalmilag elavult negyedeket számoltunk fel, mint a Valéria és a Tripolisz. A mostani rekonstrukciós területeken azonban jórészt a környezetbe beilleszthető, gazdaságosan felújítható, sőt esetenként teljesen új vagy újszerű épületeket bontunk le. Mi ennek az oka?

Egyrészt a lakótelepek tervezését megelőző helyszíni felmérés és feltárás rendkívül megbízhatatlan. A meglévő épületállomány műszaki felmérése, az állagára vonatkozó sok megállapítás téves, a felmérők a meglévő helyzetnél lényegesen rosszabb állagúnak tüntetik fel az épületek minőségét. Ezt bizonyítja, hogy a tervezés során a beruházási programokban az épületállomány elemzése jelentősen eltérő adatokat ad meg annál, amit a kisajátítási és kártalanítási eljárások során állapítanak azután meg; a többszörös szakértői szemlén alapuló határozatokban, illetve bírósági ítéletekben. Másrészt nem rendelkezünk az iparosított technológián kívül megfelelő mennyiségben olyan hagyományos építési szervezetekkel, amelyek a vegyes állagú területeken a felújításokat elvégezhetnék. Néhol így oda jutottunk, hogy a műszakilag vegyes, jó és rossz épületeket egyaránt magába foglaló területeken az összes épületet lebontjuk. Ma a kisajátított lakások mintegy 20%-ának értéke meghaladja egyenként az egymillió forintot, az átlagos igénybevételi költség pedig elérte az új lakások előállítási árát.

1979-ben a fővárosban állami erőből épült lakások közül 5,2% volt három- vagy annál több szobás, a lebontott, kisajátított lakásoknál ez az arány 17%.

A kisajátítási dokumentációk áttanulmányozása alapján kétes értékűnek mondható az a megállapítás, hogy a lebontásra ítélt területek lakóinak képzettsége és életszínvonal-szintje alacsonyabb lenne a belső kerületekben élőkénél. A Kispest, Pestlőrinc, Csepel milliós értékű

családi házaiban lakó emberek megítélésünk szerint egyrészt jobb anyagi helyzetben vannak, másrészt életmódjuk tevékenyebb és jobban megfelel egy munkástársadalom követelményeinek (...)

A kisajátított területek családi házaitól megválók jelentős része a kiköltözés után új családi házat épít, ezzel újabb közműves telkeket köt le; építkezéseikhez hagyományos technológiát igényelnek, építőanyagot vásárolnak.

Megfigyelhető az is, hogy sok család, amely a régi lakásnál kisebb otthonba szorul - mivel a házgyári technológiával készülő épületekben a legtöbb családi házban megszokott igényeket nem lehet kielégíteni -, „második otthont" szerez.

Az elhibázott, megalapozatlan épületbontások tömege tehát többszörösen lerontotta a fővárosi lakásépítés és ellátás társadalmi-gazdasági hatékonyságát.

Az elemzések alapján látható, hogy egyrészt mintegy 30%-kal csökkentette az eloszthatóó lakások számát az igényjogosultak között, másrészt újabb építési igényeket indukált (...)

A jó épületek tömeges lebontásának nagyságrendjét mutatja, ha a főváros háborús káraival hasonlítjuk össze az „eredményt". A hivatalos statisztikák a második világháború nyomán Budapesten 13588 lakás megsemmisítését és 18475 lakás súlyos sérülését rögzítették. Ez a szám nagyságrendben akkora, mint az elmúlt 20 évben lebontott, még használható épületek mennyisége.

Az építési területek rossz kihasználása

(...) Hosszú ideje vitatott, hogy milyen beépítés a leghatékonyabb. Az elmúlt két évtizedben az az álláspont érvényesült, hogy a 10 szintes magas házak biztosítják a leggazdaságosabb beépítést. A lakók viszont elsősorban pszichés indokokkal, másrészt esztétikai kifogásokkal ellene szólnak.

Ha késve is, le kell vonnunk a következtetést, hogy megítélésünk elhibázott volt: lényegesen alacsonyabb épületekkel is lehet gazdaságos a területfelhasználás, és a költségek nem föltétlen olcsóbbak. A tervezés alatt álló lakótelepek beépítési terveit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a lakások száma majd 30%-kal alacsonyabb, mint amit egyes szabályzataink lehetővé tennének. De az iparosodott technológiával megvalósuló épületek elhelyezési távolsága, a védőtávolságokat és a közműelhelyezést előíró más szabályok túl nagy helyet igényelnek. A legtöbb esetben azt tapasztalhatjuk, hogy az 1980-ban érvényben lévő Budapesti Városépítési Szabályzat területi előírásait nem használtuk ki, és a hektáronként elhelyezhető maximális helyett alacsonyabb számú lakást terveztünk, illetve valósítottunk meg.

Ennek hatására az egy lakásra jutó közművesítési, közlekedésellátási költségek emelkednek, és a kiadott költségnormák nem biztosították mindenütt a kellő fedezetet. A budai hegyvidéki társasház-építkezések területfelhasználását vizsgálva viszont azt láthatjuk, hogy ezekből a magas értékű lakásokból is hektáronként olyan mennyiséget lehet elhelyezni, ami nagyságrendben majdnem azonos a lakótelepi lakások területigényeivel. Mégis, a társasházépítés során megépült 70 m^2-es lakások lakói több és jobb zöldterülethez jutnak, mint a lakótelepek 53 m^2-es lakásait használó emberek. A társas- és a kertes házaknál a zöldterületek több igényt elégítenek ki, ugyanakkor fenntartásuk is gazdaságosabb.

A lakótelepek zöldterületeit lakásonként 20-40 ezer forintért valósítják meg; ez egy lakás bekerülési nettó költségének közel 8%-a, és fenntartásukat központilag szervezett apparátus

végzi. A saját erőből megvalósult kis épületeknél, valamint a kertvárosokban a fenntartás és életmód szerves részévé válva a társadalomnak is gazdaságos, a közösségre nem ró külön terhet, sőt része a szükséges felüdülésnek (...)

A főváros indokoltnál nagyobb területnövekedése a város fenntartásának és ellátásának munkáját és költségét nehezíti. Sajnálatos, hogy az előzetes terveinkben a beruházási célok meghatározásakor előirányzott lakásszámot a végrehajtás során nem tudjuk megvalósítani. A jelenlegi legnagyobb lakásfejlesztési programunk esetében, a káposztásmegyeri lakótelepen a rendezési tervben a 300 hektáros területre 30 ezer lakás felépítését irányoztuk elő. A kiírt építészeti tervpályázat során az elmúlt évben már 26 ezer lakás telepítésével számoltak. A lakótelep társadalmi vitáján már a legjobb esetben 20 ezer lakás felépítéséről esett szó. A baj csak az, hogy a lakótelep koncepciójának kialakításakor a közmű- és közlekedési beruházásokra, ezen belül a metró építésére még közel 30 ezer lakással számolva végezték a gazdaságossági számításokat. A nagyarányú eltérések veszélyeztetik gazdasági hatékonysági számításaink realitását, és megakadályozzák a belső városmag rehabilitációs munkáit (...)

A hatékonyabb területfelhasználást segítené elő, ha jobban kihasználnánk a természet adta lehetőségeket, a főváros és környéke természetföldrajzi sajátosságait. Az elmúlt években kidolgozott intézkedési rendszer sem hozta meg a főváros környékének közigazgatási határán kívül eső települések és a belső területek jobb kapcsolatát. A fővárosban dolgozók jelentős része az agglomerációban találhatna letelepedési lehetőséget, főleg a nagycsaládosok számára lehetne ott biztosítani a családi házas életforma kialakításának lehetőségét. A tervezési szintű kapcsolatok mellett a szorosabb közigazgatási egység valósíthatná meg az egységes településfejlesztést és területgazdálkodást. A történelmileg kialakult településszerkezet korrekciójához elengedhetetlen az is, hogy a gazdaságilag a fővároshoz tartozó falvakban és városokban a letelepedést, otthonalapítást szervezettebbé és rendezettebbé tegyük. Az agglomeráció közlekedésének és közműellátásának fejlesztése olyan terheket venne le a főváros közigazgatási határain belül elhelyezkedő területekről, hogy ez az egész ország számára kedvező megoldást jelentene. Lehetőségünk volna a lakásépítésre legkedvezőbb területek felhasználására, és nem kellene jó minőségű földeket kivonni a művelésből (...)

A lakásépítési tervek hatékonyságának problémája

(...) A főváros felszabadulása utáni első tervét a Közmunkák Tanácsa dolgozta ki. A terv lényege a Budapest „megye" koncepció volt, amelynek keretében a város környékét, az agglomerációt egységesen tervezték. Előirányozták a közigazgatási határon belül falusias települések felszámolását, valamint a túlzott ipari koncentráció megszüntetését. Budapest egyközpontúságának megszüntetésére alközpontokat irányoztak elő. A koncepció utópista volt a városi zöldterületek és a belváros funkcionális felosztása tekintetében. A terv környezetvédelmi szempontból helyesen, de a gazdasági realitásoktól elrugaszkodva előirányozta, hogy a Dunától a Városligetig összefüggő zöld sáv valósuljon meg, egészen a Népligetig folytatódva, a Kis- és Nagykörút mentén; jelentős bontásokkal nagy zöldterületek kialakítását irányozta elő. A belváros déli részén oktatási és kulturális centrumot, északi részén pedig igazgatási központot terveztek, a Váci utca és a Petőfi Sándor utca környékének kereskedelmi és idegenforgalmi jellegét hangsúlyozták.

Ezt a tervet kormányszinten nem hagyták jóvá, a fejlesztési tevékenység szervezésében mégis alapvető szerepet töltött be egészen 1960-ig, amikor - a 15 éves lakásépítési terv megkezdésének idejére - elkészült a főváros új, Általános Rendezési Terve.

A lakásfejlesztés területi kereteit e terv alapján abban foglalhatjuk össze, hogy: 1. az Árpád-híd pesti hídfőjénél, valamint a Petőfi-híd budai hídfőjének környezetében sor kerül az üres telkek beépítésére; 2. a Józsefváros belső fele, az Erzsébet- és a Ferencváros teljes rekonstrukciójára; 3. Rákospalota, Újpest, Kőbánya, Pesterzsébet, Csepel, Óbuda elavult peremkerületeinek átépítésére; 4. tömeges foghíjbeépítésre az I., II., XI., XII. kerületben; 5. a szabad területeken 5000-es lélekszámú alvóvárosok telepítésére. *Összefoglalva*: 1960-1980 között a terv 250 ezer lakás építésére jelölt ki területet, 62500 lakás lebontásával.

A lakásfejlesztésre jelentősen kihat a terv koncepciója a főváros igazgatási, oktatási és kulturális központjának elhelyezésére. Itt ismét a belváros területi felosztása, funkcionális kijelölése a döntő. Az 1945-ös koncepciót megismételve: a Váci utca és a Petőfi Sándor utca kereskedelmi és idegenforgalmi szerepe, valamint a belváros déli részének oktatási és kulturális funkciója a legdöntőbb.

Kulturális centrumként a várnegyedet és a Városligetet jelöli. A közlekedésfejlesztésben a metró nyomvonalvezetésének véglegesítését, valamint az Erzsébet-híd újjáépítését tervezték.

Az Általános Rendezési Terv hiányosságait a lakásépítés tekintetében ma persze viszonylag könnyű dolog összefoglalni. A terv a kialakult gazdasági és építőipari technológiai színvonalnak megfelelő mértékben nem tudta biztosítani a lakásépítés területi kereteit. Így a tervezett időben több lakás elhelyezésére volt meg a társadalmi igény és lehetőség, ez pedig lakásépítési területek hirtelen kijelölését igényelte. A kijelölt rekonstrukciós területeken csak az építési tilalom elrendeléséig valósult meg a terv, míg a tényleges építés rendkívül vontatott volt vagy meg sem indult. Ezért mintegy 475 hektár új területet kellett bevonni a lakásfejlesztésbe, ugyanakkor Rákospalotán, a Ferencvárosban és a Belső-Erzsébetvárosban a rekonstrukciós munkák be sem indultak, a Józsefvárosban pedig szinte csigalassúsággal folyt a rekonstrukció.

Különösen súlyosnak tekinthetjük az építési tilalmak elrendelését a többé-kevésbé új - de mindenképpen felújítható - kertvárosi negyedekben, ahol a több mint 20 éves építési tilalom az épületek műszaki lerobbanásához, több helyen slumosodáshoz vezetett. Az itt élők növelték a lakásellátási gondokat, egyrészt azzal, hogy a lakásigénylők táborába léptek be, másrészt a bővítések, emeletráépítések és toldalékok kizárása miatt az ott lakó második nemzedék sem tudta helyben megoldani lakásigényét.

Gazdasági szempontból ez a helyzet ezen túlmenően is káros, mivel e területek lakói megtakarított pénzüket nem épületeik karbantartására, esetleg bővítésére fordították, hanem a fogyasztói piacon jelentkeztek vele; sok esetben még mint telekvásárlók is elvonták a kevés telket a tényleg rászorultaktól. A gazdaságilag megalapozatlan építési tilalmak rendkívül nagy szerepet játszanak a telek árának emelkedésében. Az elhibázott tömeges kisajátítás és építési tilalom együttesen „felelős" a fővárosban a telekárak emelkedéséért. A nagy összegű kártalanítással rendelkezők erősítették a fizetőképes keresletet, az építési tilalmak pedig csökkentették a telekkínálatot.

Az építési tilalom nemcsak lakott területre terjedt ki, hanem jelentős szabad területre is. Itt a tilalom a telekkínálat csökkenésén kívül a kertkultúrák felszámolásához vezetett, mivel a tulajdonosok komolyan vették azokat a tanácsi előrejelzéseket, hogy a tervidőszakban az ingatlanok állami igénybevétele megtörténik.

Ilyen nagy, összefüggő terület található a XI. kerületben a Budaörsi úttól a Sasadi útig, ahol majd 35 éve tartanak fenn tilalmat. A sors fintora, hogy itt több helyen 1945-ben, a földosztáskor osztottak házhelyeket, és a rendezés hiánya miatt ezeken még a mai napig sem kerülhetett sor építkezésre.

A tervtől eltérő területfelhasználás a közmű- és közlekedési ellátásban is zavart okozott, egyrészt a fejlesztett területeken nem valósulhatott meg a beépítés, másrészt a spontán beépült területek infrastrukturális ellátása pótlólagos beruházást igényel. [...]

Lakáspolitikánkról. Összeállította Böröczfy Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1983. (Vélemények, viták) 250-260. p. (A Valóság 1981. 7. számában megjelent cikk rövidített változata)

Csőregh Éva: Lakótelepi gyerekek

1978

„Hiába Pest csak Pest, tagadhatatlan”

(Petőfi Sándor: Pest)

Ádáz vita dúl napjainkban a lakótelepek körül, de bármerre kanyarogjon is, a lakótelep tény, jelen van, és láthatólag mind több lesz belőle, akár igent mondunk rá, akár nemet.

A többség nemet mond. Divattá vált a lakótelepek becsmérlése. Ha - mint számítják - néhány év múlva mintegy a fél ország lakótelepeken él majd, vajon csökken-e a bíráló, lenéző indulat? Meg nem jósolhatom, annyit tudok csupán, hogy még akik legjobban szidják, azok sem költöznek azért vissza falura, tanyára, ahonnan szinte „betörtek” a fővárosba, és ott az új honfoglalók elszántságával megkapaszkodtak.

Vidéki élet iránti nosztalgia csak a törzsökös városlakóból tör fel olykor - „muskátlis ablakú házikó, hazatérő csorda, esti harangszó, naplemente” -, de azt is általában inkább csak hétvégi ház szerzésére sarkallja. Ments isten, hogy mindig ott kelljen élnie! A hangyák, a legyek, a szúnyogok és a tehénlepény közegében, ott, ahol az ajtók megvetemednek, a kályhák füstölnek és az udvar végében áll a reterát, ott bizony hiába ragyog fel az aranyos naplemente, nem egyéb, mint szűnni nem akaró kényelmetlenségek közé ékelt giccses képes levelezőlap.

Az, hogy Budapesten 600 000 munkás dolgozik (a munkásosztály 30 százaléka), a felszabadulás óta eltelt három évtizedben jött létre. A nagy számok nagyszámú egyéni sorsot rejtenek magukban; annak a 150 000 bejáró munkásnak a sorsát is, aki Pest környékéről jár be naponta munkahelyére, miközben minden vágya a „honosság” megszerzése. A főváros ezen „előszobáiban” nemhogy erő és idő jutna a gyermekek nevelésére, de még őket is keményen befogják az anyagi javakért - elsősorban lakásteremtésért - folytatott önkizsákmányoló hajszába. (E probléma teljes körét vizsgálja Berkovits György kitűnő szociográfiája, a „Világváros határában”. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.)

Azok, akik egy lépcsővel már előrébb jutottak, családostul szoronganak valamelyik peremkerület széli albérletben, sufni bérletben, hogy mihamarabb felkerüljenek az igényjogosultak népes listájára (1976 januárban 143 000 a lakásigénylő Budapesten). Végül azok, akik már el is érték a célt, beköltözhettek egyik vagy másik lakótelepre, ami után Dunavarsányban, Üllőn és Pécelen még úgy áhítoztak, mint ahogyan a régi pesti lakos vágyik a Pasarétre vagy a Várba, de miután megkapták, ... nos erről később.

A lakótelepi folyamat kettős mozgásirányát a Budapesten belüli mobilizáció, bizonyos lakótelepi szegregáció jellemzi, egyrészt a lakásigénylők e nagy „tartalékhadseregének” jórészt Csepelre, Erzsébetre, Újpalotára nyíló esélyei, másrészt a törekvőbbek, az anyagilag emelkedők, az igényesebbek „elvándorlása” onnan (Kelenföldre és újabban inkább Óbudára igyekezve) akár tanácsi minőségi cserével, akár „megegyezést” ígérő apróhirdetés útján. Helyükre - a kerületi rekonstrukciók, szanálások folytán - általában kis jövedelmű nyugdíjasok költöznek, akiknek anyagi lehetőségeikkel is meghatározott igényei már nem nyújtózhatnak tovább, és - mintegy tízévenkénti „vetésforgóval” azok a városiasodás első fázisába lépő, szakképzetlen, félfalusi, félmunkás rétegek, akiknek még igényei és anyagi lehetőségei sem terjednek ennél tovább.

Ennek a vizsgált lakótelepeimet közvetlenül érintő folyamatnak a tisztábban látásához nélkülözhetetlen a budapesti lakótelep-építkezési fázisok futó áttekintése.

Lakótelepeink nagyságrendjükben, városszerkezeti elhelyezkedésükben, beépítési rendszerükben és formai kialakításukban egyaránt határozottan magukon viselik keletkezésük idejének jellegzetességeit.

Első nagyobb városépítési együtteseink az ötvenes évek első feléből - a kor szemléletének megfelelően - a szocialista realizmusnak nevezett építészeti felfogás reprezentánsai. Például: XIII. Thälmann u.,[284] Nagy Lajos Király útja, XIV. Kerepesi út, X. Üllői út I. ütem, XI. Lágymányos I. ütem, *XXI. Csillagtelep*, XIV. Lumumba utca,[285] *XX. Gubacsi hídfő.*

Nem éppen szép épületek, ridegség, kaszárnyaszerűség uralkodik rajtuk, a kezdődő, tömeges lakóházépítés vonalzóval gyártott nyomasztó rendje. Nem is túl kényelmes lakások, sok közöttük a „cs", azaz csökkentett komfortú (fürdőszoba nélküli), nagyon kis alapterületű.

Akadnak azért már ekkor is jobb megoldások, például az Üllői úti telep már házcsoportokra tagolódik, széles utakkal, parksávokkal osztott önálló egységekre. Egyébként a többi említett telep építését is „befejezte" azóta az, hogy az akkor elültetett facsemeték megnőttek, árnyékot adnak, bensőséges látványt nyújtanak, részben takarván a csúnya házakat is, amelyek - hogy lift nélkül épülhessenek - még 3 emeletesek, emberi léptékűek.

Ezen 1-2000 lakásos telepek után a hatvanas évek elejétől kezdve oldottabb, kötetlenebb beépítésű 2-5000 lakásos városrészek épültek, amiket a belső útvezetéssel, épület- és tömbcsoportosítással világosabban igyekeztek tagolni. E második fázisban a lakótelepi építkezések már az 1960. november 4-én jóváhagyott „Budapest és környéke általános városrendezési terv"-nek alárendelve, az általános terv átfogó telepítéspolitikai koncepciójába illeszkedtek. Az építés üteme a III. ötéves tervidőszakban - az újabb építési technológia térhódításával, a házgyári termelés belépésével - felgyorsult, elérte az évenkénti átlagos tíz-tizenkétezres lakásszámot. Jelentősebb eredményei: IX. József Attila, XIII. Árpád-híd pesti hídfő, XI. Lágymányosi II. ütem, XVIII. Lakatos utca, XIV. Kacsóh Pongrác út.

A harmadik periódusban, a III-IV. ötéves terv során létrehozott 10-15000 lakásos lakótelepeken - XI. Kelenföld, *XV. Újpalota*, XIV. Zugló, III. Óbuda - a beépítés ismét zártabbá vált.

Ugyanakkor a beépítetlen területek feltárásával és beépítésével párhuzamosan megindult a tervszerű városrekonstrukció, valamint a peremkerületek magvában a bontások és a korszerű városközpontok kialakítása is. Legjelentősebb eredményei Óbudán, Kőbányán, *Erzsébeten* és *Csepelen* láthatók. Az építkezés folyamatos. Erzsébeten a II. ütemben tervezett 3175 lakás az V. ötéves tervben valósul meg, Csepelen is folytatódik az Ady Endre - Árpád utcai, majd a régi központ teljes rekonstrukcióját felölelő lakásépítés. Itt közel 3000 lakás épült fel a III. ütemben, a IV. ütemre tervezett 3500 lakás felépítését azonban hátráltatja az elavult közműhálózat, így azok átadására csak a korszerű főgyűjtőcsatorna elkészülése után, 1978-ban kerülhet sor.

1974-ben Újpalotára összpontosult a fővárosi lakótelepi építkezés; egyetlen év alatt 4580 lakás készült el, akkor ez volt a Dunakeszi Házgyár termelésének nagy felfutása. 1975-ben már nem tudták a tempót tartani, mert megbomlott az iparszerű lakástermelés, a gyártás, a szerelés és a befejezés egymást követő szakaszainak kötelező összhangja. Ha ugyanis egy 167 lakásos épületnél - amelynek tízhónapos teljes átfutási idejéből mindössze hat hét az összeszerelésé és négy-négy hónap jut a fogadószint építésére, valamint a befejező szak- és szerelőipari munkálatokra - a folytonosság valamelyik vállalatnál vagy alvállalkozónál megszakad, akkor esetleg egy évvel is eltolódik a határidő.

[284] Ma: Fiastyúk utca.

[285] Ma: Róna utca.

Néhány adat:

A Budapest főváros és környéke általános rendezési tervét jóváhagyó 1005/1971. sz. kormányhatározat 3. pontja kimondja, hogy:

„Budapesten és környékén alapvető és elsődleges feladat a mennyiségi lakáshiány felszámolása. Emellett a szobák számának növelésével, változatosabb és kulturáltabb lakások építésével a minőségi lakáshiányt is fokozatosan enyhíteni kell.

A lakásépítés mennyiségi növelésének előmozdítása érdekében a korszerű építési módszerek kiterjesztésére és a lakásépítés nagyobb részének koncentrált formában történő megvalósítására kell törekedni. A főváros távlati városfejlesztési koncepciójának keretében - a meglévő lakáshelyzet és a társadalmi szempontok figyelembevételével - a budapesti külső szabadterületeknek a IV. és V. ötéves tervben lakásépítés céljára való igénybevételével kell számolni. Szükséges azonban, hogy a IV. ötéves tervtől kezdve - csaknem 10-15 évig - a peremkerületek beépült területeinek átépítése kerüljön a lakásépítés súlypontjába. Emellett a IV. ötéves tervben az elavult belső városrészek átépítését meg kell kezdeni, és úgy kell folytatni, hogy az V. ötéves tervet követően az képezze a koncentrált lakásépítés nagyobb részét.” (Magyar Közlöny, 1971. február 16.)

Az első 15 éves lakásépítési program sikeres befejezése után a hosszú távú fejlesztési program előirányzata a következő 15-20 évre országosan 1,5-2 millió lakás. Ebből az V. ötéves tervidőszakban mintegy 430-440 ezerrel lehet számolni, hozzávetőleg 150-160 ezerrel állami erőből.

Az 1976-80-as tervidőszak előirányzata Budapestre: több mint 90 000 lakás, azaz évenként mintegy 18 000. Nagy szám? Összehasonlításul: 1961-65-ig az évi 10-12 000 lakás már az előző időkhöz képest a lakásépítés jelentős felgyorsulását jelentette. 1970-75 között több mint hetvenkét és fél ezer lakás épült Budapesten, 280 000 család költözött új otthonba. Azt sem árt azonban megismételni, hogy a lakásigénylők száma az előző évi 94 000-ről 1976. januárjában már 143 000-re emelkedett.

A tervszámok mögötti tartalomra is következtetni enged a Fővárosi Tanács elnökhelyettesének sajtónyilatkozata, miszerint az 1976-os első félév eredményei jó feltételeket teremtettek arra, hogy meggyorsítsák Budapesten a *munkáskerületek fejlesztését*, arányosabbá téve a fővárosi építkezések megoszlását. Ennek érdekében két új városrészközpont nyílik, s tervszerűen folytatódik a felépült negyedek berendezése.

Már az új tervek előkészítésekor a Budapesti Pártbizottság úgy foglalt állást: arányosabban kell gyorsítani a fejlesztést minden nagy munkáskerületben. A határozat szellemében a következő öt évben nemcsak több új lakást adnak át, hanem sok helyütt kezdődik építkezés.

Újpesten például ezer helyett 1981-ig 6 ezer lakást, Pestlőrincen 5600-at kívánnak felépíteni.

Több ezer új lakás készül Angyalföldön, Kőbányán, a Fehérvári úton. Kispesten, *Pesterzsébeten*, *Csepelen* (kiemelés a szerzőtől), Budafokon és a békási síkságon.

„Mint a méhkas...”

(Tüskés Tibor: Nagyváros születik)

Szürkeség, sivárság, szögletek, élek, variálatlanság, elviselhetetlen uniformizáltság Hegyeshalomtól Záhonyig; a paksi lakótelep nyomán 1975-ben kirobbanó „tulipánvita”,[286] mely jelen

[286] Az Élet és Irodalom 1975 szeptemberében közölte Major Máté Nagypanel és tulipán c. cikkét, mely néhány pécsi panelház oldalára festett tulipánokból vezette le az építészeten belül a hagyomány és korszerűség problematikáját. Nagy László költő Hol a tulipán? c. válaszcikke nyomán bontakozott ki a heteken át tartó sajtópolémia.

építészetünk egészének esztétikumát megkérdőjelezte; technológiai előnyök és dezurbanizáló, károsító hatások; biológiai lakhatóság - társadalmi lakhatatlanság - mennyi indulat e „Bauhaus - betonbanya tojta" ivadékok ellen.

Pedig a lakásépítés ma és előreláthatólag még sokáig elsősorban *mennyiségi* kérdés. Sürgető szükségletet kell kielégítenie, minél gyorsabban, minél több lakást megépíteni.

Prognosztikusok szerint intenzív lakásépítéssel és fejlesztéssel is csak a nyolcvanas évek közepére várható a mai lakásszükséglet mennyiségi kielégítése, 2000-ig egyedül Budapesten 410 000 lakás felépítése szükséges.

Döntő a gazdaságosság elve. Bár ez nem pusztán a népgazdaság mai helyzetéből fakadó, pillanatnyi szükségszerűség, mindig is fontos szerepet játszott a városfejlesztésben. És vajon a racionalizálásra való törekvés új lenne a városok történetében? Építészek a megmondhatói, hogy némely „modern"-nek hitt elgondolás a városépítés mily messzi múltjában gyökeredzik. Például a típustervezés sem mai találmány, a történelmi múltban is megvoltak az egységesítési törekvések, a klasszikus városépítés alapeszméje; a rend, a harmónia ugyancsak megkövetelte az építés tervszerűségét. A nagy számban azonos rendeltetésre készülő létesítményeket a népgazdasági helyzetnek, valamint az ipar (anyag, gépesítés, stb.) által nyújtott lehetőségeknek legmegfelelőbb megoldásban való megtervezése, a „tipizálás" nem áll ellentétben a korszerű városrendezéssel, sőt egyenesen feltétele annak. Házgyári technológia nélkül nagyarányú lakásépítési programot aligha lehetne megvalósítani.

Egyhangúságot, nyomasztó hatást okoz viszont az, hogy jelenleg még részben azonosak vagy csak néhány változatból állnak a típusépületek; álló és fekvő hasábok, azonos szintmagasságok, rideg, kemény formák, ezek egyformaságát kellene feloldani. De vajon hogyan?

Tanulságos építészviták folynak erről - amilyen viták mellesleg már az ötvenes években is folytak más jelszavak zászlói alatt -, de az az új és érdemleges bennük, hogy senki sem akar az utolsó szó jogán szentesíteni nézeteket, hanem - bármilyen előzményből, hagyományból vagy éppenséggel azok tagadásából indul is ki -, *keresi* a megoldás jobb lehetőségeit.

Némelyek szerint a népi, nemzeti jelleg hangsúlyozására törekvő irány lenne a kívánatos megoldás. Ámbár ez sem új, történelmünk periodikusan újratermeli.

Az ONCSA házaknál például oly szó szerint követték a hagyományos, tornácos, kis ablakos parasztházmodellt - mint erre Major Máté is hivatkozik egyik nyilatkozatában -, hogy bár az adott építési korszak (1930-as évek) színvonala már igényelte a fürdőszobát, mégsem építettek, azaz hazug „hagyománytisztelettel" konzerváltak kezdetlegesebb életkörülményeket. Az ötvenes évtized már említett archaizáló, bombasztikus áloszlopok és tümpanonok alá, mögé rejtett, szűk, kényelmetlen, komforttalan „cs" lakásai is minőségi elégtelenséget próbáltak leplezni gipszből cifrázott történelmi díszletekkel. [...]

„Nincs közöm senkihez, ..."

(József Attila: Nincs közöm senkihez...)

Sokan kerültek különböző szanált városrészekből is Újpalotára, Csepelre, Erzsébetre. Fürdőszobás, távfűtéses kényelembe és mégsem mindig érzik ott jól magukat, mert ha előző lakásukkal elégedetlenkedtek is, és az új „komfortellátottságot" pozitívumként értékelik is, ez a komfortfokozati előrelépés jelentősen megemelte lakbér- és rezsiköltségeiket, miközben mégis csak a „prérire" kerültek. Ugyanakkor megfosztattak attól is, hogy „tereferéljenek", hogy ismerősi kapcsolataik legyenek, lassan „még beszélni is elfelejtünk" - mondják -, s

érthetően főleg az idősebbek, az egyedülállók emlegetik: „meghalhat itt az ember, anélkül, hogy napokig, tán hetekig is észrevennék". [...]

Bizonytalanság és tájékozatlanság tompítja el, készteti az anonimitás védőálarcának viselésére a nagyvárosokban kényszerű közelségbe került rengeteg embert. Egy több száz lakásos lakótelepi házba egyszerre beköltöző sok ismeretlen között csak véletlenszerű, elenyésző számú ismeretség alakul ki, még évek múltán is csupa idegen él egymás tőszomszédságában.

Naponta járnak például ugyanabba az ABC-be, mégis csak egy bizonyos csereügyletet lebonyolító, arc nélküli, személytelen egyedek.

Naponta zárja az embereket testközelbe a liftkalitka, föl-le, negyedik, kilencedik, hatodik, közlik faarccal, és az esedékes emeleten kilépve vagy morognak valami köszönésfélét, vagy még azt sem. „Függőleges falu"-nak is nevezik a lakótelepeket, de egy hasonló nagyságrendű hagyományos vízszintes faluban mindenki ismer mindenkit, az emberek gyakran kerülnek egymással érintkezésbe. Még Buda és Pest régi kerületeinek kis utcáin is köszönnek egymásnak az emberek, és ha már ritkán üldögélnek is a kapu elé kitett kisszéken, beszélgetésre meg-megállnak.

Kölcsönös érintkezéseink lakótelepeken *is* tapasztalható leszűkülése lényegében a nagyváros életviteli, életmódbeli korlátozó törvényszerűségeiből fakad, amire talán éppen azért vagyunk *még* érzékenyek, mert első, második nagyvárosi generációként még génjeinkben és gyermekkori emlékeinkben hordozzuk az összehasonlítási alapot.

Közös sors, közös múlt vagy közös érdekek és célok kovácsolják közösséggé az emberek kisebb-nagyobb csoportját. Ehhez mindig *időre* van szükség, de nemcsak arra.

Nagyobb dimenziók között elvontabbá válik a közösség fogalma, szerepe, érdekeinek felismerése és nyilvánítása. A központilag kezdeményezett, megtervezett és megvalósított *kész* lakásokba anélkül kerülnek be használóik, hogy azok létrejöttével bármi kapcsolatuk lett volna. Egészen más a helyzet a társasházakban, főleg az ún. „házilagos kivitelezésű" épületekben, ahol a közös érdekek, a közös teremtő munka szoros belső szolidaritással köti össze a lakóközösséget. Ezzel szemben a lakótelepiek passzív, visszahúzódó, elzárkózó magatartását szinte determinálja a házak izoláló építészeti konstrukciója, a közös helyiségek vagy legalábbis közös *térség* hiánya. A szűk, rideg (és többnyire piszkos) lépcsőházak nem csábítanak beszélgetésre megállni, ott csak a gyerekek kuporognak, jobb hely híján.

Újpalotáról különösen kezdeti időszakában (1973) sokat írt a napisajtó, lakosainak panaszait is gyakran hallhattuk rádióban, tévében. Az átadott lakások különféle műszaki hiányosságai, elemi bevásárlási gondok és közlekedési problémák, a járulékos létesítmények, szolgáltatások elmaradása olyan zavarokat okoztak ott és akkor a mindennapi életvitelben, ami „aktivizálta" az embereket, „összehozta" őket spontán kezdeményezésekre, közös akciókra. Később azonban, ahogyan a problémák rendeződtek, kialakult az élet „normális" rendje, és már nem volt szükség közös összefogásra, itt is bezárultak a lakások ajtói, miként az minden „rendes" lakótelepen szokásos. Mert míg a kertes családi házas városrészekben - éppúgy, mint falun - az emberek rendszeres „kommunikációi", a kölcsönös kapcsolatok jelentik a természetes életformát, s ezzel lazán bár, de meghatározzák a jogokat és kötelességeket is, addig a lakótelepi házakban azok a „rendes, tisztességes emberek", akik mást nem „háborgatnak".

A városszociológiai irodalom azzal „vigasztal", hogy talán a következő nemzedékben már nyoma sem marad a *nyitott* helyi közösség hagyományos kapcsolatrendszerére való emlékezésnek. (Nem biztos, hogy ez a fejlődés kívánatos iránya.) Talán külső környezetének mind fenyegetőbben áradó folyamataival és állandó idegizgalmat kiváltó stimulusaival szemben védekezve, a lakóhelyi elszigeteltséget, atomizálódást találja majd természetes életformának. (A pszichikum csak védekezéssel válaszolhat a túlságosan sok ingerre.)

Ma azonban még zavar, ha látásból sem ismerjük évek óta mellettünk lakó szomszédainkat. Aztán leintem magam, mit zúgolódom, hiszen József Attila édesanyjának is csak álmában köszönt a postás. [...]

„S ha játék sem lesz, mi marad akkor?"

(Tolsztoj, L.: Gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor)

A házgyári házak kislakásai - ha nagyságuknak megfelelő létszámú családok kerülnek beléjük - megépüléskor még egészen jól használhatók. De „Szoba: két ágy, egy polc, székek meg asztal. Mi lesz kérem a szaporulattal?" (Sipos Gyula: Hétvége).

Persze amennyiben pincelakásokból, üzlethelyiségből, sufniból, vagy társ- és albérletből költöznek ide, jelentős életforma-emelkedést jelent számukra még akkor is, ha az átlagosan kétszobás lakások már eleve kicsik a legrászorulóbb több gyermekes családok jogos szükségleteinek kielégítésére.

Azon a csepeli lakótelepen például, ahol a „lakótelepi közérzetet" vizsgáltam 1975-ben, pontosan egyforma, 46 m^2 alapterületű másfél szobás lakásokban sok 5-6 fős, sőt ennél is nagyobb létszámú család él. Elsősorban a tanácsi lakásokra jellemző ez, de előfordul a szövetkezetiekben is.

Bár az interjúk témavezetése több sávon haladt, ezúttal csak a megelőző lakás- és életkörülményeikről, valamint elégedettségükről - elégedetlenségeikről mondott szavaikból idézek.

Döntően két csoportba tartoznak: valamelyik szülőnél vagy albérletben laktak azelőtt.

„Azelőtt Erzsébeten laktunk albérletben. Nagyon kicsi szobánk volt, akkora mint ez a konyha. Az volt nekünk minden: szoba, konyha, hálószoba, fürdőszoba - egyszóval az egész lakás. Nagyon rossz volt ott, a mennyezetről folyt a víz. A falak penészesek voltak. Ha a szekrényben két napig állt a tiszta ruha, már penészes volt."

„Az édesanyámnál laktunk. Bizony elég sokan voltunk, bár volt egy külön szobánk, de hát nem volt valami jó. Alkalmazkodni kellett jobban neki is és nekünk is. Nehezebb volt. A gyerek nevelésébe is beleszólt a mama. Volt is emiatt vitánk, később nem is engedtük."

„Sokkal nehezebb volt, anyagi gondjaink ugyan nem voltak. Az anyósom szoba-konyhás lakásában éltünk, kert is volt. Itt persze jobb. Más egy összkomfortos lakás, vagy egy sima kis szoba-konyha. Itt a gyerekek nevelése is könnyebb."

A szűkösség, zsúfoltság, albérleti kiszolgáltatottság azonban, bár objektíve kétségtelenül nehezebb létkörülményeket jelentett, szubjektív megítélésük szerint nem minden esetben volt rosszabb.

„Igaz csak egy kis szoba-konyhában éltünk, de százszor jobb volt, mint itt." „Albérletben laktunk. Nagyon jó albérletünk volt. Egy szoba-konyhás házban éltünk. Volt egy nagy kert, gyümölcsössel, valóságos gyermekparadicsom. Nem volt ez a betonrengeteg, mint itt. Itt az ember, ha leengedi a gyereket a ház elé, mert le kell engednie, nem lehet mindig a lakásban, akkor állandóan azon retteg, hogy összetöri magát a törmeléken, vagy a betonon, esetleg elüti egy autó."

„A nagymamánál laktunk. Tízen éltünk egy kétszoba-összkomfortos lakásban. Mégis szerettem ott élni. Igaz, kissé nehézkes volt az ottlétünk. No, és vasárnap a főzéskor ott volt a nagymama, anyu és a nagynéném a konyhában, alig tudtunk megmozdulni. Mégis jó volt, mert a légkör olyan volt, hogy *sohasem éreztem egyedül magam, úgy mint itt*."

Már kérdés és bíztatás nélkül is ömlöttek a panaszok arról, hogy mit *hiányolnak* a telepen, mivel *elégedetlenek*, mit kellene megváltoztatni, mi okoz problémát, mi nehezíti az itt élést a gyerekeknek és a felnőtteknek. A középpontban - nagyon érthetően - persze az egész telepről „*kifelejtett*" játszótér óhaja és követelése állt. Gyerekek és szüleik szavait idézem:

„Nagyon szeretnék egy *játszóteret*. Olyat, ahová levihetném a testvéremet nyugodtan, s nem kell attól félni, hogy ráesik egy labda, vagy fentről ledobnak egy üveget."

„Egy nagy *játszótér* kellene, ahol minden gyerek játszhat. És kellene egy uszoda is."

„Nagyon hiányzik a szolgáltatás, kezdve a fodrásztól a patyolatig, sőt, cipész is nagyon kellene (azóta mindez megnyílt - a szerző), de áruházra is szükség lenne, hogy ne kelljen Pestre menni mindenért."

„Főleg egy *játszóteret*. De itt különben minden szolgáltatás hiányzik; fel lehetne sorolni mindent, az egész telepen nincs egy zöldséges. De élelmiszereken kívül, amit szintén nagyon hiányosan kapunk, s nem a legjobb minőséget, innen minden hiányzik."

„Egy nagy *játszóteret* szeretnénk. És szeretnék még egy kis erdőt, ahol túrázni is lehet. Kellene, hogy legyen mindenhol egy jel, hogy lehet futkározni, labdázni és hintázni. Azt kellene, hogy tábla jelezze, mit szabad és mit nem. És kellene egy kis ház, ahová ki van írva, hogy »Piroska-lak«."

„Gondolom, nem mondok újat, ha azt mondom, hogy nagyon hiányzik egy *játszótér*, de nem is akármilyen. Rövid időn belül a lakótelepen lesz majdnem tízezer gyerek. Ha csak azt számítjuk, hogy tíz tízemeletes ház van, és minden lakásban legalább két gyerek, de annál több is. Nem is tudom elképzelni, hogyan építhettek ide egy lakótelepet *játszótér* nélkül. Itt a gyerekek nem játszhatnak gondtalanul, mert vagy az autósok szidják őket, vagy a pihenni vágyó emberek. De ha nem az autó, akkor van még sokkal több baleseti veszély az építkezés miatt. A múltkor az egyik gyerek elindította a szállítószalagot, úgy, hogy rajta ült egy gyerek. Az volt a szerencse, hogy le tudott ugrani róla, és nem lett semmi baja. De történt itt már olyan is, hogy a gyerekek beindítottak a ház előtt egy földgépet. És itt történt az is, hogy az építkezéshez csalt egy idős férfi két kislányt. Az üggyel azóta sem foglalkozik senki. A hivatalos szerveknek többet kellene foglalkozniuk a lakótelepen élőkkel." [...]

Csőregh Éva: Lakótelepi gyerekek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1978. 58-65., 74-81. p.

Kolosi Tamás: „Miféle népek laknak arra?”

1979

A lakóhelyi szegregáció

Hol laksz? Milyen a környék? Mert ugye korántsem mindegy, hogy az a lakás Csepelen, vagy a Gellérthegyen, a Váci úton vagy a Váci utcában van. Talán a taxisofőr is másképp néz az utasra, ha a Szent István parkot, mint ha a Mester utcát mondja be úticélul. Egyesek szemében egy rózsadombi lakáscím felér a doktori címmel.

A különbségek azonban nemcsak az egyes lakókörzetek levegőjének tisztaságából, a bolthálózat sűrűségéből, az ott lévő lakások minőségéből, az infrastrukturális ellátottságból, a környék parkfelületeinek nagyságából adódnak, hanem abból is, hogy kik laknak az adott körzetben, milyen az egyes lakóterületek társadalmi összetétele.

A lakóhelyi szegregáció - tehát az, hogy a különböző lakókörzetek társadalmi szerkezete eltér egymástól - világjelenség. Sőt: inkább világjelenség, mint magyar. Nálunk ugyanis a szegregációt csökkentette a lakások 1945 utáni újrafelosztása, és csökkenti a lakáspiac szűkössége, a lakáshiány. Nálunk is létezik azonban, és bárki említeni tudna néhány olyan budapesti lakókörzetet, ahol mások és más körülmények között élnek.

Kutatásunk tárgyául a főváros négy - általunk erőteljesen különbözőnek vélt - lakókörzetét választottuk:

Az úgynevezett *tizenháromház* Budapest egyik sajátos „munkáskolóniája” az Angyalföldön, a Váci út - Süllő utca - Visegrádi utca - Zsilip utca határolta területen. Lényegében egyetlen háztömb tizenhárom bejárattal, nagy, belső udvaros bérkaszárnyákra szabdalva, többségükben szoba-konyhás lakások láncolatát fűzve fel a három szinten egymás felett elhelyezkedő körfolyosókra. Lakói részben évtizedek óta itt élő munkásfamíliák - akiknek eddig még nem sikerült jobb lakáshoz jutniuk - részben évek óta vagy esetleg már közel egy évtizede „ideiglenesen” idetelepült, idetelepített munkáscsaládok, akiknek többsége faluról felkerülve az agglomerációt is megjárta, végül itt szerzett fedelet a maga és - olykor népes - családja feje fölé.

A *Pacsirta-telep* Pesterzsébet hosszan elnyúló, családi házas beépítésű, földszintes lakóterülete a Pacsirta, Jósika, Török Flóris és Wesselényi utca környékén. Az itt élők felefele arányban első és második generációs budapestiek, még őrzik a falusi életmód jó néhány elemét, de már erős szálakkal integrálódtak a több generáció óta Pesten élő, tradicionális munkáscsaládokhoz. Többségük a közeli üzemekben dolgozik. Lakáshelyzetük a tizenháromházbeliekkel szemben jórészt megoldottnak tekinthető még akkor is, ha a lakóépületek ma már nem igen nevezhetők korszerűnek.

Az *óbudai lakótelep* tanácsi szervezésű, modern - és viszonylag „előkelőnek” számít. A lakások a jelenlegi normák szerint korszerűek, összkomfortosak, az infrastruktúra jól kiépült. Tipikus lakótelep - annak minden előnyével és hátrányával. Az itt élők a város legkülönbözőbb pontjain dolgoznak, óbudaivá a nagyrészt már hosszabb ideje várt új lakás tette őket. Foglalkozási és társadalmi hovatartozásuk vegyes. Bár a munkáscsaládok száma elmarad a fővárosi átlagtól, arányuk mégis meghaladja a negyven százalékot.

A *Rózsadomb* elegánsan emelkedik a belső városrészek fölé, egyes pontjairól mindhárom előző lakóterületet látni lehet. Mivel itt a tizenháromház ellenpárját kerestük, vizsgálatunkat az elmúlt tíz évben épült, maximum hatlakásos társasházakra szűkítettük le. Arra számítottunk - s majd látni fogjuk, ebben részint csalódtunk -, hogy itt a legjobb körülmények között élő családokhoz juthatunk el. Az itt élők többsége értelmiségi. A munkáscsaládok aránya valamivel meghaladja a 10 százalékot, bár felükben a családfő elit szakmában dolgozó szakmunkás, a 18 éven felüli, szülőkkel együtt élő gyerekek fele pedig ezekben a munkáscsaládokban is diplomás, vagy főiskolára jár.

Nyilvánvaló, hogy e négy mellett még jó néhány sajátos arculatú budapesti lakókörzet jelölhető meg, azonban ezek is eléggé eltérő társadalom-szerkezetűeknek bizonyultak, vizsgálatunk előfeltevésének megfelelően.

A vizsgálatba bevont családok lakóterületenkénti százalékos megoszlása

	Munkás	Alkalmazotti	Értelmiségi	Önállóak családjai	Összesen %
	családok				
Tizenháromház	98	2	-	-	100
Pacsirta-telep	88	10	1	1	100
Óbudai lakótelep	41	36	23	-	100
Rózsadomb	14	16	66	4	100

Munkások és értelmiségiek

A kutatás során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a munkások és az értelmiségiek között vagy pedig a különböző lakókörzetekben élő családok között nagyobbak-e a társadalmi különbségek. Éppen ezért a vizsgálatba csak a munkás- és értelmiségi családok tagjait vontuk be; a tizenháromházban, a Pacsirta-telepen és az óbudai lakótelepen élő munkás-, illetve az óbudai lakótelepen és a Rózsadombon élő értelmiségi családokat vizsgáltuk.

Minden vonatkozásban viszonylag jelentős eltéréseket tapasztaltunk a három különböző helyen élő munkáscsaládok között, míg az Óbudán és a Rózsadombon élő értelmiségi családok adataiban minimálisak a különbségek. Különösen a tizenháromházban élők különültek el a két másik területen élő munkásoktól. Itt 28, míg ott 10 százalékuknak nincs meg az általános iskolai végzettsége, itt 9, míg ott 20 százalék érettségizett. A tizenháromházban élőknek közel fele segéd- és betanított munkás, 10 százalékuk szellemi dolgozó, míg a többi munkáscsaládban 30 százalék körüli a szakképzetlen munkások aránya, és körülbelül ugyanekkora a szellemi dolgozók aránya a családtagok között.

Ugyanakkor a Pacsirta-telepiek fele, a tizenháromházbeliek egyharmada, az Óbudán élő munkások egynegyede született falun; az előbbieknél 40, az Óbudán élő munkásoknál csak 30 százalék azoknak az aránya, akiknek apja paraszt vagy szakképzetlen munkás volt. A családtagok társadalmi és anyagi helyzetében az elmúlt 15 évben nem volt lényeges változás. A tizenháromházbeliek kétharmadánál, a Pacsirta-telepiek felénél, az óbudai munkáscsaládok egyötödénél: ebben a sorrendben 25-17-9 százalék nyilatkozott úgy, hogy egész eddigi életével elégedetlen.

Az értelmiségi családokban élők nyilvánvalóan erősen különböznek mindhárom munkástípustól. A családtagok 70 százaléka értelmiségi, egynegyedük egyéb szellemi dolgozó és öt

százalékuk szakmunkás; kétharmaduknak diplomája, egynegyedüknek érettségije van. Itt a legmagasabb (59%) a Budapesten és a legalacsonyabb (19%) a falun születettek aránya. 50 százalékuknak az apja szellemi dolgozó volt, és csak 15 százalékuké végzett szakképzettséget nem igénylő munkát. Ezzel szemben az életpályával való elégedettség csak alig nagyobb fokú az értelmiségiek között, mint az Óbudán élő munkásoknál, ami elsősorban azzal függ össze, hogy más a viszonyítási alapjuk.

A jövedelmi különbségek is elsősorban a munkáscsaládok és az értelmiségi családok között nagyobbak. Ebben a vonatkozásban a három lakókörzet munkáscsaládjai között kisebb különbségeket találunk, mint a munkás és értelmiségi családok között. Az egy főre jutó családi jövedelmek 1600 Ft alatt voltak a tizenháromházban 23, a másik két területen élő munkáscsaládokban 11, az értelmiségi családok 4 százalékánál, míg a 3000 forintot a munkás-családok 9 és az értelmiségi családok 47 százalékánál haladták meg.

Az életkörülmények néhány eleme

A lakáshelyzetben megmutatkozó különbségek nyilvánvalóan nagyok a négy vizsgált lakókörzet között, hiszen a szegregáció - ha nem is kizárólagosan - erősen összefügg a lakások minőségével. A tizenháromházban 96, a Pacsirta-telepen 33 százalék a komfort nélküli lakások aránya, míg az óbudai lakótelepen és a Rózsadombon általunk vizsgált házaiban minden lakás komfortos. Jelentősek a laksűrűség szerinti különbségek is. Két személynél több jut átlagosan egy szobára, a tizenháromházban a vizsgált családok 85, a Pacsirta-telepen 38, Óbudán 36 és a Rózsadombon 15 százalékánál. Figyelemre méltó azonban, hogy a munkás- és értelmiségi családok lakáshelyzete között még azonos lakóterületen belül is különbség mutatkozik. Az óbudai lakótelep munkáscsaládjainak 44, értelmiségi családjainak azonban csak 25 százaléka él 2 fő/szobánál nagyobb laksűrűségben. Ez azonban nem a családok nagyságának különbségéből adódik, hanem abból, hogy az azonos nagyságú család nagyobb lakásban él általában, ha értelmiségi, mint ha munkás.

A háztartásokban található tartós fogyasztási cikkek aránya is ehhez hasonló: az átlagosnál több a munkáscsaládok 40 és az értelmiségi családok 70 százalékában van. A nagy pénz-befektetést igénylő cikkekből a tizenháromházban van a legkevesebb, bár itt is 13 százaléknak van gépkocsija és 7 százaléknak telke, nyaralója. Ez pedig arra mutat, hogy az itt élő családok mintegy 10-15 százalékának anyagi körülményei lényegesen jobbak az itt élők többségénél. Ők nem a lakóhelyi szegregáció automatizmusai miatt laknak itt, hanem azért, mert nem jutnak jobb lakáshoz.

A többi vizsgált csoportnál a lakóhely beépítési jellege erősen befolyásolja a magas értékű javak megszerzését. A Pacsirta-telepen és s Rózsadombon élők inkább a gépkocsit, míg az óbudaiak inkább a telket, nyaralót részesítik előnyben, hiszen az elsősorban az ő lakótelepi életformájuk kiegészítése és ellentételezése szempontjából fontos. Ez a szempont erősen színezi az értelmiségi családok általában jobb ellátottságát. Így a munkáscsaládok közül a Pacsirta-telepen gépkocsija 23, telke, nyaralója 13 százaléknak van, míg az óbudai lakótelepen ennek (még az arányokban is) pontosan a fordítottja a helyzet. Az értelmiségi családok közül a gépkocsi-ellátottság a Rózsadombon (54 százalék a 39 százalékkal szemben), a telekkel, nyaralóval rendelkezés Óbudán (34, illetve 25 százalék) magasabb.

Az életkörülmények differenciáltságának mind „keményebb" mutatói az üdülési szokások. Ebben a vonatkozásban is a munkás-értelmiségi különbség a legerőteljesebb, de a három lakókörzetben élő munkáscsaládok között is viszonylag nagyok az eltérések. Az aktív keresők

az elmúlt öt évben átlagosan a tizenháromházbeliek 1,12, a Pacsirta-telepiek 1,54, az óbudai munkáscsaládok tagjai 1,78 alkalommal voltak üdülni. A két vizsgált körzet értelmiségi családban élő aktív keresői körében pedig átlagosan 3,28 ez a mutató.

Az adatok együttes feldolgozásával olyan mutatót tudtunk kialakítani, amely az országos életkörülmény-átlagok figyelembevételével mutatja a vizsgált családok életkörülményének szintjét.

Az óbudai lakótelepen élő munkáscsaládok életkörülményei felelnek meg leginkább az átlagnak, a másik két körzet munkáscsaládjai ennél rosszabb, az értelmiségi családok jobb körülmények között élnek. Ugyanakkor, ha elhanyagolhatóan kicsi is, de van különbség az Óbudán és a Rózsadombon élő értelmiségi családok között. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a rózsadombi öröklakás megszerzése lekötötte az ott élő családok anyagi erőinek azt a részét, amelyet az óbudaiak másra tudtak fordítani.

Az életkörülmények szintjének megoszlása százalékban

		Alacsony	Közepes	Magas	Összesen %
Munkáscsaládok	Tizenháromház	51	49	-	100
	Pacsirta-telep	35	59	6	100
	Óbudai lakótelep	15	78	7	100
Értelmiségi családok	Óbudai lakótelep	2	57	41	100
	Rózsadombi társasházak	4	46	50	100

A vizsgált négy fővárosi lakókörzet társadalmi szerkezete tehát elég erőteljesen eltér egymástól. A családok réteghelyzetéből adódó különbségeket még két tényező motiválja.

Egyfelől a három különböző területen élő munkáscsaládok között akkor is jelentősek a különbségek, ha a szakképzettségi differenciálódástól eltekintünk. Az óbudai lakótelepen élő szakmunkásoknak jobbak a körülményeik, mint a Pacsirta-telepieknek és még nagyobb a különbség a tizenháromházbeliekhez viszonyítva; hasonló sorrendet kapunk akkor is, ha a szakképzetlen munkások életkörülményeit vizsgáljuk.

Másfelől azonban az azonos területen, azonos típusú lakásokban - jelen esetben az óbudai lakótelepen - élő munkás- és értelmiségi családok közötti különbségek nagyobbak, mint a munkáscsaládok különböző lakóterületi típusai közöttiek. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a munkamegosztási és lakóhelyi különbségek egyaránt szerepet játszanak, egymást erősítve kumulálódnak az életkörülmények különbségeiben.

Az óbudai lakótelep és a tizenháromház földrajzilag közel van egymáshoz. Mondhatni, csak a Duna választja el őket. Csak a Duna?

Budapest, XVII. évf. (1979) 11. sz. 1-3. p.

Kemény István - Kozák Gyula: A Csepel Vas- és Fémművek munkásai

1971

Rétegek és típusok

Statisztikai módszerekkel vizsgáltuk az életforma olyan vonásait, mint a munkamegosztásban elfoglalt hely (munkakör és szakma), a régi társadalmi struktúra, illetőleg az előző munkamegosztásban elfoglalt hely hatása (társadalmi eredet és előző foglalkozás), az életpálya iránya, az életformába beilleszthető, illetőleg azzal össze nem egyeztethető státusok (házassági mobilitás), az életforma külső környezetének változásai (lakóhely és vándorlás). Azt tapasztaltuk, hogy a társadalmi struktúrában és életformában elfoglalt mai helyet leginkább a munkamegosztásban elfoglalt régi hely (és vele a születési, illetőleg a régi lakóhely) befolyásolja. A faluról felköltözött vagy feljáró, parasztból lett munkások többsége betanított munkássá, segédmunkássá lett, vagy a kohászati szakmákban helyezkedett el.

E nagy, a „parasztból" lett munkások rétegén belül további alrétegeket vagy típusokat különböztethetünk meg. Kézenfekvő a különbség a képzett és a képzetlen munkások között. Ezzel nagyjából (de nem teljesen) azonos a rendezett (vagy másképpen: helyüket megtaláló) és a rendezetlen életmódot élő munkások aránya. (Ez a megkülönböztetés természetesen nemcsak a munkások körében érvényesíthető. A rendezetlen életmód általános társadalmi probléma.) Rendezett életmódról beszélünk akkor, ha a családfő törvényes házastársával él együtt, ha az év során 12 hónapig van munkaviszonyban, nem túlságosan gyakran változtatja munkahelyét, és életpályáját nem törte meg börtön vagy más „katasztrófa", lakása elfogadható, étkezése és ruházkodása rendszeres, gyermekei ellátásáról és neveltetéséről gondoskodik, alkoholfogyasztása nem, vagy nem sokkal múlja felül az átlagosat, stb. Vannak olyan parasztból lett segédmunkások, akiknek életmódja rendezetlen, és vannak olyan parasztból lett segédmunkások, akiknek életmódja rendezett. A tipikus mégis az, hogy az „igyekvő" ember képezi magát, és az „esett", a „hányódó", a „nyughatatlan" mond le erről. A szakmunkások munkaköre és beosztása az életvitel bizonyos mérvű stabilitását teszi lehetővé és kívánja meg.

A rendezetlen életmód sokszor a rétegváltás következménye. A parasztból munkássá válás a legnagyobb erőfeszítések egyike. Igen nagy terhet jelent mindenekelőtt a nagyvárosi élet és az ipari munka elsajátítása. Nehezíti az ipari munka megszokását, hogy minden munkahelyen már valamiféle közösség vagy társulás van, és az újonnan jött nem érti az összeszokott emberek érintkezését, egyezményes jeleit. A régiek természetesnek tartják, hogy őt illesse a munka neheze, neki jussanak a legrosszabb körülmények, és ő élvezze a legkevesebb előnyt. Az újonnan jöttel szembeni idegenkedés erősebb, ha az falusi, és nemcsak a munkahely megszokott fordulatai, hanem a városi élet megszokott jelei is ismeretlenek számára, ezért nehezebben érti meg, amit közölnek vele, és lassú észjárásúnak tűnik.

Ehhez járul még a régi kötelékekből és szokásokból való kiszakadás és az ezzel járó társtalanság, magány és belső bizonytalanság érzése. A városba járó vagy költöző paraszt elveszti a rokoni és szomszédsági kapcsolatokat (illetőleg ezek jelentősége erősen lecsökken), nagyon nehezen és csak hosszú idő múlva tud új emberi kapcsolatokat teremteni a városban.

A mi viszonyaink között ezeket a problémákat súlyosbította is a városba-iparba vándorló egyes paraszti rétegeknek az agrárpolitika torzulásaiból táplálkozó indító élménye, amely hosszabb ideig befolyásolta viszonyukat a városhoz. További súlyosbító körülmény volt és maradt a lakáskérdés. Igen magas azoknak a száma, akik évekig, évtizedekig nem tudják megoldani lakásproblémájukat. Az albérletben, ágybérletben, munkásszálláson élő ember

számára a munkaidő befejezésétől a másnapi munkaidő kezdetéig tartó idő többségében haszontalanul - sokszor csak kocsmázással telik el. Az egy-, két-, háromórás vasúti utazás „unalma" sem üthető el sok esetben mással, mint itallal és kártyázással.

A rendezetlen életmódot élők magatartása nem egyforma.[287] Vannak köztük nehézkes, lassú mozgású és észjárású emberek, akik nem képesek a városi élet gyors ütemét követni, és akikkel szemben a városi élet könyörtelenül elutasító. Parasztok már nem akarnak és nem tudnak lenni, a város viszont nem öleli magához őket, így, mert nem tartoznak sem ide, sem oda, félúton elakadnak. Más típus a „hányódó", aki nem bírja elviselni az átmenet lélekre nehezedő terhét, és a megpróbáltatások képtelenné teszik a rendezett életre. Látszólag öntudatosabb és határozottabb típus a „csavargó", a munkahelyeit sűrűn váltó, pénzét megkereső, de amíg elkölti nem dolgozó, a bűnözés közelében mozgó, látszólag lázadó, valójában élni nem tudó ember. Bárhogyan is alakul ki a rendezetlen életmód, mindenféleképpen igen nagy a továbbörökítés valószínűsége, gyermekeik rendszerint ugyanazt az életmódot folytatják.

A rendezett életmódot folytató parasztból lett munkások nem alkotnak teljesen homogén tömeget. Igen nagy különbséget jelent a lakóhely. Már említettük, hogy az átmenet problémáját leginkább azok tudták megoldani, akik a fővárosban vagy környékén családi házat tudtak venni, vagy építeni és így a gyári munkát egybe tudják kötni a mezőgazdasági munkával, disznót hizlalnak, csirkét tartanak, zöldséget, gyümölcsöt termesztenek. Az ilyen embereknél a paraszti életből a munkáséletbe való átmenet közvetítő láncszeme, hogy az élet alapvető törvénye marad a kemény munka. Szemükben a pihenés csaknem erkölcstelenség, az olvasás felesleges fényűzés, a megengedett szórakozás a kocsma, a mozi, újabban a televízió. Gyermekeiket patriarchális szellemben nevelik, akik viszont ezt a bánásmódot már nem tudják elfogadni, hanem fellázadnak ellene. Étkezésben, ruházkodásban ez a munkás megőrzi a paraszti takarékosságot. A hivatalok világától csaknem olyan távol van, mint szülei voltak. A közéletben nehezen tájékozódik, többnyire nem ismeri saját vállalatának szervezeti felépítését, nem látja tisztán a jövedelmét döntően befolyásoló szabályozókat sem.

Ez az átmenetiség még erőteljesebb azoknál, akik továbbra is falun laknak. A gyári és az otthoni mezőgazdasági munkát súlyosbítja a bejárás. Sok közülük kora hajnaltól késő estig tartó munkával, rendkívüli igyekezettel és kitartással épít városi igényű házat magának. Van, aki a régi falusi házban marad, a falusi lányokkal már nem, a városiakkal még nem tud szót váltani, otthon nem tud letelepedni, mert hiányozna a városi kereset, a városban nem tud meggyökeresedni, mert ehhez az egész falut kellene magával vinnie, így mindkét életében otthontalan.

Mindez inkább a faluról feljöttek idősebb nemzedékére, a 35 éven felüliekre vonatkozik. Ők még tradicionális társadalomban születtek, abban töltötték gyermekkorukat. A fiatalabb generáció már dinamikus, folyton változó társadalomban született, perspektívája nem kötötte a paraszti életformához, kezdettől fogva városi embernek készült. Ezeknek a fiataloknak is gondot okozott az alkalmazkodás a városi élethez és munkahelyhez, de ha ez sikerül nekik, beérkezettnek érzik magukat, és elégedettebbek, mint városon született társaik, akik már elvágyódnak a munkás életformából. A társkeresés azonban számukra is probléma.

A fiatalok egy része - különösen az iskolázatlanok, a messziről jöttek - azonban még nem tudott beilleszkedni a városi életbe. Akik munkásszálláson, albérletben vagy ágybérletben

[287] Nem volt módunk megállapítani a rendezett és rendezetlen életmódot élők arányát, sem a paraszt-, sem a munkásszármazásúak körében. Még kevésbé lehetett megállapítani az ismertetett típusok előfordulásának gyakoriságát. A kutatás jelenlegi állása mellett arra sem törekedhetünk, hogy minden fontos munkástípust ismertessünk. Szisztematizálás híján legfeljebb csak néhány csomópontot lehetett kitapintani. [A szerzők jegyzete]

élnek, kéthetente, havonta, vagy akkor sem járnak haza, lényegében elszakadtak a családjuktól, városban pedig még nem találtak maguknak barátot, párt. Nem különböznek a rendezetlen életmódot élő idősebbektől, a munkaidő befejeztétől a másnapi munkakezdésig ők sem tudnak mit kezdeni szabad idejükkel. Egy részük a társadalom perifériájára kerül, nagyobb részük azonban később megtalálja a beilleszkedés útját.

A városon született, munkásból lett munkások tömegét több tényező bontja típusokra. Itt még nagyobb különbséget jelent a munkakör, mivel egy részük segéd-, betanított vagy szakmunkás, de van olyan is, aki technikusként indul pályáján, vagy már 24 éves korában művezető, és feltartóztathatatlanul halad előre. Itt is megkülönböztethetünk: emelkedő, stagnáló és hanyatló pályákat és magatartásokat. Ebben a rétegben is számottevő a rendezett és a rendezetlen életmód különbsége. A munkáseredet sem homogén valami. Különbség van a képzetlen és a képzett munkások gyermekei között. Az eddigiekből világos, hogy ezt az utóbbi különbséget úgy is értelmezhetjük, mint a második és a harmadik nemzedék különbségét: az egyiknek szülei parasztból lettek munkások, a másiknak már a szülei is munkásnak születtek. Az életkor is fontos életforma-képző: az öregek még a régi, tradicionális, hagyományőrző világban, zárt munkáskultúrában nevelkedtek, és közülük még sokan őrzik a régi értékeket. A régi munkás életformát élik, és nem is kívánkoznak ki abból. Az élet törvénye számukra a kemény munka, a családi életet ők is patriarchálisan képzelik el, de távol van tőlük a mezőgazdasági munkának még a gondolata is. Abban a világban nőttek fel, amelyben a szakmunkás felesége vagy lánya többnyire nem járt gyárba dolgozni, és a férfi a munka után a kocsmába ment.

A hagyományait őrző szakmunkás csak az egyik típusa az idősebb nemzedéknek. Egy másik típus jobban alkalmazkodott a változó világhoz. A felszabadulás pillanatát ipari tanulóként vagy fiatal munkásként élte át, és megragadta az új világ nyújtotta lehetőségeket. Lakásában, fogyasztásában, az őt körülvevő tárgyi kultúrában urbanizálódott. Elhatárolja magát a munkásság alsóbb rétegeitől, különösen azoktól, akiknek rendezetlen az élete. Nagyra értékeli a családi életet és viszonylag sokat tartózkodik otthon. Gyermekeinek igyekszik olyan állást biztosítani, amelyben vihetik valamire. Az üzemben saját helyét középen állónak látja.

Az idősebb generáció harmadik típusa ugyanígy urbanizálódott, de kevésbé akart élni a lehetőségekkel, ennek megfelelően magatartása védekező és óvatos. Nem becsüli túlságosan sokra a felettesekkel való jó kapcsolatot és az előmenetelt. A munkásélet határai között igyekszik jól keresni, de a biztonságot többre becsüli, mint a sok pénzt. Gyermekeinek nem annyira előmenetelt, mint jó, állandó munkahelyet, vagy jó keresetet szeretne biztosítani.

A munkásnak születettek között is megtalálhatók az „esettek”. Ilyen a képzetlen és iskolázatlan munkás, aki testileg gyenge ahhoz, hogy segédmunkásként sokat keressen, és alacsony keresete miatt státusa is alacsony, a beteg, a nagycsaládos, aki a sok gyermekre nem tud eleget keresni. Az üzemi kollektívában ez a típus éppúgy a perifériára kerül, mint az a faluról jött munkás, akit lassúbb észjárása miatt nem fogadnak be.

A „csavargó” igazi lakóhelye, otthona a város. Keresete elég nagy és családjában sem alacsony az egy főre jutó jövedelem, trógerolással többet keres, mint a legtöbb szakmunkás, de csak addig, amíg kedve tartja. Egyszer dolgozik, másszor nem, családi viszonyai rendezetlenek, gyermekeivel nem törődik. Időszakos munkakerülése, garázdasága miatt mindig a törvény határán él. A teljesítményt, a sikert, a társadalmi hierarchiát nem tiszteli, látszólag független, valójában félig öntudatlan. Gyermekei gyakran öröklik ezt az életformát. A képzetlenség, az alkoholizmus és a létbizonytalanság köréből csak kivételesen tudnak kitörni.

A fiatal szakmunkások egyik típusa technikumot végzett vagy erre készül, műszakilag tájékozott, szorgalommal, akarattal, tanulással igyekszik előrejutni. A szakmunkáslétet csak

átmenetnek, első lépcsőfoknak tartja, de a technikusi vagy a művezetői pozíciónál sem akar megállni. Lakása, öltözködése legfeljebb árnyalatokban különbözik az értelmiségi fiatalokétól.

Manapság sok szó esik a laza munkaerkölcsről. Ezek a fiatalok nagyon keményen dolgoznak a munkaidőn túl is, mert rendszerint tanulnak, képezik magukat, társadalmi munkát vállalnak. Életútjukat előreláthatóan az állandó lassú emelkedés jellemzi. Büszkék arra, amit elértek, rokonszenveznek a dolgozni és boldogulni tudó emberekkel. Rendszerint korán házasodnak és rendezett családi életet élnek. Mivel a munkahelyen és a társadalmi munkában egyaránt megállják a helyüket, némelyikük úgy jut lakáshoz, hogy a tröszt és pártbizottság támogatja őket. Mások takarékoskodnak és családi házat építenek maguknak.

Még mindig sokan vannak olyan fiatalok, aki a sporton keresztül akarnak érvényesülni, bár kevesebben, mint korábban. (Részben azért, mert a más irányú lehetőségek nagyobbak.) Mások a beat-zenében keresik a társadalmi elismerést, és talán az anyagit is. Igen sokan vannak, akik ugyan munkával akarnak érvényesülni, de nem a munkahelyen, hanem a munkahelyen kívül; a munkaidő befejezte után kisiparoshoz állnak be dolgozni, a termelőszövetkezetek melléküzemébe járnak, a nagyvásártelepeken vagy a Közértben rakodnak, kocsit kísérnek. Olyan fiatal szakmunkás is akad, aki kitűnően végzi munkáját, de igazi hivatásának a költészetet, a művészetet vagy a zenét látja. És természetesen vannak olyanok is, akik munkahelyükön ugyan „elvégzik" a munkájukat, de csak a szórakozásnak élnek.

Kulturális helyzet

1. Iskolai végzettség

Iskolai végzettség szempontjából a fizikai munkásságon belül a szakmunkások háromnegyed része végezte el az általános iskolát, a betanított munkásoknak és a hivatalsegédeknek a fele, a takarítóknak egynegyede, a két utóbbi csoport között helyezkednek el a segédmunkások, akiknek 38%-a végezte el az általános iskolát. A fizikai munkások iskolai végzettségét természetesen jóval felülmúlja a művezetőké és a technikusoké. Míg a szakmunkások 8%-a végzett középiskolát - főiskolát vagy egyetemet gyakorlatilag senki -, addig a művezetők fele és a technikusok 91,7%-a végzett középiskolát; a főiskolát végzettek aránya e két utóbbi rétegben 4%.

Az iskolai végzettség aránya a különböző munkakörökben (százalékban)

Alkalmazás minősége	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	középiskolát	főiskolát
	végzettek			
Technikus	0,0	4,2	91,7	4,1
Művezető	7,1	37,1	51,7	4,1
Csoportvezető	28,1	52,8	17,9	1,2
Szakmunkás	25,9	65,7	8,2	0,2
Betanított munkás	50,4	44,2	5,0	0,4
Hivatalsegéd	49,4	47,8	2,8	0,0
Segédmunkás	62,0	34,8	2,8	0,4
Takarító	72,6	26,5	0,9	0,0
Összesen	38,0	49,5	11,5	1,0

Az egyes munkásrétegek eltérő képzettsége szorosan összefügg azzal, hogy ma már a legtöbb szakmában megkövetelik az általános iskola nyolc osztályának elvégzését és van olyan szakma, ahol középfokú képzettséget kívánnak. Ahhoz, hogy valaki szakmunkás, művezető vagy technikus legyen, iskolázottnak kell lennie. Az iskolázottság ugyanakkor a családok társadalmi helyzetének is következménye. Falun nem olyan régen még többségben voltak azok, akiknek nem volt módjuk elvégezni az általános iskolát. A parasztszármazású csepeli munkásoknak csak a fele végezte el az általános iskolát, míg a szakmunkás származásúaknak háromnegyed része, a művezető és technikus származásúaknak pedig 95%-a.

A dolgozók iskolai végzettsége társadalmi eredet szerint (százalékban)

Származás	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	8 általánosnál többet
	v é g e z t e k		
Paraszt	49,4	44,2	6,4
Segédmunkás	37,8	52,1	10,1
Betanított munkás	27,9	59,0	13,1
Szakmunkás	24,5	59,1	16,4
Művezető és technikus	4,9	57,5	37,6

Még világosabb képet kapunk, ha az életpálya kezdetétől ipari munkát végzőket összehasonlítjuk azokkal, akik kezdetben paraszti munkát végeztek. Az utóbbiak kétharmad részének alacsonyabb az iskolai végzettsége a nyolc általánosnál és 2%-uk végzett középiskolát, az előbbiek egyharmada nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát és 13%-uk végzett középiskolát.

Iskolai végzettség megoszlása az életpálya kezdetének módja szerint (százalékban)

Életpálya kezdete	8 általánosnál kevesebbet	8 általánost	8 általánosnál többet
	v é g z e t t		
Paraszt	67,2	30,5	2,3
Munkás	32,7	54,2	13,1

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a munkássá váló parasztok nagyobb része nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát, és többnyire ezért sem jutottak tovább a betanított és a segédmunkánál. [...]

Láttuk, hogy a csepeli munkások 38%-a kevesebbet végzett az általános iskola nyolc osztályánál. Ez a 38% azonban úgy tevődik össze, hogy a 44 éven felülieknek nagyobb fele végzett kevesebbet az általános iskola nyolc osztályánál, a 30 éven aluliaknak viszont négyötöde végezte el az általános iskola nyolc osztályát, vagy annál többet. [...]

Két évtizeddel ezelőtt a munkások 39%-ának, ma viszont a hasonló korúak 13%-ának alacsonyabb a végzettsége az általános iskola nyolc osztályánál. A másik következtetés, hogy még igen sok a tennivaló azért, hogy valamennyi Csepelre kerülő munkásfiatal elvégezze az általános iskola nyolc osztályát. Ez minimális követelmény!

2. A munkásgyermekek továbbtanulási lehetőségei

A Központi Statisztikai Hivatal 1963-as felvételéből közismert, hogy az értelmiségi és a vezető állású szülők fiainak 35%-a, a szakmunkások fiainak 10%-a, a betanított munkások fiainak 5%-a és a segédmunkások fiainak 1%-a jut el az egyetemre. Az 1969. évi csepeli vizsgálat adatai lényegében alátámasztják ezt a megállapítást. A művezetők fiainak 22%-a, a szakmunkások fiainak 9%-a, a betanított munkások fiainak 6%-a, a segédmunkások fiainak 2%-a jut egyetemre.

A munkásgyerekek továbbtanulásának akadályait mindenekelőtt az anyagi-gazdasági viszonyokban kell keresni. Már szóltunk arról, hogy milyen nagyok a lakásviszonyok területén tapasztalható különbségek a lakosság egyes rétegei között. A csepeli munkások fele olyan lakásban lakik, ahol két szobára legalább öt személy jut. Ezekben a lakásokban a nyugodt tanulás feltételei nehezebben valósíthatók meg. Nagy szerepet játszanak a jövedelmi viszonyok is. A munkáscsaládokban az egy főre jutó jövedelem általában nem nagyon magas, ezért az iskoláztatás súlyos anyagi gond. A tipikus csepeli munkáscsaládnak választania kell, hogy éveken át 970 vagy 1455 Ft jusson a családon belül egy főre. Ennyi a különbség, ha a gyerek tovább tanul vagy nem.

Mindez befolyásolja a szülök viszonyát gyermekeik jövőjéhez, gyermekeik életpályájáról kialakított elképzeléseihez. Az értelmiségi szülők tragédiának tekintik, ha gyermekük nem jut értelmiségi pályára, ha nem veszik fel az egyetemre vagy főiskolára. Egész magatartásukkal, igényeikkel, követelményrendszerükkel ugyanezt az értékrendszert honosítják meg a gyermekben, aki többnyire maga is átveszi szülei gondolkodásmódját. Figyelemmel kísérik a gyermek tanulmányi eredményeit, kapcsolatot tartanak fenn az iskolával, ellenőrzik, hogy tanul-e a gyerek, s ha segítségre szorul, azt megadják neki. A szakmunkás szülő nem érzi tragédiának, ha gyermeke nem lesz értelmiségi, tisztában van azzal, hogy egy szakmunkás sokszor többet keres, mint egy kezdő mérnök. A realitásokkal számolva arra törekszik, hogy gyermekének „biztos kenyere legyen". Erre viszont egy jó szakma is megfelel, amely hamarabb, kevesebb fáradtsággal, kevesebb költséggel szerezhető meg. Éppen ezért a szakmunkás szülők fiúgyermekeiket rendszerint szakmunkásnak szánják, lányaikat pedig szeretnék leérettségiztetni, hogy azután irodai dolgozó legyen belőlük (esetleg ápolónő vagy laboráns), és férjhez menjenek.

A munkásszülők elképzelése gyermekeik pályájáról nemcsak hosszú tradíció eredménye. Egyszerűen az a véleményük, hogy gyermekük nehezen jut be a középiskolába, de még ha nagy fáradsággal el is végzi, az egyetemre vagy a főiskolára a kis létszámok miatt úgysem veszik fel; az egyetem elvégzése után pedig kisebb keresettel kezdi pályáját.

Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a munkásgyermekek továbbtanulását akadályozzák nyelvi nehézségek is. Tankönyveink és iskoláink nyelve fogalmi nyelv, irodalmi nyelv, a többé-kevésbé népszerűsített tudomány nyelve. Ez az erősen intellektuális, elvont nyelv nagyjából megegyezik az értelmiségi családokban használt mindennapi nyelvvel. Ez teljesen magától értetődő, hiszen a tanár, az orvos, a mérnök tizenhat és több éven át ezen a nyelven tanult, megszokta, hogy a világ dolgait ezen a nyelven rendezze el, fejezze ki. Az értelmiségi gyerek az iskolába úgy lép be, mint saját környezetébe, ahol az ő nyelvét beszélik. A fizikai dolgozók gyermekeinek külön erőfeszítést jelent ennek a nyelvnek az elsajátítása. Az ebből származó nehézségek sokszor a legfogékonyabbaknak szegik kedvét, és tántorítják el őket a továbbtanulástól.

3. Könyvek, rádió, televízió

Az eddig elemzett tényezők határozzák meg a csepeli munkások viszonyát a különböző kulturális eszközökhöz is. A Központi Statisztikai Hivatal 1962 folyamán megvizsgálta a magyar lakosság könyvolvasási szokásait. E vizsgálat adatai szerint a szak- és betanított munkások körében országos átlagban az olvasók aránya 46%, a segédmunkások és hivatal-segédek körében 38%. Budapesten akkoriban valamivel kedvezőbbek voltak az arányok. A szak- és betanított munkások körében az olvasók aránya 56% volt, a segédmunkások és hivatalsegédek körében 48%. De még ezeknél az arányoknál is figyelembe kell vennünk, hogy mindkét rétegnél további 25-26% azoknak az aránya, akik csak elvétve, alkalmilag olvasnak. Ugyanez a vizsgálat állapította meg, hogy az olvasás mértéke elsősorban az iskolai végzettség színvonalától függ. A munkások között nem azért alacsony a rendszeresen olvasók aránya, mert munkások, hanem mert iskolai végzettségük alacsonyabb. Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a munkások körében is állandóan növekszik az olvasók aránya.

Vizsgálatunkban az olvasáshoz való viszonyt csak közvetett módon tudtuk mérni: a megkérdezettek könyveinek számával. De különböző alkalmazotti és munkásrétegek körében a könyvek számának megoszlása is visszatükrözi tulajdonosának műveltségét, iskolázottságát.

Könyvállomány a különböző munkakörben dolgozóknál (százalékban)

Munkakör	Könyvvel nem rendelkezők	1-10	11-30	31-50	51-100	100-nál több
		k ö n y v v e l r e n d e l k e z ő k				
Szakmunkás	20,4	3,4	17,4	17,2	16,6	25,0
Betanított munkás	37,1	5,1	17,8	13,2	12,1	14,7
Segédmunkás	47,3	5,5	18,4	10,3	9,8	9,2
Takarító	7,3	9,6	13,9	12,2	4,4	2,6
Művezető	6,1	0,0	10,2	18,7	19,4	45,6
Csoportvezető	17,4	3,7	19,0	14,0	17,3	28,6

Nem lepődhetünk meg ezeken az adatokon, ha arra gondolunk, hogy a betanított munkások fele, a segédmunkások kétharmada és a takarítók háromnegyede még az általános iskolát sem végezte el. A rendszeres könyvolvasókat pedig elsősorban nem is az általános, hanem a középiskolát végzettek körében kell keresnünk.

Jóval nagyobb az újságolvasók aránya. Felmérésünkben a munkások háromnegyed része válaszolta kérdésünkre azt, hogy olvas újságot.

A kultúra terjesztői közül az újságon kívül elsősorban a rádió és a televízió jut el a munkásokhoz. A 39. táblázaton a rádió- és televíziótulajdonosok arányát mutatjuk be a különböző munkásrétegeken belül.

Rádió- és televíziótulajdonosok aránya

Munkakör	Rádiótulajdonosok	Televíziótulajdonosok
Szakmunkás	76,5	60,3
Betanított munkás	75,6	54,3

Segédmunkás	70,8	49,2
Csoportvezető	89,3	73,2
Technikus	91,8	62,9
Művezető	89,9	80,6

Politikai aktivitás

Felmérésünk mindenekelőtt a párttagok arányát vizsgálta a különböző dolgozói rétegekben. Adataink szerint szoros összefüggés van a munkaköri besorolás és a párttagság között. A művezetőknek több mint kétharmada, a csoportvezetőknek és technikusoknak csaknem a fele, a szakmunkások ötöde, a segédmunkások 7%-a párttag.

A párttagok aránya a különböző dolgozói csoportokban (százalékban)

Munkakör	Párttag
Művezető	68,0
Csoportvezető	46,4
Technikus	46,4
Szakmunkás	21,8
Betanított munkás	15,3
Segédmunkás	7,3
Hivatalsegéd	8,0
Takarító	3,7

A művezetők, a technikusok és a csoportvezetők magas részvételi arányának megítélésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a művezetők 83%-a, a csoportvezetők 93%-a és a technikusok 72%-a korábban munkás volt.

A már felismert és elemzett tendenciák a 30 éven aluliaknál is jelentkeznek. A 30 éven aluli művezetők, csoportvezetők és technikusok 100%-a KISZ-tag, míg a szakmunkások 75%-a, a betanított munkások 44%-a, a segédmunkások 37%-a. [...]

Az elmondottak alapján kell értékelnünk a munkások politikai véleménynyilvánítását is. Ahhoz, hogy megismerhessük az emberek politikai véleményét, szakavatott kérdezőknek kell velük kötetlen beszélgetést folytatniuk. Mi az alábbi kérdéseket tettük fel a csepeli munkásoknak: Helyesnek tartja-e hazánk politikájának főbb vonásait: a) a belpolitikában, b) külpolitikában, c) gazdaságpolitikában. A három kérdésre a munkások ötféle választ adhattak: teljes mértékben - nagyrészt - sok mindenben nem - egyáltalán nem - nem ismerem kellően. E válaszok értékelésénél tudnunk kell, hogy ugyanaz a válasz különböző álláspontokat is kifejezhet. A „nem ismerem kellően” válasz például jelentheti azt, hogy valaki nincs kellően értesülve, de azt is, hogy nem akar véleményt nyilvánítani. A „sok mindenben nem” és a „nagyrészt” válasz a gazdaságpolitikával kapcsolatban a legkülönbözőbb tartalmakat takarhatja. [...]

Mindenekelőtt a képzettség és a véleményalkotás összefüggését kell kiemelnünk. Míg a belpolitikáról alkotott véleményeknél a képzettebb szakalkalmazottaknak csak 1-5%-a vallja magáról, hogy nincs tisztában a politikai helyzettel, addig a tájékozatlanok aránya a

segédmunkásoknál és takarítóknál 25-30%-ra emelkedik. Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az emberek még anonim kérdőív kitöltésénél is önkéntelenül figyelembe veszik azt, hogy mit várnak attól az embertől, aki az ő társadalmi állásukat betölti. Jellemző dolog például, hogy noha a technikusok képzettsége általában magasabb, mint a művezetőké, mégis több technikus engedte meg magának, hogy tájékozatlannak vallja magát; a művezetők többsége úgy gondolkodik, hogy az ő állásában az ember nem lehet tájékozatlan.

Érdemes rámutatnunk arra is, hogy a segéd-, betanított és szakmunkások közül a teljesen egyetértők aránya mindhárom kérdésben a segédmunkások között a legnagyobb, a szakmunkások között a legkisebb, a betanított munkások pedig középen állnak. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a szakmunkások differenciáltabban, kritikusabban gondolkoznak; másrészt fontosnak és nehezen nélkülözhetőnek tartják magukat, és ezért őszintébben válaszolnak. Az alkalmazotti állományban ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk a technikusoknál. [...]

Kemény István - Kozák Gyula: A Csepel Vas- és Fémművek munkásai. Társadalomtudományi Intézet, Bp., 1971., 36-42., 64-74. p.

Solt Ottilia: Szakképzetlen családok

1977

Szakképzetlen rétegek a társadalomban

[...] A családok, amelyekből a vizsgált osztályba járnak a gyermekek, majdnem kivétel nélkül szakképzetlen, fizikai munkát végző férfiakból és nőkből állnak.[288] Azon a környéken, ahol laknak, generációk óta munkások élnek, akik a közeli üzemekben, vagy szolgáltató intézményekben találnak munkaalkalmat. Az idők folyamán, ahogy a házak és lakások állaga romlik, ahogy süllyed a város többi részéhez képest a környékbeli lakások színvonala, a jobb módú szakmunkások elköltöztek innen, és a környék a budapesti társadalom legalsó rétegének[289] lakóhelye maradt. Az ittenieknek közel a fele a közeli házak egyikében is született. Mások Budapest hasonló jellegű negyedéből kerültek ide. A lakosság tekintélyes része falusi nincstelenektől származik. Valamelyik falu, vagy vidéki város szegénysoráról jött, érintett néhány tipikus pesti állomáshelyet: munkásszállót, szoba-konyhában kiadott ágybérletet, családi ház sufniját, szükséglakást, üzlethelyiséget.

Emberemlékezet óta senkinek nem volt semmi vagyona. A lányok nem gyűjtöttek kelengyét, az új házaspárok nem kaptak bútort, ágyneműt, edényt, csak beköltöztek valamelyik szülő, néha rokon szoba-konyhájába. Minden új család a semmivel kezdte az életét. A mindennapi élet sokat változott, legnagyobbat talán az elmúlt 15 évben. Ma minden munkaképes és idős embernek van állandó, biztosított jövedelme, mindenki többször eszik napjában, sőt sok családban, ahol többen keresnek, bőségesen étkeznek. Általában mindenki fel tud öltözni rendesen, ha erre alkalom adódik. Télen fűtenek, ágyneműben alszanak, bebútorozták a lakást. Nem változott azonban az a tény, hogy az itt lakók mindig a mindenkori alsó társadalmi rétegekhez tartoztak, akik ma itt laknak, az alsó rétegek[290] valamelyikéből érkeztek, és szüleik sem tartoztak máshová.

Budapestnek ezek az utcái és más hasonló lakosságú körzetei, sajátos kultúrát[291] képviselnek.

A társadalomban a különféle életformák egzisztenciákkal, vagyis megélhetési módokkal szoros összefüggésben alakulnak ki és változnak. Az alsó rétegeket olyan egzisztenciák alkotják és alkották, amelyek nélkülözik a biztonságot, míg a felettük állók életét valamilyen társadalmilag elfogadott és kölcsönösen tiszteletben tartott „garancia" védi.

A szakképzetlenek és nincstelenek változó méretű rétegeit mint bizonytalan, csak lazán helyhez kötött egzisztenciákat integrálta a társadalom és gazdaság. A társadalmak és

---

[288] Az osztály kiválasztásának éppen ez volt a szempontja. A „legrosszabb" összetételű osztályt kerestük, és nem véletlenül egy túlkoros-osztályban találtuk meg. Az iskola körzetét alkotó családokból egyébként a családfők fele szakképzetlen munkás. [A szerző jegyzete]

[289] A „legalsó réteg" alatt is léteznek családok, az ő helyük azonban már a társadalom alatt, a margón van. Ilyenek pl. Budapesten a cigánytelepiek. [A szerző jegyzete]

[290] Erdei Ferenc nyomán utalok több alsó rétegre. Ma is bizonyos fokig eltérő életforma, megélhetési mód jellemző a múltban külön-külön tagozódott ipari-polgári és paraszttársadalom alsó rétegének örököseire, a városi és a falusi alsó rétegekre. [A szerző jegyzete]

[291] „A kultúra embertani értelemben azt a kiformált életmódot jelenti, amit nemzedék nemzedéknek átörökít." (Oscar Lewis: Sánchez gyermekei, Bp., 1968. 30. old.) [A szerző jegyzete]

gazdaságok történetében megvan az ő külön történetük is, az elfogadott, elismert életforma-rendszerek mellett kialakult az ő sajátos életformájuk is, követve a társadalom és gazdaság változásait változásaival. A nincstelenek tömege mindig változik. Egyes családok kedvező időszakban bejuthatnak a biztos egzisztenciák közé, egész csoportok új egzisztenciákat teremthetnek, és fordítva: Egyesek, vagy csoportok elveszíthetik korábbi stabil helyzetüket, lecsúsznak az alsó rétegekbe.

Az alsó rétegek kultúrája rugalmas alkalmazkodás életfeltételeikhez. Szokások, kapcsolatok, ízlés, beállítottság, viselkedésminták, amelyekkel fenn tudják tartani magukat, és elviselhetővé is tudják tenni életüket.

Bármilyen óriási változások mentek is végbe a magyar társadalomban és gazdasági életben, az alsó rétegek kultúrája nem tűnt el, és nem is veszítette el funkcióját. Erről minden bizonnyal meggyőződhet az olvasó ennek a könyvnek a dokumentumai alapján. A kevés munkaalkalmat kínáló távoli megyékből ingázók, a városi szakképzetlenek zsúfolt, komfort nélküli, egyszobás, vagy egyhelyiséges lakásokban élő része most sem nagyon élhet másképp, minthogy ennek a hagyománynak a szokásrendjéhez alkalmazkodik. [...]

A nagy téglalap-alapú telekre épített tizenkét házban szoba-konyhás lakások vannak. Illetve, minden épületben van még egy-egy egyhelyiséges lakás. Ezeket különböző önkényes lakásfoglalók a közös mosókonyhákból alakították ki. Némelyikben már tíz éve lakik ugyanaz a család „jogcím nélkül". Senkinek nem adnak szabályos kiutalást és lakhatási engedélyt, mert a mosókonyhákhoz nincs WC. Közös WC-k sincsenek a házban, mert itt a lakásokon belül vannak mellékhelyiségek. (Pontosabban a szobán és a konyhán kívül csak WC van.) [...]

A házak frontján, mind a két szinten tornácszerű, nyitott folyosó fut végig, innen nyílnak a lakások. Két-két ház áll szemben egymással, így a tornácos frontok egy-egy nagyobb teret fognak közre, ez az udvar. Az udvarok végében, a házak oldalánál téglából épített sufni-sor áll. Minden lakáshoz egy boksz tartozik, és a tüzelő tárolására szolgál. Pince nincs.

A szoba-konyhák igen szűkös terét tavasztól őszig megtoldják a folyosók, és maga az udvar. Az „alsó rétegek" soha nem laktak olyan lakásokban, amelyekben a család és háztartás minden tevékenysége elfért volna. Életük egy része falun és városon egyaránt, nyílt, közös téren folyt és folyik.

A ma is fennálló, zártan épített budapesti szegénytelepeknek, földszintes hosszú házak zárt udvarainak közös tereiből ki-ki a lakásához legközelebb eső tenyérnyi darabot teleülteti virággal. A földszintes épületeket, amelyek közül nem egy katonai barakk, istálló volt valaha, minden évben öntevékenyen festik-mázolják a lakók. Még a - pince híján - elmaradhatatlan sufni-sorokat is sok helyen díszítik; zölddel, szőlővel futtatják be, sőt az is előfordul, hogy nyáron „vikkendháznak" használják. Fedor néniék kevésbé intim, emeletes kaszárnyájában a közös folyosó zöldell és virágzik egész nyáron. A nyomorúságos házak legtöbbjében az emberek berendezik maguknak az életet. Az önfeladás, széthullás külső jegyei inkább a nagyon nagyra méretezett bérkaszárnyák körül mutatkoznak.

A közös téren zajló élet magával hozza a teljes nyilvánosságot. Alig-alig van olyan intim szféra, amely rejtve maradhat a többiek elől. Ez a szó szoros értelmében vett fizikai kényszer ugyan, mégis „jól megformált" dolog. Több funkciónak is eleget tesz egyszerre. Szolgálja különféle problémák és feladatok közös, együttes megoldását, és az itt élők társas-igényét, szórakoztatását is.

Fedor néniék házában a folyosókról, mint valami karzatról lehet lelátni a közös területek állandó színpadára, ahol ennyi ember között, mindig történik valami.

Akik ilyen lakásokban születnek, így élik le az életüket, azokban maga a helyzet is kifejleszti a színpadias, túlhangsúlyozott viselkedést. Az örömöt, bánatot, gyöngédséget, konfliktust nem lehet eltitkolni, mert nincs hol; inkább eljátsszák tehát egymásnak. [...]

A veszekedők valódi sérelmeiket megtoldják egy kis jutalomjátékkal. A kiadós kiabálás feloldja a feszültséget, mindenki megformálhatja és kifejezheti önmagát, [...] ugyanakkor elszórakoztatja a többieket.

A maga helyén jól funkcionál ez a kidolgozott stílus, más környezetben azonban - például az iskolában, egy hivatalban - jó esetben csak idegeskedést, de sokszor ellenszenvet, és néha megtorlást vált ki. Naponta lehetünk tanúi ilyen jeleneteknek, amikor „két kultúra" találkozik szembe.

A folytonos együttlét másokkal, magával hozza a mindig - társsal - lenni szükségletét, és mindig ki is elégíti. Az „alsó réteg"-beliek általában nem érzik jól magukat a jól ismert arcok nélkül. Nem szeretnek teljesen egyedül maradni lehetőleg egy percre sem, nem szeretnek egyedül idegenek közé kerülni. Egymás társaságából biztonságot, erőt, igazolást merítenek: „együtt vagyunk, tehát vagyok."

Bizonyos mennyiségű magabiztosság, erő-tudat, a magatartásunk helyességében vetett hit mindenkinek kell. Mindezek „társas" érzések. Mindenki csak társadalmilag juthat hozzá, azzal, hogy mások őt elismerik, elfogadják, legalább képzeletében. Az állandó fizikai együttlét azonban nem szoktatja hozzá az embert a szimbolikus, transzformált „társasághoz", ahhoz, hogy a többletet magába építse, lelkiismeretet alkosson belőlük, és így „egy testben több lelket" képviseljen, hogy ne csússzon ki a talaj a lába alól, ha egyedül marad.

A szakképzetlenek és vagyontalanok lakásviszonyai tehát önmagukban mélyen meghatározzák a kultúra viselkedésformáit, és befolyásolják a személyiségstruktúrát. [...]

Szakképzetlen családok. Egy általános iskolai osztály szociológiai vizsgálata. Szerk.: Solt Ottilia. Fővárosi Pedagógiai Intézet Bp., 1977. 3-5., 12-15. p.

Solt Ottilia: „Kész a leltár". Egy budapesti kerület alacsony jövedelmű munkáscsaládjai

1975

Egy budapesti munkáskerület egyik általános iskolájának körzetében 1972-73-ban teljes körű kérdőíves vizsgálatot végeztünk. Kérdőívünkkel lehetőleg pontosan igyekeztünk összeírni a családok jövedelmét is. Majd „sorba raktuk" az összegyűjtött kérdőíveket a családokban egy főre jutó jövedelem szerint, és a legrosszabb viszonyok között élő 10%-hoz ismét elmentünk. Ebben a körben az egy főre jutó jövedelem nem éri el az 1000 Ft-ot. [...]

A „tipikus" család tehát, amelyről a következőkben szó lesz, sokgyerekes, szakképzetlen munkáscsalád. A szülők maguk is szegény családokból származnak, lakás, vagyoni háttér és szakképzettség nélkül indultak el az életben, arra utalva, hogy napról napra teremtsék meg megélhetésüket. Éppen ez a vonás érdemel figyelmet: a nehéz életet sokszor öröklik gyerekeik ugyanúgy, ahogy maguk is kényszerűen örökölték. Saját erejükből ezek a családok ritkán tudják gyerekeiket biztonságosabb, tágasabb életformához juttatni, ehhez a társadalom intézményeinek - a többi között az iskolának - a segítsége kell.

A lakás

Ha egyszoba-konyhás lakásban öten, hatan vagy még többen laknak együtt, akkor ebből a lakásból kiszorul a „normális emberi tevékenység"-nek a jó része.

Amit feltétlenül meg kell csinálni - evés, alvás, mosás, tisztálkodás, főzés - az körülményes, és aránytalanul nagyobb energiát emészt fel, mint ha ugyanezt tágasabb helyen végzik.

A háromnál több gyerekes családok döntő többsége a vizsgált körzetben szoba-konyhában lakik. Az alacsony jövedelmű munkáscsaládokban az átlagos laksűrűség 1 szobára 3,7. Száz személyre jut egyetlen fürdőszoba.

Ezen a környéken szoba-konyhában laknak a közepes jövedelműek is, de mivel családjaik kevésbé népesek, átlagosan csak 2,6 személy lakik egy szobában, és 13 személyre jut egy fürdőszoba.

Ha egy családban öten, hatan vagy többen élnek, akkor a szobában el sem fér annyi ágy, ahányan vannak, el sem fér annyi szekrény, amennyiben a holmit tartani lehet. Azt tapasztaltuk, hogy a lakások egyharmadában a szobában nincs is asztal, és az egész lakásban nincs annyi szék, hogy mindenki egyszerre leülhessen. Feleannyi ágy van, mint ahány személy. A lakások negyedrészében a szobát nem lehet fűteni, nincs benne kályha. A fűtött szobák is rosszul fűtöttek, mert vaskályha áll bennük, és tél végére általában elfogy a tüzelő is. Nem egy esetben előfordul, hogy széntüzelésű takaréktűzhelyen vagy vaskályhán főznek és fűtenek egyúttal.

A fűtetlen vagy rosszul, kényelmetlenül fűthető szobákban csak aludni lehet, az élet a konyhába szorul. Itt is szűk a hely. Öt-hat, sőt nyolc családtag ellátására sütő nélküli kis rezsó szolgál, ami eleve nem teszi lehetővé, hogy változatosan lehessen enni. Hűtőszekrény egyetlen vizsgált alacsony jövedelmű családban sincs, és egyéb háztartási gép is kevés van. A családok felében egyáltalán semmiféle gép nincs. A háztartási gépeken kívül - amelyeknek igazából itt, a szűk helyen, nagy családok ellátásában lenne funkciójuk - alapvetőbb eszközök is hiányoz-

nak a háztartásokból: ötfős, vagy annál is népesebb családoknál ötnél kevesebb bögrét, villát, kést találtunk, s nem jut mindenkinek egy-egy lapos- és egy mélytányér.

Az alacsony jövedelmű munkáscsaládok lakásaiban a berendezési tárgyak általában *„alkalmi”* darabok: azaz használtan kerülnek oda. Az összeírt családok darabjainak összesen *kétharmad* része ilyen. A környéken lakó szomszédok, rokonok kiselejtezett bútorai kerülnek hozzájuk olcsón vagy ajándékba. [...]

A laksűrűség és a berendezés különbsége az alacsony jövedelmű és a közepes jövedelmű munkáscsaládok szoba-konyhái között valóságos szakadékot teremt. A közepes jövedelműek lakásai általában rendezettebbek, tiszták, ápoltak, az alacsonyjövedelmű munkáscsaládok lakásai kényelmetlen szállások. Az ilyen lakásokban élő gyermekek *majdnem hajléktalanok*, és a hajdani hajléktalanok életmódját élik.

A szűk lakás, amely lehetetlenné teszi a magányt és a társas érintkezést egyaránt, a magányra és társaságra vágyó gyerekeket is az utcára kényszeríti. Mire 16-17 évesek lesznek, s valami pénzük is van már, rég elfelejtették, hogy az utcákon, olcsó presszókon, tereken kívül más is van a világon. A piszkos, sivár udvarokon élik életüket a kicsik, az utcákon a valamivel nagyobbak, a tereken a kamaszok. Minden gyerek és gyermekcsoport teremt magának valamilyen világot. Ezeknek a lakásból kiszorult gyerekeknek a „világa” is kiszorul a viszonylag védett, biztonságos falak közül, élményeik egy őket alig védő terepen születnek, itt működik a fantáziájuk. (Biztosan ez az egyik oka, hogy kicsik és kamaszok szerencsésebb és védettebben felnőtt kortársaikhoz képest tele vannak félelemmel.)

Táplálkozás

A gyerekek sokszor éhesek. Legtöbbször éhesek a 10-14 évesek, akik nőnek, már nagyok, de még nincs saját pénzük. Amikor étrendjüket összeírtuk, azt is megkérdeztük, hogy mire költenének tíz forintot, ha kapnának. A tízévesnél kisebbek egyharmada, a tíz éven felüliek kétharmada azonnal jóllakna belőle: parizerrel, kolbásszal, szalámival, kakaóval. A közepes jövedelmű családok gyerekeinek $^4/_5$ része takarékbélyegre és édességre költené. [...]

Összesen 46 alacsony jövedelmű gyerek étrendjét írtuk össze és dolgoztuk fel. E 46 gyerekből 16 egyáltalában nem evett napközben a reggeli, déli és esti étkezésen kívül. További háromnál egy-egy főétkezés maradt el.

Hét gyerek reggelije üres kenyér, zsíros kenyér és tea volt, és napközben legfeljebb üres kenyeret evett.

Tizenhat gyerek ebédje üres leves volt, vagy üres főzelék, és semmi más, illetve hideget - zsíros kenyeret - ebédelt.

Tizenöt gyereknek a vacsorája üres leves, üres főzelék, zsíros kenyér vagy semmi.

Mindössze tizenöt gyerek evett valamelyik étkezéskor olyan ételt, amit szívesen, jóízűen lehet enni. Az alacsony jövedelmű családok gyerekeinek kétharmada egész nap egyszer sem lakott jól, csak evett valamit.

A közepes jövedelmű családok gyerekeinek étrendje (12 darabot írtunk össze) azt mutatja, hogy egy gyerek csak akkor eszik eleget, akkor lakik jól, ha a zsíros kenyéren, bablevesen, székelykáposztán kívül édességet, tésztát, gyümölcsöt, befőttet is ehet, ha nem teljesen egyforma nap nap után a reggelije és a vacsorája, vagy az ebédje és a vacsorája, és ha legalább négyszer eszik egy nap. Ezek a gyerekek sem élnek luxuskörülmények között. Hétköznap ők

is inkább csak mutatóba kapnak húst, a vasárnapon kívül legfeljebb egyszer-kétszer laknak jól színhússal. De a 12 gyerek között egy sem volt, aki délig teán és zsíros kenyéren lett volna meg, aki üres levest ebédelt, és kettő volt, aki egyszer sem evett bőségesen, többféle ételt a nap folyamán.

Az alacsony jövedelmű gyerekek átlagosan *háromnegyedét eszik annak*, amit a közepes jövedelmű gyerekek, és az esetek igen nagy számában *feleannyit sem*. Táplálkozásukat tekintve tehát az alacsony jövedelmű munkáscsaládok gyerekeit legalábbis nélkülözőknek kell neveznünk.

A napközi

[...] Az alacsony jövedelműeknél több a gyerek, és általában többen laknak együtt, ezért többnyire háztartást vezetnek, és valaki mindennap főz. A férfiak nemigen dolgoznak olyan munkahelyeken, ahol üzemi koszt van, valami meleget kell enniük, és ha már úgyis főtt étel van a házban, akkor olcsóbb, ha mindenki abból eszik. Az iskolások tehát nem fizetnek be az iskolába, a nagyobbak a gyárba vagy iparitanuló-intézetbe, és a kicsik nem járnak óvodába.

Tudjuk - és vizsgálatunk során is tapasztalhattuk -, hogy sok napközi nem nagyon alkalmas arra, hogy egyéb tekintetben is pótolja azt, ami ezeknek a gyerekeknek hiányzik. A maga fegyelmével, a sok gyerekkel, a sokféle kényszerrel és a nem túl jól felszerelt termekkel elviselhető azoknak, akiket otthon viszonylag nyugodt, barátságos lakás, játék, könyv vár, de elviselhetetlen azoknak, akik otthon nem lehetnek egyedül, és idősebb, kisebb testvérek, nagyszülők, szülők elfoglaltságaihoz és természetéhez kell alkalmazkodjanak minden pillanatban. Ahhoz, hogy a nélkülöző, utcán felnőtt gyerekeket nyugodt tevékenységformákhoz „szelídítse" az iskola és a napközi, sokkal többet kell nyújtania, mint amit a jobb körülmények között élő gyerek „elvisel", mert tudja, hogy otthon kellemesebb dolgok várják. A végeredmény általában az, hogy az iskola sem nagyon bánja, ha azok a gyerekek, akikkel sok baj van, nem járnak napközibe. A gyerek igyekszik kiszabadulni onnan. A szülők pedig szintén nem bánják; annyi panasz, sérelem, összeütközés van amúgy is az iskola és gyerekeik között, hogy csak jól járnak, ha az összeütközési felület kisebb.

Ruházkodás

Az alacsony jövedelmű munkáscsaládokban főleg használt ruhában járnak a gyerekek. Szinte kizárólag használt ruha jut a sokgyerekes családokhoz. A nagyon gyorsan nyűvődő holmit: fehérneműt, zoknit, harisnyanadrágot az Alkalmi Áruházból szerzik be. A gyerekeknek átlagosan 2-3 pár zoknijuk van és egy pár harisnyanadrágjuk.

A „leltározott" gyerekeknél egyetlenegy újonnan kapott hálóruhát sem találtunk, viszont soknak egyáltalán nincs hálóruhája, nappali alsóneműjében alszik. Teljesen általános, hogy egy gyereknek egyszerre csak egy pár jó cipője legyen.

A gyerekek *háromnegyed része* szomszédoktól, rokonoktól kapott, testvérektől levetett vagy „kéz alatt" vásárolt *ócska kabátban jár*. Mindössze egynegyedük kapott egy, két vagy három évvel ezelőtt új kabátot. A háromnegyed rész előtt - és ez elsősorban a többgyerekes családokban élőket jelenti - úgyszólván ismeretlen, hogy költségesebb ruhadarabot, megfelelő méretben, ízlésük szerint, üzletben vásároljanak, újonnan. Ez a szegénység különösen a 12 éves kor körül válik nyomasztóvá. Ebben az életkorban válik fontossá a gyerekeknek a jólöltözöttség,

de minél nagyobbak, annál többe kerül az öltöztetésük, annál nagyobb az árkülönbség a szép és a silány ruhanemű között. [...]

A közepes jövedelműek tudják követni az életkorral növekvő igényeket, az alacsony jövedelműek egyáltalán nem. Nem csodálkozhatunk azon, és nem ítélhetjük el, hogy a gyerekek ambíciói „egy jó szerelésre" irányulnak. Vágyódásuk arra, hogy saját keresetük legyen, erősebb, mint a távlati célok érdekében hozott áldozatokat ösztönző ambíciók. Ha az iskola, a pedagógusok, a szülők még oly alaposan keltették volna is fel az igényeket kulturáltabb, jobb élet, tudás, szellemi és emberi értékek iránt, egy mindig kopott, soha nem jól öltözött, örökké szakadó, bő, szűk, hosszú ruhadarabokkal kínlódó, „rendetlensége" miatt annyiszor megalázott serdülő mégis elsősorban szabadulni akar eddigi helyzetétől. Az iskoláskor, a diákéletmód szétválaszthatatlanul az éhesen végigült órákhoz és a többiek „fölényéhez", saját lemaradásának az élményeihez kapcsolódik. Ezen a talajon kétséges a pedagógiai eredmény. Mind a távolabbi jövő, mind a „mai nap" tekintetében.

A nélkülöző gyerekek szégyellik helyzetüket. Saját maguk és mások előtt is igyekeznek leplezni a valóságot. Ezt mutatja a velük készített interjúk szövege. A gyerekek bizonykodnak, hogy mindenük van, ami szükséges, ha kell valami, megkapják szüleiktől, és az öltözködés vagy a kaja különben sem számít. A többiek, a valamivel jobb módúak azonban többnyire könyörtelenül érzékelik és éreztetik a különbséget saját maguk és a náluk sokkal szegényebb gyerekek között. Erről tanúskodnak az interjúknak a rokonszenvi kapcsolatokat magyarázó részei. A rokonszenvet sajnálat kíséri, az elutasítást így indokolják: „semmit nem ad magára", „hogy lehet tréningruhában járni?", „kunyerál". A nélkülöző gyerekek bőségesen adnak okot az elutasításra. Valóságos versenyképtelenségük igen gyakran vált ki vadságot, támadókedvet vagy elzárkózást. Ezeknek a magatartásmódoknak a tartalma kompenzálás, és még inkább elleplezés.

Játékok

Sok megfigyelés támasztja alá azt, amit a „leltárak" is igazolnak: ahol kevés a pénz, és alapvető dolgokban szükséget szenvednek, ott a gyerekek nem játszanak. Leltárukban ez úgy tükröződik, hogy nincs, illetőleg nagyon kevés a játékuk. A pontos összeírások cáfolják azt a közkeletű hiedelmet, amely szerint a „gyerekek akármivel el tudnak játszani", hogy bármilyen értéktelen holmiból nekik kedves világot tudnak teremteni. Hiányoznak az általános gyerekkép kellékei is: a spárga-, a szög-, kavics-, gesztenye-, bogár- stb. gyűjtemény, az a sok „kincs", aminek minden gyerekzsebet szigorúan meg kellene tölteni.

A játékszerek szerepe a játékban (legyen az a játékszer drága vagy olcsó, akár teljesen jelzésszerű értéktelen holmi) magában foglalja a gyerek viszonyát az egész emberi kultúrához, értékeket, ismereteket és készségeket is beleértve. Részben magán a játékon kívül - emberi kapcsolatain át - alakítja, építi ezt a viszonyt. A tárgyatlanság, a tárgyak nélküli vagy tárgyakban nagyon szegényes gyermeki világ kultúra (civilizáció) nélküli gyermeki világot jelent. Néhány kísérlet meggyőzött arról, hogy a nélkülöző gyerekek alig tudnak mihez kezdeni a játékszerekkel. A játéktalanság oka összetett. Talán elsősorban a helyhiány és a zsúfoltság tradíciói okozzák. Másrészt az, hogy nem is jut pénz játékszerre. De biztosan összefügg a felnőttek által nyújtott kulturális mintákkal is. [...] Azoknak a gyerekeknek, akiknek kevés játékuk volt, és akik nem tudtak játszani kicsi korukban, még kevesebb tárgyi kötődésük lesz később, kamaszkorukban. („Inkább csak kiállunk a sarokra." „Inkább kártyázni szoktam.") Természetesen azokra a játék-, vagyis ebben a korban már inkább sportszerekre, amelyek egy nagyobb, 11-12, 13 éves gyerek számára vonzóak: igazi futball, kerékpár, fényképezőgép -

nehezen gondolhatnak azok a gyerekek, akiknek a családjában a koszt és a ruha is csak éppen hogy kikerül. A tárgyhiánnyal azonban az alkotótípusú tevékenység, az önkifejezés képességének a hiánya is együtt jár. A kicsi korukban viszonylagos tárgyi gazdagságban felnőtt gyerekek sokkal inkább képesek megtalálni a „játék" önkifejezési formái után a felnőttebb típusú tevékenységmódokat, és új tárgyi világot gyűjtenek maguk köré.

Nyilván nem függetlenül a szülők anyagi erejétől, a tapasztalat azt mutatja, hogy az új bőrfutball, a bicikli és a könyv - együtt van meg, vagy együtt nincs meg. A kamaszvilágban csak akkor kap helyet a könyv, ha viszonylag gazdag, játékokban gazdag gyerekvilág előzte meg, és tárgyakban gazdag világ veszi körül kamaszkorban is.

A legalacsonyabb jövedelmű csoportban a könyvek és a könyvekkel rokon játékszerek (rajzkészlet, festék, stb.) értéke a tízéves kor alattiak leltárában átlagosan 50 Ft. A 11-14 éves korosztályban ez 78 Ft-ra emelkedik. A „kontroll"-családokban a tízévesnél fiatalabb gyerekeknek átlagosan 300 Ft értékű könyvük van, 11-14 éves korukban ez 540 Ft-ra nő. [...]

Solt Ottilia: „Kész a leltár" Egy budapesti kerület alacsony jövedelmű munkáscsaládjai. In: Budapesti Nevelő, 1975. 3. sz. 69-77. p.

Jelentés a fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről

1981 november

Budapest Főváros Tanácsa
Végrehajtó Bizottsága

Budapest, 1981. nov.
Készült 2 példányban
B i z a l m a s !

Jelentés

A fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről, az 1979-es Politikai Bizottsági határozat végrehajtásának tapasztalatairól és a további feladatainkról, a társadalmi munkamegosztás, a cigányság beilleszkedésének segítésében.

Tisztelt Bizottság!

Az MSZMP Politikai Bizottsága első alkalommal 1961-ben tekintette át a magyarországi cigány lakosság helyzetét.[292] 1961-ben a cigányságra a társadalom perifériájára szorultság, a létbizonytalanság volt a jellemző. A különböző tartalmú - elsősorban múltból öröklött - hátrányok külön életformává, rétegjellemzővé sűrűsödtek össze. A cigányság döntő része nem rendelkezett állandó megélhetési forrással; munkaviszonnyal. Hetven százaléka putri telepeken embertelen körülmények között élt, nélkülözve a minimális civilizációs feltételeket (ivóvíz, villany, út, árnyékszék, személyi fekhely, rendszeres orvosi ellátás). A felnőtt lakosság 40%-a írástudatlan volt, a gyermekeknek csak 13%-a jutott el az általános iskola felső tagozatába, és csak 2-3%-a végezte el azt. A fejlődést gátolta a cigányságot sújtó előítélet.

A problémák részletes elemzése után a Politikai Bizottság a cigányságot hátrányos helyzetű társadalmi rétegként határozta meg, a cigányság beilleszkedését fontos társadalmi ügynek minősítve megjelölte azokat a legfontosabb feladatokat, amelyek a problémák megoldását lehetővé teszik. (Munkába helyezés, munkaalkalom biztosítása, putritelepek felszámolása, oktatási-művelődési helyzet javítása, egészségügyi viszonyok javítása, előítéletek, hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem.)

Az utóbbi 20 évben a cigányság életviszonyaiban szinte forradalmi változás állott be. A modern társadalom igényei, szükségletei jórészt eljutottak a települések széléig, a putritelepekig. A 60-as évek végén és a 70-es években a városi ipar igénye felszívta a cigány munkaerő döntő többségét. Az életmódváltásból adódó erőfeszítések, feszültségek alapjaiban változtatták meg a cigányság; az egyes cigány közösségek struktúráját, életmódját, viszonyait. Ezt a folyamatot elősegítette a direkt és indirekt társadalompolitikai intézkedések, folyamatok sokasága.

(Intézkedések a cigányság munkába helyezésére, munkásszállások építése, nagy építkezések, átlagbér-gazdálkodás, stb.) Napjainkra a cigány férfiak 80-90%-a, a nők 40%-a állandó munkaviszonyban van.

---

[292] Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról (1961. június 20.) In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik - Ságvári Ágnes. 2. bőv. kiad. Bp., 1973. 519-521. p.

A cigányság és a társadalom nagy erőfeszítéseinek eredményeként a cigány putrik többségét - nagyrészt visszatérítendő állami kölcsönök segítségével - felszámolták, és a cigányoknak már csak negyede él ilyen telepeken. Legalább 30 000 cigány család (kb. 140-150 ezer embert érint) vállalkozott arra, hogy állami segítséggel a kölcsön terheit vállalva saját munkájával oldja meg lakásproblémáját.

A nagy átlagokat tekintve az oktatási és művelődési területen is komoly előrelépés történt. A cigány gyermekek döntő többsége átjut az általános iskola felső tagozatába, és 30-40%-uk eredményesen el is végzi azt. Egyre jelentősebb a továbbtanulók száma. Csökkent az analfabétizmus. Kialakulóban van egy ma még szűk, ámde dinamikusan fejlődő, a társadalom követelményeit magáénak tudó olyan cigány értelmiségi réteg, amely vállalja etnikai közösségének azon hagyományait, értékeit, amelyek a fejlődés érdekében felhasználhatók, küzd azért, hogy a cigány fogalom megtisztuljon a pejoratív értékítéletektől, előítéletektől.

A társadalmi változások tudati visszatükröződéseként a cigányságban kialakult az egyenrangúság iránti igény, melynek két útját az asszimilációban - tehát az etnikai sajátosságokkal való szakítás és az életformabéli másság megszüntetésével, - illetőleg az integrációban, - tehát a cigány etnikumok vállalásával, a sajátosságok pozitív értékeinek keresésével, ugyanakkor a szocialista társadalom normáinak elfogadásával - próbálják megtalálni.

A fejlődés eredményeként megállapítható, hogy a cigányság jelentős részének hátrányos helyzetéből adódó elsődleges szociális problémák nem határozzák meg a cigányság egészét, az egyes hátránytényezők minőségileg másként érintik a különböző életforma-csoportokba tartozó cigány közösségeket, ezek a tényezők már nem alkotnak valamilyen minőségileg egységes „cigányhátrányt". Az életformák sokfélesége a társadalom különböző csoportjaihoz, rétegeihez kapcsolja a cigányságot, és elsődlegesen ezeknek a problémáival, jellegzetességeivel írható körül az egyes cigány csoportok társadalmi helyzete is. Így már nem beszélhetünk egységes cigány rétegről, életmódról, életformáról.

1979-ben az MSZMP PB elemezte az 1961 óta végbement fejlődést.[293] Határozatában a cigányság helyzetével való foglalkozást társadalompolitikai jelentőségű feladatnak jelölte meg. Különösen politikai, gazdasági és művelődési területen fontos a továbblépés a beilleszkedés elősegítése érdekében. Ehhez folyamatos, tervszerű, összehangolt munkára van szükség minden érintett szerv részéről. A határozat a cigányságot etnikai csoportnak (magyar, cigány, román anyanyelvű etnikumok) minősítette, amely a társadalmi beilleszkedés két útját járva integrálódik, illetve asszimilálódik. [...]

A fővárosi cigány lakosság viszonyai

A fővárosi cigány lakosság helyzetének vizsgálatánál számos olyan tényezőt is figyelembe kell vennünk, amely speciálisan nálunk jelentkezik, illetve arányaiban eltér a megyékben élő cigány lakosság viszonyaitól.

Mivel a cigány lakosságot etnikai csoportnak tekintjük, és a fővárosban különösen igaz az a megállapítás, hogy a cigányság életmódjában, társadalmi beilleszkedettségében rendkívül differenciálódott, a munkamegosztási rendszer rendkívül széles skáláján helyezkedik el, munkánk során elsősorban a hátrányos helyzetű csoportok problémáival foglalkozunk a

[293] Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetéről (1979. április 18.) In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975-1980. Összeállította és szerkesztette: Vass Henrik. Bp., 1983. 1003-1013. p.

hátrányok csökkentése, megszüntetése érdekében. A társadalmi beilleszkedés asszimilációs útja a nagyváros „olvasztótégely" hatása következtében (lakótelepi életforma, nagyvállalatok) a fővárosban jelentős cigány tömegek számára jelent tényleges alternatívát. Ugyanakkor az integrációs út - a társadalmi beilleszkedés, normák elfogadása és velük való azonosulás az etnikai identitás megtartása mellett, a cigány kultúra haladó elemeinek keresésével és ápolásával - is kevesebb ellenérzéssel, gátló tényezővel találkozik az átlagosnál.

A fővárosi cigány lakosság számára, demográfiai mutatóira vonatkozó pontos információkkal nem rendelkezünk. Ilyen jellegű felmérés nem készült, és elvégzése hátráltatná az asszimilációs beilleszkedési folyamatot. Munkánk során különböző részfelmérések adataira támaszkodó becslések (óvodások és iskolások számára, szociális gondozóink kerületi nyilvántartásai, 1971-es akadémiai felmérés adatai, stb.) és a konkrét hátrányok leküzdését elősegítő adatgyűjtések jelentenek támpontot.

Információink szerint a fővárosban körülbelül 35 000 cigány állandó lakos él. További 9-10 ezer fő a környező megyékből naponta ingázó fővárosi dolgozó, és 25-30 ezer fő általában munkásszálláson és albérletben ideiglenesen lakó heti ingázó. Tehát a nap közben itt lévő cigány lakosság száma meghaladja a hetvenezer főt. Az állandóan Budapesten lakók aránya a fővárosi népességből nem éri el az 1,8%-ot, de az ingázókat beleszámítva arányuk meghaladja a 3%-ot, ami az országos átlaghoz közelít. Az ország cigány lakosságának kb. 20%-a a fővárosban él, illetve dolgozik.

Az ingázó életforma általában több tényezőt érintő hátrányos helyzetet eredményez, emellett a fővárosban állandóan lakó cigány népesség többsége életviszonyai - különösen lakás és művelődési viszonyai - alapján hátrányban van a lakosság átlagához képest. Annak ellenére, hogy jelentős eredményeket sikerült elérni a problémák enyhítésében, még mindig kiemelt feladatként kell foglalkoznunk a hátrányos helyzetű cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének elősegítésével.

A Budapest Főváros Tanácsa VB mellett működő - a cigány lakosság helyzetével foglalkozó - Koordinációs Bizottság 1980-ban állást foglalt a VI. ötéves terv időszakában a fővárosi cigány lakosság beilleszkedését elősegítő legfontosabb teendőkről, kitűzte a célokat és megjelölte a végrehajtásukhoz szükséges legfontosabb intézkedéseket.

Foglalkoztatás és foglalkozási struktúra

A fővárosban a munkaképes korú cigány férfiak munkába állítása már 1974-ben megoldott volt, elérte a társadalmi átlagot. A nők közötti munkavállalási arány becsléseink szerint 60-80% között mozog, ami jelentős javulás az előző időszak 40-50%-ához képest. Egyre többen veszik igénybe a GYES kedvezményeit, ami ugyancsak az előző arányt igazolja.

A fővárosi munkaerő helyzet jelenleg lehetővé teszi, hogy minden munkára jelentkezőt el tudunk helyezni.

Részfelméréseken alapuló becsléseink szerint a kb. 50 ezer fő fővárosi cigány munkavállalóból hozzávetőlegesen 23 ezer fő segédmunkás, 20 ezer fő betanított munkás, 5 ezer fő szakmunkás, 1000 egyéb, 1000 fő értelmiségi pályán dolgozó, alkalmazott, művész, stb. (800 fő zenész, 200 fő egyéb értelmiségi, ill. alkalmazott.)

Információink szerint az utóbbi időben a cigány dolgozók közül az iparban foglalkoztatottak aránya (kb. 43,1%) meghaladta az építőiparban foglalkoztatottak arányát (kb. 39,2%). Jelentős még a szállításban és közlekedésben foglalkoztatottak, vendéglátásban, a városfenntartásban

és a textiliparban foglalkoztatottak aránya. Ezek a mutatók a beilleszkedési folyamat erősödését is jelzik a nagyobb szakképzettséget, a rendszeres munkaritmust feltételező ipari munka irányába.

A fővárosban a cigány dolgozók túlnyomó többsége körében az állandó munkába állás a jellemző. A kötetlenebb munkahelyeken dolgozók, illetve az alkalmi munkát végzők 4-5%-ot kitevő csoportja körében a lumpen életmód vonzása még jelentős.

A fővárosi cigány dolgozók kereseti színvonala rendkívül jelentős szóródást mutat. Reprezentatív adatfelvételeink szerint 1978-ban átlagkeresetük havi 2697 Ft volt, jelenleg 3176 Ft, amely részben a szakképzetlenek nagy számának, részben pedig az általuk betöltött munkaköröknek tulajdoníthatóan elmarad a fővárosi átlagtól a vállalati dolgozók tekintetében.

Az 1978-ban és 1981-ben készült felmérések szerint a vállalatok 80%-a rendszeresen foglalkozik a cigány dolgozók munka melletti képzésével (általános iskola, szakmunkás tanfolyamok, középiskola, szakmai továbbképzések). 1978-ban a fővárosi cigány dolgozók 7,3%-a vett részt valamilyen munka melletti képzési formában, jelenleg ez a szám 10% körül mozog. Ennek is tulajdonítható, hogy a cigány munkavállalók 10%-a már jelenleg is szakmunkásként dolgozik a fővárosban.

A vállalatok jelentős részénél - a Fővárosi Tanács útmutatója alapján - kiemelt kérdésként foglalkoznak cigány dolgozóik beilleszkedési problémáival. A munkáltatók jelentős részénél felelőst jelöltek ki erre a feladatra.

A fővárosi cigány dolgozók közel 20%-a törzsgárdatag, 10-15%-a szocialista brigádtag, 4-6%-a „Kiváló dolgozó” kitüntetés birtokosa. Az elmúlt évekhez viszonyítva csökkenő tendenciát mutat a munkaerő vándorlás mutatója, ámde az átlagot még mindig jelentősen meghaladja. Problémás a vállalati üdültetésben és lakásépítési támogatásban való részvételük alacsony száma.

Egyenetlen a vállalatoknál a cigány dolgozók körében végzett szakszervezeti és KISZ szervezőmunka.

Települési és lakásviszonyok

A fővárosban az V. ötéves terv időszaka alatt - az erre vonatkozó kormányhatározatok végrehajtásaként - a fővárosi cigány putritelepeket felszámoltuk.

A tervidőszak alatt putritelep felszámolására céljelleggel 223 lakást használtunk fel, ezen kívül a lakótelepi építkezéseket megelőző szanálások, valamint a névjegyzék alapján történő lakásjuttatások során is több putrijellegű település szűnt meg.

Szociális követelményeknek meg nem felelő épületekben az ottani lakosság között szétszórtan (volt gyári kolóniákon, komfortnélküli, vizes, zsúfolt, műszakilag elavult, gyakran több emeletes szükségépületekben) még kb. 1500-2000 (10-20%) cigány lakos él. E telepeket meghatározott, ütemezett terv szerint a főváros lehetőségeit figyelembe véve szanáljuk. A putritelepek felszámolását tanácsi bérlakások juttatásával, a családok életvitelének figyelembe vételével, a fokozatosság elve alapján végeztük el. Jelentős telepfelszámolási hatása volt még a sokgyermekes családok lakáshoz juttatási programjának.

A tanácsi lakások juttatása során a fővárosi cigány lakosság több mint fele került az utóbbi 10 év alatt jobb lakáskörülmények közé.

Megállapítható, hogy a jobb életkörülmények közé került családok többségénél a lakásviszonyok változása, életmódban is pozitív irányú változást hozott. Az elköltöztetett családok-

nak csak mintegy 5-6%-ánál volt tapasztalható - elsősorban a kezdeti időszakban - a lakás rendeltetésétől eltérő használata, illetve merült fel probléma a lakbér fizetésénél. Ez a közhangulatban eltúlzottan jelentkezik.

Néhány család a lakásfenntartás megnövekedett költségei, illetve a lakótelepi életmód szokatlansága miatt bérlakását külterületi, alacsonyabb komfortfokozatú lakásra cserélte el.

Problémát okoz, hogy néhány megye cigány lakosai a budapesti munkahelyükhöz közeli területen (külterületeken) putrit húznak fel, mivel csak itt tudnak családjuk fenntartásáról gondoskodni. Jelentős az ugyanilyen okokból a fővárosi rokonokhoz költöző és ezáltal a lakásokban túlzsúfoltságot okozó cigány családok száma is.

Az új putritelepek kialakulásának megakadályozása érdekében építésrendészeti hatóságaink figyelemmel kísérik az ilyen tevékenységet, ugyanakkor tervezzük, hogy a huzamosabb ideje fővárosban dolgozó, vidéken putritelepen lakó cigány dolgozók részére lehetővé tegyük a „CS" akció keretében a főváros területén lakás építését.

Művelődési terület

Művelődési szerveink a VB iránymutatása szerint végzik munkájukat a cigány lakosság körében.

Utasítottuk illetékes szerveinket arra, hogy minden jelentkező cigány gyermek számára biztosítsák az óvodai elhelyezést. Míg 1972/73-ban 424, 1977/78-ban 982,1980/81-ben 1468 cigány gyermek járt a fővárosi óvodákba. Mivel becsléseink szerint a korosztály létszáma kb. 2000 fő, így óvodai részvételük aránya kb. 74%-os, ami ugyan elmarad a fővárosi átlagtól, de figyelemreméltó eredménynek tartjuk. A hátrányos helyzetű gyermekeknél védő-óvó intézkedésként is többször alkalmazzuk az óvodába helyezést.

A főváros általános iskoláiban kb. 3500-4000 cigány gyermek tanul. Közülük 2417 gyermeket tartanak nyilván az iskolák valamilyen hátrányos helyzetet okozó tényező alapján (veszélyeztetettség, környezeti ártalmak, nyelvi problémák, csonka család, anyagi és lakásproblémák).

A 2417 veszélyeztetett gyermek közül 1522 (63%) korának megfelelő osztályba jár, 616 gyermek (25,5%) egy évvel túlkoros, 198 gyermek (8,7%) két évvel, 81 gyermek (3,3%) három évvel túlkoros korosztályához képest. Osztályt ismételt a hátrányos helyzetű cigány tanulók 10,1%-a, 245 fő. Egész napos ellátásban részesül a hátrányos helyzetű cigány tanulók közül 1291 fő (53,4%).

Iskoláinkban a hátrányos helyzet felszámolására többféle módszert használunk, illetve több megoldással kísérletezünk. Ilyenek például: rendszeres hatékony korrepetáló foglalkozások szervezése (XX., VIII., III. kerületek), gyermek klubok létrehozása (III., XV., XX., XIX. kerületekben), speciális kompenzáló nevelési célt szolgáló táborok (XV. és XX. kerületekben), intenzív iskolaelőkészítő táborozás (XV., XX. kerületek), korrekciós oktatási formák új módszereinek keresése (III. és XV. kerületekben), gondozók alkalmazása az iskolák, illetve a nevelési tanácsadó mellett a cigány gyermekek összeszedésére és iskolai problémáik enyhítésére (III., XV., XX. kerületekben), a napközis hálózat fejlesztése, minőségi javítása, cigány gyermekek tehetségkutató versenye és szakköri munkában való fokozottabb bevonása, cigány nyelvet értő pedagógus alkalmazása nyelvi problémák esetén, a logopédiai hálózat igénybevétele a problémák megoldására, a rendkívüli- és rendszeres nevelési segélyezés differenciált alkalmazása.

Eredményesen küzdöttek az utóbbi években iskoláink, a cigány tanulók „lemorzsolódása” ellen. Míg 1974-ben a fővárosi iskolákban a tanuló cigány gyermekek 73,9%-a morzsolódott le különböző okokból (több tárgyból bukás, mulasztás, osztályozhatatlanság, felmentés, stb.) addig ez az arány 1980-ban már csak 9,8% volt.

A fővárosban jelenleg már nem működnek gyermekek számára indított külön cigány tanulócsoportok, cigány osztályok, mivel a telepek felszámolásával megszűnt az összetett hátrányos helyzet, ami fenntartásukat indokolta. (III., XV. kerületekben.)

1979/80-ban az általános iskola elvégzése után a szakmunkásképző intézetekbe 116 végzős cigány gyermek került (a végzősök 66,3%-a), 43 fiatal különböző középiskolákban tanul tovább (24,6%), és csak 16 fiatal vállalt közvetlenül az általános iskola elvégzése után munkát. A középiskolákban tanulók aránya még jóval elmarad az átlagostól, de a szakmunkásképző intézetekbe jelentkezők száma bíztató. A hátrányos helyzetű családoknál lényeges szempont, hogy a gyermek minél hamarabb kereső legyen. Ez a tény is a szakmunkásképző intézetek vonzását erősíti. A hátrányok a tanulmányi eredményekben is tükröződnek - a tanulók többsége közepes, vagy gyengébb eredménnyel végez - ami behatárolja továbbtanulási lehetőségeiket az általános iskola után. [...]

A fővárosi felnőtt korú cigány lakosság műveltségi színvonala igen heterogén. Több mint 1000 fő végzett középiskolát és kb. 200-an felsőfokú végzettségűek. A munkaképes korú férfi lakosság kb. 10%-a szakmunkás. Ugyanakkor elsősorban a munkásszálláson lakók között magas az analfabéták aránya, meghaladja a 2000 főt. A gyakorlatilag félanalfabétának tekinthető 1-4 osztályt végzettek száma is több ezerre tehető. Az analfabéták gyakran 18-25 évesek. (Általában Szabolcs, Hajdú, Borsod és Szolnok megyékből jönnek a fővárosba dolgozni.)

A fővárosi cigány lakosság arányait meghaladóan vesz részt a különböző felnőtt oktatási formákban. Néhány kerületben (IX., XIII., X.) a felnőtt oktatásban tanulók 30-40%-a is cigány. Ez az eredmény elsősorban a szállási népművelők munkájának, valamint a beilleszkedési igények erősségének tulajdonítható. Ugyanakkor még rendkívül sok a tennivaló az analfabétizmus és félanalfabétizmus felszámolásánál és a szervező munka fokozásánál a dolgozók általános iskolájának elvégzése érdekében. [...]

A fővárosi cigány lakosság körében tapasztalható bűnözés mutatói nem haladják meg a lakosság átlagát, ami jelentős eredménynek mondható. A bűnöző, illetve ezzel veszélyeztetett cigány lakosok aránya nem éri a fővárosi cigány népesség 5%-át sem. Ugyanakkor továbbra is figyelemmel kísérjük a cigány lakosok körében tapasztalható kedvezőtlen jelenségeket is, amelyek a beilleszkedési folyamat során a bűnözés irányába hatnak. Rendőri és tanácsi szerveink küzdenek az üzérkedés, a lumpen életforma megnyilvánulásai ellen és különös figyelmet fordítanak a fiatalkorúaknál jelentkező kedvezőtlen tendenciák visszaszorítására.

A cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének folyamatáról, eredményeiről a közvéleményben a valós helyzetnél lényegesen negatívabb kép él. Ennek egyik oka az, hogy a negatív jelenségek szembetűnően jelentkeznek, és a sajtó is hangsúlyozza, gyakran túldimenzionálja ennek hatásait. Így az egyedi rossz tapasztalatokat sokan hajlamosak általánosítani, ezért gyakori az előítéletes vélemény. Feladatunknak tartjuk a negatív jelenségek visszaszorítását a cigány lakosok egyes csoportjai körében, ugyanakkor szükséges a cigányság beilleszkedési folyamatának valósághű bemutatása. Eredményeinek propagálása, mivel az előítéletek hátráltatják a beilleszkedés érdekében tett további erőfeszítéseket. [...]

BFL XXIII. 102. e. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága. A cigánylakosság helyzetével foglalkozó koordinációs bizottság iratai. 1. doboz.

Berey Katalin: A város előszobája

1982

Nehéz a „szép fővárossal” kapcsolatos illúziónkat megőrizni, ha átutazunk a környező települések gyűrűjén. Furcsa, vegyes összkép fogad. Hirtelenjében nem is tudjuk, falusi övezetbe, iparterületre vagy lakótelepek közé érkeztünk-e. Ahhoz, hogy senki földjének nevezzük, túlságosan zsúfolt. Mégis, az az érzésünk, hogy gazdátlan területen járunk, s nem véletlen, hogy nehéz megmondani: ki a gazdája, és mi az igazi funkciója az agglomerációs övezetnek. Családi házaiban azok laknak, akik elég szerencsések voltak ahhoz, hogy munkát találjanak Budapesten, de ahhoz már nem eléggé, hogy lakóhelyet is. Kertjeiben, telkein élelmiszereket termelnek a főváros számára is. Aki tehette, telket vásárolt itt, majd kisebb-nagyobb bódét, szerszámkamrát, hétvégi háznak is használható építményt emelt rajta. Munkakezdéskor és munka után, hétvégeken valóságos népvándorlás indul a fővárosba és vissza.

Az az erő, amely a szerencsét próbálókat ide vonzza, nemcsak nálunk ismeretes. A világ nagyvárosait, Nyugaton éppúgy, mint Keleten, holdudvarszerű településgyűrű veszi körül. Némelyik város szerkezete úgy őrzi növekedésének lenyomatait, mint a fák évgyűrűi. Ma Érd, Gyál, Diósd, Vecsés és még negyven település tartozik az 1971-ben kormányhatározattal „agglomerációs övezetté” nyilvánított területhez. Ezzel egy sajátos, külön megoldást igénylő településforma létezését ismerték el.

Néhány évtizeddel ezelőtt Kispest, Pesterzsébet, Rákospalota, Újpest távolságában húzódott ez az „előszoba”. Ide áramlottak az új lakóhelyet és a munkát keresők. A mai peremkerületek lakossága 1920 és 1944 között duzzadt a többszörösére, s ebben az időben épült a lakások, a családi házak többsége.

Napjainkban mintha megismétlődne ez a folyamat. Az agglomerációs övezetbe tartozó települések lakossága az ötvenes évek óta több mint kétszeresére nőtt:

1949	1960	1970	1975	1980
206,2 ezer	259,5 ezer	331,0 ezer	377,0 ezer	415,5 ezer

1949 és 1972 között a népesség növekedése ebben az övezetben 62 százalék, míg az országos átlag csak 12 százalék. A „magtelepülés” lakosságának növekedése a hetvenes években lassult, az övezeté azonban tovább gyorsult. 1970 és 1975 között az országos népességnövekedésnek 60 százaléka jutott az agglomerációs övezetre, s ez túlnyomórészt bevándorlásból adódott, s csak kis részben az országos átlagnál magasabb természetes szaporodásból. Csaknem két millióan a főváros közigazgatási határain belül élnek, a többiek az agglomerációs övezetben. Tehát az ország lakosságának évről évre növekedő hányada - ma már kb. az egynegyede - zsúfolódott össze a fővárosban és közvetlen környékén.

A népesség száma 1970 és 1980 között:

	Lakónépesség 1980. dec. 31.	Növekedés		Természetes szaporodás	Vándorlási különbözet
		1970-1980	1975-1978		
	ezer fő	%			
Budapesten	2060,6	103,0	101,1	1,7	+3,1
Az agglomerációban	415,5	120,4	105,7	5,2	+11,1
Országosan	10709,5	103,8	101,2	2,2	-

A bevándorlás felgyorsulása már 1945 előtt megindult. Az ötvenes évek iparosítási hulláma, a mezőgazdaság átszervezése, végül a községek településfejlesztési hátránya újabb és újabb tömegeket indított el a főváros felé. A hatvanas évek elején kísérletet tettek arra, hogy lefékezzék a folyamatot. Betelepülést korlátozó rendszabályokat léptettek életbe, de ezek csak a főváros területére vonatkoztak, a környék településeire nem. A hatvanas és a hetvenes években tovább gyorsult az agglomerálódás.

A népesség növekedése sokféle feszültséget okoz itt. A lakások zsúfoltak, a beáramló tömeget nem tudták befogadni. Kevés az ún. alapellátáshoz szükséges intézmény. Az orvosi rendelők, kórházak, iskolák, óvodák rendre szűknek és túlzsúfoltnak bizonyulnak. Nem csoda, hiszen többségüket régen építették, a mainál jóval kisebb létszámú lakosság ellátására és lassúbb népességnövekedésre számítva. A helyzet általában rosszabb, mint a fővárosban, és sokszor rosszabb, mint Pest megye többi községében. Helyenként olyanok a tanítási körülmények, mint a legelmaradottabb falvakban. A szükségtantermek aránya 1975/76-ban 14 százalék volt. Sok az ingázó iskolásgyerek. A pedagógusok fluktuációja gyorsabb, a képesítés nélkül tanítók aránya magasabb. Itt használják a legtöbb tantermet váltott műszakban.

Néhány összehasonlító adat az ellátottságról:

	Kórházi ágyak száma	Bölcsődei-óvodai férőhelyek száma		Általános iskolai tanulók száma tantermenként	Váltakozva használt tantermek aránya	Szakrendelési órák száma 1000 lakosra
	1000 lakosra					
Budapesten	133,2	98,5	30,8	35	25,7	1411
Az agglomerációban	22,8	36,6	32,5	38	31,6	636
Országosan	84,9	56,6	34,0	32	20,7	838

A helyzet javítását több tényező is akadályozza. Ezek közül az egyik a közigazgatási viszonyok ellentmondásossága. Az agglomerációs övezet községei közigazgatási szempontból függetlenek Budapesttől. Pest megyéhez tartoznak. A megye lakosságának mintegy 40 százaléka él az agglomerációs övezetben, azonban ezt a településegyüttest nem kezelik egységesen, hanem hét különböző járás közt osztják meg. Miért nem tükrözi szorosabb szervezeti kapcsolat az agglomerációs községek és a főváros egymásrautaltságát? Hiszen amúgy is Budapest „alvóvárosaiként" működnek, sok szempontból függő helyzetben vannak. Számos települést fővárosi, ún. kék buszjárat köt össze a belterülettel. Helyes volna-e Nagy-Budapest helyett Óriás-Budapestet létrehozni?

Annak bizonyítására, hogy nem ez a jó megoldás, elég az 1950-ben végrehajtott közigazgatási egyesítésre utalni. Ezt sem követte a jogállás szerint immár városnak számító területek városias fejlődése. Ha azonban megmarad a ma ismert különállás, Pest megye területébe továbbra is beékelődik egy sűrűn lakott övezet, amelynek gondjai itt csapódnak le.

A települések fejlesztésére szánt eszközök elosztási módja nem ismeri el ezeket a többletgondokat, legalábbis nem olyan mértékben, hogy az a megoldáshoz hozzájárulhatna. A községek, a kis települések hátrányban vannak az anyagi eszközök elosztásában. Ott azonban, ahol a „nagyobb" és a „kisebb" település ilyen közel, ennyire szoros és egyenlőtlen kapcsolatban él együtt, a feszültségek rendkívül élesek, a különbségek szembetűnőek.

Az ún. alapellátás - egészségügyi, oktatási, kereskedelmi stb. intézmények - fejlesztésére az agglomeráció falvaiban elvileg csak annyi a lehetőség, mint az ország bármely községében. A népesség növekedése azonban jóval gyorsabb itt, mint másutt. Ráadásul, az itt lakók többnyire Budapesten dolgoznak, így fel tudják mérni a főváros és a környéke közti különbségeket. A településfejlesztési esélyek eltérését a maguk bőrén tapasztalják.

Az agglomerációs övezetet - többek között - az is jellemzi, hogy kevés helyben a munkaalkalom. Így ezek a települések attól a pénztől is elesnek, amelyet mint községfejlesztési hozzájárulást a székhelyén köteles befizetni minden vállalat. Ez a helyzet addig nem változik, amíg az agglomerációs övezetben a gyakorlatban érvényben van az ipartelepítési tilalom, vagy amíg nem változik meg a községfejlesztési hozzájárulás fizetésének és felhasználásának a rendszere.

Az agglomerációs településekre háruló többletterhekről sem a fővárosi, sem a megyei költségvetés nem vesz tudomást, mint ahogy közigazgatási szempontból sem tekintik létezőnek. Gazdasági szempontból pedig mintha nemkívánatos senki földjeként tartanák számon.

Az övezet lakói nehéz helyzetbe kerültek. A főváros vonzása elég erős volt ahhoz, hogy kimozdítsa őket eredeti lakóhelyükről, de ahhoz már nem elég, hogy magához is kösse. A főváros területére nem költözhetnek be, mert még érvényben van a fővárosi népesség növekedését fékező beköltözési korlátozás. De azért sem, mert nincsenek lakások, ahová a főváros befogadhatná őket. Eredeti lakóhelyükre sem költözhetnek vissza, mert ott valószínűleg nem kapnának a jelenlegivel egyenértékű munkát. Helyzetükön nem lehet érdemben javítani a területfejlesztési rendszer változtatása nélkül.

A bevándorlók nagyobb része távolabbi vidékekről, falvakból került az agglomerációs övezetbe, de akadnak, akik a peremkerületekből vagy a belső, városi övezetből költöztek ki, hogy olcsóbban és könnyebben juthassanak lakáshoz. A lakosság összetétele meglehetősen heterogén. A jobb környezeti és közlekedési feltételekkel rendelkező területeken spontán, kertvárosi jellegű fejlődés indult meg. Itt viszonylag magasabb jövedelmű és státusú családok települtek le, figyelemre méltó hányaduk nyugdíjas. Példa erre Dunakeszi „villanegyede". De itt talált lakóhelyet a túlnyomórészt betanított munkásokból és segédmunkásokból álló ipari tartaléksereg is. Közülük is sokan építettek új családi házat. Végül pedig, főként a régebbi, rosszul felszerelt házakban és az ún. „egyéb övezetben" az átlagosnál alacsonyabb jövedelmű és státusú, szakképzettség nélküli családok és a családi köteléken kívül élők telepedtek meg. Sokan közülük átmenetinek szánják helyzetüket, a jobb munkalehetőségek reményében próbálnak itt szerencsét.

Általában azt feltételezik, hogy ez az övezet elsősorban a „magtelepülés" iparának működéséhez szükséges munkaerő lakóhelye. Ez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala; az *agglomeráció nem nyújt mindig jobb munkavállalási feltételeket*, a foglalkozás nélküli tömegek gyűjtőhelyévé is válhat.

A budapesti agglomerációs övezet lakói közül az iparban foglalkoztatottak aránya alacsonyabb az országos átlagnál.

A szocialista iparban foglalkoztatottak száma, 1000 lakosra

	1978	1979	1980
Budapesten	216	211	200
Az agglomerációban	112	112	107
Országosan	156	153	148

Az iparban foglalkoztatottak aránya általában csökken.

A szerencsét próbálók általában ritkán rajzanak ki családi kötelékben. Jellemzőbb, hogy az egyedülálló, többnyire fiatal férfiak és nők költöznek közelebb az előnyösebb munkavállalási lehetőségekkel kecsegtető területekhez. Az is szokásos, hogy a család egyik, vállalkozó kedvű tagja költözik el, és mint szálláscsináló előkészíti a család többi tagjának a beköltözést. A „pionírok" többnyire egyszemélyes háztartásban élnek. E háztartások aránya a budapesti agglomeráció területén ezért is magasabb az átlagosnál. Azonban sok a nagy létszámú család is, különösen a zártsorú, alacsony beépítésű övezetekben. Az egyedülállók egy része komfort nélküli házakban - valószínűleg az őslakosoknál - keres albérleti szobát, más részük az „egyéb övezet" toldaléképületeibe, ideiglenes, nem is mindig lakás céljára készült viskóiba szorul. A laksűrűség magas, különösen az ún. egyéb övezetben. A családok esélye az önállósulásra kisebb az átlagosnál. Sok helyen több háztartás él együtt egy lakásban. Meglehetősen sokan laknak zsúfoltan, viszonylag új családi házban. A fiatal családok csak az átlagosnál rosszabbul felszerelt, komfort nélküli lakásokban számíthatnak önállósulásra.

Társasházakban túlnyomórészt középkorú - 30 és 49 éves kor közötti - családok élnek. Más települési övezetekben is ebből a korcsoportból kerülnek ki a lakástulajdonosok. Az agglomerációs övezetben azonban kevesebb társasház van, mint másutt - ez a fővárosi lakásállomány legigényesebb, legjobban felszerelt, legjobb állapotban lévő része. A zártsoros beépítésű, jórészt a két világháború között épült földszintes, komfort nélküli házakban az átlagosnál több 60 éven felüli ember él. A családi házban lakók kor szerinti összetétele nem tér el az átlagostól.

1960-ban 260 ezer ember, 86 ezer család élt az övezetben, 74 ezer lakásban. A „mennyiségi lakáshiány" közel 12 ezer volt. 1960 és 1975 között 46 ezer lakás épült, főleg magánerőből, családi házas formában. Közben azonban a népesség száma is tovább nőtt. 1976-ban 395 ezer ember élt az övezet 117 ezer lakásában. 1975-ben például 100 szobára országosan 298 lakó jutott. Pest megyében 309, az agglomeráció községeiben 324. A helyzet azóta még tovább romlott. A mennyiségi lakáshiány tehát összességben megnőtt. A minőségi hiány is számottevő, mert sok a rosszul felszerelt lakás. Az 1980-ban számba vett lakásoknak körülbelül 40 százaléka épült 1945 után. A lakosság figyelemreméltó hányada régi lakásokban zsúfolódik össze. A népesség beáramlása olyan állandó túlkeresletet teremt, hogy felértékelődnek a rossz állapotban lévő, komfort nélküli, bontásra megérett házak. Az agglomerációs övezetben - az újakhoz képest - kevesebb épületet bontanak le, mint másutt.

	Épített lakások száma 1000 lakosra			Megszűnt lakások száma 100 lakásra		
	1978	1979	1980	1978	1979	1980
Budapesten	7,8	8,7	8,2	26	32	24
Az agglomerációban	10,9	8,9	10,5	2	2	2
Országosan	8,3	7,9	8,0	22	25	20

Az agglomerációban gyakorlatilag az egyetlen lakásépítési forma a magánerős családi ház. Ez azonban az esetek nagy részében terjengősen, a közművesítés szempontjából nem célszerűen történik. Sőt, sok helyütt egészen igénytelenül, csatornázatlanul, vízvezeték és villany nélkül. Érden, Gyálon, Vecsésen például 15-20 százalék a villany nélküli lakások aránya, de Fóton, Nagykovácsiban, Ürömön eléri a 30 százalékot. Többé-kevésbé megtűrt, igénytelen építési

formákra, toldaléképítésekre, „alig lakások”, sőt bódék eszkábálására is rákényszerülhet a lakosság.

	Vízvezetékkel ellátott	Csatornával ellátott
	lakások aránya (%) 1 9 7 8	
Budapesten	95,6	77,1
Az agglomerációban	55,0	8,0
Pest megyében	40,1	7,5
Országosan	58,6	30,2

[...]

Budapest, XX. évf. (1982) 8. szám 5-7. p.

Juhász Júlia: A Skála születése

(1976)

[...] Falun is nőtt a vásárlókedv, az országban gyarapodott a választék, de az, hogy egy falusi áfészboltban mindent lehessen kapni, még az álmokban se élhetett. A főváros messze volt ahhoz, hogy gyakorta odautazhassanak, a közeli városok bolthálózata viszont gyatra volt, a boltok leterheltsége egyre nőtt, ahogyan a vidéki ipartelepítések, a szaporodó buszjáratok miatt egyre többen jártak be naponta a városokba.

Áruház kell a városokba, ahol a falusi ember is mindent beszerezhet.

A közös alapból 1964-ben kezdtek el először kisebb áruházakat építeni, aztán mind nagyobbakat. Amennyi pénzt a Szövosz adott, ugyanannyit tett hozzá az állam is. Az áruházak beváltak, hozták a pénzt: ebből tellett újabb áruházak építésére - később a Skáláéra is -, közben egyéb vállalkozásokba fogtak, mint amilyen a jól jövedelmező kisvendéglők megnyitása volt. Ezt követte a kistelepüléseken a boltok rekonstrukciója, jelezve: a koncepció bevált. Előbb pénzügyi forrásokat kellett keresni, hogy aztán az erősen leromlott falusi boltoknak is juttathassanak valamit.

Ez volt a legnagyobb verekedés

Alighogy elültek a vidéki áruházak létesítése körüli csatározások, egy még merészebb terv kavart nagy vihart. Ez volt a legnagyobb verekedés a fogyasztási szövetkezetek történetében.

Miért ne lehetne egy szövetkezeti áruház Budapesten is? [...]

De hol legyen?

A főváros minden pontját végigpásztáztatta Bartolák Mihály az embereivel, akik úgy találták, hogy öt helyszín között érdemes válogatni.

Szóba jöhet az Engels tér egy része, ahol most az autóbusz-pályaudvar van. A Tanács körúton a földszintes üzletsor helye. A Moszkva téren egy amúgy is lebontásra ítélt épület helye. A Rákóczi úton egy nagy foghíjas telek. És a BEAC-pálya, de ez csak utolsó lehetőségként, mert a főváros központjában sokkal jobbak lennének az áruház kilátásai.

Aztán kiderült, hogy az Engels téren nem lehet, mert ott a metróépítkezés miatt nem létesíthetnének autóparkolót. A Tanács körúton csak a szanálás négyszázmillióba kerülne. A Rákóczi úton a foghíjas telek túl kicsiny. A Moszkva téren, amit nagyon szerettek volna, horribilis összegre rúgott volna a területrendezés.

Maradt a BEAC-pálya, a hozzá fűződő aggodalmakkal, hogy Budán, külső területen, a városközponttól távol, ez a kedvezőtlen adottság nem befolyásolja-e már eleve az amúgy is kétes esélyeket. [...]

Az áruház koncepciója erre az időre már kirajzolódott. Ez hipermodern áruház lesz, nyugati mintára, de a magyar sajátosságokat se hagyva ki a számításból. Üzletpolitikájuk lényege, hogy az áruknak lehetőség szerint teljes skáláját kell a vevő elé kiteríteni. A „kiterítés" szó szerint értendő, teljes önkiszolgálásra akartak berendezkedni ugyanis, ami akkor még nem honosodott meg az áruházakban.

Éppen szokatlansága miatt, az áfészek ettől nagyon féltek. Ha a nyílt térségen mindent a vevő elé terítenek, eszméletlenül sok lesz a lopás. A szakmában pedig gúny tárgya lett, hogy a Mucsáról jött igazgató és falusi szatócs sleppje mire készül. Majd ha hanyag kezelés miatt sittre kerülnek miután széthordták fejük fölül a vevők az áruházat, lesz kinek kosztot behordani.

Egyébként maga az „áruskála" koncepció is gúnykacajt keltett. Az áruházi kereskedelem abban az időben még, lényegében véve, egyet jelentett a ruházati cikkek árusításával. Ennyiféle vegyes árucikket, a műszaki cikkeknek azt a széles skáláját, amiket a Skála tervezett, addig még nem honosították meg sehol, a szolgáltatásokról nem is szólva. Mit keresnek iparosok egy áruházban?

Ám a legnagyobb ellenkezést barátok és ellendrukkerek körében egyaránt az váltotta ki, hogy a tervek szerint az áruház földszintjén majd élelmiszert árusítanak.

Ilyen még nem volt. Egyik áruház se rendezkedett be erre mostanáig. Vágyat se éreztek rá, mert - nem is alaptalanul - azt tartották, hogy ebből nyereséget kihozni nem lehet, inkább csak veszteséget. És ezen nem is lehet segíteni, mert az élelmiszerek legnagyobb részének az ára hatóságilag megszabott, az árrés is kicentizett, méghozzá igen szűk mértékkel mérve.

Félő volt, hogy Demján a maga képtelen ötletével precedenst teremt, és ezzel, ha talpon akarnak maradni a versenyben, más áruházakat is rákényszerít, hogy a példát kövessék. Nem nevetni vágyásból, inkább fogcsikorgatva élcelődtek, amikor az járt körbe a szakmában, hogy ezek a „szattyángatyások" még a budapesti áruházba is behozzák a tejszagot.

A szövetkezetek is tudták a maguk tapasztalatából, hogy az élelmiszerárusítás vesződsége koránt sincsen arányban a pénzhozammal.

Csakhogy, érvelt Demján, nézzük meg az érem másik oldalát is.

Ez egy új áruház lesz, méghozzá a külterületen. Ide be kell csalogatni a vevőket. De mivel? Ha azt kapják meg itt, amihez másutt hozzászoktak, miért változtatnának az eddigi bevásárló helyükön? Újat kell adni. Csupa szokatlant. Vagy legalábbis sok olyan holmit, amit nem kap meg másutt. Amiért érdemes még a város közepétől is félórát villamosoznia.

De ez még mindig nem elég. A szomszédságot, a közeli térséget is meg kell hódítaniok, innen nemcsak alkalmankénti, hanem mindennapos vevőközönséget szerezhetnek. Csak egyvalami van, amiért a vevő mindennap bejönne az áruházba, ez pedig az élelem. Aki ezért bejár naponta, az akkor is vevő lesz itt, ha ruhára, iparcikkre, szolgáltatásokra lesz szüksége. Az áruház megtelik, elérik, s túlhaladják az egy négyzetméterre eső forgalomban a régi áruházakat, s elhárul a bukás veszélye, nyereséggel számolhatnak, a szövetkezeti áruház jól prosperál.

Nem volt könnyű ezt az érvelést Demjánnak és Bartoláknak elfogadtatnia - és alighogy elérték, Demján máris valami szokatlan dologgal sokkolta megint a szövetkezetieket.

A vevő csak akkor jön be a bármilyen jól ellátott áruházba, ha előre tudja, hogy mit kaphat ott meg. Étvágyat kell csinálni. Erre jó a reklám.

Reklám? Minálunk? Ez nyugati találmány, a mi rendszerünktől idegen. Pazarlásra csábít. Tisztességtelen eljárás más hasonló cégekkel szemben. Eszköz a vevő becsapására, mondták.

Már ezt magát is nehéz volt abban az időben valamennyire eloszlatni. A szövetkezeteket természetesen itt is az érdekelte a legjobban, hogy „ez most akkor majd mennyibe kerül."

Kitűnt, hogy rengetegbe. Egy év alatt 10-15 milliót akartak erre fordítani.

- Akik az első évre az 50 milliós veszteséget nagy nehezen megszavazták, szörnyülködtek, hogy „minek ennyit”? Hiszen ezzel a 10-15 millióval a veszteség jelentős részét eltüntethetnék.

- De ha nem jön be a vevő, akkor még többet vesztünk - mondta Demján.

- Na és mondjuk a Corvin? - Megtudakolták, hogy azok mennyit költenek reklámra.

- Tessék. Ők miért annyival kevesebbet?

- A Corvin nevét mindenki ismeri. A Skáláét egyelőre még ki a csoda? Ha a Corvin befuccsol, az állam kisegíti. És minket ki segít ki, ha befuccsolunk? Csak mi magunk. A mi pénzünket eszi meg később, ha most sajnáljuk a pénzt a reklámra.

Kit meggyőztek, kit rávettek, kire rátukmálták, de megszavazták a pénzt reklámra, aminek aztán hamarosan a hasznát is meglátták, mert mire az áruházat megnyitották, a Skála név már ismeretes volt a vevőközönség előtt. [...]

- Még az utolsó napokban is minden késélen állt, sőt nagyobb volt a felfordulás, mint valaha - mondja Árvay László. - Jön Molnár Frigyes, a Szövosz elnöke. Körülnéz. Csatatér. Minden a feje tetején áll. „Ki mondja meg, mert én már nem hiszek senkinek; lesz ebből nyitás? Eljön a pártközpontból Németh Károly is! Lesz nyitás? Mert ha nem, abból országos botrány lesz.” Azt feleltem: Most nem mondok semmit, gyere ki szombaton megint.

Szombaton a fél ország elindult a Skála felé.

Bartolák Mihály leadta az S.O.S jelet az áfészeknek: hétfőn nyílik meg az áruház, de egyes munkákkal még el vagyunk maradva, aki csak tud, jöjjön segíteni. Jöttek. Megyénként 20-30 ember is. Megint megmutatkozott a szövetkezeti összefogás.

Még az utolsó percekben is takarítottak, portalanítottak, tűzték fel az árcédulákat, de mire beengedtük a vásárlókat, ebből már semmi se látszott. Az áruházat rendben és időben megnyithattuk.[294]

Nagy volt a megkönnyebbülés. De aztán... Arra, no arra, húú, arra jobb nem is emlékezni - nevet fel Árvay László. - Atyaúristen! Mekkora tömeg! A bátrak láncot alkottak, hogy útját állják a rohamnak, a gyávábbak, mint én is, futottunk volna, de bepréseltek bennünket.

Másnap újra kezdhették a rendrakást, de mit számított ez? Csak az számított, hogy már az első nap tízmilliós bevételt hozott. És így ment ez utána még sok boldog napon. [...]

Az első hetek ünnepi győzelmei után a hétköznapokra kellett berendezkedni.

Az első évben nullszaldós volt az áruház. A második évben már nyereséget is elszámolhattak, majd a forgalom és haszon görbéje egyre feljebb futott. [...]

Juhász Júlia: A Demján-titok, avagy a Skála-birodalom megteremtése. Laude Kiadó, Bp., 1989. 46-51., 88-100. p.

[294] A Skála Budapest Szövetkezeti Nagyáruház 1976. április 2-án nyílt meg.

Emlékezések a „hatvanas évek” „Ifipark”-jára

Schuster Lóránt búcsúbeszéde

Tizenöt éves voltam, tehát éppen húsz éve, hogy először kimentem a Parkba.[295] Akkoriban elég rossz híre volt. A szülők féltették, tiltották a gyerekeiket, a srácok meg annál inkább szerették. Pedig mai szemmel nézve, nagyon szolid hely volt. Csak a jól öltözött fiatalokat engedték be, s kellemes kis kerthelyiség volt, terített asztalokkal, fehér köpenyes pincérekkel. Jó néhány hasonló akadt még a városban, annyi különbséggel, hogy itt nem mértek „kemény” szeszt, csak sört, s zenéltek rendületlenül, akik feljutottak a pódiumra. A sörről még el kell mondanom, hogy nem a mai sejtölő, népbutító sör volt, hanem amolyan úttörőknek való. Egy hordóval is meg kellett inni ahhoz, hogy be tudjon rúgni tőle az ember. Vizezték kegyetlenül, ezzel is óvták a fiatalokat a túlzott alkoholfogyasztástól.

Nekünk, magunkfajta külvárosi srácoknak állandó stresszt jelentett a beengedés. Rajnák vagy valamelyik slamesze mindig ott állt a kapuban, és tetőtől-talpig szemrevételezte a jelentkezőket. Ha piszkos volt a cipőd, elbúcsúzhattál az aznapi szórakozástól. Sashalomról jöttünk be a városba, ha esett, persze sárosak voltunk, fűcsomókat tépkedtünk, és azzal súroltuk fényesre a cipőnket. A lányoknak se volt aranyéletük. Nadrágkosztümben például nem engedték be őket, kizárólag szoknyában. Nemrég olvastam George Sand kálváriáját, aki királyi engedéllyel hordhatott csak nadrágot valamikor az 1800-as években. Nálunk még a hatvanas évek végén is a bűn jelképe volt a nadrág a lányokon.

A vagányok persze gyorsan rájöttek a megoldásra. Öltönyben, nyakkendőben, simára nyalt hajjal sétáltak be a cerberusok előtt, de bent 40 embert is összevertek, ha rossz kedvük volt. Mi, mamlaszok, meg farmerben és hosszú hajjal kiszorultunk a Park fölötti domboldalba. Volt olyan koncert, amikor fent többen voltak, mint bent. A rendezők erre kitalálták, hogy kötélkordont húznak ki, ne lehessen megközelíteni a környéket. Erre azután újabb megoldás született. A hosszú hajúak csapatostul jelentkeztek roadnak, segítőnek, slamesznek a zenekarok mellé. A zenekarokhoz tartozó személyzetet ugyanis beengedték úgy, ahogy kinéztek, mert már majdnem művésznek számítottak. Állítom, hogy ez a slepp nagy lökést adott a magyar beatzene fejlődésének, mert a munkaerőgondok így szinte maguktól megoldódtak.

Hogy mi vonzotta ide a fiatalokat? Egy időben a hajdani cselédkorzó szerepét is betöltötte a Park. Ez volt a nagy találkahely. Itt flangáltak a népies körből frissen érkezett szövő- és fonólányok, a belvárosi-városi diákcsajok pedig nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi választékot is biztosították jelenlétükkel. Sashalmon is lakott egy sokunk által irigyelt pincér srác. Esténként itt lődörgött a Parkban, és naponta legalább egy új csajt szedett fel, csak azért, mert jóképű volt.

Persze a nagy vonzerő a zene volt. Itt mindenki bemutathatta, amit tudott. Ha azt akartad tudni, mi történik a beatéletben, egy hétig kijártál ide és pontosan megtudtad. Kik voltak a menők? Liversing, Dogs, Juventus, na meg a slágerzenekarok. Mint például a Gemini, a Bergendy. Kísérleteztek hagyományos ORI-műsorokkal is, de botrányba fulladtak ezek az előadások, így hát egy idő után felhagytak a prózai szórakoztató műsorokkal.

[295] Az Ifjúsági Művelődési Park (közkeletű nevén Ifipark) 1961. augusztus 20-án nyílt meg az Ybl Miklós téri Várkert bazárban.

De ha éppen nem volt jó az élő muzsika, akkor is érdemes volt kimenni, mert a szünetekben a stúdió nyomta a legjobb külföldi slágereket. Amiket a rádióban sem lehetett akkor még meghallgatni. A stúdiósok viszont megszerezték a legújabb Yardbirds-, Stones-dalokat, járt nekik az angol popsajtó és abból mondták a híreket. Kivált a Yardbirdsből Jeff Beck, a gitáros és új ember lépett a helyére, valami Eric Clapton. Számunkra ez akkor roppant fontos volt, mert alig volt más forrásunk, hogy tájékozódjunk a beatvilág helyzetéről. [...]

Török Ádám: „Parkerek és pofonok"

A bulikra járás 1965-től vált tömegessé, amikor szélesebb körben is elterjedt a beat. Egymás után alakultak a zenekarok. A hírekből, a rádióból, a lemezekről egyre többen ismerték meg a Beatlest és más külföldi bandákat. Kitört a zenekar-alapítási láz. Ezek voltak a legpezsgőbb évek. A hivatalosan elismert és futtatott zenekarok mellett ebben az időben már játszottak az ún. underground vagy progresszív beatet játszó bandák is, mint a Liversing, Dogs, Sakk-Matt. Ezek előbb a külvárosi művelődési házakban játszottak, majd a Parkban is felléptek. A vadabb zenéket játszották, és a koncertjeiken általában mindig kitört a balhé. Ezeknek a zenekaroknak a közönségét külvárosi srácok alkották, akik nagyon utálták a belvárosiakat, s ahol lehetett, beléjük kötöttek. A hangadók mindig bejártak a belvárosi klubokba, és a Parkban is azonnal felismerték, kik a belvárosiak. Életveszélyes dolog volt közéjük menni. Egész másként öltözködtek, mint mi, vadabbak voltak, ment a piálás, és hosszabb hajat hordtak. Ezek a keményebb gyerekek aztán az Ifipark környékén rendszeresen felbukkantak - el is nevezték őket »parkereknek« -, de nem mindig engedték be őket az öltözékük meg a hosszú hajuk miatt. Így aztán a Park bejárata előtt, vagy a vároldalban zajlottak le a nagy bunyók. Biciklilláncokkal, boxerekkel is felfegyverkeztek, úgyhogy komolyan készülhettek egy-egy ilyen alkalomra.

Kedvenc zenekaruk a Liversing, majd a Sakk-Matt volt. Az első kifejezetten külvárosinak számító zenekar Szendrődi Zsolt csapata, a Liversing volt. Ebben a bandában Thury Árpi énekelt, egy eszelős, őrült fazon, aztán ott volt Zsombor, a dobos, aki úgy nézett ki, mint Mick Jagger. Nekik volt először vállig érő hajuk Pesten. A Lajos utcában játszottak, de 1965 nyarán felléptek az Ifiparkban is. Emlékszem, Árpi gatyára vetkőzött, felugrott a zongorára és összetörte. A műsor nagy attrakciója azonban Zsombor volt, aki egy adott pillanatban hátat fordított a közönségnek, szétbontotta hátközépig érő haját és megrázta a tömeg felé. Mindenki megőrült, a srácok tomboltak. Az utcán viszont összekötve, a kabát alá dugva kellett hordania, különben megverték volna érte.

A későbbi években már nem a Park, hanem a Park fölötti vároldal lett a törzshelyünk. Ahogy terjedtek az új típusú zenék, ahogy nőtt a hajhossz, Rajnákékkal úgy került egyre több gyerek konfliktusba. Végül aztán tüntetőleg nem is mentünk be a Parkba, hanem a hegyoldalban hallgattuk az új kedvenceket, a Sakk-Mattot, 1968-ban már Creamet, Hendrixet, a progresszív dolgokat nyomták, de még mindig 4 órás bulikon. [...]

Volt egyszer egy Ifipark. Emlékkönyv. Szerk.: Sebők János Bp., 1984. 98-100., 112-113. p.

Budapest oktatásfejlesztésének irányelvei

1969

a./ Jelenlegi helyzet

Az általános iskolát a tanköteles korban jelenleg egy korosztály 95-97%-a végzi el. Ez meghatározza ugyan a továbbtanulási igényeket, de önmagában nem az egyedüli tényező. A 13-14 éves gyermek pályaválasztásában ugyanis jelentős szerepe van a családnak, a környezetnek és az általános iskolának. A továbbtanulási igény - ezen belül a választott iskolatípus - a szülők iskolázottsági színvonalától, foglalkozásától függően jelentősen változik.

Budapest felnőtt lakosságának az átlagosnál magasabb az iskolázottsága, magas a szellemi munkát végzők aránya. Ebből következik, hogy az általános iskolát végzett fiatalok döntő többsége - mintegy 95%-a - tovább kíván tanulni, kb. 13-15%-kal nagyobb arányban, mint országosan. Az országostól eltérően az is jellemző, hogy magas a középiskolai (az általános iskolát végzettek 55-60%-a), ezen belül a gimnáziumi továbbtanulási igény. [...]

A budapesti középfokú oktatási intézmények nemcsak a helyi általános iskolában végzők továbbtanulási igényét biztosítják, hanem évről-évre jelentős számú vidéki fiatalt is felvesznek. Ezért az általános iskolát végzők és a középfokú oktatási intézményekbe felvett I. osztályos tanulók összehasonlítása nem fejezné ki reálisan azt, hogy a fővárosi fiatalok továbbtanulása hogyan változott. Az összehasonlíthatóság érdekében ezért a középfokú intézményekbe felvett I. osztályos tanulókból csak azokat vesszük figyelembe, akik a fővárosi általános iskolában végeztek. (A későbbiekben kívánunk foglalkozni a vidéki fiatalok budapesti továbbtanulásával.)

Az általános iskola VIII. osztályát végzők száma és továbbtanulása

Évek	Ált. isk. VIII. oszt. végzők száma	Továbbtanul az ált. isk. végzők %-ában		
		középiskolában	szakmunkás tanuló iskolában	összesen
1964	22.313	61,2	32,0	93,2
1965	23.025	55,5	35,1	90,6
1966	23.774	52,6	36,7	89,3
1967	28.331	51,6	36,9	88,5
1968	33.100	50,9	39,4	90,3

A továbbtanulási arány 1960-tól fokozatosan emelkedett, és 1964-ben érte el a 93,2%-os csúcsot. A továbbtanulás emelkedése elsősorban a középiskolákban jelentős. Ennek oka a társadalmi-gazdasági igény mellett az is, hogy korábban a középiskolák általánossá tételét a nappali tagozatok beiskolázásának gyors ütemű növelésével kívántuk megoldani. 1964-ről 1965-re a középiskolai továbbtanulási arány kb. 5%-kal csökkent, ezzel párhuzamosan nőtt a szakmunkásképzés iránti érdeklődés. Az utóbbi három évben - az általános iskolát végzők számának emelkedése ellenére - sem a globális, sem a középiskola és szakmunkástanuló iskola közötti beiskolázási arány lényegében nem változott.

Az általános iskolát végzettek nemenkénti megoszlása kb. 50-50%-os. A leányok továbbtanulási aránya kb. 12-15%-kal alacsonyabb a fiúkénál.

Az általános iskola VIII. osztályát végző leányok továbbtanulása

Évek	Ált. isk. VIII. oszt. végző leányok száma*	Továbbtanul a végzők %-ában		
		Középiskolában	szakmunkástanuló iskolában	összesen
1964	11.100	67,5	15,9	83,4
1965	11.150	62,6	20,2	82,8
1966	11.800	60,5	22,6	83,1
1967	14.100	61,0	24,7	85,7
1968	16.600	60,8	25,8	86,6

* számított adat

A fiúk és leányok együttes továbbtanulási arányának összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a fővárosi általános iskolákban végző fiúk 95-96%-a, a leányoknak azonban csak 82-85%-a folytatja tanulmányait. A leányok a továbbtanulásban hátrányos helyzetben vannak, mert a szakmai középfokú intézményekbe (szakmunkástanuló iskola, ipari technikum és szakközépiskola) való felvételi lehetőségük alacsonyabb. Nem véletlen tehát, hogy arányuk a gimnáziumokban magas. A felvételi lehetőségek fejlődése ellenére is a szakmunkásképző iskolák pl. 1964-ben az általános iskolát végző leányokból csak 15,9%-ot, 1968-ban 25,6%-ot vettek fel. Az 1968/1969. tanévben 100 általános iskolát végzett fiúból 43 középiskolákban, 54 szakmunkástanuló iskolákban, 100 leányból viszont 59 középiskolában, 26 szakmunkásképző iskolában folytatta tanulmányait.

Összefoglalva úgy ítélhető meg, hogy az utóbbi években kialakult továbbtanulási arány, mely a középiskolákban 52-61%, a szakmunkástanuló iskolákban pedig 32-39% - kielégítette a fővárosi fiatalok továbbtanulási igényét. E továbbtanulási arányszámok tartása - esetleg a középiskolákban mérsékelt emelése - mellett is szükséges a szakképzést nyújtó iskolákban a leányok arányának növelése, illetve a gimnáziumban tanuló leányok számának csökkentése.

Budapest kiemelkedő gazdasági, kulturális szerepe kifejezésre jut abban is, hogy a középfokú oktatási intézmények vonzása a környező, de a távolabbi megyékre is kiterjed.

A vidéki fiatalok aránya a budapesti középfokú intézmények I. osztályaiban

Tanév	Középiskolában			Szakmunkástanuló iskolákban			Összesen		
	I. éves tan. sz.	Vidékiek száma	I. évesek %-ban	I. éves tan. sz.	Vidékiek* száma	I. évesek %-ban	I. éves tan. sz.	Vidékiek száma	I. évesek %-ban
1964/65.	16.203	2.465	15,2	17.606	8.691	48,7	34.809	11.056	31,8
1965/66.	15.624	2.591	16,6	18.991	8.150	42,9	34.615	10.741	31,0
1966/67.	15.196	2.306	15,2	19.821	8.625	43,5	34.017	10.931	31,2
1967/68.	17.499	2.482	14,3	21.353	8.059	37,7	38.852	10.541	27,1
1968/69.	19.584	2.663	13,6	23.565	8.000	34,8	43.149	10.663	24,7

Megjegyzés: * Az adatok nem tartalmazzák az osztályismétlő, a középiskolából kimaradt és szakmunkástanuló iskolába felvett vidéki fiatalok számát. Ezek figyelembe vételével a vidékiek aránya ténylegesen kb. 1-2%-kal magasabb.

Az elmúlt öt évben a fővárosi középfokú intézményekbe felvett vidéki fiatalok száma alig változott. A vidéki tanulók viszonylag magas arányának oka az ipar budapesti koncentrációja, mely kedvező szakmai hátteret, feltételeket biztosít az elsősorban szakképzést nyújtó intézmények számára. Ennek eredményeként az országos munkaerőigényt is kielégítő szakmai középiskolák jelentős része Budapesten működik. (A technikumokban a vidéki tanulók aránya 30-35%.)

A vidéki tanulók budapesti felvételének indokoltsága nemcsak a kedvező képzési feltételekkel rendelkező oktatási hálózattal magyarázható, hanem azzal az általános gyakorlattal is, hogy több, az ipar számára nélkülözhetetlen szakmába (pl. építőipar, öntő, kovács, stb.) az utánpótlás csaknem kizárólag vidéki fiatalokból biztosítható.

1968-ban csökkent a vidéki tanulók felvételi aránya, mert a demográfiai hullám miatt megnövekedett budapesti 8. osztályt végzett fiatalokból emelkedett a középfokú intézményekben továbbtanulni kívánók száma, e jelenség azonban csak átmeneti.

A középfokú oktatás egyik leglényegesebb kérdése az oktatás struktúrája: ez a fővárosban az elmúlt évtizedben az I. éves tanulók száma alapján a következőképpen változott:

Tanév	Gimnázium		Szakképzést nyújtó középiskola		Szakmunkástanuló iskola		Összesen	
	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában	fő	össz. létsz. %-ában
1960/61.	9.672	29,9	4.989	15,4	17.697	54,7	32.358	100
1961/62.	11.290	33,3	5.560	16,4	17.009	50,3	33.859	100
1962/63.	11.049	31,2	5.721	16,1	18.648	52,7	35.418	100
1963/64.	10.396	30,3	6.428	18,7	17.521	51,0	34.365	100
1964/65.	8.491	25,1	7.712	22,8	17.606	52,1	33.809	100
1965/66.	8.182	23,6	7.442	21,5	18.991	54,9	34.615	100
1966/67.	8.080	23,1	7.089	20,3	19.821	56,6	34.990	100
1967/68.	8.836	22,7	8.663	22,4	21.353	54,9	38.852	100
1968/69.	9.333	22,5	10.251	25,2	21.450	52,3	41.034	100

A legjellemzőbb változás, hogy a gimnáziumokba felvett tanulók aránya az 1960/61. évi, közel 30%-ról - átmeneti emelkedés után - a jelen tanévben 21,6%-ra csökkent. E jelentős arányváltozás a felvételi létszámok mérsékelt csökkenésével járt együtt. Ezzel egyidejűleg nőtt a szakképzést nyújtó középfokú intézményekbe felvett (technikum, szakközépiskola, szakmunkástanuló iskola) tanulók aránya az 1960. évi 70%-ról 78,4%-ra. Ez a látszólag kisebb mértékű arányjavulás kb. 35%-os felvételi létszámemelkedést takar. A szakképzés súlyának emelkedése kizárólag a szakközépiskolák szervezésének eredménye. A középiskolai oktatás belső aránya (gimnázium, szakképzést nyújtó középiskola) megközelíti a 48-52%-os arányt. A középfokú oktatás szerkezete a harmadik ötéves terv hátralevő éveiben várhatóan tovább javul, a gimnáziumok részesedése kb. 19%-ra csökken, a szakképzést nyújtó intézményeké (középiskola, szakmunkásképzés) pedig kb. 81%-ra emelkedik.

Az oktatásfejlesztés közgazdaságilag és pedagógiailag is legbonyolultabb problémája a középfokú oktatás szerkezeti módosítása, ezen belül a két fő iskolatípus helyes arányának létrehozása. A szerkezeti módosítás lényege abban foglalható össze, hogy a gimnáziumi beiskolázás terhére növelni kell a szakképzést nyújtó középiskolák arányát, fokozatosan létrehozva a szakmai műveltséget adó új típusú szakközépiskolát. A szakmai középiskolai felvétel 1965 és 1968 között országosan, ill. a fővárosban eltérő ütemben és arányban változott, jelenleg a középiskolák I. osztályaiba a felvett tanulóknak országosan 45,8%-a, a fővárosban pedig 52,3%-a szakközépiskolákban tanul. A beiskolázás volumene ugyanezen idő alatt a fővárosban 37,7%-kal, országosan csak 18%-kal nőtt.

A középiskola másik alaptípusában, a gimnáziumban a beiskolázás nagyságrendjének változása és az összes I. éves felvételekből való részesedésének aránya - a szakmai középiskolákhoz hasonlóan - a fővárosban eltér az országostól. Országosan a gimnáziumba felvettek száma évek óta fokozatosan csökken, és az összes beiskolázáson belüli aránya ma 54,2%. A fővárosban a gimnáziumba felvettek száma 1965-1968 között 14%-kal emelkedett, az összes felvetteken belüli gimnazisták aránya azonban nem éri el a 48%-ot. [...]

b./Feszültségek, ellentmondások.

A főváros középfokú oktatásának leglényegesebb feszültségeit, megoldatlan problémáit az alábbiakban lehet összefoglalni.

A középfokú oktatás struktúrájának átalakítása nemcsak a két fő középiskola-típus helyes arányának megteremtését jelenti, a fő probléma elsődlegesen az, hogy kialakítsuk a középiskolák - pedagógiailag és közgazdaságilag megfelelő - b e l s ő s z e r k e z e t é t. Jelenleg a szakmai középiskolákba felvehetők számának növelésével egyidejűleg kell a régi típusú (egy szakmára képző) szakközépiskolai és technikumi rendszert ú j t í p u s ú (szakmacsoportos) szakközépiskolákká átalakítani. A technikumok átalakításának tantervi, pedagógiai előfeltételei részben már megvannak, a tárgyi és személyi feltételek megfelelőnek tekinthetők. A régi típusú szakközépiskolák átalakításához azonban a pedagógiai feltételek mellett jelentős nagyságrendű anyagi eszköz kellene, melyet 1970-ig csak részben lehet biztosítani. A szakközépiskolák átalakításán belül pedagógiai és közgazdasági előfeltételek szempontjából egyaránt a legbonyolultabb feladat az i p a r i jellegű új típusú szakmai középiskolák hálózatának kialakítása.

A probléma kétirányú.

Olyan tanterveket kell kidolgozni, melyek az érettségi megszerzésével egyidejűleg olyan szakmai képzettségi szintet biztosítanak egy szakmai csoportban, hogy a végzett tanuló szakmunkásként munkába állhasson, de rendelkezzék olyan szakelméleti felkészültséggel is, hogy néhány év gyakorlati idő után - külön vizsgával vagy anélkül - technikusi munkakört is el tudjon látni. Emellett a tanulókat arra is fel kell készíteni, hogy közülük a tehetségesek felsőoktatási intézményekben továbbtanulhassanak.

Az új típusú szakmai középiskolai hálózat kiépítése részben mennyiségi, részben minőségi feladat. A képzési célból adódóan gyakorlati-helyiség (tanműhely, szertár, laboratórium, raktár, stb.) igényes, melyekkel ma megközelítően csak az ipari technikumok rendelkeznek, a régi típusú szakközépiskolák azonban - néhány kivételtől eltekintve - nem. A jelentős minőségi probléma abban jelentkezik, hogy az ipari szakközépiskolákban évente felvehető létszámnak csak egy részét lehet a jó feltételekkel rendelkező volt ipari technikumokban elhelyezni, többségét pedig csak - a gyakorlati oktatás feltételeivel alig rendelkező - intézményekben.

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy a szakmai középiskolákon belül ellentmondás van a különböző képzési célú régi és új típusú szakközépiskolák, valamint technikumok ellátottsági színvonalában. Ennek az ellentmondásnak a feloldása csak fokozatosan lehetséges.

A végzett fiatalok igénye és a foglalkoztatási lehetőségek között eltérés van. A fiatalok munkába állásakor az alábbi problémák merülnek fel:

A szakközépiskolát végzett fiatalok - a szak jellegétől függően - elsősorban szellemi és nem fizikai munkakörben kívánnak elhelyezkedni.

A gimnáziumot végzett fiatalok viszonylag magas általános műveltséget szereznek, de nem rendelkeznek szakmai ismeretekkel, ezért többségük szakképzettség megszerzésére törekszik, hogy munkába állhasson. A szakképzettség megszerzése elsősorban egyetemi vagy főiskolai továbbtanulási szándékban nyilvánul meg. A felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatóknak átlagban azonban csak 40-42%-a leány, a gimnáziumban a leányok aránya viszont 60% fölött van. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az érettségizettek tekintélyes része igényeinek megfelelő munkahely hiányában legalábbis átmenetileg elhelyezési gondokkal küzd.

Minél nagyobb tehát a középiskolákon belül a gimnáziumok aránya, illetve a leányok száma, a végzettek annál nagyobb nyomást gyakorolnak az egyetemi, főiskolai továbbtanulás, illetve felvétel irányába. Az egyetemi és főiskolai továbbtanulási korlátok a gimnáziumokban végzettek csak egy részének biztosítanak felvételi lehetőséget, ezért jelentős azok száma, akik elhelyezést igényelnek. Bár az utóbbi években növekedett az érettségivel betölthető munkakörök száma, ez még a fővárosban is alacsonyabb, mint a gimnáziumokban érettségizettek elhelyezkedési igénye. Ezért a fiatalok egy részének csak fizikai munkaterületen van lehetősége a munkába állásra. Ez a gond csak azon gimnáziumot végzettek esetében enyhül, akik vállalják a szakmunkásképző iskolákban való továbbtanulást.

Budapesten a legnagyobb munkaerőhiány a betanított és segédmunkás munkakörökben van. E munkaerő szükségletnek csak egy része olyan, amelyet gimnáziumot végzett fiatalok vállalnak, csak a híradástechnika, műszeripar és egyéb hasonló jellegű munkahelyek betanított munkaerő szükségletének kielégítésében lehet a jelenlegi tapasztalatok alapján számításba venni a gimnáziumot végzett leányokat.

A gimnáziumot végzett fiatalok a számukra elfogadható munkakörökben kívánnak elhelyezkedni akár szakmunka, akár bővebb ismereteket igénylő egyéb munkaterületen, így az érettségi után valamilyen formában továbbtanulást kell vállalniuk. Ez azonban az egyetemi és főiskolai továbbtanulási lehetőségek korlátai miatt jelentős részben 1-2 éves időtartamú szakmunkásképző iskolákban, vagy hasonló időtartamú tanfolyamokon lehetséges. Ez megnyújtja a munkába állás lehetőségének idejét és végeredményben egyéni, de főleg társadalmi kiadástöbbletet eredményez.

Lényeges társadalmi politikai kérdés a fizikai dolgozó szülők gyermekeinek aránya a középiskolákban. Az elmúlt két évben történt változást az alábbi összeállítás szemlélteti:

Iskolatípus	Tanév	I.	II.	III.	IV.	I-IV.
		osztályban				
Gimnázium	1967/68.	31,1	27,3	29,4	30,1	29,5
	1968/69.	29,2	28,6	27,2	29,7	28,7
Szakközépiskola	1967/68.	49,2	50,2	50,8	54,8	50,9
	1968/69.	47,0	47,7	48,6	52,0	48,2

Technikum	1967/68.	36,1	42,6	43,5	46,0	42,4
	1968/69.	37,8	36,2	36,9	38,5	37,2
Összesen	1967/68.	38,3	36,5	38,1	39,9	38,2
	1968/69.	37,8	36,2	36,9	38,5	37,2

A fizikai dolgozó szülők gyermekeinek aránya 1967/68. tanévről 1968/69. tanévre a gimnáziumokban, a szakközépiskolákban és összességében is csökkent. Különösen jelentős a visszaesés a gimnáziumokban. Ez a helyzet azért is kedvezőtlen, mert a fizikai szülők gyermekeinek lemorzsolódása kétszer olyan mértékű, mint az egyéb kategóriába tartozók gyermekeié. A fiatalok pályaválasztásában döntő szerepe van a szülők iskolázottságának, foglalkozásának, a család szociális helyzetének, ezért a fizikai dolgozó szülők kevésbé vállalják a gimnáziumi továbbtanulással járó rizikót. Ezek a jelenségek arra figyelmeztetnek, hogy a fizikai dolgozó szülők gyermekei arányának növelése elsősorban a gimnáziumban szükséges, mert ez lényegében meghatározza a fizikai szülők gyermekeinek arányát az egyetemeken is. [...]

Budapest oktatásfejlesztésének irányelvei. Tervtanulmány. Budapest Főváros Tanácsa VB Oktatási Főosztály, 1969. 62-73. p. - Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.

Állambiztonsági jelentések az 1988. és 1989. június 16-i megemlékezésekről

BELÜGYMINISZTÉRIUM SZIGORÚAN TITKOS!

JELENTÉS
az 1988. június 16-ra szervezett ellenséges akciókról,
a végrehajtott operatív és nyílt intézkedésekről

Az 1956-os ellenforradalom szervezésében aktív szerepet betöltő személyek egy csoportja - mintegy 30-40 fő - több évtizedes visszahúzódás után folyamatosan tér vissza a politikai közéletbe. Míg néhány évvel ezelőtt aktivitásuk abban merült ki, hogy egymás között interjúkat készítettek,[296] rögzítették emlékeiket, állásfoglalásaikat, az elmúlt 3-4 esztendőben mind gyakrabban, növekvő számban részt vesznek a különböző ellenséges ellenzéki csoportok akcióiban, megjelennek rendezvényeiken,[297] az utóbbi időben legális társadalmi rendezvényeken is. Míg két-három esztendővel ezelőtt az ellenséges ellenzéki csoportosulások személyüket és törekvéseiket fenntartással kezelték, napjainkra egyetértés alakult ki közöttük 1956 átértékelése, valamint Nagy Imre és társai rehabilitálása szükségességének követelése tekintetében. Már 1986 októberében elhatározták, hogy nagyarányú megemlékezést szerveznek. Utóbbinak leglátványosabb megnyilatkozása az emlékműavatás - a mai nap folyamán - a Pére Lachaise temető kiemelt parcellájában.

A hazai megemlékező „emlékeztető" akciók szervezését több hete megkezdték. Ezek propagálására felhasználták a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Magyar Demokrata Fórum, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság és más klubok, körök rendezvényeit...

Az 1988. június 16-i események:

A rákoskeresztúri Új Köztemetőnél: Az előzetes terveknek megfelelően 10,00 óra körül folyamatosan érkeztek a résztvevők a temető kapujához, ahol az indulásig mintegy 3-400 fő gyűlt össze.

A „vezérkar" mintegy 30-40 fővel képviseltette magát. Megjelent egyebek között Ara Kovács, Csoóri, Demszky, Dénes János, Fónay, Gadó, Haraszti, Kőszeg, Kis J., Mécs, Nagy Elek, Pákh, Rácz Sándor, Tamás G. Miklós, Talata[298] stb.

10,15 után a csoport egy nagy - 60 szál szegfűből összeállított - koszorúval lassan megindult a főúton a 301. parcella felé. Közvetlen a parcella előtt nagyméretű nemzetiszínű zászlót

---

[296] Utalás Donáth Ferenc Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Litván György, Hegedűs B. András kezdeményezésére. A „kerekasztal-beszélgetéseknek" nevezett interjúk a '80-as évek kezdetétől készültek az '56-os forradalom eseménytörténeti rekonstrukciója céljából. Csalog Zsolt és Rainer M. János interjúinak magnófelvételeinek szisztematizálása végett, illegális körülmények között alakította meg az Oral History Archívumot Kozák Gyula és Hegedűs B. András, amely ma az '56-os Intézet kebelén belül működik. [Kenedi János jegyzete]

[297] Utalás az Eörsi István lakásán 1986. december 5-én és 6-án megrendezett illegális tudományos konferenciára. In: A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Magyar Füzetek kiadó. Adalékok az újabbkori magyar történelemhez sorozat, Párizs-New Jersey 1987. [Kenedi János jegyzete]

[298] Ara Kovács Attila, Csoóri Sándor, Demszky Gábor, Dénes János, Fónay Jenő, Gadó György, Haraszti Miklós, Kőszeg Ferenc, Kis János, Nagy Elek, Pákh Tibor, Mécs Imre, Rácz Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Talata József.

kibontva vonultak a sírok között. Több személyen „Rendező” feliratú, gyászkeretes, Kossuth címeres szalag volt. Nagy Gáspár verset mondott, ezt követően Fónay Jenő 25-30 perces megemlékezést tartott. Az első részben saját börtönélményeit mondta el, valamint Nagy Imre személyiségét méltatta, és kivégzésének körülményeiről beszélt. A továbbiakban a jelenlegi helyzetet értékelve, kiemelte, hogy egypártrendszer keretében a társadalom válsága nem oldható meg, csak az 1956-os nagyszerű kezdeményezés „példája alapján.”

A beszéd elhangzása után - eddig nem azonosított - személy[299] felolvasott egy kétszáznegyvennégy fős listát,[300] amely Mécs Imre „Kivégzések a forradalom után” c. ellenséges, agresszív hangvételű röpiratának tartozékát képezi.

Rácz Sándor inspirálására ismeretlen személy[301] bejelentette, hogy a halottak tiszteletére kopjafát akartak állítani, amely „eltűnt”, ezért ez elmarad.

Befejezésül egy református-, egy római katolikus-, egy metodista majd egy zsidó pap megáldotta a vélt sírokat.

A Himnusz elhangzását követően a tömeg oszlani kezdett. Ekkor Pákh Tibor arra szólította fel a jelenlevőket, hogy Mindszentyről is emlékezzenek meg, és arra próbálta buzdítani őket, hogy „szabadítsák ki Nagy Jenőt” (a kopjafával előállított személyt).

A mintegy egy órás rendezvényről eddig ismeretlen személy kb. 5-6 percben telefonon tájékoztatta az MTI-t, 3 fő videofelvételeket készített.

A helyszínen az ellenforradalom után kivégzettek állítólagos névsorát tartalmazó listát, az elkobzott kopjafát ábrázoló fotókat és a június 27-i tüntetésre mozgósító röplapokat osztogattak.

A Hősök terén: A temetői rendezvényt követően 14,50-kor a Hősök terén megjelent Pákh Tibor és virágot helyezett el az ismeretlen katona sírjánál.

A jelenlévő rendőrök igazoltatták majd felszólították a távozásra.

15,15 órakor a Szépművészeti Múzeum lépcsőjén mintegy 150 fő gyűlt össze virággal és kis zászlókkal. A csoport élére Rácz Sándor és Nagy Elek állt, kezükben kis koszorúval.

A teret a rendőrök lezárták és távozásra szólították fel a tömeget. Az intézkedéssel szembeni nemtetszést nyilvánító Rácz Sándort és Nagy Eleket az intézkedő rendőrök feltartóztatták, majd Ráczot a II. kerületi Kapitányságra előállították. Nagy Eleket a térről eltávolították, majd elengedték.

Ezt követően 16,15-kor a Műcsarnok előtt tartózkodó mintegy 50-60 főt a rendőrök igazoltatták, majd távozásra szólították fel, melynek eleget téve a kisföldalatti felé elvonultak. A csoportban jelen volt Bubik István, Csoóri Sándor, Csurka István, aki beszédet akart mondani, azonban ezt az intézkedő rendőrök megakadályozták.

A Hősök terén végrehajtott rendőri intézkedéseket ismeretlen személyek videóra rögzítették.
...

---

[299] Hegedűs László

[300] Rainer M. János (Fényes Elek álnéven publikált) listájáról van szó: Beszélő 1988. [Kenedi János jegyzete]

[301] Molnár Tamás, az Inconnu csoport tagja. Ld. a SZER 1988. június 16-ai Esti Világhíradó c. hírműsorát. [Kenedi János jegyzete]

Záradék:

Az előállítottakat 1988. június 16-án 22,00 órakor elbocsátottuk, a kopjafa visszaadására intézkedés történt.

Budapest, 1988. június

BELÜGYMINISZTÉRIUM
III/III. Csoportfőnökség

Szigorúan titkos!
(Selejtezésig!)

JELENTÉS

[...] Az események,[302] az előkészítés időszakában végrehajtott megelőző befolyásoló intézkedések hatására az előzetesen meghatározott tervek szerint rendben lezajlottak. Az alternatív szervezetek által várt, mintegy félmillió résztvevővel szemben a Hősök terén nagyságrenddel kisebb tömeg gyűlt össze. Ezen még a vidéki toborzás sem változtatott. A rendezők mind a búcsúztatáson, mind a temetői gyászszertartáson eleget tettek vállalt feladatuknak, biztosították a rendet. A helyszínekre - az előzetes felhívások ellenére - bevinni kívánt transzparenseket, demonstratív táblákat és zászlókat visszatartották. Mindezekkel szemben az elhangzott beszédek nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló nyíltan felvázolta - és esetenként követelte - a rendszerváltozás programját. Különösen érzékelhető volt ez Rácz Sándor és Orbán Viktor a Hősök terén, valamint Méray Tibor a temetőben elhangzott beszédében. Megállapítható, hogy az előzetesen eltervezett és a rendezőkkel történt megállapodás - amely a kegyeleti jelleg kidomborítását, a nemzeti megbékélés hangsúlyozását tűzte célul - a rendezvényeken nem dominált egyértelműen.

A szélsőséges csoportok és személyek - mindenekelőtt Krassó György, az INCONNU csoport és a Republikánus Kör - külön ünnepség tartására vonatkozó elképzelései nem valósultak meg. Ebben szerepet játszottak az összehangolt politikai állami és állambiztonsági elterelő, befolyásoló intézkedések és e hatás gyakorlására reagáló nyugati diplomaták - elsősorban Mark Palmer USA nagykövet - fellépése.

A búcsúztatás során terjesztésre került az SZDSZ legújabb lapja, amely az MSZMP vezetőinek legitimitását kérdőjelezi meg, valamint a Szegeden megjelenő Déli Napló. Ez utóbbi „1956. november 4-én elmaradt a hajnal" főcímmel jelent meg, amelyen egy ötágú csillag és „1917. november 7-1989. június 16." felirat szerepel.

A TIB tagjai úgy értékelték az eseményeket, hogy a gyászszertartás - miközben megőrizte kegyeleti jellegét - politikai demonstrációvá vált. Általános véleményként fogalmazódott meg, hogy Vásárhelyi Miklós „igazi európaiként" lépett fel, Kopácsi Sándor és Király Béla beszéde realista volt, és elítélték Orbán Viktor, Rácz Sándor és Mécs Imre megnyilatkozásait. Az esemény teátrális jellege a résztvevők között sem váltott ki osztatlan szimpátiát.

[302] Nagy Imre és mártírtársai újratemetése 1989. június 16-án, kivégzésük évfordulóján. A jelentésben írottakkal ellentétben mintegy 300 ezren jelentek meg a Hősök terén. Az eseményt, amely egyben a Kádár-rendszer morális-szimbolikus temetésévé is vált, a televízió egész napos élő adásban közvetítette.

Krassó György és a befolyása alatt lévő csoportosulások elégedetlenek az események lefolyásával, további lépéseiken egyelőre gondolkodnak.

A nyugati diplomaták - egybehangzóan - megállapították, hogy a hatalom toleranciája megfelelő volt, ugyanakkor az ellenzék nem ért el akkora sikert, mint amire számítottak. Megítélésük szerint a Hősök terén maximum 100 ezer ember lehetett jelen. Közülük néhányban ellenérzést váltott ki az a tény, hogy a „hősök" névsorában köztörvényes bűnözők is szerepeltek.

Az 1989. június 16-i rendezvények során országosan rendkívüli esemény nem történt, rendőri intézkedésre nem került sor.

Budapest, 1989. június 17.

Dr. Horváth József rendőr vezérőrnagy,
csoportfőnök

Kenedi János: Kis Állambiztonsági Olvasókönyv. Október 23. - Március 15. - Június 16. a Kádár-korszakban. Második kötet. Bp., 1996. 210-214., 388-390. p.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Beluszky Pál: Budapest társadalma a modernizáció útján. 1948-tól máig

1992

1. Budapest társadalma a kommunista hatalomátvétel után (1948-1949) *homogenizálódott*. A korábbi társadalmi tagolódás tulajdoni-vagyoni-hatalmi alapjai megszűntek; a város lakói - kevés kivételtől eltekintve - állami alkalmazottakká váltak. A társadalom meglehetősen *amorffá* vált; a definiálható *csoportok személyi összetétele igen változó volt*, az emberek helyzete nagyon *bizonytalan*, külső körülményektől függő munkahelyi-társadalmi pozíciójában, *homogenizálódott a fogyasztás is*. (Nem lehetett luxusjavakhoz jutni, a család nagysága alapján limitálták az igénybe vehető lakásnagyságot, stb.) A szocializmus deklarált egalitárius eszméi a kezdeti években (1949-1956) jelentős mértékben formálták a társadalmi gyakorlatot.

2. A társadalmi csoportok képződésében a *státus* szerepét a korábban másodlagos jelentőségű *pozíció* vette át. A származás, az iskolai végzettség, a műveltség szintje és jellege, a birtokolt tudás, világlátás, a javakkal való élni tudás, az életvitel, értékrend (többnyire örökölt) mintái stb. természetesen még a legszigorúbb években is tagolták a főváros társadalmát, s a tagolódás „törésvonalai" jellemző módon metszették a státus által kijelölt csoportokat, nem is beszélve a társadalom „hivatalosan" elismert tagolódásáról, a munkás, paraszt és (másodlagos) értelmiség csoportjairól.

3. A vázoltak viszonylag tisztán az ún. kádári konszolidáció kezdetéig (1963-1964) érvényesültek. A „kiegyezésként" is emlegetett folyamatok eredményeként megszűnt a „kemény" diktatúra; az állam (a „pártállam"!) hátrább vonta hadállásait, s kevésbé kívánta uralni a magánszférát (ennek jele pl. hogy visszavonták a korábbi abortusztilalmat, vagy eltűrték a lakosság vallásos életének megnyilvánulásait, noha a vallásgyakorlatot folytatók nem lehettek a párt tagjai, s így bizonyos karrierlehetőségek zárva voltak előttük); elnézték, hogy *a lakosság egy része a „magánszférába" emigráljon*. A hatalom lehetővé tette a „boldogulásnak", gyarapodásnak *korlátozott egyéni útjait*. Ezen utak *egyéni* (családi) voltát különösen hangsúlyozni kell. (Tehát arra nem volt lehetőség, hogy az egyén érdekei képviseletére bármilyen közösséget hozzon létre, a nyilvánossághoz forduljon, ám a hatalom még azt is jóindulatúan tudomásul vette, hogy mint egyén, különböző nem legális eszközöket vegyen igénybe gyarapodására.) Az egyéni gyarapodásnak sokféle útja volt, ezek legtöbbje a *második gazdasághoz kötődött* (mezőgazdasági kistermelés, önerőből végzett házépítés, nyaralóépítés, másodállások vállalása, feketemunka, stb.) Mivel a családok második gazdaságban elfoglalt pozíciója erősen befolyásolta társadalmi helyzetüket, ez egyben a piaci alapú szerveződést is „bevitte" a társadalom strukturálódásába. A 60-as évektől az élet keretei (pl. lakáshoz jutás, iskoláztatási lehetőségek, családi felhalmozási lehetőségek, stb.) is konszolidálódtak, hosszabb távra tervezhetővé váltak. Megszilárdultak a társadalom rendezőelvei. Növekedett a társadalmi helyzet továbböröklhetőségének lehetősége, illetve kényszere. (A 70-es években például a diplomás értelmiség gyermekeinek huszonötször (!) akkora esélye volt egyetemi tanulmányok folytatására, mint a társadalmi piramis legalján helyet foglaló segédmunkás gyermekének.) Megindult a társadalom újra strukturálódása.

4. Az 1960-as évek óta a magyar szociológia az ún. „munkajelleg csoportokat" használta a társadalom szerkezetének leírására, rétegezettségének elemzésére.

A munkajelleg szerinti csoportokba való besorolás alapján az országos arányokhoz képest *szignifikáns eltérést mutat* a budapesti társadalom az alábbiakban:

- *a vezetők és értelmiségiek aránya* (1970-ben országosan 5,1 százalék) hozzávetőleg négyszerese az országos átlagnak (s ötszöröse a vidéki átlagnak);

- a magyar társadalom egyik „jellegadó" rétege, a *segéd- és betanított munkás* (arányuk 1970-ben országosan 29,6 százalék a mezőgazdasági munkásokkal - nem termelőszövetkezeti paraszt! - együtt 34,5 százalék, 1980-ban is 31,8 százalék, s akik jellegzetesen kétlaki, falulakó és ingázó réteget alkotnak) szerényen van képviselve a fővárosban, így a munkásságon belül a szakmunkások és alkalmazottak szerepe domináns;

- természetesen majd teljesen hiányzik a szövetkezeti parasztság, *a nyugdíjasok aránya* viszont kétszerese volt az országos átlagnak. A munkajelleg csoportok jól jellemezhetők az iskolai végzettséggel. A legnagyobb különbség az értelmiségiek, és a társadalom többi rétege között van. A viszonylag népes „elit" után viszont jóformán nincs középréteg; még az alkalmazotti-szellemi réteg is közelebb állt a munkásokhoz, mint a vezetők-értelmiségiek csoportjához.

Legfeljebb a segédmunkások csoportja szakadt le minden szempontból a többi rétegtől.

5. Merőben más megközelítést alkalmaztak a státuscsoport-vizsgálatok. Közülük Kolosi Tamás vizsgálata egy 1981-ben végzett, országos (ötvenezer személyre kiterjedő) empirikus adatfelvételen alapul. E vizsgálatból Budapestre vonatkozóan számszerűsíthető eredmények is levonhatók. E megközelítésben a foglalkozás és a munkahely jellemzői csak *a hét egyenlőtlenségi dimenzió* egyikét alkotják. A modell alapfeltevése, hogy a társadalom tagjainak társadalmi helyzete hét dimenzióban mutat jellegmeghatározó különbségeket: 1. a munkamegosztásban elfoglalt hely, 2. a jövedelem és vagyon, 3. a fogyasztás, 4. a lakás, 5. a lakóhelyi környezet, 6. a kultúra és életmód, 7. az érdekérvényesítési képesség vagy hatalom. A hét dimenzióban elfoglalt helyzetet hét-hét fokozatba sorolta, majd klaszteranalízis segítségével tizenkét státusba osztotta.

Budapest társadalmának helyzete valamennyi pozíció mentén kedvező, a legkedvezőbb helyzetben lévő csoportok aránya többszöröse az országos átlagnak. (A magas státusú övezetben lakók aránya a fővárosban 75,9 százalék, országosan 20,1 százalék; a legjobb anyagi helyzetben lévők hasonló arányszámai 21,8, illetve 14,3 százalék; az ún. kulturális index alapján 24, illetve 10,3 százalék. Az „érdekérvényesítési" index legmagasabb két osztályába Budapest lakóinak 22,4, az ország lakosságának 14,5 százaléka tartozott, a különbség mérsékeltebb, ám az ország legkedvezőbb érdekérvényesítési pozícióban lévő lakosságának 38,3 százaléka még így is a fővárosban élt. Ez az arány a legmagasabb fogyasztási osztályban már 41,0 százalék, a legnívósabb lakások 36,8 százaléka volt a fővárosban és így tovább. Csupán - érthető módon - a második gazdaság elterjedtsége alapján kedvezőtlenebb a főváros képe az országos átlagnál.

A budapesti társadalom jellemzője *az elit magas aránya.* S nem is az a figyelemreméltóbb, hogy a budapesti lakosság közel ötöde az elitbe sorolható, hanem az, *hogy az ország társadalmi elitjének hozzávetőleg fele a fővárosban él*. (Ez az arány egyes magasan kvalifikált csoportok - pl. akadémikusok, minősített kutatók - esetében még magasabb, elérheti a 80 százalékot). Ez a tény - párosulva a modernizációban szerepet játszó intézmények hasonlóan nagyfokú vagy még nagyobb koncentrálódásával - azt eredményezheti, hogy a gazdaság folyamatban lévő modernizációja ismét a fővárosra koncentrálódik, az új típusú gazdasági szervezetek - speciális bankok, beruházási tanácsadó, értékbecslő, jogi tanácsadó intézmények, a tőzsde, külföldi cégek képviseletei, stb. -, általában a quatener szektor szinte egyedüli bázisát Budapest jelentheti.

*

A fentiekben az 1948 után kialakult társadalom néhány - végső soron - mennyiségi jellemzőjét ismertettük. Ezután a társadalom szerveződésének alapjáról kell szólnunk.

Nyilvánvaló, hogy a szovjet típusú társadalom Magyarországon is erősen rendi jellegű volt, nemcsak azáltal, hogy összezúzta a „piaci társadalomszerveződés" alapjait, hanem azáltal is, hogy a túlélés egyedüli lehetősége - kivált a klasszikus sztálinista modellben - *a messzemenő és tökéletes lojalitás volt* (ami a rendi szerveződések alapvető értéke). *A társadalom kasztokra tagozódott* (a párttagok kasztja, ezen belül volt az „egyszerű" párttagok, az apparatcsikok, a felső vezetés kasztja, a tulajdonformák hierarchiája - a támogatott állami tulajdon, az elfogadott szövetkezeti és a hátrányos helyzetben tartott magántulajdon -, de pl. a „dolgozó nők" is előkelőbb kasztot alkottak, mint a „háztartásbeliek"), az egyes kasztokhoz *előnyök, privilégiumok, „kasztjelző" szimbólumok* tartoztak, olykor pontosan formalizálva, olykor informálisan (jog a külön orvosi kezeléshez, a zárt üdülőhöz - ahol a pártüdülőn belül is őrzött kerítések különítették el a párttagok előkelőbb s kevésbé előkelő csoportjait egymástól -, a soron kívüli gépkocsivásárláshoz, külön telefonvonalhoz és így tovább.)

Fontos dokumentummá vált a „származás", a hetvenes évekig „hivatalosan" is besorolták az embereket a származási kategóriákba (munkás-, paraszt- alkalmazott, egyéb és X-es származású, s ennek pl. az egyetemi, főiskolai továbbtanulás esetében befolyásoló szerepe volt), de ebbe a kategóriába tartozott a „munkásmozgalmi múlt", a „partizánszövetségbe" való tartozás, egyes politikai jellegű kitüntetések birtoklása, stb. A „piaci" típusú szerveződés az ötvenes években, a hatvanas évek elején szűk területre korlátozódott (főleg városokban, ahol némi szolgáltatás jellegű kisipar, néhány „borravalós szakma", néhány szabadfoglalkozású értelmiségi képviselte a „piaci" viszonyokat). Joggal állapíthatta meg a kor jeles politikai gondolkodója, Bibó István, hogy „... a szovjet típusú társadalom ... szerkezete is rendi jellegű, s ennek ránk erőszakolása ismét elakasztja a magyar polgári fejlődést". Ez azért aggasztó, „... mert azokban a társadalmakban, ahol ilyen mélyek a rendi szerveződések gyökerei, igen könnyen élednek újjá a rendi mentalitásnak az értékei", mint pl. a gondolkodásbeli tolerancia hiánya, úr-szolga, patrónus-kliens viszony, stb.

A 60-as évek elején - mint erre korábban utaltunk - részben a „klasszikus sztálinista modell" kimerülése, a kizárólag politikai-adminisztratív eszközökkel irányított gazdaság sokasodó válságjelei, részben pedig a konszolidáció igényelte „kiegyezés" (a politikai hatalom s a társadalom között) szükségessé tette a gazdasági modell némi reformját. Ez Magyarországon az állami (+szövetkezeti) tulajdon további primátusát, a tervgazdaság fenntartását, ám néhány piaci elem „beemelését" jelentette az állami szektorba, s nem utolsósorban az egyéni gyarapodás lehetőségének biztosítását. A magyarországi sajátosságot *a „második gazdaság" ideológiai-politikai-jogi elismerése, változatos formáinak s széles körű elterjedésének elfogadása, megtűrése jelentette*. Mindez pedig azt eredményezte, hogy az állami-redisztributív rendszerből kivont gazdálkodás volumene, az ebben résztvevők aránya úgy növekedett, hogy a második gazdaság résztvevői egyben az állami-szövetkezeti szektornak is résztvevői maradtak, ez szabta meg társadalmi helyzetüket, ám „pozícióikat" - vagyoni állapot, jövedelem, fogyasztás, stb. - a második gazdaságban való részvétel is befolyásolta, esetenként megszabta. Az első és második gazdasághoz, a rendi és piaci szerveződésekhez való kötődés a személyek, *még inkább a családok szintjén nem vált ketté.*

A második gazdaság „legális" szférájában a 80-as évek elején egy empirikus felmérés szerint a családok 75 százaléka vett részt. Különböző korrekciók alapján a részvétel Budapesten 64-65 százalékra becsülhető. (Hozzátéve, hogy a felmérés a „második gazdaság" minden elemét nem is tudakolta, pl. önerős lakás- és nyaralóépítés, lakáskarbantartás, illetve bizonyos nem legális formái is kialakultak e gazdaságnak, tehát a fenti arány feltehetően magasabb volt

Budapesten is az említett értéknél.) A kettős kötődés tehát a családok-egyének nagy többségénél fennállt. Végül megjegyezzük, hogy a legtöbb, a társadalom szerkezetét elemző vizsgálat figyelmen kívül hagyja a nyugdíjasok, inaktívak növekvő csoportját, noha számuk 1990-ben Budapesten megközelítette a hatszázezret.

Ez a negyed századon át érvényes modell van átalakulóban napjainkban. Az átalakulás *mértékéről* nincsenek pontos adataink, *a folyamatok jellegéről* sem készültek napjainkig átfogó elemzések. Így néhány tendencia jelzésére szorítkozunk.

Az *1990-es évek elejének* feltételezett társadalmi modelljénél a legszembetűnőbb különbség a Kádár-korszak társadalommodelljéhez képest a kétféle szerveződési elv fokozatos elkülönülése, a „piramisok" távolodása egymástól, a piaci szerveződés. A „piramisok" széthúzódása egyrészt *a második gazdaság lehetőségeinek, jelentőségének csökkenésével* (a korábban a második gazdaságban végzett tevékenység „átvitele" az első gazdaságba, a rendszeres túlórázás, másodállás vállalás lehetőségének csökkenése, a magánszektor által kielégített kereslet keresetcsökkentő hatása, stb.) magyarázható, *másrészt természetesen a piaci szektor növekvő jelentőségével*.

A piaci szektor is jellegzetesen „kétosztatú" tehát, az első gazdaságban jelentkezik, de fennmaradt második gazdaságként is (ha feltehetően ez utóbbiban zsugorodva is). A piaci első gazdaságban érdekelt lakosság *számát és arányát* csak becsülni tudjuk. Az 1990. január 1-én végrehajtott népszámlálás ötvenháromezer önállót talált Budapesten (a keresők 6 százalékát). Számuk és arányuk 1980 óta megháromszorozódott. Ez a szám nem tartalmazza a piaci szektor alkalmazottainak számát.

S figyelembe kell venni, bizonyos értelmiségi pályák ismét „szabadfoglalkozás" jellegűekké válnak napjainkban (ügyvédi pálya, magánorvosok és gyógyszerészek, magánmérnökök, művészek, stb.).

Így a keresők ötöde 1991 őszén a piaci szektorban tevékenykedik, s az arányuk állandóan nő. Ez a csoport igen heterogén összetételű; feltehetően

a) új nagy- és középvállalkozókra;

b) kisvállalkozókra, „tradicionális" önállókra (kiskereskedő, taxis);

c) a piaci szektor kisegzisztenciáira (alkalmazottak, ügynökök, utcai árusok, csencselők, stb.) bontható ez a csoport.

A közép- és nagyvállalkozók számát Budapesten egy igen bizonytalan becslés négyszázra tette 91 őszén.

Hasonló pozíciót foglalnak el a szabadfoglalkozású értelmiségiek legjobb helyzetben lévő képviselői, de némiképp a gazdasági-politikai vezető elit szakmailag kiváló képviselői is, akik konvertálható tudásuk, összeköttetéseik révén a piaci szférába is át tudnak lépni.

Külön kell szólni a piaci szektor kisegzisztenciáiról, akiknek száma rohamosan növekszik, s ma már szembeötlő szereplői Budapestnek. Tőkével nem rendelkező utcai árusok, csempészárukkal kereskedők, házalók, „feketemunkások" tömegei vannak jelen Budapesten (s természetesen a már a bűnözés szférájába sorolható valutázók, prostituáltak, szerencsejátékosok, stb.)

A volt pártállami berendezkedéshez kötődő rendi jellegű kiváltságok eltörlése, az ún. „nomenklatúra" - magas párt-, állami és gazdasági vezetők - menesztése, az élet minden területét átszövő etatizmus visszaszorulása, a félelem s az „alattvalói" magatartás oldódása *a rendies szerveződési formákat háttérbe szorította*. De nem szüntette meg teljesen. Nemcsak

azért, mert a korábbi hierarchiák egyes elemei még továbbélnek - pl. a munkahelyeken -, nemcsak azért, mert az állami munkahelyekhez való kötődés eleve bizonyos rendies szerkezeteket tart életben, hanem azért is, mert az új politikai elit is vonzódik bizonyos *tekintélyelvű berendezkedéshez*, nosztalgiával fordul a két világháború rendies jelenségei felé, s azért is, mert a társadalomba is mélyen ivódtak bizonyos rendies elemek, ideológiák. Ismét Bibó Istvánt idézve: „... az a kényszeres attitűd, hogy helyes és helytelen nézetek, világnézetek között kell mindig különbséget tenni". Szelényi Iván pedig azt állapítja meg, hogy az új rendszerbe való átigazolás elterjedt technikája az új lojalitás; „... az új típusú lojalitásokkal ismét politikai tőkén alapuló, alapvetően rendi szerveződés alakul ki, amelyre a polgári szemléletre oly idegen intolerancia a jellemző".

Végül is: *Budapest társadalma kétarcú*: mivel a piaci szerveződés bizonyos elemei a reálszocializmus idején is fennmaradtak - ha a második gazdaság kereteibe szorítva is -, mivel bizonyos kispolgárosodás állandóan zajlott, *ez a társadalom sok szempontból nyitott és alkalmas a modernizálásra, polgáriasodásra*. Másrészt állapota, ismeretei, beidegződései gátolják is ebben, hosszú folyamattá téve a polgáriasodást (a pénzes vállalkozók többsége ma hazánkban igencsak híján van a polgári erényeknek, mentalitásnak), gondot okozva a modernizáció mindennapjaiban is.

Társadalmi konfliktusok napjaink modernizációja során

1. A modernizáció általános ideológiai-politikai (és közigazgatási) feltételei, illetve konfliktusai

A politikai és társadalmi rendszerváltás folyamata Közép- és Kelet-Európában a remélhetőnél *sokkal kedvezőbben* alakult (mindenekelőtt az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon). A rendszerváltás súlyos konfliktusoktól mentes volt - „vértelen", kezdeti szakasza (a pártállami intézményrendszer összeomlása, szabad választások, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok felszámolása - a VSZ, a KGST utódszervezet nélküli megszűnése, a szovjet csapatok kivonása, stb.) igen gyors volt, a változások mélyrehatóak. Ez a rendezett és gyors változás felfokozott reményeket támasztott a közeljövőre nézve: az öröklött társadalmi és gazdasági válság gyors felszámolását, „csatlakozást Európához". Az elmúlt alig két év nyilvánvalóvá tette, hogy „európaizálódásunk" hosszú és konfliktusos folyamat eredménye lehet. A térség általános feltételei megítélésünk szerint romlottak az elmúlt hónapokban (noha a volt Szovjetunióban bekövetkezett földcsuszamlás[303] csökkentette a „keleti fenyegetést");

- a feléledt nacionalizmusok súlyos összecsapásokat eredményeznek (Jugoszlávia, a függetlenedő szovjet köztársaságok), illetve azokkal fenyegetnek, de legalábbis destabilizációt eredményeznek. (Szlovákiai törekvések a teljes állami önállóságra, Románia megoldatlan kisebbségi kérdései, a lengyel igények felbukkanása a litvániai vagy ukrajnai lengyelekkel kapcsolatban, a macedón kérdés újrajelentkezése, a jelenlegi államhatárok megváltoztatásának felmerülése egyes politikusok vagy politikai csoportok részéről, stb.) Mindez párosulva pl. a nyugati tőke befogadásának kialakulatlan feltételeivel (jogi, intézményi feltételek),

[303] 1991 augusztusában konzervatív kommunista erők puccsot kíséreltek meg a Szovjetunió megújításán és egyben tartásán fáradozó Mihail Gorbacsov elnök ellen. Bár a hatalomátvételi kísérlet kudarcot vallott, feltárta, hogy Gorbacsov törekvéseinek már nincs komoly hatalmi bázisa. December 8-án Oroszország, Ukrajna és Belorusszia egyezménye kimondta az 1922-ben megalakult Szovjetunió megszűnését, és helyére laza konföderációt állított Független Államok Közössége néven, amelyhez azonban a balti államok és Grúzia eleve nem csatlakoztak.

- a szűkösnek bizonyuló piaccal, a Nyugatot „Kelet" felől ért „fenyegetésekkel" (menekülők, feketemunka vállalók, dömpingáruk, stb.) azt eredményezi, hogy a nyugati országok is tartózkodóbbá váltak a volt szocialista országokkal szemben.

Magyarországon a progresszív (?) ideológiáknak és politikai irányzatoknak hagyományosan két alapvető irányzata volt és van: a nemzeti célokat, értékeket, szimbólumokat előtérbe helyező irányzat és a modernizációt (polgárosodást), a polgári értékeket (a liberális eszmerendszert) hangsúlyozó irányzat (a XX. században gyakran mint népit [nemzetit] és urbánust [liberálist] emlegetik e két irányt). E kettősséget magyarázza az a tény, hogy korábban a modernizációs törekvések hosszú történelmi korszakon át idegen függőségben lévő országban zajlottak, ahol a két „értékrend" gyakran került szembe egymással. A magyarországi ellenzék is lényegében ebbe a két irányzatba rendeződött a 80-as évtized legvégén, s az 1945 utáni első szabad választáson a parlamenti többséget a „nemzeti" pártok (keresztény, konzervatív) szerezték meg (MDF, KDNP, FKgP). Itt nincs terünk a politikai háttér általános értékelésére.

Csak utalunk arra - s a miheztartás végett közöljük, hogy e sorok írója nem kormánypárti -, hogy a „népnemzeti" irányzatban mindvégig éltek bizonyos romantikus-antikapitalista nézetek, illetve irányzatok (az ún. „harmadik út" - sem kapitalista, sem szocialista - keresése), s ezeknek szerepük van a kívánatosnál lassúbb privatizálásban, bizonyos, a külföldi tőkét korlátozó törvények alkotásában. A jelenlegi politikai kurzus alatt határozott törekvések tapasztalhatók a rendies viszonyok restaurálására, a tekintélyelvű kormányzásra, az etatizmus megerősítésére. A kormánypártok soraiban a populista irányzatok, megnyilvánulások sem ritkák. 1991 őszén már egyértelmű törekvések mutatkoznak bizonyos pártállami attitűdök, metódusok felélesztésére (a sajtó nem kormánypárti részének megrendszabályozása, a köztársasági elnök jogkörének szűkítésére tett kísérletek, stb.), a hatalom koncentrálására, a leendő választásoktól független tartósítására irányuló törekvések.

Budapest helyzete ebben a politikai konstellációban azért sajátos, mert a parlamenti választások után rendezett helyhatósági választáson a fővárosi önkormányzatban liberális többség alakult ki: a nyolcvannyolc képviselői helyből ötvenhetet szerzett meg az SZDSZ és a Fidesz, a két liberális színezetű párt. A huszonkét kerület önkormányzatainak túlnyomó többsége is liberális többségű. Mindez nem jelenti azt, hogy Budapest társadalma egyértelműen liberális beállítottságú lenne. A parlamenti választások előtt a fővárost a liberális pártok erős hadállásának tartották, a „nemzeti szárny" választási stratégiájában ezért a „vidéki Magyarország" megnyerése fontos szerepet kapott. A választás első fordulója részben igazolta is ezeket az előrejelzéseket: a területi listákon ugyan a későbbi kormánykoalíció pártjai kb. 0,5 százalékkal megelőzték a két liberális pártot (39,14 százalék a 38,59 százalékkal szemben), ám a harminckét egyéni választókerület közül húszban SZDSZ képviselő végzett az első helyen. A második fordulóra azonban jelentős fordulat történt: az MDF huszonhárom egyéni választókörzetben győzött (az SZDSZ kilencben). Végül is a „nemzeti pártok" harminchárom, a liberálisok húsz, a korábbi kommunista pártból alakult MSZP négy képviselőt küldhetett Budapestről a parlamentbe (az első forduló alapján 31:22 volt az arány, a „liberálisok" javára). Feltűnő, hogy a „liberálisok" nem az „elit" lakóhelyen voltak erősek (Budán a II., XII., XI. részben az I. kerületben), noha e pártokat elit értelmiségi pártoknak tartották; legbiztosabb szavazóbázisuknak a korábbi „vörös" övezetek - Csepel, Angyalföld, Újpest - és Pest belső, többnyire rossz helyzetű, slumosodó kerületei - VI., VII., VIII. - bizonyultak. A helyhatósági választások újabb fordulatot hoztak: e választások eredményeként Budapest liberális vezetésű város. Előállt tehát egy olyan képlet, hogy az ország vezetése - parlamenti többség, kormány - és a főváros vezetése eltérő pártállású. Ezzel újraképződött a második világháború közötti korszak helyzete; a „nemzeti érzelmű" vidék és a „bűnös város", a liberális-szocialista-kozmopolita főváros ellentéte, kijátszása (kijátszhatósága) egymás ellen.

Ezen ellenérzésnek már eddig is számos megnyilvánulása volt; legjellegzetesebb terméke az ún. fővárosi törvény (az 1991. évi XXIV. tv.), melyet a kormány az önkormányzati választási eredmények ismeretében terjesztett az országgyűlés elé, s fogadott el a parlament kormánytöbbsége. Az elfogadott fővárosi törvény számos pontja - független szakértők szerint is - egyértelműen politikai célú, tartalmú. Pedig még demokratikusnak és önkormányzatpártinak tűnhet a törvény alapkoncepciója, mely szerint „A fővárosi, valamint a fővárosi kerületi önkormányzatok önkormányzati alapjogaikat tekintve... egyenlőek". Ám ez alapelv gyakorlati megvalósítása során az a helyzet állt elő, hogy Budapest huszonkét önkormányzatra, a gyakran minden természetes határt nélkülöző adminisztratív egységet képző kerületre esett szét, melyeket jó néhány ellenérdek fordít szembe a fővárosi önkormányzattal. Ez utóbbinak jobbára az egyeztetés feladata marad; pl. a beszedett helyi adóknak a kerületek és a főváros közti megosztása csak a kerületekkel való egyeztetés alapján történhet; a város legnagyobb értéke, a lakásvagyon teljes egészében a kerületek tulajdonába került stb. Egyértelmű a cél: gyengíteni a főváros befolyását, hogy az ne tölthessen be súlyának megfelelő hatalmi-politikai szerepet. A törvény arra is alkalmas, hogy a „liberális" vezetésű főváros és ugyancsak liberális kerületek (az I. kerület kivételével) között ismételten ellentéteket szítson (a fővárost s a kerületeket egymás természetes ellenfeleivé teszi), de a kerületek közötti ellentétek kiélezésére is alkalmas.

Ilyen ellentétek forrása pl. a helyi adók megosztása. A legjelentősebb helyi adó az ún. „iparűzési adó", melyet a gazdasági szervezetek központjuk telephelyén fizetnek, így egyes kerületekben - pl. az V. kerületben, ahol a legjelentősebb bankok, országos külkereskedelmi vállalatok központjai stb. találhatók - ebből az adóból az egy lakosra jutó érték többszázszorosa egyes külső kerületek (pl. XVII. ker.) hasonló értékének; (a helyi adót a kerületi önkormányzatok szedik be). Ezen adó újraelosztása nélkül nagyarányú különbségek alakulnak ki az egyes kerületek pénzügyi kondíciói között; az újraelosztás a kerületek és a főváros között viszont csak közös megegyezés alapján lehetséges.

Többrendbeli konfliktus forrása a Budapestre tervezett világkiállítás ügye is a főváros és a kormányzat között, de egyes kerületek és a főváros között is.

A példák folytathatóak lennének. Végül is a kerületek és a főváros közötti tisztázatlan kérdések (pl. a feltehetően még hosszan elhúzódó vagyonosztozkodás, egyes ingatlanok vitatott tulajdonjoga, egyes városrendezési kérdésekben a kompetencia kérdése, stb.), a főváros működésében, lassítják a vállalkozási tevékenységet.

2. A versenytársadalom, a piaci szemlélet, az (új) ideológiák kihívásai a tudati szférára

A polgáriasodás, a „nyugati" kihívások Budapesten egy, a gazdasági mellett társadalmi, morális és etikai válságban lévő, szilárd értékrenddel, moralitással, integratív elemekkel nem vagy alig rendelkező társadalmat érnek. A „reálszocializmus" évtizedei alatt meglehetősen mélyre ivódtak bizonyos ideologikus nézetek - pl. egalitárius nézetek, a tőke hozadékának elítélése, az állam paternalista szerepének igénylése, az eltérő nézetek „viszálykodásként" való felfogása, az önálló állásfoglalást kevéssé igénylő „rend" követelése stb. -, s ezek alig egyeztethetők össze a „versenytársadalom" jelenségeivel, igényeivel. A modernizáció és az ideológiák meg nem felelése sokféle formában jelentkezik. Például:

Kialakulatlan a társadalom „civil szférája". A reálszocializmushoz képest visszaszoruló paternalizmus helyét nem foglalják el a civil szerveződések, érdekképviseletek, autonómiák. Az eredmény: hatalmi és funkcionális űr keletkezik, működési zavarok lépnek fel. Ugyanakkor az esetleg jelentkező civil szerveződésekkel szemben a „hivatalos szféra" - még az új

önkormányzatok is! - bizalmatlan. A kialakuló űr betöltésére új hivatalok, illetve szabályozás létesül - ez gátolja a civil szerveződést, „új paternalizmust" eredményez. E „konfliktuscsomagnak" számos gyakorlati megnyilvánulása van. E civil társadalom - melynek kialakulását, a társadalom „államtalanítását" épp a liberálisok szorgalmazták a leghatározottabban - hiányos és lassú szerveződése részben magyarázatot szolgáltat a magyar társadalom politikával való szembefordulására is.

Jelentkezik bizonyos „külföldellenesség", a külföldi tőkével szembeni bizalmatlanság, a „tőkebehatolás" ellenzése. Ez a szemlélet felfedezhető a törvényalkotó és kormányzati munkában is, a külföldi tőke fogadásának gyakorlati lebonyolítása során is (amiben a jogszabályok kidolgozatlansága, a gyakorlatlanság stb. is szerepet játszik). Állandó a panasz a külföldi beruházók részéről a kedvezőtlen feltételek, körülmények miatt; számos üzlet meghiúsul, monstre perek folynak a külföldi beruházók s magyar vállalatok között. A kiskereskedelmi hálózatok privatizációjából kizárták a külföldi tőkét. Mindez ideológiai alapot a már említett „harmadik utas" elképzelésekből merít.

A főváros mai társadalmát számos - mélyreható - törésvonal osztja meg. Ezen törésvonalak egynémelyike épp a „kapitalizálódás", a tőkefelhalmozás nálunk zajló kezdeti szakasza, a piacgazdálkodásra való áttérés hatására mélyül. Miközben a reáljövedelmek 1989 óta évente hét-nyolc százalékkal csökkentek, kialakulóban van egy - magyar viszonylatban - igen gazdag réteg, mely ráadásul hivalkodóan fogyaszt. Jelentkezik a munkanélküliség. Egyes csoportok számarányuknál nagyobb mértékben vesznek részt az illegális piaci szférában - csempészés, prostitúció, valutázás, bűnözés, stb. -, mindenekelőtt a cigányok és egyes hazánkban tartózkodó külföldiek, így az arabok. A társadalom „szétszakadása" mély társadalmi ellenérzéseket táplál egyes csoportok ellen (cigányellenesség, a „henyélők" elítélése - hajléktalanok, munkanélküliek -, vagy épp a „munkátlan" gazdagok elleni gyűlölet stb.) A bizonytalan értékrendek miatt nehezen kiszámítható, heves reakciók, társadalmi megmozdulások - vagy épp ellenkezőleg: közömbösség pl. a hajléktalanok iránt - következhetnek e szituációkból. Első munkavázlatunk készítésekor (1990 szeptembere) mindez hipotézis volt. Azóta a szabad parlamenti választáson hatalomra került rendszer átélte első mély krízisét, az ún. „taxisblokádot" 1990 októberében.[304] Ez ugyan nem tipikus „éhséglázadás" volt (hanem egy jól szervezett, érdekérvényesítésre képes csoport fellépése), de az események során minden jelentkezett, amire fenn utaltunk: a „szegények" és a gazdagok szembeállításának kísérlete, erő alkalmazásának követelése „rendpárti" oldalról, a polgári engedetlenségi mozgalom ellenforradalommá nyilvánítása egy kormánypárti képviselő - napjaink magyar D'Annunziója[305] - által, stb.

A társadalom növekvő szétszakadása, a piacgazdálkodás nem rokonszenves megnyilvánulásai, a kormánykoalíció többlethatalomra törekvései mára egyre inkább jelentkező populizmushoz vezettek. Növeli a populizmus veszélyét, hogy Magyarország egy tőkefelhalmozási folyamat kezdetén jár; ez mindig fájdalmas folyamat, s széles rétegeket sújt. A rendszerváltás rontott a lakosság nagy tömegeinek gazdasági pozícióin; nemcsak a reáljövedelem csökkent, hanem a „Kádár-korszakban" zajló gyarapodás számos csatornája is lezárult (a második gazdaság

[304] Az 1990. október 26-28-i ún. taxisblokádot az üzemanyagárak hirtelen és jelentős emelése váltotta ki. A budapesti taxisok és magánfuvarozók, akikhez a vidékiek egy része is csatlakozott, eltorlaszolták az utakat, és megbénították az ország közlekedését. A konfliktus az áremelés részleges visszavonásával oldódott meg.

[305] D'Annunzio (1863-1938) olasz költő, politikus, háborúpárti és szélsőségesen nacionalista eszmék képviselője, aki 1919-ben szabadcsapatával elfoglalta Fiumét. 1937-ben a fasiszta Olasz Akadémia elnöke lett.

csökkenő lehetőségei, az illegális jövedelmek - üzemi lopás, táppénzcsalás, magáncélú munkavégzés a munkahelyen, stb.). A populizmus „ideológiájának" számos eleme meglehetősen népszerű a lakosság körében is. A gazdasági populizmus akár egy peronista jellegű „megoldás" felé is terelheti az országot - egyes politológusok szerint.

A piacosodásnak számos technikai, szervezeti, jogi, stb. feltétele van. Van bizonyos gazdasági-etikai feltétele is; ez kialakulatlan hazánkban.

3. A piacosodás kihívásai az (örökölt) nem piaci viszonyokra

Magyarország mértékadó politikai tényezői megegyeznek abban, hogy a sokoldalú válság felszámolásának alapvető feltétele a magántulajdon s a piaci viszonyok általánossá tétele, dominanciájának biztosítása. Budapesten azonban (túlmenően a privatizáció jogi szervezési nehézségein, illetve lassúságán) számos feltétel hiányzik a piaci viszonyok széles körű elterjedéséhez. Ez nagy volumenű „nem piaci zárványokat" eredményezhet, ami térben is megjelenik. Mindez nehezíti-lassítja Budapestnek mint egységes városnak modernizációját. Ugyanakkor a főváros társadalmának szétszakadásához vezethet. A „piacosíthatatlanság" részben arra vezethető vissza, hogy a négy évtizedes „nem piaci" viszonyok olyan állapotokat hoztak létre, amelyek rövid időn belül igen nehezen változtathatók meg - pl. a volt állami tulajdonú bérlakások helyzete. Másrészt a piaci árakat a lakosság túlnyomó többsége a jelenlegi kereseti viszonyok mellett sem tudja megfizetni - így számos területen a piacosításhoz szükséges fizetőképes kereslet hiányzik.

A társadalom oldaláról a kérdés megoldhatóságának kulcsa a jövedelmi viszonyokban van. A mai fizetések arányai még a kommunista hatalomátvétel idején alakultak ki. A munkavállalók az általuk előállított érték igen kis hányadát kapták meg fizetés formájában, ám a társadalmi juttatások aránya magas volt (ingyenes oktatás, egészségügyi ellátás, igen nagymértékben dotált, így olcsó tömegközlekedés, alacsony lakbérek, olcsó kultúra, élelmiszerek, stb.). Időközben a munkabérek fenti aránya alig változott, a társadalmi juttatások köre erősen szűkült, az állami dotációt megszüntették vagy csökkentették - bérből élő lakosság (aránya Budapesten is meghaladja a nyolcvan százalékot!) fogyasztása szűkül, az alapvető fogyasztási cikkekre szorítkozik. A folyamat másik oldala, hogy számos áru piaca szűk, ez korlátozza az új vállalkozások mozgásterét. Úgy tűnik, a luxusárukat és szolgáltatásokat az új vállalkozói réteg egymás közt „cseréli".

Minderre példa a budapesti lakáspiac. A lakáspolitika ugyan 1948 után többször módosult, ám mindvégig kettős lakáspiac funkcionált; az állami bérlakások köre, hatósági elosztással, majdnem teljes ingyenességgel, s a hatósági elemekkel átszőtt „piaci szféra". S mindvégig nagyfokú mennyiségi lakáshiány gyakorolt nyomást a lakáspiacra; 1960-ban 147 ezer, 1970-ben 150 ezer, 1980-ban 106 ezer budapesti lakásigényt ismertek el. A főváros lakáspolitikájának elsődleges célja - a kérdés fontosságára tekintettel politikailag motivált célja - a mennyiségi lakáshiány megszüntetése volt. Ezért a főváros elsősorban új lakásokat épített, lakáskorszerűsítést alig végzett. Az állami lakásépítés volumene ugyan állandóan csökken (az 1976-1980-as évek átlagában állami forrásokból épült a budapesti lakások 67,7 százaléka, 1988-ban 31,3, 1990-ben 15 százaléka, sor kerül az állami lakások eladására is, de még így is: a 823 ezer budapesti lakás 55,4 százaléka állami (tanácsi, illetve önkormányzati) tulajdonú. Az igen alacsony lakbérek semmiféle piaci mechanizmust sem vittek az állami lakásgazdálkodásba; míg 1989-ben a lakbérek összege 3,04 milliárd forint, a lakásokra fordított összeg (korszerűsítés, felújítás, karbantartás) 8,37 milliárd forint volt; ám ebből az összegből 941 (!) lakás került korszerűsítésre és felújításra, vagyis az állami lakóházak 0,2 százaléka! Felújítást, javítást végeztek a lakások további 3 százalékában. (Vagyis az állami lakások korszerűsítése

jelen ütem mellett ötszáz évet venne igénybe.) Egy lakás korszerűsítése 1989-ben átlagosan 631,5 ezer forintba került; ez, összevetve a lakbérekkel, azt adja, hogy kb. kilencven évi lakbér elegendő az egyszerű korszerűsítéshez. E néhány szám jelzi az állami lakásgazdálkodás képtelenségeit. Természetes, hogy az egyébként is igénytelen - egy- vagy kétszobás, fürdőszoba nélküli, udvari - lakásállomány rendkívül mértékben leromlott. A pesti oldal századforduló környékén épült zsúfolt, leromlott övezeteinek presztízse is alacsony; érthető, hogy e lakásosztályhoz a társadalom alacsony jövedelmű, hátrányos helyzetű, magas arányban nyugdíjas rétegei rendelődnek. Ezeket a lakásokat kellene „piacosítani" (enélkül állaguk tovább romlik, lakhatatlanokká válnak, az önkormányzatoknak nincs pénzük a korszerűsítésre). A piacosítás elképzelhető:

- A bérek „piacosítása" után az önkormányzatok újítanák fel, korszerűsítenék a lakóházakat; csakhogy egy közepes méretű bérházi lakás piaci értéke Budapesten egy-kétmillió forint. Egymillió forint - inflációs - kamata évi háromszázezer forint, vagyis havi huszonötezer forint. Ez kb. kétszerese a nettó havi béreknek, háromszorosa a nyugdíjak átlagának. Ez az út szinte járhatatlan.

- A lakóházak eladása a bentlakóknak hosszabb ideje folyt, igen kedvező feltételek mellett (a bentlakók a becsült ár 15 százalékáért is hozzájutottak a lakáshoz). Az önkormányzatok a közelmúltban emelték a lakásárakat; a piaci ár 50-70 százalékára. Így a bentlakók jó része nem is tudja megfizetni az árát, de az új tulajdonosok többsége felújítani, korszerűsíteni semmiképp sem tudja új szerzeményét. E kiterjedt övezetek modernizációja rövid távon belül megoldhatatlannak látszik - körvonalazódik egy kiterjedt „nem piaci" övezet; ahol nemcsak a lakások piacosítása megoldhatatlan, hanem lakóik - nyugdíjasok, kisjövedelműek - is kiszorulnak a piacgazdaságból.

A példák, a jelenség következményei hosszan sorolhatók. Az természetes, hogy bizonyos áruk vevőköre eleve szűk. Budapesten azonban számos olyan áru is megvásárolhatatlan a lakosság széles köre számára, mely egyébként az „európaizálódás" velejárója lenne. Példaként említjük a szállodai szolgáltatásokat. A szállodai férőhelyek vagy a forgalom gyors növekedése az európaizálódás jele. A szállodák színvonal szerinti összetétele már arra utal, hogy a tehetősebb - külföldi - vásárlóközönségnek épültek. Az olcsóbb szállodák aránya a legalacsonyabb. Nem az a kifogásolható, hogy az ötcsillagos szállodák a magyar vendégek számára megfizethetetlenek - a hivatalosan megállapított magyar minimálbér (napjainkban hétezer forint) egynapi tartózkodást sem tesz lehetővé e szállodákban -, hanem az, hogy olcsó bérű szállodák nem épülnek, s a meglévőkben a minimálbér két-három napos tartózkodást tesz lehetővé. Ez megmutatkozik a budapesti szállodák vendégkörében; a vendégéjszakákból a hazaiak 5,7 százalékkal rendelkeznek. Budapest „világvárosi" szolgáltatásai a polgárok többsége, illetve a vidékiek többsége számára elérhetetlenek. Ez az ország „szétszakadásának" veszélyét is felidézi.

4. A társadalom „szétszakadásának" kihívásai

A piacgazdálkodásra való áttérés sokféle vonatkozásban növeli a polarizációt az országon, Budapesten, a társadalmon belül. Ez társadalmi-politikai feszültségekhez vezet, illetve a „negatív pólusok" kívülmaradását eredményezi a modernizáción.

A polarizáció sokrétű:

Vagyoni: különösen a több mint félmillió nyugdíjas helyzete tűnik megváltoztathatatlannak; hatalmas passzív tömböt alkotnak a változások közepette; a létminimum közelében élők száma nő (sokgyerekesek, albérlők, munkanélküliek, stb.), olyan ballasztot képezve, amely visszafogja a modernizációt.

Politikai: nem annyira a pártok szerinti polarizációnak van jelentősége, hanem a társadalmi valóság megoldásáról való gondolkodás különbségeinek.

Területi: tény, hogy *Budapesten kialakulóban vannak a jövedelmi-életstílusbeli-(etnikai) gettók*: egyes városrészek - VII. kerület, Külső-Józsefváros, Külső-Ferencváros - társadalmilag-fizikailag oly mértékben leromlottak, hogy „balkanizálódásuk" veszélye áll fenn; társadalmuk leszakadt, belvillong, marginalizálódik, növekszik a bűnözés; rehabilitációjukra belátható időn belül nem akad vállalkozó. A modernizáció egyes városrészekre korlátozódik. A várost FALAK tagolják. Kérdés: Eljuthat-e így a VÁROS Európába?

Szaporodik a „piacgazdálkodás" (?) hordaléka: növekszik és brutalizálódik a bűnözés, terjed a kábítószer-élvezet, nagyarányú az alkoholizmus, szembetűnővé vált a prostitúció. Nemcsak a nemkívánatos jelenségek növekvő száma jelent kihívást, hanem az is, hogy kezelésükhöz hiányzik a társadalom megfelelő „technikája", növekszik az intolerancia; állandó sajtótéma a keményebb fellépés követelése.

A lakosság jelentékeny hányada „sajnálja" a hajléktalanokra, deviánsokra stb. fordított közpénzeket, gondoskodást. Ugyanakkor a lakosság veszélyeztetettségérzete nő, ma már kritikus méretű.

5. *Budapest táguló hinterlandjának kihívásai*

A megnyíló határok nyomán kitárul Budapest hinterlandja, s a táguló tér is kihívásokat jelent fővárosunk számára. E táguló tér többfokozatú.

A Kárpát-medence magyar nyelvű lakossága, Budapest - országhatároktól, politikai érdekektől függetlenül - a Kárpát-medence természetes központja, világvárosa; legtöbb pontjáról könnyebben elérhető, mint e területek saját fővárosa (Kárpátalja-Kijev, Észak-Erdély-Bukarest, Kelet-Szlovákia-Prága [Pozsony]). Politikai-gazdasági feltételei is vannak, hogy Budapest e szerepet eljátszhassa - pl. konvertibilis valuták, valódi piaci árak stb.; de tudatosan a magyar fél sem törekszik e szerepkör kialakítására (amiben politikai megfontolások is közrejátszhatnak).

Közép-Európa: Budapest Nyugat és Kelet közti hídfőállás volt a 80-as években; e szerepéből mintha veszítene az utóbbi időben.[306]

Társadalmi Szemle XLVII. (1992) 7. sz. 35-44 p.

[306] Vö.: Barta Györgyi (szerk.): Budapest - nemzetközi város. MTA, Bp., 1998; Enyedi György: Budapest-kapuváros? Kultúra és Közösség, 1998. III. szám, 9-17. p.; Cséfalvay Zoltán: Helyünk a Nap alatt... Magyarország és Budapest globalizáció korában. Kairosz kiadó-Növekedéskutató, Bp., 1999. 125-214. p.

FÜGGELÉK

STATISZTIKAI TÁBLÁZATOK

Az összes alkalmazottak kereseti viszonyainak áttekintése, 1932 augusztus
Az alkalmazottak száma és évi keresete.

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
1. Állami alkalmazottak						
Tényleges alkalmazottak	17.291	63.481.472	3671	2549	5.508.330	2161
Nyugdíjasok	7685	31.863.449	4146	6111	10.394.909	1701
Összesen	24.976	95.344.921	3817	8660	15.903.239	1836

	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes	Átlagos
		Évi kereset pengőben			Évi kereset pengőben	
	Férfiak			Nők		
2. M. Kir. Államvasutak és m. kir. Posta						
Tisztviselők és más ért. foglalk. alkalmazottak	7581	26.869.560	3544	1691	4.080.804	2413
Kereskedelmi alkalmazottak	304	873.912	2875			
Művezetők, mozdonyvezetők	475	1.353.432	2849	-	-	-
Altisztek	6117	11.755.740	1922	4	8808	2202
Nyugdíjasok	3821	8.642.088	2262	1721	3.306.564	1921
Egyéb és ismeretlen	48	106.692	2223	16	31.788	1987
Együtt	18.346	49.601.424	2704	3432	7.427.964	2164
Munkások	2177	3.171.577	1457	95	121.680	1281
Összesen	20.523	52.773.001	2571	3527	7.549.644	2141

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes Évi kereset pengőben	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes Évi kereset pengőben	Átlagos
	Férfiak			Nők		
3. Székesfővárosi alkalmazottak[1]						
Tényleges közig. alkalm.	5837	20.763.251	3557	760	2.062.561	2714
Nyugd. közig. alkalm.	1496	3.859.611	2580	1766	2.530.912	1433
Tényleges tanügyi alkalm.	2488	9.045.510	3636	3977	12.510.646	3146
Nyugd. tanügyi alkalm.	420	1.647.206	3922	1193	2.721.773	2281
Egyéb alkalmazottak	7145	12.222.343	1711	2944	3.127.526	1062
Összesen	17.386	47.537.921	2734	10.640	22.953.418	2157

Megnevezés	Alkalmazottak száma	Összes Évi kereset pengőben	Átlagos	Alkalmazottak száma	Összes Évi kereset pengőben	Átlagos
	Férfiak			Nők		
4. Magán-alkalmazottak						
Tisztvis. és más értelmi. foglalk. alkalmazottak	333.168	151.246.764	4560	13.095	29.770.512	2273
Kereskedelmi alkalmazottak	11.376	27.186.036	2390	3744	5.628.096	1503
Művezetők, mozdonyvez., hajógépész	1043	4.146.000	3975	21	71.520	3406
Altisztek	14.534	29.962.956	2062	960	1.127.520	1175
Nyugdíjasok	5533	15.819.780	2859	3553	5.879.712	1655
Egyéb és ismeretlen	482	1.604.808	3329	309	601.044	1945
Együtt	66.136	229.966.344	3477	21.682	43.078.404	1987
Munkások	104.145	179.256.934	1721	30.743	34.816.449	1132
Házfelügyelők és háztart. alkalmazottak	3454	4.655.976	1348	12.066	11.257.008	933
Összesen	173.735	413.879.254	2382	64.491	39.151.861	1382
Mindösszesen	236.620	609.535.097	2576	87.318	135.558.162	1553
Férfiak és nők együtt	323.938	745.093.259	2300			

1) Az önálló vagyonkezelésű üzemek alkalmazottai a magánalkalmazottak között szerepelnek.

Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyve. XXI. 1933. 622. p.

A magyarországi és budapesti egyesületek főbb adatai 1932-ben

Az egyesületek főcsoportjai	Az egyesületek								
	száma			taglétszáma			bevételeinek összege P		
	Magyar-országon	Buda-pesten	%	Magyar-országon	Buda-pesten	%	Magyar-országon	Buda-pesten	%
I. Hazafias egyesületek	431	48	11,1	80.218	40.145	50,0	607.355	431.343	71,0
II. Vallásos egyesületek	157	31	19,7	132.892	84.712	63,7	708.473	521.431	73,6
III. Bajtársi egyesületek	497	208	41,9	121.390	71.194	58,6	604.759	408.256	67,5
IV. Kultúr-egyesületek	1.083	139	12,8	158.590	50.939	32,1	10.098.630	5.314.079	52,6
V. Művészeti, irodalmi egyesületek	744	140	18,8	108.415	41.445	38,2	1.638.513	959.745	58,6
VI. Tudomá-nyos egyesületek	102	73	71,6	39.085	34.947	89,4	1.024.677	989.207	96,6
VII. Sport-egyesületek	1.331	340	25,5	207.152	91.828	44,3	15.772.551	12.906.837	81,8
VIII. Jótékony egyesületek	856	172	20,1	160.419	62.411	38,9	7.150.776	5.297.726	74,1
IX. Önsegélyző egyesületek	1.389	222	16,0	790.674	345.230	43,7	19.619.530	15.153.832	77,2
X. Társaskörök	3.807	147	3,9	476.527	95.854	20,1	8.362.373	3.119.038	37,3
XI. Érdek-képviseleti egyesületek	2.351	585	14,9	604.293	427.106	70,7	15.667.153	13.282.738	84,8
XII. Egyéb egyesületek	1.617	131	8,1	118.504	31.606	26,7	1.979.281	1.378.282	69,6
Összesen	**14.365**	**2.236**	**15,6**	**2.998.159**	**1.377.417**	**45,9**	**83.234.071**	**59.762.514**	**71,8**

Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74. kötet 3. szám. Bp., 1936. 97. p.

A népesség megoszlása hitfelekezet szerint 1869-1941 (%)

	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Római katolikus	72,1	67,4	64,7	60,7	59,8	59,1	60,7	63,1
Görög katolikus	0,2	0,4	0,6	0,8	1,1	1,1	1,1	1,3
Görög keleti	0,7	0,5	0,5	0,5	0,8	0,5	0,4	0,4
Evangélikus	5,3	5,5	5,6	5,3	5,0	4,8	5,0	5,3
Református	4,8	6,1	7,4	8,9	9,9	10,9	12,1	13,6
Unitárius	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3
Baptista	-	-	-	-	-	-	0,1	0,1
Izraelita	16,6	19,7	21,0	23,6	23,1	23,2	20,3	15,8
Egyéb	0,3	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Budapest 1873-tól napjainkig. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal zsebkönyve. Bp., 1945. 42-43. p.

A budapesti zsidóság száma és aránya (1869-1941)

Időpont	Létszám	A főváros összlakosságában képviselt arány (%)	Az ország összes zsidóságában képviselt arány (%)	A mo-i városlakó zsidóság aránya az ország izraelita összlakosságán belül (%)
1869	44.890	16,6	8,3	29,9
1880	70.879	19,9	11,3	35,1
1890	103.317	21,2	14,6	38,8
1900	168.985	24,0	20,4	46,8
1910	203.687	23,1	22,4	50,8
1920	215.512	23,2	45,5	72,7
1925	207.015	21,5	nincs adat	nincs adat
1930	204.371	20,3	46,0	73,0
1935	201.069	19,2	nincs adat	nincs adat
1941	184.453	15,8	46,0	73,7

Zeke Gyula: A fővárosi zsidóság lakóhelyi szegregációja. 1867-1941. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében. I. rész. Szerk.: Lendvai L. Ferenc - Sohár Anikó. Bp., 1990. 163. P.

A népesség anyanyelv és nemzetiség szerinti összetétele, 1930-1990

Év	Összesen	Magyar	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Cigány	Egyéb
Anyanyelv										
1930	1.442.869	1.355.129	10.647	882	1.756	786	151	62.613	143	9.190
1941	1.712.791	1.654.202	4.762	437	886	441	99	42.432	342	6.676
1949	1.590.316	1.576.551	1.882	527	600	413	174	3.106	387	7.834
1960	1.804.606	1.787.692	1.688	465	783	424		4.773	947	10.581
1970	2.001.083	1.981.815	1.396	428	714	989	132	3.760	1.268	8.971
1980	2.059.347	2.043.204	1.054	559	654	394	76	2.924	1.511	9.891
1990	2.016.774	1.997.611	934	572	811	343	82	2.887	3.643	
Nemzetiség										
1941	1.712.791	1.680.526	2.550	452	400	364	43	17.141	589	18.769
1949	1.590.316	1.567.549	1.210	482	362	345	160	735	704	7.541
1960*	1.804.606	1.791.543	970	383	513	308		1.765	1.583	8.290
1980*	2.059.347	2.046.356	686	559	433	266	46	1.671	1.040	
1990	2.016.774	1.993.123	802	1.263	409	369	71	2.609	8.123	10.005

* 1970-ben nem jegyezték

Forrás: Az 1990. évi népszámlálás adatai. Budapest, 23. kötet. KSH 1992. 19. oldal. (Az 1990. évi államigazgatási beosztás szerint)

Demeter Zayzon Mária: A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Bp., 1994. 48. p.

A női keresők munkajelleg és szakképzettség szerinti megoszlása (%)

Év	Önálló	Tisztviselő	Segédszemélyzet	Összesen
1880	9,9	0,4	89,7	100
1890	20,1	3,4	76,5	100
1900	21,9	6,2	71,9	100
1910	21,2	9,0	69,8	100
1920	24,1	19,2	56,7	100
1930	21,3	16,5	62,2	100
1941	9,4	22,6	68,0	100

Gyáni Gábor: A fővárosi női munkaerő foglalkoztatottságának szerkezetváltozása 1880-1941. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '78. Bp., 1979. 175. p.

A lakott lakások szobaszám szerint, 1941

Kerület	Lakott lakások száma összesen	Ezen belül		
		az 1	a 2-3	a 4 és több
		szobás lakások aránya, %		
I.	6.502	36,6	49,0	14,3
II.	17.114	39,9	47,0	13,1
III.	17.977	70,7	26,5	2,8
XI.	16.600	45,6	44,8	9,6
XII.	14.721	44,1	44,2	11,7
Budai oldal együtt	72.914	49,4	41,1	9,6
IV.	6.710	31,2	50,5	18,3
V.	21.483	36,1	52,8	11,1
VI.	25.617	41,7	48,8	9,5
VII.	33.386	46,2	48,6	5,2
VIII.	35.065	56,6	38,7	4,7
IX.	25.268	63,2	32,9	3,9
X.	19.210	73,1	24,5	2,4
XIII.	19.457	84,1	15,3	0,6
XIV.	23.915	65,3	31,1	3,6
Pesti oldal együtt	210.111	56,0	38,3	5,6
ÖSSZESEN	283.025	54,3	39,0	6,6

A magánlakások állapota 1949. január 1-jén

Megnevezés	Kis-Budapest	Peremkerületek
A háború folyamán		
megsérült, de teljesen helyreállított	31,1	21,0
megsérült, de részben helyreállított	11,6	15,5
megsérült, helyre nem állított	0,8	1,7
használhatatlanná vált, de helyreállítható	0,8	0,1
Károkat szenvedett magánlakások együtt	44,3	38,3
Épen maradt	55,0	60,9
1945 után épült	0,7	0,8
ÖSSZESEN	100,0	100,0

A terület, a népességszám és a népsűrűség a régi és a hozzácsatolt, valamint az új városterületen, 1949

Megnevezés		Terület, km^2	Népességszám, 1000 fő	Népsűrűség 1 km^2-re
Buda				
Régi terület		111,05	287	2 585
Hozzácsatolt terület		61,31	67	1 085
Együtt	szám szerint	172,36	354	2 051
	a régi %-ában	155,20	123,2	79,3
Pest				
Régi terület		95,88	771	8 040
Hozzácsatolt terület		252,92	465	1 837
Együtt	szám szerint	348,80	1 236	3 542
	a régi %-ában	363,80	160,3	44,1
Budapest				
Régi terület (Kis-Budapest)		206,93	1 058	5 112
Hozzácsatolt terület		314,23	532	1 690
Nagy-Budapest	szám szerint	521,16	1 590	3 049
	a régi (Kis-Budapest) %-ában	251,90	150,2	59,6

A népesség számának alakulása, 1949-1994

Év	Népesség-szám	A népességszám változása az előző időponthoz képest		A népességszám előző időponthoz mért változásából	
		szám szerint	%-ban	a természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	a vándorlási különbözet
1949	1 590 316	-	-	-	-
1960	1 804 606	214 290	13,5	84 785	129 505
1970	2 001 083	217 916	12,2	-17 727	235 643
1980	2 059 347	58 264	2,9	-373	58 637
1990	2 016 774	-42 573	-2,1	-98 252	55 679
1994	1 995 696	-21 078	-1,0	-41 010	19 932

A gyermek- és a középiskolás korú népesség számának alakulása, 1949-1994

Év	0-2	3-5	6-13	14-17
	éves			
1949	72 196	67 216	131 141	70 258
1960	50 050	77 189	203 170	100 931
1970	65 140	51 127	134 296	130 532
1980	81 319	90 319	178 809	78 965
1990	56 687	58 577	201 801	119 852
1994	58 092	57 607	165 391	126 990

A népesség korösszetételének alakulása munkaerő-gazdálkodási szempontból, 1949-1994

Év	Munkavállalási koron aluli	Munkavállalási korú	Munkavállalási koron felüli	1000 munkavállalási korúra jutó munkavállalási koron	
				aluli	felüli
1949	286 274	1 072 408	231 634	267	216
1960	355 050	1 110 692	338 864	320	305
1970	285 085	1 259 841	456 157	226	362
1980	370 182	1 192 742	496 423	310	416
1990	351 274	1 165 916	499 584	301	428
1994	308 067	1 201 198	486 431	256	405

Az iskolázottsági színvonal alakulása, 1949-1990

Év	A 15 éves és idősebbek közül legalább az általános iskola 8. osztályát végezte		A 18 éves és idősebbek közül legalább befejezett középiskolai végzettségű		A 25 éves és idősebbek közül befejezett felsőfokú iskolai végzettségű	
	szám szerint	a megfelelő korúak %-ában	szám szerint	a megfelelő korúak %-ában	szám szerint	a megfelelő korúak %-ában
1949	576 797	44,2	171 170	13,7	46 426	4,4
1960	780 274	53,8	269 553	19,6	81 897	6,8
1970	1 172 159	68,3	452 652	28,3	125 185	9,2
1980	1 321 946	78,3	631 869	38,8	188 650	13,1
1990	1 448 622	87,0	713 313	45,2	263 522	19,1

Az aktív keresők gazdasági ágak szerint

Gazdasági ág	1949	1970	1990	1970. év 1949. év	1990. év 1970. év
	szám szerint			%-ában	
Ipar	322 847	504 169	248 464	156,2	49,3
Építőipar	24 688	102 271	84 975	414,3	83,1
Közlekedés, posta és távközlés	61 858	95 675	95 835	154,7	100,2
Kereskedelem	98 701	134 377	134 894	136,1	100,4
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás	15 285	31 564	33 755	206,5	106,9
Egyéb anyagi tevékenység, személyi és gazdasági szolgáltatás	71 341	57 410	87 450	80,5	152,3
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	61 221	107 716	147 066	175,9	136,5
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatás	110 160	77 487	85 357	70,3	110,2
ÖSSZESEN	766 101	1 110 669	917 796	145,0	82,6

Az aktív keresők foglalkozási viszony és alap-állománycsoportok szerint

Megnevezés	1970	1980	1990	1980. év 1970. év	1990. év 1980. év
	szám szerint			%-ában	
Alkalmazásban álló és szövetkezeti tag					
Szakmunkás	287 284	267 147	242 962	93,0	90,9
Betanított munkás	216 137	187 516	135 881	86,8	72,5
Segédmunkás*	131 880	65 429	43 908	49,6	67,1
Fizikai foglalkozású együtt	635 301	520 092	422 751	81,9	81,3
Szellemi foglalkozású	449 786	489 497	440 011	108,8	89,9
Összesen	1 085 087	1 009 589	862 762	93,0	85,5
Önálló foglalkozású, segítő családtag	25 582	19 674	55 034	76,9	279,7
AKTÍV KERESŐK ÖSSZESEN	1 110 669	1 029 263	917 796	92,7	89,2

* A mezőgazdasági szövetkezeti dolgozók segítő családtagjaival együtt. (Számuk időrendi sorrendben 43, 87, illetve 9 fő volt.)

A lakott lakások alakulása egyszerűsített komfortfokozatok szerint

Megnevezés	1960	1990	1990. év 1960. év %-ában	1960	1990
	szám szerint			%-os megoszlás	
Komfortos	222 762	673 325	302,3	41,8	86,8
Félkomfortos	65 422	39 831	60,9	12,3	5,1
Komfort nélküli	244 384	62 367	25,5	45,9	8,0
ÖSSZESEN	532 568	775 523	145,6	100,0	100,0

A lakott lakások száma összevont szobaszám szerint, 1949-1994

Év	1	2	3	4 és több	Összesen
	szobás lakások száma				
	Nagy-Budapest szám szerint				
1949*	285 991	123 091	36 149	12 355	457 586
1960	321 954	164 311	37 424	879	532 568
1970	304 202	219 090	74 047	22 075	619 414
1980	252 774	332 661	105 489	18 505	709 429
1990	196 037	385 466	156 281	37 739	775 523
1994**	204 194	398 226	207 315		809 735
Százalékos megoszlás					
1949	62,5	26,9	7,9	2,7	100,0
1960	60,5	30,9	7,0	1,7	100,0
1970	49,1	35,4	12,0	3,6	100,0
1980	35,6	46,9	14,9	2,6	100,0
1990	25,3	49,7	20,2	4,9	100,0
1994	25,2	49,2	25,6		100,0

* Az összes lakás megoszlása alapján számított adatok.

** Az összes (lakott és nem lakott) lakás.

A lakások építési év szerint 1990

Építési év	Lakások	
	száma	százalékos megoszlás
-1899	110 711	13,9
1900-1919	97 666	12,3
1920-1944	150 450	19,0

1945-1959	54 493	6,9
1960-1969	95 982	12,1
1970-1979	158 609	20,0
1980-1989	125 853	15,9
ÖSSZESEN	793 764	100,0

A főváros 120 éve. Készítette Novotnyné Pletscher Hedvig. Bp., 1995. 46., 58., 61., 68., 72., 76., 82., 83., 92., 147., 149. p.

A népesség és a lakásállomány összefüggései

	1949-60	1960-70	1970-80	1980-90	1980-90
Lakónépesség száma	1 590 316	1 804 606	2 001 083	2 059 347	2 016 774
Lakónépesség növekedése	214 290 13,47%	196 477 10,89%	50 264 2,5%	-42 573 -2,1%	
Lakásállomány	464 217	535 855	626 225	726 691	793 764
Egy lakásra jutó lakosok	3,42	3,36	3,19	2,83	2,54
Lakásállomány növekedése	71 638 15,43%	90 370 16,86%	100 466 16,04%	67 073 9,2%	

Az épített lakások számának megoszlása források és nagyság szerint

	1949-60	1960-70	1970-80	1980-90
Épített lakások száma	69 812	105 815	161 629	129 052
Állami forrásból	34 871 49,9%	63 624 60,1%	105 907 65,5%	56 964 44,1%
Magánforrásból	34 941 50,1%	42 191 39,9%	55 722 34,5%	72 088 55,9%
Az összes épített lakásból				
egyszobás	33 895 48,6%	25 607 24,2%	10 298 6,4%	12 035 9,4%
kétszobás	30 880 44,2%	63 162 59,7%	104 793 64,8%	69 919 54,2%
három- és több szobás	5037 7,2%	17 046 16,1%	46 538 28,8%	47 038 36,4%

	1949-60	1960-70	1970-80	1980-90
Állami forrásból épített lakásból				
egyszobás		14 517 22,8%	5720 6,4%	7106 12,5%
kétszobás		40 081 63%	72 125 68,1%	36 451 64%
három- és több szobás		9026 14,2%	28 062 26,5%	13 407 23,5%
Magánforrásból épített lakások				
egyszobás		11 090 26,3%	4578 8,2%	4989 6,9%
kétszobás		23 081 54,7%	32 668 58,6%	33 468 46,4%

három- és többszobás		8020 19,0%	18 476 33,2%	33 631 46,7%
Épített lakások átlagos alapterülete			56 m^2	62,5 m^2
Állami forrásból			52,6 m^2	55,1 m^2
Magánforrásból			62,6 m^2	68,5 m^2

Preisich Gábor: Budapest városépítésének története 1945-1990. Tanulmányok. Bp., 1998. 101-102. p.

A munkás és alkalmazotti családok jövedelme és kiadásai 1957 - 1958-ban

A megfigyelt munkás és alkalmazott családok jellemző adatai, jövedelme (havi átlagok)

	Megfigyelt családok			1958-ban							
				Jövedelem szerint				Családnagyság szerint			
	1956	1957	1958	600-nál kevesebb	600-800	801-1000	1000-nél több	1-2	3	4	5 és több
				Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családoknál				tagú családoknál			
	Családok összetétele										
Családok száma	749	694	693	90	163	189	251	273	214	138	68
Családtagok száma	2 159	2 007	2 036	362	560	571	543	481	640	552	363
Ebből keresők	1 161	1 044	1 056	116	248	297	395	345	349	231	131
Családok átlagos taglétszáma	2,88	2,89	2,94	4,02	3,44	3,02	2,16	1,76	2,99	4,00	5,34
100 családra jutó keresők száma	155	150	152	129	152	157	157	126	163	167	193
100 keresőre jutó eltartottak száma	186	192	193	312	226	192	137	139	183	239	277
	Jövedelem (Ft)										
Egy keresőre jutó munkabér	1 155	1 320	1 431	1 349	1 349	1 424	1 511	1 339	1 418	1 507	1 571
Egy főre jutó munkabér	621	686	742	432	598	741	1 098	959	774	630	566
Természetbeni jövedelem	11	17	17	9	13	18	24	18	17	14	17
Egyéb pénzjövedelem	87	114	125	85	97	132	174	169	120	103	112
Egy főre jutó összes bruttó jövedelem	719	817	884	526	708	891	1 296	1 146	911	747	695
Egy főre jutó összes nettó jövedelem	672	796	862	513	690	869	1 263	1 117	888	728	678

Egy főre jutó havi átlagos nettó kiadás főbb kiadási csoportok szerint, jövedelemcsoportonként 1957-ben

Kiadási csoportok	Az egy főre jutó kiadás				
	600-nál kevesebb	600-800	801-1000	1000-nél több	Az összes megfigyelt családnál
	Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családoknál				
	Forint				
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	288	372	424	538	396
Ruházkodás	65	110	151	234	133
Lakbér, lakáskarbantartás, fűtés, világítás	50	68	84	117	75
Lakberendezési, lakásfel-szerelési és egyéb tartós fogyasztási cikkek	19	36	61	117	54
Egészség-, szépségápolás, tisztálkodás	20	28	33	49	31
Művelődés, oktatás, szórakozás	9	14	17	25	15
Közlekedés	12	17	20	32	20
Egyéb személyi kiadás	22	32	48	86	44
Üzemi és pénzügyi kiadás	7	13	21	41	20
Nettó kiadás összesen	492	690	859	1 239	788

Kiadási csoportok	Az egy főre jutó kiadás				
	600-nál kevesebb	600-800	801-1000	1000-nél több	Az összes megfigyelt családnál
	Ft egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családoknál				
	Százalékos megoszlás				
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	58,6	53,9	49,3	43,4	50,2
Ruházkodás	13,2	16,0	17,6	18,9	16,9
Lakér, lakáskarbantartás, fűtés, világítás	10,1	9,9	9,8	9,5	9,6
Lakberendezési, lakásfel-szerelési és egyéb tartós fogyasztási cikkek	3,8	5,2	7,1	9,5	6,9
Egészség-, szépségápolás, tisztálkodás	4,0	4,0	3,8	3,9	3,9
Művelődés, oktatás, szórakozás	1,8	2,0	2,0	2,0	2,0

Közlekedés	2,5	2,5	2,3	2,6	2,5
Egyéb személyi kiadás	4,5	4,6	5,5	6,9	5,5
Üzemi és pénzügyi kiadás	1,5	1,9	2,6	3,3	2,5
Nettó kiadás összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Budapest Statisztikai Évkönyve, 1959. 121-122. p.

Az egyes rétegek lakásviszonyai és kiadásainak szerkezete, 1977-1985

Lakossági fogyasztás
A háztartások jellemző adatai 1985

Megnevezés		A munkásosztályhoz tartozó háztartásokban	A szövetkezeti parasztsághoz tartozó háztartásokban	A kettős jövedelmű háztartásokban	A szellemi háztartásokban	Az inaktív háztartásokban
		A háztartások jellemző adatai				
A megfigyelt háztartások száma		590	25	15	514	543
A háztartások taglétszáma		3,0	3,3	3,6	2,9	1,6
A 100 aktív keresőre jutó eltartottak száma		58	76	57	59	-
		A háztartások számának százalékos megoszlása a lakáshasználat jogcíme szerint				
Tulajdonosi*		42,0	48,7	55,2	48,0	29,8
Főbérleti*		56,1	51,3	44,8	50,9	68,0
Társbérlet, albérlet, ágybérlet		1,4	-	-	0,9	2,0
Egyéb		0,5	-	-	0,2	0,2
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
		A lakások jellemző adatai				
A 100 háztartásra jutó szobák száma		213	207	260	238	175
A 100 szobára jutó személyek száma		142	160	140	121	88
Fürdőszobával	Ellátott lakások aránya, %	86,4	90,7	89,7	95,1	81,1
Folyóvízzel		97,9	96,1	100,0	99,4	97,3
Gázzal		83,9	77,6	95,2	85,2	73,9
Telefonnal		23,9	24,0	5,1	44,8	39,5

* A tulajdonos, ill. a főbérlő rokonaként használt lakásokkal együtt.

A háztartások egy főre jutó évi átlagos kiadásai kiadási főcsoportok szerint

Megnevezés	1977	1980	1983	1985	
	Forint				Százalékos megoszlás
	A munkásosztályhoz tartozó háztartásokban				
Élelmiszerek	8 475	10 704	12 879	15 324	27,5
Élvezeti cikkek	2 346	2 997	3 809	4 084	7,3
Ruházkodás*	3 058	3 286	3 874	4 644	8,3
Lakásfenntartás	1 979	2 650	3 581	4 958	8,9
Háztartás- és lakásfelszerelés	2 309	2 617	3 443	4 008	7,2
Egészségügy, testápolás	722	984	1 201	1 565	2,8
Közlekedés, hírközlés	2 464	3 190	4 705	5 383	9,7
Művelődés, oktatás, üdülés, szórakozás	2 098	2 744	3 650	4 818	8,6
Egyéb személyes célú kiadás	760	955	1 285	1 441	2,6
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1 612	1 613	2 453	3 951	7,1
Összes személyes célú kiadás	25 823	31 740	40 880	50 176	90,0
Nyugdíjjárulék, adó	1 353	1 820	2 451	3 609	6,5
Termelési ráfordítás	85	165	231	115	0,2
Egyéb pénzfelhasználás**	743	919	14 420	1 881	3,3
ÖSSZES KIADÁS	28 004	34 644	45 004	55 781	100,0

* A ruházkodási szolgáltatásokra fordított kiadásokkal együtt.

** Nagy értékű termelési eszköz beszerzésére fordított kiadás és a háztartáshoz nem tartozók számára vásárolt ajándék értéke.

Megnevezés	1977	1980	1983	1985	
	Forint				Százalékos megoszlás
	A szellemi háztartásokban				
Élelmiszerek	9 131	11 402	13 747	15 997	22,4
Élvezeti cikkek	2 434	3 007	3 746	3 934	5,5
Ruházkodás*	3 714	3 834	4 655	5 732	8,0
Lakásfenntartás	2 763	3 745	4 486	5 957	8,4
Háztartás- és lakásfelszerelés	3 190	3 666	4 416	5 264	7,4
Egészségügy, testápolás	1 233	1 451	2 123	2 047	2,9
Közlekedés, hírközlés	3 590	5 349	7 218	8 783	12,3

Művelődés, oktatás, üdülés, szórakozás	3 660	4 873	6 360	8 039	11,3
Egyéb személyes célú kiadás	1 093	1 303	1 462	1 917	2,7
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1 838	2 561	4 295	6 003	8,4
Összes személyes célú kiadás	32 646	41 191	52 508	63 673	89,3
Nyugdíjjárulék, adó	1 990	2 505	3 828	5 120	7,2
Termelési ráfordítás	107	96	88	132	0,2
Egyéb pénzfelhasználás**	1 172	1 320	1 989	2 342	3,3
ÖSSZES KIADÁS	35 915	45 112	58 413	71 267	100,0

* A ruházkodási szolgáltatásokra fordított kiadásokkal együtt.

** Nagy értékű termelési eszköz beszerzésére fordított kiadás és a háztartáshoz nem tartozók számára vásárolt ajándék értéke.

Budapest Statisztikai Évkönyve, 1985. 209-211. p.

A közművelődést jellemző arányszámok településtípusonként (1000 lakosra számítva)

Év, településtípus	Terjesztett napilapok példányszáma	Közművelődési könyvtári kölcsönzött kötet	Rádió[b]	Televízió	Mozi	Színház, opera	Hangverseny	Cirkusz, varieté	Ismeretterjesztő előadás	Műsoros est	Múzeum
			előfizetés		látogatás						
1960											
Budapesten	86 195	5001[a]	330	35	21 918	2086	406	471	..	..	962[a]
Városokban	37 816	2873[a]	264	9	16 363	801	198	186	..	..	643[a]
Községekben			173	3	10 651	134	34	39	..	..	400[a]
Országosan	46 621	3263[a]	222	10	14 028	644	140	152	..	..	400[a]
1970											
Budapesten	107 043	5293	312	227	12 308	1472	280	110	490	496	1263
Városokban	60 623	5955	240	188	8 518	656	260	21	447	696	1179
Községekben		4959	222	142	5 629	144	54	1			238
Országosan	69 692	5307	245	171	7 719	541	154	28	454	655	694
1980											
Budapesten	100 713	4339	-	289	8 165	1608	775	337	430	735	1762
Városokban	75 786	4996	-	260	6 488	563	374	164	487	1181	2414
Községekben		4694	-	243	4 034	51	71	8	429	657	750
Országosan	80 583	4856	-	258	5 668	526	310	125	435	840	1514
1982											
Budapesten	100 781	4130	-	294	8 942	1737	667	431	424	872	1940
Városokban	79 053	5202	-	266	7 634	613	351	145	421	1127	2524
Községekben		4597	-	252	4 702	53	68	3	431	703	875
Országosan	83 244	4718	-	265	6 541	573	282	135	431	862	1655

[a] 1961. évi adatok.

[b] 1980. január 1-től megszűnt a rádió-előfizetés.

Magyarország művelődési viszonyai 1960-1982. Szerk.: Barta Barnabás, Kossuth Kiadó. Bp., 1984. 65. p.

A szemelvények szerzői

Angyal István (1928-1958) vasbetonszerelő, 1956-ban a Tűzoltó utcai fegyveres csoport parancsnoka. Halálra ítélték, és 1958-ban kivégeztek.

Babirák Mihály a Százados út 6. sz. alatti polgári fiúiskola igazgatója

Beluszky Pál (1936-) geográfus

Berey Katalin (1941-) építész, szociológus

Buziássy Károly statisztikus

Csőregh Éva (1932-) iparművész, nevelésszociológus

Darvas József (1912-1973) író, szociográfus, 1947-1956 között különböző miniszteri tisztségeket töltött be.

Edelsheim-Gyulai Ella (gróf Edelsheim-Gyulai Lipótné), a Pesti Hírlap újságírója

Elekes Dezső (1889-1965) statisztikus, 1918-tól a KSH munkatársa, 1945-ben alelnöke, 1946-1948 között elnöke.

Erba Odescalchi Sándor hg. (1914-) ügyvéd, író. 1944-ben emigrált, Svédországban él.

Fenyő Miksa (1877-1972) esszéíró, kritikus, publicista, közgazdasági szakember. 1904- a Gyáriparosok Országos Szövetsége titkára, a Nyugat c. folyóirat egyik alapítója. A német megszállás után Budapesten bujkált. 1948-tól emigrációban élt.

Fischer József (1901-) építész. 1945-1948 a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke, országos építésügyi kormánybiztos. 1956-ban Nagy Imre kormányában államminiszter.

Görgey Gábor (1919-) író

Jankovits Miklós (1906-1945) tanítóképző intézeti tanár, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium neveléslélektani intézetének vezetője.

Juhász Júlia újságíró

Kemény István (1926-) szociológus

Kokovai Lajos a Százados út 6. sz. alatti polgári leányiskola igazgatója.

Kolosi Tamás (1927-) szociológus

Kopácsi Sándor (1922-) munkás, 1945- rendőrtiszt, 1952-1956 Budapest rendőrfőkapitánya. 1956-ban a forradalom oldalára állt. 1958-ban a Nagy Imre-per vádlottjaként életfogytiglani börtönre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. 1975-ben Kanadába távozott. 1990-ben tért haza.

Kozák Gyula szociológus

Márai Sándor (1900-1989) író, költő, publicista. 1948-ban emigrált. Az USA-ban hunyt el.

Marczell Gyula statisztikus, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának felügyelője.

Markos Béla a Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának igazgatóhelyettese.

Molnár Olga statisztikus

Munkácsi Ernő a Pesti Izraelita Hitközség főügyésze, 1944-ben a Zsidó Tanács főtisztviselője. 1945 után a Hitközség főtitkára.

Nemes György (1910-1998) író, újságíró, 1949-50-ben a Szabad Nép segédszerkesztője.

Németh László (1901-1975) író, esszéíró.

Polónyi Károly (1928-) építész, 1969-1975 a Fővárosi Tanács városrendezési és építészeti osztályának helyettes vezetője.

Rézler Gyula (1911-) szociológus, a magyar munkásszociográfia megalapozója. 1952-ben emigrált, az USA-ban egyetemi tanár.

Sándor Pál építészmérnök

Schifferné Szakasits Klára (1918-) szociáldemokrata pártfunkcionárius. (Édesapjáról, Szakasits Árpádról ld. a 140. jegyzetet).

Solt Ottilia (1944-1997) szociológus, 1978-ban a Szegényeket Támogató Alap egyik alapítója. 1981- az illegális Beszélő szerkesztője. 1990- országgyűlési képviselő.

Szabó Dezső (1879-1945) író, publicista.

Szécsi János (1919-?) író, újságíró

Szendy Károly (1885-1953) tisztviselő, 1934-1944 Budapest polgármestere.

Szigeti Gyula statisztikus

Török István statisztikus

Vasvári László építészmérnök

Weis István (1889-?) jogász, tisztviselő, 1933 és 1936 között az OTI vezérigazgatója, egyetemi tanár. Jelentősek szociológiai munkái: A mai magyar társadalom. Bp., 1929; Hazánk társadalomrajza. Bp., 1942.

Rövidítések jegyzéke

MOL = Magyar Országos Levéltár

BFL = Budapest Főváros Levéltára

PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára

M. Kir. = Magyar Királyi

sk. = sajátkezű

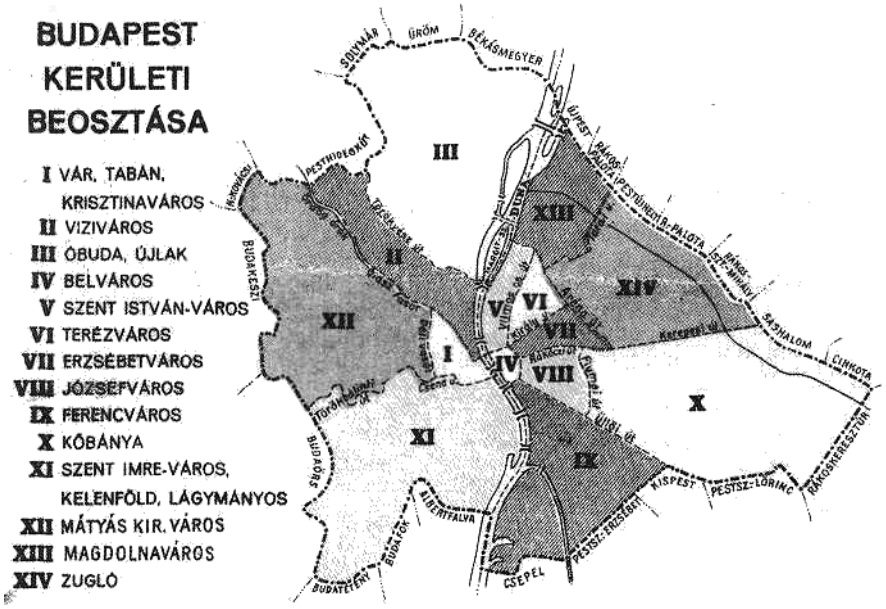

Budapest kerületi beosztása 1930-1949

Budapest határa és közigazgatási beosztása
1950. január 1. előtt és Nagy-Budapest létrehozása után

Forrás: Szekeres József: Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXV. Bp., 1996. 307. p.